

Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
KNJIZNICA

1991/A

1960/2

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1960

2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK I.

ŠTEVILKA 2

LJUBLJANA 1960

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRAGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dušan Bravničar, dr. Marjan Britovšek, Tone Ferenc, Olga Kastelic, France Klopčič
(odgovorni urednik), Jože Krall, Ivan Križnar, Miroslav Luštek, dr. Metod Mikuž,
Matija Žgajnar

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
FLR Jugoslavija

1991/A



D 15. V. 1961/201

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj: Dušan Bravničar, ravnatelj

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani



K dvajsetletnici ljudske vstaje 1941-1961

Dokumenti CK KPJ in KPS od srede marca do 6. aprila 1941

Od uredništva

Leta 1961 poteka dvajset let, odkar so narodi Jugoslavije v prelomnem letu 1941 stopili na pot ljudske vstaje in revolucije, ki se je končala z zmago nad fašističnimi okupatorji, z ustanovitvijo federativne ljudske republike in prehodom k socialističnim preobrazbam.

Tej slavni preteklosti bodo »Prispevki za zgodovino delavskega gibanja« posvetili v letu 1961 posebno številko.

V pričujočem zvezku, drugem za leto 1960, prinašamo štiri dokumente Centralnih komitejev Komunistične partije Jugoslavije in Komunistične partije Slovenije in razglas univerzitetne mladine, ki so nastali od srede marca do 6. aprila 1941, to je v zadnjih tednih stare Jugoslavije pred vdomom armad fašističnih držav, iz obdobja velikanske notranje revolucionarne napetosti. Razumevanje tega kratkega toda viharnega obdobja nam pomaga osvetliti kasnejšo dobo ljudske vstaje in revolucije.

Za naše sedanje in bodoče bralce bi pri tem na kratko opisali položaj marca 1941. leta. Fašistična Nemčija, agresor številka ena, je leta 1939 pričela vojno, ki je prerasla kmalu v svetovno. Po osvojitvi Poljske si je fašizem zaporedoma podrgel Dansko in Norveško, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburg in Francijo ter ogrožal Anglijo na otokih. Fašistična Italija, ki je leta 1940 vstopila v vojno, je sodelovala v napadu na Francijo, poskusila vdreti v Grčijo in prodirala v severni Afriki proti Egiptu na Suez. Hitlerjevska Nemčija, ki je tako zaznamovala zmago za zmago, se je pripravljala, da ob podjarmljeni kontinentalni Evropi, s pomočjo svojih satelitov, napade Sovjetsko zvezo. Toda pred tem pohodom na prvo takrat socialistično državo, so si morale fašistične sile zagotoviti podreditev Balkana, važnega zaledja in križišča, kjer položaj ni zadovoljeval strategov »novega reda« v Evropi. Nemške armade so sicer že bile na Madžarskem in v Romuniji, a 1. marca so vkorakale tudi v Bolgarijo, ki se je pridružila silam osi, toda mala Grčija, ki jo je podpirala Anglija, se je uspešno upirala italijanskemu agresorju, a za Jugoslavijo še ni bilo znano, kam se bo končno odločila.

Fašistični osni državci sta računali na hitro pridružitvev Jugoslavije k trojnemu paktu. Reakcionarni in nasilniški beograjski režimi so namreč s stalnimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem na znotraj slabili obrambno moč narodov Jugoslavije, navzven pa so s svojim kapitulantskim popuščanjem pred fašističnimi silami, z dopuščanjem njihovega gospodarskega prodiranja

v Jugoslavijo ter neprestanim paktiranjem s temi silami dejansko pričeli z izdajalsko razprodajo zemlje narodov Jugoslavije že davno pred odkritim oboroženim napadom fašističnih agresorjev na Jugoslavijo. Vrhunec te izdajalske politike vlade Cvetković-Maček je bila pogodba o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu, ki je bila podpisana dne 25. marca 1941 na Dunaju. Hitler in Mussolini sta lahko bila zadovoljna. Toda...

Tej sramotni kapitulaciji je sledil izbruh ljudskega odpora. Velike demonstracije v Beogradu in na ulicah drugih mest, med njimi v Ljubljani, so pretresale državo in dosegle višek 27. marca. Tega dne je skupina oficirjev in meščanskih politikov, orientiranih proangleško, izvedla puč in pregnala Cvetkovićevo vlado. Novo vlado je sestavil general Dušan Simović. Veličasten val odpora ljudskih množic je bil dovolj močan, da je zlomil kapitulantsko vlado Cvetković-Maček, toda bil je še preslab, da bi mogel privedi do oblasti resnične demokratične sile ljudstva. Jugoslavija je prešla v razdobje revolucionarnih pretresov.

Ljudstvo Jugoslavije je tako prekrizalo Hitlerjeve načrte in vneslo v potek dogodkov bistvene popravke. Zato je bil Hitler prisiljen, da 27. marca sporoči nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu svoj sklep »o nujnosti vseh priprav, da bi uničili Jugoslavijo v vojaškem oziru in kot nacionalno enoto«, na kar je bila sprejeta direktiva št. 25 o napadu na Jugoslavijo, do katerega je prišlo 6. aprila. Fašistične armade so vdrle v Jugoslavijo in hkrati v Grčijo. Te vojaške operacije so povzročile, da je Nemčija morala odgoditi vojno proti Sovjetski zvezi za 4—5 tednov.

V teh dneh marca in aprila 1941 se je izkazala pravilnost, moč in perspektivnost politike Komunistične partije Jugoslavije, ki jo je vodila že leta. Sredi marca je proti sklenitvi pogodbe z državami osi opozarjala v letaku: »Proti kapitulaciji!« Ob velikih ljudskih demonstracijah 27. marca je zahtevala demokratično ljudsko vlado, ki naj odpravi izredne zakone in očisti državni in vojaški aparat protiljudskih elementov in tujih agentov. Nasprotovala je fašističnim državam osi in angleškemu imperializmu; to je bil čas, ko so bile mogoče še razne poti bodočega razvoja svetovnih dogodkov. Zahtevala je naslonitev na Sovjetsko zvezo kot edino takratno alternativo v vojnem spopadu dveh imperialističnih blokov. Partija je razvila široko akcijo za obrambo neodvisnosti narodov Jugoslavije.

Skratka, dogodki 27. marca so pokazali, da je KPJ postala najvažnejši politični činitelj v demokratičnem gibanju množic in edina politična sila, sposobna povezati narode Jugoslavije in jih usposablja za velike borbe v prihodnosti. Če so državni in vojaški vrhovi — tudi Simovićeve vlade — spričo neizogibne vojne padali v defetizem in se pripravljali na kapitulacijo, je v ljudskih množicah bolj in bolj rasel duh odpora. Glede na grehe stare Jugoslavije, ki so se kmalu bridko maščevali, je ljudstvo v svojem odporu iskalo in potem tudi našlo poti in moči za rojstvo nove Jugoslavije. Minila je doba buržoazije in vodilna vloga med jugoslovanskimi narodi je prešla na delavski razred in njegov najzavednejši del — na Komunistično partijo.

E. Kardelj pravi: »Tak razvoj dogodkov 27. marca je dal pečat celotnemu kasnejšemu političnemu razvoju v Jugoslaviji. Zakulisne figure marčnega prevrata so izginile z zgodovinskega pozorišča, toda proces, ki je bil sprožen ta čas, se je nadaljeval s silovito naglico in s takšno revolucionarno intenzivnostjo, da je dominiral skozi vso narodnoosvobodilno vojno in se končal z

zmago socialistične revolucije v Jugoslaviji (Problemi naše socialistične graditve, knjiga II, 1955, str. 60).

Dokumenti iz tega obdobja doslej na Slovenskem večidel še niso bili ponatisnjeni in so današnjim bralcem neznani. Priobčujemo jih brez sprememb ali okrajšav, dovolili smo si le nekaj jezikovnih popravkov.

Dokumente opremljamo z najnujnejšimi pojasnili pod črto. Besede, ki jih je zaradi točnosti dodalo uredništvo v samem besedilu, so v oglatih oklepajih.

Dokument števil. 1

Proti kapitulaciji! Za pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo!¹

**Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji
in oficirji Jugoslavije!**

Te dni se odigravajo usodepolni dogodki za vse narode Balkana.

Imperialistični razbojniki iz obeh taborov — tako angleški kakor tudi nemško-italijanski — so prenesli svoj krvavi bojni ples na Balkan, da bi na plečih, malih balkanskih narodov poravnavali svoje imperialistične račune, da bi spremenili še druge mirne balkanske države v krvavo ruševino, da bi porušili mesta in vasi, mirno prebivalstvo — žene, otroke, starce itd. — pa izpostavili vsakodnevnu ubijanju in mrcvarjenju, da bi sprli sosedne bratske balkanske narode in jih potegnili v medsebojno klanje za svoje imperialistične cilje, da bi spremenili balkanske države v svoje kolonije in narode teh držav v svoje kolonialne sužnje.

Nemški imperialistični osvajalci so s pomočjo peščice bolgarskih kapitalistov-imperialistov, krvnikov bolgarskega naroda, na čelu s kraljem Borisom — okupirali vso Bolgarijo² in se sedaj pripravljajo, da bi se vrgli na ostale države Balkana. Peščica bolgarskih kapitalistov se veseli, ker je dobila sigurnega žandarja v borbi proti lastnemu narodu, ker upa, da bo končno uresničila svoje imperialistične cilje.

**Delavci, kmetje, meščani, vojaki,
podoficirji in oficirji!**

Bolj kot kdaj grozi narodom Jugoslavije strašna nevarnost, da se naša država zaplete v vojno, ker se angleški agenti še vedno z vsemi silami trudijo, da bi spravili Jugoslavijo v vojno na svoji strani. Oni imajo podporo v vladajoči kliki, ki upa s pomočjo angleških imperialistov obdržati svoje sedanje

¹ Proglas je CK KPJ izdal sredi marca 1941. Slovenski prevod je natisnila ilegalna tiskarna CK KPS v Sadinji vasi in so ga razmnožile ciklostilne tehnike. Tehnika OK KPS Novo mesto ga je ciklostirala 17. marca 1941. Tiskane in ciklostilirane letake hrani arhiv CK ZKS. Op. ur.

² Bolgarija je 1. marca 1941 pristopila k trojnemu paktu in še istega dne je vanjo vkorakala nemška vojska. Op. ur.

položaje in s katerimi jo vežejo mnoge finančne in imperialistične zveze. Toda brž ko so pozicije angleških imperialistov na Balkanu oslabele, se je začela peščica vladajoče klike z vlado Cvetković-Maček-Kulovec na čelu tajno, brez vednosti ljudstva, pogajati z nemškimi imperialističnimi osvajalci, začela je prodajati neodvisnost narodov Jugoslavije, začela je trgovati v korist imperialistov z deželami Jugoslavije, do katerih nima nobene pravice. Te dni je začela vlada Cvetković-Maček pogajanja z Nemčijo, kar pomeni začetek te odvratne protinarodne trgovine z življenjskimi interesi narodov Jugoslavije.³ Čujmo, kaj je rekel minister za zunanje zadeve v tej vladi na nekem zaupnem posvetovanju:

»Kar se tiče Bolgarije, vam lahko rečem nekoliko besed. Ne bom se spuščal v razloge, ki so jo pobudili, da napravi, kar vam je znano. Nas interesira to, da so Bolgariji obljubljene kompenzacije in to deloma na škodo našega ozemlja. V Bolgariji se je pojavil val revizionističnih zahtev. Bolgarski narod zahteva konkretno zadoščenje za vhod nemških čet. Bolgari zahtevajo od nas Makedonijo. O tem se vodijo pogajanja. Trudili se bomo, da izgubimo čim manj. Pa tudi razen tega moramo biti obzirni do Bolgarije, kajti ona je članica trojnega pakta, na katerega čelu je Nemčija. Medtem pa o bolgarskih revizionističnih zahtevah ne sme ničesar prodreti v naš tisk. Prav tako ne o drugih teritorialnih problemih, ki se tičejo naše dežele...«

To je dokaz za izdajalsko in kapitulantsko delovanje oblastnikov Jugoslavije. G. minister Cincar-Marković se je drznil žaliti bolgarski narod, ko je rekel, da bolgarski narod zahteva »konkretno zadoščenje« v obliki Makedonije. Ničesar skupnega nima bolgarski narod z imperialističnimi zločinci, raznimi Filovi, Cankovi, Borisom Koburškim in drugimi ječarji in izdajalci bolgarskega naroda, kakor tudi narodi Jugoslavije nimajo nič skupnega z raznimi Cvetkovići, Cincar-Markovići, Mački, Pavlom Karadjordjevićem itd. Delovno ljudstvo Bolgarije kakor tudi delovno ljudstvo Jugoslavije zahtevata z vso odločnostjo na čelu s svojima Komunističnima partijama svobodo in enakopravnost makedonskega naroda in se protivita temu, da bi Makedonijo uporabili imperialistični grabežljivci kot novec za plačevanje svojih računov.

Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji!

Protiljudski režim Cvetković-Maček-Kulovec je privedel deželo na rob propada s svojo protiljudsko politiko mešetarjenja z imperialističnimi osvajalci, politiko dvoličništva proti Sovjetski zvezi. Mi komunisti smo zmeraj naglašali, da je edina rešitev za neodvisnost narodov Jugoslavije pakt o medsebojni pomoči z veliko in močno Sovjetsko zvezo. Toda zločinski kapitali-

³ Cvetković in zunanji minister Cincar-Marković sta 14. febr. 1941 obiskala Hitlerja, zatem pa ga je 4. marca 1941 inkognito obiskal še knez Pavle in z njim govoril o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. O tem je 7. marca tajno razpravljaval kronski svet v Beogradu. Pred dokončnim sklepom o pristopu k trojnemu paktu je Cvetkovićeva vlada poslala v Atene vojaško misijo, ki se je na sestankih z angleškimi in grškimi vojaškimi predstavniki 9. in 12. marca informirala o možnostih zavezniške pomoči. Dne 20. marca 1941 pa sta kronski svet in vlada načelno sklenila, da Jugoslavija pristopi k trojnemu paktu. Dokončen sklep je bil sprejet 23. marca 1941. Op. ur.

stični oblastniki Jugoslavije so vztrajno odbijali in sabotirali ta rešilni ukrep. Oni ga odbijajo in sabotirajo še naprej. Naj vedo vsi narodi Jugoslavije, kaj je Cincar-Marković rekel na omenjenem posvetovanju. Čujmo doslovno njegovo izjavo:

»Na koncu naj vam povem še nekaj o Sovjetski Rusiji. Zaželeno je, da Rusijo ignoriramo, da bi se zdelo, kakor da ne bi obstajala. Naša javnost mora dobiti vtis, da Rusija za nas ne predstavlja nikakršnega činitelja, s katerim bi mogli računati v naših zunanjepolitičnih kombinacijah. Zaželeno je torej, da se o njej v našem tisku nič ne piše ali čim manj in brezpomembno. Interesiranje Rusije za nas ne sme priti v javnost; javnost ne sme zaslutiti, da bi mi v zvezi z Rusijo lahko prišli v ugodnejši položaj, kakor se to govori v ilegalni propagandi. Če so zadeve také, da vendarle ne moremo uporabiti načela, po katerem naj Rusija dejansko ne obstaja, si moramo biti na jasnem, da je Rusija naša največja sovražnica, tako rekoč edina sovražnica, kajti z vsako drugo državo se lahko sporazumemo, pa naj bodo nesoglasja še tako globoka, nikakor se pa ne moremo sporazumeti s Sovjetsko zvezo; ona ima namreč cilje, ki so v temeljnem nasprotju z našim redom. Vse, kar se tiče ZSSR, mora odobriti ministrstvo za zunanje zadeve in ne zgolj cenzura, kajti mi moramo od časa do časa upoštevati Sovjetsko zvezo zaradi njene bližine in velikosti. V tem primeru bomo mi sami, to je ministrstvo za zunanje zadeve, določili stališče, ki ga homo zavzeli glede naše javnosti.«

Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji Jugoslavije!

Sedaj vidite, kaj je ta reakcionarni član protiljudskega režima Cvetković-Maček-Kulovec rekel o veliki, bratski socialistični deželi, o ZSSR? Ali vidite, kako podlo poskušajo današnji oblastveniki skriti resnico o ZSSR? Ali vidite, kako so zločinsko pripravljene žrtvovati interese ljudstva, samo da bi rešili interese peščice ogabnih kapitalističnih zajedalcev? Ali vidite, kako priznavajo, da bi ZSSR mogla rešiti narode Jugoslavije pred zaslužnjem in vojno, da pa bi bilo to v navzkrižju z interesi kapitalistične klike, katere predstavnica je protiljudska vlada Cvetković-Maček-Kulovec?

Poslednji čas je, da preprečimo najnovejše in najogabnejše izdajstvo vlade Cvetković-Maček-Kulovec. Ne smemo dovoliti, da bi na našo zemljo stopila noga kateregakoli imperialističnega razbojnika. [Ne smemo dovoliti, da nas protiljudska vlada spreminja v orodje krvavega medsebojnega obračunavanja dveh imperialističnih razbojnikov]⁴ Ne smemo dovoliti, da bi [ti] razbojniki napravili iz naše zemlje odskočno desko za jutrišnji napad proti veliki in srečni deželi socializma, proti edinemu doslednemu in nesebičnemu zaščitniku miru ter neodvisnosti malih narodov. Danes mora vse ljudstvo glasneje kot kdaj koli dvigniti svoj glas protesta proti vsakršnemu poskusu kapitalacije pred zahtevami nemško-italijanskih imperialistov kakor tudi proti vsakršnemu poskusu, da se pripravljenost narodov Jugoslavije, braniti svojo svobodo in neodvisnost, vpreže v voz angleškega imperializma. Pred nami vsemi sta danes neogibno samo dve možnosti:

⁴ Z oglatim oklepajem so označena mesta, ki so bila v slovenskem prevodu izpuščena. Op. ur.

ali bodo narodi in delovne množice Jugoslavije uspeli ob dvanajsti uri izbojevati pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo in tako rešiti svojo neodvisnost ter mir,

ali pa bo režim Cvetković-Maček-Kulovec odvedel narode Jugoslavije po poti imperialističnih razbojnikov, to je po poti vojne, po poti imperialističnega razkosavanja zemlje narodov Jugoslavije, po poti zaslužjevanja teh narodov.

Zaradi tega pozivamo vse poštene in rodoljubne elemente, da se združijo z nami proti tej protiljudski vladi in njeni izdajalski zunanji politiki. Naj se združi vse, kar je pošteno, vse, kar noče suženjstva, proti peščici izdajalcev, ki po vzoru bolgarskih kapitalistov prodajajo neodvisnost svojih narodov imperialističnim osvajalcem.

Delavci in meščani v mestih, kmetje na vaseh, vojaki, podoficirji in oficirji v kasarnah!

Združite se in nudite odpor izdajalskim oblastnikom, ki nameravajo upropastiti deželo, pahniti naše narode pod suženjski jarem! Še je čas rešiti neodvisnost, še je čas preprečiti protiljudske načrte narodnih izdajalcev, če se sklene:

pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo, če poženemo to izdajalsko vlado in vzpostavimo:

ljudsko vlado,

ki bo prvenstveno skrbela za ljudske interese.

Organizirajte protestne skupščine in mitinge! Objasnite ljudstvu umazano izdajalstvo oblastnikov v vladi Cvetković-Maček-Kulovec! Naj se zlije ljudska volja v silno ljudsko gibanje v boju za uresničenje teh zahtev in naša svoboda ter neodvisnost bosta zajamčeni!⁵

Proti vsakemu razkosavanju ozemlja narodov Jugoslavije, razkosavanju, ki lahko danes koristi samo imperialističnim vojnim podžigalcem in osvajalcem! Za popolno svobodo in enakopravnost zatiranih narodov in nacionalnih manjšin Jugoslavije!

Proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu ali k angleškemu imperialističnemu bloku, proti vsakim koncesijam kateremu koli imperialističnemu taboru, torej proti dovoljenju, da prevažajo imperialistične države skozi Jugoslavijo vojni material ali čete, proti odstopu kakršnih koli vojaških ali policijskih baz kateremu koli imperialističnemu taboru na ozemlju Jugoslavije!

⁵ Na ta poziv so komunisti, ko so 25. marca zvedeli za pristop k trojnemu paktu, takoj organizirali demonstracije v mnogih mestih. Val demonstracij je 26. marca zajel nove kraje.

PK KPJ za Srbijo je 24. marca, ko je zvedel, da sta Pavle in Cvetković prejšnji dan, to je 23. marca, sprejela dokončen sklep o pristopu k trojnemu paktu, sestavil razglas »Srbi! Beograde!«, ki so ga komunisti kot tiskan letak začeli širiti 25. marca. V njem je Partija opozarjala srbsko ljudstvo: »Današnja vlada pripravlja izdajstvo. Čez nekaj dni bo podpisala trojni pakt, ki pomeni gotovo in sramotno smrt naše države, naše svobode in našega ljudstva...« Na koncu je pozvala: »Naj vsakdo izpolni svojo dolžnost in zločin, ki ga vlada pripravlja, bo v zadnjem trenutku preprečen...« Hkrati je MK v Beogradu 25. marca na sestankih partijskih organizacij pripravil načrt za demonstracije, ki so se začele 26. marca dopoldne na več mestih in se z vso silovitostjo nadaljevale ves dan z geslom: »Bolje rat nego pakt! Bolje grob, nego rob!« Op. ur.

Za takojšnjo sklenitev pakta o medsebojni pomoči med Jugoslavijo in Zvezo sovjetskih socialističnih republik!

Da se dajo narodom Jugoslavije takoj vse demokratske pravice!

Da se preneha z nalaganjem vseh gospodarskih bremen vojne na ramena delovnih množic, proti draginji in špekulaciji, za nalaganje gospodarskih bremen vojne na ramena bogatašev!

Za vzpostavitev dejanske ljudske vlade, ki bo takoj zadostila življenjskim zahtevam narodov in delovnih množic Jugoslavije.

Centralni odbor
Komunistične partije Jugoslavije

Dokument števil. 2

Delavci, kmetje, delovno ljudstvo Slovenije! Vojaki, podoficirji, oficirji!⁶

Ljudski gnev je strmoglavil vlado Cvetković-Maček-Kulovec,⁷ ki je podlo in izdajalsko prodala neodvisnost narodov Jugoslavije nemškimi in italijanskimi imperialističnim razbojnikom. Toda nova vlada ni tista, kakršno je zahtevalo ljudstvo, ljudsko vlado, ki bi sklenila pakt o vzajemni pomoči z ZSSR ter tako zagotovila narodom Jugoslavije mir in svobodo. V novi vladi so se včerajšnji kapitulanti⁸ združili z angleškimi agenti in se pripravljajo danes ali jutri potegniti Jugoslavijo

v vojno na strani angleških imperialistov
in za njihove koristi!

Komunisti smo se vedno in z vsemi silami borili proti vsaki kapitulaciji nasproti nemško-italijanskemu imperializmu. Proglas CK KPJ je prvi in edini razkrinkal izdajalske in kapitulantske nakane vlade Cvetković-Maček-Kulovec in pozval ljudstvo v borbo proti kapitulantom in proti nemško-italijanskemu imperializmu za ohranjanje neodvisnosti narodov Jugoslavije. Komunisti prav tako odločno dvigamo svoj glas proti nakanam, da se naše ljudstvo vrže v krvavo klanje, v katerem naj bi šli po kostanj v žerjavico za angleške finančne magnate.

Se je čas, da se to prepreči!

Delovnemu ljudstvu je odprta tretja in edina pravilna pot, ki bo slovenskemu ljudstvu in vsem narodom Jugoslavije zagotovila:
mir, neodvisnost in kruh!

⁶ Proglas, ki ga je CK KPS izdal verjetno 27. marca 1941. Izvirnik hrani arhiv IZDG. Op. ur.

⁷ Val demonstracij dne 25., 26. in 27. marca pod vodstvom KPJ je izkoristila skupina prozahodno usmerjenih politikov in višjih oficirjev z generalom Dušanom Simovićem na čelu ter v prvih jutranjih urah 27. marca izvedla državni udar. To je priznal tudi Simović v svoji prvi izjavi za javnost 27. marca, v kateri je med drugim rekel: »Nezaupanje... se je zadnje dni manifestiralo tako močno, da je bila nevarnost za javni red. Pod pritiskom tega vznemirjenega javnega mnenja je prišlo do današnje spremembe...« Op. ur.

⁸ Dr. F. Kulovec, dr. M. Krek, dr. V. Maček in njegovi sodelavci. Op. ur.

To nam lahko zagotovi samo *sklenitev pakta o vzajemni pomoči z ZSSR*
S to nepremagljivo in veliko zaščitnico miru in malih narodov, ki je ponovno
te dni naglasila,

da je pripravljena skleniti z Jugoslavijo
takšen pakt.

Delavci, kmetje, vojaki in meščani! Vsi, ki vam je na srcu svoboda, mir
in bodočnost slovenskega naroda.

Združimo svoje sile. Vojaki! Pobratite se v skupni borbi z ostalim delov-
nim ljudstvom! Ne dajmo kapitalističnim izkoriščevalcem in izdajalskim kli-
kam niti, da nas potegnejo v vojno za tuje koristi, niti da nas prodajo tujim
osvajalcem!

Dvignimo svoj glas proti zločinskim nakanam [in] protiljudski kliki.

Delavci iz tovarn in obratov! Kmetje iz vasi! Nameščenci iz uradov! Zdru-
žimo svoje sile v skupni borbi! Vsi v demonstracije! Vsi v borbo!⁹

ZA PAKT O VZAJEMNI POMOČI Z ZSSR! ZA PRAVO LJUDSKO VLADO!

Centralni odbor
Komunistične partije Slovenije

Dokument šte. 5

Narodi Jugoslavije!¹⁰

**Delavci, kmetje in meščani, vojaki,
podoficirji in oficirji!**

Te dni smo bili priče nezaslišanega izdajstva, ki ga je nad narodi Jugo-
slavije izvršila bivša vlada Cvetković-Maček-Kulovec. Namesto da bi zado-
stila nepremagljivim težnjam ljudstva in sklenila pakt o medsebojni pomoči
z veliko in miroljubno deželo, s Sovjetsko zvezo, namesto da bi s takim pak-
tom ohranila neodvisnost narodov Jugoslavije, se izognila vojnemu spopadu
ter državo rešila vojnega pustošenja, namesto tega je prejšnja vlada kapitu-
lantsko izdala narode Jugoslavije in pristopila k trojnemu paktu osiščnih
imperialističnih osvajalcev.

Pod močnim pritiskom ljudskega odpora, na čelu katerega je stala KO-
MUNISTIČNA PARTIJA JUGOSLAVIJE, je bila ta protiljudska izdajalska
vlada, skupaj s Pavlom Karadjordjevičem, strmoglavljena in namesto nje je
prišla nova vlada generala Dušana Simoviča, od katere ima ljudstvo pravico
pričakovati, da bo izpolnila njegove zahteve, ki za ljudske množice predstav-

⁹ Zvečer 27. marca so nacionalistični študentje in dijaki v Ljubljani mani-
festirali za kralja Petra II. Ko pa so na zgornji poziv CK KPS prišli na ljubljanske
ulice delavci, uslužbenci, marksistično in napredno usmerjeni študentje in kmetje
iz okolice, so se manifestacije izprevrgele v demonstracije proti kapitulaciji, z gesli
KPJ. Op. ur.

¹⁰ Slovenski prevod, razmnožen na ciklostilu kot letak. hrani arhiv CK ZKS.
Op. ur.

ljajo vprašanje njihovih svoboščin, njihove neodvisnosti, njihovega obstoja, njihovega življenja, njihove rešitve pred vojnimi grozotami, [skratka zahteve], ki pomenijo: mir, kruh in svobodo.

Narodi Jugoslavije zdaj od te vlade pričakujejo uresničenje svojih zahtev. Nujno zahtevajo dejanj in se ne morejo ter se tudi ne bodo zadovoljili samo z obljubami in z odlašanjem pod različnimi pretvezami. Prišlo je do izpremembe vlade, toda še zmerom ne vidimo jasne izpremembe dosedanje notranje in zunanje politike. Nova vlada še ni povedala, kakšno bo njeno razmerje do Sovjetske zveze, ali bo upostavila tesne prijateljske zveze s to mogočno socialistično deželo in z njo sklenila pakt o medsebojni pomoči,¹¹ ali bo raztrgala izdajalsko in kapitulantsko pogodbo o pristopu k trojnemu paktu, ki je sramota in ponižanje naših narodov.¹²

Neodvisnost narodov Jugoslavije je v veliki nevarnosti. Vsaka minuta je dragocena za odstranitev te nevarnosti. *Ljudske množice Jugoslavije zahtevajo, da sedanja vlada podvzame nagle ukrepe — zahtevajo naglo uresničenje pakta o vzajemni pomoči s Sovjetsko zvezo.*

Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji!

Narodom Jugoslavije grozi nevarnost po eni strani od kapitulantskih in izdajalskih elementov, ki bodo še naprej poizkušali s pomočjo osiščnih sil zlomiti odporno moč ljudstva in oslabiti državo, po drugi strani pa od pobesnelih angleških vojnih hujskačev in velesrbskih šovinistov, ki s svojimi provokacijami ženejo državo v vojno klanje. Slučaj z razbijanjem nemške prometne pisarne in incident z nemškim poslanikom von Heerenom dokazujeta, da se je treba odločno upreti takim elementom in onemogočiti ponavljanje provokatorskih izpadov. Ne dopustite, da bi ti neodgovorni elementi in imperialistični agenti, zlasti v Srbiji, vršili svoje provokatorsko delo. Vse ljudstvo naj se upre tistim, ki bi radi *rešilna stremljenja ljudskih množic za ohranitev neodvisnosti* odvrnili v smer imperialističnih vojnih ciljev. Nočemo imperialistične vojne, nočemo biti orodje v rokah angleških imperialistov, kakor nočemo biti sužnji nemških in italijanskih imperialističnih osvajalcev in rabljev mnogoštevilnih podjarmljenih narodov. Hočemo mirno, svobodno in častno življenje, ki ga ta trenutek lahko zagotovimo samo s tem, da se naslonimo na Sovjetsko zvezo, s tem da narodi Jugoslavije dobe svoje demokratične in nacionalne pravice ter svoboščine.

Delavci, kmetje in meščani Hrvatske!

Izdajalska in reakcionarna vladajoča klika na Hrvatskem, ki nosi velik del krivde za nedavno izdajstvo, ki ga je nad narodi Jugoslavije izvršila vlada Cvetković-Maček-Kulovec, se pajdaši še naprej skrivaj z nemško-itali-

¹¹ Tedaj je Simović že predlagal SZ pakt o medsebojni pomoči. Predlog je SZ sprva sprejela, nato pa pristala le na pogodbo o prijateljstvu in nenapadanju, ki je bila podpisana 6. aprila zjutraj z datumom 5. aprila 1941. Op. ur.

¹² Do Nemčije in Italije je Simovićeva vlada zavzela stališče »neizzivanja« in ni preklicala pristopa k trojnemu paktu. Zunanji minister Ninčić se je do 5. aprila celo pripravljaval na uraden obisk v Berlin, podpredsednik vlade Slobodan Jovanović pa v Rim. Op. ur.

janskimi imperialističnimi osvajalci in mešetari z njimi za usodo hrvatskega naroda. Ta reakcionarna, protiljudska vladajoča klika in odkriti frankovski agenti osiščnih velesil pripravljajo novo izdajstvo nad narodi Jugoslavije, posebej pa še nad hrvatskim narodom; pripravljajo razkosanje naše države, da bi na ta način iz nje lažje napravili plen nemških in italijanskih imperialističnih grabežljivcev.¹³

Delavci, kmetje in meščani Hrvatske!

Ne dopustite, da bi ti izdajalci uresničili svoj peklenski naklep in pahnili hrvatski narod v strašno suženjstvo nemških osvajalcev samo zato, da bi si ta kapitalistična klika s pomočjo nemškega vojaškega škornja zagotovila nadaljnje nemoteno izkoriščanje delovnega ljudstva hrvatskega mesta in vasi! Vse, kar je na Hrvatskem naprednega in rodoljubnega, vse, kar noče v suženjstvo velikih imperialističnih osvajalcev, naj se združi v boju proti tem izdajalcem! V boju za ohranitev že priborjenih pridobitev in svoboščin, v boju za svoje nacionalne pravice bo imelo hrvatsko delovno ljudstvo mesta in vasi na svoji strani vse delovno ljudstvo Srbije in vseh ostalih delov Jugoslavije.

Delavci, kmetje, meščani, podoficirji, vojaki in oficirji Jugoslavije!

Mi, komunisti, smatramo, da mora sedanja vlada v interesu ohranitve miru, v interesu enotnosti in sloge vseh narodov Jugoslavije, v interesu obrambne moči, potrebne za ohranitev svobode in neodvisnosti narodov Jugoslavije, takoj izpolniti zahteve, za katere se ogromna večina ljudstva bori že leta in leta:

- Pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo;*
- razveljaviti vse izredne zakone in dati narodom Jugoslavije njihove demokratske in nacionalne pravice ter svoboščine;*
- svoboda sindikalnega in političnega organiziranja;*
- popolna amnestija vseh političnih in vojaških obsojencev ter povratek junaških sinov našega ljudstva — španskih prostovoljcev iz francoskih taborišč;*
- postaviti pred sodišče vse petokolonaše, razne rablje, ki so po glavnjačah Jugoslavije mrcvarili politične aretirance, očistiti državni in vojaški aparat vseh protiljudskih elementov in tujih agentov.*

**ZIVELA SLOGA IN NEODVISNOST NARODOV JUGOSLAVIJE!
DOL IMPERIALISTIČNA VOJNA!**

**ZIVELA SOVJETSKA ZVEZA, TRDNJAVA MIRU IN ZAŠČITNICA
NEODVISNOSTI MALIH NARODOV!**

Beograd, 30. marca 1941.

Centralni odbor
Komunistične partije Jugoslavije

¹³ Dr. V. Maček kot podpredsednik Simovićeve vlade dlje časa ni hotel iti v Beograd. V Zagrebu se je pogajal s tajnimi nemškimi emisarji o sodelovanju pri razbitju Jugoslavije. Ko pa je spoznal, da je glavna petokolonaška vloga že zapupana Paveliću, se je 3. aprila odpeljal v Beograd s pogojem, da vlada ne prekliche pristopa k trojnemu paktu. Op. ur.

**Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji!
Vsi, ki vam je pri srcu svoboda in neodvisnost
slovenskega naroda!¹⁴**

S pristopom k trojni zvezi je protiljudski režim Cvetković-Maček-Kulovec sramotno kapituliral pred nemškim imperialističnim osvajalcem. Ta izdajalski režim tudi v najkritičnejših dneh ni prenehal s svojo sovražno in zahrbtno politiko do Sovjetske zveze, ki ima med temeljnimi načeli svoje zunanje politike

»pomoč vsem narodom, ki postanejo žrtev imperialističnega napada in ki so pripravljene braniti svojo neodvisnost«
(Stalin).

V skladu s to, narodom Jugoslavije pogubno zunanjo politiko je ta kapitulantska vlada z vsemi močmi podpirala vojne špekulante in verižnike ter s svojo zločinsko izvozno politiko v korist nemškemu imperikalizmu pahnila ljudstvo v bedo in glad. Vse te protiljudske ukrepe je spremljal nezaslišani teror nad delovnim ljudstvom: vlada je razpuščala delavske razredne strokovne organizacije, preganjala in zapirala borce proti kapitalističnim špekulantom kakor tudi prvoboritelje za mir in neodvisnost, za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Z vsemi temi ukrepi se je vlada, ki je ustvarila najugodnejša tla za osvojevalni pohod tujih imperialistov, razkrinkala kot dejanska agentura nemško-italijanske pете kolone.

Svobodoljubne množice delovnega ljudstva Srbije so ob aktivni podpori ostalih narodov Jugoslavije strmoglavile izdajalski režim Cvetković-Maček-Kulovec ter pognale njegovega izdajalskega pokrovitelja Pavla, up in nado vseh kapitulantov.

Toda na najvišjih upravnih mestih Slovenije in Hrvatske so še danes kapitulanti in izdajalci, ki nadaljujejo in skušajo dokončati podlo delo režima Cvetković-Maček-Kulovec.

Ta protiljudska tolpa narodnih izdajalcev, ki gori v svojem sovraštvu proti Sovjetski zvezi in proti vsemu, kar je resnično ljudskega, narodnega, hoče v tem sovraštvu prodati slovenski in hrvatski narod nemškemu imperikalizmu. Isti Natlačen, ki je leta 1914 vzklikal »Srbe na vrbe!«, hujskal po Ljubljani na bratomorno vojno in ki je še na predvečer padca izdajalske vlade z najbrutalnejšim policijskim nasiljem dušil protikapitulantske demonstracije, je še danes ban na Slovenskem. Na čelu reakcionarne klike nadaljuje na lastno pest notranjo politiko prejšnjega režima. Potem ko je delovno ljudstvo Srbije v svojem boju proti kapitulantski vladi Cvetković-Maček-Kulovec zlo-milo policijski teror, medtem ko se iz razpuščenega koncentracijskega taborišča vračajo ljudski borci, ki jih je prejšnja vlada preganjala, v Sloveniji kapitulantska klika z Natlačenom na čelu svoj teror nadaljuje: vrši množične aretacije komunistov z edinim namenom; izločiti najodločnejše borce proti kapitulaciji; med množico sistematično neti kapitulantsko razpoloženje.

¹⁴ Ciklostiran izvornik v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Letak je prirejen po razglasu CK KPJ z dne 30. marca 1941 za slovenske razmere. Op. ur.

V bojzani in mržnji proti Sovjetski zvezi in delovnemu ljudstvu vrši ta zločinska klika svoje razkrojevalno delo zato, da bi, pa četudi z nemško in italijansko pomočjo, ohranila svojo izkoriščevalsko oblast nad slovenskim ljudstvom. Kakor komunisti odločno obsojamo vojne provokacije angleških agentov in pobesnelih šovinistov, ki prihajajo do izraza v pouličnih provokatorskih pobalinstvih proti nemškemu življu in proti nemškim ustanovam v Jugoslaviji (n. pr. v Mariboru), kar nemški imperialistični pohlepneži vešče izkoriščajo ter preko vseh meja pretiravajo in napihujejo, da bi opravičili napad, prav tako smo najodločneje proti vsakemu popuščanju nemškemu imperializmu.

**Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji, oficirji!
Slovenci, Slovenke!**

Slovenskemu narodu ne preti le zunanja nevarnost, marveč so na preži tudi njegovi notranji sovražniki. Ti notranji sovražniki pa nismo komunisti, ki smo se vedno odločno borili za svobodo in neodvisnost svojega naroda, marveč so tisti, ki slovenski narod že desetletja izkoriščajo in prodajajo vsakomur, ki jim je za to ceno pripravljen zagotoviti nadaljnje izkoriščanje slovenskega ljudstva.

Brez sodelovanja komunistov in brez ukinitve terorja nad komunisti si uspešne obrambe slovenskega in vseh narodov Jugoslavije sploh ni mogoče misliti!

Mi, komunisti Slovenije, smatramo, da je v življenjskem interesu slovenskega naroda, v interesu ohranitve miru, v interesu enotnosti in sloge vseh narodov Jugoslavije, v interesu obrambne moči, ki naj zagotovi svobodo in neodvisnost slovenskega naroda in vseh narodov Jugoslavije:

zapreti in postaviti pred sodišče agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca, Kreka, Adlešiča itd.), ki so s svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili in še slabe odporno moč naroda in države, kakor tudi vse rablje, ki so po policijskih glavnjačah mrcvarili politične aretirance, očistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev;

razveljaviti vse izredne zakone in dati narodom Jugoslavije vse demokratične in nacionalne pravice ter svoboščine;

dati svobodo sindikalnega in političnega organiziranja;

dati popolno amnestijo vsem političnim in vojaškim obsojencem ter izposlovati povratek junaških sinov našega ljudstva — španskih prostovoljcev iz francoskih taborišč;

podvzeti in dosledno izvajati najstrožje ukrepe proti špekulantom, vojnim dobičkarjem in verižnikom!

ZAHTEVAMO PAKT O MEDSEBOJNI POMOČI S SOVJETSKO ZVEZO!

ŽIVELA SLOGA IN NEODVISNOST NARODOV JUGOSLAVIJE!

DOL IMPERIALISTIČNA VOJNA!

ŽIVELA SOVJETSKA ZVEZA, TRDNJAVA MIRU IN ZAŠČITNICA NEODVISNOSTI MALIH NARODOV!

Ljubljana, 3. aprila 1941.

Centralni odbor
Komunistične partije Slovenije

Za svobodo Jugoslavije!¹⁵

Zastopniki podpisanih strokovnih, ekonomskih in kulturnih društev na ljubljanski univerzi, zbrani na skupni seji 3. aprila t. l., smo se glede na mednarodni položaj zedinili, da v interesu neodvisnosti Jugoslavije povežemo vse svoje sile v borbi proti kapitulaciji.

Kapitulacija ne utrjuje miru, temveč tira Jugoslavijo v krvavi obračun med obema imperialističnima taboroma in jo izpostavlja kulturnemu in gospodarskemu zatiranju. Zato se bomo najodločneje borili proti vsem pojavom defetizma in kapitulantstva med akademsko mladino, kakor tudi v naši javnosti.

Na drugi strani se bomo prav tako borili proti vsakršnemu udinjanju Jugoslovanov tujemu imperializmu in zaradi tega razkrinkavali tujcem služee agente, ki hočejo s provokatorskimi dejanji izzvati čimprejšnji napad na Jugoslavijo.

Prepričani smo, da se more naše ljudstvo gospodarsko, socialno in kulturno razvijati le v svobodni in neodvisni Jugoslaviji. Zato bomo odločno in v prvih vrstah branili svobodo in neodvisnost naše domovine in stavljamo v ta namen vse svoje sile na razpolago za njeno obrambo. Pripravljeni smo, da nas oblasti po potrebi razporede pri tehničnih, sanitetnih, poljskih in upravnih delih.

V interesu okrepitve obrambne moči države pozivamo vso slovensko akademsko mladino in slovensko ljudstvo v enotno in strnjeno borbo za neodvisnost in celokupnost državnega ozemlja.

**ŽIVELA ENOTNOST MLADE GENERACIJE!
ŽIVELA NEODVISNOST JUGOSLAVIJE!
ŽIVELA BORBA PROTI KAPITULACIJI!**

Zveza strokovnih klubov tehniške fakultete. — Društvo medicincev v Ljubljani. — Društvo slušateljev juridične fakultete. — Društvo slušateljev filozofske fakultete. — J. N. A. D. Jugoslavija. — Slovenski klub. — Akademsko društvo »Doberdob«. — Klub prekmurskih akademikov. — Akademsko protituberkulozna liga. — SPD Akademsko skupina. — Akademsko Jadransko stražo.

¹⁵ Razglas protifašističnih študentov na ljubljanski univerzi, sprejet na pobudo komunistov, z dne 3. aprila 1941. Priobčil ga je »Slovenski Narod«, šte. 79 z dne 7. aprila 1941. Op. ur.

France Klopčič

Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani

(Prvo polletje 1921)

Z Obznano, s katero je kraljeva jugoslovanska vlada v demisiji zadnje dni decembra 1920 prepovedala komunistično dejavnost¹ in hotela zatreti komunizem in sploh vsako opozicionalno gibanje, se je končala legalna doba Komunistične partije Jugoslavije. Ta odločba, ki ji je čez sedem mesecev sledil zakon o zaščiti države, jo je potisnila v ilegalo.

Zgodovinopisje naše Partije mora raziskati dobo po Obznani in ugotoviti, kakšno stanje je z Obznano nastalo v Partiji in v političnem življenju slovenskega naroda.

Nove razmere so terjale od komunistične stranke — takrat so namesto besede partija uporabljali še slovensko besedo stranka — nove načine organizacije in delovanja, a izkušenj zanje stranka ni imela. Položaj je bil tem težavnejši, ker se je stranka v Sloveniji od ustanovitve aprila 1920 do decembra istega leta, ko je obstajala legalno, šele utrjevala tako organizacijsko kakor idejnopolitično. Čeprav je že dosegla začetne uspehe in množičen vpliv na delavstvo, se v tem kratkem razdobju ni mogla dokončno utrditi. Zlasti pa si Partija še ni ustvarila in si iz raznih, in to tehtnih razlogov, v tako kratkem času še ni mogla ustvariti marksističnih pogledov na razvoj slovenske družbe in na vprašanja socialistične revolucije na domačih tleh.

Danes je težko izérpno prikazati Partijo v prvi dobi po Obznani. Iz povsem razumljivih vzrokov se tedanji partijski arhiv ni ohranil. S prepovedjo strankinega glasila »Rdeči prapor« — izhajal je od 15. maja do 31. decembra 1920 — je odpadel tudi tako važen vir kakor je bil strankin tisk. Spomini udeležencev, ki so tisti čas doživljali, so izredno pičli in nezanesljivi. Arhivi tedanjih državnih ustanov so še nedostopni in neurejeni.

In vendar imamo gradivo, da lahko v glavnih potezah rekonstruiramo organizacijo in politiko komunistične stranke v Sloveniji v prvi polovici leta 1921, v dobi po Obznani.

To so posamezni sodni in policijski dokumenti. To so novice v meščanskem tisku. Ohranili so se trije letaki, ki jih je izdala Partija; sicer ne raz-

¹ Originalno srbohrvatsko besedilo Obznane dajemo v prilogi, da seznanimo bralce s tolikokrat omenjenim primerom nezakonnosti. — O izvajanju Obznane v Ljubljani je poročalo Jutro, dnevno glasilo režimske demokratske stranke, v štev. 1 z dne 1. januarja 1921 naslednje: »Ljubljana, 31. decembra. Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je, kakor čujemo, ustavilo izhajanje komunističnega glasila Rdeči prapor, zaprlo in zapečatilo takozvani komunistični dom na Turjaškem trgu ter zaplenilo večje množine protidržavnih komunističnih brošur in letakov. Shod komunistov, ki se je imel vršiti na Novega leta dan v veliki dvorani hotela Union, je prepovedan.«

odevajo njene celotne politične linije, pač pa nas dobro uvajajo v njene idej-
nopolitične osnove.

Vesti v meščanskem tisku so precej številne zaradi slučajne okoliščine
tedanje dobe — občinskih volitev v Sloveniji (v okviru kraljevine SHS) aprila
in maja leta 1921. Ob volitvah so dnevniki, tedniki in časopisi prinašali ob-
sežne stvarne podatke o njihovem poteku in izidu. Ti podatki zajemajo —
temu se niso mogli izogniti! — tudi podatke o politiki, taktiki in moči komu-
nistične stranke.

Občinske volitve v Sloveniji so bile po svetovni vojni prvič šele leta 1921,
eno leto pozneje od volitev v Srbiji in na Hrvaškem. Volitve, ki naj bi doka-
zovale demokratičnost nove države, so razne vlade večkrat napovedale in prav
tolikokrat odpovedale. Šele ko se je vladajoče slovensko meščanstvo zavedelo,
da revolucionarno ljudstvo neposredno ne ogroža več njene oblasti, se je odlo-
čilo za občinske volitve in je izposlovalo pri centralni vladi v Beogradu —
centralizem se je močno utrdil! — ustrezno odobritev.

Te volitve, ki so bile komaj pet mesecev po volitvah v ustavodajno skup-
ščino 28. novembra 1920, so zabeležile nove odnose slovenskih političnih strank
do sodobnih problemov in v zvezi s tem novo razmerje med strankami. Slo-
venski liberalizem je ponovno izgubil vpliv in postojanke, medtem ko je kleri-
kalizem napredoval in se še dalje preusmerjal iz nekdanje poudarjeno kleri-
kalne organizacije v radikalno opozicijsko stranko širših vidikov in v zastop-
nika ene izmed frakcij slovenskega kapitalističnega meščanstva. Povojne me-
ščanske strankarske tvorbe so pri teh volitvah sicer še nastopile, vendar v
primerjavi z letom 1920 dosegle manjše uspehe, kar je nakazovalo njihov
poznejši zaton. V delavskih vrstah se je nadaljevala diferenciacija med komu-
nistično partijo in socialno demokracijo.

Teh prvih občinskih volitev se je udeležila tudi mlada komunistična
stranka. Kandidatne liste je vložila v glavnih mestih in industrijskih središčih
ter v nekaterih kmečkih občinah.

Izidi volitev pričajo o uspehih komunistične stranke. Prvič razodevajo,
da je Partija organizacijsko obstajala tudi v novih, ilegalnih razmerah in
posegala v javnost z novimi oblikami dejavnosti. Drugič dokazujejo, da so
dobili komunisti v mnogih občinah večino glasov ali ohranili močne postojanke.

Za ta dejstva danes ne vemo: sodobniki so jih pozabili, novejši rodovi
zanje niso zvedeli. Zato jih je treba na podlagi dokumentov in drugih neizpod-
bitnih pričevanj iz pretekle dobe znova ugotavljati.

Eno takšnih pričevanj najdemo v glasilu slovenskih komunistov v Julij-
ski krajini pod Italijo, v »Delu«, ki je izhajalo v Trstu in kamor so se zate-
kali z dopisi tudi komunisti iz jugoslovanske Slovenije. Ko poroča o stanju
Komunistične stranke Jugoslavije po Obznani in po zakonu o zaščiti države
iz avgusta leta 1921, piše »Delo« o Sloveniji naslednje:

»Skoro v vseh industrijskih krajih se je izvršila reorganizacija v ilegalno
delo, tako da je stranka pri občinskih volitvah 24. IV. 1921 postavila v 40 obči-
nah svoje kandidatne liste in pridobila 16 županskih mest ter 320 občinskih
odbornikov izmed 806, ki so v teh občinah bili izvoljeni.«²

² Delo, Trst, št. 16 z dne 7. novembra 1921. Omenjeni datum volitev velja za
štiri mesta; na podeželju so bile volitve razne dni maja 1921.

Podatki brezdvomno presenečajo, ker pričajo, da je dobila partija v 40 občinah 40 odstotkov odborniških mest in 16 županov.

Žal, razen te splošne ugotovitve list ni navedel konkretnih podatkov, kako se je stranka preuredila za ilegalno dejavnost. Prav tako ne poroča, v katerih občinah so komunisti kandidirali, kje so dobili odbornike in župane.

Pričujoči članek hoče na podlagi danega gradiva ugotoviti glavna dejstva o življenju komunistične stranke v dobi po Obznani.

Najprej obravnava članek splošne politične razmere v Jugoslaviji in v Sloveniji. Nato opisuje stanje Partije, njeno notranjo preureditev, njeno politiko in taktiko. Nadalje pripoveduje o tem, kako je komunistična stranka posegala v delavsko gibanje in v splošno politično življenje Slovencev.

Članek zajema samo prvih šest-sedem mesecev leta 1921, to je dobo, ki se pričinja z Obznano in ki se ustavi z zakonom o zaščiti države. Ta dva »mejnika«, od katerih zadnji prekaša po svojih učinkih prvega, ustvarjata določeno, zaokroženo obdobje. Na nove, določene pogoje tega obdobja je komunistična stranka poskušala odgovoriti s tem, da se je lotila organizacijske preureditve in da je nekoliko spremenila oblike svoje dejavnosti. Zato predstavlja dejavnost Partije v tem obdobju posebno, določeno etapo v njenem razvoju. Opisati in analizirati to etapo v razvoju komunistične stranke v Sloveniji — takšen je prvi in glavni namen pričujočega članka.

Največ mesta in pozornosti zavzemajo v članku podatki o občinskih volitvah. Pa ne zato, ker so po naključju ti podatki najbolj številni in doslej najbolj dostopni, ki hkrati izvirajo iz tiska raznih, nasprotujočih si meščanskih strank in omogočajo primerjanje in preverjanje novic, temveč zato, ker nam občinske volitve leta 1921 razodevajo važna in zanimiva dogajanja tako v delavskem gibanju in v razvoju komunistične stranke kakor tudi v slovenski družbi sploh. Spremembe v slovenski družbi so v tem razdobju tako pomembne, da jih je treba raziskati. Izslediti glavne tokove v slovenskih družbenih razmerah leta 1921 — takšen je drugi namen tega članka.

I

Za politični položaj znotraj Jugoslavije v prvi polovici leta 1921 je bilo značilno, da se je v realnih družbenih odnosih in ob hudih borbah v konstituenti vedno bolj utrjevala centralistična oblast v državi in hkrati hegemonija srbske buržoazije. Ta razvoj je spremljala in omogočala vse hujša reakcija, tako da je ponekod prihajalo do terorističnega nasilja nad upornim ljudstvom (n. pr. v Črni gori).

Glavni nasprotnik obstoječega reda — delavski razred — je doživel pred tem več porazov: v generalni stavki aprila 1920, v stavki bosenskih rudarjev in v delni splošni stavki beograjskega in zagrebškega delavstva decembra 1920. Njegova udarna moč je bila oslABLJENA. Upanje v zmago, to je socialna revolucija, ki je obsegalo široke ljudske množice, je splahnelo. Zato so meščanske in socialnodemokratske stranke obnovile in povečale svojo dejavnost med delavstvom in mu vsiljevale svojo politiko, svoje recepte in deloma zmedle politično manj izšolane delavske sloje, s čimer so spodkopale enotnost delavskega razreda, nastalo po vojni. Delavstvo ni bilo več sposobno in dovolj odločno, da bi nastopalo z mogočnimi akcijami, kakršne so bile tista leta 1919—1920, ki so z gospodarskega področja prehajale na politično torišče merjenja sil in

pretresale državo. Revolucionarni polet je ponehal. Delavskih množic ni bilo več mogoče v poljubnem trenutku poklicati k splošnim in ostrim akcijam v pričakovanju temeljitih socialnih sprememb.

To dejstvo je bilo odločilno za stanje v delavskem gibanju in družbi, ni pa pomenilo, da so bile sile delavskega razreda uničene. Delavstvo je ohranilo še velik del prejšnje akcijske sposobnosti, kar se je razodevalo v boju za svoje zahteve ali za obrambo pridobljenih pravic. Mezdna gibanja in stavke zaradi spopadov ob gospodarskih vprašanjih niso prenehale. Delavska moč je v drugi polovici leta 1920 in v prvi polovici leta 1921 le počasi in neenakomerno upadala, pozneje, leta 1923—1924, je to upadanje pretrgal celo nov polet delavskega gibanja.

Na za razvojni proces je močno vplivala Komunistična partija Jugoslavije, ki je bila stranka delavskega razreda. Njena politična moč je leta 1920 hitro naraščala. Organizacijsko in idejnopolično se je zelo utrdila, njen vpliv na ljudstvo je naraščal, pri občinskih volitvah spomladi in poleti 1920 na Hrvaškem, v Srbiji in Makedoniji, pri volitvah v konstituanto novembra 1920 je imela velike uspehe. Postala je tretja najmočnejša politična stranka v državi, edina, katere vpliv in organizacija je segala v vse jugoslovanske narode, in ena najmočnejših komunističnih strank v Evropi. Ker se je okreplil ta subjektivni činitelj, se je povečala tudi moč delavskega razreda oziroma je njegova moč počasneje upadala. Če so se posamezni delavski sloji pasivizirali, se razočarali in prehajali na stran meščanskih in malomeščanskih opozicionalnih in radikaliziranih strank, je v naprednih delavskih slojih utrditev komunistične stranke dvignila politično zavest, organizacijsko sposobnost in požrtvovalnost ter neugasljivo prizadevanje osvojiti oblast.

Toda krepitev KPJ ni mogla biti odločilna: partija je nastala in nastajala z zgodovinsko zamudo in se utrjevala, ko so glavne razredne bitke znotraj Jugoslavije že potisnile delavski razred iz prve bojne črte in ofenzive v obrambo, na drugovrstne postojanke. Časovni faktor se je obrnil proti delavskemu razredu in njegovi mladi stranki.

Vse to danes razumemo. Tedaj tega spoznanja ni bilo in ni moglo biti, zlasti ne pri vodstvu KPJ, saj je na mednarodni položaj še vedno vplivala plima in oseka revolucionarnih bitk, generalnih stavk, vstaj, zaseganj tovarn itd. Mednarodni položaj v Evropi je bil hudo nestalen, kar ni vplivalo samo na delavsko gibanje posameznih dežel, všteti politiko in taktiko komunističnih partij, marveč tudi na države v celoti in na njihovo notranjo strukturo — in to v veliko večji meri kakor pred vojno ali nekaj let pozneje, v drugi polovici dvajsetih let.

Na takšni razvojni stopnji je Komunistično partijo Jugoslavije 30.—31. decembra 1920 našla Obznana.

Obznana — odločba, ki je prepovedala dejavnost KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov — je bila eden izmed mnogih ukrepov združene jugoslovanske buržoazije zoper delavski razred in njegovo Partijo. Meščanska demokracija, okrnjena že prej, od vsega začetka nove države SHS, se je še bolj zožila. Vzporedno z utrjevanjem reakcije se je povečevalo izkoriščanje delovnega ljudstva.

Kako je odgovoril delavski razred na Obznano? Kaj je storila komunistična stranka?

Precej udomačeno med partijskimi zgodovinarji je pojmovanje, da bi morala komunistična partija takoj reagirati in se zoperstaviti Obznani in ker tega ni storila, čemur naj bi bilo krivo oportunistično vodstvo, je izpričala šibkost in doživela strahovit poraz in z njo vred ves delavski razred. Takšno mnenje je pomanjkljivo, deloma zmotno, ker precenjuje možnosti subjektivnega činitelja in ne računa z materialnimi družbenimi pogoji, z realno obstoječimi odnosi med družbenimi razredi. Predvsem Obznana, kot ukrep buržoazije, ni sama po sebi poraz delavstva in komunistične partije. O učinkovitosti Obznane gre presojati šele po dogodkih, ki so ji sledili, po realnem družbenem rezultatu. Drugič, če je buržoazija vsiljevala z Obznano boj, to še ni razlog, da bi moral delavski razred sprejeti boj v trenutku in v oblikah, ki jih je izbral njegov nasprotnik. O tem mora odločati delavstvo oziroma njegove organizacije, njegova Partija. Tretjič, poraza partije ne smemo istovetiti s porazom delavskega razreda, kajti poraz komunistične partije ne potegne avtomatično za seboj tudi poraza delavstva. Seveda sta stranka in razred povezana, to je očitno, in je poraz KPJ zelo oslabil sile delavskega razreda, ker je KPJ predstavljala večino razreda. Toda razlikovati je treba med objektivnimi družbenimi silami in subjektivnimi činitelji, kakor nas učita družbena praksa in teorija marksizma.

Obznana je bila vojna napoved jugoslovanskim komunistom. Partija bi bila morala prej ali slej, pred vsem ljudstvom, učinkovito sprejeti ta boj. Kakor vemo, je Partija v tej dobi — prve mesece l. 1921 — pričela graditi svojo ilegalno organizacijo³ in izdajati aprila-maja ilegalni tisk — »Komunist« in »Vesnik komunističke omladine« v deželi,⁴ »Oslobodjenje« na Dunaju, letake⁵ — ter je torej iskala in deloma našla nove organizacijske in delovne oblike, ki bi bile lahko učinkovitost Obznane pomembno zmanjšale ali prestregle. To je bil revolucionarni odgovor Partije na Obznano. Hkrati se je omejevala na parlamentarne oblike boja z režimom in z reakcijo preko svoje poslanske skupine v konstituenti, ki ji je dajala prednost in poudarek; pri tem se je znašla v bleščechi osamelosti, ne da bi iskala zaveznike. To je bila oportunistična taktika partijskega vodstva v nastalih pogojih. Partija ni niti pravilno niti skrbno ocenila novega političnega položaja v državi in ni izvlekla nauke; zato članstvu o tem ni mogla spregovoriti. Ni se lotila marksistične revizije sklepov vukovarskega kongresa iz leta 1920, da bi se otrsela škodljivih socialnodemokratskih koncepcij, ki so zavirale njen idejnopolitični razvoj in ki ji niso dovoljevale pravilno presojati in odgovoriti na konkretno politično dogajanje v državi. Še več, v njenih vrstah in v vrstah SKOJ so se pojavile z marksizmom nezdržljive tendence individualnega terorja proti nosilcem meščanske oblasti in to kot odpor proti danim razmeram v državi; spricho šibkosti partijske dejavnosti je to ustvarilo ideološko zmedo. Ko je prišlo 29. junija 1921 do atentata na regenta Aleksandra, a julija 1921 na

³ Seja vodstva KPJ 1. aprila 1921, prva po Obznani, je sklenila, da se »čim hitreje in enostavneje zgradijo in utrdijo strankine organizacije, zlasti zgradijo ilegalne organizacije« ter da se obnovi in širi komunistični tisk (Rokopis Stvaranje KPJ i njena aktivnost u razdoblju 1919—1921, str. 54, Arhiv IZDG).

⁴ Državni arhiv LR Hrvatske, okrožnica Predsjedništva kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, broj 624, res. 1921.

⁵ List Oslobodjenje hrani drž. arhiv v Mariboru, del letakov hrani Arhiv IZDG. Glej tudi Tabor, št. 94 z dne 27. aprila 1921, vest Zopet zaplemba komunističnih letakov in Novo dobo, št. 57 z dne 14. maja 1921, dopis iz Trbovelj.

notranjega ministra M. Draškovića, je režim z zakonom o zaščiti države, sprejetim 2. avgusta v zakonodajni skupščini, ponovno udaril po KPJ in pretrgal začetke ilegalne reorganizacije, odpravil zadnje legalno pribežališče Partije — njeno parlamentarno poslansko skupino —, potisnil Partijo v delno izolacijo od množic in jo tako premagal ter sprožil v njej krizo. Ne da bi se režimu uprla, dasi so v njej brstele in rastle kali učinkovitega odpora, je Partija dočakala poraz in ga sprejela brez boja.

Do poraza Partije ni torej prišlo v trenutku, ko so razglasili Obznano — to je precej primitivna predstava — temveč v poznejših mesecih, sredi dogajanj, ki jim Partija in njeno vodstvo nista bili kos. Ta poraz se je še poglobil, ko je režim sprejel protikomunistični zakon o zaščiti države in dokončno za dva desetletja pognal Partijo v ilegalo.

Ta poraz je spričo velikega vpliva Partije močno odmeval v političnem življenju in slabil tako delavstvo kakor tudi druge delovne sloje. Ni pa bil ta poraz, kot rečeno, hkrati že sam po sebi tudi poraz delavstva v vseh pokrajinah Jugoslavije. Akcije, ki jih je vodilo delavstvo na gospodarskem področju in v nekaterih celo zmagalo, so pričale, da je bilo delavstvo sposobno braniti se.

Drugi mogočni nasprotnik meščanske vladavine so bili kmetje in kmetijski delavci, zlasti v Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji. Kmetje in poljedelski delavci so v prvem razdobju obstoja kraljevine SHS segali po veleposestniški zemlji, prevzemali krajevno oblast ter grabili celo za orožje. Ta revolucionarni val je združena jugoslovanska buržoazija ukrotila — prav tako kakor revolucionarni val delavstva — predvsem z vojaško močjo, s srbsko vojsko, ki »je postala v bistvu navadna nasilniška žandarmerija, ki uvaja »red in mir«, ki se z batinami in orožjem bojuje zoper svoje brate (brate v nacionalnem in socialnem pogledu) v drugih jugoslovanskih pokrajinah«, kjer se je hotelo ljudstvo otresti zatiralcev in izkoriščevalcev in »katerega upravičeni srd je morala srbska vojska s silo zadušiti.«⁶

Kmečko gibanje, ki ni uspelo v odkritem boju za zemljo in oblast, deloma tudi zato ne, ker ni bilo zadosti povezano z delavskim gibanjem, zlasti pa zato ne, ker ga ni vodila komunistična partija, ni prenehalo obstajati. Sprejelo je nove oblike, se zateklo k vodstvu opozicionalnih meščanskih strank, predvsem k Radićevi Hrvatski republikanski seljački stranki z njeno ideologijo hrvatske kmečke republike in h Koroščevi Slovenski ljudski stranki z njeno zahtevo po slovenski avtonomiji (nekaj časa še tudi k Pucljevi Samostojni kmetijski stranki). Razvoj dogodkov v državi se je potem, ko je vodilna udarna moč delavstva oslabela, premikal z izrazito socialnih tirov na prostore nacionalnih nasprotij in nacionalnih gibanj, ki sta se jih poslužili opozicionalni buržoaziji Hrvatske in Slovenije ter uporabili kmečke množice kot glavni adut v boju s srbsko buržoazijo. Ta proces se je pričel leta 1920 in se je pospešeno nadaljeval leta 1921, v dobi, ki jo opisujemo.

Gospodujoča srbska buržoazija je spretno izkoristila položaj, ko je moč delavskega razreda upadala in predno so se kmečki in meščanski opozicionalni sloji zbrali, da utrdi svojo hegemonijo, dogradi centralistično ureditev v državi in oblikuje monarhistično Jugoslavijo kot oporo protirevolucije na

⁶ Istorija XX. veka, sv. I, Kultura Beograd 1959, dr. Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u kraljevini SHS, str. 88.

Balkanu. Dne 28. junija 1921 je bila sprejeta vidovdanska ustava, ki je potrdila nastali položaj in dano medsebojno razmerje sil. To je bil trijumf srbske veleburžoazije.

II

V splošnih potezah velja opisani položaj tudi za razmere v Sloveniji. Vendar se te razmere razlikujejo zaradi nekaterih specifičnosti. Bilo bi sila zmotno, če bi danes, ko so se nam dogodki tistih let odmaknili in poznamo današnjo Jugoslavijo kot enotno zvezno državo z bratstvom narodov, presojali, da je kraljevina SHS predstavljala homogeno celoto. Sestavljena je bila iz zelo raznoterih komponent, iz narodov z različno preteklostjo, na drugačni razvojni stopnji, z drugačno kulturo in miselnostjo, iz pokrajin, ki so si bile tuje in se nekatere celo razlikovale kot dan in noč. Zedinjevalne tendence, ki so se v nekaterih meščanskih slojih močno razrastle leta 1918, so v letih 1919—1921 izgubile prvotni čar in slabele ter se razbijale ob okrutni resničnosti v državi, ki se je oblikovala v vzdušju protirevolucije, v znamenju nadvlade srbske gosposke in njenih čet, neprimerno bolj žejne oblasti in ekonomskih dobrin kakor njeni tekmovalki — hrvatsko in slovensko meščanstvo.

Ustavili se bomo zaenkrat na eni izmed specifičnosti, ki je bila značilna za razmere v Sloveniji. To je bilo stanje v delavskem gibanju, različno od gibanja v drugih pokrajinah.

Na prehodu od leta 1920 k letu 1921 je bila v Sloveniji, Bosni in Sremu velika rudarska stavka. V Bosni je prešla v tako imenovano husinsko buno, ki so jo z vojaško silo surovo in krvavo zatrli; delavsko gibanje v Bosni je doživelo hude udarce in bilo poraženo. V Sloveniji, nasprotno, se je stavka nadaljevala tudi po porazu bosenskega proletariata, tudi po razglasitvi Obznane, se zavlekla do 11. januarja 1921 in se končala z izredno veliko zmago — rudarji so dosegli 30—50 % večje mezde⁷ — kar je vlilo delavstvu ne samo rudarskih revirjev, temveč cele Slovenije zaupanje v svoje moči in je krepko podprlo postojanke komunistične stranke in njenih sindikatov, saj je bila suveren in priznan voditelj rudarskih množic. Obznana ni mogla ustaviti zmage slovenskih rudarjev, torej avtomatično ni pomenila poraza za slovensko delavstvo, niti ni mogla odstraniti vpliva komunistov. Prav to dejstvo je močno delovalo v delavskem gibanju leta 1921, v dobi, ko so bile v Sloveniji občinske volitve. Takšno stanje je tudi omogočilo, da je v letih 1923—1924, ko so se ugodno oblikovali še drugi činitelji, doživelo delavsko gibanje v Sloveniji nov polet, nove uspehe, pod vodstvom komunistične stranke.

V prvi polovici leta 1921 je bilo v Sloveniji več mezdnih gibanj. Tako so stavbinci mesta Ljubljane, ki jim niso ugodili, ko so zahtevali večje mezde, 28. aprila stopili v stavko. Na vseh stavbiščih hkrati je zapustilo delo okoli 2000 stavbinskih delavcev,⁸ ki so se jim v začetku maja pridružili še stavbinci v Mariboru, okoli 300 po številu.⁹ Aprila so stavkali v Ljubljani kleparski

⁷ Glej revijo *Njivo*, št. 1—2 z dne 1. februarja 1921, članek *Spor med Trboveljsko družbo in rudarji*.

⁸ *Dnevnik Slovenski Narod*, št. 96 z dne 29. aprila 1921, novica *Splošna stavka zidarjev v Ljubljani*.

⁹ *Slovenski narod*, št. 100 z dne 4. maja 1921, novica *Stavka stavbinskih delavcev*.

pomočniki.¹⁰ V začetku maja so krojaški pomočniki v Celju s stavko dosegli, da so njihovim zahtevam ugodili.¹¹ Te stavke so bile prav ob občinskih volitvah. Dne 6. junija je izbruhnila stavka v celjski tovarni »Cinal«, lasti tovarnarja Kirbischea Delavci, ki so se že 8. junija vrnili na delo, so si z novo mezdno pogodbo izbojevali »znatno zboljšanje njihovega gmočnega položaja«. ¹² Junija so stopili v mezdno gibanje čevljarji pomočniki v Mariboru, zahtevajoč stoodstotno povišanje plač.¹³ Julija so v Ljubljani stavkali mizarji in kamnoseki, a v Zagorju steklarji.¹⁴ Pri tem moramo upoštevati, da se v Sloveniji od konca prve svetovne vojne ni zmanjšala brezposelnost, kar je pritisekalo na zaposleno delavstvo kot velika zavora. Tako na primer industrija železa in jekla v Sloveniji leta 1921 kakor prejšnja leta ni mogla zaposliti svoje stalne delavske kadre, saj je preživljala »svojo najtežavnejšo dobo«. ¹⁵ Listi so poročali: »...omejujejo obrate na Jesenicah; v Dravski dolini in drugod, zapirajo tovarne v Litiji, odpuščajo delavce na severu in jugu, vzhodu in zahodu...«¹⁶ In vendar so delavci stavkali! Delavstvo je nadaljevalo svoj boj, čeprav ne tako prodorno kakor prej in ne v prejšnjem obsegu.

Nekaj posebnosti zapazimo tudi pri komunistični stranki v Sloveniji. O njenem notranjem življenju, o njeni vsakdanji dejavnosti imamo malo neposrednih podatkov; nekaj več jih je o njeni politiki in taktiki. V meščanski tisk so prodrle novice o obnovitvi društvene dejavnosti Partije v Trbovljah, o aretacijah komunistov v Mariboru in Trbovljah, o ilegalnih komunističnih letakih istotam.¹⁷ Obsežneje je tisk poročal o stališču komunistične stranke glede državne ureditve pri debatah v ustavodajni skupščini v Beogradu. Slovenski in drugi komunistični poslanci so nasprotovali predloženemu načrtu ustave, ki je zagovarjal monarhijo in centralizem ter so predlagali republikansko ureditev in avtonomijo pokrajin. Takšno stališče komunistov je zapazila zlasti javnost v Sloveniji, kajti večina slovenskega ljudstva je bila za avtonomijo. Najmočnejša slovenska stranka, klerikalna Slovenska ljudska stranka se je od leta 1920 zavzemala za avtonomijo; za avtonomijo se je februarja 1921 v posebni izjavi izreklo 43 najuglednejših slovenskih kulturnih delavcev, a 11. aprila 1921 je pričel izhajati poseben tednik »Avtonomist«. V javnost so prihajali podatki o neenakopravnem gospodarskem položaju Slovenije v primerjavi z drugimi pokrajinami, na primer »da znašajo dohodki države iz Slovenije 2.164,869,451 kron, izdatki države za Slovenijo pa 1.433,329,426 kron...«¹⁸ Čeprav stališče KPJ v slovenskem nacionalnem vprašanju, kakor

¹⁰ Tabor, št. 92 z dne 24. aprila 1921, vest Stavka ljubljanskih kleparskih pomočnikov.

¹¹ Jutro, št. 112, z dne 12. maja 1921, domače vesti.

¹² Jutro, št. 133, z dne 7. junija 1921, vest o stavki v Celju; isto v št. 137 z dne 11. junija 1921.

¹³ Jutro, št. 134 z dne 8. junija 1921, domače vesti.

¹⁴ Enakost, št. 31 z dne 28. julija 1921, novica Stavke; Delo, Ljubljana, št. 3 z dne 23. julija 1921, dopis Stavka kamnosekov v Ljubljani.

¹⁵ Revija Njiva, št. 15—16, z dne 23. oktobra 1921, članek M. Obersnela K položaju naše železne industrije.

¹⁶ Dnevnik Jugoslavija, št. 123 z dne 26. maja 1921, novica Brezposelnost v Sloveniji.

¹⁷ Tabor, št. 92 z dne 24. aprila 1921, vest Nevaren komunistični agent aretiran in št. 94 z dne 27. aprila 1921, vest Zoper zaplemba komunističnih letakov; Nova doba, št. 57 z dne 14. maja 1921, dopis iz Trbovelj.

¹⁸ Avtonomist, št. 2 z dne 18. aprila 1921, članek Pasivna Slovenija.

sploh do nacionalnega gibanja v Jugoslaviji, ni ustrezalo nastalim razmeram in ni bilo v skladu z marksistično-leninističnimi konceptijami, vendar je v praksi zadelo pravilno smer: podprlo je boj za avtonomijo Slovenije. O tem so priznavalno pisali slovenski meščanski listi: »Priznati moramo, da se nam vidijo komunisti mnogo bolj dosledni in pametni (od socialnih demokratov. F. K.). Oni so v svoji strankarski organizaciji sicer centralisti, v državi pa so se izrekli proti njemu (centralizmu. F. K.)...«¹⁹ »Druga velika stranka, ki stoji tudi na avtonomističnem stališču, so *komunisti*.«²⁰

V pomembnih premikih znotraj slovenske družbe so slovenski komunisti leta 1921 poizkušali najti svoje mesto in empirično prihajali do dejavnosti in stališč, ki jih je terjal čas. Bili so na pol poti do pravilnih sklepov in do zahtevane dejavnosti, toda to ni moglo zastreti objektivne resnice, da so zaostajali za dogodki in nalogami, ki so jih dogajanja narekovala.

III

Notranje življenje Partije se je spremenilo. Stranka je iskala novih poti za svoje delo. Preurejanje ni šlo premočrtno in lahko, saj so ga motile mnoge ovire, tako tudi iluzija, da bo Obznana »razveljavljena«.

Množičnih partijskih organizacij v posameznih krajih — šteje se po več sto članov! — se je bilo treba odreči. Namesto shodov s stotinami članov in pristašev v javnih prostorih so se morali začeti sestanki z deset do petnajst najzanesljivejšimi in najaktivnejšimi člani v skrivnih prostorih ali gozdovih ali pod okriljem in kritjem neprepovedanih društev.

Iz zapisnikov policijske ekspoziture na Jesenicah št. 487 z dne 13. avgusta 1921²¹ je razvidno, da so po priznanju Franceta Ravnika — to priznanje takrat še ni vsebovalo kaznivega dejanja in ni nikogar obremenjevalo — jeseniški komunisti aprila 1921 na Poljani pri Blejski Dobravi zbrali okrog 200 oseb; prišla je godba, prišli so telovadci, skratka, pripravili so izlet v naravo. Ob tej priliki je Ciril Košir, vodilni jeseniški komunist, poklical približno 10 do 12 oseb na stran in jim govoril o Obznani. Maja-junija se je v gozdu nad tovarno na Javorniku zbralo spet okrog 10 do 12 oseb, med njimi Ciril Košir, ki je bral iz hrvaškega časnika. Pretresali so »tudi splošno krizo in gospodarski položaj«. Urška Šitikova je priznala — prav tako brez posledic zase in za druge — da je bila v gozdu nad Javornikom na sestanku, ki se ga je udeležilo okrog osem oseb, med njimi Ciril Košir, France Ravnik, M. Jelen ter »morda tudi Markizeti«. Izjavila je: »Govoril je Košir in sicer o Obznani, katera bo najbrž razveljavljena.«

Ta priznanja pričajo o začetnih korakih ilegalne organizacije, njenih značilnostih in pomanjkljivostih. V njih je seveda samo drobec podtalne dejavnosti: navedene izjave niso vsebovale kompromitirajočih dejanj, a drugih podatkov zaslišanci niso navedli. Nadaljnje sledove o dejavnosti jeseniških komunistov prinaša obširno poročilo okrajnega glavarstva iz Radovljice na

¹⁹ Dnevnik Jugoslavija, št. 135 z dne 7. junija 1921, članek Proč s političnimi diktati bank.

²⁰ Avtonomist, št. 1 z dne 11. aprila 1921, članek Avtonomija in politične stranke v Sloveniji. Podčrtalo uredništvo Avtonomista.

²¹ Sodni proces proti Cirilu Koširju in Francetu Ravniku, št. Vr VIII, 1990/21-15, Arhiv IZDG.

Poverjenišтво za notranje zadeve v Ljubljani.²² To poverjenišтво je namreč 25. julija 1921, po uspelem atentatu na ministra M. Draškovića, ko se je že pripravljaj zakon o zaščiti države, razposlalo svojim organom okrožnico št. 8312/IV z napotilom, da se morajo 28. julija po vsej Sloveniji izvršiti v delavskih organizacijah in pri komunističnih aktivistih hišne in osebne preiskave. Po izvedeni akciji je radovljiški okrajni glavar pisal, kaj so preiskave odkrile.

Tako so v društvenih prostorih gostilne Jelen na Savi našli v pisalni mizi kovinarskega sindikata štiri komunistične spise; med njimi Komunistični abecednik, Smernice komunistične internacionale, Leninov članek »Tretja internacionala in nje mesto v zgodovini«. Prvega teh spisov so pričeli razmnoževati na pisalnem stroju in sicer v šestih izvodih.

Pri hišnih preiskavah so našli še komunistični list »Die rote Fahne« in biltene Rosta z Dunaja, brošuro N. Lenina »Imperializam kao najnovija etapa kapitalizma«, brošuro Leva Trockega »Vlast sovjeta i internacionalni imperializam«, izvode manifesta Balkanske komunistične federacije in drugo.

Komunistično dejavnost so oblasti zasledile v najbolj znanem komunističnem središču, v Trbovljah. Demokratski list »Nova doba«, ki je izhajal v Celju, je maja 1921 poročal iz Trbovelj: »Tu so izsledile oblasti društveno gibanje komunistov, čeprav je vsako društveno delovanje komunistične stranke prepovedano. Zaprli so takoj precej voditeljev. Kakor hitro pa se je to zgodilo, so se našli na brzozavnih drogovich letaki, ki so pozivali na odpor zaradi aretacij komunističnih voditeljev.«²³

Precejšnje skrbi je oblastem povzročala komunistična organizacija med rudarji v Kočevju, tedaj enem najbolj znanih revolucionarnih ognjišč. Obznana ni pretrgala strankine dejavnosti. Orožniška postaja na rudniku je v dopisu okrajnemu glavarstvu 31. marca 1921 priznala: »Posamezni primeri komunističnega delovanja so bili svoječasno vladi javljeni, vendar se pa do sedaj v tej zadevi ni ničesar ukrenilo.« Isto orožništvo je 10. aprila 1921 poročalo o dveh rudarjih, vodilnih komunistih Andreju Blazuttiju in Josipu Dvojmoču, ki sta bila v začetku marca 1921 odpuščena z dela in po kratkotrajnem zaporu obsojena na izgon iz Kočevja, da bi »imela zapustiti okraj Kočevje že 3. aprila 1921, kljub temu se še vedno shajata z nekdanjimi komunisti... Kako oporo dajejo Dvojmoču in Blazuttiju njihovi somišljeniki, se razvidi iz tega, da so pri zadnji plači na rudniku dne 25. in 26. marca 1921 nabrali rudarji Josip Krebel, Štefan Begoš in Alojzij Stopar za odpuščenega Dvojmoča in Blazuttija znesek 2000 kron.«^{23a}

Da bi nadomestila legalni tisk, je stranka sistematično skrbela za to, da so njeni člani in pristaši dobivali ilegalno literaturo. Izrabljala je pošto, še bolj pa so knjige, časopise in letake tihotapili iz tujine — iz Avstrije, iz Trsta in od drugod. Literatura je prihajala do bralcev po ilegalnih poteh, tako imenovanih »kanalih« in to v stotinah kilogramih in v raznih jezikih, domačih in tujih. Vmes so bili letaki za razne partijske akcije in glasilo KPJ »Oslobodjenje«, pozneje še »Naša sloga«, ki sta izhajali na Dunaju. Včasih so se

²² Poročilo radovljiškega okrajnega glavarstva št. 68/preds. z dne 30. julija 1921, Arhiv IZDG, sodni spis proti C. Koširju in F. Ravniku.

²³ Nova doba, št. 57 z dne 14. maja 1921, dopis iz Trbovelj.

^{23a} Citirano po Frančku Sajatetu, Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918 do 1941, nadaljevanje 21, Dolenjski list z dne 4. junija 1959 l.

pošiljatve znašle v rokah policije. Tako je aprila bil aretiran, kakor so pisali časniki, »nevaren komunistični agent«, ki je prinesel iz Gradca čez mejo 3000 letakov.²⁴ Ali pa: »Zopet zaplemba komunističnih letakov. Orožniška postaja v Marenbergu je v ponedeljek aretirala tri Avstrijce, ki so prinesli na skrivnem preko meje 26 kilogramov na Dunaju v cirilici tiskanih proti jugoslovanski državi naperjenih letakov z naslovom Osvobojenje...«²⁵

Urejeni prehodi čez mejo niso bili potrebni Partiji samo zaradi tiska. Morala je imeti redne zveze — politične, organizacijske, kadrovske — z mednarodnim delavskim in komunističnim gibanjem ter pri njem sodelovati. Njeni aktivisti in vodilni funkcionarji so bili zato v stikih z različnimi mednarodnimi organizacijami. Političnih emigrantov je bilo vedno več, mnogi komunisti so zaradi preganjanja zapuščali državo, drugi so prihajali v domovino, tretji so se po določenem času vračali k podtalnemu delu. Treba je bilo torej urediti varne prehode čez mejo, da bi preganjani revolucionarji, kurirji, člani CK in delegati nemoteno odhajali in se nemoteno vračali.

Kmalu po Obznani se je izkazalo, da so za KPJ najudobnejši in najpomembnejši prehodi iz jugoslavije v tujino in nazaj vodili čez Slovenijo, čez severozahodne državne meje, tako zaradi zemljepisne lege kakor zaradi političnih razmer v sosednjih državah. Razen tega je bil tista leta Dunaj pomembno komunistično središče. Zato je slovenskim komunistom po Obznani za dolga leta pripadla naloga, da vzdržujejo kanale za KPJ, da držijo odprta vrata in ljudi izza meje v deželo za zaveso reakcije in nastajajočega fašizma, da in okna iz ilegalnosti v mednarodni svet, da omogočajo dotok idej, izkušenj zagotovijo članstvu in vodstvu Partije nujno gibanje, izmenjavo, odhod na šolanje in povratek v tvegano podtalno dejavnost. Od prvih mesecev po Obznani so slovenski komunisti dve desetletji častno izvrševali težavno in odgovorno nalogo vratarja, vodnika in težaka na severozahodnih mejah Jugoslavije.

Že v prvi polovici leta 1921 je komunistična stranka v Sloveniji vpeljala in vzdrževala prehode čez mejo: iz Maribora v Špilje in Radgono, iz Radelj, takrat Marenberga, na Wiess, z Jesenic čez Karavanke v Celovec, iz Škofje Loke v Spodnjo Idrijo in Trst.²⁶

Po teh poteh so delegati KPJ odšli na III. kongres Komunistične internacionale, ki je bil od 22. junija do 12. julija 1921 v Moskvi in po njih so se vračali.²⁷

Ilegalno organizacijo je prav tako pričel graditi SKOJ v Sloveniji. Prišlo je do prvih prepovedanih sestankov, iz rok v roke se je širila komunistična literatura, povezovale so se krajevne organizacije. Maja 1921 je bilo mladinsko zborovanje v Ljubljani, na katerega je prišel zastopnik centralne uprave SKOJ iz Beograda Vladeta Bilbija; govorilo se je o nalogah in o bližnjem kongresu Komunistične mladinske internacionale. Za delegata za kongres je

²⁴ Tabor, št. 92 z dne 24. aprila 1921, vest Nevaren komunistični agent.

²⁵ Tabor, št. 94 z dne 27. aprila 1921, vest Zopet zaplemba komunističnih letakov.

²⁶ Glej podatke o sodnem spisu zoper Jako Žorgo in Janeza Franka iz l. 1921 ter v okrožnici Pokrajinske uprave za Slovenijo, oddelek za notranje zadeve, pov. št. 1516-IV z dne 21. novembra 1921; oba v arhivu IZDG.

²⁷ Policijski zapisnik z dne 15. oktobra 1921 v sodnem spisu zoper L. Klinca, Vr VIII, 1791/21, Arhiv IZDG.



Novi ŽELEZNIČAR

Glasilo „Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo“.

Kolportirna pisma se ne sprejemajo. Zahvalni so za vrabaje. — Vredništvo in upravitelstvo: Ljubljana, Trupelki trg št. 2.

PARAČUJENA: za celo leto 36 K, za pol leta 18 K, za šest let 9 K, posamezna številka 1 K.

Osrednje vodstvo Splošne železn. organizacije za Jugoslavijo

sklepije na toredi dne 28. in sredo dne 29. junija t. l.

izredni občni zbor

Za izredni občni zbor v dneih 28. in 29. junija predloga tajaštvo sledelci pravilniki:

- 1.) Beseda na trednem občnem zboru imajo to otepati, kateri je verifikacijski odbor priznal mandata, in ohi gosje, katerim so dovolil občni zbor.
- 2.) Paročevski ž. dionemmu redni imajo na-

paralizirati z unajljivim kopiranjem naših so-sednih narodov, seveda smo kopirali to, kar nam je bilo všeče, ne pa tistih globokih temeljev, ki so nam nevidni in nepoznani, in vsled tega je povsem jasno, da naše imenovanje ne vsebujejo elementarnih snikov, ki nam jih naš kapitalistični prijatelj zašava.

Temeljna podlaga zdravega delavskega gibanja mora biti še moderner, ne atavistični re-

Glava naslovne strani prve številke »Novega železničarja« v Ljubljani, sindikalnega glasila, z dne 15. junija 1921. Po tretji številki je vlada »Novega železničarja« ustavila in prepovedala.

da ga ista odobri. Prireditelja je poklicati v urad in mu zabičiti, da se je na njegovo odgovornost držati odobrenega programa...«

Okrožnica popolnoma jasno razodeva protikomunistično ost, medtem ko socialiste podpira.

Notranje življenje Partije ni bilo samo sebi cilj. Strankine organizacije so posegale v delavsko gibanje in splošno politično življenje Slovenije. To se je pokazalo na dveh področjih: Partija se je udeležila občinskih volitev, ki so bile aprila-maja 1921, in je obnavljala sindikalne organizacije, ki jih je bila Obznana prepovedala.

Sindikatom Centralnega delavskega sindikalnega sveta je beograjska vlada maja 1921 dovolila, da obnovijo svoje delo. V Sloveniji so ti sindikati začeli delovati 23. maja, a Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo s sedežem v Ljubljani dne 4. junija.

Osrednje društvo stavbinskih delavcev, kjer je imela Partija velik vpliv, zlasti s pomočjo tajnika Aleksandra Koblerja, je pričelo izdajati tednik »Delo« kot glasilo zedinjenega sindikalno organiziranega delavstva Jugoslavije v Ljubljani; prva številka se je pojavila 9. julija. Splošna železničarska organizacija pa je še prej, 15. junija, začela tiskati svoje glasilo »Novi železničar«.

Sindikati so razvili dejavnost predvsem med rudarji, železničarji, kovinarji, stavbinci. Savez rudarskih delavcev — beseda »savez« se je med rudarji kar udomačila! — je po več mesecih prvič sklical zborovanja: v Kočevju 21. junija, v Trbovljah 26. junija in 7. julija, v Zagorju in Krmelju 3. julija, v Hrastniku in Rajhenburgu (sedaj Senovem) 10. julija. Vsi shodi so

dobro uspeli, razen hrastniškega, ki ga je trboveljski občinski gerent Mrcina preprečil. Zlasti mnogoštevilen je bil shod trboveljskih rudarjev 26. junija, na katerega je prišlo 4000 »trpinov iz svojih živih grobov«. Govorniki so omenjali preteklo stavko, ko so rudarji Slovenije »zmagali in dobili skoraj toliko, kolikor so zahtevali«, pri čemer so ta uspeh »plačali bosenski in srem-ski rudarji s krvjo«, »ker so mezdni boj slovenskih rudarjev podprli« s solidarnostno stavko.³¹ Dne 3. julija je bila v Zagorju konferenca rudarskega sindikata Slovenije, ki se jo je udeležilo 23 delegatov iz vseh podružnic.

Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo — dejansko je zajemala le Slovenijo! — je sklicala in izvedla 28. in 29. junija svoj občni zbor. Od 14 podružnic se je javilo nanj 42 delegatov. Število članstva se je zmanjšalo: od 6305 na 1. avgusta 1920 do 2100 na 27. junija 1921, kar pomeni, da so želez-ničarji izgubili veliko svoje moči in organiziranosti. Moramo pa omeniti hkrati, da je 2.100 članov imelo plačane prispevke do 1. maja 1921, da je torej tretjina sindikalnih članov ne oziraje na Obznano plačevala brez prekinitve članarino svojemu sindikatu. To dejstvo brez dvoma priča o bojevnosti in vztrajnosti naprednega dela slovenskih železničarjev v težkih pogojih po porazu splošne stavke aprila 1920 in po Obznani.

Kakor vidimo iz naštetih podatkov so sindikati energično in hitro obnavljali delo. Delavci so prvič po petih mesecih spet vzeli v roke svoj delavski list, se srečali v lokalih sindikalnih podružnic in na zborovanjih, kjer so z razumevanjem in z odobravanjem pritrjevali govorniku, ko je omenil Obznano in dodal: »... česar vam ne smem sedaj povedati, si lahko mislite«. Seveda so prisotni mislili na komunistično stranko, pognano v ilegalo.

Razvijajočo se množično dejavnost sindikatov je neposredno vodila Partija, ki se je s tem počasi prebijala skozi prepoved in raz sebe stresala naložene okove.

Nadaljnje delovanje sindikatov je preprečil nov val reakcije, ko je beograjska skupščina v začetku avgusta 1921 sprejela zakon o zaščiti države. Oblasti so prepovedale obnovljene sindikate, zaprle njihove lokale, ustavile njihova glasila »Delo« in »Novi železničar«, ki sta oba doživela le do tretje številke. Proces obnove se je pretrgal.

Časovno je prišlo do obnavljanja sindikatov po izvršenih občinskih volitvah v Sloveniji. Rečemo lahko, da je Partija s svojo aktivnostjo za časa volitev, ko je delala med ljudstvom in zaznamovala relativne uspehe, omogočila, da so se hitro obnovile sindikalne organizacije.

Dejavnost Partije za občinskih volitev zasluži, da jo podrobno raziščemo, ker je v njih prvič po Obznani nastopila javno in pred vso deželo.

³¹ Delo, Ljubljana, št. 1 z dne 9. julija 1921, članka Rudarska konferenca v Zagorju in Sijajna manifestacija rudarjev v Trbovljah. Podatke o sindikalni dejavnosti, ki jih tu navajam, sem črpal tudi iz 2. in 3. številke ljubljanskega Dela z dne 16. in 23. julija 1921 ter iz 1., 2. in 3. številke Novega železničarja z dne 15. junija, 11. in 30. julija 1921.

IV

Komunistična partija Jugoslavije se je udeležila občinskih volitev aprila-maja 1921 v Sloveniji iz ilegale. Izkoriščajoč legalne možnosti, je nastopala pod drugim imenom, pretežno kot Delavsko-kmečka republikanska skupina.³² To je bil kljub Obznani prvi prodor slovenskih komunistov iz podtalnega obstoja v javno politično življenje Slovenije kot strnjene, organizirane sile.

Politiko komunistične stranke ob volitvah nam razodevajo njene izjave, nastopi in akcije. Komunistični poslanci so izrabljali govorniško tribuno ustavodajne skupščine. Njihovi govori so pronicali v ljudstvo, bodisi da so jih prinašali meščanski listi, pa čeprav pomanjkljivo oziroma izmaličeno, ali pa da so jih prenašali poslanci sami in drugi strankini govorniki na javnih zborovanjih, za občinskih volitev. Kot rečeno, so v Sloveniji celo meščanski listi zapazili, da se KPJ zavzema za avtonomijo. Politiko KPJ so tolmačili številni strankini člani in pristaši v razgovorih in pomenkih z delavci in kmeti na delovnem mestu, doma, na ulici, od človeka do človeka. To je bila učinkovita metoda.

Politiko KPJ so deloma razodevali tudi trije njeni letaki, ki so se ohranili.³³ Prvega je izdalo pokrajinsko strankino vodstvo v Ljubljani, natisnila ga je tiskarna Josipa Pavlička³⁴ v Kočevju z naslovom »Delavskemu in kmečkemu ljudstvu Slovenije«. Drugega so izdali mariborski komunisti, natisnila ga je mariborska tiskarna z naslovom »Vojno dvorcem. Mir hišam. Duševni in ročni delavci! Zatirani sloji mestnih in vaških občin! Glasujte za komuniste!« Prvi letak je bil napisan že v jeziku — Lenin ga je imenoval ezop-

³² V Ljubljani (Slovenski Narod, št. 95 z dne 28. aprila 1921, Volitve v Ljubljani), v Trbovljah in Loki pri Židanem mostu (Slovenski Narod, št. 108 z dne 14. maja 1921, volilni izidi), v Šentjerneju (Slovenski narod, št. 107 z dne 15. maja 1921, izidi) in drugod. Glej tudi Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921, Rezultati občinskih volitev.

³³ Arhiv IZDG, fond letakov.

³⁴ Josip Pavliček, lastnik majhne tiskarne v Kočevju, je kot pristaš socialne demokracije že od začetka našega stoletja tiskal socialistično literaturo. Po prvi svetovni vojni je postal pristaš komunistične stranke in v prvem desetletju obstoja KPJ tiskal komunistično literaturo. Pri njem je naročala Partija tiskanje brošur, majskih spisov, letakov. Ko je leta 1924 fašistična Orjuna s silo preprečila tiskanje strankinega glasila v ljubljanskih tiskarnah, se je Partija zatekla k J. Pavličku v Kočevje, kjer je začel izhajati strankin tednik Delavsko-kmetijski list. Leta 1925 se je pri njem tiskal tudi partijski publicistični časopis Zapiski Delavsko-kmetijske matice. Časopis in tednik sta izhajala redno, čeprav Josip Pavliček ni niti redno niti v celoti dobival plačila za tiskanje, ki ga je opravljal sam s sinom in z nekaj delavci. Ko je sprejemal naročila, ni stavljaj pogojev, da mu je treba plačati vnaprej ali poravnati vse večje dolgove. Dogajalo se je, da je po sporazumu izročal strankinim zastopnikom že natisnjene letake ali spise preden je oddal obvezne izvode v cenzuro oblastem, ki so zato zamujale s prepovedjo spisa. Josip Pavliček je list in druge spise sam korigiral — uredništvo ni moglo pošiljati svojega, včasih edinega člana, v Kočevje — in razporejaj gradivo v listu in časopisu po načrtu, ki mu ga je pošiljalo uredništvo, pri čemer ni prihajalo do političnih nerodnosti. Pridobil si je strankino popolno zaupanje. Spadal je med tiste številne komunistične simpatizerje, včasih neopravičeno pozabljene, ki sicer formalno niso bili v strankini organizaciji, toda so s svojo dejavnostjo, požrtvovalnostjo in zanesljivostjo izpolnjevali izredno važne in odgovorne posebne naloge in si s tem pridobili zasluge za stvar komunizma. Umrli je pred drugo svetovno vojno. Leta 1945 je narodnoosvobodilna vojska odpeljala dva stroja iz Pavličkove tiskarne v Kočevski Rog, kjer sta služila osvobodilni vojni in ljudski revoluciji.

skega —, ki je z inačicami in posredno z drugimi izrazi izpovedoval bistvo komunistične politike, celo brez uporabljanja besede »komunist, komunističen«. Letaka niso zaplenili. Pač pa je zaplemba zalotila mariborski letak. Ta je z besedami legalne dobe odkrito pozival ljudstvo, da naj glasuje za komuniste, za oblast sovjetov; letak se je končeval s klicem: »Živele komunistične občine!« Tretji letak za Trbovlje ponavlja vsebino prvega. Četrtri letak so izdali spet Mariborčani, a se doslej ni našel.

Dasiravno letakov ne moremo uporabljati za izčrpno razlago strankine politične linije, vsebujeta nekaj pomembnih temeljev partijske politike in jasno obrazložitev taktike v volitvah.

Letak ljubljanskega strankinega vodstva sloni na idejnopoličnih glediščih KPJ, sprejetih na Vukovarskem kongresu leta 1920. Zato je usmerjen v končni cilj delavskega gibanja in komunizma — na revolucionarno preobrazbo. Poudarja nujnost borbe, ki naj »prinese končno in popolno zmago proletariata«, medtem ko »niti v parlamentu niti v občinah ne more iskati delavsko in kmečko ljudstvo svoje rešitve«; »za njih ni rešitve v meščanski družbi«. »S tega stališča posega tudi proletariat v občinski volilni boj. On gre v volitve in gre v občinske odbore, da tudi tja zanese razredni boj, ki naj oslabi in razkroji te instrumente suženjstva«. Zaradi takšne usmerjenosti — še vedno upajoč v revolucionarni razplet nasprotij — ni KPJ izdelala takrat konkretnega programa za svojo občinsko politiko, kakor je to storila leta 1924, ko se je stabiliziral buržoazni družbeni red in ko je uporabljala legalne možnosti Neodvisne delavske stranke Jugoslavije.

Letak ugotavlja, kakó so pri volitvah v konstituantno »vse meščanske in malomeščanske stranke obljubljale zlate gradove ljudstvu« in dodaja: »Danes pa je navzlic vsemu vpitju še slabše kot tedaj.« Zato gre delavstvo — pravi letak, a mišljena je komunistična stranka — »pri teh volitvah samostojno v boj kot *Delavsko-kmečka republikanska skupina*, v Mariboru pa kot *Delavska skupina*«. V besedi »delavsko-kmečka« in »republikanska« je v legalni obliki izražena ideja KPJ o zmagi delavcev in kmetov v socialistični republiki. Formulo o »delavsko-kmečki republikanski« politiki je uporabljala KPJ v svojih javnih nastopih, zlasti ob volitvah od leta 1921 do leta 1928. Znana je volilna platforma Delavsko-kmečkega republikanskega bloka v l. 1926 in 1927.

V zvezi s strankinim sklepom o samostojnem nastopu nadaljuje letak: »V občinah, kjer je postavil proletariat kandidatne liste, neodvisno od meščanskih strank in socialpatriotov (socialnih demokratov. F. K.), je dolžnost delovnega ljudstva, da se volitev udeleži do zadnjega moža, čeprav so na delavnik, in odda kroglico za svoje zastopnike. Kjer pa so postavile liste samo nasprotne stranke, bo ostal vsak naš proletarec doma.«

Napotilo je torej jasno: nastopati samostojno ali pa se volitev vzdržati.

Letak daje tudi izrazito strnjeno in konkretno podobo tedanjih volitev: »Prvič po dolгих letih so zopet razpisane v Sloveniji občinske volitve. Volilni imeniki so sestavljeni na škodo proletariata: tisoči delavcev in malih kmetov so izpuščeni in ne bodo smeli voliti, zahteva pa se od njih, kakor od drugih, plačevanje davkov, vojaška služba in nositi morajo vsa bremeña meščanske države. Ženskam ni dana volilna pravica. Dan volitev je določen na delavnik. Volilni aparat se nahaja v rokah meščanskega razreda.«

Stanje v občinah opisuje takole: »V občinskem gospodarstvu vlada po zaslugi meščanskih strank popoln polóm. Vojna posojila so posušila vse fonde,

V občinskem gospodarstvu vlada po zaslugi meščanskih strank popoln polom. Vojna posojila so posušila vse fonde, razni gerentje pa so udarili smrtni pečat na čelo občinam. Ceste in ulice tonejo v blatu in prahu, mostovi in brvi se več ne popravljajo, vse se podira, občinsko delo kakor da sploh spi smrtno spanje.

Proletariat mora v občine, da razkrinka korupcijo meščanskih mogotcev, da se upre brezvestnemu gospodarjenju z občinskim premoženjem.

Pri volitvah v konstituanto so vse meščanske in malomeščanske stranke obljubljemale zlate gradove ljudstvu. Demokratje, samostojneži, klerikalci, narodni socialisti in socialdemokratje so teknovali, kdo bo obljubil več. Danes pa je navzlic vsemu vpitju vse še slabše kot tedaj. Delavci in kmetje so zatorej prepričani bolj kot kedaj, da za njih ni rešitve v meščanski družbi. Še-le s popolnim padcem kapitalizma, v proletarski demokraciji, v delavski-kmetijski republiki pride doba pravice in življenja za proletarijat.

Od meščanskih strank in njenih oprod narodnih socialistov in social-patrijotov ne pričakuje proletarijat ničesar dobrega. Zato gre tudi pri teh volitvah samostojno v boj kot

delavsko - kmečka republi- kanska skupina

v Mariboru pa kot delavska skupina. V občinah, kjer je postavil proletarijat kandidatne liste, neodvino od meščanskih strank in socialpatrijotov, je dolžnost delavnega ljudstva, da se volitev udeleži do zadnjega moža, čeprav so na delavnik, in odda kroglico za svoje zastopnike.

Kjer pa so postavile liste samo nasprotne stranke, bo ostal vsak naš proletarec doma.

Živio boj proletarijata in njegova zmaga!

Tiskarna J. Pavliček, Nočevje

razni gerentje pa so udarili smrtni pečat na čelo občinam. Ceste in ulice tonejo v blatu in prahu, mostovi in brvi se več ne popravljajo, vse se podira, občinsko delo kakor da sploh spi smrtno spanje.«

Rastočega nacionalnega odpora slovenskega naroda se dotakne letak s kratko ugotovitvijo, ki je očitno nezadostna in ki ne kaže izhoda ali cilja: »Besna centralizacija podira zadnje ostanke kulturnega življenja in uničuje v temeljih narodno gospodarstvo v Sloveniji.«

Mariborski letak se ustavlja obsežneje na tem vprašanju in pravilno ugotavlja: »70 let so se Slovenci in drugi narodi borili za demokratično samoupravo. Mnogo težkih bojev so vojevali skupno s proletariatom za pravico samouprave. Peščica srbskih bankirjev in njihovih agentov, hrvaških in slovenskih »demokratov«, pa so brezobzirno, nasilno proti volji slovenskega ljudstva, meni nič tebi nič, odpravili zakonodajne deželne zbornice in druge oddavno priborjene pravice. Slovenijo hočejo razdeliti na več okrožij in vladati s pomočjo od zgoraj postavljenih načelnikov.« Nasproti temu zahteva letak »samoupravo občine, okraja in dežele«, kar ne predstavlja doslednega zaključka iz pravih postavk. Povsem sodobno pa zveni zahteva volilnega programa iz leta 1921: »Občine naj postanejo svobodne komune, to je samoupravne zajednice vseh, ki delajo.«

V

Ustrezno izdelani politiki in taktiki so krajevne organizacije komunistične stranke sestavile za volitve večinoma samostojne liste kot Delavsko-kmečka republikanska skupina, a v Mariboru kot Delavska skupina. V Studencih, na Pobrežju, v Rušah in še treh krajih mariborske okolice je šla stranka v volitve skupaj s socialnimi demokrati (ali socialisti); to so bili kraji, kjer je njen vpliv prevladoval nad vplivom socialistov.³⁵

Stranka se je pri tem opirala na svoje člane in pristaše, večinoma nedotaknjene — aretacij je bilo malo —, ki so jim navodila prinašali komunistični poslanci, takrat še deležni imunitete, ki jo je poslancem dajal zakon. Pri sestavljanju kandidatnih list so partijski aktivisti, skladno z napotili, določali za kandidate manj izpostavljene strankine pristaše, da bi tako ne dali oblastem povoda, da bi liste odklanjala, če bi jim na čelu stali najbolj razvpiti komunistični »kolovodje«. Ta metoda, dopustna vobče, se je pozneje ponekod maščevala, ker so se nekateri kandidati, celo taki, ki so bili izvoljeni v občinski odbor in za župana, javno odrekli pripadnosti h komunistom, bodisi da so želeli prelisjati oblasti in obdržati svoje položaje, kar se jim ni posrečilo, ali da so omalovaževali politične posledice takšnih izjav.

Stranka v Sloveniji ta čas ni imela nobenega lista, ki bi izhajal legalno in posegal v volilno agitacijo. Letaki, h katerim se je zatekala Partija, niso mogli nadomestiti stalnega glasila. Poleg tega sta bila zaplenjena oba mariborska letaka. O zaplembah govore akti sodišč; navajamo dva takšna akta:

»Izrecilo okrožnega kot tiskovnega sodišča v Mariboru, dne 28. aprila 1921, ki potrjuje zaplembo letaka od strani policijskega komisariata v Mariboru, letaka, ki se pričinja z besedami: »Vojno dvorcem. Mir hišam. Duševni in

³⁵ Tako je KPJ prejela pri volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 v Studencih 597 glasov, medtem ko so jih socialni demokrati zbrali le 61. Dnevnik Jugoslavija, št. 157 z dne 11. junija 1921, dopis Eden, ki bi bil rad to, kar ni.

ročni delavci! Zatirani sloji mestnih in vaških občin! Glasujte za komuniste!« ter se končuje s besedami: »Živele komunistične občine!«³⁶

»Izrecilo. Okrožno kot tiskovno sodišče v Mariboru je dne 25. aprila 1921 na predlog državnega pravdnštva *potrdilo zaplembo* komunističnega letaka z naslovom: »Mariborski proletarci, tretja skrinjica je vaša.«³⁷

Režimsko najbolj zagrizene politične sile v Sloveniji — prednjačili so demokrati pod vodstvom dr. Gregorja Žerjava — so se tedaj oglasili s sovražnimi napadi in neposrednim pozivom oblastem, naj ne dopuščajo komunističnih list, če so komunisti kje vložili kandidatno listo. Tako je demokratski dnevnik »Tabor«, ki je izhajal v Mariboru, pisal v številki 82 z dne 13. aprila 1921 v beležki z naslovom »Kaj je s komunisti?« naslednje: »Kakor izvemo, so vložili komunisti svojo listo za občinski svet... pod krinko nekake združene delavske stranke... akoravno na listi ni prononsiranih imen... Zato radovedno čakamo, ali bodo te oblasti igrale ptičja noja ali pa bodo storile svojo dolžnost... Zanima nas, ali je boj proti komunistom resna akcija ali samo gledališko grmenje.«

Na takšno zagrizenost so vplivali določeni politični računi. Tako je ugledni demokrat dr. Vladimir Serbec pisal pred volitvami v Mariboru: »Umestno bo pa tudi, da bodo meščanski sloji previdni glede socialistov tudi v tem oziru, da računajo na posledice, ki bi jih imelo socialistično gospodarstvo pri upeljavi novih naklad (dávščin. F. K.) itd. Ako bi dobili socialisti s komunisti vred večino, se sme pričakovati prav radikalna obremenitev pridobitnih slojev.«³⁸ Slovenska buržoazija je v imenu svojih razrednih interesov frontalno odklanjala delavstvo in njegove stranke.

Oblasti so komunistične liste za občinske volitve povsod sprejele. Nimamo podatkov, da bi bile kje odklonjene. Sodišča, kamor so se morale liste vlagati, niso takrat odklanjala list, če so formalno ustrezale predpisom; sodišča so še imela nekatero upravno samostojnost. Komunisti so zategadelj pri volitvah še nekaj let lahko izkoriščali legalne možnosti. Drugače je bilo s potrditvijo izvoljenih občinskih svetov in županov. O tem je odločala državna administracija, ki je zakone spreminjala in tolmačila kakor so veleli »od zgoraj«.

VI

Občinske volitve leta 1921 v Sloveniji so bile 26. aprila v štirih slovenskih mestih, v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju, ter od 3. do 12. maja v podeželskih občinah.³⁹

Volitev so zajele 832 občin, brez okraja Murska Sobota, kjer maja še ni bilo volitev.⁴⁰ Izvoliti je bilo treba 12.450 občinskih odbornikov.⁴¹

³⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 49 z dne 9. maja 1921.

³⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 51 z dne 11. maja 1921.

³⁸ Tabor, št. 89 z dne 21. aprila 1921, uvodnik Občinske volitve v Mariboru. »Pridobivati«, »pridobiten« — tako se je govorilo in pisalo o buržoaznih slojih namesto »izkoriščati«, »izkoriščevalski«, da bi se zastrla resnica in ne »žalilo« občutljivih meščanskih ušes.

³⁹ Zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928, članek dr. M. Pivec, Kronološki pregled glavnih dogodkov, str. 765 in Slovenski Narod, št. 108 z dne 14. maja 1921, volilni izidi.

⁴⁰ Revija Naši zapiski, l. 1921, št. 6—7, članek Frana Erjavca Občinske volitve v Sloveniji.

⁴¹ Prav tam.

Danes nas preseneča veliko število občin, podedovanih iz časov Avstrije. Obstajale so majhne občine, ki so štejele 150 do 300 volilcev — teh je bilo največ — in velike mestne občine, med njimi največja ljubljanska, ki je imela 11.158 volilnih upravičencev.⁴² Posamezna industrijska središča so bila razdeljena na dve, tri in več občin; tako je imelo Zagorje tri občine; ožje Zagorje, Kotredež in Aržiše-Izlake. Mesto Maribor je zajemalo le mesto na levem bregu Drave, medtem ko so Studenci, Pobrežje, Tezno na desnem bregu Drave sestavljali posebne občine itd.⁴³ Ni treba poudarjati, da je takšna struktura ovirala razvoj občin, a mnoge obsojala na mrtvilo.

Pri volitvah so nastopile vse politične stranke, ki so se udeležile volitev v ustavodajno skupščino: obe tradicionalni meščanski stranki — Slovenska ljudska stranka (SLS) ali klerikalci in Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) ali demokrati, prejšnji liberalci; poleg tretje politične stranke na Slovenskem izpred prve svetovne vojne — Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS) — je nastopila Komunistična partija Jugoslavije (KP J), ustanovljena v Sloveniji l. 1920; kandidirali sta tudi povojni strankarski stvaritvi, Samostojna kmetijska stranka (SKS) in Narodnosocialistična stranka (NSS).

To pot se ni pojavila nobena nova politična stranka; proces povojne politične diferenciacije po osnovnih strankah se je ustavil.

Te stranke so nastopale pri volitvah večidel s samostojnimi kandidatnimi listami. Dogajalo pa se je, da so nekatere stranke nastopile skupaj. Po tem so se občinske volitve razlikovale od parlamentarnih volitev. Meščanske stranke so v občinskem merilu rade zastavljale svoja občna načela in se gnale za občinskimi gospodarskimi možnostmi, ki niso bile kdo ve kako velike, vendarle konkretno dosegljive, da bi se z njimi okoristile. Večkrat so se združevali pristaši JDS, NSS in SKS.⁴⁴ Drugačen je bil značaj skupnih list komunistov in socialnih demokratov,⁴⁵ tu je šlo za enoten nastop proti meščanstvu, za poseg delavstva v doslej neomejeno meščansko gospodarjenje na občinah. Tisk je zabeležil tudi, da so ponekod skupno nastopili socialni demokrati, JDS in NSS.⁴⁶

Nekatere stranke so svoje kandidatne liste sestavljale pod nevtralnimi imeni, zlasti so lovile volilce s poudarjanjem gospodarskih nalog v občinah in svojim listam dajale ustrezne nazive: združena gospodarska stranka, za katero se je skrivala JDS,⁴⁷ združena gospodarska lista,⁴⁸ okrog katere so se združile vse meščanske stranke proti združenemu delavstvu. Na Štajerskem, v obmejnem pasu z Avstrijo, so bile v modi tudi »narodne liste«, s katerimi so nastopale slovenske meščanske stranke,⁴⁹ uporabljajoč slovenski nacio-

⁴² Slovenski narod, št. 95 z dne 28. aprila 1921, volilni izidi.

⁴³ Statistične tabele dnevnikov iz leta 1921 o izidu volitev.

⁴⁴ V Mostah, na Viču, v Dobrunjah, Kresnicah (glej Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921, volilni izidi), v Šoštanju (Nova doba, št. 53 z dne 5. maja 1921, volilni izidi).

⁴⁵ V Studencih pri Mariboru (Tabor, št. 102 z dne 7. maja 1921, dopis iz Studencev) in na Pobrežju pri Mariboru (Tabor, št. 93 z dne 26. aprila 1921, vest Pobrežje in občinske volitve).

⁴⁶ V Devici Mariji v Polju, sedaj Ljubljana-Polje (Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921).

⁴⁷ V Dovju pri Jesenicah (Naprej, št. 100 z dne 4. maja 1921, volilni izidi).

⁴⁸ Na Pobrežju pri Mariboru, glej op. 45.

⁴⁹ V Studencih pri Mariboru (Tabor, št. 104 z dne 10. maja, volilni izidi).

nalizem v boju z »nemčurji«, med katere so zlohotno prištevali tudi socialistične in komunistične delavce zaradi njihovega tedanjega internacionalizma.

Omeniti moramo pa bistveno razliko med volitvami v ustavodajno skupščino novembra 1920 in občinskimi volitvami aprila-maja 1921. Medtem ko so pri prvih volitvah imele vse našete stranke v vseh občinah svoje liste in skrinjice — glasovalo se je s spuščanjem gumijastih kroglic v skrinjice — in je torej politični boj med strankami, za katerimi so tičali različni interesi, v večji ali manjši meri zajel sleherno naselje in pospeševal diferenciacijo volilcev okrog izrazito socialnih in političnih vprašanj, se občinskih volitev niso udeležile vse stranke v vseh občinah, zlasti ne v majhnih, bodisi da niso imele v njih zadosti pristašev ali iz drugih razlogov niso mogle sestaviti liste in jo dati potrditi v uradih ali se niso za majhne občine zadosti zanimale. V mnogih majhnih občinah torej ni bilo podobne politične diferenciacije in boja kakor pol leta prej pri volitvah poslancev v konstituanto. V mnogih takih občinah se je politična borba omejila na tekmovanje dveh-treh list ali na sestavljanje ene in edine liste. Kjer so vložili samo eno listo — a tako je bilo skoraj v polovici slovenskih občin⁵⁰ — je bila ta po zakonu razglašena za izvoljeno in tedaj do glasovanja sploh ni prišlo in s tem ne do štetja glasov o pripadnosti volilcev k posameznim strankam. Politična pripadnost volilcev je ostala tako zakrita. To je prizadelo stranke, ki niso povsod kandidirale, med njimi komunistično, ki ji je bilo kandidiranje zaradi preganjanja sploh otežkočeno. Zato ni mogoče v celoti primerjati volilnih izidov v letih 1920 in 1921 v Sloveniji. Primerjava je mogoča le v posameznostih.

Strnjena podatke o udeležbi političnih strank najdemo edinole v časopisu »Naši zapiski« iz leta 1921, ki je tedaj izhajal pod uredništvom dr. Dragotina Lončarja, Frana Erjavca in Albina Prepeluha. Drugih, boljših ali uradnih podatkov doslej nimamo. Iz teh podatkov sledi, da so se posamezne stranke udeležile volitev v naslednjem številu občin izmed 832, kjer so bile volitve:⁵¹

Slovenska ljudska stranka	799
Jugoslovanska demokratska stranka	64
Jugoslovanska socialnodemokratska stranka	165
Komunistična stranka Jugoslavije	30
Samostojna kmetijska stranka	417
Narodnosocialistična stranka	33
Neopredeljeni	81

Pisec ni navedel virov za te podatke. Kakor smo že zgoraj ugotovili, so nekatere stranke nastopale v posameznih občinah s skupnimi listami, česar iz gornjih podatkov ne moremo razbrati. Tudi ni znano, v kakšnih primerih je pisec prišteval liste k neopredeljenim (morda skupne liste, morda liste s splošnimi oznakami itd.). Podatki torej niso natančni in povsem zanesljivi, vendar nam nakazujejo naslednje:

⁵⁰ Natančnega števila takšnih primerov nimamo. Posredno lahko sklepamo iz podatkov, ki jih priobčujemo spodaj, in iz pisanja Slovenca pred pričetkom volitev, ko je v št. 86 z dne 17. aprila 1921 pisal, da je nad 200 občin »padlo brez boja« v roke SLS in ko je v št. 92 z dne 24. aprila 1921 poročal, da so na Štajerskem od vsega 554 občin prišle 204 občine ali 37 % brez volitev v roke SLS. Koliko občin je SKS prevzela brez volitev, podatkov ni.

⁵¹ Glej opombo 40.

1. najaktivnejši sta bili pri občinskih volitvah Slovenska ljudska stranka, ki je kandidirala skoraj v vseh občinah — 96 % — in Samostojna kmetijska stranka, ki je vložila liste v polovici občin. Druge stranke so se udeležile volitev v omejenem številu — od 3,6 % do 20 %;

2. glede na udeležbo SLS in SKS lahko sklepamo, da je od dveh petin do polovice občin imelo samo eno listo, da torej skoraj v polovici občin ni prišlo do glasovanja;

3. komunisti so nastopili v 30 občinah (medtem ko so dejansko nastopili v večjem številu občin in je tržaško »Delo«, ki smo ga že navedli, poročalo o komunistični udeležbi v 40 krajih).

Iz priobčenih podatkov seveda ni videti, v kakšnih občinah, velikih ali majhnih, mestnih, industrijskih ali kmečkih so posamezne stranke nastopale.

O izidu volitev najdemo strnjene podatke prav tako v »Naših zapiskih«.⁵²

Posamezne stranke so pridobile občinske odbornike v naslednjem številu občin:

Stranka	z absolutno večino	Število občin		z manjšino	brez odbornikov
		s polovico	z relativno večino		
		odbornikov			
SLS	528	59	41	171	53
JDS	5	2	6	51	768
Soc. dem.	28	14	12	111	667
Komunisti	4	—	5	21	802
SKS	105	29	15	270	415
NSS	1	—	—	32	799
Neopredeljeni	14	5	5	57	751

Število občinskih odbornikov, ki so jih dobile posamezne stranke, znaša:

SLS	7.654 ali 61,5 %
JDS	292* ali 2,3 %
Socialni demokrati	992 ali 8,0 %
Komunisti	209 ali 1,7 %
SKS	2.619 ali 21,0 %
NSS	125 ali 1,0 %
Neopredeljeni	559 ali 4,5 %
Skupaj	12.450 ali 100,0 %

Tudi za te podatke veljajo zgornje pripombe o nenatančnosti in nezanesljivosti. Še bolj pa zmanjšuje njihovo zanesljivost metoda, ki gradi oceno volitev na številu dobljenih odbornikov, ne pa na številu dobljenih glasov.

Tako sestavljeni podatki pričajo:

1. Slovenska ljudska stranka je dobila 7654 občinskih odbornikov ali 61,5 % in 528 občin ali 63 % (če računamo le občine, kjer je SLS dosegla absolutno večino mandatov).

Določbe volilnega zakona so služile interesom meščanskih strank in jim zagotavljale prednosti. Zato je SLS, katere politični vpliv je nedvomno napredoval od volitev v konstituantu, izvlekla iz »dobrot« volilnega sistema več,

⁵² Glej opombo 40.

* V viru je napačno zapisano 502.

kakor bi ji šlo glede na realno moč. In ko je dobila v roke obsežen županski aparat, si je zagotovila možnost, da v bodoče še bolj napreduje.

2. Samostojna kmetijska stranka je zbrala 2619 ali 21 % občinskih odbor-
nikov, toda absolutno večino odbornikov — in torej občino — je dobila le v
105 primerih ali 12,5 %.

SKS je bila deležna podobnih prednosti kakor SLS, le da v manjšem
obsegu. Torej tudi zanjo zgornji podatki ne pomenijo dejanske politične
veljave. Posredno potrjujejo takšen sklep izidi parlamentarnih volitev leta
1923, ko je SKS zbrala le 11.023 ali 6,16 % glasov,⁵³ medtem ko jih je leta 1920
dobila 33.577 ali 21,2 %.⁵⁴ Njen vpliv je padal.

3. Druge stranke so dobile po 1, 2, 4 in 8 odstotkov občinskih odbornikov.

Tudi te številke ne odražajo resničnega vpliva drugih strank. Kar se tiče
podatkov o komunistični stranki, lahko takoj omenimo, da so znižani, kar
bomo dokazali pozneje. Pisec članka v »Naših zapiskih« je brezvestno prezrl
podatke, ki jih je lahko bral v dnevnem tisku.

Naj povemo, da je bil pisec in sestavljaec podatkov v »Naših zapiskih«⁵⁵
publicist Fran Erjavec, ki se je prav takrat levil iz oficialnega socialista,
pravzaprav pa meščanskega radikalca, v pristaša SLS. Podatki so mu bili
dobrodošli za pretirane slavonspeve Slovenski ljudski stranki. Segel je nazaj
v Avstrijo, v leto 1911, ko je prejela SLS pri državnozborskih volitvah v slo-
venskih volilnih okrajih 61 % vseh oddanih glasov ter je ta uspeh primerjal
z izidi občinskih volitev leta 1921, ko je SLS prejela 61 % vseh občinskih
odbornikov, dasi ne bi bil smel primerjati števila glasov s številom občinskih
odbornikov. To mu je bilo potrebno, da pokaže, kako je SLS od novembra 1920,
ko je zbrala samo 36 % oddanih glasov,⁵⁶ napredovala do aprila-maja 1921,
ko naj bi bila spet dosegla predvno moč. Takšna trditev, ki je slonela na
enem samem, neprepričljivem argumentu, je bila očitno pretirana in tenden-
ciozna. Da bi jo podprl, je po svoje tolmačil dogodke in težnje slovenskega
ljudstva, kakor mu je prijalo. Napisal je, da »lanske volitve v konstituanto
niso podale točnega izraza politične opredelitve slovenskega naroda... Vršile
so se preveč pod vplivom vojne psihoze zrevolucioniranih ljudskih mas...«
Zato pa so — po njegovem — občinske volitve izpričale, »da je volil in bo
volil naš narod SLS«, ki ima »nezlomljivo življenjsko moč«, ki je »nositeljica
vsega političnega, gospodarskega in deloma tudi kulturnega napredka našega
naroda«, ki je »točni tolmač zahtev ogromne večine našega naroda v belgrajski

⁵³ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 29 z dne 27. marca 1923.
Za primerjavo navajamo število glasov, ki so jih dobile SLS, JDS in SKS pri skup-
ščinskih volitvah 1920, 1923 in 1925:

	1920		1923		1925	
	glasov	%	glasov	%	glasov	%
SLS	57.174	36.1	107.976	60.5	105.303	56.8
JDS (SDS)	12.528	7.7	14.664	8.2	23.689	12.6
SKS	33.577	21.2	11.023	6.16	12.322	6.6

(Citirano po Met. Mikužu, Razvoj slovenskih političnih strank v stari Jugoslaviji,
Zgodovinski časopis, IX, 1955, št. 1-4, str. 114 in 152—153).

⁵⁴ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 141 z dne 4. decembra in št. 146
z dne 17. decembra 1920.

⁵⁵ Glej opombo 40.

⁵⁶ Glej opombo 54.

konstituantki« in ki — to je pisec zadel — »se zna vedno in ob vsaki priliki spretno prilagoditi duhu in zahtevam časa ter volilcev«. ⁵⁷

V resnici so uspehi SLS mnogo skromnejši, če upoštevamo zgornje ugotovitve in če razčlenimo število oddanih glasov, s čimer se bomo ukvarjali pozneje, čemur pa se je Fran Erjavec previdno izognil. Svojo predvojno moč po številu glasov volilcev je dosegla SLS šele pri parlamentarnih volitvah 18. maja 1923 — 60,5 % vseh oddanih glasov, toda političnega monopola, kakršnega je imela v Avstriji, ni dosegla več; to je preprečil delavski razred.

VII

V katerih krajih je komunistična stranka pri občinskih volitvah v Sloveniji leta 1921 vložila kandidatne liste? Koliko glasov je zbrala?

Na podlagi poročil v dnevnikih, tednikih in drugih listih smo lahko zbrali podatke za 37 občin, v katerih so komunisti kandidirali.

Glede na taktiko komunistov v teh občinah, razlikujemo naslednje:

- a) v 29 občinah so komunisti nastopili s samostojnimi listami;
- b) v občini Lož so komunisti sestavili skupno listo vseh opozicijskih strank proti režimski demokratski stranki;
- c) v občini Zgornja Šiška so komunisti šli v volitve skupno s socialnimi demokrati proti listam meščanskih strank;
- d) v 6 občinah mariborske okolice so komunisti šli v volitve skupno s socialnimi demokrati proti enotni listi združenih meščanskih strank.

Bolj ali manj obsežne podatke imamo za 31 občin, ki so zajete v točkah a), b) in c), medtem ko so podatki za občine, omenjene v točki d), pomanjkljivejši. Zato smo sestavili razpredelnico za prvih 31 občin.

V razpredelnico so vključeni vsi razpoložljivi podatki iz teh občin, za vse stranke, s pripombami glede njihovih morebitnih skupnih nastopov, predvsem število glasov in izvoljenih odbornikov; vire navajam. Vključeni so podatki za Celje in Ptuj, čeprav tu komunistična stranka ni vložila list. Pomembnost teh mest nam to narekuje.

Za nekatere kraje ni podatkov o številu glasov, pač pa o izvoljenih odbornikih; za druge kraje spet imamo število glasov, ni pa števila odbornikov. Večinoma manjka število volilnih upravičencev. V vseh teh primerih je v razpredelnici zvezdica.

Pri skupnih nastopih so glasovi in odborniki zapisani eni stranki, in sicer vodilni v koaliciji.

⁵⁷ Glej opombo 40. Fran Erjavec je zapuščal socialnodemokratske vrste ob istem času kakor sta jih zapustila tudi Albin Prepeluh, dotedanji ideolog slovenske socialne demokracije, in Dragotin Lončar. Vsi trije so od julija leta 1920 dalje urejali »Naše zapiske«, publicistično glasilo socialnodemokratske stranke. V razliko od Frana Erjavca je Albin Prepeluh skupno z Dragotinom Lončarjem ustvaril v začetku l. 1921 gibanje avtonomistov, a nekaj let pozneje (1924) Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev. Idejno razsulo slovenske socialne demokracije je bilo očitno. »Socialna demokracija ni imela nobene, količkaj izdelane družbeno-politične teorije o domači, slovenski družbi. Bivši »njeni« teoretiki — »Zapiskarji« — so svoja dognanja končno odnesli s seboj, ne da bi bili z njimi oplodili socialno demokracijo, ki je ostala v pogledu teoretičnega študija posebne slovenske družbeno-politične resničnosti »tabula rasa« (D. Kermavner v knjigi Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 541).

Občine	Volilnih upravičencev	Glasovalo vsega	SLS	JDS	Soc. dem.	Komuni- stična partija	SKS	NSS	Drugi
A. Kraji s samostojnim nastopom komunistov									
<i>Mesta</i>									
Ljubljana ⁵⁸	gl. odb.	11158 7688	1554 10	2809 18	808 5	1051 6	140 1	1326 8	—
Maribor ⁵⁹	gl. odb.	4183 2912	469 7	499 7	940 13	525 4	—	679 9	—
Celje ^{60, 60}	gl. odb.	1129 813	108 4	304 12	265 10	ni kand.	—	136 6	—
Ptuj ⁶⁰	gl. odb.*	598 455	120 123	212	ni kand.	—	—	60	—
<i>Ljubljanska predmestja</i>									
Moste ⁶¹	gl. odb.	* 694	204 7	150 5	67 2	273 10	— 61	— 61	—
Vič ⁶¹	gl. odb.	1153 764	254 8	172 5	116 4	222 7	— 61	— 61	—
<i>Ljubljanska okolica</i>									
Ježica ⁶²	gl. odb.	* 304	114 6	—	—	112 6	78 4	—	—
Polje ^{62, 63}	gl. odb.	* 578	209 9	— 63	93 4	158 6	118 5	— 65	—
Borovnica ⁶⁴	gl. odb.	* 283	136 8	—	—	78 4	69 4	—	—
Dobrunje ⁶⁵	gl. odb.	* 732	397 13	164 6	—	101 3	—	— 65	70 2
Log ⁶⁶	gl. odb.	* 99	39 6	—	—	39 6	21 4	—	—
<i>Rudarski revir</i>									
Trbovlje ⁶⁷	gl. odb.	3210 2462	212 3	176 3	345 5	1572 23	—	—	157 2
Zagorje ⁶⁸	gl. odb.	946 650	88 3	62 2	81 3	302 11	—	117 5	—
Aržiše-Izlake ⁶⁸	gl. odb.*	* 534	88	—	51	161	—	—	34
Kotredež ⁶⁸	gl. odb.	* 221	96 7	—	—	125 9	—	—	—
Hrastnik ⁶⁹	gl. odb.*	819 564	93 53	160	242	—	69	69	16
Dol pri Hrastniku ⁷⁰	gl. odb.	228 189	69 6	—	28 2	52 5	—	—	40 3
<i>Jeseniški kraj</i>									
Jesenice ⁷¹	gl. odb.	1239 1005	362 11	118 4	—	400 13	—	125 4	—
Koroška Bela ⁷¹	gl. odb.	642 504	128 6	51 2	60 3	265 13	—	—	—
Dovje ⁷²	gl. odb.	279 201	52 4	55 4	—	96 8	—	—	—
<i>Drugi kraji</i>									
Kamnik ⁷³	gl. odb.	* 410	153 9	168 10	—	43 2	—	—	46 3
Loka pri Zidanem mostu ⁷⁴	gl. odb.	* 428	162 9	62 4	—	148 8	56 3	—	—
Radeče ⁷⁵	gl. odb.	* 576	142 9	—	—	149 10	85 5	—	—
Griže ⁷⁶	gl. odb.	* 303	81 4	—	137 8	31 1	54 3	—	—
Kropa ⁷⁷	gl. odb.	* 130	79 10	—	—	51 6	—	—	—

Občine	Volilnih upravičencev	Glasovalo vsega	SLS	JDS	Soc. dem.	Komuni- stična partija	SKS	NSS	Drugi
Rateče-Planica ⁷⁸	gl. odb.	175 146	61 7	—	—	48 5	37 4	—	—
Bohinjska Bistrica ⁷⁹	gl. odb.	499 381	154 10	116 7	—	111 7	—	—	—
Šentjernej ⁸⁰	gl. odb.	* 657	379 14	—	—	152 5	126 5	—	—
Šentvid pri Stični ⁸¹	gl. odb.	* 293	148 8	—	—	55 5	90 5	—	—
Bukovica (lit. okr.) ⁸¹	gl. odb.	* 84	33 4	—	—	36 4	15 2	—	—
Kresnice (lit. okr.) ⁸²	gl. odb.	* *	* 5	* 7	—	* 4	— 82	— 82	—
B. Kraji z nastopom komunistov v koaliciji									
Lož ⁸³	gl. odb.	* 142	— 85	37 4	— 85	105 12	— 83	—	—
Zg. Šiška ⁸⁴	gl. odb.*	* 374	78	150	— 84	166	— 84	—	—
<i>Skupaj:</i>									
občin v razpredelnici 33;									
občin s kom. kandidati 51;									
glasov v 32 občinah									
odbornikov v 29 občinah									
		* 25176 654	6262 207	5247 100	3365 59	6651 201	907 45	2385 32	363 10

⁵⁸ Slovenski narod, št. 95 z dne 28. aprila 1921, tu in dalje do opombe 84 volilni izidi.

⁵⁹ Število volilnih upravičencev prinaša Slovenec, št. 94 z dne 27. aprila 1921.

⁶⁰ Slovenski Narod, št. 95 z dne 28. apr. 1921. SLS je nastopila skupno z NSS.

⁶¹ Število glasov navajata Naprej, št. 100 z dne 4. maja in Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921, ki sporoča tudi, da je JDS nastopila skupno z NSS in SKS.

⁶² Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921. Število odbornikov glej tudi Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921.

⁶³ Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921. Sporoča tudi, da so socialni demokrati šli v volitve skupno z JDS in NSS.

⁶⁴ Slovenec, št. 101 z dne 5. maja 1921. Število odbornikov glej tudi Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921.

⁶⁵ Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921, ki sporoča hkrati, da je JDS vložila listo skupno z NSS. Število odbornikov glej tudi Ljudski glas, številka 19 z dne 11. maja 1921.

⁶⁶ Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921.

⁶⁷ Slovenski Narod, št. 108 z dne 14. maja, izidi občinskih volitev. JDS je nastopila z listo slovenske napredne stranke. Med »drugimi« je bila lista Skupine privatnih namoščencev.

⁶⁸ Slovenec, št. 103 z dne 8. maja 1921. Število odbornikov potrjuje Ljudski glas, št. 20 z dne 18. maja 1921.

⁶⁹ Naprej, št. 111 z dne 19. maja 1921. JDS je šla v volitve skupno s SKS in NSS. Med »drugimi« je uradniška skupina.

⁷⁰ Naprej, št. 108 z dne 14. maja 1921; Slovenec, št. 108 z dne 14. maja 1921; Nova doba, št. 57 z dne 14. maja 1921; odbornike potrjuje Ljudski glas, št. 20 z dne 18. maja 1921. Med »drugimi« je Občinska gospodarska stranka.

⁷¹ Naprej, št. 100 z dne 4. maja 1921 in Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921; odbornike navaja Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921.

⁷² Naprej, št. 100 z dne 4. maja 1921. Komunisti so svojo listo vložili v imenu Stranke malih obrtnikov in delavcev, demokrati pa Neodvisne gospodarske stranke.

⁷³ Dnevnik Jugoslavija, št. 105 z dne 4. maja 1921 navaja število glasov, Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921 pa število odbornikov.

⁷⁴ Slovenski Narod, št. 108 z dne 14. maja in Nova doba, št. 57 z dne 14. maja 1921. Po poročilu Slovenskega Naroda je JDS nastopila skupno z NSS, a po podatkih Napreja, št. 107 z dne 13. maja 1921 tudi skupno s socialnimi demokrati. Odbornike potrjuje Ljudski glas, št. 20 z dne 18. maja 1921.

⁷⁵ Slovenec, št. 108 z dne 14. maja 1921.

⁷⁶ Nova doba, št. 56 z dne 12. maja 1921.

⁷⁷ Slovenec, št. 102 z dne 7. maja 1921. Odbornike potrjuje Ljudski glas, št. 20 z dne 18. maja 1921.

⁷⁸ Slovenec, št. 103 z dne 8. maja 1921.

⁷⁹ Naprej, št. 100 z dne 4. maja 1921 in Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921. Število odbornikov potrjuje Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921.

⁸⁰ Slovenski Narod, št. 107 z dne 15. maja 1921 in Slovenec, št. 102 z dne 7. maja 1921.

⁸¹ Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921. Število odbornikov potrjuje Ljudski glas, št. 19 z dne 11. maja 1921.

⁸² Slovenec, št. 100 z dne 4. maja 1921. JDS je kandidala skupno s SKS in NSS. Število odbornikov potrjuje Ljudski glas, št. 19 dne 11. maja 1921.

⁸³ Slovenski Narod, št. 105 z dne 11. maja 1921. Opozicijske stranke so nastopile skupno; ker je prevladoval vpliv komunistov, iz vrst katerih je bil izvoljen tudi župan, gre podatke šteti v rubriko komunistične stranke.

⁸⁴ Dnevnik Jugoslavija, št. 105 z dne 4. maja 1921. Komunisti so šli skupno s socialnimi demokrati, JDS pa skupno s SKS.

* Ni podatkov.

Zabeležiti moramo posebej, da so na Brezovici v ljubljanski okolici dobili SLS 7, SKS in NSS in komunisti 9 mandatov.⁹⁴ V Guštanju (sedaj Ravne), kjer je bila močna komunistična organizacija, občinskih volitev sploh ni bilo, ampak se je aprila 1921 le preosnoval občinski sosvet. Na podlagi izida volitev v konstituanto so oblasti dodelile: SLS mesto gerenta — F. Kotnika — in 5 zaupnikov, socialnim demokratom 6, NSS in JDS po enega zaupnika; komunisti so bili izključeni iz teh »samoupravnih teles«.⁹⁵

To so podatki, ki jih vsebuje tisk o nastopu komunistične stranke pri občinskih volitvah 1921 v Sloveniji. Zajemajo 37 občin — brez Brezovice.

Če se spomnimo, da je tržaško »Delo« poročalo o kandidatnih listah KP J v 40 občinah, a naši nepopolni podatki potrjujejo take liste v 37 občinah, tedaj to izpričuje, da je poročilo »Dela« iz leta 1921 verodostojno.

Spisek občin z udeležbo komunistov pri volitvah obsega: mesto Ljubljano in mesto Maribor, ljubljanska predmestja in del ljubljanske okolice, mariborska predmestja in del mariborske okolice, osrednji rudarski revir, jeseniško industrijsko okrožje, Kamnik, železničarsko središče Zidani most in posamezna podeželska središča bivše Kranjske.

Komunisti Slovenije so torej za občinskih volitev leta 1921 nastopili v največjih mestih in njihovih predmestjih ter v najpomembnejših industrijskih središčih s strujenimi delavskimi množicami bojovnih tradicij. To je bil po Obznani brez dvoma pozitiven pojav. Toda vseh industrijskih krajev niso zajeli.

Tako v spisku manjkajo poleg Celja in Ptuja celjska okolica, Mežiška dolina, Velenje, Šoštanj in drugi industrijski kraji na Štajerskem, na bivšem Kranjskem pa Kočevje, Kranj, Tržič. V teh takratnih industrijskih središčih se komunistična partija ni udeležila volitev, kar razkriva politične in organizacijske pomanjkljivosti, zlasti v Kočevju, Kranju, Velenju in Guštanju, kjer je imela stranka številne pristaše. V drugih krajih je obdržala svoj vpliv socialnodemokratska stranka, ki je imela na Štajerskem in Koroškem pomemben uspeh, prvič, zaradi prejšnjih tradicij avstrijske socialne demokracije na tem ozemlju, kamor slovenska socialnodemokratska stranka do leta 1918 sploh ni segala, in drugič, zaradi počasnega prodiranja komunistične stranke v celjskem in ptujskem okrožju ter v Mežiški in Šaleški dolini, ki ga je povrh vsega pretrgala Obznana; le-ta je dajala socialni demokraciji možnost, da se okoristi s prednostmi svojega legalnega delovanja in zopet zbere pristaše, ki jih je leta 1920 že izgubljala.

Razpredelnica z izidom občinskih volitev obsega komaj 33 občin ali štiri odstotke vseh občin, kjer so volili, kar bi lahko sprožilo pomisleke glede tehtnosti analize političnih strank in družbenih odnosov na podlagi podatkov razpredelnice. Toda v teh štirih odstotkih občin je bilo oddano 25.176 ali 16 odstotkov vseh glasov, oddanih v Sloveniji pri volitvah novembra 1920.⁹⁶ Ta šestina volilnih udeležencev je naseljevala najpomembnejša mesta in

⁹⁴ Straža, št. 49 z dne 4. maja 1921, volilni izidi. Ker Straža ne pojasnjuje sorazmerja med komunistično stranko, SKS in NSS, a drugi listi tega podatka sploh nimajo, nismo Brezovice vključili v naše račune.

⁹⁵ Straža, št. 52 z dne 11. maja 1921, dopis iz Guštanja.

⁹⁶ Leta 1920 je volilo v Sloveniji 158.245 volilcev. Glej Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 141 z dne 4. decembra in št. 146 z dne 17. decembra 1920. Analognih podatkov za občinske volitve leta 1921 ni.

industrijska središča, torej kraje z razvito politično diferenciacijo, značilno za takratne razmere v mestih in delavskih središčih. Toliko bomo podatke kljub fragmentarnosti tudi uporabljali. To dovoljuje določene ugotovitve in sklepe glede na ta središča. Nikakor pa ti podatki ne prikazujejo političnega življenja Slovenije v celoti, zlasti ne na vasi, kjer je prevladoval vpliv SLS in je imela postojanke po vojni nastala Samostojna kmetijska stranka.

VIII

Podatki razpredelnice nam najprej razodevajo vzajemne odnose političnih strank omenjenih mest in industrijskih središč.

Komunistična partija je v občinah, ki jih navaja razpredelnica, zbrala 6651 glasov — relativno večino. V tem omejenem številu občin so komunisti pomenili najmočnejšo stranko ali pomembno silo. To je dejstvo, ki ga ne moremo ne pozabiti ne ignorirati. Pristaši komunizma so šli na volišče in oddali glasove svoji partiji.

Potem prideta obe tradicionalni meščanski stranki: Slovenska ljudska stranka — 6262 glasov in Jugoslovanska demokratska stranka — 5247 glasov.

Druge stranke precej zaostajajo in imajo glasov: socialnodemokratska 3363, narodnosocialistična 2385 in samostojna kmetijska 907. Slučajno nastale volilne skupine so zbrale malenkostno število — 363 glasov.

Te ugotovitve, ponavljamo, veljajo le za omejeno število občin in ne veljajo za Slovenijo v celoti.

Nadalje pričajo podatki razpredelnice o naslednjih dosežkih komunistične stranke:

1. zmagala je z absolutno večino glasov in občinskih odbornikov v sedmih občinah: v Trbovljah, Kotredežu (pri Zagorju), Koroški Beli, Ložu, Studencih, na Pobrežju in v Pekrah pri Mariboru — v zadnjih treh občinah skupno s socialisti pod komunističnim vodstvom;

2. pridobila je relativno večino glasov in odbornikov v dvanajstih občinah: v Mostah, Zagorju, Aržišah-Izlakah, Hrastniku, na Jesenicah, v Dovjem, Radečah, Bukovici, Zgornji Šiški, Rušah, Račah in Radvanju — v zadnjih štirih občinah skupno s socialisti;

3. zavzela je položaj druge najmočnejše stranke v desetih občinah: na Viču, Ježici, v Polju, Borovnici, Logu, Dolu pri Hrastniku, Lokah pri Zidanem mostu, Kropi, Ratečah-Planici in Šentjerneju;

4. ostala je v manjšini kakor je bila leta 1920 v osmih občinah: v Ljubljani, Mariboru, Dobrunjah, Kamniku, Grižah, Bohinjski Bistrici, Šentvidu pri Stični in Kresnicah.

Posebej gre poudariti še, da je stranka v nekaterih kmečkih krajih trdovratno obdržala svoje postojanke. To velja zlasti za Šentjernejo na Dolenjskem, Bohinjsko Bistrico, Šentvid pri Stični in Kresnice pri Litiji. Zaslugo za tak izid imajo vaše strankine organizacije. Tako n. pr. so komunisti Šentjerneja po navodilih pokrajinskega vodstva v Ljubljani brez težave zbrali za svojo listo 24 kandidatov za odbornike in prav toliko namestnikov in ker so jim oblasti prepovedale shod, so hodili od vasi do vasi, sklicevali vaše sestanke in med ljudmi delili predvolilni letak Delavsko-kmečke skupine. Zato so dobili skoraj isto število glasov kakor pol leta prej pri volitvah v konstituantno in za občinske odbornike so bili na komunistični listi izvoljeni: Anton Majzelj,

Josip Kos, Franc Jerele (vodja tamkajšnje komunistične organizacije), Franc Smit in Jože Pirkovič.^{96a}

Iz razpredelnice razberemo tudi, da je komunistična stranka pri občinskih volitvah dobila v 28 občinah 201 občinskega odbornika. Ustrezni podatki manjkajo za občine Zgornja Šiška, Aržiše-Izlake in Hrastnik, a prav tako za šest občin mariborskih predmestij in okolice, kjer so komunisti kandidirali enotno s socialnimi demokrati.

Če upoštevamo, da je Partija v 28 občinah pridobila 201 odbornika in da še v 9 občinah ne poznamo števila odbornikov, tedaj poročilu tržaškega »Dela« iz leta 1921 o 320 komunističnih odbornikih v 40 občinah lahko verjamemo.

Naštete uspehe je dosegla komunistična stranka kljub temu, da se je povečala pasivnost volilcev in da so zanjo oddani glasovi v primerjavi z volitvami novembra 1920 padli.

O padcu splošne politične aktivnosti ljudstva pričajo podatki o udeležbi volilcev pri obeh zadnjih volitvah. Za vso Slovenijo primerjalnih podatkov ni. Razpoložljivi podatki, fragmentarni, sestavljeni po občinah kažejo tole:

Volilna udeležba v letih 1920 in 1921

Občine	Vseh oddanih glasov je bilo		Prirastek v %	Padec v %
	pri volitvah novembra 1920 ⁹⁷	pri občinskih volitvah 1921 ⁹⁸		
Ljubljana	8804	7688	—	13
Ljubljanska predmestja in okolica (Moste, Vič, Ježica, Polje)	3034	2340	—	23
Maribor	2863	2912	2	—
Trbovlje	2850	2462	—	14
Zagorje	790	650	—	18
Jesenice in Koroška Bela	1644	1509	—	8
Sentjernež	798	657	—	18
Šentvid pri Stični	548	293	—	47
Bohinjska Bistrica	439	381	—	14
Skupaj	21770	18892	—	13

Med prvimi in drugimi volitvami je preteklo komaj pet mesecev, pa je na volišča prišlo 13 odstotkov manj volilcev.

Že pri volitvah v ustavodajno skupščino udeležba volilcev ni bila velika — v Sloveniji je dosegla 73,5 %. Ob občinskih volitvah spomladi 1921 je bila še manjša. Celó v Ljubljani, glavnem mestu Slovenije, se je zanimanje za volitve zmanjšalo; občinske odbornike je prišlo volit nad 1100 volilcev manj kakor skupščinske poslance. Od 11.158 volilnih upravičencev se je 28. novem-

^{96a} Podatki po Frančku Sajetu, Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918 do 1941, nadaljevanje 22, Dolenjski list, št 25 (481) z dne 11. junija 1959 l.

⁹⁷ Slovenec, št. 273/a z dne 29. nov., št. 274 z dne 30. nov. in Slovenski Narod, št. 274 z dne 30. novembra 1920.

⁹⁸ Glej razpredelnico Izid volitev v 33 občinah. Podatkov za mariborsko okolico ni, zato je izostala ustrežna primerjava.

bra 1920 javilo k skrinjicam 78,9 %, ⁹⁹ a 26. aprila 1921 od istega števila upravičencev le 68,9 %. ¹⁰⁰ Na Viču je bilo v volilnih spiskih 1152 oseb, novembra jih je volilo 80 %, ¹⁰¹ a maja 1921 le 66 %. ¹⁰² V Mariboru je znašala udeležba pri občinskih volitvah 70 %, v Zagorju 68 %, v Hrastniku z Dolom 71 % itd., ¹⁰³ torej pod povprečjem leta 1920.

Ta splošna tendenca k pasivnosti je brez dvoma zajela tudi del volilcev, ki so leta 1920 glasovali za komunistično listo.

Vendar so komunistični glasovi bolj padli kot politična aktivnost volilcev nasploh. Razpoložljivi podatki po občinah, spet fragmentarni, so takile:

Število glasov za KPJ v letih 1920 in 1921

Občine	Volitve novembra 1920 ¹⁰⁴	Občinske volitve 1921 ¹⁰⁵	Padeč v %
Ljubljana	1499	1051	30
Ljubljanska predmestja in okolica (Moste, Vič, Ježica, Polje)	979	765	22
Maribor	402	325	19
Trbovlje	1893	1572	17
Zagorje (z Izlakami in Kotredežem)	919	588	35
Hrastnik	320	242	24
Jesenice in Koroška Bela	799	665	17
Šentjernej	158	152	4
Bohinjska Bistrica	92	111	—
Skupaj	7164	5526	23

Komunistična partija je pri občinskih volitvah leta 1921 v primerjavi z volitvami v konstituanto novembra 1920 zgubila povprečno 23 odstotkov glasov ali skoraj četrtino. Glasov je bilo manj skoraj v vseh občinah, kjer je stranka kandidirala in sicer za 4 do 50 odstotkov; le v Bohinjski Bistrici je komunistična kandidatna lista napredovala. Pri tem moramo upoštevati, da smo vzeli občine, kjer so komunisti kandidirali, to se pravi, kjer so se čutili močni.

Komunistični glasovi so padli iz naslednjih vzrokov:

1. revolucionarni val po prvi svetovni vojni je splahnel; revolucionarno razpoloženje med delovnim ljudstvom je ponehaval; ko so izostale revolucionarne preobrazbe, je bilo opaziti med množico znamenja razočaranja, utrujenosti in pasivnosti. Odtod tudi manjša udeležba pri občinskih volitvah l. 1921 kot pri novembrskih volitvah leta 1920;

2. komunistična stranka v Sloveniji, potisnjena v ilegalo, to je v obrambo, iz katere ni mogla spregovoriti ljudstvu zadosti jasno in javno, je pričela izgubljeni vpliv zaradi svoje premajhne aktivnosti, počasne reorganizacije in pomanjkljivega, neučinkovitega odpora splošni ofenzivi vladajočih raz-

⁹⁹ Slovenec, št. 273/a z dne 29. nov. 1920.

¹⁰⁰ Slovenec, št. 94 z dne 27. apr. 1921.

¹⁰¹ Slovenski Narod, št. 274 z dne 30. nov. 1920.

¹⁰² Naprej, št. 100 z dne 4. maja 1921.

¹⁰³ Glej razpredelnico Izid volitev v 33 občinah.

¹⁰⁴ Slovenec, št. 273/a z dne 29. nov. in št. 274 z dne 30. nov. 1920.

¹⁰⁵ Glej razpredelnico Izid volitev v 33 občinah.

redov ter zaradi napačnih ali nezadostno izdelanih političnih stališč glede na nove razmere v državi in v svetu, zlasti glede razvijajočega se nacionalnega odpora zatiranih narodov Jugoslavije.

Pričujoča kritika slabosti, pomanjkljivosti in napak komunistične partije, ob uspehih, ki jih je dosegla, nima namena obrekovati tedanjo partijo, njeno članstvo in vodstvo, še manj zanikati njeno dejavnost, množičnost, uspešnost. Dejstva ostanejo takšna, kakršna so, neodvisno od naše volje. Namen kritike je, da neusmiljeno, brez ozira na posledice in na občutljivost udeležencev, ugotovi dejansko stanje in objektivno resnico ter s tem pomaga ustvarjati zgodovino delavskega gibanja in komunistične partije.

IX

Taktika komunistične partije pri volitvah županov je bila naslednja:

V večini primerov, kjer je imela komunistična stranka večino, absolutno ali relativno, je samostojno kandidirala svoje zastopnike za župansko mesto, ne da bi se spuščala v volilne kombinacije. V občinah, kjer so komunisti dosegli večino, skupno s socialnimi demokrati, so prav tako predlagali svoje pristaše za župana.

V občinah, kjer so imeli večino socialisti, so komunisti podpirali kandidature socialnodemokratske stranke in glasovali za njene kandidate. Zlasti so pripomogli, da je bil socialistični župan izvoljen v Mariboru.

V občinah, kjer so bili komunisti v manjšini, so glasovali bodisi za svoje kandidate ali so se glasovanja vzdržali ter oddajali prazne ali bele glasovnice.

Takšna taktika je ustrezala tedanjemu političnemu položaju in boju komunistov za enotnost delavstva, za pridobitev večine delovnega ljudstva.

Za izvolitev župana je bila potrebna absolutna večina odbornikov. Šele če pri glasovanjih ni prišlo do takšne večine, se je dopuščala ožja volitev med kandidatoma, ki sta dobila največ glasov. Za izid ožjih volitev je bila zadostna navadna večina. Nekaj komunističnih županov — na Viču, na Jesenicah, v Zagorju in drugod — je bilo izvoljenih prav pri ožjih volitvah. Dogajalo se je, da so socialnodemokratski odborniki v takem primeru glasovali za komunističnega župana.

Volitve župana so bile maja in junija 1921. Podatki iz časnikov in časopisov pričajo, da je komunistična stranka dobila župane v naslednjih štirinajstih občinah: Trbovlje,¹⁰⁶ Zagorje,¹⁰⁷ Aržiše-Izlake,¹⁰⁸ Kotredež,¹⁰⁹ Moste,¹¹⁰

¹⁰⁶ Slovenski Narod, št. 124 z dne 5. jun. 1921, dopis Novi župan v Trbovljah; Naprej, št. 124 z dne 4. jun. 1921, vest Volitev župana in 11 občinskih svetovalcev v Trbovljah; dnevnik Jugoslavija, št. 132 z dne 5. jun. 1921, vest Županske volitve na deželi; Nova doba, št. 65 z dne 4. jun. 1921, dopis iz Trbovelj.

¹⁰⁷ Naprej, št. 111 z dne 19. maja 1921, dopis iz Zagorja ob Savi; Delavske Novice, št. 3 z dne 11. nov. 1921, dopis iz Zagorja; Jutro, št. 116 z dne 18. maja 1921, domače vesti.

¹⁰⁸ Slovenec, št. 118 z dne 28. maja 1921, vest V občini Aržiše; dnevnik Jugoslavija, št. 126 z dne 29. maja 1921, vest iz Aržiš.

¹⁰⁹ Alojz Hočevar, Zagorje, ustni vir.

¹¹⁰ Slovenski Narod, št. 110 z dne 18. maja 1921, vest Občinska uprava v Mostah v komunističnih rokah; Nova doba, št. 59 z dne 21. maja 1921, vest V Mostah.

Vič,¹¹¹ Jesenice,¹¹² Koroška Bela,¹¹³ Dovje,¹¹⁴ Radeče,¹¹⁵ Lož,¹¹⁶ Studenci,¹¹⁷ Pobrežje¹¹⁸ in Ruše.¹¹⁹

V takratnem tisku beremo tudi o komunističnih županih v Pekrah pri Mariboru¹²⁰ in Račah pri Mariboru.¹²¹ Toda naslednje dni so isti listi pisali, da sta župana omenjenih krajev socialna demokrata, a ne komunista. Zaradi nasprotujočih si trditev se moramo zaenkrat vzdržati sodbe o teh županih.

Doslej nimamo podatkov, kako so potekle volitve župana v rudarskem kraju Hrastniku, kjer so komunisti dobili relativno večino glasov in polovico mandatov in je torej bilo mogoče, da pri volitvah zmaga komunistični kandidat.

Tržaškemu »Delu« iz leta 1921, ki je poročalo o šestnajstih komunističnih županih v Sloveniji, gre torej verjeti; morda se je zmotilo za enega, kvečjemu za dva župana.

Spomnimo se, da si je delavstvo v socialnodemokratskem razdobju (1896 do 1919) pridobilo samo eno občino — Idrijo leta 1911. Rudarji rudnika živega srebra so bili prva delavska četa na Slovenskem, ki je izbojevala socialistični občinski odbor z rdečim županom Ivanom Štrausom na čelu. Ta odbor je deloval do prve svetovne vojne, ko je oblast občinski odbor razpustila. Drugih rdečih občin ni bilo do leta 1921, ko jih je delavstvo pod vodstvom komunistov osvojilo celo vrsto. Komunistična stranka se je razvijala v tempu, ki je bil mnogokrat hitreje in uspešneje od razvoja socialne demokracije.

Leta 1920 je Komunistična partija Jugoslavije, tedaj še legalna, dosegla velike uspehe pri občinskih volitvah v Srbiji in na Hrvaškem. Mesta Zagreb, Beograd, Vukovar, Kragujevac in mnogo drugih so dobila rdeče, komunistične župane. V Sloveniji je Partija nekoliko skromnejše uspehe dosegla spomladi leta 1921, ko je že veljala Obznana. Kljub preganjanju, ki je stranko oviralo, kljub težavam, ko se je reorganizirala za ilegalno delovanje, kljub zaostajanju, ko ni določila nove politike, različne od tiste, sprejete na Vuko-

¹¹¹ Slovenski Narod, št. 112 z dne 20. maja 1921, vest Komunist-župan na Viču; Jutro, št. 117 z dne 19. maja 1921, domače vesti; dnevnik Jugoslavija, št. 118 z dne 20. maja 1921, vest na Viču; Nova doba, št. 59 z dne 21. maja 1921, vest Na Viču.

¹¹² Delo, Trst, št. 150 z dne 11. maja 1922, Pismo jugoslovanskega sodruha (z Jesenic na Gorenjskem); Janez Mlakar, Senčur, ustni vir.

¹¹³ Prav tam in Slovenec, št. 119 z dne 29. maja 1921, dopis iz Koroške Bele.

¹¹⁴ Delo, Trst, prav tam.

¹¹⁵ Slovenec, št. 125 z dne 3. jun. 1921, dopis iz Radeč.

¹¹⁶ Slovenec, št. 125 z dne 3. jun. 1921, dopis iz Loža; Marcel Žorga, Ljubljana, ustni vir.

¹¹⁷ Slovenski Narod, št. 120 z dne 1. jun. 1921, vest Komunistični župan v Studencih pri Mariboru; Novi čas, št. 150 z dne 11. jun. 1921, dopis iz Studencev; dnevnik Jugoslavija, št. 137 z dne 11. jun. 1921, dopis Eden, ki bi bil rad to, kar ni; Tabor, št. 122 z dne 2. jun. 1921, vest V Studencih.

¹¹⁸ Tabor, št. 123 z dne 3. jun. 1921, vest V Pobrežju pri Mariboru; Nova doba, št. 65 z dne 4. jun. 1921, vest V Pobrežju; Jutro, št. 130 z dne 3. jun. 1921, domače vesti.

¹¹⁹ Novi čas, št. 150 z dne 11. jun. 1921, dopis iz Ruš; dnevnik Jugoslavija, št. 132 z dne 5. jun. 1921, vest Županske volitve na deželi; Enakost, št. 23 z dne 28. maja 1921, vest Naši župani; Tabor, št. 113 z dne 21. maja 1921, dopis Komunistični župan v Rušah.

¹²⁰ Tabor, št. 116 z dne 25. maja in št. 117 z dne 26. maja 1921, vest V Limbušu in vest Pekre pri Mariboru.

¹²¹ Tabor, št. 124 z dne 4. jun. 1921, vest Župan v Račah.

varskem kongresu junija 1920, je stranka v Sloveniji, za leto dni mlajša od Partije v drugih pokrajinah, pri občinskih volitvah 1921 obdržala v glavnem svoje politične postojanke v krajih, kjer je in kolikor je leta 1920 utegnila svoj veliki vpliv zasidrati s čvrsto organizacijo. Trajni činitelji, ki določajo moč in usmerjenost delavskega razreda — položaj v proizvodnji, pridobljene pravice, izšolanost in drugo — so v Sloveniji še vedno delovali v korist komunistične stranke. Izkazala se je tudi miselnost slovenskega industrijskega in obrtniškega delavstva z dolgotrajno proletarsko in socialistično tradicijo. Ko se je odločilo za komunistično partijo, tega ni storilo iz trenutnih konjunktturnih pobud, slučajno ali priložnostno, ni trenutno vzplamtelo in se potem hitro ohladilo, kakor to dela malomeščanstvo zaradi svojega vmesnega položaja v družbi in tudi ne za kratko dobo iz mode ali zaradi modernističnih špekulativnih poskusov; storilo je to iz globoko razumljenih razrednih interesov in prizadevanj, trajno in nepreklicno ter v čvrstem zaupanju, da bo kos izpolniti svoje zgodovinske naloge in doseči svoje družbene namene. Komunisti so — za razliko od socialnih demokratov — odkrito, dosledno in brez strahu izrazili te naloge in namene ter se zanje požrtvovalno bojevali: šlo je za strmoglavljenje kapitalističnega reda, za prevzem oblasti, to je socialistično revolucijo in diktaturo proletariata, skladno z najnovejšimi izkušnjami v svetu — z nauki oktobrske socialistične revolucije in mednarodnega delavskega gibanja.

Zabeležiti moramo tudi, da so hrvatski komunisti v Zagrebu leta 1921 pri občinskih volitvah izgubili presenetljivo veliko glasov. Od večinske stranke, ki je dobila marca 1920 župana, so zdrknili zagrebški tovariši na položaj neznatne manjšine. O tem pričajo naslednji podatki:

	Leta 1920 ¹²²		Leta 1921 ¹²³	
	glasov	odbor.	glasov	odbor.
Komunistična partija Jugoslavije	7011	20	1074	2
Radičevci	449	1	15297	36
Demokrati	1882	5	2545	6

in tako dalje.

Na položaj komunistične stranke na Hrvatskem je negativno delovalo več činiteljev, ki smo jih našli v prvem poglavju, predvsem objektivne težave, nastale zaradi hude reakcije, ki je pogosto z vojsko zatirala delavske in kmečke revolucionarne nastope; negativno je vplivalo tudi zmotno stališče KPJ glede nacionalnega gibanja zatiranih narodov in to v času, ko se je narodni odpor na Hrvatskem izredno hitro in mogočno širil.

V Kragujevcu, kjer so leta 1920 komunisti izvojevali večino glasov, so pri občinskih volitvah aprila 1921 zbrali le 71 glasov, medtem ko je dobila združena demokratsko-radikalna lista 1040 glasov.¹²⁴

Navedeni podatki nazorno potrjujejo, da Obznana v vseh pokrajinah ni enako učinkovala, da je delavstvo raznih pokrajin različno obvarovalo ali izgubljalo svojo moč in pridobitve izpred splošne ofenzive kapitalističnega

¹²² Slovenski Narod, št. 67 z dne 25. marca 1920, novica Občinske volitve v Zagrebu.

¹²³ Avtonomist, št. 36 z dne 12. dec. 1921, Občinske volitve v Zagrebu.

¹²⁴ Jutro, št. 100 z dne 28. aprila. 1921, beležka Poraz komunistov v Kragujevcu.

razreda na delovno ljudstvo. O enakomernem, enakovrednem ali istovetnem razvoju delavskega gibanja in komunistične partije v tedanjem razdobju ne moremo govoriti.

X

Največji uspeh pri občinskih volitvah leta 1921 je dosegla KPJ v Trbovljah, središču premogovne industrije, starem proletarskem ognjišču, v rdeči dolini, znani po svoji revolucionarnosti. Hkrati so bile Trbovlje po velikosti tretja občina v Sloveniji, takoj za Ljubljano in Mariborom.

Trboveljskim volilcem se je predstavilo pet kandidatnih list: Delavsko-kmečka republikanska stranka (komunisti) z nosilcem liste Karlom Vebrom, rudarjem; Jugoslovanska socialnodemokratska stranka z nosilcem liste Ivanom Krušičem, ključavničarjem; Slovenska ljudska stranka z nosilcem liste Stankom Kešetom, rudarjem; Stanovsko-napredna gospodarska stranka (demokrati) z nosilcem liste Josipom Goropevškom, posestnikom; Strokovna skupina privatnih nameščencev z nosilcem liste Ivanom Supanom, kanclistom.¹²⁵ Komunisti so imeli 3. aprila svoj volilni shod.¹²⁶

Na volišče je v primerjavi z novembrom 1920 prišlo 14 odstotkov manj volilcev, komunistični glasovi pa so padli le za 17 odstotkov, manj kot v Ljubljani, Mariboru, sosednem Zagorju ali Hrastniku, manj od povprečja 23 odstotkov, za kolikor so padli komunistični glasovi v občinah, kjer je kandidirala KPJ (glej razpredelnico). Od 1893 komunističnih volilcev leta 1920 je pri občinskih volitvah v skrinjico komunistov zopet spustilo gumijasto kroglico 1572 zvestih pristašev.

Volitve v Trbovljah so bile med zadnjimi v Sloveniji — ne po naključju! — in oblasti so jih določile na delavnik, kar je bilo za zaposlene neugodno, in sicer v četrtek 12. maja 1921. Izid je bil naslednji:¹²⁷

	Glasov		Obč. odbor.
	število	%	
Komunisti (kot Delavsko-kmečka republikanska skupina)	1572	63.8	23
Socialni demokratje	345	14.0	5
Slovenska ljudska stranka (klerikalci)	212	8.6	3
Demokratje (kot napredna gospodarska stranka)	176	7.2	3
Skupina privatnih nameščencev	157	6.4	2
Skupaj	2462	100.0	36

Prepričljiva zmaga trboveljskih komunistov je presenetila vladajoče kroge; zato so oblasti odlašale s sklicanjem prve seje novega občinskega odbora do 30. maja. Ta dan so se v občinski hiši zbrali novi občinski odborniki, povečini rudarji, iz družin, proletarskih že več rodov. Navzočih je bilo 33 odbornikov, manjkali so trije, izvoljeni na komunistični listi: Jože Gorjanc, ki je sedel

¹²⁵ Nova doba, št. 54 z dne 7. maja 1921, vest iz Trbovelj.

¹²⁶ Straža, št. 37 z dne 6. aprila 1921, dnevne vesti.

¹²⁷ Slovenski Narod, št. 108 z dne 14. maja 1921, izid občinskih volitev; Naprej, št. 107 z dne 15. maja 1921, izidi volitev.

v preiskovalnem zaporu v Celju, Robert Rinaldo, ki je iskal dela izven Trbovelj, kajti doma se ga zanj ni našlo, in Miha Koren, tedanji skupščinski poslanec, ki se je nahajal v Beogradu. Prišel je tudi »varuh« reda, okrajni glavar Pinkava iz Celja. Že pri prvem glasovanju je dobil komunistični kandidat Jurij Hacin 20 glasov, Ivan Zupan (pristaš SLS) dva, in Martin Gričar, tudi od SLS, en glas. Deset glasovnic je bilo praznih.¹²⁸ Tako je postal proletarski sin in rudarski delavec Jurij Hacin, rojen 21. aprila 1889 v Trbovljah, socialni demokrat še pred prvo svetovno vojno in eden starejših trboveljskih komunistov, prvi komunistični župan Trbovelj.

Za podžupana je bil z 21 glasovi izvoljen Franc Podstudenšek, a za svetovalce Al. Grčar, Franc Čekada, Ivan Gričar, Franc Bedenik, Franc Bogve, Miha Koren, Matevž Aškerc, Ivan Jazbec, Karel Veber in Ivan Kačnik — vsi s komunistične liste.¹²⁹

Proti komunističnemu županstvu v Trbovljah so demokrati, ki so se odlikovali tedaj s skrajno reakcionarno politiko, pričeli gonjo najodurnejše vrste.

Tako je pisalo demokratsko glasilo »Slovenski Narod«¹³⁰ v dopisu iz Trbovelj: »Tu je bil izvoljen za župana komunist Hacin, rudar v Trbovljah, za podžupana pa pristaš iste stranke Podstudenšek, rudar iz Hrastnika, znan pod imenom »Masa nieder!«. Soudeleženci lanskega komunističnega napada na železnico so namreč pripovedovali, da je hrastniške četnike baje vodil Podstudenšek in jim poveljeval z besedami: »Masa nieder« in »Masa, naprej«...«

Morda so posameznosti iz življenjepisa Franca Podstudenška resnične — vsekakor niso nečastne! — toda »Slovenski narod« jih je navajal z očitnim ovaduškim namenom, da bi se obnovilo preganjanje, ki so ga že leto prej brezuspešno začeli in morali odnehati.

Polna žalitev, podtikanj, natolcevanj je naslednja hujskaška beležka v demokratskem listu »Nova doba« iz Celja:¹³¹

»Županske volitve v Trbovljah so torej končane. Pa kako! ... Ena največjih občin na Slovenskem je v rokah, da ne rečemo popolnih analfabetov, ki nimajo niti trohice inteligence, pač pa imajo po nemškutarskem komunistu Korenu v glavi vlito sovraštvo zoper vse, kar je *slovensko in jugoslovensko-državno*. Slišali smo, ... da so vsi občinski svetovalci, t. j. 11 *fantov* z županom na čelu sami najzagrizenejši komunisti, strastni privrženci Korena in Kačnika in soudeleženci pri lanskih rabukah proti državi, ki so razdirali železnico in hoteli obesiti gerenta Mrcino, rudniškega ravnatelja in župnika. Toda ta nakana se je preprečila s pravočasnim rešilnim prihodom srbskih čet v Trbovlje. Takim ljudem naj zaupamo *večmilijonsko vrednost občinskega premoženja*, od katerih niti eden ne more žirirati za par sto kron?! Niti eden ni trboveljski rojak, ampak sami tujci, od vseh štirih vetrov skupaj prinešeni, katerih nihče domačinov ne pozna.« (Podčrtalo uredništvo »Nove dobe«.)

Podoben hujskaški člančič je priobčilo tudi režimsko, demokratsko »Jutro« v št. 131 z dne 4. junija 1921 in v njem pripomnilo: »Prepričani smo, da bo vlada onemogočila teroristični režim tukaj vladajoče stranke...«

¹²⁸ Naprej, št. 124 z dne 4. jun. 1921, Volitev župana in 11 občinskih svetovalcev v Trbovljah; dnevnik Jugoslavija, št. 132 z dne 5. jun. 1921, Županske volitve na deželi.

¹²⁹ Naprej, prav tam.

¹³⁰ Slovenski Narod, št. 124 z dne 5. jun. 1921, Novi župan v Trbovljah.

¹³¹ Nova doba, št. 65 z dne 4. jun. 1921, dopis Iz Trbovelj.

V navedenem dopisu »Nove dobe« ni težko ločiti laži od resnice. Tako je na primer res, da je leta 1920 le vojaška sila — in sicer sila srbskih čet — zatrla »trboveljsko republiko«. Toda glavno resnico razodeva silna skrb, da bi se »večmilijonska vrednost občinskega premoženja« pričela uporabljati na blagor rudarskega prebivalstva, ne pa v korist kapitalističnega podjetnika v osebi delniške Trboveljske premogokopne družbe in od nje odvisnih domačih kapitalističev. Za to je tudi šlo! Trboveljska premogokopna družba, anonimni inozemski kapital, lastnica rudnika in vseh glavnih industrijskih naprav v Trbovljah, ni samo izkoriščala v proizvodnji zaposlenih delavcev, temveč je uživala še razne prednosti, tako je plačevala le malenkostne občinske davščine, kar ji je ustvarjalo dodatne dobičke. Občina, kjer so dotlej nemoteno gospodarili slovenski malomeščani in meščani, ni nikdar in nikoli nastopila v zaščito domačega, slovenskega delavstva in zoper nenasiljivo tujo kapitalistično družbo. Nasprotno, stregla je tej družbi in spregledovala vse njene grehe in zločine nad ljudstvom. In ko je na občino prišel komunistični župan, so hlapci tujega in domačega kapitala dvignili vik in krik ter zmerjali delavce z analfabeti, nemškutarji, tujci itd.

Rudarsko delavstvo je živelo tedaj v hudih razmerah. Razgibanost političnega življenja po prvi svetovni vojni domá in v svetu je nanj vplivala revolucionarno. Od tod odpor, ki ga je usmerjala visoka politična zavest, strastna želja po socialnih spremembah in odlična organizacija v obliki partije, sindikatov, mladinskih, prosvetnih in drugih društev. Ta odpor je v revolucionarnem valu ustoličil v občini novo rdeče županstvo.

Da prikažemo težke razmere rudarskega prebivalstva, h katerim je bila slovenska buržoazna gospoda popolnoma gluha, navajamo samo podatke o stanovanjskih razmerah trboveljskih rudarjev. Prav tedaj, v začetku l. 1921, je po pooblastilu zdravstvenega sveta za Slovenijo njegov delegat dr. Janez Plečnik pregledal stanje rudarskih stanovanj v Trbovljah, ki so bila last Trboveljske premogokopne družbe. V poročilu, ki ga je sestavil, navedeno in stvarno navaja podatke, ki pričajo o obupnih stanovanjskih razmerah in prihaja zato tudi do sklepov, da so nujne radikalne spremembe. Iz teh ključkov posnemamo naslednje:

»... Ta stanovanja ne ščitijo stanovalcev pred sovražnimi naravnimi napadi, ta stanovanja ubijajo naš rod, so mlini, v katere mečemo lastno meso in nam več škodujejo kot nam koristijo milijoni, izkopani iz rudnikov.

... Vprašanje je, kako je mogoče, da je do tega prišlo. Odgovor je samo eden: Blesk velekapitala je omamnil oči javnih funkcionarjev in javni funkcionarji niso videli več črk postave, niso znali več brati; le slišali so še. Ker pa niso šli med rudarje, so slišali le še besede rudniških lastnikov in žvenket rudniških cekinov.

Vprašajmo se, kako bi bilo mogoče stanovanja rudarjev izboljšati.

Ko bi bil prepričan, da bi oblast z vso strogostjo izsilila izvedbo stanovanjskih predpisov, bi nasvetoval, naj vlada pošlje v rudniški trboveljski revir polk vojakov in par vagonov petroleja; polijejo naj hiše s petrolejem in naj uničijo vse, kar bi spominjalo na te hiše.«

Ker pa dr. Plečnik ne zaupa oblasti, meni, da je ta njegov predlog »neizvedljiv« in predlaga zato minimalne ukrepe:

»1. Vlada ... naj prisili Trboveljsko družbo, da sezida za dve tretjini tega števila (rudarjev, F. K.) nova stanovanja ...

2. Za drugo tretjino naj se predelajo stanovanja v sedanjih hišah...¹³²
Komentar ni potreben. Poudarimo le, kako je dr. Janez Plečnik poštežno ugotovil, da je »blesk velekapitala« »omamil« slovenske oblastnike, da so postali gluhi za »naš rod« in služili le rudniškim lastnikom, za »žvenket rudniških cekinov«.

Slovenski oblastniki so razveljavili županske volitve v Trbovljah in razpustili občinski svet.

Jurij Hacin piše v svojih spominih: »Kmalu smo dobili, jaz in drugi odborniki, sporočilo od okrajnega glavarstva: Ker ste bili tega in tega dne izvoljeni za župana na listi Delavsko-kmečke republikanske stranke, se vam vaš mandat razveljavi, ker se smatra za komunističnega. Tako je prišel iz Ljubljane za gerenta Mrcina, klerikalce.« Hacin se tudi spominja, da so se rudarji dogovarjali, kako bi zasedli občino in ustoličili župana, toda do tega ni prišlo.¹³³

Komunistu niso dovolili županiti. Ljudsko voljo so poteptali...

XI.

V sosednem rudarskem kraju so vse tri občine Zagorje, Aržiše-Izlake in Kotredež izvolile rdeče župane.

V Zagorju so izvolili rudarja Alojza Koprivo,¹³⁴ komunista. Od drugih odbornikov poznamo imena komunistov A. Gorška, železničarja, in Martina Repovža, rudniškega strojnika in namestnika načelnika zagorske gasilske družine, ter nekaterih zastopnikov drugih strank: Melhiora Čobala, socialnega demokrata, Trebušaka in Juga, narodna socialista, Korbarja, demokrata in Prosenca, pristaša SLS.¹³⁵

Novi občinski odbor je imel po izvolitvi župana še eno sejo dne 15. maja,¹³⁶ na kar so ga razpustili, a župan Alojz Kopriva, ki ga je rudnik odpustil z dela, je moral Zagorje zapustiti. »Delavske Novice« so kasneje pisale: »... Tako so izgnali našega pri zadnjih volitvah izvoljenega župana. On je moral iti s trebuhom za kruhom...«¹³⁷ Umrli je v Nemčiji.

O županskih volitvah v Aržišah-Izlakah so poročali listi naslednje:

»V občini Aržiše je izvoljen županom Matej Čebin, rudar, komunist, ker so pri ožji volitvi volili odborniki SKS komunist, komunisti pa podžupana Alojzija Ašiča, SKS-gostilničarja in trgovca.«¹³⁸

»V Aržišu pri Zagorju je izvoljen komunist Matej Čebin.«¹³⁹

»... je bil pri nas izvoljen za župana komunist, rudar Matevž Čebin. Pripomogli so mu do tega pristaši JDS, ki so pri ožji volitvi med komunistom in klerikalcem oddali svoje glasove komunistu, za to so dobili podžupana in enega občinskega svetovalca, medtem ko imajo komunisti poleg župana še tri

¹³² Avtonomist, št. 5 z dne 9. maja 1921, Poročilo delegata zdravstvenega sveta za Slovenijo.

¹³³ Arhiv IZDG, fond spominov.

¹³⁴ Alojz Hočevar, Zagorje, ustni vir.

¹³⁵ Naprej, št. 111 z dne 19. maja 1921, dopis Zagorje ob Savi; Slovenski Narod, št. 127 z dne 9. jun. 1921, dopis Zagorje ob Savi.

¹³⁶ Naprej, prav tam.

¹³⁷ Delavske Novice, št. 5 z dne 11. nov. 1921, dopis iz Zagorja.

¹³⁸ Slovenec, št. 118 z dne 28. maja 1921, dopis V občini Aržiše.

¹³⁹ Dnevnik Jugoslavija, št. 126 z dne 29. maja 1921, dopis.

svetovalce. Pristaši NSS in JSDS so oddali prazne glasovnice. Pred volitvijo so izdali komunisti parolo: boj kapitalizmu!...¹⁴⁰

»... Dopisnik (dnevnik »Jugoslavije«, št. 136. F. K.) laže, da so pristaši JDS pripomogli komunistu M. Čebinu do županskega stola in da so zato dobili podžupana in enega svetovalca...¹⁴¹

V občini Kotredež je postal župan Martin Drnovšek, po domače Franck, maloposestnik in rudar.¹⁴²

Tudi občinska odbora v Aržišah-Izlakah in Kotredežu je oblast razpustila.

V Mostah, predmestju Ljubljane, je postal župan Fran Skobl, nameščeneec, tajnik železničarskega sindikata, komunist. O tem so pisali takole:

»Občinska uprava v Mostah v komunističnih rokah. Na dnevnem redu občinske seje v Mostah, kjer imajo komunisti 11, klerikalci 7 in gospodarska stranka 5 odbornikov, so bile danes volitve župana in občinskih svetovalcev. Pri tretjem glasovanju je bil izvoljen za župana z 12 glasovi komunist Fran Skobl, privatni uradnik. Tudi občinski svetovalci so sami komunisti. Da li bo vlada trpela komunističnega župana, je vprašanje...¹⁴³

»V Mostah pri Ljubljani je županom izvoljen komunist Franc Skobel. Vprašanje je, če bo potrjen.¹⁴⁴

Nekatere nadrobnosti navaja še živeči France Skobl v svojih spominih:

»Ko smo se na dan konstituiranja občinskega odbora pred pisarno razgovarjali, je pristopil k nam, komunistom, pristaš NSS Bitenc z vprašanjem, če imamo kakšen dogovor s klerikalci in ker smo to zanikali, nam je ponujal koalicijo z njimi, JDS in NSS, kar smo pa istotako odločno odklonili. Socialna demokrata sta od svoje stranke dobila navodila, naj glasujeta in sodelujeta z nami.

Ko je bil občinski odbor konstituiran in seja končana, so tako klerikalci kakor jutrovcvi na vrat na nos pohiteli na okrajno glavarstvo in zahtevali razpust novega občinskega odbora, ker je komunističen.

Dobra dva meseca kasneje je bil občinski odbor res razpuščen...^{144a}

O komunističnem županu na Viču pri Ljubljani beremo:

»Na Viču je bil izvoljen za župana komunist Rudolf Gale, — »Novi čas« in »Slovenec« ga previdno imenujeta »republikanec«, — za podžupana pa socialni demokrat Klemenčič. Poleg Most ima torej tudi Vič svojega komunističnega župana. No, zdi se, da ne bo boljševiski župan dolgo osrečeval viške občine, ker vlada baje ne namerava potrditi izvolitev komunistov za župane.¹⁴⁵

»Pri županskih volitvah dne 17. maja na Viču pri Ljubljani je bil izvoljen za župana komunist Rudolf Gale.¹⁴⁶

Tako v Mostah kakor na Viču so imeli komunisti le relativno večino glasov in odbornikov. K izvolitvi župana iz njihovih vrst je pripomogla bodisi ne-

¹⁴⁰ Dnevnik Jugoslavija, št. 136 z dne 10. jun. 1921, dopis Aržiše pri Zagorju.

¹⁴¹ Tednik Domovina, št. 25 z dne 24. jun. 1921, dopis Aržiše pri Zagorju.

¹⁴² Alojz Hočevar, Zagorje, ustni vir.

¹⁴³ Slovenski Narod, št. 110 z dne 18. maja 1921. Dopisnik je pozabil navesti, da sta bila še dva odbornika socialna demokrata (glej razpredelnico).

¹⁴⁴ Nova doba, št. 59 z dne 21. maja 1921, dopis V Mostah.

^{144a} Arhiv IZDG, fond spominov.

¹⁴⁵ Slovenski Narod, št. 112 z dne 20. maja 1921, vest Komunist — župan na Viču. Rudolf Gale je bil železniški strojevodja.

¹⁴⁶ Jutro, št. 117 z dne 19. maja 1921, domače vesti; Nova doba, št. 59 z dne 21. maja 1921, dopis Na Viču.

enotnost nasprotniških odbornikov ali podpora socialnodemokratskih odbor-
nikov. Uspeh komunistov pri občinskih volitvah je namreč primoral vodstvo
JSDS, da določi svoje »razmerje do komunistov«, o čemer je sprejelo poseben
sklep. »Naše načelstvo — je pisalo socialnodemokratsko glasilo — je s tem
sklepom le priznalo komunistično stranko za stranko delovnega ljudstva, s
katero smemo sklepati kompromise v obrambo proti skupnemu sovražniku
kapitala...«¹⁴⁷ Odklanjalo je »vsak kompromis s katerokoli meščansko
stranko« in dopuščalo »samo eventualne kompromise s komunistično
stranko«.¹⁴⁸ Treba je pripomniti, da se ponekod zastopniki JSDS zaradi svo-
jega antikomunizma niso ravnali po teh navodilih (na primer v Trbovljah).

Na Jesenicah je postal župan Tone Žnidar, kovinar,¹⁴⁹ v Koroški Beli pa
Blaž Kemperle, valjar,¹⁵⁰ oba izvoljena na komunistični listi. Ime komunistič-
nega župana na Dovjem je utonilo v pozabo.

V Radečah pri Zidanem mostu, kjer so imeli komunisti v občinskem od-
boru relativno večino, je pri županskih volitvah »prodril pri ožji volitvi z
enim glasom večine komunist Franc Martinšek«.¹⁵¹ »Doselej so bile Radeče
klerikalna trdnjava, sedaj pa so tam gospodarji komunisti. Pri županskih
volitvah 1. junija je bil namreč izvoljen za župana komunist Martinšek z
Vrhovega.«¹⁵²

V Ložu so izvolili za župana Friderika Bravca.¹⁵³ Bravec se je iz vojnega
ujetništva v Rusiji vrnil kot komunist in je v domačem kraju združil vse
opozicionalne sile zoper režimsko demokratsko stranko.¹⁵⁴

XII

Zelo oster politični boj se je vnel za občine mesta Maribora in okoliških
krajev.

Volitve so bile 24. aprila v Mariboru in 8. maja v mariborski okolici. V boj
so stopile vse tedanje slovenske politične stranke, kar je pričalo o izraziti
politični diferenciaciji. Prevladovala pa so socialne težnje, zato je prihajalo
do koncentracije delavstva in njegovih strank in deloma do koncentracije
meščanskih slojev in njihovih strank, vendar so se v to razredno razmejitev
zajedle še nacionalistične strasti v takrat narodno neenotnem mariborskem
okrožju z znatno nemško manjšino.

V Mariboru samem je socialnodemokratska stranka dosegla relativno ve-
čino in pri županskih volitvah tudi župana. Za socialnodemokratskega župana
Grčarja so skladno s taktiko enotnosti delavstva glasovali tudi komunisti, ki
so bili v manjšini s štirimi odborniki,¹⁵⁵ to so bili Ivan Krajnik, kotlar, Anton
Peperko, mizar, Franc Smasek, vlakovodja in Franc Kitak, kotlar.¹⁵⁶ Za pod-

¹⁴⁷ Ljudski glas, št. 18 z dne 4. maja 1921, članek Naše razmerje do komunistov.

¹⁴⁸ Prav tam, članek Volitve.

¹⁴⁹ Janez Mlakar, Šenčur, ustni vir.

¹⁵⁰ Slovenec, št. 119 z dne 29. maja 1921, dopis Koroška Bela.

¹⁵¹ Slovenec, št. 123 z dne 3. jun. 1921, dopis Radeče.

¹⁵² Domovina, št. 23 z dne 10. jun. 1921, dopis iz Radeč; Jutro, št. 133 z dne
7. jun. 1921.

¹⁵³ Slovenec, št. 123 z dne 3. jun. 1921, dopis Lož.

¹⁵⁴ Marcel Žorga, Ljubljana, ustni vir.

¹⁵⁵ Novi čas, št. 130 z dne 11. jun. 1921, dopis Maribor.

¹⁵⁶ Enakost, št. 19 z dne 30. aprila 1921, dopis iz Maribora.

Vojno dnevnik.

Mir hišam.

**Dusevni in ročni delavci! Zatirani sloji mestnih
in vaških občin!**

Glaspajte za Komuniste!

Peščica srbskih, hrvaških in slovenskih bankirjev je pobrala in hudo s tega strahovlada, s tr-
zajem zahteva razpisico. 30 let Slovenci se pomoljo tako strahovlade, kakor je sada. Zdelo se je
Slovenci in ostali narodi beili za demokratizacijo samouprave. Mnogo trških bojev so vojevali skupna s pro-
letarijatom za pravice samouprave. Peščica srbskih bankirjev in njihovih agentov hrvaških in slovenskih
„demokratov“ pa so brezobrambo, nasilno proti volji slovenskega ljudstva, mrali nit tebi nit, odpravili za-
konečnjajo delovne shore in ostale oddajno priložnosti pravice. Slovence hočejo razdeliti na tri skrajni
in vladati s pomočjo odgurnj postavljenih sadelnikov.

Tudi občine razpuščajo kakor se njim dogode. Samoupravo delovne in občine
hočejo odpraviti ali pa zmanjšati, da hi lažje in brez ljudskega protosta zvalili vojno breme na rame delavnega
ljudstva. Oni hočejo da ljudstvo samo plačuje, mučiti in da nima nobene
pravice. Kakor hitro pa razpisico govorite, vas zaprosi: Če resnično pišete,
vam prepevajo časopisje!

Ljudstvo Slovenije!

vzdigni se kot en mož in pri volitvah v občinske svete protestiraj proti temu nasilju in glasu, za

stranko komunistov

za stranko zatiranih ki se postujejo za ljudsko pravico. Za edino stranko, ki zahteva, da se
strahovlada peščice bankirjev in kapitalistov odstrani za vselej naha in da ogromna večina naredu delavnega
ljudstva potome svojih vaških, občinskih, okrajnih in delovnih sovjetov delavskih, kmetijskih in vojskih podanec,
vzame vso oblast v svoje roke in upravlja v vsaj tako kakor delavni vojskani hočejo, v
občini kakor delavni občini sabtevajo, v mestih, kakor dusevni in ročni delavci
hočejo, a v deželi kakor hočejo oni in drogi združeni v delovnih sovjetih. In pa in
način ho ljudstvo rešeno vojnih in davčnih nadlog, velikanske dragine in bankirsko, kapitalistično strahovlado.

Če glaspate za Komuniste: protestirajte proti strahovladi kapitalistov, protestirajte proti
vojni, protestirajte proti dragini, protestirajte proti indirektnim davkom.

Zahtevaš kmečko delavsko federativno republiko!

Zahtevaš samoupravo občine, okraja in dežele? Zahtevaš, da se indirektni davki odpravijo, monopoli
na soli, t. d. odpravijo, ter da se vsem vojnim bogatašem odvzamejo vojni dobroti.

Občine naj postanejo svobodne komune, to je samoupravne zajednice vseh hi delajo. A ne to
kar se danas, ko so samo orodje v rokah kapitalistov oblastnikov za obdavčenje, revščino, vkrnavanje itd.

Če glaspate za komuniste, glaspate zato, da se občine upravlajo samo, da nima nobeden gra-
vico viktari se v lokalne razmere občin, razpustiti občinske svete in postavljati garante.

To bodo pa občine dazegle samo takrat, ko občinske uprave ne bodo več orodje kapitalistov
oblastnikov temveč potome svojih vaških in občinskih sovjetov, orodje v rokah delavnega ljudstva in
takrat ko ljudstvo prišlo do svojih pravih pravic.

Do takrat pa pobijmo v občinskih svetih delavce in kmete, ki ne bodo na vsako zahtevo kapitalistov
priklonili, temveč bodo vedno imeli v očeh dobrobli ljudstva in nepristransko raztrikavali davčne vojske
in druge raskojniško politiko kapitalistov.

Naša stranka je na Hrva-kem in v Srbiji zamagala v vseh vaških mestih in skoro v vseh vaset.
hje je postavila svoje kandidate v občinskih volitvah.

Delavac ljudstvo Slovenije bo stediho hrvačkema in srbskema delavcem in kmetom, ter glasnilo
razne roparje in svetovalce ki se trucejo od poslarskih, pčlenstvenih in vladovih kriz obdavčijo reže-
nraje. Ali pa revidirajo pri nasem in srodjem kmetu.

Doli s temi hiapci kapitalistov!

Zivele komunistične občine!

župana so izvolili narodnega socialista Rogljča, v štiričlanski magistratni gremij med drugimi komunista Ivana Krajnika.¹⁵⁷

Tako obe tradicionalni meščanski stranki v Mariboru nista izvojevali župana, kakor ga nista dobili v Ljubljani.

V predmestjih in okolici Maribora so prišle tri občine v komunistične roke in to občine, kjer so imeli komunisti večino že leta 1920 in so za skupni nastop pri občinskih volitvah leta 1921 pridobili tamošnje socialne demokrate: v Studencih, na Pobrežju in v Rušah.

O tem, kako hud je bil v teh občinah boj, priča blokovska strnitev kandidatnih list. V Studencih je združeni »delavsko-kmečki skupini«, a na Pobrežju podobni skupini komunistov in socialnih demokratov stala nasproti združena narodna lista. Demokratski dnevnik »Tabor« je pred volitvami srdito napadal delavstvo. Pisal je: »Pobrežje in občinske volitve. Pri nas sta vloženi dve kandidatni listi: združena gospodarska in socialistično-komunistična. Glede strankine pripadnosti je na prvi listi izmed 48 odbornikov in namestnikov 42 demokratov, 5 klerikalcev in 1 socialist. Volilni boj bo hud, ker so socialni komunisti mobilizirali zadnjega pristaša, da glasuje zanje.«¹⁵⁸ In še naslednje: »V Studencih se komunisti in internacionalci sramujejo svojega imena in so sestavili listo za občinske volitve pod firmo »delavska in kmečka skupina.« Stara firma je preveč diskreditirana, da bi z njo imeli uspeh; zato so si dali novo, da bi z njo delavstvo preslepili. Na listo so postavili komunistično večino à la Nachtigall, Kraner itd., ki so se že obnesli pri raznih štrajkih in posebno pa pri pobiranju podpisov za Nemško Avstrijo... Kdor je za stvarno in mirno delo v občini, ta bo vrgel v Studencih svojo kroglico v drugo skrinjico, kjer so zastopane slovenske stranke. Komunizem je povsod v razsulu; v Studencih pa se še dobijo večji kmetje, kakor n. pr. Löschnigg, ki kandidira s komunisti. Lep patron, kajneda?«¹⁵⁹

Kljub koncentraciji meščanstva in malomeščanstva pod nacionalistično zastavo je delavstvo prav v Studencih in na Pobrežju odneslo popolno zmago. Izvojevalo si je absolutno večino in pri županskih volitvah — komunistične župane in podžupane.

Navajamo časopisne novice o volitvah župana v Studencih:

•Komunistični župan v Studencih pri Mariboru. Za župana je izvoljen pomožni delavec komunist Kalloch, ki je svoječasno agitiral za Avstrijo. Za podžupana je izvoljen komunist Nahtigal.«¹⁶⁰

»V Studencih pri Mariboru je bil izvoljen za župana komunist Kaloch, za podžupana pa vodja komunističnih železničarjev Nahtigal...«¹⁶¹

»V Studencih je bil izvoljen za župana pomožni delavec komunist Kalloch, ki je zagrizen nemčur. Podžupan je znani Nahtigal. Internacionala pa taka!«¹⁶²

Okrog župana Kaloha so se takoj začele politične spletke. Najprej je socialnodemokratsko glasilo »Enakost« v Mariboru razglasilo Alojzija Kaloha

¹⁵⁷ Novi čas, št. 132 z dne 14. jun. 1921, dopis iz Maribora.

¹⁵⁸ Tabor, št. 93 z dne 26. aprila 1921, vest Pobrežje in občinske volitve.

¹⁵⁹ Tabor, št. 102 z dne 7. maja 1921, dopis V Studencih.

¹⁶⁰ Slovenski Narod, št. 120 z dne 1. jun. 1921, vest Komunistični župan v Studencih pri Mariboru.

¹⁶¹ Glej opombo 155, dopis iz Studencev.

¹⁶² Tabor, št. 122 z dne 2. jun. 1921, dopis iz Studencev.

za »našega župana« v Studencih.¹⁶³ Nato je v uredništvo »Tabora« prispela izjava samega Kaloha, da ni komunist, temveč član JSDS in da ni zagrizen nemčur, ampak se je vedno zavedal svoje slovenske narodnosti.¹⁶⁴

Danes je težko ugotoviti, kaj je bil Alojz Kaloh za volitev — komunist ali socialni demokrat. Morda je bil komunist, ko se je dal kandidirati, pa je prešel v socialnodemokratske vrste, ko je bil izvoljen za župana in si hotel tako — v sporazumu s studenškimi komunisti ali po osebni odločitvi — ohraniti župansko mesto. Morda so studenški komunisti porinili v ospredje svojega manj znanega pristaša ali celo neopredeljenega delavca, iz oportunističnih računov, da jim ne bi v času, ko so preganjali komunistično stranko, kandidatne liste odklonili oziroma da ne bi župana odstavili, saj bi pri komunistični večini odbornikov tak župan ne pomenjal odločilnega činitelja. Verjetno se ne bomo zmotili, če ugotovimo dva politična računa: prizadevanje studenških komunistov, obdržati občino in zato dopustiti, da se zastre strankina politična linija, kar je bilo gotovo oportunistično, ter prizadevanje socialnodemokratske stranke, da izrabi težkoče komunistične stranke zaradi Obznane in odtrga čim več delavcev izpod vpliva komunistične stranke ter jih zvabi k sebi na reformistično pot.

Končno ni odločala osebna pripadnost Alojzija Kaloha k posamezni stranki. Bil je izvoljen na listi, ki je dokazovala moč in dejavnost komunistov in to je bilo odločilno. Tega so se zavedali celo v meščanskih krogih, o čemer govori beležka v dnevniku »Jugoslavija«, ki jo v celoti priobčujemo:

»Za župana v Studencih voljeni Kaloch, ki je prišel v občinski svet na komunistični kandidatni listi proti skupnim slovenskim strankam, še nadalje zatrjuje, da je pristaš JSDS in si je preskrbel celo neko uradno izjavo JSDS v dokaz svoje socialistične pristnosti. Kdor pa pozna Kalocha in z njim vred njegovo okolico, tega vse take izjave ne morejo preslepiti, saj je bilo v Studencih pri volitvah v ustavodajno skupščino oddanih za socialne demokrate le 61 glasov, medtem so jih imeli komunisti 397. Tako izredne sposobnosti pa zopet ne dičijo g. Kalocha, da bi si morali šestkrat številnejši komunisti od socialnih demokratov izposojevati njega za župana.«¹⁶⁵

Zadnjo besedo v teh političnih kombinacijah je imela državna oblast. Socialnodemokratski tednik »Enakost« je sicer 25. junija v številki 27 poročal, da je okrajno glavarstvo potrdilo A. Kaloha za župana v Studencih, toda deželna vlada v Ljubljani je spor rešila tako, da je občinski odbor v Studencih razpustila¹⁶⁶ in s tem občino iztrgala iz rok komunističnih odbornikov. To je bilo zanjo zanesljivejše.

Podobno ugibanje je doletelo župana na Pobrežju. Najprej so o tamkajšnjih županskih volitvah takole poročali: »V Pobrežju pri Mariboru je bil izvoljen za župana komunist Železnik.«¹⁶⁷ »V Pobrežju je izvoljen županom komunist Železnik.«¹⁶⁸ Nato so novice preklicali: »Krajevna organizacija Ju-

¹⁶³ Enakost, št. 23 z dne 28. maja 1921, vest Naši župani.

¹⁶⁴ Tabor, št. 124 z dne 4. jun. 1921, dopis Iz Studencev.

¹⁶⁵ Dnevnik Jugoslavija, št. 157 z dne 11. jun. 1921.

¹⁶⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 92 z dne 5. avg. 1921 prinaša pod št. 20540 tale odobritveni odlok: »Razglas o razpustu občinskega odbora v Studencih, okraj mariborski, za gerenta je imenovan Jožef Kokel. Dne 25. julija 1921. Za deželno vlado za Slovenijo: dr. Baltič«.

¹⁶⁷ Tabor, št. 123 z dne 3. jun. 1921, dopis V Pobrežju pri Mariboru.

¹⁶⁸ Nova doba, št. 65 z dne 4. jun. 1921, dopis V Pobrežju.

goslovenske socialnodemokratske stranke na Pobrežju nam poroča glede na našo tozadevno včerajšnjo notico, da g. Blaž Železnik, novi pobreški župan, ni komunist, ampak pristaš JSDS.«¹⁶⁹

Nadaljnjih vesti o županovi usodi na Pobrežju pogrešamo. Iz naštetih okolnosti lahko sklepamo, da se je ponovil primer Studencev.

Jasna in poučna je zgodovina s komunističnim županom v Rušah. Nava-jamo časopisne novice:

»Iz Ruš poročajo: Sinoči so se vršile v Rušah volitve župana. Odločiti je bilo med osmimi kandidati napredne gospodarske skupine in osmimi komu-nisti. Pri žrebanju je bil izvoljen komunist Jožef Janko, čevljarški pomočnik v Rušah... Med kmetскими in drugimi gospodarsko mislečimi občani vlada radi teh volitev upravičena nejevolja in vsi pravijo: »Komunist nam gospo-daril ne bo...«¹⁷⁰

»Ruše. Ker je vlada razveljavila izvolitev komunističnega župana in pod-župana oziroma svetovalcev, se je vršila v četrtek dne 2. t. m. nova volitev. Za župana je bil izvoljen s pomočjo rdeče internacionale demokrat Lin-gelj...«¹⁷¹

»V Rušah pri Mariboru je izvoljen za župana veleposestnik K. Lingelj (SKS), ker je bila izvolitev komunističnega župana razveljavljena...«¹⁷²

»Prva volitev župana v Rušah je bila razveljavljena, ker je bil izvoljen komunist. Sinoči so se volitve ponovile. Za župana starodavnih slovenskih Ruš je bil izvoljen naprednjak g. Dragotin Lingelj, veleposestnik v Rušah. Dva svetovalca sta naprednjaka, dva pa pripadnika SLS. Komunisti so po-polnoma propadli.«¹⁷³

Gluma meščanske demokracije se je v ruškem primeru še posebej izka-zala: Čevljarški pomočnik? Ne! Veleposestnik? Da! Komunist? Ne! Režimski pristaš? Da!

Ker nimamo verodostojnih podatkov, ne moremo trditi, da sta v Pekrah in Račah pri Mariboru bila izvoljena komunistična župana, navajamo pa skopa poročila o boju okrog teh županstev.

»Tabor«, demokratsko glasilo, je sprva pisalo, da ima v Pekrah večino KS,¹⁷⁴ t. j. komunistična stranka, dan kasneje pa naslednje: »Pekre pri Mari-boru. Naša vas je sedaj, tretje leto po osvobojenju, dobila za župana nem-čurja, ki se je preril do te časti s pomočjo komunističnega oziroma socialno-demokratskega plašča...«¹⁷⁵

Kakor smo že ugotovili, so demokrati, srditi zaradi svojih neuspehov, zmerjali komuniste in socialne demokrate z nemčurji, kar je tedaj ustrezalo nacionalizmu slovenske buržoazije, ki je hitela zavzemati izpraznjene meščan-ske postojanke ob severni meji. V resnici je med delavstvom šlo za interna-cionalizem.

¹⁶⁹ Tabor, št. 124 z dne 4. jun. 1921, dopis Župan na Pobrežju. Blaž Železnik je bil sprevodnik. Glej o tem Volksstimme, št. 33 z dne 24. aprila 1921, ki priob-čuje vso kandidatno listo za Pobrežje.

¹⁷⁰ Tabor, št. 113 z dne 21. maja 1921, zapisek Komunistični župan v Rušah.

¹⁷¹ Novi čas, št. 130 z dne 11. jun. 1921, dopis iz Ruš.

¹⁷² Dnevnik Jugoslavija, št. 132 z dne 5. jun. 1921, Županske volitve na deželi.

¹⁷³ Tabor, št. 124 z dne 4. jun. 1921, dopis Napredni župan v Rušah.

¹⁷⁴ Tabor, št. 116 z dne 25. maja 1921, beležka V Limbušu.

¹⁷⁵ Tabor, št. 117 z dne 26. maja 1921, beležka Pekre pri Mariboru.

Nadrobnejših, neposrednih novic o komunističnem županu v Pekrah ni bilo, prav tako ni bilo zaslediti nobenega preklica; socialni demokratje te občine niso šтели za »svojo«.

O županstvu v Račah so krožile nasprotujoče si izjave. »Tabor« je poročal: »V Račah je bil izvoljen za župana komunist Fran Koban.«¹⁷⁶ Isto je trdila »Straža«,¹⁷⁷ glasilo SLS, na kar je socialnodemokratska »Enakost« odgovorila: »Straža smatra za potrebno, da napada s. Kobana na vse načine. Hoteč pa opozoriti oblasti na »rdečega« župana, ga nazivlje komunistom. Kadar bo Stražin dopisun dokazal, da je bil s. Koban sploh kdaj komunist, bo lahko zahteval...«¹⁷⁸ »Volksstimme« je uvrstila Rače v spisek socialističnih občin.¹⁷⁹

XIII

Novice o skromnih uspehih slovenskih komunistov pri občinskih volitvah so prišle tudi do Beograda, v ministrstvo za notranje zadeve, kjer so se načrtovale in od koder so se izvajale protikomunistične akcije in izzivanja. Ministrstvo je bilo v rokah demokratske stranke, načeloval mu je Milorad Drašković, a sodeloval je v njem Svetozar Pribičević. Od tamkaj je tudi prišel nedvoumni »odmev«, ki ga je demokratsko glasilo »Jutro«,¹⁸⁰ zelo dobro obveščeno o vseh policijskih poslih, objavilo na prvi strani čez dva stolpca: »Vlada ne bo dovolila komunističnih županov.« Pod tem naslovom je pisalo:

»Beograd, 4. junija (izvirno). Ministrstvo notranjih del je z ozirom na izvolitev komunističnih županov v nekaterih občinah v Sloveniji odredilo, da se komunističnim županom ne more izročiti občin. Sklep temelji na Obznani, ki jo je odobrila velika večina v zbornici in upošteva dejstvo, da se javne oblasti ne more izročiti osebam, ki odkrito trde, da je treba uprizoriti nasilen državni prevrat.«

»Izvirna« informacija se je izkazala za točno. Doben teden kasneje je drugo demokratsko glasilo, celjska »Nova doba«, prav tako znano po svojih reakcionarnih pogledih, ki je hujskaško nastopilo zlasti proti komunistični občini v Trbovljah, prineslo naslednjo vest:

»Sklep vlade glede komunističnih županov. Ministrski svet je v seji 11. t. m. odobril odredbo ministra Pribičevića, da se komunistični župani ne potrde.«¹⁸¹

Odločba je hitro prispela k izvršilcem, policiji in okrajnim glavarstvom, ki so jo neutegoma izpolnili: komunisti ne smejo županovati! Komunističnim županom niso dali nikjer, da bi pričeli izvrševati ljudske volje. V teh občinah so uradovale stare občinske uprave ali gerenti.

V začetku avgusta je skupščina sprejela še zakon o zaščiti države, — akt, ki je okrnjeno meščansko demokracijo omejil na najmanjšo mero in še te ostanke popačil z žandarskim tolmačenjem in samovoljjo.

¹⁷⁶ Tabor, št. 124 z dne 4. jun. 1921, beležka Župan v Račah.

¹⁷⁷ Straža, št. 59 z dne 30. maja 1921, vest »Republika« Rače.

¹⁷⁸ Enakost, št. 24 z dne 4. jun. 1921, dopis Rače.

¹⁷⁹ Volksstimme, št. 38 z dne 12. maja 1921, volilni izidi.

¹⁸⁰ Jutro, št. 132 z dne 5. jun. 1921.

¹⁸¹ Nova doba, št. 69 z dne 14. jun. 1921. Minister za prosveto Svetozar Pribičević je nadomeščal odsotnega notranjega ministra Milorada Draškovića.

Na podlagi tega zakona so razveljavili vse komunistične občinske odbornike in s tem tudi župane. Odloke o tem so izročili vsakemu komunističnemu občinskemu odborniku.

Potem je prišlo napotilo, da se naj za razveljavljena, izpraznjena odborna mesta razpišejo dopolnilne ali nadomestne volitve. »Ministrstvo notranjih del je izdalo vsem občinam, ki so imele komunistične odbornike, nalog, da izvrše najkasneje do dne 30. septembra vse priprave za dopolnilne volitve.«¹⁸²

Ta nalog se je zdel vladi še preliberalen in je zato septembra nadomestne volitve preklicala. Ni se ji zdelo potrebno, da bi se občinski odbori, kjer so bili komunisti v manjšini, izpopolnili z novimi odborniki. Kjer pa so bili v občinskih odborih komunisti v večini, naj bi se izvolil znova ves odbor. Ta sklep so takole razglasili: »Nadomestne volitve za razveljavljene komunistične občinske odbornike se ne bodo vršile nikjer razen v občinah, kjer je bila v odboru večina komunističnih odbornikov. V teh občinah pa se vršijo sploh nove volitve.«¹⁸³

Dokler v omenjenih občinah ni bilo novih volitev, so jim načelovali gerenti, ki jih je diktirala vlada.

Navedena dejstva razkrinkavajo meščansko demokracijo in meščanski parlamentarizem. Ustanove in pravila te demokracije veljajo samo za vladajoče in lastniške sloje, medtem ko se podrejenemu delovnemu ljudstvu, zlasti upornemu, odtegujejo. Zakoni se izdajajo in izvršujejo v korist buržoazije, proti ljudstvu pa se izdajajo in uporabljajo obznane in zakoni o zaščiti države. Meščanska demokracija s svojim parlamentarizmom le prikriva, kolikor je potrebno in kolikor se dá, pravcato diktaturo buržoazije.

Ko je propadla Avstrija in je nastajala kraljevina SHS, so mnogi meščanski in socialistični politiki obljubljali samoupravo občin. V tej samoupravi je teoretik slovenske socialne demokracije Albin Prepeluh-Abditus videl celice socializma. Pretekli sta več kot dve leti in pol, preden so v Sloveniji dovolili ljudstvu voliti občinsko upravo. In ko si je delavstvo v svojih občinah izbojevalo večino, je samoupravi takoj odklenkalo. Komunisti kot zastopniki delavskega razreda županovati ne smejo!

Tako so občinsko samoupravo okrnili in izmaličili. Surova žandarska resničnost je poteptala demokratične pravice, razpršila so se slepila o »občinskem socializmu« pri danem družbenem redu.

Leto 1921 je pomenilo za jugoslovanske narode leto neobzrdanih naskokov razjarjene reakcije. Pričelo se je z Obznano zoper komunistično gibanje, zoper revolucionarno delavstvo. Plakati, ki so jih 30. in 31. decembra 1920 nalepili po ulicah, so za novo leto 1921 prepovedali komunistom dejavnost. Potem je sledila Obznana zoper stranko zemljoradnikov v Bosni. Aprila je deželna vlada v Ljubljani s pritrditvijo beograjskega ministrstva za notranje zadeve izdala Obznano proti slovenskemu narodu, ki je imela naslov: Naredba deželne vlade za Slovenijo glede policijskega kaznovanja državi nevarnih demonstrativnih dejanj. Junija je beograjska vlada s posebnim odlokom odstranila komunistične župane v Sloveniji. Avgusta je izšel zakon o zaščiti države,

¹⁸² Tednik Domovina, št. 33 z dne 19. avg. 1921, novica Dopolnilne volitve v občinah.

¹⁸³ Domovina, št. 37 z dne 16. septembra 1921, novica Nadomestne volitve.

zakon, ki je uvedel v državi nezakonnost. Nova ustava, z monarhijo in centralizmom, sprejeta 28. junija 1921, je pospeševala nadvlado srbske buržoazije in policijski režim, poln ovaduštva, žandarmerije in jetnišnic.

Pri tem je treba ugotoviti, da vsi ti reakcionarni akti niti z enim ukrepom ali posledico niso zadeli socialnodemokratske stranke in socialistov.

Nosilci reakcije v Sloveniji so bili demokrati, nasledniki nekdanj naprednih, liberalnih struj med Slovenci, ki pa so se izprevergli v najhujše nasprotnike vsega, kar je bilo demokratičnega in hkrati kar je bilo slovenskega. Iz njihovih vrst je bil avtor Obznane, oni so zanjo glasovali v skupščini, dopolnili jo z novimi obznanami, glasovali za novo ustavo, to je za monarhijo, za velesrbsko hegemonijo in za centralizem, proti avtonomiji in samoodločbi slovenskega naroda; glasovali so za zakon o zaščiti države. Kot režimska stranka so vse te odloke in zakone izvrševali. Njihov je bil minister za notranje zadeve, njihov je bil predsednik deželne vlade za Slovenijo. Po pravici so zaslužili ime, ki se jih je tedaj oprijelo: policajdemokrati. Iz njihovih vrst je leta 1922 izšla Orjuna, odkrita fašistična organizacija.

Ljudstvo je pri občinskih volitvah v velikij večini glasovalo za opoziciionalne stranke in porazilo zlasti demokratske kandidate. Čeprav so kot režimska stranka izrabljali vse prednosti in nezakonnosti, so demokrati izgubili veliko glasov in zadržali le tanek sloj malomeščanstva v trgih in mestih ter del slovenske buržoazije. Zapuščati jih je pričelo tudi izobraženstvo, ki se je izreklo za avtonomijo Slovenije. Med ljudstvom niso imeli nobene opore. Izgubili so tako pomembno občino kakor Ljubljano, kjer so kraljevali dolga leta, občini Maribor in Ptuj tudi nista marali demokratskega župana, le v Celju so se demokrati polastili županskega mesta. V vsej Sloveniji so dobili komaj dva odstotka vseh izvoljenih odbornikov.¹⁸⁴ Kot centralisti in monarhisti, kot pristaši »jugoslovanske nacije«, s čimer so zatajili slovenski narod, in kot »policajdemokrati« so zasluženo doživeli poraz. Počasi, neenakomerno, so nekdanji liberalci, potem demokrati, izginjali s slovenskega političnega obzorja.

Poraz demokratov je bolj ali manj prizadel tudi njihove potencialne zaveznike — narodne socialiste in Samostojno kmetijsko stranko. Pristaši teh dveh strank, ki so čez nekaj let izgubile svoje postojanke, so se večidel zatekli k demokratski stranki in bodisi z njo vred delili njeno usodo ali našli nove resnično napredne poti.

Vseskozi nazadnjaška in protiljudska politika in praksa demokratov je dajala Slovenski ljudski stranki priložnost, da si prisvoji vlogo zagovornice narodnih koristi Slovencev in da hkrati poskusi predstaviti se kot zaščitnica demokratičnih pravic. Spričo mladosti in neizgrajenosti komunistične stranke, ki jo je ohromila Obznana, je SLS s to pobudo uspela. SLS, ki je leta 1920 izgubila prejšnji predvojni politični monopol med Slovenci, je s to pobudo dobila možnost, da popravi svoj položaj, poveča svoj vpliv na množice in si pridobi večino občin, kar je pospeševalo njen povratak na položaj večinske stranke med Slovenci, ki ga je dosegla spet leta 1923.

Mlada in neutrjena komunistična stranka, takoj v začetku izpostavljena nasilju, ni utegnila priboriti si vodstvo slovenskega naroda-proletarca, ni utegnila odstraniti z vodstva meščanske stranke in zlasti iztrgati pobudo

¹⁸⁴ Naši zapiski, glej opombo 40.

narodnega in demokratičnega zagovornika iz rok SLS. Tudi ni utegnila pokazati ljudstvu, kako omejena in nedosledna je politika SLS, kar se je izražalo na primer v njeni koaliciji z drugimi meščanskimi strankami, tudi z reakcionarnimi demokrati, kadar je šlo za obrambo meščanskih postojank proti združenim nastopom delavstva in je bilo nevarno, da nastopi delavstvo zopet enotno in mogočno kakor leta 1920 ali da si zavojuje občine, n. pr. pri občinskih volitvah v Studencih, na Pobrežju, v Rušah pri Mariboru. Kljub tem pomanjkljivostim je bila komunistična stranka kot zastopnica delavskega razreda edina sila, od razvoja katere je bilo pričakovati, da prinese slovenskemu narodu rešitev in prihodnost.

Ni bil daleč od resnice »komunistični govornik« na »zelo zanimivih shodih SKS, SLS, komunistov in socialnih demokratov« dne 8. maja 1921 v Loku pri Zidanem mostu, ko je stopil v govorniško bitko s tedaj znanimi govorniki iz meščanskih vrst, z Urekom od SKS in advokatom dr. Ogrizkom od SLS. Dejal je — bil je to Marcel Žorga, član pokrajinskega vodstva KPJ za Slovenijo — da bodo izginile mnoge slovenske politične stranke »ter bosta ostali samo komunistična in pa klerikalna stranka«; za zadnjo je dejal, da »je najbolj brihtna« in da »se je pravočasno pridružila njim — komunistom«¹⁸⁵ v odporu zoper monarhijo in centralizem. Tak razvoj je prerokoval že do prihodnjih volitev, kar se ni uresničilo. Toda tendence razvoja v političnem življenju Slovenije je pravilno ugotovil.

Te tendence so se rahlo razodevale že v prvi polovici leta 1921. Ob dogajanjih tega časa so se dale ugotoviti silnice družbenega razvoja, ki jih je naslednje razdobje v osnovnih črtah potrdilo. Komunistična partija v Sloveniji je morala med tem razvojem doživeti še marsikak poraz in si v mukah priboriti mnogo izpodbujajočih uspehov.

¹⁸⁵ Kmetijski list, št. 20 z dne 19. maja 1921, dopis Loka pri Zidanem mostu. Marcel Žorga, Ljubljana, ustni vir, njegovi spomini.

Obznana

Sa više strana i iz više pouzdanih izvora, državne vlasti imaju saznanje, da rastrojni i reakcionarni elementi spremaju ovih dana napad na državu, njeno ustrojstvo i društveni red sa zadatkom da po ruskom boljševičkom primeru sve sruše što danas postoji od zakona, ustanova i dobara javnih i privatnih, a na mesto svega zavedu kao u Rusiji, vlast od nekoliko ljudi koji će raspolagati životom, slobodom i imanjem građana, a državu našu otvoriti invaziji stranaca. To oni zovu diktaturom proletarijata i pošto smatraju našu državu samo kao jedan sektor na frontu u borbi koju boljševici vode protiv ostalog sveta — to će oni na tom sektoru povesti vojnu protiv svetskog kapitalizma, kako bi se srušilo sve i svuda u svet, što su do danas stvorili duh, snaga i rad čovečanstva.

Naša bi zemlja imala, po njihovim zamislima, da ponova potone u krv, da ponova udjemo opet kao u Rusiji u unutarne građanske borbe, međunarodne ratove i pljačku hrane i stoke po selima, a drugog imanja po varošima.

Komunističkom pokretu su se pridružili pritožno i podmuklo mnogi javni i tajni neprijatelji naše zemlje i naroda. Pobjedjeni u ratu, gledaju da se posle rata osvete ovoj zemlji zamećući u njoj neredu i podržavajući ih spolja i iznutra. Jedni se, i ako ratni bogataši, upisuju u komunističku stranku, drugi daju novac za novine koje pišu neistine i draže narod na nezadovoljstvo, treći održavaju veze s inostranstvom, i novčanim fondovima iz inostranstva nabavljaju bombe, eksplozive i oružje, četvrti svim i svačim sprečavaju svaki rad u zemlji i na rdjav glas bez dokaza, iznose sve javne radenike i sav njihov rad. Sve to da bi se zemlja zbunila, građani postali ravnodušni i ogorčeni na državu.

Nekoliko stotina ljudi plaćanih iz tajnih fondova idu iz mesta u mesto, sa zborna na zbor, iz voza u voz, iz kafane u kafanu, ništa drugo ne radeći no muteći javni mir i ubijajući kod građana poverenje u državu i njenu budućnost. Danas to čini jedan, sutra drugi, na isti način prekосуtra treći i t. d. jedan za drugim da bi izazvali uverenje da je odista gotov smak ovog društva i države. Najpredniji medju smutljivcima i agentima te propagande su stranci koji se pod imenom radnika ulače u radničke organizacije da ih draže i pometaju. Svoje agente ulače i u državnu službu, špijunaže radi. Mnogi inače dobri građani i činovnici, već su postali žrtve njihove propagande, mladji i sa manje škole i iskustva, medju učiteljima na primer, pomeli su se i nesvesni svih posledica, pristaju uz ovaj rastrojni rad, nazivajući se komunistima i druge ulačeći u zlo.

Pokušavaju da šire svoju otrovnu propagandu medju vojskom i žandarmerijom, kako bi kao u Rusiji srušili pored ostalih i te stubove reda, i zaveli mesto njih t. zv. crvenu vojsku i crvenu gardu, koje produžuju i danas, kad se ceo svet smiruje, ratove građanske i međunarodne.

Ova poslednja boljševička koja se zove komunizam, oborila je samo Rusiju. Za nekoliko nedelja savladala je bila Madjarsku, ali je tamo prošla ostavljajući pustoš i pogibiju baš onih koji su hteli diktaturu. Inače, Amerika, Engleska, Francuska, Nemačka i druge uredjene i bogate države suzbile su je u samom početku, negde lakše, a negde krvavo. Čehoslovačka država je ovih dana morala da učini to isto.

I naša država ne sme dopustiti prolivanje krvi. Proliveno je i previše. Narod traži mir da bi lečio svoje ratne rane i patnje. Pošto su prevratni elementi izabrali ove dane, kad Velika Narodna Skupština počinje uredjivanje države, da počnu sa opštom obustavom rada, koju bi po tom pretvorili u krvavu pometnju i rasulo. Vlada je odlučila da se snaga države stavi u službu slobode i reda.

Radi toga Ministarski Savet

naredjuje:

1. Da se do rešenja Ustava, zabrani svaka komunistička i druga rastrojna propaganda, obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi, koji bi mutili spokojstvo i mir Države, propovedali, pravdali, ili hvalili diktaturu, revoluciju ili ma kakvo nasilje. Odmah se imadu uzaptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mesec dana zatvoriti svi koji ih čine usmeno ili pismeno.

2. Zabranice se sve štampane stvari kojima se umanjuje značaj ovih mera naređenih za održanje slobode, reda i svojine. Po sebi se razume da ostaje netaknuta sloboda javne reči i pisanja, ako se njima ne vredja Država i ne izaziva javna demoralizacija.

3. Da se u svakom slučaju nereda sa razornim karakterom proo preduzimaju oštre mere protiv vodja i moralnih podbadača bili oni tu, ili pravili veštački alibi.

4. Zavodi se obaveza prijave oružja. Ko ne prijavi vatreno oružje i eksplozive, kažnjava se do 3 meseca zatvora, sa radom.

5. Za sve vreme rada Ustavotvorne Skupštine zabranjene su u Beogradu svake manifestacije rastrojnog i uzbudljivog karaktera. Vojnom sudu na sudjenje predaju se svi, koji bi istaoljali oružan otpor državnim organima sigurnosti.

6. Da se s našeg zemljišta proteraju svi stranci koji bi se smutnjama pridruživali i jačali ih.

7. Da se iz državne službe otpuste svi činovnici viši i niži, koji bi produžili propagandu boljševizma u našoj zemlji, a da se oduzme pomoć za školovanje svima studentima komunistima.

* * *

Izbori za Konstituantu izvršeni su u redu i slobodi. U redu i slobodi neka ona sorsji posao za koji je dobila narodno poverenje.

U Beogradu, 29. decembra 1920. g. J. B. Br. 29282.

Predsednik Ministarskog Saveta i Ministar
Inostranih Dela,

Mil. R. Vesnić, s. r.

Za Ministra Saobraćaja
Ministar Gradjevina,

J. P. Jovanović, s. r.

Ministar Pravde,

M. N. Trifković, s. r.

Ministar Unutrašnjih Dela,

M. Drašković, s. r.

Ministar Vera,

Pavle Marinković, s. r.

Ministar Finansija,

K. Stojanović, s. r.

Ministar Gradjevina,

J. P. Jovanović, s. r.

Ministar Prosvete,

Sv. Pribičević, s. r.

Ministar Poljoprivrede i Voda,

Dr. V. Janković, s. r.

Ministar Trgovine i Industrije,
Dr. M. Ninčić, s. r.

Ministar za Agrarnu Reformu,
Dr. H. Krizman, s. r.

Ministar Vojni i Mornarice,
Djeneral,
Branko Jovanović, s. r.

Za Ministra Pošta i Telegrafa
Ministar Trgovine i Industrije,
Dr. M. Ninčić, s. r.

Za Ministra Suma i Ruda
Ministar Poljoprivrede i Voda,
Dr. V. Janković, s. r.

Ministar Narodnog Zdravlja,
Živ. Rafajlović, s. r.

Ministar za Socijalnu Politiku,
Dr. V. Kukovec, s. r.

Ministar Ishrane i Obnove Zemlje,
R. Jojić, s. r.

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu
i Izjednačenje Zakona,
Dr. L. Marković, s. r.

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ В СЛОВЕНИИ В ПЕРВОМ ПОЛУГОДИИ 1921

(Краткое содержание)

Вследствие правительственного постановления от 29 декабря 1920 г., известного под названием „Обзнана“ (объявление), запретившего деятельность Коммунистической партии Югославии, Союза коммунистической молодежи и революционных профсоюзов, выход коммунистической печати итд., КПЮ была вынуждена с-начала 1921 года перейти в подполье, в котором оставалась более двух десятилетий. Нелегальное ее существование еще усугубилось, когда в начале августа 1921 г. народная скупщина (парламент) приняла специальный закон о защите государства, — одно из самых свирепых антикоммунистических мероприятий тогдашнего времени. Таким образом период немногим более одного полугодия являлся переломным для КПЮ, созданной в 1919 году, а в Словении в апреле 1920 г.

Было бы неправильным предполагать, что КПЮ должна была бы на развернутое наступление реакции ответить контрударом в момент, диктуемый буржуазией и по всякую цену. Однако, КПЮ должна была принять вызов к борьбе и ответить на него в соответствии с новыми условиями, в меру реальных своих сил и в момент, выбранный ею. Руководство КПЮ посвятило наибольшее внимание деятельности коммунистических депутатов в учредительном собрании, избранном 28 ноября 1920 г. и недооценивало создание нелегальных организаций и восстановления связей с массами трудящихся, хотя в этом направлении принимались меры. К тому в некоторой части членства партии и союза молодежи появились настроения в пользу метода индивидуального террора, что привело к организации двух покушений — в июне на регента Александра и в июле 1921 г. на министра внутренних дел М. Драшковица. Буржуазия воспользовалась этим и провела обширную акцию против КПЮ: было арестовано несколько тысяч коммунистов, в том числе партийное руководство, были аннулированы коммунистические мандаты в парламенте и других выборных органах, снова была запрещена деятельность восстановленных синдикатов итд. Сопrotивления не было. Тем самым партия понесла поражение и очутилась в кризисе.

Деятельность КП в первом полугодии 1921 не протекала одинаково во всех областях Югославии, потому что эти области прошли различный путь в прошлом, отличались своими национальными особенностями и находились на весьма различных уровнях экономического, в частности промышленного развития, что обуславливало и разницу в развитии рабочего класса и рабочего движения.

Так в Словении начало 1921 года примечательно для рабочего класса не только наступлением реакции на его завоевания, но также победой словенских горняков в забастовке (17 декабря 1920 — 11 января 1921), принесшей повышение заработной платы в объеме 30—50 проц. Стачкой руководила КП. Это давало отпечаток на состояние рабочего движения в Словении и на положение КП между рабочими.

В последующих месяцах происходят в Словении дальнейшие забастовки, преимущественно в целях повышения заработной платы. Забастовки, однако, не достигали той широты и остроты, каковые были характерными для крупных экономических стачек и политических столкновений в масштабе классов в годы 1919—19.0.

КП в Словении медленно и неуверенно, к тому не без противодействия отдельных руководителей, осуществляла переход к нелегальной деятельности. Создаются первые подпольные организации (в Любляне, на Ясеницама), издаются первые нелегальные листовки (в Трбовлю и Марибору), распространяются печатные подпольные издания и пропагандистская литература (в Мариборе, на Ясеницама и др. местностях), организовывается сеть постоянно действующих „каналов“ (переходов) через границу для связей с международным рабочим и коммунистическим движением итд. В подполье переходят также организации

Союза коммунистической молодежи. Показательно нелегальное существование синдиката железнодорожников, продолжавшего собирать членские взносы вопреки запрещению его деятельности.

КПЮ использует в это время также легальные возможности. Партийные организации рьяно взялись за восстановление синдикатов. Так в Словении в мае и июне 1921 г. легальную работу возобновили революционные синдикаты железнодорожников, горняков, металлистов, строителей и др. Начали выходить два печатных синдикальных органа — Дело (Труд) и Нови железничар (Новый железнодорожник), оба в Любляне.

В апреле и мае 1921 г. происходили в Словении первые после войны выборы в муниципальные управления (коммуны, общины). Коммунистическая партия приняла участие в выборах, выставив списки кандидатов под названием Рабоче—крестьянской республиканской группы и с соответствующей платформой в 37 общинах от общего числа 832 и то в крупнейших городах и промышленных центрах. Большинство общин принадлежало карликовым административным единицам, насчитывающим от 150 до 300 избирателей. При общем падении активности избирателей — к урнам явилось в среднем 13% меньше избирателей нежели в ноябре 1920 г. на выборы в учредительное собрание — пришло и до ускоренного падения коммунистических голосов, в среднем за 23 процента. Это свидетельствовало о первых потерях КП. Тем не менее КПЮ собрала в 37 общинах, где она выставила свои списки, наибольшее количество голосов от всех партий, постигла абсолютное большинство в 7 муниципалитетах, относительное большинство в 12 и положение второй партии в 10 общинах. В 14 общинах председателями муниципалитетов были выбраны коммунисты. В условиях подполья это явилось значительным успехом. Нужно отметить, что рабочий класс Словении во весь предшествующий период под руководством социалдемократии только в одном муниципалитете (Идрица в 1911 г.) отвоевал большинство советников и место председателя.

В августе мандаты всех коммунистов, членов муниципальных советов и их председателей, были аннулированы.

Во время избирательной кампании КП издавала листовки и организовала собрания и тем самым пробивала брешь в попытке реакции изолировать ее от трудящихся.

Политическая линия в выборах основывалась на решениях второго съезда в Вуковаре (1920 г.). Некоторым отступлением от этих решений является отстаивание партией национальной автономией. В местностях, где КП не могла выставить своих кандидатских списков, партия призывала к воздерживанию от голосования.

Выборы примечательны еще тем, что одна из традиционных словенских буржуазных партий СЛС или клерикальная партия, потерявшая в 1920 году монопольное положение, занимаемое ею до войны, приобрела в 1921 году новые голоса, что следует прежде всего отнести за счет отставания ею национальной автономии Словении, в то время как вторая буржуазная партия, ЮДС или партия демократов, также ослабленная после войны, снова отметила серьезный урон, что является результатом ее реакционной политики и пренебрежения ею национальных интересов словенцев. Наметилась впервые и в очень зачаточном состоянии тенденция к сведению политических партий в Словении на две: СЛС и коммунисты. Много позже, в других условиях, в частности за время народноосвободительной войны, эта тенденция нашла яркое выражение.

Tone Ferenc

Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo

I

Štajerska domovinska zveza in njeno članstvo

Nemci so že dalj časa pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo Spodnje Štajerske. To razberemo iz del nekaterih nemških znanstvenikov in publicistov, ki so skušali »znanstveno« dokazati nemškost Spodnje Štajerske in Gorenjske. V Gradcu so celo ustanovili Nemški inštitut za Jugovzhod (Südostdeutsches Institut), ki ga je vodil prosluli dr. Helmut Carstanjen. Ta si je celo nadel lažno ime dr. Gerhard Werner in pod njim popotoval po Sloveniji in zbiral podatke za svoje delo. Leta 1935 je v Stuttgartu izdal delo »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«. V njem pravi, da je bistvo »spodnještajerskega vprašanja« v tem, da je bilo to ozemlje že stoletja sestavni del nemškega ozemlja, a so ga po senžermenski mirovni pogodbi krivično prisodili Jugoslaviji. Poudarja, da se pri velikem delu prebivalstva tega ozemlja jezik in narodnost ne krijeta in je zato treba »pri obravnavi vprašanja o ljudstvu in narodnosti na Spodnjem Štajerskem končno ločiti med seboj ne samo dve, temveč tri skupine: nemško govoreče, Vende (Vindišerje) in Slovence (narodno zavedne Slovence). Tako Vendi kot Slovenci (narodno zavedni Slovenci) uporabljajo pri občevalnem jeziku slovanske dialekte. Vendar pa ta zveza ne sega preko jezikovne skupnosti. Glede na svojo zavestno zadržanje spadajo Vendi v nemški narod... Ker na Spodnjem Štajerskem predstavljajo pretežno večino prebivalstva in vidijo v nemštvu svoje naravno in zgodovinsko vodstvo, ostane — ne glede na državnopolitične poglede — tudi dežela sama vedno nemško določena in jo moramo v okviru vsega nemškega ljudskega prostora gledati kot nemško obmejno krajino.«¹ Tudi drugi (na primer Doris Kraft v »Das Untersteierische Drauland«, München 1935 in Hans Bruckner v »Der Deutsch-slowenische Grenzraum« v knjigi »Die südostdeutsche Volksgrenze«, Berlin 1934)² so izražali podobne nazore. Na drugi strani pa je v predaprilski Jugoslaviji bila močna nemška peta kolona, ki je preko organizacij Švabsko-nemškega Kulturbunda in raznih zaupnikov Nemškega inštituta za Jugovzhod in Gaugrenzlandamta v Gradcu zbirala

¹ Dr. Gerhard Werner, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935, str. 161.

² Dr. Metod Mikuž, Pregled NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960, str. 64—67.

zaupne podatke, ki bi jih lahko praktično uporabili pri dokončni rešitvi »spodnještajerskega vprašanja«.

Napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo aprila 1941 je tem nemškimi načrtom odprl vse možnosti za uresničitev, še posebej ko je Hitler konec marca ali v začetku aprila 1941 določil, da se naj Spodnja Štajerska v kratkem vključi v Nemški rajh, dotlej pa naj jo upravlja šef civilne uprave, za kar je imenoval štajerskega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika dr. Siegfrida Uiberreitherja.

Približno v istem času so nacisti tudi določili, naj se na Spodnjem Štajerskem ustanovi množična organizacija »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). O njej je prvič javno spregovoril dr. Uiberreither v svojem »pozivu štajerskim možem in ženam«, v katerem je naznanil:

»Ura odločitve za vsakega poedinca je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu Rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh stavili predlog za sprejem v Steirischer Heimatbund. Steirischer Heimatbund bo ona velika organizacija, ki bo obsegala vse dobromisleče Štajerce.«³

Člani Uiberreitherjevega »aksijskega štaba« so se takoj vrgli na delo za njeno ustanovitev. Tako je član štajerskega pokrajinskega vodstva NSDAP SA-Standartenführer Franc Steindl, ki so ga določili za vodjo Štajerske domovinske zveze, že 18. aprila 1941 pisal političnemu komisarju za okraj Gornji grad Adolfu Swobodi:

»Osnovno zamisel Štajerske domovinske zveze poznaš z naših graških razgovorov. Jaz bom zdaj postavil njeno vodstvo, ki ga bodo sestavljali Volksdeutscherji in Reichsdeutscherji, da bi čez štirinajst dni lahko stopil pred javnost z velikimi propagandnimi akcijami za vpis vanjo. Njeno ozemeljsko strukturo poznaš s karte. V prihodnjih dneh Te nameravam obiskati...«⁴

Steindl je res v drugi polovici aprila obiskal posamezne okraje in se s političnimi komisarji »pogovoril o vseh bistvenih nejasnih vprašanjih glede ustanovitve Štajerske domovinske zveze«.⁵ Nato pa je v Mariboru napravil načrt za propagandno delo pri vpisu v Štajersko domovinsko zvezo. 28. in 29. aprila so razdelili sto tisoč letakov z opozorilom na ustanovitev Štajerske domovinske zveze, 7. maja so razdelili trideset tisoč lepakov z geslom: »Štajerska domovinska zveza — skupnost domu zvestih Štajercev! Prijave v prihodnjih dneh.« 10. maja so nalepili deset tisoč lepakov z odredbo šefa civilne uprave o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze.⁶ Odredba je določala:

»1. Na ozemlju Spodnje Štajerske NSDAP za zdaj ne bo vzpostavljena.

2. Steirischer Heimatbund, čigar ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führerju in Reichu.

³ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam: VAZ St.) 1. od 15. IV. 1941.

⁴ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG), f. 258.

⁵ Poročilo političnega komisarja za okraj Gornji grad 24. 4. 1941, v arhivu IZDG, fr. 238.

⁶ Arbeitsanweisung für die Durchführung der Aufnahme in den Steirischen Heimatbund 5. V. 1941, v arhivu IZDG, f. 238.



Eden največjih nemških vojnih zločincev na Štajerskem zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franc Steindl.

3. Steirischer Heimatbund ima lastno pravno osebnost.

4. Vodstvo organizacije Steirischer Heimatbund poverim Gaurat-u Franz Steindl-u.«⁷

Nacisti so Štajerski domovinski zvezi postavili nalogo, naj napravi spodnještajersko prebivalstvo zrelo za popolno vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. To nalogo je zvezno vodstvo formuliralo takole:

»Štajerska domovinska zveza je organizacija vseh v Spodnji Štajerski živečih nemških sonarodnjakov in spodnještajerskih prebivalcev, ki se na osnovi svoje krvne sorodnosti želijo vrniti v nemško ljudsko skupnost.

Štajerska domovinska zveza je namenska organizacija z nalogo duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške ljudske skupnosti.

Štajerska domovinska zveza je zgrajena po vodstvenem principu in po osnovnih načelih NSDAP. Ime »Steirischer Heimatbund« smo izbrali premišljeno po »Steirer-Partei«, ki je bila v predvojnih letih na Spodnjem Štajerskem zelo pomembna.

Štajerska domovinska zveza je edina politična organizacija na Spodnjem Štajerskem. Njeno trajanje je časovno omejeno. Po ukinitvi bomo iz nje ustanovili NSDAP z vsemi njenimi formacijami in priključenimi oddelki.«⁸

⁷ VAZ St. 9. od 10. V. 1941.

⁸ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes (navajam: Befehlsblatt), 1941, šte. 1, str. 7.

Cepprav so nacisti predvidevali, da bodo že na jesen 1941 Spodnjo Štajersko formalno priključili k Nemškemu rajhu,⁹ so se vendarle zavedali, da s tem spodnještajersko prebivalstvo dejansko še ne bo vključeno v »nemško ljudsko skupnost« in da bo zato treba še nekaj let temeljitega in vztrajnega dela. Kot skrajni rok so predvideli tri leta, v tem času bi namreč Štajerska domovinska zveza povsem izpolnila svojo nalogo in se vključila v NSDAP. Vendar pa bi v stranko najprej vključili le funkcionarje Štajerske domovinske zveze.¹⁰ Kot vemo, je narodnoosvobodilna borba preprečila nemškim upravnim oblastem, da bi Spodnjo Štajersko priključili k Nemškemu rajhu, Štajerski domovinski zvezi pa, da bi izpolnjevala svojo nalogo.¹¹

Dva dni po objavi Uiberreitherjeve odredbe z dne 10. maja 1941 so razdelili dve sto tisoč lepakov in 50 tisoč lepakov s pozivom zveznega vodje Franca Steindla in končno so v dneh od 11. do 17. maja v vsakem malo večjem kraju priredili zborovanja, na katerih so govorili o novi organizaciji.¹²

Za vpisovanje so določili rok od 17. do 25. maja 1941. V tem času so se nad osemnajst let stari domačini vpisali v tako imenovani »vpisni seznam« (Erfassungsliste) in dobili »predložitveni list za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo« (Antragschein zur Aufnahme in den Steirischen Heimatbund), mladina v starosti od 14 do 18 let pa »predložitveni list za sprejem v Nemško mladino« (Antragschein zur Aufnahme in die »Deutsche Jugend«). Vsak pa je dobil še osebni vprašalni list. Ta je poleg splošnih vprašanj o prosilcu in njegovih družinskih članih vseboval še tako imenovani »mali dokaz

⁹ Dr. Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI-VII, 1952/53, str. 735—767.

¹⁰ Poročilo pooblaščenca nemškega državnega ministra pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Müllerja-Scholtesa notranjemu ministru 30. V. 1941 (navajam: dr. Müller-Scholtes) — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: arhiv MNOM).

Rok treh let ni bil le neko osebno mnenje dr. Müllerja-Scholtesa, temveč tudi stališče zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, ki je v začetku junija 1941 označilo za najpomembnejše naloge vodstev Štajerske domovinske zveze za junij, julij in avgust 1941:

»1. Dokončna rešitev organizacijskih vprašanj članstva s preresetanjem in izborom 323.000 moških in žensk v Spodnji Štajerski...

2. Popolna rešitev vprašanj politično-svetovnonazorske usmeritve in strokovnega šolanja vodstva...

3. Ureditve in oprema uradov...

4. Natančno načrtovanje našega političnega koncepta z izdelavo triletnega načrta, ki bo točno določal posamezne delovne faze dejavnosti vseh uradov in od njih odvisnih formacij Štajerske domovinske zveze.« (Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 81—82.)

¹¹ Čeprav so se nacisti svoje naloge lotili zelo resno in že do jeseni izselili v Srbijo in na Hrvaško okrog petnajst tisoč Slovencev ter tako ustvarili prvi pogoj za uspešno delo, kot Vandali oplenili knjižnice in požgali slovenske knjige in z vsemi močmi in sredstvi forsirali učenje nemškega jezika, kljub temu niso uspevali. Kljub vsemu svojemu političnemu delu (samo oktobra in novembra 1941 so imeli 386 zborovanj Štajerske domovinske zveze) je moral Steindl 1. junija 1942 na štabnih razgovorih v Gradcu priznati, da je politično navdušenje spodnještajerskega prebivalstva za nemški rajh po aprilu 1941 brez dvoma upadlo. To je utemeljeval s tem, da so imeli ljudje čestokrat pretirano idealno predstavo o rajhu, da je zaradi vojne prišlo do nekaterih omejitev in predvsem zato, ker je bil ljudem vsiljen nov način življenja in so morali opustiti nekatere navade. Izjavil je, da je

o izvoru«,¹³ to je podatke o svojih starih očetih in starih materah, kjer je moral »po najboljši vednosti in vesti« zagotoviti, da nobeden od teh ni bil ali ni židovske vere. O rezultatih vpisa so morali 27. maja 1941 poročati z vpisovališč okrožnim vodjem, ti pa čez dva dni zveznemu vodstvu v Maribor.¹⁴ Podatki o vpisu, ki sta jih prinesla 2. številka organa zveznega vodstva, ki je izhajal mesečno in nosil naslov »Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes«, ter tako imenovano »navodilo za delo« (Arbeitsanweisung)¹⁵ z dne 27. februarja 1942, se med seboj nekoliko razlikujejo.

Okrožje:	Befehlsblatt	Arbeitsanweisung
Celje	101.759	101.759
Ljutomer	33.082	29.452
Maribor-okolica	79.531	74.428
Maribor-mesto	40.078	45.181
Ptuj	69.357	69.357
S k u p a j	323.807	320.177

Razliko pri obeh mariborskih okrožjih je razumeti tako, da se je del okolice v času med obema poročiloma priključil mestu. Razlika pri ljutomerskem okrožju pa ostane zasedaj še nepojasnjena.

Nacisti so tako visok odstotek vpisanih (95 %) v Štajersko domovinsko zvezo proglašali za plebiscit, ki je v njem spodnještajersko prebivalstvo

le en odstotek prebivalcev pripravljen iti z nacisti do kraja skozi vse stiske in težave, devet odstotkov da je brezpogojno zanesljivih, vendar pa niso pripravljeni sprejeti nase posledic in da je na drugi strani enako razmerje, medtem ko je drugih osemdeset odstotkov široka množica, ki jo bo treba šele pridobiti. Toda ta »široka množica« se je iz leta v leto vedno bolj vključevala v narodnoosvobodilno gibanje in so imeli nacisti pri svojem političnem delu vedno manj uspeha.

Nič bolje ni šlo z učenjem nemškega jezika. Čeprav so samo pozimi 1941—1942 imeli 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 obiskovalci, pa so bili uspehi zelo slabi, saj je jeseni 1942 govorilo nemško komaj dvanajst odstotkov prebivalstva, od tega dve tretjini v mestu Maribor in Apaški kotlini. Zato so jeseni 1942 znova pozivali k učenju nemščine, toda spet ni bilo večjih uspehov, kot se vidi iz izjave vladnega predsednika dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 17. maja 1943: »Pri rabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ne zaznamujemo nobenega napredka. V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja.« (Podčrtal T. F.) Pozneje so vprašanje jezika potisnili nekoliko na stranski tir in dajali prednost reševanju drugih vprašanj. Edini, ki je do kraja zahteval, da se je glede Spodnje Štajerske treba držati nacionalnopolitičnih nazorov, je bil dr. Helmut Carstanjen. Ta se je še spomladi 1943 lotil izdelave »načrta za teritorialni razvoj ponemčevanja in premik jezikovnih mej«, a je s svojo doslednostjo in ostrino celo pri vodilnih nacistih naletel na odpor in konec novembra 1943 ga je na štabnih razgovorih celo Steindl ostro zavrnil: »Življenje je močnejše kot pa teoretična načela!«

¹² Glej opombo 6!

¹³ Poleg tako imenovanega »malega dokaza o izvoru« (kleiner Abstammungsnachweis) so nacisti poznali še »veliki dokaz o izvoru« (grosser Abstammungsnachweis), ki vsebuje podatke o izvoru prednikov nazaj vse do leta 1800. Na Spodnjem Štajerskem so ga morali predložiti samo funkcionarji Štajerske domovinske zveze. Esesovski oficirji pa so celo morali predložiti podatke za prednike nazaj vse do leta 1750.

¹⁴ Befehlsblatt, 1941, št. 1, str. 15—18.

¹⁵ Arbeitsanweisung Nr. 4 für die Durchführung der Mitgliederstandsveränderungen im Steirischen Heimatbund, 27. 2. 1942.

»prostovoljno in spontano izrazilo svojo voljo«¹⁶ pripadati firerju in rajhu. Toda ta visoki odstotek je pogojen z dejstvom, da je hitlerjanska demagogija že pred vojno zaradi slabih socialnih razmer nekaterih slôjev (viničarji, sezonski delavci itd.) naletela na plodna tla. Partija se je močno borila proti njenim vplivom zlasti s tako imenovanimi narodnoobrambnimi tabori, a je bila v nekaterih predelih, posebno v vzhodni Sloveniji, številčno zelo šibka. Na drugi strani pa je prevladovalo geslo: »Kdor se ne bo vpisal, bo izseljen!« In nacisti so ravno v času vpisovanja v Štajersko domovinsko zvezo najbolj zapirali ljudi, saj so jih samo do 30. maja 1941 zaprli preko 1300, njihovo premoženje pa zaplenili.¹⁷ Do druge polovice septembra 1941, ko so sprejemne komisije v petih okrožjih končale rasne in politične preglede, so s trintridesetimi transporti izselili v Srbijo in na Hrvaško že okrog petnajst tisoč ljudi in zaplenili okrog 1800 posestev.

Po 1. juniju 1941 je po načrtu, ki ga je za vsako okrožje izdelal njegov okrožni vodja, prišla v vsako krajevno skupnost, ki je bila osnovna organizacijska enota Štajerske domovinske zveze, sprejemna komisija. Že konec aprila je urad za populacijsko politiko pri zveznem vodstvu poslal k vsem okrajnim političnim komisarjem svoje poverjenike, tako imenovane vodje okrožnih uradov za populacijsko politiko, da bi pripravili zajetje prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo. Vodja urada dr. Walluschek-Wallfeld je tedaj sporočil političnim komisarjem:

»Ta akcija za zajetje ima nalogo ugotoviti, kateri deli prebivalstva so vredni za vključitev v nemštvo in kateri ne. Pregled bodo po rasnih in nacionalno-političnih osnovah izvedle sprejemne komisije Štajerske domovinske zveze.«¹⁸

Sprejemne komisije, ki so jih imenovali tudi »leteče sprejemne komisije«, so sestavljali ljudsko-politični referent, ki ga je določil nacionalnopolitični referent zveznega vodstva dr. Helmut Carstanjen, rasni preiskovalec, ki ga je poslal Rasni in kolonizacijski glavni urad SS, pritegnili pa so vanje še krajevnega skupinskega vodjo kot krajevnega ljudskopolitičnega referenta. Vsaka komisija je imela še dve pisarniški moči, kurirja in šoferja. Teh »letečih sprejemnih komisij« so imeli deset (za okrožje Maribor-mesto eno, Maribor-okolica dve, Celje tri, Ptuj dve, Ljutomer eno, Sevnica eno). Imeli pa so tudi še sprejemno komisijo pri zveznem vodstvu, ki pa je bila bolj tehničnega pomena.¹⁹

Tako se je od 5. junija do 15. septembra 1941 pred komisijami zvrstilo preko tri sto tisoč oseb. Vsakdo je moral predložiti komisiji izpolnjene formularje, ki jih je bil dobil ob vpisu, po možnosti pa še dokazno gradivo o predvojnem delu za nemštvo (izkaznico Švabsko-nemškega Kulturbunda in podobno). Komisija je dala vsakemu dve oceni: politično in rasno.

Politično oceno je po navadi predlagal krajevni skupinski vodja, ki je še najbolj poznal krajevne razmere. Kot »krajevni ljudskopolitični referent« ali »krajevni narodnostni preiskovalec« je imel nalogo, da dá sprejemni komisiji poročilo: »a) o vedenju prosilca nasproti nemškemu ljudstvu in b) o vseh

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Dr. Müller-Scholtes.

¹⁸ Dopis urada za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 4. 1941 vsem političnim komisarjem. v arhivu IZDG, f. 238.

¹⁹ Befehlsblatt, 1941, štev. 1, str. 42 in 52.

posebnostih, kot n. pr. asocialnih primerih ali pogostih pojavih kriminala v družini, duševnih boleznih in podobnem.« Še pred prihodom sprejemne komisije je moral napraviti posebni seznam prosilcev, ki jih naj komisija zavrne »a) vseh članov slovenskega izobraženstva, in to v najširšem pomenu besede (tako na primer pride v to skupino tudi slovenski gostilničar, ki ima določen duhovni in gospodarski vpliv v svoji občini), b) vseh tistih, za katere je dokazano, da so bili sovražno usmerjeni proti nemškemu ljudstvu ali njegovim članom.« Posebej je moral tudi preveriti vse, ki so prišli na Spodnje Štajersko po 1. januarju 1914.^{19a} Ocen je bilo pet: A (vodilno nemški — führend deutsch), B (nemški — deutsch), C (ravnodušen — indifferent), D (Nemcem sovražen — deutschfeindlich) in E (vodilno sovražen Nemcem — führend deutschfeindlich). Politično ocenjevanje ni bilo nobena težava, saj so imeli nacisti že pred svojim prihodom na Štajersko izdelane sezname Nemcem sovražnih oseb, ki so jih po prihodu še izpopolnjevali na sestankih s Volksdeutscherji,²⁰ na drugi strani pa je statistični urad Švabsko-nemškega Kulturbunda imel tudi popolne sezname spodnještajerskih Nemcev. Vsem drugim pa so dali oceno C (ravnodušen).

Rasno oceno je dal rasni preiskovalec. Ocene so bile štiri I. (prav dobro — sehr gut), II. (dobro — gut), III. (povprečno — Durchschnitt) in IV. (rasno neustrezno — rassisch ungeeignet).

S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice spodnještajerskega prebivalstva izločiti vse »Nemcem sovražne« osebe, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. Nacisti so se namreč oprijeli rasizma, ki določene rase povzdiguje, druge pa odklanja kot manjvredne. Povzdigovali so nordijsko raso, bili strpni do drugih evropskih ras, odklanjali pa neevropske rase. Po njihovi rasni teoriji je pri nemškem ljudstvu udeleženih šest evropskih ras. Nordijska rasa (visoka in stasita postava, dolga lobanja in ozek obraz, svetla barva oči in las) je razširjena na severu in severozahodu Nemčije. Najbolj sorodna ji je falska rasa (zato so jo nekateri imeli za njen del), ki je razširjena na Westfalskem (od tod tudi njeno ime), v Oldenburgu in Ostfrieslandu. Dinarska rasa (visoka postava, dolg izbočen nos, črna barva oči in las), ki je drugače doma na Balkanu, je razširjena tudi na Bavarskem in v Avstriji. Zahodna rasa (nizka postava, dolga lobanja, temna barva oči in las), ki je drugače doma v Italiji, Španiji in južni Franciji, je razširjena tudi ob Renu in Moseli. Vzhodna rasa (nizka postava, okrogla glava in obraz, temna barva oči in las), ki je sicer doma v vzhodni Evropi, je razširjena tudi v pasu, ki se vleče od Zgornje Šlezije čez Saško do Badena. Vzhodnobaltska rasa (nizka postava, svetle oči, pepelkasti lasje, široke lične kosti, kratka glava, kratek in širok nos), ki jo imajo tudi za del vzhodne rase in je sicer doma v vzhodni in severovzhodni Evropi, je razširjena tudi v vzhodnih predelih Nemčije.

Vendar pa te rase redko nastopajo v čisti obliki. Pod nacističnim režimom niso nikdar izvedli kakšne popolne in podrobne rasne preiskave vsega nemškega prebivalstva, vendar so po približni cenzitvi sodili, da čista nordijska rasa nastopa le pri 6—8%, čista vzhodna pri 2—3% in čista dinarska rasa prav tako le pri 2—3% nemškega prebivalstva. Pri večini prebivalstva

^{19a} Steindlovo »delovno navodilo« z dne 5. X. 1941 v arhivu IZDG.

²⁰ Poročilo političnega komisarja iz Šmarij pri Jelšah šefu civilne uprave konec aprila 1941, v arhivu IZDG, fasc. 236.

gre torej za mešanico raznih ras, kjer je nordijska udeležena s 45—50 %, vzhodna z 20 %, dinarska s 15 %, vzhodnobaltska z 8 %, falska s 5 % in zahodna z 2 %.

Trdili so tudi, da nordijska rasa, ki so ji pripisovali same dobre lastnosti: razsodnost, resnicoljubnost, odločnost itd., »ki nordijskega človeka usposablja za velika dela, a mu tudi zagotavljajo občutek nadmoči« (»Nordijski človek je Herrenmensch, ima izrecne sposobnosti za vodstvo«), nazaduje. Ker bi to moglo imeti hude posledice za značaj nemškega ljudstva, so gledali na to, da so na razne načine pospeševali razplojevanje nordijske rase. Šli so celo tako daleč, da so posvojevali otroke svojih sovražnikov, če so imeli dobro rasno oceno. Še večjo nevarnost kot številčno nazadovanje nordijske rase so videli v mešanju evropskih ras z neevropskimi in so bili zato Židje in cigani sovražnik številka ena.²¹

Nacistično rasno pojmovanje je razdelilo Spodnještajerce v štiri rasne skupine: v I. skupino (čiste nordijske in čiste falske, dedno zdravi in zmogljivi, prvovrstni — rein nordisch und rein fälisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig, erstklassig), v II. (pretežno nordijske s harmonično primesjo dinarske in zahodne — vorwiegend nordisch mit harmonischem Einschlage von dinarisch und westisch), v III. (malo izravnani mešanci — wenig ausgeglichene Mischlinge) in v IV. skupino (neizravnani mešanci, čiste vzhodne, vzhodnobaltske itd. — unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, ostbaltisch etc.).

Na žalost so se do danes ohranila samo poročila sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. Tu se je pred sprejemno komisijo, ki jo je vodil rasni preiskovalec iz Rasnega in kolonizacijskega glavnega urada SS SS-Obersturmführer Albert Karsten, od 2. do 5. avgusta 1941 zvrstilo 544 družin z 2085 osebami. Pri političnem ocenjevanju je 160 oseb dobilo oceno B, 1851 oceno C, 67 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 1055 oseb oceno II, 950 oceno III in 80 oceno IV. Posamezne rase so takole zastopane: nordijska s 13,11 %, falska 4,63 %, dinarska 40,20 %, zahodna 26,26 %, vzhodna 10,23 %, vzhodnobaltska 5,57 %, medtem ko sta dve osebi bili čisto neevropske rase. Vodja komisije je v zaključnem poročilu povedal splošno mnenje: »Ž rasnega stališča daje krajevna skupnost manj ugodno sliko. V oči pade močna vzhodna primes, posebno pri tovarniških delavcih.«²²

V prepisu pa so se nam ohranili podatki iz Luč v Savinjski dolini. Tu se je od 16. do 20. junija 1941 pred sprejemno komisijo zvrstilo 485 družin z 2309 osebami. Pri političnem ocenjevanju so 3 osebe dobile oceno A, 180 oceno B, 2074 oceno C, 45 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 352 oseb oceno II, 1868 oceno III in 89 oceno IV.²³

Iz podatkov obeh komisij je tudi razvidno, da so prišli pred komisijo tudi tisti, ki so se po 1. januarja 1914 priselili na Spodnje Štajersko in so jih

²¹ Dr. Hans Günther, *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*, Berlin 1943; dr. Gustav Franke, *Vererbung und Rasse*, München 1938; dr. Karin Magnussen, *Rassen- und bevölkerungspolitisches Rüstzeug*, München-Berlin 1943; dr. Werner Feldscher, *Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht*, Berlin-Leipzig-Wien 1943.

²² Poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju 5. 8. 1941, v arhivu MNOM.

²³ Poročilo krajevne skupnosti Štajerske domovinske zveze Luče političnemu komisarju za okraj Gornji grad, v arhivu IZDG, f. 256.

nacisti v svojih načrtih predvideli za izselitev. Za njih so komisije vodile še posebno statistiko.

Na osnovi obeh ocen, to je politične in rasne, je vodja sprejemne komisije nato dal začasno odločitev komisije. Če je sodil, da je oseba primerna za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, je zapisal: »brez pomislekov« (keine Bedenken), če pa je menil, da je neprimerna, pa: »nepojasnjeno« (ungeklärt). Nato je komisija vsem, ki jih je zaznamovala z »brez pomislekov«, določila tekočo člansko številko. Številke 1—100.000 so določili za »posebne sprejeme«, nato pa za vsako okrožje, ki so se zvrstila po abecednem redu, po sto tisoč nadaljnjih števil.²⁴

Ko so sprejemne komisije končale delo, so o rezultatih poročale okrožnim vodstvom, osebne vprašalne liste pa so poslale uradu za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. Kot že rečeno, se je v skromnem delu registrature tega urada ohranilo le poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. »Zaključno poročilo rasnopolitičnih komisij za pregled spodnještajerskega prebivalstva«²⁵ navaja naslednje podatke:

Okrožje	Štev. oseb.	I.	II.	III.	IV.
Celje	115451	48	17286 (15 %)	85615 (74 %)	12502 (11 %)
Ljutomer	23270	10	4902 (21 %)	16511 (71 %)	1847 (8 %)
Maribor-okolica	72039	39	15958 (22 %)	43735 (61 %)	12307 (17 %)
Maribor-mesto	42141	19	13463 (32 %)	24014 (45 %)	4645 (11 %)
Ptuj	68351	8	6288 (9 %)	51797 (76 %)	10258 (15 %)
Skupaj	321252	124	57897 (18 %)	221672 (69 %)	41559 (13 %)

Okrožje	A	B	C	D	E	Nepojasnjeno	Brez pomislekov
Celje	33	7362 (6 %)	102746 (90 %)	4489 (4 %)	521	25471	89980
Ljutomer	24	2463 (11 %)	20404 (88 %)	365 (1 %)	14	3907	19363
Maribor-okol.	43	6397 (17 %)	63818 (89 %)	1587 (2 %)	194	15867	56170
Maribor-mesto	95	4560 (11 %)	32816 (78 %)	4187 (10 %)	483	12213	29928
Ptuj	17	1776 (3 %)	65593 (96 %)	795 (1 %)	170	13485	54866
Skupaj	512	22558 (7 %)	285377 (89 %)	11423 (4 %)	1382	70945	250307

Tako so do oktobra 1941 od 323.807 prijavljenih oseb pregledali 321.252 in od teh predlagali za sprejem 250.307, za odklonitev pa 70.945 oseb, torej 16.581 več kot pa znaša skupno število neugodno ocenjenih (rasna ocena IV. in politični oceni D in E). Zvezni vodja Franc Steindl je 29. novembra 1941 poročal:

»Doslej je urad za članstvo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 321.252 prosilcem za provizorno članstvo v okrožjih Celje, Ljutomer, Maribor-

²⁴ Befehlsblatt 1941, številka 1, str. 15—18.

²⁵ Priloga k Steindlovemu dopisu, ki ga je 14. oktobra 1941 poslal uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

mesto, Maribor-okolica in Ptuj izdal 207.530 članskih izkaznic, medtem ko druge še obravnavajo. Do 1. januarja 1942 bodo vsi primeri rešeni.«²⁶

Že spomladi 1941 je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sklenilo, da bo zaradi odprtega vprašanja poteka nemško-italijanske državne meje in izselitve obsavskega in obsoteljskega pasu v trboveljskem in brežiškem okrožju vpisovanje v organizacijo pozneje. Vpisovanje je bilo od 25. oktobra do 2. novembra 1941 in se je vpisalo iz okrožja

Brežice	18.363 oseb
Trbovlje	28.235 oseb
skupaj	46.598 oseb ²⁷

in to s področja, ki ni spadalo v tako imenovano »naselitveno področje A«, v katerega so po izselitvi okrog 35.000 Slovencev naselili preko 12.000 Nemcev. Žal nam ni znano, koliko od teh prijavljenih so sprejeli in koliko odklonili. Približno število sprejetih za obe okrožji nam da razlika med številom tistih, ki so jih rasnopolitične komisije v svojem zaključnem poročilu navedle z »brez pomislekov« iz petih okrožij (250.307) in številom sprejetih iz sedmih okrožij v Steindlovem poročilu na štabnih razgovorih 23. marca 1942 v Gradcu (287.000), torej okrog 36.693. Odklonjenih iz trboveljskega in brežiškega okrožja pa bi jih bilo potemtakem okrog 9905.

23. februarja 1942 je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih poročal:

»365.000 oseb v Spodnji Štajerski se je prijavilo v Heimatbund. Te smo preiskali po dveh merilih:

1. rasnem,
2. političnem:

287.000 oseb smo sprejeli. Preostalo je število 78.000. Od tega je 46.000 primerov dobilo oceno IV., ostanek pa kaže druge pomanjkljivosti. Teh 78.000 smo ponovno preiskali. Danes je stanje tako, da jih je le 30.000 proglašanih za negativne... Pokazalo se je, da so bili ti odklonjeni manj iz političnih, temveč bolj iz rasnih in bioloških ozirov, na primer pijanci, asocialni elementi, cigani, Poljudje in Judje. Majhno skupino bi še morali pregledati. Tudi ljudi z vzhodno in vzhodnobałtsko primesjo smo odklonili. Toda te bomo deloma še sprejeli. Konkretno primere naj sporočijo, da jih bomo posebej obravnavali... Ostalo bo 2000 oseb,²⁸ ki jim bomo na vsak način onemogočili vključitev v nemško ljudsko skupnost.«²⁹

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi so delili v dve vrsti: dokončno in začasno. Vsi tisti, ki so »svojo pripadnost firerju in nemškemu rajhu že dokazali«, so postali dokončni člani in dobili rdečo člansko izkaznico. To je bilo okrog 25.000 Volksdeutscherjev, predvsem članov Švabsko-nemškega Kulturbunda, ki jih je bilo spomladi 1941. leta 10.818 (po okrožjih: Celje 1017, Ljutomer 2470, Maribor-okolica 1857, Maribor-mesto 4932 in Ptuj 542),³⁰ in članov Auslandsorganisation NSDAP. Te so sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo

²⁶ Marburger Zeitung 29./30. 11. 1941.

²⁷ Glej opombo 15!

²⁸ To je očitna pomota v zapisniku. Verjetno gre za 20.000, kot lahko sklepamo iz Steindlovih poznejših izjav.

²⁹ Vsi zapisniki štabnih razgovorov so v Arhivu Maribor.

drugače kot Slovence. Ni jim bilo treba priti pred sprejemne komisije. Njihove dokumente za sprejem so obravnavali takoj in jih tudi takoj sprejeli za dokončne člane. Vsi drugi so kot začasni člani dobili zelene članske izkaznice. Tudi ti bi sčasoma, ko bi imeli zadosti dokazov za svojo »pripadnost firerju in nemškemu rajhu«, lahko postali dokončni člani.

Preseneča vsekakor visok odstotek odklonjenih, saj je znašal preko 20%. Zanimivo je tudi, da so večino odklonili iz rasnih razlogov. O tem, koga so odklonili, je malo več povedal članek v »Marburger Zeitung« 14. maja 1942, ki pravi:

»373.492 odraslih oseb v Spodnji Štajerski, ki so svojo pripadnost k firerju, ljudstvu in rajhu pokazali s svojo prijavo v Štajersko domovinsko zvezo, smo morali podvreči natančni preiskavi, ker so bili motivi za prej imenovano pripadnost, pogojeni z zlomom jugoslovanske države, najrazličnejši. Poštenemu navdušenju in ljubezni do rajha se je pridružila konjunktura, gospodarski oziri in poskus skrivanja sovražnih elementov. Prosilce za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo smo preiskali po političnih in rasno-bioloških merilih.

Odklonili smo tiste osebe, ki spadajo v eno izmed teh treh skupin:

1. Osebe, ki so v času jugoslovanskega tujega gospostva aktivno sovražile Nemce in ki, kolikor niso bile ob izseljevanju odstranjene iz dežele, s svojim sedanjim vedenjem ne jamčijo, da bi se kdaj kot polnovreden član vključile v nemško ljudsko skupnost.

To politično preiskavo smo izvedli v velikopotezni obliki.

2. Osebe, ki z rasnobiološkega stališča pomenijo breme za nemško krvno skupnost. V to skupino spadajo bebci, kreteni, dedno obremenjeni, gluhonemi, slaboumni, asocialni elementi, hudodelci, potepuhi, cigani, ljudje z neevropskimi rasnimi primesmi (mongolskimi, črnskimi, srednjeazijskimi itd.).

Člane te skupine smo morali iz rasnobioloških vzrokov odkloniti ne glede na njihovo politično usmerjenost.

3. Osebe, ki si kljub večkratnim opominom niso preskrbele dokumentov, ki so potrebni za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ali ki kljub temu, da so se prijavile, niso prišle na pregled pred sprejemno komisijo.«

Pri političnem ocenjevanju so odločno odklonili slovenske izobražence, ki so jim dali oceni D in E, čeprav so morda imeli rasno oceno II. Tako so v Ribnici na Pohorju odklonili 22 izobražencev (16 z oceno D in 6 z oceno E), ki jih je 14 imelo rasno oceno II, 8 pa III. V Lučah v Savinjski dolini so odklonili 66 izobražencev (45 z oceno C, 20 z D in 1 z E), ki jih je 8 imelo rasno oceno II, 25 III, 33 (!) pa IV. Na drugi strani so od tistih, ki so se priselili po letu 1914, sprejeli približno polovico. Odklonili pa niso vseh Spodnještajercev s politično oceno D, kot tudi niso odklonili vseh Spodnještajercev z rasno oceno IV.

Rasnemu ocenjevanju niti nacisti sami niso dosti zaupali. Tudi njih same je presenetil visok odstotek rasno neustreznih oseb, posebej še glede na to, da splošna rasna podoba Spodnje Štajerske ni bila bistveno nič drugačna od ostale Štajerske.

»Rasni sestav prebivalstva v stari Štajerski je različen. Rasno visokovredne ljudi je najti v Zgornji Štajerski, proti jugu in vzhodu pa rasna vred-

⁸⁰ Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 98.

nost pada. V Spodnji Štajerski je na zahodu in severu, torej v Savinjski dolini in na Pohorju, podobna rasna sestava ljudi kot v Zgornji Štajerski. Proti vzhodu je prav tako zaznamovati opadanje rasne vrednosti,« je poročal vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1943. Enake rezultate razberemo iz poročila preseljevalnega štaba pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, ki je od 23. aprila do 25. maja in od 27. maja do 28. junija 1941 izvedel rasno preiskavo pri izseljencih. Ta je za I. skupino dognal, da je je največ v Mariboru-okolici, in sicer 1 0/0, povsod drugod pa znatno manj. Za II. skupino je dognal, da je je največ v okrožju Maribor-okolica, in sicer do 53 0/0 in v okrožju Celje do 52 0/0, drugod pa veliko manj.³¹

Tudi rasni preiskovalci kljub svoji večini, s katero so do stotink odstotka natančno izračunali udeležbo raznih ras pri spodnještajerskem prebivalstvu, dostikrat niso imeli enakih meril. Če naj drži ugotovitev, da imata Pohorje in Savinjska dolina najboljšo rasno sestavo prebivalstva, potem bi to moralo vsaj približno držati tudi za Ribnico na Pohorju in Luče v Savinjski dolini. Toda podatki kažejo drugače:

	Ribnica na Pohorju	Luče v Savinjski dolini
Število družin	544	485
Število oseb	2058	2309
Ocena I.	—	—
Ocena II.	1055	352
Ocena III.	950	1868
Ocena IV.	80	89
»Brez pomislekov«	1838	2139
»Nepojasnjeni	247	170

Medtem ko sta obe komisiji približno enako ocenili I. in IV. skupino, sta glede II. in III. skupine imeli dokaj različna merila. O različnih merilih komisij se je pozneje pritoževal tudi ptujski okrožni vodja Fritz Bauer. Pravi:

»Po mojem mnenju so tu ocenjevalne komisije imele prestroga in neenotna merila. Poleg tega se glede tega vprašanja često zavzame stališče, ki bi bilo na mestu v vzhodnih pokrajinah in ne v Spodnji Štajerski.

Tako so na primer raztrgali družine, nekaj bratov in sester so sprejeli, nekaj pa odklonili, čeprav so bili vsi samski in so živeli v enakem okolju. Starše so sprejeli, ne pa samskih otrok, in obratno. Poleg tega so polagali preveč na zunanjo podobo osebe, ki so jo ocenjevali. Ker pa rasna podoba Spodnje Štajerske ni bistveno drugačna od stare Štajerske, je sploh vprašanje, koliko je bila ta stroga rasna preiskava upravičena. Po mojem mnenju bi naj izločili samo nekaj posebno vidnih rasnih primerov.«³²

Da so nacisti pri rasnem ocenjevanju na Spodnjem Štajerskem uporabljali dosti strožja merila kot drugod, kaže tudi dejstvo, da so odklonili »vzhodne in vzhodnobaltske tipe«, kljub temu da sta bili vzhodna in vzhodnobaltska rasa pri nemškem prebivalstvu udeleženi kar z okrog 28 odstotki.

³¹ Dr. Metod Mikuž, n. d., str. 756—757.

³² Dopis z dne 3. 11. 1942, v arhivu MNOM.

Posebno jasno se je o dvomih v pravilnost rasnega ocenjevanja ljudi izrazil vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld v eni od svojih okrožnic, kjer pravi: »V zadnjem času se precej razpravljali o pravilnosti rasnega ocenjevanja ljudi... Mnogi so dvomili v pravilnost dela in menili, da rasna znanost tiči še v otroških čevljičkah. Bilo je mnogo za in proti...« V zagovor za pravilnost svojih nazorov in ukrepov je navedel, da je »vidni znanstvenik prof. dr. Lenz v svoji razpravi, ki jo je objavil v glasilu »Informationsdienst des Rassenpolitischen Amtes der Reichsleitung« zavzel osnovno stališče do problema rasnega ocenjevanja ljudi in potrdiril pravilnost dela, kakršno smo izvedli tudi pri nas na Spodnjem Štajerskem.«³³

Nacisti kljub vsej svoji točnosti niso nikdar dokončno rešili vprašanja članstva v Štajerski domovinski zvezi. Kot smo videli iz Steindlovega poročila na štabnih razgovorih 23. marca 1942, je ta menil, da je od 78.000 odklonjenih le 30.000 negativnih in da bodo sprejeli tudi del teh in le okrog 2000 osebam onemogočili, da bi se vključile v »nemško ljudsko skupnost«. Toda tega niso nikdar dosegli. Že ob ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so sklenili, da bodo vsako leto sredi aprila in sredi oktobra sprejeli nekaj začasnih članov za dokončne, da bodo vsako leto 11. septembra sprejeli iz organizacije Nemške mladine 18 let stare in da bodo vsako leto 30. junija in 31. decembra sprejeli nekaj nečlanov začasne člane, in to tiste, ki so jih odklonili iz političnih razlogov. Tako so že 11. septembra 1941 sprejeli iz letnika 1923 217 oseb za dokončne in 5720 oseb začasne člane (skupaj 5937), 14. aprila 1942 pa so 1330 začasnih članov sprejeli za dokončne.³⁴ Zvezni vodja Franc Steindl je 1. junija 1942 poročal, »da je že mogoče dati dokončni pregled članstva in da je za čas od 1. junija do 31. decembra 1942 ukazal ustaviti sprejemanje članov. Skupno so odklonili sprejem v Heimatbund 46.906 osebam, od teh jih živi na Spodnjem Štajerskem 39.314.«³⁵ Spomladi 1942 so tudi pozvali vse odklonjene, da lahko ponovno zaprosijo za sprejem. Pozivu se je odzvalo okoli 23.000 oseb. Vodstvo Štajerske domovinske zveze je v jeseni 1942 organiziralo popis prebivalstva na Spodnjem Štajerskem.³⁶ Izvedli so ga 29. novembra 1942 v vseh okrožjih razen v naseljitvenem pasu A brežiškega in trboveljskega okrožja, ki je bil do zime 1942/1943 pod upravo državnega komisarja za utrditev nemštva. Popis je pokazal naslednje številčno stanje članstva:

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj	Nečlani
Celje	2.245	71.241	73.486	15.349
Ljutomer	2.715	18.275	20.990	4.203
Maribor-okolica	2.702	52.015	54.717	14.647
Maribor-mesto	7.800	30.730	38.530	11.050
Ptuj	1.367	50.686	52.053	13.177
Brežice	66	13.907	13.973	4.088
Trbovlje	237	21.378	21.615	5.764
Skupaj	17.132	258.232	275.364	68.278

³³ Okrožnica z dne 5. 10. 1943, v arhivu IZDG, f. 627.

³⁴ Poročilo I. vodstvenega urada zveznega vodstva 4. 8. 1944, v arhivu MNOM.

³⁵ Zapisnik štabnih razgovorov, v Arhivu Maribor.

³⁶ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. November 1942, ausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg a. d. Drau, 1943.

Ko so 14. aprila 1943 sprejeli še 6705 začasnih članov za dokončne,³⁷ so 1. maja 1943 imeli okrog 345.000 članov, od tega okrog 307.000 začasnih in 38.000 dokončnih. Okrog 42.000 do 45.000 oseb nad 18 let starosti pa je bilo brez članskih izkaznic.³⁸ Sredi leta 1944 pa je bilo stanje takšno:³⁹

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj
Celje	7.750	81.014	88.764
Ljutomer	5.174	20.691	25.865
Maribor-okolica	6.504	60.484	66.788
Maribor-mesto	15.650	28.661	44.311
Ptuj	4.144	59.169	63.313
Brežice	5.576	20.849	26.425
Trbovlje	2.291	25.849	28.140
Skupaj	46.889	296.717	343.606
Stara Štajerska	5.343	8.155	13.498
Zvezno vodstvo	121	1	122
Skupaj	52.353	304.873	357.226

V istem času je bilo še vedno preko 40.000 nečlanov.⁴⁰ Njihovo število pa se v tem letu ni zmanjšalo, temveč s porastom osvobodilnega boja celo povečalo, kot bomo videli pozneje.

Prvo leto okupacije so nacisti o narodnosti spodnještajerskega prebivalstva še obdržali pojme, ki jih je uporabljal dr. Helmut Carstanjen (*Volksdeutsche, Windischer, Slowene*).⁴¹ Medtem ko so *Volksdeutscherje* še dokaj lahko ločili od *Vindišerjev* in *Slovencev*, pa je ti dve skupini bilo težje razlikovati med seboj. Pri tem so uporabljali različna in celo neumna merila. Tako je celjsko okrožno vodstvo na primer dalo takšno navodilo:

»Za *Volksdeutscherja* smatramo tistega, ki izhaja od nemških staršev ali vsaj od enega nemškega roditelja in je to tudi jasno oznanjal. *Vindišer* je naklonjen, na neki način z nemško bitjo zezan spodnještajerski domačin, ki ga od *Slovencev* loči že jezik, ko na primer reče: »Mama je tak šinfala, da se ateku grauža« — ali »Sem šo špacirat, a mi je Ančka na bruku beegnala.« Pod *Slovenec* razumemo nacionalista, ki v nasprotju z Nemcem poudarja specifično slovenstvo in hoče z jezikom, običaji in navadami gojiti čisto kulturo svoje plemenske posebnosti.«⁴²

Toda še isto leto so nacisti sami ukinili rabo teh izrazov, še posebej ko je šef civilne uprave 29. decembra 1941 naročil, naj sčasoma izginjajo iz rabe, ker so že neustrezni in jih naj zamenjajo pojmi dokončni in začasni član Štajerske domovinske zveze.⁴³

Sprejemanje članov je bila ena plat organizacijskega dela, ki je zahtevalo celih šest mesecev. Druga plat je bilo postavljanje njene organizacijske

³⁷ Glej opombo 34!

³⁸ Poročilo dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 21. 6. 1943; zapisnik v Arhivu Maribor.

³⁹ Glej opombo 34!

⁴⁰ Dopis I. vodstvenega urada zveznega vodstva 12. 7. 1944 uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru, arhiv MNOM.

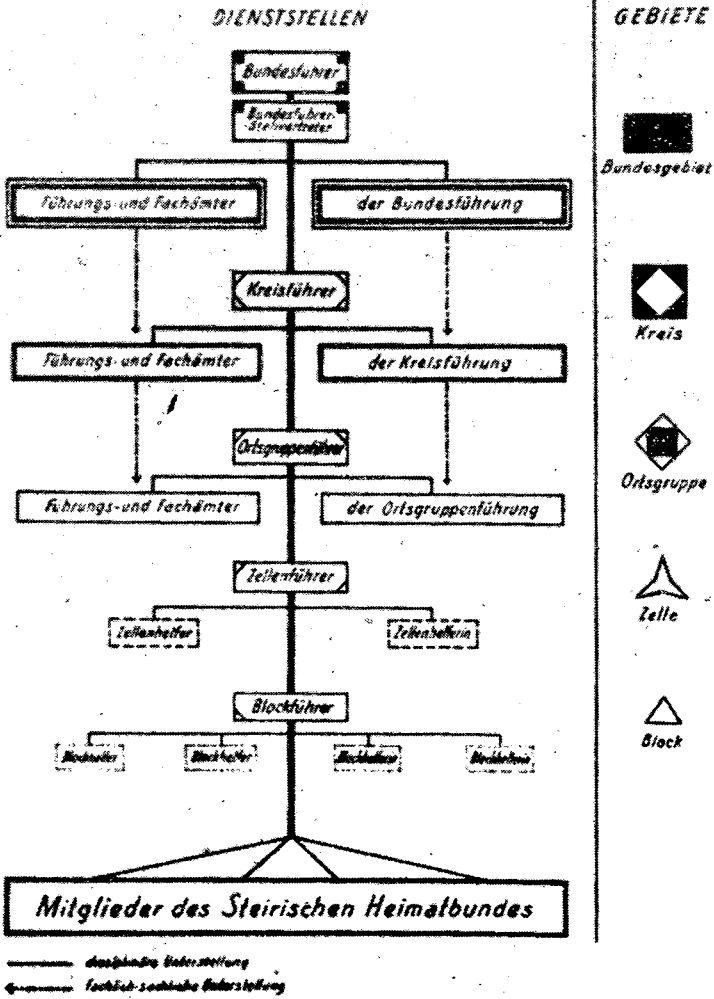
⁴¹ Glej opombo 1!

⁴² Okrožnica z dne 15. 10. 1941, v arhivu IZDG, f. 627.

⁴³ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 627.



DIE ORGANISATION DES STEIRISCHEN HEIMATBUNDES



Organizacijska zgradba Stajerske domovinske zveze.

zgradbe. Najprej so vso Spodnjo Štajersko razdelili na okrožja (Kreise) in krajevne skupnosti (Ortsgruppen). Držali so se načela, da morajo biti okrožja sama po sebi zaključena ozemeljska področja z večjim središčem in približno sto tisoč prebivalci, krajevne skupnosti pa z dva do pet tisoč prebivalci. Kljub temu da so Spodnjo Štajersko v upravnem pogledu še naprej delili na okraje (Bezirke), ki so jim na sedežih bivših srezkih načelstev načelovali politični komisarji, so v političnem pogledu organizirali najprej pet okrožij, in to celjsko, mariborsko-okoliško, mariborsko-mestno, ljutomersko in ptujsko. Vse ostalo ozemlje, ki mu za takrat še niso mogli določiti južne meje, so najprej menili organizirati v sevniško okrožje, pozneje pa so organizirali brežiško in trboveljsko okrožje. Takrat so tudi v upravnem pogledu ukinili okraje in uvedli šest deželnih in eno mestno okrožje, ki so jim nekoliko pozneje načelovali deželni svetniki. V teh sedmih okrožjih so ustanovili 144 krajevnih skupnosti, ki so bila navadno v mejah občin, dalje 619 celic, vsako z 800 do 1000 prebivalci, in 3975 blokov, vsakega s 100 do 200 prebivalci (okrog 40 družin).⁴⁴

Organizacijo so zgradili po »vodstvenem načelu«. To pomeni, da je bil zvezni vodja sam izključni odredbodajalec za vso organizacijo, okrožni vodje za svoja okrožja in krajevni skupinski vodje za svoje krajevne skupnosti. Vsi pa so imeli ob sebi štab sodelavcev, ki je imel le posvetovalno vlogo (zvezno vodstvo, okrožno vodstvo in krajevno skupinsko vodstvo).

Ta vodstva so uredili po približno enakem vzoru. Na čelu je bil zvezni (okrožni, krajevno skupinski) vodja. Osnovna urada sta bila I. in II. vodstveni urad (Führungsammt I, II). Prvi je reševal vprašanje organizacije, personalne politike, svetovnonazorske vzgoje in usmeritve in je imel za to tri glavna delovna področja (Hauptarbeitsgebiete): organizacijo, personalo in šolanje. Drugi je imel prav tako tri delovna področja: propagando, tisk in kulturo. Poleg njih je bilo še nekaj uradov: upravni, delovnopolični, rasnopolitični, agrarnopolitični, zdravstveni, pravni, komunalnopolitični, skrbstveni, ženski, mladinski, vojaškoizobraževalni, izobraževalni, šolski in urad za uradnike. V zveznem vodstvu je bil tudi nacionalnopolitični referent.⁴⁵

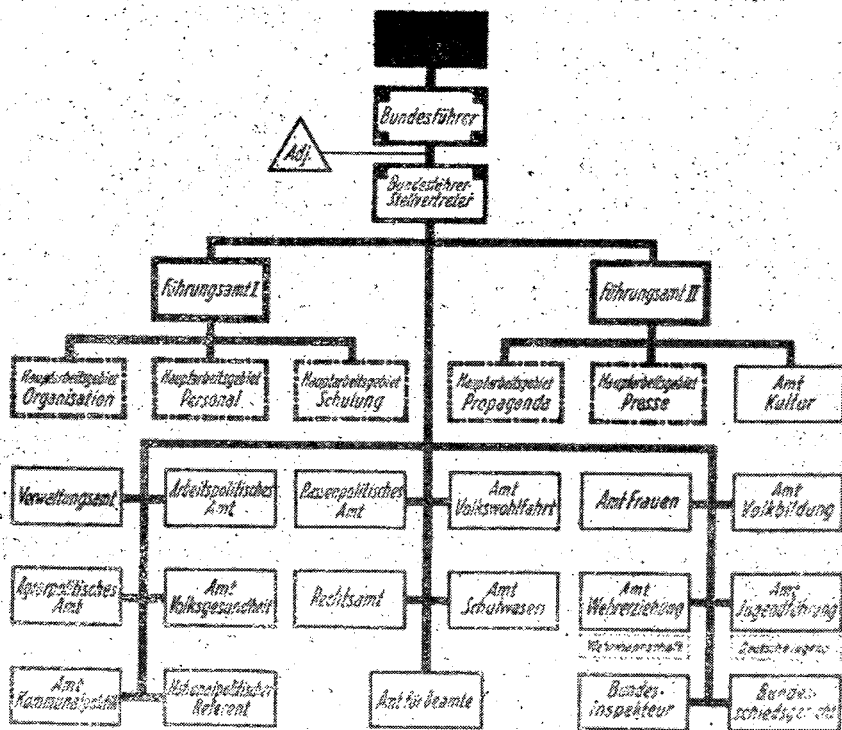
Nacisti so sklenili, da bodo v vodstvih Štajerske domovinske zveze v glavnem spodnještajerski Nemci, predvsem bivši voditelji Švabsko-nemškega Kulturbunda in Auslandsorganisation NSDAP, medtem ko bo delo vodilnih ljudi iz stare Štajerske časovno omejeno.⁴⁶ Za okrožne vodje so na primer postavili ljudi z različnimi političnimi kvalitetai. Med njimi je vsekakor najbolj izstopal celjski, to je Anton Dorfmeister, ki je bil eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov in se je 1934. leta udeležil nacističnega udara in od 1935. do 1938. leta vodil obmejni in inozemski oddelek v državnem mladinskem vodstvu, nato pa vse do svoje smrti pokrajinski obmejni urad (Gaugrenzlandamt), ki je bil v Gradcu.⁴⁷ Kot celjski okrožni vodja in deželni svetnik je bil pobudnik mnogih zločinskih ukrepov proti slovenskemu ljudstvu in njegovemu osvobodilnemu gibanju. Eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov je bil tudi trboveljski okrožni vodja Heribert Eberharth. Na drugi strani pa je bilo nekaj takih, ki v začetku sploh niso bili člani NSDAP in so jih sprejeli

⁴⁴ Befehlsblatt, 1941, števil. 1, str. 97; Befehlsblatt, 1942, števil. 1, str. 7.

⁴⁵ Befehlsblatt, 1942, števil. 1.

⁴⁶ Befehlsblatt, 1941, števil. 1, str. 61.

⁴⁷ Štajerski gospodar. Maribor, 17. 2. 1945.



Uradi zveznega vodstva Štajerske domovinske zvezbe

vano šele 13. decembra 1941. To so bili okrožni vodje za Maribor-mesto (Josef Klingberg), Maribor-okolico (inž. Karl Doboczky), Ptuj (Josef Wresnigg) in Ljutomer (inž. Roman Nemec),⁴⁸ od katerih je bil zadnji celo slovenski renegat in je kot aktivni poročnik jugoslovanske vojske pred vojno pobegnil v Nemčijo.

Sli bi predaleč, če bi se spuščali v opisovanje nalog in organizacijske sestave vsakega urada. Nujno pa je to vendarle za dva urada, ki sta v posebni zvezi s problemi, ki jih obravnava članek.

Eden izmed uradov se je v letu 1941 imenoval »urad za populacijsko politiko« (Amt für Bevölkerungspolitik), a so ga v začetku leta 1942 preimenovali v »rasnopolitični urad« (Rassenpolitisches Amt). Imel je nalogo, obdelati vsa populacijska vprašanja in nadzirati rasnopolitični razvoj na Spodnjem Štajerskem ter ugotavljati sposobnost prebivalstva za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo. Imel je štiri delovna področja: 1. za praktično populacijsko politiko, 2. za rasnopolitični in populacijskopolitični razvoj, 3. za rodovna raziskovanja in 4. sprejemni urad.⁴⁹

⁴⁸ Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 84.

⁴⁹ Befehlsblatt, 1941, šte. 1, str. 42, 52; 1942, šte. 5, str. 25–27.

V zveznem vodstvu je imel precej močno besedo tako imenovani »nacionalnopolitični referent«. Na to mesto so že aprila 1941 postavili ravnatelja Nemškega inštituta za Jugovzhod dr. Helmuta Carstanjena, ki je bil tudi nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave in pokrajinski akcijski vodja »Volksdeutsche Mittelstelle«. Imel je nalogo, da stoji ob zveznem vodji in zagotavlja enoten razvoj nacionalnopolitične usmeritve, tako da preverja, ali se vse odredbe, navodila in ukrepi uradov Štajerske domovinske zveze skladajo s splošnim nacionalnosocialističnim razvojem. Za pomoč so mu izbrali zaupnike, to je »ljudi iz okrožnih in krajevnih vodstev Štajerske domovinske zveze, ki so se odlikovali v boju za nemštvo«. V svojem uradu je imel štiri oddelke: 1. za ugotavljanje položaja, 2. za planiranje, 3. za nadziranje in 4. za preseljevanje in naseljevanje.⁵⁰

Tako organizirana in razpredena organizacija z zagrizenim nemškim nacističnim vodstvom je zajela sleherni kraj in skoraj slehernega človeka. Pretresala je skoraj vsa pomembnejša politična vprašanja. Ob izseljevanju leta 1941 je reševala prebivalstvo in določala, kdo lahko ostane doma in koga je treba izseliti, pozneje je reševala sorodniké ustreljenih talcev in družinske člane partizanskih borcev in aktivistov in določala, koga je treba poslati v koncentracijsko taborišče oziroma v kazensko delovno taborišče itd. Hoteli so, da bi razpredena kot pajkova mreža budno pazila na prebivalstvo in z dobro delujočim zaupniškim sistemom pomagala tajni državni policiji v boju proti sovražnikom tretjega rajha, s svojo oboroženo formacijo Wehrmannschaft, ki je zajela vse za orožje sposobne moške od 18. do 45. leta starosti, se je že poleti 1941. leta vključila v oboroženi boj proti partizanskim enotam.⁵¹ Toda najsi je bilo njeno vodstvo še tako zagrizeno in njena organizacijska zgradba dovršena do potankosti, ni mogla narodnoosvobodilnemu gibanju zapreti poti do zadnje vasi.

II

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi kot pogoj za nemško državljanstvo

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi ni imelo samo nekega formalnega značaja. Postalo je pogoj in osnova za pridobitev nemškega državljanstva.

Po prihodu na oblast so nacisti v dveh letih z nekaterimi zakoni odpravili politično moč nemških dežel in uveljavili pojem rajha kot enotne države (Reich als Einheitsstaat) in tako z »odredbo o nemškem državljanstvu«⁵² z dne 5. februarja 1934 uvedli tudi eno samo državljanstvo. V skladu s svojimi rasističnimi nazori so 15. septembra 1935 na strankinem kongresu v Nürnbergu, ki so ga — ironija! — imenovali »kongres svobode«, sprejeli tako imenovane »nürnberške rasne zakone«, ki so postali v glavnem osnova za njihovo nadaljnjo zakonodajo, posebno glede državljanstva in odnosa do Židov. Med

⁵⁰ Befehlsblatt, 1941, števil. 1, str. 38—39.

⁵¹ O Wehrmannschaftu in njegovem boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem glej moj članek v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS, II., 1958, str. 81—156.

⁵² Otto Koellreutter, Deutsches Verfassungsrecht, Berlin 1938, str. 78.

temi tremi zakoni je bil tudi »zakon o državljanstvu« (Reichsbürgergesetz), ki je glede državljanstva razlikoval dva pojma, in sicer »Staatsangehöriger« in »Reichsbürger«.

»Staatsangehöriger je tisti, ki pripada ‚Schutzverbandu‘ nemškega rajha in ima zato do njega posebne obveznosti . . . Reichsbürger je lahko samo Staatsangehöriger nemške ali sorodne krvi, ki s svojim vedenjem zagotavlja, da je pripravljen in sposoben zvesto služiti nemškemu ljudstvu in rajhu.«⁵³

Osnovna razlika med obema pojmomoma je ta, da je pojem »Staatsangehöriger« širši in zajema tudi Žide ali druge skupine ljudi nearijskega izvora, medtem ko je pojem »Reichsbürger« ožji in zajame le tistega, komur oblastva izroče za to posebno diplomu. Ta dva pojma in to osnovno praktično razliko so nacisti obdržali vseskozi, ne da bi ju podrobneje razčlenjevali ali dopolnjevali, in vse njihove »odredbe k zakonu o državljanstvu« so vedno bolj omejevale osebne svoboščine Židov.

Vojna je ustvarila nove ozemeljsko-upravne tvorbe in prinesla v nemško pravno izrazoslovje tudi nove pojme. Nekatera ozemlja (Avstrijo 13. marca 1938, Sudetsko 21. novembra 1938, Klajpedo 23. marca 1939, Gdansk 1. septembra 1939, Vzhodna področja 8. oktobra 1939, Eupen, Malmédy in Moresnet 18. maja 1940) kratko malo »zopet združijo« z rajhom, druga (Slovaško, Norveško, Dansko, Belgijo, Nizozemsko in Francijo) pustijo kot vazalne države, nekatera (Českomoravski protektorat in poljski Generalgouvernement) imajo za priključena ozemlja, nekatera (Luksemburg, Alzacijo, Loreno, Spodnjo Štajersko in Gorenjsko) pa podredijo šefom civilne uprave, ki jih naj napravijo godna za popolno vključitev v nemški rajh.

Za ozemlja, ki so jih takoj vključili v nemški rajh, razen za Gdansk in Poljski koridor (tako imenovane »eingegliederte Ostgebiete«), je tudi takoj veljalo nemško pravo in za prebivalstvo nemško državljanstvo. V vazalnih državah so ostali v veljavi prejšnji predpisi o državljanstvu. V priključenih ozemljih so Nemci dobili nemško državljanstvo, Čehi so postali državljani Protektorata, Poljaki pa državljani Generalgouvernementa. Vse drugače pa je bilo v deželah, ki so bile pod šefi civilne uprave. Pri tem je zanimivo, da sta Spodnja Štajerska in Gorenjska prvi dobili ustrezne predpise o državljanstvu, čeprav so ostale tri deželice okupirali že leti dni prej.

Prve zamisli, kako bi uredili državljanstvo na Spodnjem Štajerskem, najdemo v dr. Müller-Scholtesovem poročilu notranjemu ministru 30. maja 1941, kjer je tudi pripomnil:

»Ta načrtna rešitev, ki seveda mora biti enotna za ves rajh, naj bi prišla kar se da hitro, in sicer že pred dokončno vključitvijo Spodnje Štajerske v rajh, ki bi se morebiti lahko izvedla 1. X. 1941.«

Nacisti na Štajerskem so res 1. oktobra 1941 pričakovali priključitev in so že pred 23. avgustom 1941 v Berlinu ob navzočnosti zastopnikov zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, šefov civilne uprave in urada državnega komisarja za utrditev nemštva izdelali osnutek »odredbe o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«,

⁵³ Reichsgesetzblatt I, 1935, str. 1146; Otto Koellreutter, n. d., str. 67–88; Rahn, Staatsrecht und Verwaltungsaufbau, Berlin 1941, str. 48–60.

enako tudi izvršilni odlok k tej odredbi.⁵⁴ Toda 1. oktobra 1941 iz »zakonsko-tehničnih« vzrokov ni bilo priključitve, pa tudi odredba ni izšla do tega časa. Priključitev so nato nameravali izvesti 1. novembra 1941 in je nato ministrski svet za državno obrambo (Ministerrat für die Reichsverteidigung) 14. oktobra 1941 izdal »odredbo o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«.⁵⁵

Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v 1. členu določala, da s 14. aprilom 1941 pridobijo *nemško državljanstvo* nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele na ta dan svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem. 2. člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, dobijo *nemško državljanstvo na preklic*, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in ne bodo dobile državljanstva po členu 1. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale nemški državljani, če jim ne bo državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrditev nemštva v tem času preklical državljanstva. 3. člen je določil, da so »nekdanji jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem in ne bodo dobili nemškega državljanstva po 1. in 2. členu ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, *zaščitenci nemškega rajha*«. Ime »zaščitenci« (Schutzangehörige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod »zaščito nemškega rajha«, ki pa ugasne, brž ko odidejo v področje izven Nemškega rajha.

Tako je odredba o državljanstvu res izšla pred 1. novembrom 1941, ko so nameravali izvesti priključitev. Toda to so zaradi porasta narodnoosvobodilnega gibanja spet odložili, to pot za nedoločen čas. Morda tudi zato niso izdali izvršilnega odloka, ki so ga že avgusta 1941 imeli v osnutku. Brez tega izvršilnega odloka pa odredbe z dne 14. oktobra 1941 niso mogli uporabiti, ker ni podrobneje določala, koga je šteti med »osebe nemške narodnosti« in koga med »osebe nemške ali tej sorodne krvi« in kdo so »domu zvesti prebivalci Spodnje Štajerske in Gorenjske«. To je določil šele odlok državnega notranjega ministra, ki je izšel 10. februarja 1942, to je teden dni nato, ko so na štabnih razgovorih v Gradcu sporočili: »Glede priključitve je položaj takšen, da je računati z daljšo dejavnostjo šefa civilne uprave.«

Odlok je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe državnega notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, naj vprašanju izvora nemških prednikov posvetijo posebno pozornost in naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni izpovedi za nemštvo, ki jo je kdo dal po nemški zasedbi, nasprotno pa naj vedno upoštevajo izpoved za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstvo v Švabskonemškem Kulturbundu. O merilih za določanje »domu zvestega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem« pravi: »Kot pripoznani člani domu zvestega prebivalstva veljajo

⁵⁴ Steindlov dopis uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru z dne 14. 10. 1941 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

⁵⁵ Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 648; VAZ St. 21 5. 1942. Odredbo so podpisali ministri Göring, Frick in Lammers.

začasni člani Štajerske domovinske zveze.« Zanimivo je, da odlok določa, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Odlok tudi pravi, da državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrditev nemštva prenaša pristojnost za preklicevanje državljanstva na šefa civilne uprave, po dokončni priključitvi pa na državnega namestnika v Gradcu, ki je tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemštva.

Najmanj novega pa je odlok povedal o zaščitenih. Glede njihovih pravic si je državni notranji minister pridržal pravico, da izda nadaljnje določbe.⁵⁶

Čez petnajst dni, to je 25. februarja 1942, je državni notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko še posebna zaupna navodila o izvajanju izvršilnega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, da naj prekliče nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih se je poskus regermanizacije ponesrečil. To pride v poštev posebno še tedaj, če ima kakšna oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali pa se upira nemški vzgoji otrok.⁵⁷

To so osnovni pravni predpisi, ki so z njimi nacisti uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem. Osnovna razlika med njimi in tistimi, ki so urejali vprašanje državljanstva v predvojni Nemčiji, je ta, da za pridobitev nemškega državljanstva in nemškega državljanstva na preklic postavljajo pogoj, da so kandidati »nemške ali tej sorodne krvi«. Ta izraz, ki so z njim v nürnberških zakonih nadomestili neustrezen izraz »arijec«, so nemški pravniki tolmačili kot pripadnost eni izmed tistih ras, ki nastopajo pri nemškem ljudstvu oziroma njihovi mešanici.⁵⁸ Toda medtem ko je po »zakonu o državljanstvu« z dne 15. septembra 1935 ta pogoj veljal za »Reichsbürgerje« in je bila pridobitev nemškega državljanstva še neodvisna od rasnih meril, pa so v novoosvojenih pokrajinah za pridobitev državljanstva postavljali tudi rasna merila. »Že pri priključitvi sudetskih nemških področij so stopila v ospredje narodnostna gledišča in pri ustanovitvi Protektorata tujenarodnim in s tem tujekrvnim osebam načelno niso dali nemškega državljanstva. V priključenih vzhodnih področjih je državljanstvo načelno odvisno od izpolnitve pogojev za vpis v seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste). Tudi podelitev državljanstva prebivalcem Spodnje Štajerske in Gorenjske se ravna po rasnobioloških znakih.«⁵⁹ Druga razlika je ta, da ti pravni predpisi o državljanstvu prinašajo nekaj novih pojmov, ki jih v nemškem predvojnem pravnem izrazoslovju še ne zasledimo. Gre predvsem za izraza »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenec«, ki sta se prvič pojavila v odredbi o nemškem državljanstvu v priključenih vzhodnih področjih z dne 4. marca 1941.⁶⁰ Do teh bivših poljskih področij, ki so jih oktobra 1939 priključili k rajhu in iz njih napravili dva gaua: Danzig — Westpreussen in Wartheland, so bili nacisti posebno pozorni in so postavljali: »Najpomembnejše področje po vojni bo vzhodno področje. Treba je ponovno osvojenе nemške vzhodne pokrajine napraviti za nemške gause, to pomeni, naseliti z Nemci in

⁵⁶ VAZ St. 21. 3. 1942.

⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 226.

⁵⁸ Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 20—25; Otto Koellreutter n. d., str. 87.

⁵⁹ Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 46.

⁶⁰ Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 118—120. Odredbo sta podpisala ministra Frick in Hess ter Himmler.

osebe tuje narodnosti, ki so bile vdrle sem, zavrniti nazaj na področja njihove narodnosti. To se je deloma zgodilo že v času vojne... Posebno polnovredni obmejni bojovníki... so prišli v nekdanja nemška mesta in na mnoga kmečka posestva, medtem ko so del Poljakov, ki so bili vdrli sem, preselili na poljsko področje.⁶¹ To »poljsko področje« je bil Generalni gouvernement, kamor so nameravali izseliti vse rasno in narodnostno »neustrezne« osebe iz Nemškega rajha. Zato je Hitler že 6. oktobra 1939 objavil v nemškem državnem zboru svoje namene glede ureditve nekaterih mejnih in narodnostnih vprašanj in dan nato postavil državnega vodjo SS in šefa nemške policije za državnega komisarja za utrditev nemštva, ki naj izvede vse ustrezne ukrepe. V letih 1942-1943 je tu nekaj uničevalnih taborišč za Žide (Judenvernichtungstellen) požrlo nekaj milijonov Židov.

Že omenjena odredba z dne 4. marca 1941 je uvedla tako imenovani seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste) s štirimi oddelki. V prvi oddelek so prišli tisti Nemci, ki so bili člani nemških organizacij in so se v poljski državi odlikovali v »nemškem narodnem boju«. V drugi oddelek so prišli Nemci, ki so bili samo pasivni, a so vendarle ohranili svoje nemštvo. V tretji oddelek so prišle osebe nemškega izvora, ki pa so bile prišle pod poljski vpliv kot tudi osebe tuje krvi, ki so se poročile z osebo nemške narodnosti itd. V četrti oddelek pa so prišli »renegati« nemške krvi, ki »so politično postali popolnoma poljski«.⁶²

Osebe iz prvega in drugega oddelka so s 26. oktobrom 1939 dobile nemško državljanstvo. Osebe iz tretjega oddelka so z dnevom sprejetja v seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste) dobile nemško državljanstvo na preklic, ki ga lahko ustrezni uradi v desetih letih prekličejo. Osebe iz četrtega oddelka so prav tako dobile nemško državljanstvo na preklic, toda šele s posebno podelitvijo. Vsi drugi so zaščitenci.⁶³ »Za pridobitev nemškega državljanstva na vzhodu, kakor tudi v vseh ostalih obmejnih področjih (podčrtal T.F.), je odločilna narodna pripadnost, to je rodovna in rasna zveza z nemškim ljudstvom... Poljaki so lahko samo zaščitenci.«⁶⁴

Tu torej prvič najdemo enake pojme, kot so jih pozneje uporabili v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Uporabili pa so jih tudi v zahodnih »obmejnih« pokrajinah, to je v Alzaciji, Loreni in Luksemburgu, ki so imele enak pravni položaj kot Spodnja Štajerska in Gorenjska. Za njih je državni notranji minister izdal odredbo o državljanstvu šele 23. avgusta 1942.⁶⁵ Nemško državljanstvo dobijo osebe, »ki so bile ali bodo vpoklicane v nemško vojsko in oddelke SS ali ki bodo priznane za preizkušene Nemce«. Posebna odredba lahko določi, da ostale osebe lahko dobe nemško državljanstvo na preklic, ki ga pa lahko ustrezni uradi v desetih letih prekličejo. Izvršilni odlok k odredbi, ki ga je tri dni nato izdal državni notranji minister, je določal, da veljajo za »preizkušene Nemce« tisti Alzačani, Lorenci in Luksemburžani, ki so se že pred nemško zasedbo izkazali v boju za nemštvo ali pa se po njej posebno vneli za nemško stvar. Za podelitev nemškega državljanstva na

⁶¹ Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 207—208.

⁶² Arnold an Veronica M. Toynbee, *Hitler's Europe*, Oxford University Press, London—New York—Toronto 1954, str. 88—90.

⁶³ Glej opombo 60!

⁶⁴ Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 208.

⁶⁵ Reichgesetzblatt I, 1942, str. 535—534.

preklic je prišel v poštev večji del prebivalstva. Odlok pa pozna še možnost, da se v dveh letih določijo tisti posamezniki ali »cele skupine prebivalstva«, ki ne pridejo v poštev za podelitev nemškega državljanstva na preklic.⁶⁶ Zanimivo pa je, da niti odredba niti odlok ne poznata »zaščitenцев«.

O uvedbi novih državljskih pojmov v prakso nam določenejše pove okrožnica državnega notranjega ministra z dne 4. januarja 1943, ki pravi:

»Ob priključitvah novih pokrajin, ki so bile posledica uspešnega vojskovanja, se je pokazalo za potrebno, da čimprej uredimo državnopravne odnose prebivalcev teh področij (priključena vzhodna področja, Eupen-Malmédy, Spodnja Štajerska in zasedena področja Koroške in Kranjske, Alzacija, Lorena in Luksemburg). Takoj je bilo jasno, da dotedanji formalnopravni enotni izraz »državljanstvo« ne zadošča za pravno utemeljitev dejanske razlike, ki ustreza državnopolitičnim in narodnopolitičnim potrebam. V priključenih področjih so skupine prebivalcev nemškega izvora, ki so bili ali pa so deloma še izpostavljeni tujim vplivom in zato ne morejo takoj dobiti normalnih polnih državljskih pravic. Na drugi strani pa se je iz političnih in psiholoških ozirov pokazalo za potrebno, da jih vendarle že na neki način državnopravno navežemo na rajh. Za takšne in podobne primere je bila potrebna nova stopnja državljanstva, ki jim daje perspektivo za polne pravice tuzemcev, če se bodo obnesli, na drugi strani pa omogoča negativni izbor. To stopnjo smo ustvarili z »državljanstvom na preklic« in jo že nekajkrat uporabili pri urejanju državljanstva.

V na novo priključenih področjih so tudi skupine drugorodnih prebivalcev, ki sploh ne ustrezajo pridobitvi polnih pravic tuzemcev, ki pa morajo biti vendarle v času, ko prebivajo na nemškem ozemlju, v nekakšni ohlapni obliki državnopravno zvezane z rajhom, ker hočemo izrabiti njihovo delovno moč in nočemo, da bi bili brez državljanstva ali pa tujci. Za njih je bila potrebna še nižja stopnja pripadnosti k rajhu, ki ne obsega pravic tuzemcev. To je »zaščitenstvo«.⁶⁷

Ker sta bili obe novi stopnji državljanstva že v rabi, ne pa še uzakonjeni v splošnih pravnih predpisih o državljanstvu, je državno notranje ministrstvo pozimi 1942-1943 izdelalo osnutke treh odredb, ki so jih 21. januarja 1943 pretresali na posebni konferenci, izdali pa 25. aprila 1943. Gre za dvanajsto odredbo k »zakonu o državljanstvu rajha« (zakon z dne 15. septembra 1935), ki je pravno uzakonila pojma »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenstvo Nemškega rajha« in določila, da Židje in cigani ne morejo biti niti nemški državljanji niti zaščitenци (prej so lahko bili eno in drugo). Drugi dve odredbi pa sta podrobno obravnavali pravni položaj obeh skupin.⁶⁸

V odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942, ki je veljal tako za Štajersko kot Gorenjsko, je bilo rečeno, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Sodim, da so temu vzrok razmere na Gorenjskem pozimi 1941-1942. Novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer je namreč konec leta 1941 ukinil zvezno in okrajna vodstva Koroške ljudske zveze in uvedel NSDAP, na drugi strani pa je ravno tedaj vrhunec

⁶⁶ Ministerialblatt des Reichs- und preussischen Ministeriums des Innern, 1942, štev. 7, str. 1742-1750.

⁶⁷ Prepis okrožnice v arhivu IZDG, f. 1083.

⁶⁸ Osnutki odredb v arhivu IZDG, f. 1083.

narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem in je v tem času vprašanje članstva v Koroški ljudski zvezi odprto. Po kratkem zatišju v rani pomladi 1942 je junija spet prišlo do porasta osvobodilnega gibanja. Zato je šef civilne uprave 13. junija 1942 določil:

»Poostritev varnostnopolicijskih razmer v zasedenih področjih Koroške in Kranjske zahteva posebno previdnost pri podeljevanju državljanstva prebivalcem tega področja... Da bi dosegli največjo mero varnosti, naročam, naj se odslej pred vsakim sprejemom v Koroško ljudsko zvezo zaradi zagotovitve državopolicijskih interesov vpraša za mnenje pristojni urad državne policije... za zagotovitev narodnopolitičnih interesov pa moj urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva.«⁶⁹

Šele 19. junija 1942 je izšel ustrezeni odlok državnega notranjega ministra, ki je določil, da je za »domu zveste prebivalce« Gorenjske šteti začasne člane Koroške ljudske zveze.⁷⁰ Toda razmere so bile za Nemce še vedno neugodne in je narodnoosvobodilni boj skoraj povsod zaustavil delo Koroške ljudske zveze in so 2. julija 1942 uvedli posebne ukrepe proti prebivalstvu. To je dobilo tudi posebne osebne izkaznice, kajti od približno 95.000 vpisanih članov Koroške ljudske zveze jih je do septembra 1942 komaj polovica dobila članske izkaznice.⁷¹ Šele ko so nemške policijske in vojaške sile od julija do septembra 1942 nekoliko »pomirile« deželo, je šef civilne uprave dr. Rainer na »velikem zborovanju« v Kranju 27. septembra 1942 razglasil:

»V znak svojega zaupanja sem sklenil, vse Gorenjce, ki so se prijavili za člane Kärntner Volksbunda in se izkazali v preteklih mesecih kot pozitivni in državi zvesti elementi, z veljavo od 1. oktobra 1942 sprejeti v Volksbund in jim podeliti državljanstvo do preklica.«⁷²

Toda vprašanje nemškega državljanstva na Gorenjskem v praksi še dolgo časa ni bilo rešeno. Že februarja 1943 je kamniški deželni svetnik poročal šefu civilne uprave, da Gorenjci v vedno večji meri izstopajo iz Koroške ljudske zveze in izjavljajo, da so raje zaščitenci. Težava je v tem, da še niso rešene vse prošnje za sprejem v Koroško ljudsko zvezo in da še sprejeti niso dobili izkaznic.⁷³ Več o tem zvemo iz zapisnika razgovora o reševanju vprašanja državljanstva dne 2. marca 1943 v Celovcu. Pravi, da »je podrobna razjasnitev vprašanja državljanstva in zaščitencev v zasedenih področjih Koroške in Kranjske še zelo nejasna«. Za vzrok navaja dejstvo, da Koroška ljudska zveza ni zajela vsega prebivalstva, temveč šele od določenega leta dalje, da se pri sprejemu vanjo niso ozirali na podatke o prebivališču dne 14. IV. 1941, ker so za ta pogoj za pridobitev nemškega državljanstva zvedeli šele po sprejemanju v Koroško ljudsko zvezo. Sklenili so, da bodo dokončno rešili vprašanje državljanstva in 1. aprila 1943 popisali vse prebivalce, ki so 14. aprila 1941 prebivali v zasedenih področjih Koroške in Kranjske. Seznane bodo poslali ustreznim organizacijam NSDAP, ki naj določijo, če so te osebe »nemški sorodne krvi« in »domu zveste«.⁷⁴ Toda s tem spet ni bilo nič in so

⁶⁹ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁰ Arhiv IZDG, f. 890.

⁷¹ Poročilo radovljiškega deželnega svetnika šefu civilne uprave za Gorenjsko 11. 9. 1942, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷² Letak v arhivu IZDG.

⁷³ Poročilo z dne 22. 2. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁴ Sporočilo radovljiškega deželnega svetnika z dne 9. 3. 1943 kranjskemu in kamniškemu deželnemu svetniku, v arhivu IZDG, f. 890.

imeli gorenjski deželni svetniki in okrožni vodje NSDAP 3. maja 1943 v Kranju novo konferenco o rešitvi vprašanja državljanstva na Gorenjskem. Sklenili so, naj bo popis 1. junija 1943.⁷⁵ Ko so nato popis res izvedli, pa zaradi posebnih razmer, ki jih je povzročil vedno večji porast osvobodilnega gibanja (spomladanska rekrutacija v narodnoosvobodilno vojsko, v kateri je Gorenjski odred narastel na devet bataljonov), niso mogli več uvesti nobenih ukrepov proti zaščitencem. V svoji nemoči so za Gorenjce vedno bolj uporabljali izraz »Slovenci« in so se vedno bolj oddaljevali od jasne delitve prebivalstva v skupine, ki so jih sprva uvedli in kakršne so na Spodnjem Štajerskem obdržali vse do konca vojne.

Gorenjski smo posvetili malo več prostora, da bi pozneje videli razlike med njo in Štajersko, ki so v pravnih predpisih o državljanstvu prvič vidne v odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942.

O odloku z dne 10. februarja 1942 so govorili tudi na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942. Tedaj je vladni predsednik dr. Müller-Haccius povedal:

»Izvršilne določbe k zakonu o državljanstvu, ki smo jih željno pričakovali, so končno izšle, in sicer z veljavnostjo od 20. februarja 1942. Ta odlok moramo zdaj izvajati. Zdaj lahko jasno razdelimo prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem. Šef civilne uprave bo v kratkem času k tem izvršilnim določbam dodal nove odredbe. Državni namestnik je določil, da bomo osebe z državljanstvom na preklic obravnavali tako kot druge državljane. V skladu s temi vodili bomo zdaj začeli klicati v vojsko in državno delovno službo.«

Marca 1942 so res izdali nekaj osnovnih odredb, ki so Spodnjo Štajersko glede njenega odnosa do rajha spravile v nov položaj. Šef civilne uprave je 21. marca v svojem uradnem listu najprej objavil odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 o državljanstvu na Štajerskem in Gorenjskem ter odlok državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. 24. marca je izdal odredbe o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence. Drugi dan je izdal »odredbo o uvedbi nürnberskih rasnih zakonov« na Spodnjem Štajerskem.⁷⁶

Ker je državni notranji minister moral za Gorenjsko 19. junija 1942 izdati še poseben dopolnilni odlok, je šef civilne uprave za Gorenjsko lahko šele 7. julija 1942 izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe.⁷⁷ Izvajati pa so jo začeli šele oktobra 1942,⁷⁸ ko so Gorenjsko nekoliko »pomirili« in prebivalstvo sprejeli v Koroško ljudsko zvezo ter mu dali nemško državljanstvo na preklic.⁷⁹

⁷⁵ Zapisnik kranjskega deželnega svetnika 3. 5. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁶ VAZ St. 30. 3. 1942.

Prvi vpoklici v državno delovno službo in nemško vojsko na Spodnjem Štajerskem so bili jeseni 1942. 17. maja 1943 pa je zvezni vodja Franc Steindl že poročal na štabnih razgovorih v Gradcu: »V stari Štajerski je 12.000 članov Štajerske domovinske zveze, v ostalem rajhu pa okrog 8.000. V vojsko in državno delovno službo smo doslej iz Spodnje Štajerske vpoklicali 17.000 oseb. Tako je torej prišlo iz Spodnje Štajerske v rajh v vojaško in delovno službo blizu 45.000 do 50.000 oseb.«

⁷⁷ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 20. 7. 1942.

⁷⁸ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 24. 10. 1942.

⁷⁹ Glej opombo 72!

S temi pravnimi predpisi so nacisti spomladi 1942 dokončno uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem, in sicer tako, da so dokončni člani Štajerske domovinske zveze dobili nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic. Če bi nemški državljani na preklic postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze ali pa jim šef civilne uprave ali državni namestnik v desetih letih ne bi preklical državljanstva, bi postali nemški državljani. Vsi tisti, ki jih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo, so bili zaščitenci. Poleg teh treh skupin so bili na Spodnjem Štajerskem še tuji državljani in osebe brez državljanstva. 29. novembra 1942 je bilo od 531.610 prebivalcev 27.059 nemških državljanov, 415.694 nemških državljanov na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 inozemcev in 956 oseb brez državljanstva.⁸⁰

Ta razvrstitev spodnještajerskega prebivalstva v politične in skladno temu tudi državljanske kategorije ni bila samo teoretičnega značaja, temveč je imela predvsem praktične posledice, posebno za tako imenovane zaščitence. O njihovem položaju so nacisti razpravljali vsa štiri leta in tega vprašanja niso nikdar dokončno rešili.

III

Položaj zaščitencev

1. Do jeseni 1942

Ko so nacisti spomladi 1941 imeli v glavnih obrisih izdelan načrt za izselitev dobršnega dela slovenskega prebivalstva iz Spodnje Štajerske, so v ta načrt vključili tudi osebe, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. To bi bil tako imenovani četrti val, ki je o njem pooblaščenec državnega notranjega ministra pri šefu civilne uprave dr. Müller-Scholtes 30. maja 1941 zapisal:

»Osebe, ki se bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo in jih bo ta zavrnila, kot tudi tiste, ki se vanjo sploh niso prijavile, bodo prišle v IV. val in bodo ali izseljene ali pa preseljene v rajh.«

Toda ko so iz tehničnih razlogov v začetku junija 1941 svoj načrt za izseljevanje spremenili, v njem sploh ni bilo več IV. vala. Zato so vprašanje zaščitencev, ki jih je 1. junija 1942 bilo 46.906, morali reševati v domačem okviru. Reševati so ga začeli šele po jasni dokončni politični in državljanski razdelitvi spodnještajerskega prebivalstva, to je po izidu odloka državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. Prvič so o zaščitencih spregovorili na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942, ko je vladni predsednik dr. Müller-Haccius govoril:

»Zaščitencev ne bomo vpoklicali v vojsko ali državno delovno službo. Zato pa bomo uvedli posebno delovno obveznost, ki jo bodo morali izpolniti. S tem smo dobili možnost, da iz Spodnje Štajerske potegnemo nemirne elemente in dobimo hkrati delovno silo. Zaščitence bomo na posameznih območjih vedno posebej obravnavali. Prav gotovo pa je, da ne bodo mogli biti v javni službi. Če bodo hoteli spremeniti prebivališče, bodo morali imeti posebno dovoljenje. Za njih bodo potrebne tudi nekatere omejitve pri sklepanju zakonske zveze.

⁸⁰ Glej opombo 36!

Ne bodo mogli dobiti tudi obrtnih dovoljenj. Pri plačah pa ne bomo mogli delati razlike. Za zaščitence bomo izdali začasen pravni statut.«

Podobno je govoril tudi 9. marca 1942:

»Glede položaja zaščitencev vodila še nihajo. Zaščitenelec ne more biti v javni službi in ne more dobiti obrtnega dovoljenja.«

Prihodnji teden so imeli v Gradcu razgovore o položaju zaščitencev. O njih je vladni predsednik poročal na štabnih razgovorih 23. marca 1942:

»Pretekli teden so bili razgovori o položaju zaščitencev. Šef civilne uprave se še ni dokončno odločil. Noben urad ne sme pri tem iti predaleč. Nihče ne sme dati kakšne izjave, ki bi se nanašala na zaščitence, posebno glede njihove usode. V kratkem bo vse jasno. Vemo pa že, da zaščitenci ne morejo ostati v javnih službah.«

Zatem do konca leta 1942 tega vprašanja niso obravnavali več na štabnih razgovorih, ker je šef civilne uprave že izdal ustrezna določila in navdila za ravnanje z zaščitenci, in kmalu so se tudi v življenju pokazale razlike med položajem nemških državljanov in zaščitencev.

Osnovna in najvidnejša razlika je v tem, da mora prvi kot polnopravni nemški državljan na preklis služiti pol leta v uniformirani nemški državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) in nato v nemški vojski, drugi pa mora namesto tega zadostiti posebni delovni obveznosti, ki je sprva niso niti časovno določili, pozneje pa so jo omejili na eno leto.

Druga razlika je v tem, da zaščitenci ne morejo biti v javni službi.

Tretja razlika je bila pri obrti. Šef civilne uprave je že 9. aprila 1942 naročil deželnim svetnikom, naj skupaj z vodstvi Štajerske domovinske zveze preverijo vsakega obrtnika, in ukazal, da zaščitencem več ne smejo dati novih obrtnih dovoljenj.⁸¹

Četrta razlika je bila v tem, da zaščitenci v skladu z določili zakona o podedovanju in nedeljivosti kmečkih posesti z dne 29. septembra 1933 niso mogli podedovati kmečkih posestev.⁸²

Peta razlika je bila pri sklepanju zakonske zveze. Medtem ko so osebe z nemškim državljanstvom in nemškim državljanstvom na preklic lahko neovirano sklenile zakonsko zvezo (razen vodij Štajerske domovinske zveze od krajevnega skupinskega vodje in vodij vermanšafta od Sturmführerja dalje ter višjih uradnikov, ki se niso smeli ženiti z ženskami, ki so imele nemško državljanstvo na preklic),⁸³ pa so sklepanje zakonskih zvez med nemškimi državljanji in zaščitenci prepovedali. Zaščitenci so lahko sklenili zakonsko zvezo samo med seboj, pa še pri tem so bili v glavnem odvisni od mnenja poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave.⁸⁴

To je le nekaj na zunaj vidnih razlik, ki jih je bilo še več (na primer pri preskrbi, reševanju raznih prošenj in pritožb itd.). Podrobneje si bomo ogledali le osnovno, to je posebno delovno obveznost, ki so jo za zaščitence uvedli spomladi 1942 in obdržali vse do konca vojne.

⁸¹ Arhiv IZDG, f. 730.

⁸² Zapisek iz I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

⁸³ Odlok šefa civilne uprave v Befehlsblattu 1942, šte. 9, str. 19.

⁸⁴ Odredbi šefa civilne uprave 25. marca 1942 in 5. decembra 1942; odlok šefa civilne uprave 16. junija 1942 v arhivu IZDG, f. 226.

Osnovno »odredbo o posebni delovni obveznosti zaščitencev na Spodnjem Štajerskem« je šef civilne uprave izdal 24. marca 1942 in v njej odredil:

»Zaščitenci Nemškega rajha v Spodnji Štajerski med 17. in 25. letom starosti so dolžni zadostiti posebni delovni obveznosti, pri kateri je čas trajanja odvisen od vojnih razmer.«⁸⁵

Čez mesec dni, to je 25. aprila 1942, je objavil popis zaščitencev za posebno delovno obveznost.⁸⁶ Od 5. do 20. maja 1942 so res popisali vse moške in ženske zaščitence, ki so se rodili v času od 20. maja 1918 do 20. maja 1925.

Vpoklic zaščitencev na posebno delovno obveznost je sledil Uiberreitherjevemu 1. izvršilnemu odloku, ki ga je izdal 20. maja 1942. Določil je, da bodo zaščitenci moškega spola letnikov 1918—1925 zadostili svoji posebni delovni obveznosti pri zgornještajerskih kmetih. Za svoje delo bodo dobili 15 mark na mesec v gotovini, hrano in stanovanje. To plačilo pa je le del zasluzka, ki bi ga za enako delo dobil svoboden poljedelski delavec, razlika se naj namreč steka v višjo vladno blagajno v Gradcu.⁸⁷ V arhivskem gradivu na žalost ni podatkov o številu zaščitencev, ki so morali v letu 1942 hlapčevati zgornještajerskim kmetom. Vemo le to, da so ostali tam tudi preko zime 1942—1943.

2. Od jeseni 1942 do pomladi 1943

Vprašanje zaščitencev so spet začeli postavljati na dnevni red jeseni 1942, ko je rasnopolitični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pozval okrožne vodje, naj glede zaščitencev povedo svoje mnenje. Žal se je ohranilo le poročilo ptujskega okrožnega vodje Fritza Bauerja z dne 3. novembra 1942, ki mu je zanj pripravil osnutek vodja ptujske izpostave varnostne službe SS-Obersturmführer dr. Görger. Poročilo najprej navaja, da so imeli pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo prestroga merila, ker se rasna podoba Spodnje Štajerske bistveno ne razlikuje od Zgornje Štajerske in je »zato sploh vprašanje, ali je ta stroga rasna preiskava sploh bila upravičena«. Pravi, da tudi pri kriminalcih niso imeli enakih meril, saj so ponekod sprejeli še tako velike zločince, drugod pa so odklonili ljudi z majhnimi prekrški. Za skupino političnih zaščitencev pravi, da je po številu povsem nepomembna. Nato predlaga:

»1. Tiste zaščitence, ki so jih odklonili iz rasnih razlogov, bi ponovno pregledali in po možnosti vse, razen nekaterih maloštevilnih primerov, sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. *Ostale primere, ki so res rasno manjpredni in za nemško ljudstvo neznosni, bi: a) sterilizirali in b) čimprej odstranili iz Spodnje Štajerske in jih zaposlili nekje drugje.* (Podčrtal T. F.)

2. Zaščitence iz kriminalnih razlogov bi prav tako pregledali. Zaščitenci bi ostali le resnično težki kriminalni primeri z občutno obremenjenostjo in posebno asocialni primeri. *Tudi njih bi sterilizirali, na vsak način pa bi jih odstranili iz Spodnje Štajerske in jih poslali v delovno ali asocialno taborišče v rajhu.* (Podčrtal T. F.)

3. Ostali bi nato še zaščitenci iz političnih razlogov. Za njih bi na vsak način uporabili stroga merila in bi pravzaprav vse, ki so že od prej politično

⁸⁵ VAZ St. 26. 5. 1942.

⁸⁶ VAZ St. 29. 4. 1942.

⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 276.

obremenjeni, posebno vse izobraženstvo, pustili kot zaščitence, vendar tudi ne v Spodnji Štajerski, temveč bi jih čimprej poslali v rajh na kakšno težko delo, ki bi zagotavljalo, da ti elementi ne bi predolgo živeli, tako da se ta plast nasprotnikov ne bi še dalje razvijala in nam nasprotovala. (Podčrtal T. F.)

Poleg tega bi iz sedanjih članov Štajerske domovinske zveze stalno izreševali skupino političnih nasprotnikov in političnih izobražencev in jih proglasili za zaščitence. Tudi s tem bi ravnali tako kot s prej omenjeno skupino, to je, da bi jih ob izgubi članstva v Štajerski domovinski zvezi poslali na delo v rajh, in sicer pod enakimi pogoji kot one pod točko 3. Menim, da je ta ukrep posebno pomemben glede na dejstvo, da se banditi vedno na novo pojavljajo na Spodnjem Štajerskem.⁸⁸

To je zločinski predlog, saj svetuje, naj bi dve skupini zaščitencev sterilizirali, tretjo — politično — pa uničili s trdim delom. Za naciste pa je to bilo nekaj čisto naravnega, saj so »dedno bolne« ne samo sterilizirali, temveč nekaj časa celo ubijali. 1. septembra 1943 je tudi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko določil: »Zaščitence je treba brezpogojno predlagati za sterilizacijo, če se to zdi potrebno.«⁸⁹

Dobrih štirinajst dni nato je zvezni vodja Franc Steindl v svojih »navodilih za delo« naročil:

»Narodnopolitični in socialni položaj v Spodnji Štajerski zahteva, da vse tiste zaščitence, katerih prisotnost, izvrševanje poklica ali določenih poklicnih panog nam ni po godu, napolnimo v rajh ali inozemstvo ali pa jim poklic spremenimo ali pa odvezamemo.«⁹⁰

Mnogo časa so vprašanju zaščitencev posvetili na štabnih razgovorih pozimi in spomladi 1942—1943. 23. novembra 1942 je vladni predsednik dr. Müller-Haccius sporočil: »Konferenco o položaju zaščitencev smo pred kratkim odložili, ker so drugi organi s sodelovanjem državnega notranjega ministra, državnega vodje SS in državnega varnostnega glavnega urada izdelali osnutek statuta za zaščitence. Ta osnutek bomo predložili konferenci.«⁹¹ 21. decembra 1942 je spet naznanil, da bodo kmalu izšli odloki, ki bodo obravnavali položaj zaščitencev, nato pa dejal:

»Imeti moramo za cilj, da bomo nekoč Spodnjo Štajersko osvobodili zaščitencev. Na kakšen način bomo to napravili, je še vprašanje. Zato ne bomo dopustili, da bi se zaščitenci ponovno zvezali z zemljo.

Šef civilne uprave želi, da bi bila vidna razlika med zaščitenci in nemškimi državljani, tako da ne bi mogli reči, da so zaščitenci pravzaprav na boljšem...«

⁸⁸ Arhiv MNOM.

⁸⁹ Odlok, ki ga je podpisal dr. Strenger, v arhivu IZDG, f. 276.

⁹⁰ Arhiv IZDG, f. 627.

⁹¹ Sprva bi menili, da gre za osnutka odredb o zaščitencih, ki so ju ravno tedaj pripravljali in izdali 25. aprila 1943 (glej opombo 68), toda dejstvo, da so govorili o statutu tudi po izidu teh odredb, kaže, da so res pripravljali neki statut za zaščitence. Tako je dr. Walluschek-Wallfeld na štabnih razgovorih 18. januarja 1944 povedal: »Za zbirko pravnih predpisov o zaščitencih je potrebno še nekaj časa. Izšla bo morda v mesecu marcu.« 29. februarja 1944 pa je na štabnih razgovorih o tem poročal dr. Müller-Haccius: »Osnutek statuta je naletel na mnogo ugovorov. Kaže torej, da osnutek potrebuje še skrben pregled.« Ker statuta ni najti tudi v najboljše ohranjenem arhivskem gradivu, sodimo, da ga niso izdali.

Dotlej je bilo namreč že nekaj pritožb, da so zaščitenci na mnogo boljšem kot pa nemški državljani, ki morajo plačevati članarino za Štajersko domovinsko zvezo, obiskovati »apele«, biti v vermanshaftu, iti v državno delovno službo in vojsko itd.

Ponovno so položaj zaščitencev pretresli 3. maja 1943, to je dober teden nato, ko so v Berlinu izšle odredbe o državljanstvu na preklic in o zaščitencih. Zdi se, da so nacisti na Štajerskem sklenili močno zmanjšati število zaščitencev, saj jih je bilo 29. novembra 1942 na vsem Spodnjem Štajerskem 82.365 (po okrožjih: Celje 18.440, Ljutomer 5682, Maribor-okolica 20.110, Maribor-mesto 7953, Ptuj 17.528, Brežice 5274 in Trbovlje 7378) ali 15 odstotkov vsega prebivalstva. Poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluschek-Wallfeld je na štabnih razgovorih poročal:

»V prihodnjih treh mesecih bo dokončen pregled zaščitencev, potem pa bo v glavnem nemogoče, da bi zaščiteneц postal nemški državljan. Za zaščitence so bile poleg majhnega odstotka oseb, ki so vodilno sodelovale v protinemškem boju, v glavnem proglašene rasno manjvredne osebe... Zato je potrebno, da zavarujemo rasno zdrave ljudi in izločimo manjvredne elemente. Vzroki za odklonitev iz dednozdravstvenih ozirov se ne skladajo z znanstvenimi nauki. V primerih slaboumnosti bo na vsak način odklonjena vsa družina. Pri shizofreniji bo odklonjen le posameznik, ne da bi prizadeli sorodnike. Poleg tistih, ki bodo odklonjeni zaradi dednih bolezní, bodo odklonjeni še delomrzneži in asocialni. Iz rasnostrokovnih ozirov bo prišlo do odklonitve le tedaj, če gre za osebe z izrecno tujim zunanjim videzom, na primer za potomce Turkov, ki so kdaj prišli na Spodnje Štajersko, vzhodni in vzhodno-baltski tipi in izravnani mešanci. Mednje spada večji del spodnještajerskih viničarjev.

Zaščitence bomo posebej obravnavali:

1. da glede krvi ne bi škodovali nemškemu ljudstvu,
2. da bi nam bili na razpolago za delo.

Ne smejo pa imeti nobenih vodilnih položajev. Razen okrog 40.000 nemških državljanov in 300.000 oseb z nemškim državljanstvom na preklic bo v Spodnji Štajerski skupno 25.000 do 30.000 zaščitencev...«

Da nacisti glede odnosa do teh vprašanj niso imeli enotnega stališča, kažejo izvajanja vladnega direktorja dr. Strengerja, ki ga je aprila 1945 dr. Uiberreither kot državni obrambni komisar za Štajersko razrešil službe, »ker je odpovedal v službi«. Dr. Strenger »svari pred prečenjevanjem rasne ocene po zunanjem videzu. Rasna pripadnost je problematična in bi bili za vesten rasni pregled potrebni ne samo trije meseci, temveč cela leta. Na vsak način je potrebno izločiti asocialne. Nevarno pa bi bilo na osnovi zunanjega videza zapečatiti usodo celih družin. Tudi v primerih slaboumnosti je mogoče, da ima rasno popolnoma zdrava družina člana, ki je postal slaboumen, na primer zaradi vnetja možganske mreže ali drugačne poškodbe možganov. Zato ne bi smeli cele družine izključiti iz skupnosti. Da bi pa dognali vzroke slaboumnosti, je potreben vesten pregled, ki pa ga tudi z najboljšimi močmi in sredstvi ni mogoče opraviti v treh mesecih. Sicer pa so tako in tako osrednji organi rajha prepovedali, da bi se v času vojne opravljala rodovnostrokovna in rasnostrokovna raziskovanja.«

Ponovni pregledi zaščitencev pa niso mnogo zmanjšali njihovega števila. Čepprav je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih 5. julija 1943

napovedal, »da bo po končanem pregledu ostalo od 20.000 do 25.000 zaščitencev«, pa se to ni zgodilo in se je njihovo število v primeri z novembrom 1942 do srede leta 1944 zmanjšalo komaj za 26.400. Zmanjšalo se je v glavnem le število zaščitencev iz rasnih razlogov, sredi leta 1944 ali pa še prej pa se je začelo večati število zaščitencev iz političnih razlogov. Spomladi 1943 so tudi spremenili pogoje glede zadostitve posebne delovne obveznosti.

3. Od pomladi 1943 do poletja 1944

Nacisti niso bili zadovoljni s pošiljanjem spodnještajerskih zaščitencev na posebno delovno obveznost v Zgornjo Štajersko. Tako se je ptujski deželni svetnik Fritz Bauer pritoževal, da posebna delovna obveznost »zajame le majhen del zaščitencev« in da so ti »deležni celo dobrega ravnanja. Pridejo k zgornještajerskim kmetom in ti jih cenijo kot dragoceno in dobro delovno silo. Kmet nima pojma, kaj je zaščitenelec, in ga brez nadaljnega vzame v družino«⁹² itd.

Zato je šef civilne uprave že januarja 1943 sklenil, da bodo »posebni delovni obvezniki zadostili svoji delovni obveznosti le še skupaj v taboriščih pod stražo vermanshafta Štajerske domovinske zveze«. Njegov poverjenik za delovna vprašanja dr. Henninger se je sporazumel z ravnateljem Vereinigte Aluminium-Werke v Strnišču Freibergom, da bodo tako taborišče za okrog 300 ljudi ustanovili v Strnišču, kjer so takrat gradili tovarno glinice.⁹³ Kmalu so našli vodjo taborišča, in sicer SA-Hauptsturmführerja Fritza Munkelta in za stroške pri ustanavljanju taborišča dobili 25.000 mark predujma.⁹⁴ Po razgovorih, ki jih je imel 3. in 6. marca 1943 poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluschek-Wallfeld z zveznim vodjem Francem Steindlom in dr. Henningerjem, se je o namenu posebne delovne obveznosti in o taborišču v Strnišču izcimilo takšno stališče:

a) pri mnogih ljudeh oslabiti prevladujoče naziranje, da so zaščitenci v primeri z nemškimi državljani na boljšem, ker jim ni treba v državno delovno službo in vojsko;

b) do kraja izrabiti delovno moč zaščitencev za nemško ljudstvo;

c) ovirati biološko razmnoževanje zaščitencev.

Taborišče je po svojem značaju vmesna stvar med koncentracijskim in svobodnim delovnim taboriščem za inozemske delavce. (Podčrtal T. F.) Biti mora na vsak način ograjeno, vhod in izhod morata biti na enem mestu. Za ograditev ni treba uporabljati bodeče žice. Taborišče bo stražilo deset ali po potrebi še več vermanov brez pušk, oboroženi bodo le s pištolami. Vodja taborišča ima vsa disciplinska polnomočja s pravico, da kaznuje do treh dni zapora.⁹⁵

Približno v istem času so začeli iskati zaščitence za taborišče v Strnišču. Zvezni vodja Franc Steindl je že 26. februarja 1943 sporočil novico o namera-

⁹² Glej opombo 88!

⁹³ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 1. 2. 1943 šefu civilne uprave, arhiv MNOM.

⁹⁴ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave ptujskemu deželnemu svetniku 22. 2. 1944, arhiv MNOM.

⁹⁵ Sporočilo dr. Walluscheka-Wallfelda vodji taborišča 8. 3. 1943, arhiv MNOM.

vani ustanovitvi taborišča svojim okrožnim vodjem in jim naročil, naj mu sporočijo naslove tistih zaščitencev, ki bi jih radi iz političnih motivov poslali v taborišče, ter poudaril:

»Imeti moramo za cilj, da najpozneje do 15. marca 1943 taborišče s 300 zaščitenci začne delati s polno paro.«⁹⁶

Stvari pa se niso odvijale tako hitro, kot si je to zamislil Steindl. Okrožni vodje so mu poslali le malo naslovov ali pa sploh nobenih. Še največ naslovov (36) mu je poslal seveda celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister.⁹⁷ Tako je bilo do 15. marca, ko bi taborišče moralo imeti že 300 zaščitencev, ki bi »delali s polno paro«, prijavljenih komaj 36 oseb. Od teh jih je do 24. marca 1943 prišlo komaj 22,⁹⁸ do zadnjega marca pa komaj 26 in še to so bili predvsem asocialni.⁹⁹

Nacisti so uvideli, da taborišča za sedaj ne bodo mogli napolniti z zaščitenci iz političnih razlogov. Zato je šef civilne uprave 24. aprila 1943 izdal 2. izvršilni odlok, ki je določil, naj v taborišče v Strnišče pošljejo do 15. maja 1943 vse, za delo sposobne posebne delovne obveznike razen strokovnih delavcev in priučenih delavcev v oborožitveni industriji, rudarstvu in prometu. Na dan, ki ga bo določil pozneje, naj pošljejo tudi vse zaščitence, ki so že zaposleni v zgornještajerskem poljedelstvu. Po avgustu 1943 naj pošljejo še vse zaščitence tistih letnikov, ki bodo vpoklicani v državno delovno službo in vojsko. Določil je tudi, da posebna delovna obveznost časovno ni omejena in da bo vsak posebni delovni obveznik poleg nastanitve in hrane dobil za svoje normalno delo še vsak dan 50 pfenigov gotovine.¹⁰⁰

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 3. izvršilni odlok, ki je določil, naj pošljejo v taborišče še posamezne zaščitence, ki bo njihova imena sporočil poverjenik za rasna vprašanja, in tiste, ki so se izmaknili posebni delovni poverjenosti v zgornještajerskem poljedelstvu. Skupino, ki bo prišla v taborišče po tem odloku, morajo ločiti od skupine, ki bo prišla tja po 2. izvršilnem odloku.¹⁰¹ Vsakemu odloku so priložili taboriščna pravila.

Toda oba odloka sta le malo pripomogla k temu, da bi hitro dosegli predvideno število taboriščnikov. Zato je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze naročilo okrožnim vodjem, naj sporočijo naslove zaščitencev, ki so ponovno prekršili delovno disciplino, ki so demomrzneži, ki nejevoljno izpolnjujejo navodila in naročila vodstev podjetij in ki zavestno ovirajo delo ter zavirajo delovni zagon celih skupin. Tudi njih bi poslali v taborišče.¹⁰² Do začetka julija pa je bila v taborišču v Strnišču le petina predvidenih posebnih delovnih obveznikov. Tako je poverjenik za delo pri šefu civilne uprave dr. Henninger moral na štabnih razgovorih 5. julija 1943 v Gradcu žalostno ugotavljati:

»V Strnišče naj bi prišlo 350 zaščitencev, prišlo pa jih je le 60, ker so druge, ki smo jih predvideli za Strnišče, medtem že sprejeli v Štajersko domo-

⁹⁶ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 672.

⁹⁷ Poročila posameznih okrožnih vodij Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

⁹⁸ Zapisek dr. Walluscheka-Wallfelda o telefonskem razgovoru z vodjem taborišča Munkeltom 24. 3. 1943, v arhivu MNOM.

⁹⁹ Zapisek W. Hofmanna po obisku taborišča 31. 3. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁰ Arhiv MNOM.

¹⁰¹ Arhiv IZDG, f. 226.

¹⁰² Okrožnica 21. 6. 1943, v arhivu MNOM.

Karburg, 17. II. 1943

G E H E I M

Rundschreiben Nr. 19/43

1. An alle Kreisführer des Steirischen Heimatbundes!
Nachrichtlich:
2. An den Leiter des Führungsamtes I
3. An den Leiter des Führungsamtes II
4. An den Nationalpolitischen Referenten
5. An den Führer der Wehrmannschaft

Betreff: Sonderdienstpflicht der Schutzangehörigen

Bezug: ohne.

Im Sinne meiner Festlegungen bei der letzten Stabsbesprechung teile ich mit, dass die Möglichkeit besteht, mit sofortiger Wirksamkeit Schutzangehörige bis zum Höchstausmass von 300 Mann in ein Arbeits- und Erziehungslager im Tonerdwerk Sterntal bei Pettau einzuweisen. Das Lager würde vorerst, halb militärisch aufgezogen, unter Leitung eines kleinen Wehrmannschaftskommandos stehen, und würde ein Mittelglied zwischen einem Arbeits - K.Z. und einem freien Arbeitslager ausländischer Arbeitskräfte im Hinblick auf die Führung darstellen.

Ich erteile Ihnen Auftrag, mir umgehend, unter Nennung von Name, Geburtsdaten, Anschrift, erlernter Beruf und ausgeübter Beruf, jene im wesentlichen aus politischen Gründen zu Schutzangehörigen erklärten Personen Ihres Kreisbereiches mitzuteilen, deren Einweisung in das Arbeits- und Erziehungslager aus politischen Gründen erwünscht ist.

In Arbeits- und Erziehungslager zur Einweisung können Sie vorchlagen Schutzangehörige im Alter von 18 - 50 Jahren, die im wesentlichen gesund sein müssen.

Ich bitte von einer totalen Meldung, der in Betracht kommenden Personen Abstand zu nehmen, sondern mir laufend die Fälle zu melden, um sofort mit der Belegung des Lagers in Sterntal beginnen zu können. Ziel muss sein, bis spätestens 15. März 1943 das Lager mit 300 Schutzangehörigen voll in Betrieb zu nehmen. In Zukunft bitte ich grundsätzlich in jedem Fall, in dem Sie aus politischen Gründen einen Widerruf der deutschen Staatsangehörigkeit aussprechen, gleichzeitig mir den Mann zum Zwecke der Einweisung ins Arbeitslager bekannt zu geben.

Erbitte persönliche, dringliche Erledigung meiner Anordnung.

Heil Hitler!

F.d.R.

gez. Steindl.
Bundesführer

Schmitt
Verteiler:

zu 1	1	Stück
zu 2	1	"
zu 3	1	"
zu 4	1	"
zu 5	1	"
Ablage	14	Stück.

Lager für Sonderdienstpflichtige in Sternthal (Kreis Lettau)
(Anlage zum 2. Durchführungserlaß)

Lagerordnung

- 1.) Die Leitung des Lagers liegt in den Händen des Lagerführers; während seiner Abwesenheit übernimmt sie der von ihm Bestimmte Vertreter.
- 2.) Den Anordnungen des Lagerführers, seines Vertreters und der Wachmannschaften ist unbedingt und sofort Folge zu leisten.
- 3.) Der Lagerführer oder sein Vertreter veranlaßt die ärztlichen Untersuchungen der Einberufenen und weist ihnen die Baracke und Bettstellen zu.
- 4.) Der Lagerführer ernennt für jede Stube Stubenordner; ihren Anordnungen ist unverzüglich nachzukommen.
- 5.) Für die Aufrechterhaltung der Ordnung und Sauberkeit hat in jeder Stube der Stubendienst zu sorgen. Er besteht aus 2 Mann. Der Dienst der Sonderdienstpflichtigen beginnt mit dem Wecken und endet mit der Bettruhe. Die Reihenfolge ist aus dem in jeder Stube aushängenden Dienstblatt ersichtlich. Die Stubenordner sorgen für Ruhe, Ordnung und Sauberkeit sowie Überwachung der Tätigkeit der Stubendienste. Sie sorgen für die Bekämpfung von Erandgefahr in Stuben, Waschräumen und Aborten.
- 6.) In jeder Stube ist ein Verzeichnis der betriebs- oder lagereigenen Gegenstände sichtbar aufgehängt. An der Bettstatt jedes Lagerinsassen ist dessen Namensschild anzubringen.
- 7.) Für empfangene Decken, Bettwäsche, Handtücher, Geschirr usw. haftet jeder Sonderdienstpflichtige selbst. Das gleiche gilt für Beschädigungen oder Abhandenkommen der empfangenen Gegenstände. Der Lagerführer ist berechtigt, von der Baranschädigung eine Sicherungssumme für obige Gegenstände zurückzubehalten, der Betrag dient zur Deckung von Sonderdienstpflichtigen verursachter Schäden. Dieser Betrag oder der Rest ist bei ordnungsmäßiger Entlassung aus dem Lager und Übergabe der übernommenen Gegenstände dem Sonderdienstpflichtigen auszufolgen.
- 8.) Mutwilliges Beschädigen, Beschmieren, Beschmutzen von Gegenständen und Einrichtungen des Lagers ist verboten.
- 9.) Jeder Sonderdienstpflichtige hat seinem Stubenordner Mitteilung zu machen, wenn er von ansteckenden Krankheiten oder Ungesundheit betroffen ist. Diese Meldung ist dem Lagerführer oder seinem Vertreter schriftlich sofort weiterzugeben.

- 10.) Im Lagergebiet hat größte Sauberkeit und Ordnung zu herrschen, Papier und sonstige Gegenstände dürfen nur in die dafür bestimmten Behälter geworfen werden.
- 11.) Glücksspiele aller Art um Geld, Wertgegenstände, Kleidungsstücke sind verboten.
- 12.) Schadenfeuer, Waldbrände im Lager oder in unmittelbarer Nähe des Lagers sind unverzüglich dem Lagerführer oder seinem Vertreter zu melden.
- 13.) Das Wecken richtet sich nach dem Beginn der Arbeitszeit. Diese, sowie die Zeit der Betruhe werden durch Anschlag in jeder Stube besonders bekanntgegeben.
- 14.) Der Sonderdienstpflichtige hat sich nach dem Wecken zu waschen und sein Bett in Ordnung zu bringen. Die Bewohner jeder Stube gehen unter Führung des Stubenordners zum Frühstück und zur Standkontrolle; hierbei sind allfällige Erkrankungen bekanntzugeben. Der Ab- und Zuzmarsch zur Arbeitsstätte erfolgt gemeinsam. Nach Beendigung der Arbeit haben die Sonderdienstpflichtigen sich und ihre Arbeitskleider zu reinigen; anschließend erfolgt das Abendessen. Nach der Betruhe hat im Lager vollkommene Ruhe zu herrschen.
- 15.) Das Verlassen des Lagers ist nur mit schriftlicher Bewilligung des Lagerführers oder seines Vertreters gestattet:
 - a) Für einen Ausgang wird ein Passierschein ausgestellt.
 - b) Urlaub ist nur auf Grund eines Urteilscheines gestattet. Die Ausgeh- und Urlaubszeiten sind genau einzuhalten.
- 16.) Das Lager dürfen nur Sonderdienstpflichtige betreten, Besuche im Lager sind grundsätzlich verboten; Ausnahmen kann in besonders begründeten Fällen der Lagerführer bewilligen.
- 17.) Die Wachmannschaften überzeugen sich laufend davon, daß die Lagerordnung eingehalten wird.
- 18.) Zuwiderhandlungen gegen vorstehende Bestimmungen werden, soweit nicht schwerere Strafen verwirkt sind, vom Lagerführer bestraft. Folgende Strafen sind möglich:
 - a) Verweis,
 - b) Beschränkung der Verpflegungsportionen,
 - c) Entziehung der Raucherkarte,
 - d) Entziehung des Ausganges,
 - e) Arrest.

Der Lagerführer kann im Rahmen der vorstehenden Strafen weitere Strafmöglichkeiten einführen.

vinsko zvezo. K posebni delovni dolžnosti smo poklicali zaščitence letnikov 1914 do 1926.«

Kljub temu, da je bilo v Strnišču še malo zaščitencev, so po mnenju samega vodstva taborišča »razmere dosegle mejo komaj še mogočega«. Taborišča še niso do kraja zgradili, ni še bilo prave zdravniške oskrbe, pobegnilo je že 17 oseb in niso še po prostoru ločili obeh skupin posebnih delovnih obveznikov.¹⁰³ Za ločitev obeh skupin se je še posebej zavzemal zvezni vodja Franc Steindl, ki je naročal:

»Glede na splošne politične razmere prosim, da bi v Strnišču obe skupini po prostoru oddelili, ker je mogoče, da bomo v prihodnosti morali poslati tja večje število spodnještajerskega prebivalstva, ki bo nasprotovalo naši politični usmeritvi.«¹⁰⁴

Da bi izpolnili to naročilo, so jeli graditi posebno barako za kazenske posebne delovne obveznike, ki pa so jo po neštevilnih posredovanjih zgradili šele v drugi polovici septembra 1943. Tedaj sta bili v taborišču baraki A in B. V prvi so bili posebni delovni obvezniki, v drugi pa kazenski posebni delovni obvezniki. Če so koga v baraki A kaznovali, so ga poslali v barako B; če pa se je kdo iz barake B izkazal pri delu in v vedenju, so ga premestili v barako A.¹⁰⁵

Septembra 1943 pa, so se razmere v Strnišču močno spremenile. Pokrajinski delovni urad v Gradcu je strniškemu gradbišču dodelil 2400 vzhodnih delavcev, med njimi 800 žensk. Ker pa teh iz nacionalnopolitičnih razlogov niso smeli poslati v Spodnjo Štajersko, so sklenili, da bodo napravili zamenjavo. Namesto vzhodnih delavcev so prišli v taborišče spodnještajerski zaščitenci, in to predvsem tisti, ki so delali v Zgornji Štajerski.¹⁰⁶ Prve skupine so začele prihajati že v prvi polovici septembra 1943, do 23. septembra 1943 jih je bilo v Strnišču že 542,¹⁰⁷ do 11. oktobra 1943 pa že 668,¹⁰⁸ sredi novembra 1943 po mnogih pobegih pa 476, od tega 126 kazenskih posebnih delovnih obveznikov.¹⁰⁹

Zdaj so se razmere še bolj poslabšale, in to celo tako, da je vodja taborišča »za nekaj časa celo izgubil pregled nad taboriščem«. Za vseh 668 oseb so imeli na razpolago le okoli tri sto lahkih letnih oblek, hrane je bilo malo in bila je slaba, kot je to priznal vodja taborišča.¹¹⁰ Zato ni čudno, da je do 1. novembra 1943 pobegnilo že 249 taboriščnikov. Zaradi njih so imeli na mesec okoli 40.000 mark škode in je bila že nevarnost za obstoj taborišča. Ker je do tedaj stražilo taborišče le okrog 10 vermanov, je Steindl ukazal, naj se njihovo število podvoji in pride tja še 46-članski vod alarmne čete vermanshafta. Posebej je še ukazal, »naj straža brezobzirno ustrelj vsakega taboriščnika, ki

¹⁰³ Dopis dr. Walluscheka-Wallfelda 22. 7. 1943 dr. Henningerju, arhiv MNOM.

¹⁰⁴ Steindlov dopis dr. Walluscheku-Wallfeldu 28. 7. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁵ Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 12. 8. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM; poročilo vodje taborišča 25. 8. 1943, v arhivu MNOM; poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁶ Okrožnica pokrajinskega delovnega urada za Štajersko 8. 9. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁷ Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁸ Poročilo Vereinigte-Aluminium-Werke 11. 10. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁹ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 15. 11. 1943, v Arhivu Maribor.

¹¹⁰ Poročilo vodje taborišča dr. Walluscheku-Wallfeldu 8. 11. 1943, v arhivu MNOM.

**LAGER FÜR
SONDERDIENSTPFLICHTIGE
STERNTAL BEI PETTAU
UNTERSTEIERMARK**

Sternthal, den 8. November 1933

Der Lagerführer

Betreff: Lagerbericht.

Bezug:

An den
Steirischen Heimatbund
Bundesführung
Rassenpolitisches Amt
z. Hd. Pg. Dr. Walluschek-Wallfeld
Marburg a.d. Drau
Emil Gugelstrasse 36

Die Flüchtlingsfrage veranlasst mich, Ihnen nachstehend einen Bericht über die allgemeine Lage im Lager der Sonderdienstpflichtigen zu geben. Gleichzeitig mach ich Ihnen nachstehende Vorschläge über Massnahmen, die geeignet erscheinen, den Flüchtlingsstrom wenn nicht ganz zu entfernen, so doch stark einzudämmen.

Bei einem Lagerstand von 220 Mann und 12 Wehrmännern ist es mir seinerzeit gelungen, die in das Lager eingewiesenen Schutzangehörigen so an mich heranzuziehen, dass einerseits eine musterhafte Ordnung im Lager herrschte, andererseits eine ausgezeichnete Arbeitsleistung zustande gebracht wurde. Mit dem durch die Austauschaktion aus der Obersteiermark bedingten Zugängen und dem Nichtbestellen einer Verstärkung der Wehrmannschaft habe ich die Uebersicht über das Lager vorübergehend verloren. Da das vorgesehene Lager noch nicht fertig war, mussten die Leute an 2 verschiedenen Stellen untergebracht werden, wodurch das Zusammenhalten der Männer noch weiter erschwert wurde.

Bevor über die Massnahmen zur Verhinderung des Flüchtlingsstromes gesprochen wird, muss über die Ursachen einiges gesagt werden:

- 1.) Lagerwache: Bei einem Lagerstand von 220 Mann wurde an 7 Baustellen gearbeitet und standen dafür 12 Wehrmänner zur Verfügung. Nach dem heutigen Stand von 605 Mann stehen 11 ständige Wehrmänner und 7 im Einsatz befindliche zur Verfügung. Letztere sind, nachdem sie gezwungenermassen hier sein müssen, nicht vollwertig. Diese Männer bringen nicht das geringste Interesse auf.
- 2.) Bekleidung: Den Lagerinsassen konnten bisher nur 300 leichte Arbeitsanzüge zur Verfügung gestellt werden, welche natürlich für die hier bereits herrschende kalte Witterung vollkommen unzureichend ist. Ich habe bereits im Juni bei der Kriegswirtschaftsstelle Winterkleidung angefordert. Auf meinen gestrigen Anruf wurde mir von Herrn Oberregierungsrat Dr. Neumann mitgeteilt, dass diese Bekleidung wahrscheinlich schon im Anrollen sei.
- 3.) Verpflegung: Die Verpflegung ist mengenmässig unzureichend, in der Qualität teilweise schlecht. Durch Beschaffung einer guten Schwerarbeiterzulage wird dieser Mangelstand nur teilweise ausgeglichen.

bi svojevoljno skušal zapustiti taborišče.¹¹¹ Vodja taborišča pa je prosil vodstvo podjetja, naj bi osvetlilo ograjo iz bodoče žice, tako da bi straža lahko onemogočala pobeg, in prosil rasnopolitični urad, naj mu dovoli, da bi nazaj privedene ubežnike in druge nepopoljšljive ljudi pošiljal v taborišče za kaznjence, ki je ograjeno z dvojno žično mrežo.¹¹² V Strnišču je bilo namreč že od 1942. leta dalje tudi taborišče za kaznjence iz vzhodnega dela Spodnje Štajerske, ki jih je kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, pozneje pa okrožna sodišča, obsodil na zapor od 2 tednov do 6 mesecev. V njem je bilo prostora za okoli 260 obsojencev.¹¹³

Ko so bile razmere v taborišču najbolj neznosne, se je pri nacistih pojavila zamisel, da bi ustanovili novo taborišče. Prvič so o tem razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 15. novembra 1943, ko je dr. Pfeiffer predlagal, naj bi 126 kazenskih delovnih obveznikov prepeljali k Alpen-Elektro-Werke v Studence pri Mariboru, 350 posebnih delovnih obveznikov pa pustili v Strnišču. V prvi polovici decembra 1943 so res začeli določati, kdo gre v Studence pri Mariboru in kdo ostane v Strnišču, in že 10. decembra je vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva dr. Walluschek-Wallfeld predlagal poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeifferju, naj bi 266 posebnih delovnih obveznikov odšlo v Studence pri Mariboru, 84 domov pred božičem, ker so že postali člani Štajerske domovinske zveze, 23 domov po božiču iz enakih razlogov, 98 pa naj bi jih ostalo v Strnišču.¹¹⁴

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 izdal tri izvršilne odloke,¹¹⁵ ki so končno razdelili obe skupini zaščitencev in ustanovili dve novi taborišči.

4. izvršilni odlok je odpravil določbe 2. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, da bodo odslej zaščitenci zadostili svoji posebni delovni obveznosti na gradbišču Alpen-Elektro-Werke v Studencih pri Mariboru. Taborišče spada pod mariborskega nadžupana, vodi ga vodja taborišča Bast, posebna delovna obveznost pa traja najmanj leto dni.

5. izvršilni odlok je odpravil določbe 3. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, naj poverjenik za rasna vprašanja za neomejen čas pokliče h kazenski posebni delovni dolžnosti tiste zaščitence, ki jih je treba zaradi kršenja delovne discipline ali slabega vedenja strože obravnavati. Naj jih pošlje v taborišče v Strnišču, kjer bodo ostali tudi tisti kazenski posebni obvezniki, ki so že tam iz zgoraj navedenih razlogov. Taborišče spada pod ptujskega deželnega svetnika, vodil pa ga bo še naprej SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt.

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 6. izvršilni odlok, ki je določal, da lahko njegov poverjenik za rasna vprašanja pokliče h kazenski posebni delovni obveznosti zaščitence ženskega spola, če meni, da njihova delovna disciplina in vedenje zahtevata posebne ukrepe, pa zanje niso predvidene strožje kazni. Naj jih pošlje v posebno taborišče, ki ga bodo za to ustanovili v celjskem okrožju. Spadalo bo pod celjskega deželnega svetnika.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Dopis Vereinigte-Aluminium-Werke višjemu državnemu tožilcu dr. Seehoferju 3. 7. 1944, v Arhivu Maribor.

¹¹⁴ Dopisi in seznami v arhivu MNOM.

¹¹⁵ Arhiv IZDG, f. 246.

Tako so ti trije izvršilni odloki določili za zaščitence na Spodnjem Štajerskem tri taborišča:

- a) za moške kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču,
- b) za moške posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru in
- c) za ženske kazenske posebne delovne obveznike v celjskem okrožju.

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 tudi naročil, da morajo premestitev izvesti do 1. februarja 1944. Toda prvih 59 moških so poslali v Studence pri Mariboru šele 25. februarja 1944. Čez štiri dni so jih poslali še 70, v tem času pa so od tam enega izpustili, tako da je bilo 1. marca 1944 v studenskem taborišču 128 moških posebnih delovnih obveznikov. 23. aprila 1944 se je število zmanjšalo za eno osebo, naslednji dan pa je prišlo iz Strnišča novih 58 oseb.¹¹⁶ Tako je bilo konec aprila v studenskem taborišču 184 oseb.¹¹⁷ Približno toliko jih je bilo v njem vse do njegovega konca, to je do 8. maja 1945.

Na ustanovitev posebnega taborišča za zaščitence ženskega spola so nacisti začeli misliti že poleti 1943. Avgusta 1943 so iz urada poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave vprašali za mnenje rasnopolitični urad zveznega vodstva, ki je 12. avgusta 1943 odgovoril pritrdilno:

»S tem popolnoma soglašam in Vas prosim, da bi pri šefu civilne uprave čimprej izposlovali odlok, ki bo jasno določil pravne osnove za skupine oseb, ki naj pridejo v taborišče.«¹¹⁸

Toda odlok šefa civilne uprave, ki naj bi ga »čimprej izposlovali«, je izšel šele 7. januarja 1944. Čez pet dni je rasnopolitični urad sporočil vsem okrožnim vodjem, da bodo v celjskem okrožju ustanovili taborišče za približno 40 žensk in naročil, naj mu do 1. februarja 1944 sporoče naslove žensk, ki naj pridejo v to taborišče.¹¹⁹ Okrožna vodstva pa so odgovorila negativno.¹²⁰ Pa tudi če bi poslala naslove žensk, jih tako ne bi mogli poslati v taborišče, ker še ni bilo urejeno. O ureditvi taborišča bi se morali podrobneje pogovoriti na štabnih razgovorih 14. februarja 1944 v Gradcu, ki jih pa ni bilo zaradi novih vojaško-političnih razmer, ki jih je povzročil prihod XIV. divizije NOV in POJ na Štajersko.¹²¹ Čez dobra dva meseca še vedno ni bilo taborišča in deželni svetnik Dorfmeister je 24. aprila 1944 poročal šefu civilne uprave:

»6. izvršilni odlok je določil, da celjsko okrožje ustanovi taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznike. Takoj smo začeli iskati prostor za taborišče in smo izbrali objekt, ki leži med Celjem in Arjo vasjo (v celjskem domu onemoglih). Takoj smo začeli z gradbenimi deli in notranjim opremljanjem.

Ko pa se je zadnji čas vse bolj začela kazati dejavnost band, se mi zdi, da v tem okolju ni več zagotovljena splošna varnost tega taborišča. Zaradi pomanjkanja ustreznih objektov je tudi nemogoča premestitev taborišča v tisti del celjskega okrožja, kjer še ni band. Zato prosim, da bi taborišče, ki ste ga predvideli v naše okrožje, premestili v ptujsko okrožje.«¹²²

¹¹⁶ Dopisi in sezname v arhivu MNOM.

¹¹⁷ Poročilo vodje taborišča Basta 30. 4. 1944, v arhivu MNOM.

¹¹⁸ Arhiv MNOM.

¹¹⁹ Okrožnica št. 1/44 z dne 12. 1. 1944, v arhivu MNOM.

¹²⁰ Poročila okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

¹²¹ Sporočilo dr. Walluscheka-Wallfelda, poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 16. 3. 1944, v arhivu MNOM.

¹²² Arhiv IZDG, f. 246.

Toda ostalo je pri starem in 9. maja 1944 je celjski delovni urad sporočil Dorfmeistru, da taborišče Christinenhof v Celju lahko 20. maja 1944 sprejme 30 žensk. Toda prvih 5 žensk je prišlo šele konec junija, 5. julija še 33,¹²³ tako da je bilo ob številu 38 taborišče že polno in je Dorfmeister prosil šefa civilne uprave, naj ukaže, da jih prenehajo pošiljati.¹²⁴ Ženske so bile iz raznih okrožij (2 iz celjskega, 2 iz brežiškega, 18 iz mariborsko-okoliškega in 16 iz ljutomerskega) in v glavnem sorodnice partizanov ali dezerterjev iz nemške vojske. Zadnji teden julija ali prve dni avgusta so jih sedem odpeljali v taborišče v Frohnleithnu, tako da jih je ostalo 31. Vodja taborišča, ki so ga stražili dva ali trije vermani, je bila višji stražmojster policije Erna Modelak.¹²⁵

Ženske so stanovale nad svinjskimi hlevi, delale pa so na ekonomiji. Paznica, ki je hodila z njimi na delo, jih je vedno priganjala k delu. Na celjskih ulicah so doživele mnogo grenkega, ko so jih — vse enotno oblečene v modre predpasnike in rumene rute ter obute v lesene cokle — nacisti zmerjali in celo opljuvali. Preden so jih prignali sem, so materam odvzeli otroke in jih poslali v Zgornjo Štajersko. Kmalu pa so tudi matere poslali v Zgornjo Štajersko, najprej v taborišče Frohnleiten pri Gradcu, nato pa v vas Olbendorf, kjer so se srečale s svojimi otroki. Tu so morale opravljati trda kmečka dela. Ženske brez otrok pa so še naprej ostale v Celju.^{125a}

8. avgusta 1944 so na konferenci zastopnikov rasnopolitičnega urada, ptujskega deželnega svetnika in podjetja Vereinigte-Aluminium-Werke iz Strnišča ugotovili, da je mogoče v Strnišču ustanoviti taborišče za ženske posebne delovne obveznike, in sklenili, da bodo zanj uporabili dotedanje taborišče za vojne ujetnike. O številu in delu pa so rekli:

»Predvidevamo, da bo prišlo najprej 150—200 žensk. Vereinigte-Aluminium-Werke jih bodo zaposlile: a) v poljedelstvu, b) pri vsakem drugem delu — tudi gradbenem — ki ga ženske zmorejo.«¹²⁶

Vodstvo taborišča so poverili Fritzu Munkeltu, ki je še naprej ostal vodja moškega taborišča, ženski oddelek pa bo vodila Käthe Schirack.

Res so nato 14. avgusta 1944 vseh 31 žensk z vlakom prepeljali v Strnišče, da bi začele urejati žensko taborišče.

Tako je bilo odtlej v Strnišču tako moško kot žensko taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili v glavnem sorodniki partizanov in dezerterjev iz nemške vojske. Vse leto 1944 namreč ni toliko v znamenju pošiljanja v taborišča iz rasnih, kolikor iz političnih razlogov.¹²⁷

¹²³ Arhiv IZDG, f. 246.

¹²⁴ Dorfmeistrov dopis šefu civilne uprave 11. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

¹²⁵ Poročila vodje taborišča Erne Modelak 30. 6., 21. 7. in 12. 8. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

^{125a} Izjave Marije Radšel in Marije ter Pepce Ilvnik pri avtorju.

¹²⁶ Zapisnik v arhivu MNOM.

¹²⁷ V drugi polovici leta 1944 so pošiljanje zaščitencev v taborišče za posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru omejili na najmanjšo mero. Tako je poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave 19. julija 1944 sporočil poverjeniku za delovna vprašanja: »Na željo zveznega vodje za zdaj ne bomo pošiljali zaščitencev v taborišče v Studencih pri Mariboru. Prav tako je odklonil vpoklic novih letnikov v taborišče.« 7. avgusta 1944 pa je poverjenik za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeiffer sporočil delovnim uradom: »Na moj predlog je šef civilne uprave določil, naj ne izvedejo splošnega zajetja zaščitencev v Spodnji Štajerski.« Povedal je tudi, da naj za izpopolnitev števila taboriščnikov v Studencih zajamejo le zaščitence v občinah, ki jih zelo ogrožajo partizani.

4. Od poletja 1944 do osvoboditve

Eden izmed ostrih okupatorjevih ukrepov za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem je bilo interniranje sorodnikov ustreljenih rodoljubov in družinskih članov borcev narodnoosvobodilne vojske. S tem so začeli že v letu 1942. Odstranitev sorodnikov ustreljenih talcev in sorodnikov borcev narodnoosvobodilne vojske, »ki bi s svojo navzočnostjo mogli pomeniti element nemirov«, je zveznemu vodji Steindlu že pozimi 1941-1942 predlagal celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister. Predlogi so šli naprej in Himmler je 24. januarja 1942 to dovolil in državni varnostni glavni urad je 24. marca 1942 izdal ustrezní odlok. Še pred izidom tega odloka je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführer Otto Lurker naročil svojim izpostavam, naj začno popisovati sorodnike ustreljenih talcev in pripravljati njihovo preselitev. Steindl pa je svoje okrožne vodje naprosil, naj »močno podpro ta prizadevanja«. ¹²⁸ Zastopnik varnostne policije in varnostne službe je na štabnih razgovorih 22. februarja 1942 naznanil:

»Sorodnike ustreljenih bomo preselili. Prepeljali jih bomo v rajh. Po-sestva jim bomo zaplenili.«

Himmler je v zvezi z interniranjem teh oseb junija 1942 spet izdal neko povelje. Verjetno je v njem tudi naročil, naj še enkrat preverijo sezname, kajti naročilo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze z dne 6. julija 1942 ga omenja s tem v zvezi. ¹²⁹ Zvezno vodstvo naroča, naj okrožna vodstva še enkrat pregledajo sezname in pri tem uporabijo najstrožja merila. Naj posredujejo le za tiste, ki bi ne »pomenili politične obremenitve«. Pregledane sezname naj vrnejo najpozneje do 11. julija 1942. Toda sezname so dopolnjevali še ves julij, posebno ker so v tem mesecu ustrelili mnogo talcev (samo v Starem piskru v Celju tri skupine z 207 osebami). ¹³⁰ 22. julija 1942 je bil trboveljski okrožni vodja Eberharth na poročanju pri šefu civilne uprave v Gradcu. Pretresala sta tudi to vprašanje in Eberharth je drugi dan poročal Steindlu:

»Po poročilu sva načela vprašanje sorodnikov ustreljenih, sorodnikov tistih, ki so pri bandah, in sorodnikov tistih, ki so že dalj časa v koncentracijskih taboriščih. Ker je gauleiter enakega mnjenja kot Vi, da bi bilo smotrno in preprosto rešiti vprašanje vseh treh kategorij istočasno, želi prihodnji torek, 28. t. m. sklicati sestanek, na katerega bi poleg Vas, zvezni vodja, prišli še šef varnostne policije Standartenführer Lurker, Pg. Dorfmeister, Pg. dr. Frohner in jaz.« ¹³¹

Sestanek, ki se ga je udeležil tudi šef civilne uprave, je bil 29. julija 1942 in so na njem reševali predvsem vprašanje, kako bi akcijo izvedli. Že prihodnji dan je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sporočilo okrožnim vodstvom:

»Sporočam Vam, da bodo pri aretacijah ustreljenih komunistov, ki jih bodo začeli konec tega tedna, upoštevali želje Štajerske domovinske zveze.« ¹³²

¹²⁸ Okrožnica zveznega vodje Steindla 27. 2. 1942, v arhivu IZDG, f. 631.

¹²⁹ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁰ Letaki z objavami višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, v knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹³¹ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³² Arhiv IZDG, f. 767.

Steirischer Heimatbund
Bundesführung Marburg/Drau

Der Bundesführer

Marburg, den 27. II. 1942
St/E 1012

An alle
Kreisführer des Steirischen Heimatbundes !
An den Leiter des Führungsamtes I und II
An den Nationalpolitischen Referenten !

Betrifft: Umsiedlung der Angehörigen Erschossener ins Altreich.

Im Sinne eines Vorschlages des Kreisführers Pg. Dorfmeister habe ich beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD gebeten, die Angehörigen/ im engeren Sinne des Wortes/ der Erschossenen, die durch ihre Anwesenheit stets ein Element der Beunruhigung darstellen müssen, in geeigneter Form ins Altreich umzusiedeln.

In Erfüllung dieses meines Vorschlages hat der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD seine Anwesenstellen angewiesen, die Erfassung der Angehörigen vorzunehmen und deren Umsiedlung über das Umsiedlungslager Reichenburg in die Wege zu leiten.

Ich darf die Kreisführer bitten, diese Bestrebungen stark zu unterstützen. Die Anordnung bezieht sich nur auf Angehörige im engeren Sinne des Wortes. Verwandte, oder Kinder von Erschossenen die bereits einen eigenen Haushalt besitzen, oder von den Eltern getrennt leben, sind nicht umzusiedeln.

Durch eine geschickte Mundpropaganda ist darauf hinzuweisen, dass diese Umsiedlung sich ausschliesslich auf die vorerwähnte Gruppe erstreckt.

Nach erfolgter Beendigung der Aktion erbitte ich Vollaugsmeldung.

Heil Hitler !

gez. Steindl.
Bundesführer.

P. A. B.
Steindl

4 März 1942	
14/7/42	Steindl

Enote redarstvene policije so res prve dni avgusta 1942 skupaj z orožniškimi postajami napravile pravo ofenzivo proti sorodnikom ustreljenih talcev. Tako je na primer orožniška postaja Trbovlje 5. avgusta 1942 aretirala 85 oseb, orožniška postaja Hrastnik pa 29 družin s 96 osebami,¹³³ še več pa so jih aretirali v celjskem, mnogo pa tudi v ptujskem okrožju. O tej akciji je trboveljski okrožni vodja Eberharth 12. avgusta poročal Steindlu:

»Poličijska akcija za izselitev in odgon sorodnikov ustreljenih v koncentracijsko taborišče, ki je bila v noči od 5. na 6. avgust 1942, je kljub jasnemu dogovoru med gauleiterjem, šefom varnostne policije Standartenführerjem Lurkerjem, zveznim vodjem in mano 29. julija 1942 v tehnični izvedbi zopet pokazala tiste napake, ki so jih imele take ali podobne akcije. Kljub temu, da sem napisal ocene o posameznih družinah in jih oddal do roka, nekaj družin, ki sem jih predlagal, niso pustili doma, druge, za katere niso od mene zahtevali nobene ocene, so odpeljali in spet druge pustili doma.

V prilogi Vam pošiljam sezname za vse kategorije, ki sem jih prej navedel. Iz njega boste lahko razbrali, da je akcija potekla drugače, kot pa smo se dogovorili.

Glede na vse to ugotavljam, da je prebivalstvo kljub mojemu zaupnemu načinu poizvedovanja vendarle zvedelo, da se je Štajerska domovinska zveza vključila v to zadevo, in je zaupanje do nje občutno popustilo.«¹³⁴

Aretirane so odpeljali v celjsko okoliško šolo. Tu so starše ločili od otrok in jih poslali v koncentracijska taborišča. Otroke pa so raso pregledali in poslali v skupno taborišče v Frohnleiten na Štajerskem. Tiste, ki so dobili raso oceno I. ali II., so od tod poslali v domove posebne organizacije »Lebensborn«, ki jo je že pred vojno ustanovil Himmler. Tu so bili otroci nemškim ljudem na razpolago za posvojitev.¹³⁵

Iz koncentracijskih taborišč so kmalu začela prihajati sporočila o smrti internirancev. O njih je Eberharth 16. novembra 1942 poročal Steindlu:

»Visok odstotek teh izseljenih sorodnikov ustreljenih je v koncentracijskih taboriščih že umrl in skoraj vsak dan pride nekaj sporočil o smrti tega ali onega na različne sorodnike teh družin v trboveljskem okrožju. Na osnovi teh sporočil velik del prebivalstva meni, da mrtvi niso umrli naravne smrti, temveč so jih naše oblasti kratko malo na neki način poslale v onostranstvo.«¹³⁶

Na že omenjenem sestanku 29. julija 1942 so tudi sklenili, da bodo odpošiljanje sorodnikov ustreljenih v koncentracijska taborišča nekoliko spremenili. Ko bo komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko izrekel smrtne obsodbe, bo imena obsojenih sporočil zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze. Vodja I. vodstvenega urada Heinz Braumüller bo ta imena pod geslom »Adrema« telefonično sporočil okrožnim vodstvom, ki mu morajo najpozneje v 48 urah pod enakim geslom telefonično sporočiti naslove tistih sorodnikov, ki jih ne bi poslali v koncentracijsko taborišče. Po druge pa bi takoj nato prišli orožniki ali pa policija.¹³⁷ Prvič so ta način uporabili pri ustrelitvi 95 talcev v Celju 15. avgusta 1942.¹³⁸

¹³³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 5. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767; poročilo orožniške postaje Hrastnik 6. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹³⁴ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁵ Stane Terčak, ustni vir.

¹³⁶ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁷ Braumüllerjev dopis Eberharthu 30. 7. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹³⁸ Dopis okrožnega vodstva Celja 13. 8. 1942 Eberharthu, v arhivu IZDG, f. 767.

Vseh izseljevalnih akcij je od 3. avgusta 1942 do 12. junija 1943 bilo šest. Dne 16. julija 1943 pa je šef državnega varnostnega glavnega urada izdal odlok, po katerem so akcije v taki obliki ustavili.¹³⁹

Poslej so sorodnike ustreljenih, zlasti pa še sorodnike partizanov ali dezertterjev iz nemške vojske pošiljali v taborišče v Strnišču. Posamezne so poslali tja že 1943. leta, do bolj množičnega pošiljanja pa je prišlo v letu 1944, ko je hitro rastlo število dezertterjev iz nemške vojske. S prihodom XIV. divizije NOV in POJ pa je začelo hitro naraščati število rekrutiranih v narodno-osvobodilno vojsko. Zato je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 15. marca 1944 izdal odredbo, ki določa:

»1. Pooblaščam deželne svetnike, da sorodnike banditov, dezertterjev iz vojske, rekrutiranih za vojsko in prisilno mobiliziranih, ki ne bodo čimprej zbežali (od partizanov — o. p.), odstranijo z njihovih posestev in jim jih zaplenijo. Preden bodo deželni svetniki ukazali izvesti takšne ukrepe, se morajo dogovoriti z okrožnimi vodji Štajerske domovinske zveze.

2. Posestva bo zaplenil in upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru.«¹⁴⁰

Za izvedbo te odredbe pa bi bila potrebna cela akcija, ki bi se začela najprej s popisovanjem, nato s proučevanjem posameznih primerov, z izključevanjem iz Štajerske domovinske zveze, odvzemom nemškega državljanstva na preklic itd. Toda ljudi, ki jih je odredba zajela, je bilo vedno več. IV. operativna cona je na primer aprila 1944 rekrutirala 722, maja 1456, junija 1851, julija pa celo 2574 oseb.¹⁴¹ Celó v ljutomerskem okrožju, v katerem ni bilo v tem času nobene partizanske enote, je bilo v začetku aprila 1944 že 172 dezertterjev iz nemške vojske.¹⁴² Zato so o tej akciji razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1944. Tu je trboveljski deželni svetnik dr. Frohner »povedal, da lahko uporabi določila odredbe za mnogo oseb, vendar pa je glavno vprašanje, kam naj pošlje njihove družinske člane in ali bodo mogli v redu gospodariti na zaplenjenih posestvih.« Steindl mu je takoj odgovoril, da ni treba odredbe vzeti dobesedno in da »šef civilne uprave želi bolj, da bi izbrali nekaj posebno jasnih in grobih primerov«.

V tem času pa so že napravili nekaj pravih lovov na sorodnike partizanov in dezertterjev. Tako je vermanšaft že 17. marca 1944 pripeljal v Strnišče 31 oseb iz mariborskega, 26. marca 25 oseb iz celjskega okrožja itd. Toda to je bilo le »nekaj posebno jasnih in grobih primerov«. Glede cele akcije pa je bilo še mnogo nejasnosti in so oblastni organi vedno spraševali varnostno policijo ali zvezno vodstvo, kako naj izvajajo določila omenjene odredbe.¹⁴³ Varnostna policija in okrožna vodstva Štajerske domovinske zveze so namreč stalno predlagala ljudi za odstranitev in trboveljski deželni svetnik se je na primer že pritoževal, da se »predlogi tičejo izključno malih otrok in starih ter bolnih žensk ter dobivajo vse večji obseg, s čimer je odredba začela dobi-

¹³⁹ Zapisek o nalogah 4. b referata IV. oddelka pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 3. 10. 1944 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv IZDG.

¹⁴⁰ VAZ St. 23. 3. 1944.

¹⁴¹ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. 9. 1944, v arhivu IZDG.

¹⁴² Poročilo ljutomerskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze v začetku aprila 1944, v arhivu MNOM.

¹⁴³ Eberharthov dopis dr. Carstanjenu 6. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

vati značaj, ki presega njeno zamisel.¹⁴⁴ Komandant varnostne policije in varnostne službe je bil v skrbeh, kam z ljudmi, saj je zanje ta čas šele iskal prostor. 19. julija 1944 se je dogovoril z dr. Helmutom Carstanjenom:

»a) Dr. Carstanjen bo za izselitev dal na razpolago taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu, ki lahko trenutno sprejme okoli 450 oseb.

b) Sprejem izseljencev se lahko izvrši vsak dan...

c) Taborišče je namenjeno za otroke in matere. Na osnovi dogovora, ki ga je on (dr. Carstanjen — op. p.) sklenil z zveznim vodjem Steindlom, bomo na osnovi prej navedene odredbe šefa civilne uprave moške sorodnike v starosti od 16 do 20 let poslali v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču in ženske iste starosti v taborišče za posebne delovne obveznike ženskega spola v Celju. Zmogljivost tega taborišča pa je omejena. Od tega ukrepa bomo izvzeli matere z malimi otroki, ki jih bomo poslali v taborišče za priseljence v St. Michael.

d) Taborišče za preseljence v Frohnleitnu je trenutno prenapolnjeno in zato ne more sprejeti izseljencev.

e) Starih in šibkih, ki niso več sposobni za delo, ne bi izselili in bi jih dali v oskrbo njihovim sorodnikom.

f) Izseljenci naj bi prinesli s seboj perilo, obleko, čevlje (delovno obleko), odeje in jedilni pribor kakor tudi osebne listine. Obsežnih paketov naj ne bi prinašali.

g) Dr. Carstanjen se bo dogovoril z ustreznimi uradi v Berlinu, da bi izseljence premestili v stari rajh. Tako bi bilo taborišče za preseljence v St. Michaelu vedno pripravljeno za sprejem izseljencev.¹⁴⁵

Poleti 1944 so res poslali nekaj žensk najprej v Frohnleiten, pozneje v St. Michael pri Leobnu. Toda 19. septembra 1944 je dr. Carstanjen telefonično sporočil, »da se taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu takoj zapre za vse spodnještajerske izseljence, ki jih naj pošljejo v taborišče za preseljence v Frohnleitnu pri Gradcu.«¹⁴⁶

Čez dva dni, to je 20. septembra 1944, pa je šef civilne uprave izdal 7. izvršilni odlok, s katerim je deloma spremenil določbe 5. in 6. izvršilnega odloka z dne 7. januarja 1944 ter določil:

»1. V taborišče za kazenske posebne delovne obveznike lahko takoj pošljejo ne samo zaščitence, temveč tudi osebe z nemškim državljanstvom na preklic, če so za to enaki vzroki kot pri zaščitencih.

2. Zveznega vodjo Štajerske domovinske zveze pooblašчам, da odloča, koga je treba poslati v taborišče. Njemu je treba pošiljati predloge. Za pošiljanje ljudi v taborišče pa so pristojni ustrezni deželni svetniki, v Mariboru pa policijski ravnatelj.«¹⁴⁷

Bistvo tega odloka je v tem, da lahko pošljejo v Strnišče tudi člane Štajerske domovinske zveze. Pred tem jih namreč niso mogli, če jim prej niso vzeli članskih izkaznic in jih proglasili za zaščitence. Toda pogoji za bolj

¹⁴⁴ Dopis z dne 6. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁴⁵ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Obersturmbannführerja Kurta Stageja svojim izpostavam — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv MNOM.

¹⁴⁶ Prepis sporočila dr. Carstanjena Stageju, v arhivu MNOM.

¹⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 246.

Steirischer Heimathund - Bundesführung

Der Bundesführer

Marburg, den 25. November 1944.

1. An den Leiter des Führungsamtes I, des Führungsamtes II, des Arbeitspolitischen Amtes, des Amtes Volkswohlfahrt, des Amtes Wehrerziehung, des Amtes Jugendführung, des Bundesschiedsgerichtes und den Nationalpolitischen Referenten der Bundesführung.
2. An alle Kreisführer.
3. An alle Leiter des Führungsamtes I der Kreisführungen.
4. An den Ortsgruppenführer der Ortsgruppe Altsteiermark.

Nachrichtlich an:

5. den Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark.
6. den Kommandeur der Sicherheitspolizei u. d. SD in der Untersteiermark.
7. den Beauftragten des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums.
8. die Landräte in der Untersteiermark.
9. den Oberbürgermeister der Stadt Marburg Drau.
10. den Polizeidirektor der Stadt Marburg/Drau.
11. die Kampfgruppe „Treck“, z. Hd. Herrn Oberst Treck.
12. den Kommandeur des Schutzgebietes Untersteiermark, z. H. Herrn Oberst der Polizei Hlits.
13. die Kommandeure der Sicherungsabschnitte I-VI.

Arbeitsanweisung Nr. 6/44 geh.

Betrifft: Maßnahmen gegen Staatsfeinde und deren Angehörige.

- Bezug: 1. Anordnung des CdZ i. d. Ustmk. v. 15. 3. 1944 (V. u. A.-Bl. Nr. 6 v. 23. 3. 1944) über Maßnahmen gegen Familienangehörige von Staatsfeinden.
2. 7. Durchführungserlaß des CdZ i. d. Ustmk. vom 20. 9. 1944 Ia 11 Schu 122/1-1944 zur Verordnung des CdZ über die Sonderdienstpflicht von Schutzangehörigen vom 24. 3. 1942 (V. u. A.-Bl. Nr. 75, S. 533).

1. Die Amnestie-Verordnung des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark vom 1. 10. 1944 hat jenen Untersteirern, die sich, verführt durch falsche Parolen unserer Feinde, zu staatsfeindlichen Handlungen haben hinreißen lassen, bei tätiger Reue volle Straffreiheit zugesichert. Ein Teil jener Abgeirrten hat von dieser großzügigen Verordnung Gebrauch gemacht und ist wieder in die deutsche Volks- und Schicksalsgemeinschaft aufgenommen worden.

Den Unbelehrbaren aber wird härteste Verfolgung und rücksichtsloser Kampf angesagt.

Gegen jeden, der die Wehr- und Widerstandskraft des deutschen Volkes gefährdet oder zu gefährden versucht, muß schärfstens und rasch vorgegangen werden.

Die Maßnahmen, die zur Verfolgung staatsfeindlicher Tätigkeit durch den Sondergerichtshof für politische Straftaten, durch die ordentlichen Gerichte oder durch den Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD getroffen werden, werden durch diese Arbeitsanweisung nicht berührt.

Sie richten sich nach dem 1. 12. 1944 gegen folgende Personen:

1. Personen, die eine nicht einwandfreie Haltung zu den Belangen des Reiches und Erfordernissen des Krieges zeigen.
2. Personen, deren Verhalten und Äußerungen eine staatsfeindliche Einstellung erkennen lassen.
3. Gestaltungspflichtige, die der Einberufung zur Wehrmacht und zum Volkssturm (einschließlich Wehrmannschaftsregiment) nicht Folge leisten oder sich ihr zu entziehen versuchen.
4. Fahnenflüchtige Angehörige der Wehrmacht und des Volkssturmes.
5. Angehörige staatsfeindlicher Organisationen oder Personen, die diese unterstützen.
6. Personen, die aus freiem Willen zu den Banditen übergehen.
7. Zwangsrekrutierte, die nach einer bestimmten Zeit nicht zurückkehren und von denen anzunehmen ist, daß sie aus freiem Entschluß beim Feinde verbleiben und nicht alles daran setzen, zurückzukehren.

II' Zur Abwendung der Gefährdung der Sicherheit des Reiches durch diese Personen, zur Abschreckung oder Wiedergewinnung Irreguleierter sind folgende Maßnahmen zu ergreifen:

- a) Personen, die sich gegen Punkt I, 1. vergehen, können durch einen schriftlichen Verweis und durch Androhung schärferer Maßnahmen verwarnet werden.
- b) In schwereren Fällen soll zusätzlich über Auftrag des Kreisführers durch den zuständigen Landrat mit dem zeitweiligen Entzug der Kleider- und Raucherkarte oder sonstiger Begünstigungen (Sperrung der Ausgabe von Bezugscheinen, Einstellung der Kinderbeihilfe, Entzug von Gewerbebewilligungen usw.) vorgegangen werden.
- c) Befristete Sicherheitsverwahrung im Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal ohne Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund.
- d) Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund des Täters und bei Notwendigkeit Erweiterung des Ausschlusses auf die nächsten Familienangehörigen (Eltern, Ehegatten und Kinder).
- e) Zur Verschärfung dieser Maßnahmen kann die Einweisung aller männlichen und weiblichen ausgeschlossenen Familienangehörigen in das Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal erfolgen.
- f) Auflösung der ganzen Familie, d. h. Einweisung der minderjährigen Kinder bis zum 11. Lebensjahr in ein Lager der Volksdeutschen Mittelstelle außerhalb der Untersteiermark mit der Zielsetzung, ihre Erziehung und arbeitsersatzmäßige Unterbringung auf Familienpflegetische möglichst rasch sicherzustellen.
- g) Als zusätzliche Maßnahmen kann noch die Beschlagnahme des gesamten Familienvermögens verfügt werden.
- h) Austilgung aller jener Elemente, die mit Gewalt gegen das Reich vorzugehen versuchen oder dies nachweislich beabsichtigen.

Die unter a) bis h) aufgeführten Maßnahmen können auch als Vergeltung für Morde an Angehörige der deutschen Führungsschichte getroffen werden.

Der Ausmaß und der Umfang der vorgesehenen Maßnahmen gegen Staatsfeinde und deren Familienangehörige richten sich nach Art und Schwere des Vergehens. Sie müssen nach genauester Überprüfung des Sachverhaltes einzeln oder in Verbindung miteinander so getroffen werden, daß die größtmögliche Wirkung erzielt wird. Beschwerden haben keine aufschubende Wirkung.

Die Maßnahmen unter a) und b) trifft der zuständige Kreisführer im eigenen Wirkungskreis, die Maßnahmen nach Punkt c) bis h) in meinem Auftrage der Leiter des Führungsamtes I der Bundesführung. Sie können in Sonderfällen sich auch gegen endgültige Mitglieder des Steirischen Heimatbundes richten.

III. Anträge auf Aberkennung der Staatsangehörigkeit von endgültigen Mitgliedern des Steirischen Heimatbundes sind an den Leiter des Führungsamtes I der Bundesführung zu stellen. Alle Anträge auf Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund von vorläufigen Mitgliedern sind, wie bisher, unter Hinweis auf die AA 1/42 an das Führungsamt I der Bundesführung einzubringen, für endgültige Mitglieder durch einstweilige Verfügung des Kreisführers durchzuführen und nachträglich dem Bundesschiedsgericht vorzulegen.

IV. Sofern sich Personen, die nach dem 1. 12. 1941 zwangsrekrutiert werden, den deutschen Behörden wieder stellen, kann auf Antrag des zuständigen Kreisführers die Aufhebung der getroffenen Maßnahmen gegen die Familienangehörigen nur dann verfügt werden, wenn besonders mildernde Umstände vorliegen.

Mit der Aufhebung der Maßnahmen kann auch über den zuständigen Kreisführer eine Neuaufnahme in den Steirischen Heimatbund beantragt werden.

V. Für Zwangsrekrutierte, die der Gauleiter-Amnestie-Verordnung unterliegen und bis zum 30. November 1941 sich bei keiner deutschen Dienststelle zurückgemeldet haben, kann bei einer späteren Rückkehr nur dann eine Aussetzung oder Aufhebung der gegen sie oder ihre Angehörigen getroffenen Maßnahmen erfolgen, wenn der einwandfreie Nachweis dafür erbracht werden kann, daß eine zeitgerechte Rückkehr nicht möglich war und sich aus einer Familienwertung positive Merkmale erkennen lassen.

VI. Anträge auf Entlassung aus dem Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal oder aus den Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle haben über das Führungsamt I der Bundesführung zu erfolgen. Bei Entlassungsanträgen ist eine Stellungnahme hinsichtlich der Aufhebung der Vermögensbeschagnahme abzugeben. Sowohl Anträge auf zu treffende Maßnahmen als auch deren Aufhebung sind ausführlich zu begründen.

Allen Beteiligten mache ich die rascheste Durchführung zur obersten Pflicht.

Der Bundesführer

gez. Franz Steindl

množično izvajanje odredbe z dne 15. marca 1944 in tega odloka so bili v tem času najmanj ugodni, saj je bil »posebno september 1944 izrecno kritičen mesec za Spodnjo Štajersko«. ¹⁴⁸ IV. operativna cona je namreč v štirih ofenzivnih sunkih od konca julija do srede septembra 1944 osvobodila zgornjo Savinjsko dolino, Pohorje in Kozjansko in tako ustvarila obsežna osvobojena ozemlja ter rekrutirala nekaj tisoč mladeničev in mož v narodnoosvobodilno vojsko. Sovražnik je bil brez moči. Ker ni mogel hitro uničiti osvobojenih ozemelj, je hotel s propagando zmanjšati njihov pomen in vpliv. Šef civilne uprave je 1. oktobra 1944 izdal »odredbo o amnestiji« in z njo določil: »Kdor bo do 31. oktobra 1944 prostovoljno zapustil bande in se prijavil pri kakšni nemški ustanovi, mu zagotavljam, da ne bo kaznovan, razen če je storil kakšno krvavo dejanje.« ¹⁴⁹ 29. oktobra 1944 pa je rok podaljšal do 30. novembra 1944. ¹⁵⁰ Ne moremo reči, da sovražnik s tem svojim edinim orožjem v tem času ni imel prav nobenega uspeha. V veliki množici na novo mobiliziranih borcev se jih je vendarle našlo nekaj, ki so obljubi verjeli in se prijavili nemškimi oblastem. Toda ti so pomenili majhen, zelo majhen del tiste celote, ki je ostala in nato pozimi 1944/1945 v hudih bojih prestala nemško ofenzivo.

Ko je rok za amnestijo potekel, ali bolje rečeno, ko si je sovražnik nekoliko opomogel in začel ofenzivo, se je z vso resnostjo in natančnostjo vrgel na delo. Steindl je 25. novembra 1944 izdal svoje zaupno »delovno navodilo št. 6/44« in v njem določil, da »je treba najostreje in hitro nastopiti proti vsakomur, ki ogroža obrambno in odporno moč nemškega ljudstva.« Naštel je nekaj vrst »sovražnikov države« in ukrepe, ki jih naj zadenejo. Poleg pismenega opomina in odvzema kart za tekstil in tobak, odvzema otroških doklad, obrtnega dovoljenja itd., ki spada v pristojnost okrožnega vodje, pozna še ukrepe, ki jih po Steindlovem pooblastilu izvede vodja I. vodstvenega urada Heinz Brumüller. Ti ukrepi so:

c) Začasni varnostni pripor za določen čas v taborišču za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču brez izključitve iz Štajerske domovinske zveze.

d) Izključitev storilca iz Štajerske domovinske zveze in če je potrebno tudi izključitev najbližjih družinskih članov (staršev, zakoncev in otrok),

e) Za poostritev teh ukrepov lahko sledi odgon vseh izključenih moških in ženskih družinskih članov v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču.

f) Razbitje cele družine, t. j. odgon mladoletnih otrok v starosti do 14 let v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle izven Spodnje Štajerske z namenom, da bi po možnosti hitro zagotovili njihovo vzgojo in jih spravili pod streho na družinska redniška mesta, ki bodo ustrezala njihovi delovni zmožnosti.

g) Za dodatni ukrep se lahko odredi zaplemba vsega družinskega premoženja.

h) Iztrebljenje vseh tistih elementov, ki poskušajo nastopati proti rajhu, ali ki jim je dokazano, da to nameravajo.«

¹⁴⁸ Ing. Tremel: Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark, Marburg, 17. 1. 1945, izvornik v arhivu IZDG.

¹⁴⁹ VAZ St. 10. 10. 1944.

¹⁵⁰ VAZ St. 4. 11. 1944.

11. Wer sind die nächsten Verwandten?

Name: _____ Geb.-Datum: _____ Wohn-Verhältnis: _____

12. Wie ist das politische Verhalten der unter Punkt 10. und 11. angeführten Verwandten?

13. Was besitzt der — die — bei den Banditen Verbliebene und die Familienangehörigen an beweglichem und unbeweglichem Vermögen und wo?

14. Welche Maßnahmen sind gegen den — die — Flüchtige(n) oder deren Familienangehörige schon getroffen worden?

15. Steht ein Verwandter ersten Grades bei der deutschen Wehrmacht?

16. Welche Maßnahmen schlagen Sie vor?

a) Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund und gegen wem?

geb.:

geb.:

geb.:

b) Wer von den Familienangehörigen soll in das Lager verbracht werden?

geb.:

geb.:

geb.:

c) Beschlagnahme des Vermögens:

d) Sonstige:

17. Allgemeine Bemerkungen des Ortsgruppenführers:

Druga stran vprašalne pole, ki so jo krajevna skupinska vodstva Stajerske domovinske zveze v akciji proti »sovražnikom države« izpolnila za vsakega partizana in dezerterja iz nemške vojske, vermanskafta in državne delovne službe

Vodja I. vodstvenega urada Heinz Braumüller je čez štiri dni določil, da morajo krajevni skupinski vodje do 3. decembra 1944 na posebnih tiskanih vprašalnih polah navesti vse podatke o sorodnikih partizanov in dezertterjev iz nemške vojske. Te podatke so nato obravnavale posebne komisije, ki so jih vodili okrožni vodje ali pa člani zveznega vodstva. Okrožni vodja je nato kot predsednik komisije na kraju samem v krajevni skupnosti odločil, kakšne ukrepe naj izvedejo proti »sovražnikom države« in njihovim družinskim članom.¹⁵¹ Tiste, ki jih je okrožni vodja tako določil za izselitev, je nato vermanšaft v začetku januarja 1945 odgnal v Maribor. Tu so jih še enkrat pregledali in nato poslali v Strnišče ali pa v taborišča za preseljenje na Zgornjem Štajerskem.

Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ni znano, kako se je ta akcija odvijala po vsej Štajerski in koliko so jih poslali v taborišča. Nekaj podatkov je le za trboveljsko okrožje. Od tod so že v začetku maja 1944 poslali osem ljudi v Strnišče,¹⁵² konec julija 1944 pa spet osem v St. Michael pri Leobnu.¹⁵³ In 8. avgusta 1944 je okrožni vodja Eberharth poročal, da »v vsem okrožju pride v poštev za ukrepe okrog 1200 družin.«¹⁵⁴ Do zime je to število naraslo na okrog 5000 družin. Zato seveda nacisti niso mogli do roka končati dela in okrožni vodja je 14. decembra 1944 tožil:

»1. Nemogoče je, da bi v mesecu decembru obravnavali okoli 5000 družin po predpisanih merilih, ker krajevni skupinski vodje ne bodo mogli pravočasno izpolniti vprašalnih pol, ki sem jih dobil za ta namen.

2. Zaradi pomanjkanja prostora je tudi nemogoče pobrati okoli 16.000 oseb ali pa samo en del od njih.

3. Trenutno nimamo na razpolago varnostnih sil, da bi pobrale sorodnike banditov, ker so posamezne enote, vključno z vermanšaftom že teden dni v veliki akciji na zahodu Spodnje Štajerske.

Zato se moram v mesecu decembru, kot sem se dogovoril z zveznim vodjem, omejiti le na to, da odstranim iz trboveljskega okrožja 30 do 40 družin najradikalnejšega kova in pripravim za januar veliko akcijo.«¹⁵⁵

Drugi dan so začele v tem okrožju delati komisije in januarja 1945 je bila »velika akcija« proti sorodnikom partizanov in dezertterjev iz nemške vojske v glavnem že zaključena. 6. februarja 1945 je okrožni vodja že poročal, da lahko začno odstranjevati »približno 70 do 80 družin s povprečno 4 osebami na družino.«¹⁵⁶

V Strnišče pa niso pošiljali samo sorodnikov partizanov in sorodnikov dezertterjev iz nemške vojske, temveč tudi druge politične osumljence, ki so jim vzeli članske izkaznice Štajerske domovinske zveze. Tako je na primer komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko julija 1944 poslal tja tri osebe, »ker niso prijavile partizanov in ker so osumljene

¹⁵¹ Okrožnica št. 43/44 I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 11. 1944, v arhivu MNOM.

¹⁵² Eberharthov dopis vodji taborišča 6. V. 1944, v arhivu IZDG, f. 771.

¹⁵³ Poročilo trboveljskega deželnega svetnika dr. Frohnerja 29. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 767.

¹⁵⁵ Arhiv IZDG, f. 774.

¹⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 775.

protidržavnega dela«. ¹⁵⁷ Vodja vermanšafta Franc Steindl pa je že spomladi 1944 sklenil, da bo pošiljal v Strnišče neposlušne vermane, posebno tiste, ki se bodo slabo obnesli v protipartizanskih akcijah. Odločil je, naj jih držijo posebej in pritegnejo k trdemu delu, vendar pa jih ni izključil iz Štajerske domovinske zveze. ¹⁵⁸

Tako je Strnišče spomladi 1944 postalo na pol koncentracijsko taborišče za politične zaščitence, predvsem za sorodnike partizanov. Celotno gradbišče je bilo že tako in tako ograjeno z bodečo žico in so ga stražili obratni stražniki, taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki je bilo na levi od glavnega vhoda, pa so po vzgledu na koncentracijska taborišča obdali še z eno ograjo iz bodeče žice in ob nji so stalno patroljirali vermani. V začetku v taborišču ni bilo stražnega stolpa, pozneje pa so si tudi tega omislili in ga postavili sredi taborišča. Bil je visok okrog deset metrov in na njem je bil vedno verman z žarometom in strojnico.

Ob prihodu v taborišče je moral vsak oddati svojo civilno obleko in je dobil poljsko vojaško uniformo in plašč nemške državne delovne službe. Nato mu je poveljnik straže dodelil mesto v baraki. Pri tem je pazil, da je imel povsod svojega zaupnika.

Pozimi 1944—1945 se je taborišče napolnilo in je bilo v njem do osvoboditve okrog 350 moških, ki so jih strpali v štiri barake. Vsaka baraka je imela nekaj sob, ki so imele vsaka svoj vhod. V vsaki sobi je bilo okoli petnajst nadstropnih postelj in za vsako sobo so določili sobnega starešino, ki je odgovarjal za red in snago v sobi. Izbirali so predvsem vplivne ljudi ali pa tiste, ki so se jim kaj zamerili, da so se lahko potem za vsako najmanjšo nepravilnost nad njimi močno znašali.

Dnevni red v taborišču Strnišče je bil enak dnevniemu redu v koncentracijskih taboriščih. Taboriščniki so morali vstati zelo zgodaj (poleti ob štirih, pozimi ob petih) in v dvajsetih minutah urediti sebe in posteljo. Nato so dobili zajtrk. Zajtrku je sledil zbor za delo, ki je ob večkratnem preštevanju in zbiranju v skupine po tvrdkah dal taboriščnemu vodstvu in straži mnogo prilik za šikaniranje. Vsega tega so bili navadno rešeni tisti, ki so jih zaposlili v pisarnah. Drugi so morali v koloni na gradbišče in med potjo prepevati nemške pesmi.

Taboriščniki so morali delati enajst ur na dan pri raznih nemških stavbnih tvrdkah kot Schoewen iz Düsseldorfa, Schallinger z Dunaja itd. Delati so morali ob vsakem vremenu in tudi ob nedeljah, posebno tisti, ki niso izpolnjevali norme ali ki so napravili kakšen prekršek. Delo pri tvrdkah je bilo zelo različno. Najtežje je bilo pri tvrdki Schoewen iz Düsseldorfa, ki je prevzela tudi glavno delo pri kanalizaciji, med drugim tudi kopanje okrog 5 metrov globokega jarka. »Delo je bilo naravnost suženjsko. Vsak kopač z lopato in krampom je imel prvi dan točno določen kos terena, ki ga je moral izkopati. Polir si je najemal nekega civila, ki mu je dal primerno nagrado, da je naravnost divje delal med zaščitenci. Z njim smo seveda morali enako hiteti tudi drugi. Ko je človek prikopal okrog tri metre globoko, je moral vsakokrat, ko je vrgel zemljo iz jarka, poskočiti, da se mu ni vse skupaj

¹⁵⁷ Sporočilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko dr. Walluscheku-Wallfeldu 31. 7. 1944, v arhivu MNOM.

¹⁵⁸ Sporočilo ptujskega deželnega svetnika 15. 6. 1944 vodji taborišča, arhiv MNOM.

vsulo nazaj na glavo... Preddelavec, ali kar je že bil, je vedno tekal od kopača do kopača in s posebno napravo meril učinek. Gorje, če je kdo le malo zaostal za onim podkupljenim civilom. Takega nesrečnika si je zapisal in takoj po telefonu obvestil vodjo taborišča. V taborišču je sledila kazen: nadurno delo, odtrgovanje dodatka, bunker itd... Tudi plačo smo prejeli, da je bila ironija popolna, in sicer 5 RM na mesec. Očitno je, da so se s temi 5 RM na mesec iz nas norčevali.« Tako se delovnih razmer v Strnišču spominja Lojze Lasbaher, ki je 17 mesecev prebil v taborišču in nato avgusta 1944 pobegnil k partizanom.¹⁵⁹

Pri takšnem delu pa so taboriščniki dobivali slabo hrano. Zjutraj so jim dali črno kavo ali nesladkan čaj, popoldne prazno juho in prikuho iz repe, korenja in zelja, tu in tam kakšen ocvirek mesa, zvečer pa košček margarine ali salame ali pa neužitno juho. Živeli so bolj od priboljškov, ki so jim jih prinesli ali pa poslali sorodniki. Del tega je seveda romal v nenasitna žrela taboriščnega vodstva in straže.

Taboriščno vodstvo in straža sta s taboriščniki ravnala zelo slabo. Vodja taborišča SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt, bivši trgovski potnik, doma iz okolice Leipziga je na vsakem koraku šikaniral taboriščnike in jih za vsak najmanjši prekršek zapiral v bunker in jim prisodil še petindvajset udarcev po golem telesu. Včasih je bil tako pijan, da je iz objestnosti kričal: »Danes je treba nekoga ustreliti.« Nekoč je res ustrelil nekega petindvajsetletnega taboriščnika, ker je, lačen kot je bil, iz paketa ukradel klobaso. Posebej pa bo taboriščnikom ostal v slabem spominu namestnik vodje taborišča in poveljnik straže SA-Truppführer Franc Piuk, bivši zidarski pomočnik, doma iz Št. Vida ob Glini. Tega so imenovali »rdeči«, ker je na rokavu nosil širok rdeč trak s kljukastim križem. Bil je tako okruten, da je znal taboriščnika podreti na tla, skakati po njem, ga brcati do krvi in višnjevih podplutb. Ker so taboriščniki bežali iz Strnišča k partizanom, je neki večer pred taboriščniki izjavil, da bo vsakega ujetega ubežnika ustrelil sam, če pa koga ne bodo ujeli, bo za njega ustrelil talca. Nekega dne je iz strahu, da ga ne bi ustrelili kot talca pobegnil tudi Jože Vengust, doma iz Poljčan, a sta ga vermana Ivan Jarc in Matija Mesarič ujela in privedla nazaj v Strnišče. Zvečer ob devetih ga je Franc Piuk z revolverjem ustrelil v prsi. Ker ni bil takoj mrtev in je kričal, ga je verman Ivan Jarc ustrelil še enkrat. Franc Goričan, doma iz bližine Celja in star okoli 60 let, je moral za kazen na nadurno delo. Ker dela ni zmož, ga je Franc Piuk začel pretepati. Da bi se obranil pred udarci, je Goričan skočil Piuku za vrat. Za kazen je moral ponoči spati v bunkerju, zjutraj pa z drugimi iti na delo. Ker dela ni zmož, je popoldne namesto kosila dobil sto udarcev s palico po hrbtne strani. Popoldne je moral spet na delo-višče, kjer ga je Franc Piuk z revolverjem ustrelil v tilnik.

V nemškem oddelku se je po krutosti najbolj »odlikovala« bivša trgovska pomočnica iz Gradca Annemarie Buttolo. Ta je novembra 1944 prišla za paznico, a si je zaradi svoje krutosti in kot Munkeltova priležnica »pridobila toliko izkušenj«, da je v začetku leta 1945 napredovala za vodjo ženskega oddelka, ker se je dotedanji vodja Käthe Schirack pokazala kot preveč popustljiva. Buttolo je taboriščnice šikanirala, brcala in klofutala. Taboriščnice so morale po deset ur ali več na dan kopati strelske jareke pri Ptuju in še

¹⁵⁹ Lojze Lasbaher, izjava pri avtorju.

hoditi peš iz Strnišča do Ptuja in nazaj. Konec marca in v začetku aprila 1945 so se morale preseliti iz Strnišča na Tezno.

V dobrih dveh letih je bilo v taborišču v Strnišču vsega skupaj okoli 1400 moških in okoli 500 žensk.¹⁶⁰

Na koncu lahko napravimo takšen zaključek:

1. Nacisti so že pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo slovenske Štajerske in delali načrte za njeno ponemčenje. Da bi jih uresničili, so po zasedbi ustanovili posebno organizacijo, ki so jo glede na nekdanjo »Steirer-Partei« imenovali »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). Njena naloga je bila spodnještajersko prëbivalstvo čimprej napraviti sposobno za vključitev v »nemško narodno skupnost«, to se pravi naučiti ga nemškega jezika in prevzgojiti v nacionalnosocialističnem duhu.

Zgradili so jo po zgledu Nacionalnosocialistične nemške delavske stranke, v katero naj bi se tudi v treh letih vključila. Njeno vodstvo so sestavljali predvsem bivši člani Švabskonemškega Kulturbunda, ki so se že prej s svojim petokolonaškim delom odlikovali v boju za nemštvo.

Zaradi močnega nemškega nasilja (uničevanje vsega slovenskega, zapiranje »Nemcem sovražnih oseb«, izseljevanje izobraženstva) in močne hitlerjanske demagogije, ki je pri slabih socialnih razmerah našla ugoden odmev, se je v Štajersko domovinsko zvezo vpisalo okrog 95 % vseh prebivalcev.

2. Posebne komisije so vse, ki so se prijavili v Štajersko domovinsko zvezo, preiskale in ocenile po rasnem in političnem vidiku. Po rasnem vidiku so jih razdelili na štiri rasnokakovostne skupine, pri katerih je šlo za prevlado te ali one rase. Po političnem vidiku so prijavljene razdelili na pet skupin glede na odnos do nemštva oziroma slovenštva. Na osnovi rasne in politične ocene in mnenja sprejemne komisije so prijavljene sprejemali za člane Štajerske domovinske zveze. Predvsem Nemci so postali dokončni člani, Slovenci, ki so jih prvo leto imenovali tudi Vindišarje, pa so postali začasni člani. Odklonili so približno eno petino prijavljenih, večino iz rasnih razlogov (osebe s prevladujočo neevropsko rasno primesjo; bebce, slaboumne, gluho-neme; asocialne, pijance, kriminalce itd.), manjši del pa iz političnih razlogov.

3. Članstvo v Štajerski domovinski zvezi je bilo pogoj za pridobitev nemškega državljanstva in osnova za njegovo stopnjo. Podobno kot v nekaterih drugih pokrajinah, ki so jih nacisti nameravali priključiti k nemškemu rajhu, je nacistično pravo z odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 in odlokom državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942 tudi na Spodnjem Štajerskem uveljavilo tiste stopnje državljanstva, ki jih pred vojno niso poznali, to je »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenstvo nemškega rajha«.

Medtem ko so dokončni člani Štajerske domovinske zveze postali nemški državljani, so začasni člani postali nemški državljani na preklic. Njim bi lahko v času desetih let državljanstvo preklicali, brž ko pa bi postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze, bi dobili tudi nemško državljanstvo. Tisti, ki so jim odklonili sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, so postali

¹⁶⁰ Zapisnik o komisijskem pregledu taborišča v Strnišču 16. VII. 1945. — Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njenih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, prijava zločinca Franca Piuka, v arhivu IZDG, št. 3050; izjave Milana Šonaje, Mirka Pajmona, Grete Habjanič in Elze Zupančič, prav tam; izjave Lojzeta Lasbaherja, Marije in Pepce Ilovnik in Petra Lenardona pri avtorju.

zaščitenci Nemškega rajha. Dokler so bili v Nemškem rajhu, so lahko živeli le pod njegovo zaščito, z odhodom na področje izven rajha pa je ta »zaščita« sama od sebe prenehala.

4. Nacisti so spomladi 1941. leta nameravali izseliti tudi tiste, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Toda ko so iz tehničnih razlogov svoj načrt za izseljevanje prvič spremenili, v njem ni bilo več te skupine. Zato so morali vprašanje zaščitencev reševati v domačem okviru.

Zaščitenci so imeli manj pravic kot nemški državljani. Zakonsko zvezo so lahko sklenili le med seboj, niso dobili obrtnih dovoljenj, niso smeli posedovati kmečkih posestev itd. Ker jih niso klicali v državno delovno službo in nemško vojsko, so morali zadostiti posebni delovni obveznosti. Od spomladi 1942 do poletja 1943 so morali delati v poljedelstvu pri zgornještajerskih kmetih, spomladi 1943 pa so nacisti ustanovili taborišče v Strnišču, ki so ga sami označili kot »vmesno stvar med koncentracijskim taboriščem in delovnim taboriščem za inozemske delavce«. Do novembra 1943 so kljub omejeni zmogljivosti, ki je znašala le 300 oseb, spravili vanj preko 600 zaščitencev. Zato so bile razmere v njem celo za naciste neznosne in je pobegnila dobra tretjina taboriščnikov. Ob slabi hrani so morali taboriščniki trdo delati pri graditvi tovarne glinice in aluminija.

Da bi nacisti lažje obvladovali taboriščnike, so ločili tako imenovane kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili zaščitenci predvsem iz političnih razlogov, od tako imenovanih posebnih delovnih obveznikov, ki so bili zaščitenci iz rasnobioloških razlogov. Zato so za poslednje v začetku leta 1944 ustanovili v Studencih pri Mariboru novo taborišče z zmogljivostjo okrog 250 zaščitencev, ki so delali pri graditvi elektrarne na Mariborskem otoku. Za kazenske posebne delovne obveznike ženskega spola pa so taborišče ustanovili v Christinenhofu v Celju, ki je imelo zmogljivost okrog 40 oseb. Toda obstajalo je le od konca junija do srede avgusta 1944, ko so 31 taboriščnic prepekljali v taborišče v Strnišču, ki se je začelo polniti predvsem s sorodniki partizanov in dezertarjev iz nemške vojske.

V svojem prizadevanju, da bi zadušili ali vsaj omejili narodnoosvobodilno gibanje, so nacisti zasledovali ne samo njegove aktivne člane, temveč tudi njihove družinske člane. Od poletja 1942 do poletja 1943 so jih odvažali v koncentracijska taborišča, pozneje pa v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču. Posebno akcijo proti njim so pripravljali od spomladi 1944, a so jo predvsem zaradi močnega porasta osvobodilnega boja poletja 1944 lahko izvedli šele v začetku januarja 1945, ponekod pa celo v začetku februarja 1945. Sposobne za delo so odgnali v Strnišče, starejše ženske in otroke pa v taborišči za preseljence »Volksdeutsche Mittelstelle« v St. Michaelu pri Leobnu in Frohnleitnu pri Gradcu. V Strnišču so tako zbrali okoli 350 moških in okoli 320 žensk, ki so morali ob slabi hrani in slabem ravnanju taboriščnega vodstva po enajst ali še več ur na dan trdo delati. Vrata v svobodo jim je odprl šele zlom nacistične Nemčije.

DIE POLITISCH-STAATSBÜRGERLICHEN KATEGORIEN DER BEVÖLKERUNG IN DER UNTERSTEIERMARK WAHREND DER DEUTSCHEN OKKUPATION

(Zusammenfassung)

Die Nazis hatten schon vor dem Aprilkrieg 1941 den Boden für die Besetzung der slowenischen Steiermark vorbereitet und Pläne für ihre Eindeutschung ausgearbeitet, d. i. für die Unterjochung des slowenischen Volkes und seine allmähliche Liquidierung. Dabei bedienten sie sich auch der Organisation »Schwäbisch-deutscher Kulturbund« und anderer Elemente der fünften Kolonne in Jugoslawien.

Nach der Besetzung machten sie sich mit aller Gewalt an die Vernichtung alles dessen, was sie bei ihrer Arbeit an der Germanisierung des Landes hätte hindern können. Deshalb mußten über fünfzigtausend Slowenen in die Verbannung — Intellektuelle und Landleute —, deshalb plünderten sie sowohl öffentliche wie private Büchereien aus und verbrannten slowenische Bücher, entfernten slowenische Aufschriften, schafften slowenische Schulen ab, beschlagnahmten das slowenische Kapital u. s. f., mit einem Wort, sie gaben den Bestand des slowenischen Volkes und jedenmann, der nicht gewillt war, ein getreuer Untertan des dritten Reiches zu werden, dem Untergang preis. Um ihr Vorhaben so bald als möglich durchzuführen, begründeten sie bald nach der Besetzung eine eigene Organisation, den »Steirischen Heimatbund«; wegen des gewalttätigen Druckes und der hitlerischen Demagogie traten ungefähr 95 % aller Einwohner dem Heimatbund bei. Diese Organisation hatte unter der Leitung deutscher Nazis die Aufgabe, die untersteirische Bevölkerung so bald als möglich zur Eingliederung in die »deutsche Volksgemeinschaft« zu befähigen. Doch angesichts des immer mächtigeren Anwachsens des Volksbefreiungskampfes, den im Frühling 1941 die Kommunistische Partei Jugoslawiens begonnen hatte, verringerten sich die Macht und die Rolle des Steirischen Heimatbundes trotz der Verbissenheit seiner Führung von Tag zu Tag. Die slowenische Bevölkerung der Steiermark schloß sich in immer größeren Massen dem Befreiungskampf an.

Die Aufnahmekommissionen prüften im Jahr 1941 alle Anmeldungen zum Steirischen Heimatbund und beurteilten sie vom rassischen und politischen Gesichtspunkt. Auf Grund dieser rassischen und politischen Beurteilung wurden die Aufnahmebewerber in die Mitgliedschaft des Steirischen Heimatbundes aufgenommen, oder abgewiesen. Vor allem wurden alle Deutschen endgültige Mitglieder, die Slowenen nur provisorische; abgewiesen wurde ungefähr ein Fünftel aller Angemeldeten, meistens aus rassischen, weniger aus politischen Gründen.

Die Mitgliedschaft im Steirischen Heimatbund war eine Grundbedingung für die Erlangung der deutschen Staatsangehörigkeit. Nach einer Verordnung des Ministerrates für die Reichsverteidigung vom 14. Oktober 1941 und einem Erlaß des Reichsinnenministers vom 10. Februar 1942 wurden die endgültigen Mitglieder des Steirischen Heimatbundes deutsche Staatsangehörige, und die provisorischen Mitglieder wurden deutsche Staatsangehörige auf Widerruf. Ihre Staatsangehörigkeit war binnen zehn Jahren widerrufbar, doch mit der Erlangung der endgültigen Mitgliedschaft des Steirischen Heimatbundes war ihnen auch die deutsche Staatsangehörigkeit zugesichert.

Jene, denen die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund abgelehnt worden war, wurden zu sogenannten »Schutzangehörigen des Deutschen Reiches« erklärt. Solange sie im Reichsgebiet verblieben, konnten sie bloß unter dem Schutze des Reiches leben; mit einem Verlassen des Reichsgebietes aber gingen sie dieses Schutzes selbsttätig verlustig.

Im Frühling 1941 hatten die Nazis die Absicht, auch jene Personen auszusiedeln, denen die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund abgelehnt worden

wäre. Doch bereits bei der ersten Abänderung dieser Pläne mußten die Nazis diesen Gedanken fallen lassen, und das Problem der Schutzangehörigen auf engem Boden zu lösen trachten. Auf zahlreichen Stabsbesprechungen der bedeutendsten behördlichen Vertreter und Parteiamtswalter in Graz wurden in der Frage der Schutzangehörigen insbesondere zwei Probleme behandelt: die unterschiedliche Rechtslage der Schutzangehörigen gegenüber den deutschen Staatsangehörigen, und ihr endgültiges Geschick. Bei der Festsetzung des Rechtszustandes der Schutzangehörigen waren die Nazis bemüht, die größtmöglichen Unterschiede zwischen Schutzangehörigen und deutschen Staatsangehörigen einzuführen. So wurden die Schutzangehörige behindert bei der Berufstätigkeit, beim Erben landwirtschaftlicher Besitze, bei der Eheschließung, u. a. m. Sie waren aber gehalten, einer Sonderdienstpflicht Genüge zu leisten. So mußten sie vom Frühjahr 1942 bis zum Sommer 1943 auf obersteirischen Bauernhöfen landwirtschaftliche Arbeiten verrichten, und im Frühjahr 1943 wurde für diese Leute ein Lager in Strnišče errichtet, sogenannte Sonderdienstpflichtigenlager, das »ein Mittelding zwischen einem Konzentrationslager und einem Arbeitslager für ausländische Arbeiter« genannt worden ist. In dieses Lager wurden, trotz seinem beschränkten Fassungsvermögen, über 600 Schutzangehörigen gebracht, die unter unerträglichen Zuständen beim Bau der Tonerde- und Aluminiumfabrik arbeiteten. Zu Beginn des Jahres 1944 wurde noch ein Lager für männliche Sonderdienstpflichtige in Studenci bei Maribor gegründet, und im Frühjahr desselben Jahres ein Lager für weibliche Strafsonderdienstpflichtige in Christinenhof in Celje. Doch die Frage des endgültigen Geschickes der Schutzangehörigen haben die Nazis bis Kriegsende nicht gelöst. Für die Nazis war es unannehmbar, eine so große Zahl »rassisch minderwertiger« und »politisch untragbarer« Personen — fast ein Fünftel der Bevölkerung — in der Untersteiermark zu dulden. Da sie diesen Bevölkerungsteil im Jahr 1941 nicht aussiedeln konnten, versuchten sie ihn durch nachträgliche Aufnahmen in den Steirischen Heimatbund herabzusetzen. Doch sie vermochten ihn bloß um einige Hundertstel zu verringern, und deshalb machten die Amtswalter des Steirischen Heimatbundes den Vorschlag, einen Teil der Schutzangehörigen zu sterilisieren und aus der Untersteiermark abzuschaffen, und den Rest »zu einem schweren Arbeitseinsatz zu bringen, der womöglich die Gewähr gibt, daß diese Elemente nicht allzu lange leben«. Doch dank dem Volksbefreiungskampf, der im Jahr 1944 in der Steiermark seinen Höhepunkt und seine stärkste Ausbreitung erreichte, verblieb den Nazis nicht mehr Kraft genug, um dieses verbrecherische Vorhaben gegen das slowenische Volk zu bewerkstelligen, welches vier Jahre der Besatzungsmacht Widerstand geleistet, und schließlich den Sieg, die Freiheit, seine Eigenstaatlichkeit und den sozialistischen Aufbau gewonnen hat.

Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju

I

Današnje ozemlje Slovenskega Primorja s Trstom, Istro in nekaterimi predeli Dalmacije je bilo na podlagi londonskega pakta iz leta 1915 in rapalske pogodbe iz leta 1920 po prvi svetovni vojni priključeno kraljevini Italiji. Po ljudskem štetju iz leta 1910 je prebivalo na ozemlju Julijske krajine, to je na ozemlju današnjega Slovenskega Primorja in Istre, 354.908 Italijanov ali 32,2% vsega prebivalstva ter 466.730 Slovencev in Hrvatov ali 50,3% prebivalstva, ostali so pripadali drugim narodnostim.¹ Nastajajoča fašistična stranka je začela takoj po priključitvi napadati ustanove slovenskih društev in strank, ki pa jih je oblast dopuščala še do leta 1926/1927, ko je s posebnimi zakoni prepovedala vse politične, gospodarske in kulturne ustanove slovenske in hrvatske manjšine. Poslednje drobce demokracije je odpravljala fašistični režim z nepopisnim nasiljem, ki mu je bila glavna opora posebno sodišče za zaščito države. Zaradi političnega in gospodarskega pritiska se je zelo veliko Slovencev in Hrvatov izselilo, nastajale pa so tudi odporiške organizacije.

Poleg Komunistične stranke Italije, ki je morala že po letu 1923 delovati v polilegali, po letu 1926 pa se morala popolnoma umakniti v ilegalo, je tedaj v Julijski krajini nastala še druga podtalna organizacija, in to organizacija za obrambo narodnih pravic slovanske manjšine, s terorističnimi dejanji proti raznarodovalnim ustanovam. Jedro splošne ilegalne protifašistične dejavnosti je postala mladina, ki je krivice najbolj občutila in jih najteže prenašala, hkrati pa bila najdrznejša in najbolj revolucionarna. Poleg sovraštva do fašizma, zatiralca manjšinskih narodnih pravic, pa je v tej mladini rasla tudi mržnja do lastne buržoazije, ki se je nasproti fašizmu vedla sramotno in za ves narod poniževalno, za vzgled pa ji je bilo delo Komunistične stranke. Podtalno protifašistično delovanje se je razvijalo z menjajočo se srečo. Po prvem tržaškem procesu leta 1930, ki je terjal štiri smrtne obsodbe — bazoviške žrtve — je nastal v nacionalistični organizaciji zastoj. Gibanje je ponovno oživelilo šele v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno.

Podobno je nihalo delo Komunistične stranke, ki je polagoma pridobivala trdna tla z aktivizacijo naprednih ljudi v fašističnih organizacijah samih in s povezovanjem svojega dela z dejavnostjo nacionalističnih skupin na terenu.²

¹ Trieste nella Lotta per la Democrazia, Trst, september 1945, str. 4; odslej Trieste.

² Glej Zorko Jelinčič, Ob 30-letnici strelav v Bazovici, Jadranski koledar 1960, ter opombe Ivana Regenta v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Lj., odslej Arhiv IZDG.

Komunistično gibanje na ozemlju Julijske krajine se je močneje razmahnilo po letu 1934 na temelju izjave treh komunističnih strank — Jugoslavije, Italije in Avstrije, ki je sprejela načelo samoodločbe slovenskega naroda s pravico do odcepitve od imperialističnih držav in sklenila, da morajo komunisti vseh treh strank podpirati boj za združitev razkosanega slovenskega naroda.³

V letih 1937—1940 je Komunistična stranka Italije v Julijski krajini razvila plodno dejavnost na vseh področjih dela. Partijsko in splošno protifašistično gibanje v tisti dobi je tesno povezano z imenom narodnega heroja Josipa Tomaziča-Pinka.

Pinko je bil sprejet v mladinsko komunistično organizacijo leta 1931,⁴ ko mu je bilo komaj 16 let. Leta 1935 se je z begom v Jugoslavijo izgnil mobilizaciji za vojno v Etiopiji ter v Mariboru in v Zagrebu nadaljeval s političnim delom med primorsko emigrantsko mladino, hkrati pa je osvajal bogate izkušnje Komunistične partije Jugoslavije, ki jih je pozneje uspešno izkoristil v vrstah mnogo šibkejše KPI v Julijski krajini. Ko se je hotel pridružiti prostovoljcem v španski državljanski vojski, so ga avstrijske oblasti prijele in izročile Italiji. Ko je odslužil vojaški rok, se je poleti 1938. leta vrnil v rodni Trst in postal tam središče komunističnega gibanja v ideološkem in organizacijskem pogledu. Dokaj šibko komunistično organizacijo je razgibal s prodornim razumevanjem položaja. »Delo«, glasilo KPI v Julijski krajini, je začelo ponovno izhajati, iz nekdanjih partijskih trojk so nastale celice, v Trstu je bilo vzpostavljeno pokrajinsko partijsko vodstvo, ki je odtlej vodilo delo vseh terenskih organizacij v pokrajini. Posebne prilike primorske komunistične stranke, ki je zajemala pretežno Slovence in Hrvate, so terjale tesnejšo navezanost na Komunistično partijo Slovenije kakor na lastno centralno vodstvo v Italiji.⁵ Dokaz za novo partijsko politično in organizacijsko dejavnost pa je zlasti tako imenovani »Pinkov program«, ki je bil sprejet na partijskem posvetovanju februarja 1939, in je obsegal naslednja načela: odločen in nepretrgan boj proti fašizmu do osvoboditve in združitve Trsta, Primorja in ostalih Slovencev z matico Slovenijo; združitev vseh naprednih sil delavskega razreda v en sam blok; sodelovanje najširših slovenskih delovnih množic v tem boju z italijanskim proletariatom; izvajanje temeljite propagande z besedo in tiskom; Trstu se priznava pretežno italijanski značaj, ker pa geografsko in gospodarsko pripada slovenskemu zaledju, bo moral nujno postati del združene Slovenije, italijanskemu prebivalstvu pa bo zajamčena popolna gospodarska, politična in kulturna avtonomija.⁶

S tem programom so bili dani pogoji za združitev vseh naprednih sil v boju proti fašizmu. In na tem področju je bilo delo komunistične stranke uspešno prav pri mladini, ki je kljub odporu voditeljev nekdanjih meščanskih strank pristala na skupni boj ne glede na svetovno nazorske in razredne razlike.

³ »Delo«, julija 1934, Arhiv pri CK ZKS.

⁴ »Delo«, Trst, 1960, št. 3.

⁵ Izjave in spomini Albina Dujca, Vida Vremca, Eme Tomazič, Borisa Kovačiča, Staneta Vilharja, Srečka Colje in drugih v Arhivu IZDG, fasc. 1019/VII.

⁶ »Primorski dnevnik«, 1951, št. 296, Trieste, str. 38.

Narodni heroj
Josip Tomazič-Pinko
(1915—1941),
član vodstva KP za Julijsko
krajino v letih 1938—1941



II

V Trstu je bilo mladinsko gibanje v zadnjih letih pred vojno zelo razgibano. Kmalu po letu 1930 so začele nastajati med tržaškimi Slovenci majhne skupine zabavno-prosvetnega značaja, ki so že v pičlem desetletju dobile politično obeležje. »... Prav v tem desetletju je bila najhujša preizkusna doba za tržaške Slovence in prav v tistih hudih letih se je pričelo tisto potrebno in požrtvovalno delo, ki mu gre zasluga, da nas leto 1941 v Trstu ni našlo nepripravljene...«⁷

V Barkovljah in Rojanu je nastala skupina, ki je združevala mlade delavce, obrtnike in nameščence. Štampiharji, kakor so mladi ljudje imenovali sami sebe po Jurčičevem legendarnem junaku, ki je v davnih časih povzročal

⁷ Danilo Benčina, Iskra pod pepelom, Jadranski koledar, 1954, str. 111.

cesarju hude skrbi, so bili nekakšni veseli bratci in njihovo delo se je začelo v krčmah pri vsakdanjem pogovoru. Družil jih je en sam osnovni čut — narodnost. Iz preprostega prepevanja slovenskih pesmi so polagoma nastale prave prireditve z igrami in govori, iz tržaških gostilniških prostorov so začeli zahajati v vasi, kjer so z nastopi in prireditvami širili misel o slovenstvu. Višek dejavnosti je bil ilegalni tisk. Od leta 1936 pa do leta 1940 so izdali 9 različnih publikacij z zabavno vsebino v obliki parodij, to je »štempiharska literatura«. Tri leta je izhajal »Štempiharski glas«, vsega je izšlo 14 števil, leta 1937 so izšle 4 številke lista »Štempihar«, omeniti pa je še »Štempiharski koledar« iz leta 1938 na 68 straneh in skrbno urejeno »Lipo« na 58 straneh iz leta 1940. Ostalo so bili drobni zvezki s parodističnimi pesmicami, komedijami in članki.⁸ Štempiharska literatura ni razširjala kakšnih določnih političnihazorov. Na zunaj je bila zabavna, v resnici pa prežeta z odkritim sovraštvom do fašizma in z ljubeznijo do slovenske besede, in zato dobra izpodbuda za vse sloje Slovencev, ki jim je bilo že davno prej prepovedano vsako berilo v materinem jeziku. Odveč je ponavljati, da je bila pri tem delu potrebna skrajna previdnost tako glede razmnoževanja kakor glede razširjanja in branja preprostih in včasih kar na roko pisanih publikacij.

Podobno dejavnost srečamo v predmestju pri Sv. Jakobu. Tu je bil mešani pevski zbor in v njem je sodelovalo približno petnajst mladincev iz delavskih vrst. Vaje za nastope so bile v okrilju cerkve, nabožna pesem je bila dobro kritje za gojenje ljudske pesmi. Drugi, nekoliko šibkejši pevski zbor, je bil v predmestju pri Sv. Ivanu. Vodil ga je Slavko Škamperle, mlad član KP in Pinkov bližnji sodelavec, ki je pozneje zaradi nečloveških muk umrl v zaporu, še preden mu je moglo fašistično sodišče soditi.⁹

Voditelji nekdanjega slovenskega liberalno-narodnjakega gibanja v Trstu do prebujajočega se narodnega gibanja med mladino niso ostali ravnodušni. Kot nadomestek za ukinjene slovenske šole so organizirali tečaje slovenskega jezika v okviru zasebne šole Galileo Galilei v ulici Battisti, posebej za dijake in za delavsko mladino. Tečaje je obiskovalo okrog 30 dijakov. Privabljala jih je družabnost, ki se je razvijala izven šolskih klopi, in največkrat so jim bili tečaji za izgovor, da so se lahko sestajali. Od tod je izšla posebna skupina srednješolcev. Leta 1937 je kupil dr. Anton Ščuka-Zorko, tedanji voditelj študentskega gibanja, z denarjem, ki ga je prejel od prvakov nacionalističnega gibanja, ti pa iz Jugoslavije, hišo št. 10 v ulici San Francesco, ki je postala študentski klub. Tu so bile odslej pevske vaje, nastopi, plesi, koncerti, razstave, politična predavanja in konference.

Dijaški mladinski skupini so se v poletnih mesecih pridruževali slovenski študentje, ki so bili vpisani na univerzah v notranjosti države. V okviru jezikovnih tečajev so vnašali v klub novega duha s političnimi in poljudnoznanstvenimi predavanji. Radikalnejši krog nacionalno usmerjenih mladincev se je polagoma dokopal do načrta o pravi organizaciji, podobni nekdanji »Zvezi mladinskih društev«.¹⁰

⁸ Milan Bolčič, O Štempiharski literaturi, Jadranski koledar, 1954, str. 118 in sl.

⁹ O Štempiharjih in pevskih zborih glej: Primorski dnevnik l. 1951, št. 23 in 198, l. 1955, št. 251 in l. 1956, št. 260; Jadranski koledar 1954 in spominsko gradivo v Arhivu IZDG.

¹⁰ Zveza mladinskih društev je nastala po I. svetovni vojni. Združevala je mladinska društva v Trstu in okolici, ukinjena je bila leta 1927 s fašističnim zakonom.

V tem okviru je začel leta 1938 delati Pinko Tomažič, tedaj študent trgovske akademije. Iz vrst zrelejših in levo usmerjenih dijakov je sestavil skupino simpatizerjev komunistične stranke. Imenovali jih bomo kar mlade komuniste, za kar so se šteli tudi sami, čeprav niso imeli formalne organizacije komunistične mladine. Ti mladi komunisti so se redno sestajali in Pinko jim je dajal navodila za delo. Skupno so zavzemali stališča do posameznih vprašanj v krogu študentov ter se vzgajali v marksističnem duhu. S temi mladinci, ki so vplivali tudi na svoje prijatelje izven te skupine, je Pinko utiral pot cilju: združiti vso napredno slovensko mladino v enotno protifašistično fronto skladno z zgoraj omenjenim programom. Med prve uspehe mladih komunistov moremo šteti dejstvo, da jim je uspelo vključiti v študentski klub skupino delavske mladine od Sv. Jakoba, ki je delovala v tamkajšnjem pevskem zboru, sicer pa bila prepuščena sama sebi. To je bilo mogoče storiti v trenutku, ko je v vodstvu študentske mladine nastal razkroj med radikalnejšimi nacionalističnimi mladinci, ki so hoteli pravo organizacijo, in med tistimi, ki so bili tesneje vezani na slovenske meščanske politike in vztrajali na dotedanjem načinu zabav in vzgoje, češ da bi jih organizacija kompromitirala in pokopala. Tem liberalno-narodnjaškim eksponentom je bila v nevarnosti osebna korist, zato so oportunistično omahovali med strahom, da bi se režimu preveč ne zamerili, ter med narodnostnimi cilji, hkrati pa so se bali naraščajočega vpliva komunistične stranke na mladinsko gibanje, ki bi se v morebitni organizaciji lahko še poglobil.

Vzporedno s svetojakobčani so se v klub vključevali tudi mladinci iz skupine »Štempiharjev«, ki jim je bilo študentsko vodstvo zaradi njihove nacionalne usmerjenosti nekoliko bolj naklonjeno.

Dijaška mladina v Trstu je po vzgledu »Štempiharjev« izdajala svoje glasilo »Iskra«, kjer so objavljali najboljše slovenske šolske naloge. Spomladi 1940. leta je izšla na pobudo Pinka Tomažiča ciklostirana revija »Plamen« na 34 straneh. V uvodnem članku je Pinko med drugim zapisal: »... Mladina je tista sila, ki edina zmore vzdržati kakršenkoli pritisk in ohraniti ter razvijati naš narodni čut kljub neugodnim razmeram. In to zato, ker je mladina najbolj pogumni, udarni in nesebični del naroda. S svojim zaletom prečisti marsikatero prašno tradicijo, spremeni okostenelosti v prožne tvornosti in doseže velike uspehe prav tam, kjer za druge kraljuje utopija...«¹¹

Pinko Tomažič se je s sodelavci odločil, da bodo podpirali ravnanje radikalne nacionalistične struje proti desničarskemu vodstvu, kajti prve je bilo lažje nadzorovati, deloma pa so bili tudi že pod vplivom komunistov. Z razkrinkovanjem korupcijske politike slovenske buržoazije, ki si je prilaščala vodstvo pri mladini, je bilo do neke meje mogoče pridobivati same mladinske voditelje, ki so se že začeli odmikati od vrha okrog »Tržaške hranilnice in posojilnice«. Prvi poskus, ustanoviti mladinsko organizacijo, je sicer propadel, vendar je bila leta 1938 mladina že toliko razgibana, da se je mimo vseh prepovedi starejših politikov organizirala v nekakšno zvezo. Na zborovanju v ulici San Francesco, ki je bilo sklicano v ta namen septembra 1938, je bil na predlog komunistov z veliko večino za predsednika izvoljen Drago Štoka¹² proti Ivu Sosiču.

¹¹ »Plamen«, str. 3, Arhiv IZDG.

¹² Drago Štoka je padel 19. februarja 1944 v Benečiji.

»... Te volitve so dokazovale, da je bila slovenska mladina predvsem protifašistična in da ... se ni nameravala upreti italijanskemu fašizmu, odpirajoč vrata nekemu domačemu fašizmu, stremela je po socialistični revoluciji, ki bo sledila padcu italijanskega fašizma...¹³

V tržaškem mladinskem gibanju se je pojavila še tretja struja, krščanski socialisti, ki pa so sicer prevladovali na Goriškem. Med tržaškimi dijaki in študenti ta struja ni našla pristašev; separatistično stališče o samostojni Sloveniji ni privlačevalo mladih narodnjakov. Pač pa je skupina okrog Pinka izkoristila novo možnost in v vrste krščanskih socialistov, ki so imeli svoje shajališče v ulici San Nicoló, poslala svoje pristaše, zlasti delavsko mladino od Sv. Jakoba, ki so jo v klubu študentov še vedno zapostavljali. Tako je bil zagotovljen vpliv in nadzorstvo Komunistične stranke med krščanskimi socialisti. Sicer pa si je mladi rod te svetovno nazorske skupine z dr. Stankom Vukom¹⁴ na čelu že po letu 1938 prizadeval, da bi se delovanje vseh protifašističnih struj strnilo, odmikal se je od starega klerikalnega vodstva in se povezoval z mladino drugih skupin.¹⁵

V letih, ko je v svetu že divjala druga svetovna vojna, je torej mladina v Trstu dokaj dobro poznala razne politične koncepte, njene simpatije pa so bile na strani leveice. Vpliv mladega Pinka, člana pokrajinskega vodstva Komunistične stranke, pa je iz dneva v dan naraščal. Leta 1941 je prav ta mladina postala glavna opora nastajajoči Osvobodilni fronti.

III

Trst je bil vseskozi politično središče Julijske krajine. Podeželje pa so bivše meščanske stranke zanemarjale, tem več vpliva pa je imela Komunistična stranka, kajti tako v okolici Trsta kakor na Krasu, na Pivškem in v Slovenski Istri so bili kmetje in delavci pod močnim vplivom njenih članov. Če so mladi komunisti s težavo uveljavljali svoj vpliv med študentsko mladino v Trstu, pa so imeli precej lažje delo v okoliških, povečini proletarskih vaseh. V krajih, kot so Trebče, Opčine, Nabrežina in drugi, je bilo združevanje raznih političnih struj mnogo preprostejše, saj so bile tam tudi nacionalistične skupine razen nekaj izjem levo usmerjene, tako da se je delovanje obeh gibanj v nekaterih vprašanih prepletalo in združevalo.¹⁶

Kulturno visoko razvita tržaška mladina je s svojimi pevskimi in dramskimi nastopi obiskovala slovenske vasi. Sklepanje poznanstev z goriško mladino in s kmečko mladino na Krasu, v Istri in na Vipavskem je dajalo gibanju vse večjo moč. Višek v tem razvoju je bilo zborovanje v Koprivi na Krasu 1939. leta, ki so se ga na predlog okoliške mladine udeležili tudi napredni tržaški študentje in dijaki. »... Manifestacija se je tako spremenila v srečanje delavske, kmečke in študentske mladine pod geslom enotnosti v boju proti fašizmu... odtlej doraščajoča inteligenca iz ulice San Francesco ni bila več

¹³ Spomini Borisa Kovačiča, str. 14, Arhiv IZDG.

¹⁴ Stančo Vuk je bil 14. decembra 1941 obsojen na 15 let zapora. 10. marca 1944 so ga ustrelili v Trstu črnorokci skupno z ženo Danico Tomažič, dan pred name-ravanjem odhodom v partizane.

¹⁵ Glej uvod v knjigi: S. Vuk, Zemlja na zahodu, Koper, 1959.

¹⁶ Glej izjavo Albina Dujca, Arhiv IZDG.



Skupina slovenske mladine iz Trsta in okolice na izletu aprila 1940

skupina sama zase, temveč je živela s problemi mladih delavcev in kmetov iz vse pokrajine...¹⁷ Po tem dogodku lahko govorimo že o mladinski fronti, ki je pod skupnim geslom boja proti fašizmu združevala komunistično, krščansko-socialistično in meščansko nacionalistično usmerjeno mladino.¹⁸

Delo mladine pa se ni omejevalo samo na sestajanje in na širjenje gibanja, na propagando in na oblikovanje organizacije. Drznejši mladinci so se že z davnej ukvarjali z mislijo na sabotaže, teror in končno na oboroženo vstajo. To je bila tradicija, ki so jo zapustile bazoviške žrtve. Sedaj so se pripravljali ne toliko z dejanji, kolikor z vzgajanjem vodilnih ljudi, predvsem pa z zbiranjem orožja, z ustvarjanjem tehničnih delavnic, radijskih središč in obveščevalnega omrežja. Glede na prehitvevajoče se svetovne dogodke pa je tudi Komunistična stranka predvidevala oboroženo vstajo. Akcijo za zbiranje orožja in za razporejanje članstva, ki je bila okrog leta 1939 v polnem raz-

¹⁷ Spomini Borisa Kovačiča, str. 16, Arhiv. IZDG.

¹⁸ Zgodovina Slovenskega Primorja III. del (delo kolektiva), rokopis v Arhivu IZDG.

mahu, je bilo treba dopolniti z načrtnim delom komunistov v nacionalističnih skupinah samih, zakaj pridobivanje teh bi olajšalo prehod iz upora proti narodnim zatiralcem v socialistično revolucijo.¹⁹ Ta politični koncept pa srečamo tudi že v omenjeni izjavi treh komunističnih strank, kjer peta točka pravi: »... S tem, da komunisti zanašajo svoje stališče in svoja gesla v slovenskem vprašanju v najširše množice... so dolžni njihovo delovanje za uresničenje gesel o narodnem vprašanju prenesti na pripravljanje in razširjanje dnevnih bojev množice proti vsem oblikam narodnega zatiranja... samo z razvijanjem vsakodnevnih bojev... bodo komunisti zmožni, da izpodkopljejo vpliv meščanskih narodnosporazumskih strank vseh vrst med množicami slovenskega naroda...«²⁰

Posebno zvrst dela je Komunistična stranka razvila s propagando med fanti, ki so bili mobilizirani v italijansko vojsko. V zadnji številki »Dela« iz leta 1940 je pozivala vojaštvo: »... Vojaki, dezertirajte na vseh frontah in potegnite s seboj tudi vaše prijatelje; izdajajte, kolikor je v vaši moči, vse tajne v korist sovražnikom fašizma... Slovenska mladina, najmanj zastrupljena od fašističnih laži, se bo znala skupno z italijansko mladino upreti oficirjem in čez strelske jarke ponuditi roko vojakom drugih držav...«²¹

Komunistični stranki v Julijski krajini in posebej narodnemu heroju Pinku Tomažiču gre torej zasluga, da je iz skromnih začetkov nastalo množično protifašistično razpoloženje, pri mladini pa prava enotna fronta, kljub vztrajnemu delu profesionalnih politikov domače reakcije za preprečitev vpliva komunistov na zavedne Slovence.

V tem predvojnem gibanju moremo iskati korenine poznejšega mladinskega poleta v narodnoosvobodilni vojni, ki je dokončno dozorel v letih po razsulu Italije. Omeniti moramo, da so se v dobi narodnoosvobodilnega boja vključili v Osvobodilno fronto ter v enote narodnoosvobodilne vojske vsi pristaši predvojnega tržaškega gibanja, poleg komunistov tudi nacionalistično in klerikalno usmerjeni mladinci, razen redkih vodilnih nacionalistov, ki so se priključili beli gardi ali pa ostali do narodnoosvobodilnega boja pasivni.

IV

Ilegalna dejavnost tržaške mladine italijanski fašistični oblasti ni bila neznana. Stalne izlete na deželo, prireditve in sestanke, ki so imeli videz nedolžnih zabav, so oblasti v letih, ko je vladalo prijateljstvo med Italijo in Jugoslavijo, še nekako dopuščale. Ta delna popustljivost pa je bila zanje tudi koristna, saj je mogla policija zaradi neprevidnosti navdušene mladine ter s pomočjo svojih plačanih zaupnikov sestaviti natančen seznam vseh udeležencev gibanja, posebej pa tistih mladincev, ki so v tem okviru pridobivali, usmerjali in vodili mladino v znamenju komunističnega programa. V dneh, ko se je Italija pripravljala, da vstopi v vojno, pa si je hotela zavarovati

¹⁹ Izjava Albina Dujca, spomini Vida Vremca v Arhivu IZDG in v Arhivu pri CK ZKS.

²⁰ »Dela«, julija 1934, Arhiv pri CK ZKS.

²¹ Arhiv IZGD, fasc. 1019/VII; nobena številka »Dela« iz te dobe ni ohranjena, navedeni citat je preveden iz italijanščine iz obtožnice komunistov, aretiranih leta 1940. Glej še spomine Vida Vremca v Arhivu IZDG.

hrbet in tedaj je za mladinsko napredno gibanje kakor za celotno organizacijo Komunistične stranke v Julijski krajini prišla črna ura.

2. junija 1940 so aretirali Pinka Tomažiča in njegove najbližje sodelavce, do septembra 1940 pa je OVRA (italijanska tajna policija) zaprla 149 oseb, obdolženih komunistične dejavnosti, od septembra do novembra istega leta pa je bilo aretiranih še nadaljnjih 120 oseb, pristašev nacionalističnega gibanja in bivših meščanskih strank.

Odkrili so devet skladišč orožja, streliva in razstreliva — od teh so jih imeli komunisti pet — dva ciklostilna stroja, radijski oddajnik, zaplenili so vse izdaje listov »Delo«, »Iskra« in »Plamen« ter precejšnje količine tehničnega materiala.²² Le štempiharska literatura nam je ostala v dokaz predvojnega delovanja v Trstu.²³

Nadrobna preiskava med aretiranimi, ki je trajala več kot leto dni, je polagoma razkrila policiji celotni mehanizem odporniškega gibanja v Julijski krajini.

V decembru se je posebno sodišče za zaščito države preselilo iz Rima v Trst in po dvanajstdnevni razpravi sodilo šestdesetim obtožencem, komunistom, slovenskim izobražencem in tako imenovanim teroristom. 14. decembra 1941 so izrekli devet smrtnih obsodb, štiri na smrt obsojene so pomilostili na dosmrtno ječo, ostali pa so dobili skupno 966 let in 6 mesecev zaporne kazni. Približno petdeset aretiranih so poslali v internacijo, ostale so izpustili, vendar so ostali pod policijskim nadzorstvom.

15. decembra 1941 ob 8. uri zjutraj so na strelišču pri Opčinah ustrelili šestindvajsetletnega Pinka Tomažiča in še štiri člane odporniškega gibanja, Ivana Vadnala iz Žej, Ivana Ivančiča iz Čezsoče, Simona Kosa iz Ruta in Viktorja Bobka iz Ilirske Bistrice.²⁴

Ta dogodek je zapustil mogočno sled v srcih primorskih Slovencev, v zavesti doraščajoče mladine pa povzročil pravo prelomnico. Gabrijela Jovan in Marjan Blažina, takratna dijaka in poznejša mladinska aktivista, pravita, da je prav tisti proces mlajše zbudil in bil zanje nekakšno razodetje; takrat so se slovenski dijaki v šolah nekako zaprli vase in začeli med seboj razpravljati o Pinku in njegovih namenih. Proces Pinka Tomažiča jih je pripravil do tega, da so začeli razmišljati in sodelovati v gibanju odpora, brž ko so bile 1941. leta dane možnosti.²⁵

Po aretacijah leta 1940 je mladinsko gibanje v Trstu močno zastalo, zadnje zborovanje je bilo 15. avgusta 1940 na Kuclju v Trnovskem gozdu, to je v dneh, ko je OVRA že tesno stiskala obroč okrog protifašističnega gibanja. V mestu so mladinskim vrstam zadali precejšnje izgube. Iz skupine mladih komunistov oziroma simpatizerjev Komunistične stranke in iz študentskega kroga iz ulice San Francesco je bilo okrog 70 odstotkov zaprtih. Izmed simpatizerjev, ki jih je organizacija vzgajala v narodnem duhu ter v duhu protifašizma, so jih okrog 70 odstotkov mobilizirali, od tega vsaj 80 odstotkov v posebne delavske bataljone — »battaglioni speciali«. Spomladi 1941. leta so se

²² Arhiv IZDG, fasc. 1019/IV, VII.

²³ Posamezne izvode publikacij hranita Danilo Benčina in Milan Bolčič v Trstu.

²⁴ Arhiv IZDG, fasc. 1019.

²⁵ Zapisnik sestanka tržaških aktivistov z dne 16. marca 1959, str. 6 in 15; odslej Zapisnik.

Direzione Carceri (Gim.)

TRIESTE

ELENCO

dei detenuti giudicati dal Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato con sentenza d.d. I4.I2.4I-XX

N. ord.	Cognome e nome e paternità	Condanna riportata	Stabilimento ove il detenuto in attesa si trova
I	Tomasi Giuseppe di Giuseppe	Pena di morte	
2	Bobek Vittorio fo Antonio	Pena di morte	
3	Ivanich Giovanni di Giovanni	Pena di morte	
4	Vadnal Giovanni di Mattia	Pena di morte	
5	Kos Simone di Simone	Pena di morte	
6	Germelj Leopoldo fu Giuseppe	{Pena di morte {(Conv. Ergastolo)	Portolongone
7	Skuka Antonio fu Antonio	{Pena di morte {(Conv. Ergastolo)	Portolongone
8	Kane Francesco di Andrea	{Pena di morte {(Conv. Ergastolo)	S. Stefano
9	Sardes Teodore fu Giuseppe	{Pena di morte {(Conv. Ergastolo)	S. Stefano
10	Ujcio Giuseppe fu Francesco	30 anni recl.	Civitsvechia
11	Srilligei Augusto fu Giuseppe	id.	id.
12	Budin Luigi fu Gregorio	id.	id.
13	Abrami Antonio di Leopoldo	id.	id.
14	Ursich Adolfo di Francesco	id.	id.
15	Dominici Vladimiro fu Fr. no.	id.	id.
16	Casperi Giovanni fu Giorgio	id.	id.
17	Fosarelli Lodovico di Antonio	id.	id.
18	Vatta Giovanni di Antonio	id.	id.
19	Scherlj Albino fu Andrea	id.	id.
20	Somec Giacomo di Francesco	id.	id.
21	Sluca Francesco fu Francesco	id.	id.
22	Dolenc Giacomo di Giacomo	id.	id.
23	Postogna Giovanni fu Giobatta	id.	id.
24	Bröve Mirko fu Giovanni	id.	id.
25	Rejco Felice fu Giovanni	id.	id.
26	Prezlj Lovovico fu Michele	id.	Gastelfr. Em.
27	Bizacil Francesco di Giuseppe	id.	id.
28	Copi Leopoldo di Francesco	id.	id.
29	Klavora Giovanni di Andrea	id.	id.
30	Tuta Venesaleo di Filippo	id.	id.
31	Duc Albino di Giacomo	id.	id.
32	Kornik Vittorio fo Giovanni	id.	id.
33	Jossi Vittorio fu Vittorio	24 anni recl.	id.
34	Kosovel Giuseppe fu Andrea	15 anni recl.	Fossano
35	Lovracich Stefano fu Antonio	id.	Fossano
36	Slavich Slavoj fu Edoardo	id.	Fossano
37	Bolai Milan fu Michele	id.	Fossano
38	Vrenea Guido fu Antonio	id.	Fossano

Prva stran seznama obtožencev v drugem tržaškem procesu proti komunistom in antifašistom z navedbo obsodbe z dne 14. decembra 1941. Prvi v seznamu je Josip Tomažič, obsojen na smrt

(Continuati one)

N. ord.	Cognome, nome e paternità	Condanna riportata	Stabilimento ove il detenuto in atto si trova
39	Vuk Stanislao di Antonio	15 anni recl.	Fossano
40	Fahor Romano di Carlo	12 anni recl.	S. Gimignano
41	Cok Andrea fu Andrea	12 anni recl.	id.
42	Udovich Francesco di Giovanni	12 anni recl.	Fossano
43	Stanish Bruno fu Bruno	12 anni recl.	Fossano
44	Mankoe Vladimir di Giuseppe	12 anni recl.	Fossano
45	Sturm Lovovio di Antonio	12 anni recl.	Fossano
46	Stefani Carlo di N.N.	10 anni recl.	Fossano
47	Danieli Antonio fu Giovanni	10 anni recl.	Fossano
48	Urbancich Maria fu Antonio	8 anni recl.	Perugia
49	Rachin Ferdinando di Ferdinando	7 anni recl.	Fossano
50	Melussi Edoardo fu Edoardo	6 anni recl.	Trieste (Infern.)
51	Besedniak Luigi fu Giuseppe	6 anni recl.	S. Gimignano
52	Zidaric Boris di Giuseppe	6 anni recl.	S. Gimignano
53	Saramore Oscar fu Ferdinando	1 anno e 6 m. r.m.	Trieste (Pena esp. disp. autorità milit. r.)
54	Kukanja Angelo fu Antonio	16 anni recl.	Gastellfr. Emilia
55	Toncio Francesco di N.N.	16 anni recl.	id.
56	Zoli Felice di Luigi	16 anni recl.	id.
57	Di Leonardo Rodolfo di Giacomo	assolto i.p.	Trieste (Disp. Uff. Pol.)
58	Nca Giuseppe di Simone	assolto i.p.	id.
59	Bobich Redivoj di Leopoldo	assolto i.p.	id.
60	Bobich Antonio di Agostino	assolto i.p.	Trieste (Disp. Aut. mil.)

Cicenti, 20/XII/1941 XX

L. Diaklov

Az.

Druga stran istega seznama

vrnila domov dekleta, ki jim je oblast dala svobodo pod policijskim nadzorstvom.

Tisti, ki jih niso aretirali, so organizirali materialno pomoč zaprtim in solidarnostne akcije; ob določeni uri so prihajali pod okna zaporov, najprej posamezno, nato pa tudi v večjih skupinah. To so bili mladi ljudje, ki so se začeli prebujati ob nevarnih svetovnih dogodkih in ob domači nesreči. Razen tega pa so se še vedno pojavljali napisi po zidovih in propagandni letaki po ulicah, in to z vzkliki Sovjetski zvezi, s srpom in kladivom; s sramotnjem

fašističnih voditeljev,²⁶ vendar so bili to le posamezni pojavi in v manjšem obsegu. Verjetno je bilo to delo preostalih članov KPI iz ladjedelnic in tovarn. Novo razdobje za mladinsko in odporniško gibanje v celoti pa se je začelo v drugi polovici 1941. leta. Takrat je Komunistična partija Slovenije po sklepu o oboroženi vstaji na celotnem slovenskem ozemlju posegla tudi v razmere onstran državne meje in poslala v Slovensko Primorje sposobne partijske aktiviste. Ti so postavili prve temelje Osvobodilne fronte med zavednim prebivalstvom, ki je po letu 1940 ostalo brez lastnega vodilnega jedra.²⁷

V

Avgusta 1941. leta je Centralni komitej KPS poslal v Trst Oskarja Kovačiča-Tonija, da bi organiziral Osvobodilno fronto med zavednimi Slovenci in naprednimi Italijani. V drugi polovici oktobra pa je poslal v mesto še Oskarjevega brata Leona in Franca Hvaliča-Bolto. Prve stike je navezal Oskar z družinami, ki so bile znane še iz predvojnega odporniškega gibanja, toda organizirati omrežje aktivistov iz ljudi, ki so bili do kraja kompromitirani in pod nadzorstvom policije, ni bilo ravno priporočljivo. Po izjavah preživelih odposlancev CK KPS vemo, da so bili opozorjeni, naj uporabljajo stare zanesljive naslove le v skrajni sili, gibanje pa naj razširjajo predvsem v novih, mlajših plasteh. Ta taktika se je tudi v resnici bolj obnesla.²⁸

S pomočjo Tržičanov je Oskar Kovačič spoznal v Trstu skupino fantov, nekdanjih gojencev »Istrskega internata« v Zagrebu, ki so bili tamkaj organizirani v SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije), pa so se po okupaciji Jugoslavije vrnili domov. To je bila prva mladinska skupina v mestu. Hkrati je dobil Oskar zvezo še z nekdanjimi Pinkovimi sodelavci, z Zoro Perello, ki je organizirala mladinsko skupino pri Sv. Jakobu, in z Vojko Šmuc, ki je delala med mladino v središču mesta. Izmed zrelejših mladincev, bivših mladih komunistov in simpatizerjev KP, je izbral Kovačič najagilnejše za posebno pomoč pri delu za organiziranje javk, ilegalnih bivališč, za ustanovitev skromne tehnike in za vzdrževanje in razširjanje zvez. Tako je bila Ernestu Arbanasu-Gigiju zaupana naloga, da spremlja Oskarja na poti po Istri, kjer je razširjal omrežje organizacije. Arbanas je namreč poznal vrsto zanesljivih mladincev iz »Istrskega internata«; poleg tega je bil še inštruktor Vojkine mladinske skupine v središču mesta, povezal pa je v gibanje tudi skupino fantov iz »Istrskega internata« z Renato Jarach na čelu; ti so bili sicer zagrizeni protifašisti, vendar skrajno oportunistično in malomeščansko nastrojeni. Mladinci, ki so bili neposredno povezani z Oskarjem, kakor na primer Boris Kovačič, ki je bila pri njem glavna javka za tiste, ki so prihajali iz Slovenije, in je imel tudi majhno tehniko za ponarejanje dokumentov, iz konspirativnih razlogov niso neposredno delali v skupinah na terenu.

Glavna naloga prvih treh mladinskih skupin je bila, pritegniti prijatelje iz nekdanjih prosvetnih krožkov in ustvarjati nove tri- do pet-članske sku-

²⁶ Arhiv IZDG, fasc. 1011.

²⁷ Vsi podatki, ki nimajo posebej navedenih virov, so vzeti iz gradiva, ki ga je zbral in uredil Boris Kovačič, Arhiv IZDG.

²⁸ Izjava Ervina Dolgana in Borisa Kovačiča, Arhiv IZDG.

Narodni heroj
Oskar Kovačič
(1908–1944),
član CK KP Slovenije



pine. To niso bili aktivni SKOJ, temveč samo mladinske skupine v okviru OF. Poleg med seboj tesneje povezanih mladincev, ki so se redno sestajali in skupno sprejemali načrte za delo, pa so v nastajajoče gibanje vstopali tudi posamezniki, ki so bili ali neposredno povezani s starejšimi aktivisti ali pa preko sorodnikov z nastajajočo organizacijo na podeželju.

Delo mladine je bilo v začetku omejeno predvsem na propagando. Literaturo sta prinašala iz Ljubljane brata Kovačiča, treba pa jo je bilo prevajati v italijanščino, jo razmnožiti in končno še razširjati. To je bilo v začetku skrajno preprosto, odvisno od enega samega pisalnega stroja, nekoliko pozneje pa so voditelji OF organizirali ciklostilno tehniko. Konec oktobra se je gibanje že dokaj razširilo in poleg propagandnega dela se je začela akcija za narodno posojilo in za zbiranje najrazličnejših stvari. Zanimiv je primer, ko so organizirani študentje izbrali brucovski večer in med udeleženci zabave nabrali 800 lir, ne da bi bili darovalci vedeli, da je denar namenjen OF; bili so pač navajeni še iz prejšnjih mesecev prispevati za tako imenovano »Rdečo pomoč« oziroma za zaprte tovariše.

Ko profitirajo naprej!

Slovenca!

Fašistični režim pripravlja nov zločin nad slovenskim narodom na Primorskem. Sretjeje duševna bo prisilila rezervna proti bližini Slovencev, ki niso naključni drugemu letar to, da so ostali li zvoisti svojo ru narodu in da niso klonili pred terorjem, ki ga izvaja je fašistični teroristi od vasa delovnem ljudstvom. Zaka; uprizarje fašistični režim povno danes to krvavo "predstavo"?

Kato kar vidi kako reče uprizarje, nato kar vidi, da narod ne more več prenašati vseh brezno rojca in ponujkanja, nato kar vidi, da se je narod gašel dvobit in zahtevati svoje pravice. Fašistični krvniki so bolj ko kdaikoli zavedajo, da jim ni je znanja una, da prihaja vli svoboda od Vzhoda preko Nibe. Zogovlari je tudi k nam. In da bi vse to pripresili, so poritali in jerno sodišče v Trst, prav zato jih obtočujejo za hudobnih dejanj, prav zato grozijo z smrtnimi obsojami.

Slovenski Narodni

novo smo se pretresli, mnogo je bilo se strah, mnogo je bilo se prelite slovenske krvi na njo svobodo. Toda vse to nas ni uničilo, ni nas navzavilo mulodufna. Kljub tem strvam smo ostali živ del našega naroda in da več, postali smo se trdnjši, se bolj prekaljeni in se bolj pripravljani boriti se za naš narodni obstoj.

Slovenca!

Tudi to pot bomo ostali trdni in odločni. Pobona stvar in tudi ne te gnuzni zločin nas ne bo preplasil, ne bo nas očvrnil od tega, da bi ne ostali zavedni Slovenci in odločni borci za boljše bodočnost slovenstva. Nasprotno, zahtevamo svojo pravico se bolj odločno boror kdaikoli, in na to; pot ni sila, ki bi nas zaustavila. Bogobe bo spet pralita slovenska kri, toda na; se zavedajo fašistični tirani, da bo ta kri ročila nova tisoče in tisoče neustrahanih borcov, da bo ta kri grobolopnikovega gonopstva.

Slovenski delavci, metelci, intelektualci, ves slovenski narod!

Starimo se za vršnjeje v enotno napredovaljivo Osvobodilno Fronto Slovenskega Naroda in zahtevamo za odločnejše naše pravice? Zahtevamo evrostrijav vseh obtožencev, zahtevamo popolno amnestijonah. Za politična obreja, za, zahtevamo samodolžno slovenskega naroda z pravico do odcepitve!

- ZIVITA OSVODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA!
- ZIVILA SVOBODNA PROSVIJA SLOVENSKEGA S TIROROM, GORICO, LJUBUJAN, TRSTOM, IN VSEJEM SLOVENI!
- DOLE S TIRORJE! -- ZIVILA AMNESTIJA!
- ZIVITA OSVODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA!
- HELT KAZEN NA SVOPROD KARCION!

Osvobodilna Fronta Slovenskega Naroda
Republični odbor za Primorje.

Protestni letak v slovenščini, razširjen leta 1941 v Trstu ob procesu proti Josipu Tomazičju-Pinku in tovarišem



Passa avanti!

La lesia comunità itali...

Il regime fascista sta per compiere un nuovo delitto che riguarda il popolo sloveno. Il 3 dicembre si presenterà a Trieste davanti al Tribunale un gruppo di 60 Sloveni a cui minaccia la fucilazione se non lunga permanenza in carcere. Questi Sloveni non hanno commesso altro delitto che questo di aver esercitato i diritti nazionali e sociali.

I potentati fascisti non invano il giorno precedente nominano segretario della guerra del popolo lavoratore chi non consente più di portare sulle proprie spalle il peso delle pazzie avventate di guerra e del sistema sfruttatore del dominio fascista, bastone in mano processi contro gli "irredentisti", "napie", "comunisti" ecc. Con questi processi tentano di nascondere la vera situazione nella quale si sono inabissati questi tiranni appunto per avere spinto il popolo italiano in una guerra della quale il popolo italiano non trarrà altro che la morte e la miseria.

Italiani!

Non Sloveni non abbiamo mai proteso neppure un palmo di terra italiana, e così anche non abbiamo alcun interesse di opprimere alcun nostro italiano su terra slovena. Nella nostra giustificabile lotta per la nostra esistenza nazionale, noi Sloveni non abbiamo nulla contro il popolo italiano, bensì lottiamo e lotteremo contro il regime fascista che ha tolto a noi e a voi i più fondamentali diritti nazionali, umani e sociali.

Italiani!

La lotta del popolo sloveno per i propri diritti è nello stesso tempo anche lotta per i diritti del popolo lavoratore italiano. Il orrore del fascismo rappresenta la fine dell'umanità e parricida guerra, fine della nicchia e fine della prepotenza che i tiranni fascisti effettuano anche sul vostro popolo.

Lavoratori, contadini italiani, tutti le lesie comunità italiane antifascista!

Innalzate anche voi il vostro grido di protesta contro il delitto immane che stanno per compiere le sanguisughe fasciste su questo gruppo di Sloveni, esigete anche voi la completa liberazione di tutti gli accusati. Esigete con noi Sloveni la completa amnistia di tutti i condannati politici in Italia. Associatevi anche voi alla sommossa di tutti i popoli d'Europa. Sinate anche voi a vincere la barbarie fascista che minaccia di annientare tutto ciò che è libertà e progresso. Associatevi anche voi alla nostra giusta lotta per un migliore avvenire dell'umanità, lotta che è combattuta dal popolo lavoratore di tutte le nazioni con il capo l'Unione Sovietica.

Donne e uomini Italiani!

Preparatevi anche voi contro questo delitto, unitevi alla lotta diretta da tutti i popoli contro i delitti fascisti e la guerra. Pensate ai vostri mariti e figli che cadono del freddo sotto il fuoco dei canardi, donne e in tutti i campi, pensate alle migliaia dei soldati morti della nazione italiana che languono nelle carceri e nei campi di concentramento. Lotta è tutto ciò della mano del lavoratore di tutte le nazioni, che lotta per vedere una volta per sempre por fine a questo orrore.

Evviva l'amnistia per tutti i condannati politici!
Abbasso il terrore - evviva la libertà!
Evviva la lotta coraggiosa dei lavoratori di tutti i popoli
con il capo l'Unione Sovietica!
Morte ai fascisti - libertà ai popoli!

Fronte liberatore del popolo sloveno.
Comitato provinciale per la Venezia Giulia.

Skromni začetki s peščico organiziranih mladincev in morda z enakim številom manj kompromitiranih starejših ljudi so se razvili v prvo vidno dejavnost v dneh, ko se je v Trstu pred posebnim sodiščem začel že omenjeni proces. Navodila za akcijo v dneh procesa sta brata Kovačiča dobila v Ljubljani. V Trstu je bila predvidena močna propagandna akcija, v bližini mesta in na ostalem ozemlju Slovenskega Primorja pa pomembnejše sabotaže in napadi partizanske enote, da bi bili vezali del vojaštva in policije, ki sta morala skrbeti za varen potek obravnave. V načrtu je bil celo napad na kolono na smrt obsojenih in rešitev Pinka Tomažiča. Toda prva partizanska četa na Pivškem je bila maloštevilna, nameravani prehod večje partizanske formacije z Mokerca preko Črnega vrha prve dni decembra pa se ni posrečil in tudi organizacija v Trstu je bila prešibka, da bi bila lahko zbrala natančne podatke, potrebne za tako veliko stvar.²⁹

Ob procesu se je fašistična oblast do dobra zavarovala; mobilizirani so bili vsi oddelki policije, karabinjerjev in OVRE, v pomoč pa so jim poslali še brigado kvesturinov in črnih srajc iz notranjosti države.³⁰ Oblasti so tedaj pričakovale napade in reakcijo na izrečeno šodbo.

Tržaška organizacija je pripravila propagandne letake, ki so proces popularizirali in pozivali prebivalce, naj protestirajo in naj se vključijo v narodnoosvobodilno gibanje. Letaki so bili ciklostirani (40) in dvojni, eni z naslovom »Slovinci«, drugi pa »A tutta la leale comunità italiana« — Vsej lojalni italijanski javnosti, s podpisom »Osvobodilna fronta slovenskega naroda — Pokrajinski odbor za Primorsko«. Dne 4. decembra 1941 zjutraj so se prvič pojavili na cesti Trst—Pula, nato na tržaških ulicah in v okolici Milj. V naslednjih dneh jih je bilo vse več ne samo na tržaških ulicah in v poštnih nabiralnikih, temveč tudi na Postojnskem, Pivškem in v Istri. 11. decembra je policija odkrila na sodni palači, kjer je 60 obtožencev čakalo na sodbo, napise »Viva Tomažič«, »Abasso il Tribunale Speciale« in »Abasso la polizia«, v ulici Nizza poleg vhoda v sodno palačo pa 130 letakov z napisi proti predsedniku sodišča in proti policiji.³¹ V tromesečnem poročilu notranjemu ministrstvu je tržaški kvestor 25. decembra istega leta poročal, da prevratne dejavnosti še ni opaziti, vendar se bo gotovo pojavila, ker prihajajo iz okupirane Jugoslavije različni ljudje. »... Med znanim procesom pred posebnim sodiščem za zaščito države proti slovenskim iredentistom, komunistom in teroristom je bilo namreč raztrošenih nekaj deset letakov s protinardno vsebino, kar je delo slovenskih elementov izza meje...«³²

Izgovor na novi položaj, ko je bila nekdanja državna meja laže prehodna, je bil deloma upravičen, seveda pa tržaška kvestura tudi ni mogla priznati, da kljub veliki očiščevalni akciji, ki jo je podvzela OVRA komaj dobro leto prej, še ni uničila vsega protifašističnega odpora na ozemlju Julijske krajine.

Prvemu drznemu koraku nastajajoče mladinske organizacije in Osvobodilne fronte v Trstu so sledile hude posledice. Še preden je bil proces zaključen, so aretirali Oskarja Kovačiča in nekatere člane OF. Propagandno akcijo so mladinci sicer nadaljevali, a po 16. decembru so aretirali še voditelje in nekatere člane mladinskih skupin. 12. januarja 1942 so skupaj z desetimi

²⁹ Izjava Ervina Dolgana, str. 10, Arhiv IZDG.

³⁰ Trieste, str. 41, Istra i Slovensko Primorje, Beograd, Rad 1952 str. 180.

³¹ Arhiv IZDG, fasc. 1011/III.

³² Arhiv IZDG, fasc. 1014/VIII.

Zora Perello-Godina
(1922—1945)
tržaška skojevska aktivistka,
članica KP



aktivisti iz okolice Trsta prijeli Leona Kovačiča, ko je bil na sestanku v neki krojaški delavnici v Plavjah. Vsega je bilo zaprtih 18 aktivistov iz Trsta, okolice in Istre.³³ Aretacije pa niso prizadele organizacij v Tržiču in na Goriškem.

V prvih dneh septembra 1942 je bil v Rimu pred posebnim sodiščem nov proces. Brata Kovačiča³⁴ sta bila obsojena vsak na 30 let zapora, Jože Miklavčič iz Milj, mladince Boris Kovačič in Ernest Arbanas vsak na 14 let, Boris Guina na 15 let, Zora Perello³⁵ in Renata Jarach na 12 let, Ljubo Sušič pa zaradi mladoletnosti na 8 let zapora. Druge so že v Trstu obsodili na več let

³³ Arhiv pri CK ZKS, fasc. P. M.

³⁴ Oskar Kovačič je umrl v Ljubljani 31. januarja 1944. Leta 1951 je bil odlikovan z redom narodnega heroja.

³⁵ Zora Perello je bila aretirana oktobra 1944 kot članica OK SKOJ za Trst. Umrla je 21. februarja 1945 v koncentracijskem taborišču Rawensbrück.

konfinacije, med njimi Vojko Šmuc³⁶ na 5 let ali pa jih poslali v koncentracijska taborišča.³⁷

Tako se je zaključilo prvo obdobje narodnoosvobodilnega boja v Trstu. Zarodki so bili skromni in omejeni, delo komaj zaznavno. V primeri z Ljubljano, kjer se je leta 1941 razvilo množično gibanje in so bile mladinske sabotažne in propagandne akcije na dnevnem redu, je bilo tržaško mladinsko gibanje podobno le rahlemu odmevu. Če pa upoštevamo dvajsetletno fašistično nasilje, aretacije vodilnih ljudi KPI in protifašističnega gibanja, ki so dosegle višek prav leta 1940, vojni čas, ko so bili moški povečini vezani v italijanski vojski, ter politično in organizacijsko nedozorelost posameznikov, ki so ostali še doma, lahko rečemo, da je bilo leto 1941 tudi v Trstu plodno. Kljub temu, da je gibanje zajelo tedaj le zelo malo ljudi, je fašistična oblast že tedaj začutila, da se bo Julijska krajina — »terra italianissima« — s Trstom vred uprla po zgledu zasedene Ljubljanske pokrajine.

VI

Oskar Kovačič je še pred aretacijo poskusil dobiti iz Ljubljane sposobnega političnega delavca, ki bi prevzel organizacijo mladine na Tržaškem. Mladina je bila namreč steber nastajajočega gibanja leta 1941, zato se je že tedaj pokazalo, da je potrebno posebno mladinsko vodstvo. Za pomoč bratoma Kovačičema je bil predviden Albin Čotar, takratni sekretar rajonskega komiteja SKOJ Trnovo v Ljubljani. Toda decembrske aretacije so prehitale namene vodstva slovenskega odporiškega gibanja. V začetku januarja 1942 je bil v Ljubljani sestanek, na katerem so Boris Kidrič, Franc Leskošek in Boris Kraigher določili tri aktiviste, po rodu Primorce, za nadaljevanje dela bratov Kovačičev v Trstu. 15. februarja sta prispela v Trst Darko Marušič-Emil, pozneje imenovan Blaž, in Albin Čotar-Karlo, medtem ko so Staneta Bidovca aretirali, preden je mogel na pot. Čotar in Marušič sta dobila v Ljubljani vsega pet naslovov zanesljivih Slovencev iz Trsta in okolice, pa še ti so bili kompromitirani, tako da prve dni nista mogla ostati v mestu. V Trstu je bil po aretacijah položaj silno težak. Propadle so vse javke in ilegalna bivališča, aktivisti iz leta 1941, ki so ostali doma, so bili brez medsebojnih stikov. Šele v marcu sta omenjena aktivista vsaj za silo vzpostavila stare zveze. Povezovanje prejšnjih članov organizacije, od katerih so ostali na terenu tudi nekateri člani iz Vojkine mladinske skupine v središču mesta ter iz Zorine skupine pri Sv. Jakobu, in iskanje novih pozitivnih oseb je trajalo nekaj mesecev. Kljub temu je bilo poleti leta 1942 že mogoče iz posameznih zaupnikov ustvariti prve skupine OF, čeprav je bila mreža prave organizacije vzpostavljena šele jeseni istega leta. Albina Čotarja so oktobra 1942. leta aretirali, toda že avgusta sta prišla v mesto Jože Udovič-Nino in Milan Trobec-Taras, novembra pa še Stane Bidovec-Nande, ki je zbežal iz zapora.

³⁶ Vojka Šmuc je padla 27. decembra 1944 pri Kninu — bila je v Prekomorski brigadi.

³⁷ Vsi podatki, ki nimajo posebej navedenih virov, so vzeti iz spominskega gradiva Borisa Kovačiča, iz izjave Ernesta Arbanasa, Danila Perica, Tatjane Šmuc, Jožeta Miklavčiča in iz Zapisnika; vse v Arhivu IZDG.

Decembra leta 1942 je bil že sestavljen prvi okrožni komite KPS za tržaško okrožje.³⁸

Da je Komunistična partija Slovenije posegla v Julijsko krajino, kjer je delala Komunistična partija Italije, je bilo upravičeno iz več razlogov. Že po letu 1934 so bili komunisti na tem ozemlju glede na novo stališče do narodnostnega vprašanja tesneje navezani s KPJ oziroma s KPS kakor z lastnim partijskim vodstvom, v dobi po letu 1940 pa je bila KPI skrajno šibka, večina njenih članov je bila v zaporih, v koncentracijskih taboriščih ali pa v italijanski vojski, posamezniki na terenu so bili kompromitirani in neorientirani in zato ni bilo mogoče pričakovati, da bi bila KPI organizirala vstajo, podobno vstaji v drugih jugoslovanskih pokrajinah.

Edvard Kardelj je v pismu Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorje z dne 31. XII. 1942 razložil stališče Komunistične internacionale o tem vprašanju, da namreč »...KPS ne samo sme, ampak je dolžna formirati svoje partorganizacije na vsem terenu Primorja in Istre, kjer žive Slovenci in Hrvati. Istočasno naj KPS dela na tem, da se formirajo organizacije KP Italije tam, kjer žive italijanski delavci...«. ³⁹ Januarja 1943. leta je bilo sporazumno rešeno vprašanje pristojnosti med Pokrajinskim komitejem KPS in tržaškim vodstvom KPI glede organizacije v narodnostno mešanem tržaškem okrožju. Po tem sporazumu so bili slovenski komunisti izven večjih podjetij organizirani v celice KPS, italijanski komunisti pa v KPI; v večjih podjetjih, kjer je bila večina delavstva italijanske narodnosti, pa naj bi delovala samo KPI. KPI je morala organizirati in voditi tudi množično delo med Italijani v smislu Fronte Nazionale — Narodne fronte, v podjetjih pa odbore Delavske enotnosti, ki so združevali slovenske in italijanske delavce.⁴⁰ V tem smislu se je odslej razvijalo narodnoosvobodilno gibanje v Trstu, aktivisti KPS so poleg tega, da so organizirali množično gibanje, vzdrževali tudi stike z vodstvom KPI in vplivali na njeno delo. Pozneje so se odnosi med obema komunističnima strankama postopoma še natančneje izoblikovali in izpopolnjevali.

VII

Ko so v drugi polovici 1942. leta začeli nastajati v mestu odbori OF, se je mladina vključevala vanje. Julija je naročil Darko Marušič Lojzki Čebotinovi-Grozdani, naj se posveti delu z mladino; tega posla sta se lotili tudi Rezi Tomšič-Alenka in Ema Kerševan. Do januarja 1943 so nastale nove mladinske skupine v krajih, kjer je v gibanju sodelovalo že več mladincev, tako v predmestjih Sv. Jakob, Škedenj, Kolonkovec, Sv. Ivan, kjer je z mladino neposredno delal Jože Udovič,⁴¹ ter v središču v ulici Bocaccio in Della Tesa. Te skupine v začetku niso imele trdnih organizacijskih oblik, ponekod mladinci tudi niso imeli lastnih skupin, temveč so bili vključeni neposredno v odbore OF ali v strokovna združenja, ki so bila predhodna oblika Delavske

³⁸ Glej Trieste ter izjave Staneta Bidovca, Albina Čotarja, Angele Gec, Milana Trobca in Borisa Kovačiča v Arhivu IZDG.

³⁹ Pismo Edvarda Kardelja, 31. XII. 1942, Arhiv pri CK ZKS, dok. 352.

⁴⁰ Pismo PK KPS za Primorsko tovarišu Davili — Vincenzu Marconiju z dne 26. I. 1943. Arhiv pri CK ZKS, dok. 2120.

⁴¹ Jože Udovič je padel v ulici Ginnastica 14, januarja 1943 kot član OK KPS.

enotnosti. Številčno je bila organizacija mladine šibka, posamezne skupine so šteje 3 do 5 članov, le v Škednju je bilo povezanih 9 mladincev. Več je bilo po mestu raztresenih posameznikov, ki so delovali po naročilu staršev ali na predlog prijateljev in znancev, niso pa bili nikjer organizacijsko povezani. Tudi ime SKOJ se ni uporabljalo, čeprav so bili organizirani mladi ljudje po svetovnem nazoru komunisti ali celo kandidati Komunistične partije. Šele spomladi 1943 so se udomačili pojmi Zveza slovenske mladine — ZSM, Zveza komunistične mladine — ZKM in SKOJ, dotlej pa so partijski aktivisti imenovali te skupine kar »mladina«. ⁴²

Organizirani mladinci so imeli iste naloge kot sicer člani OF, predvsem kar zadeva propagando za pridobivanje novih pristašev. Razen redkih članov, ki so dobili osnovno politično vzgojo še v dobi Pinka Tomažiča in v letu 1941, je imela večina mladih pomanjkljive politične in organizacijske pojme. Sestanki so bili zato posvečeni predvsem vzgoji. Lojzka Čebohin pravi na primer, da so v mladinskih skupinah že 1942. leta imenovali sekretarja oziroma nekoga, ki je odgovarjal za določeno skupino, vendar ti niso bili sposobni voditi sestanka in brez stalnega nadzorovanja in vodstva zrelejših aktivistov ali celo samih članov OK KPS delo ni uspevalo. ⁴³ Mladino je organizacija zaposlovala s kurirskimi delom, z vzdrževanjem zvez med okrožnimi in mestnimi aktivisti ter z organizacijo v pokrajini, z nabiranjem blaga za partizane ter z drobnimi propagandnimi akcijami. Iz poročil tržaške kvesture je razvidno, da so tudi leta 1942 večkrat našli letake po ulicah in napise po zidovih, čeprav je bilo celotno gibanje šele v povojih. 22. julija so se na primer pojavile tri risbe srpa in kladiva v pritličju ter na stopnišču tretjega nadstropja samega poslojpa organizacije univerzitetne fašistične mladine — GUF. ⁴⁴

Listkovno akcijo večjega obsega so izvedli na večer pred 7. novembrom v proslavitev obletnice oktobrske revolucije.

V ladjedelnih, na ulicah in na trgih, v poštnih nabiralnikih, po hodnikih in po stopniških stanovanj so se pojavili ciklostirani letaki pozivajoč Tržačane, naj se bojujejo za konec vojne in za svobodo ter z vzkliki 7. novemburu, Stalinu, Rdeči armadi in partizanom. Raztrošene so bile še papirnate rdeče zastavice ter zastavice v narodnih barvah z rdečo zvezdo, na periferiji mesta pa so bili zidovi popisani z gesli. ⁴⁵

Za razliko od mesta Trsta, kjer je mladinsko gibanje dozorevalo počasi, pa so bile okoliške vasi leta 1942 temeljiteje organizirane. Delo je bilo v teh krajih lažje že zaradi predvojnega močnega protifašističnega gibanja, vasi so bile naseljene pretežno s Slovenci, ki so se med seboj poznali, prebivalci pa so bili povečini delavci. Tudi aretacije leta 1940 so zapustile v doraščajoči mladini močan občutek za maščevanje. Do decembra 1942. leta je bilo samo v vaseh Trebče, Gropada in Griče pripravljenih okrog 70 mladeničev, da bi odšli v partizane. Nekaj dni pred nameravanim odhodom pa je kvestura po naključju prijela enega izmed prostovoljcev, česar so se drugi prestrašili, in deset fantov iz Trebče je na lastno pest predčasno zapustilo domove. Zatekli

⁴² Spominsko gradivo: Stane Bidovec, Lojzka Čebohin, Stojan Udovič ter Zapisnik v Arhivu IZDG.

⁴³ Izjava Lojzke Čebohin, Arhiv IZDG.

⁴⁴ Arhiv IZDG, fasc. 1012/II.

⁴⁵ Arhiv IZDG, fasc. 1012/I, II.

so se v mesto k svojemu organizatorju Jožetu Udoviču, ki jih je, pričakujoč zvezo, razporedil po zasebnih stanovanjih. 15. decembra so odšli v smeri Bazovice, kjer so jih zasledili karabinjerji, jih napadli ter enega ranjenega ujeli. Tako je policija odkrila v mestu šest ilegalnih stanovanj. Aretirala je družine in nekatere prostovoljce, ki so se po spopadu zatekli nazaj k njim.⁴⁶

Nesrečni dogodek je sprožil val aretacij, ki so zajele celo mesto in trajale tja do marca 1943, delno pa se nadaljevale do razsula Italije. Propadla je večina odborov OF, razredčene so bile mladinske vrste, izmed okrožnih aktivistov je ostal na svobodi edino Darko Marušič-Blaž,⁴⁷ ki se je moral konec marca umakniti iz mesta, ker ga je policija na vso moč iskala.⁴⁸ Prve dni marca je prišel v Trst Branko Babič, sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Skupno z Jako Platišo⁴⁹ se je posvetil predvsem utrjevanju zvez z Italijani. Junija je poročal Branko Babič Pokrajinskemu komiteju, da je gibanje med Slovenci povsem zastalo, ker so bili aretirani vsi količkaj sumljivi Slovenci in »... o kakšni slovenski organizaciji v Trstu ni mogoče več govoriti...«⁵⁰

Leta 1943 se je v severni Italiji že pojavilo močno gibanje nezadovoljnih množic in Komunistični partiji Italije je uspelo marca organizirati desetdnevno stavko v Milanu, Torinu in drugih industrijskih mestih, ki je zajela okrog 300.000 delavcev.⁵¹ V Trstu posebnega odmeva na te dogodke ni bilo čutiti, pač zato ne, ker je prav tedaj fašistično nasilje domala uničilo narodnoosvobodilno gibanje in razoroževalo italijanske delavce. Če je bilo glede na bližajoci se razpad Italije mogoče dopuščati protivojno razpoloženje množic v notranjosti države, to nikakor ni bilo primerno za obmejno ozemlje, posebej še zato ne, ker je bila tu nosilka narodnoosvobodilnega boja slovenska manjšina. Italija pa si je hotela za vsako ceno ohraniti stare meje. Ni bilo tedaj naključje, da so se prav spomladi 1943. leta pomnožile aretacije po vseh krajih Slovenskega Primorja in v Trstu, nasilje pa ni prenehalo niti po propadu fašizma. V Trstu je gibanje ponovno oživelo šele po kapitulaciji Italije, dotlej pa je italijanska komunistična stranka dosegla prve uspehe v organiziranju naprednih ljudi italijanske narodnosti v »Fronte nazionale d'azione«, pojavili so se tudi že zarodki ženske organizacije »La donna antifascista« in mladinske množične organizacije »La gioventù antifascista«, pozneje imenovane »Fronte della Gioventù«. Začeli so izdajati prve liste v italijanščini »La Lotta«, »Il Lavoratore« ter »La Donna«.⁵²

Dne 8. septembra zvečer je sklenila italijanska vlada z zavezniki separatni mir. Nemške vojaške sile so zasedle vse severne pokrajine in se postavile v bran prodirajočim zavezniškim silam, ki so z juga osvajale Italijo.

⁴⁶ Glej izjavi Staneta Bidovca in Angele Gec v Arhivu IZDG.

⁴⁷ Darko Marušič-Blaž je bil od marca 1943 sekretar Poverjeništvu PK SKOJ za Primorsko. Padel je 17. novembra 1943 v Lokovcu kot komisar Goriške divizije. Leta 1949 je bil odlikovan z redom narodnega heroja.

⁴⁸ Glej Trieste, str. 44 in sl.

⁴⁹ Jaka Platiša je padel 26. aprila 1943 v ulici Tigor kot član Comitato litorale del PCI.

⁵⁰ Pismo Branka Babiča, 28. VI. 1943, Arhiv pri CK ZKS, dok. 43.

⁵¹ Poročilo PK KPS za Primorsko, 18. V. 1943, dok. 1379; Pismo Branka Babiča 11. IV. 1943, Arhiv pri CK ZKS, dok. 1596.

⁵² Pismo Branka Babiča, 28. VI. 1943, Arhiv pri CK ZKS, dok. 2152

V Slovenskem Primorju in v Istri je začelo prebivalstvo s splošno oboroženo vstajo. V Trstu je množica demonstrantov uspela osvoboditi jetnike iz zaporov, ki so odšli povečini v partizane, v okolici mesta so nastali tudi prvi italijanski bataljoni, ki so se vključili v Narodnoosvobodilno vojsko. Iz tržaških prostovoljcev sta se ustanovila dva bataljona, eden na Krasu, drugi pa v Brkinih, iz katerih je kmalu nastala Tržaška brigada. V mestu so se ponovno ustanovili komiteji KPS, odbori množičnih organizacij OF, Antifašistične fronte žena, Delavske enotnosti in Zveze slovenske mladine.⁵³

VIII

V Slovenskem Primorju so nastali prvi terenski odbori Zveze slovenske mladine — ZSM in prvi aktivni Zveze komunistične mladine — ZKM oziroma SKOJ pozimi 1942/1943. Marca 1943 je bilo ustanovljeno tričlansko Poverjenišvo Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovensko Primorje, ki se je pozneje preimenovalo v Oblastni komite SKOJ,⁵⁴ avgusta istega leta pa je bil sestavljen Pokrajinski iniciativni odbor ZSM.

Struktura takratnih organizacij je predvidevala, da se članstvo SKOJ združuje v aktivne pod vodstvom sekretarja a članstvo ZSM v terenske odbore pod vodstvom predsednika. Aktivne je vodil okrajni komite SKOJ, odbore pa Okrajni odbor ZSM. Višja vodstva so bili okrožni komiteji SKOJ in oblastni komite SKOJ oziroma okrožni odbori ZSM in pokrajinski odbor ZSM.

Ob razpadu Italije so bili člani mladinskega pokrajinskega vodstva vključeni v poveljstva vojaških enot, zaradi česar se je sistematično delo z mladinsko organizacijo nadaljevalo komaj oktobra 1943. leta.⁵⁵

V Trstu se je mladinska organizacija izoblikovala nekoliko pozneje kot v drugih okrožjih. Poverjenišvo PK SKOJ je poslalo v mesto nekaj izkušenih mladinskih aktivistov, ki so novembra 1943 ustanovili Okrožni komite SKOJ in Okrožni odbor ZSM.⁵⁶ Januarja naslednjega leta pa je prišel v mesto tudi član poverjenišva Davorin Cek-Danilo,⁵⁷ da bi neposredno pomagal mladi organizaciji, ki je bila dotlej v sorazmerju z drugimi okrožji najšibkejša.⁵⁸ Delal je v Trstu, Trziču in Gorici nekaj mesecev, dokler ga niso aprila 1944 aretirali. 30. januarja istega leta je organiziral prvo okrožno mladinsko konferenco v Kolonkovcu, ki ji je prisostvovalo okrog 90 mladih Tržačanov, ki so se na konferenci seznanili s sklepi AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije), z vlogo Komunistične partije Jugoslavije v narodnoosvobodilnem boju in poslali pozdravne brzojavke maršalu Titu, AVNOJ in USAOJ⁵⁹ (Ujedinjeni Savez antifašističke omladine Jugoslavije).

⁵³ Glej poročilo PK KPS, 9. X. 1943, Arhiv pri CK ZKS, dok. 1345, in Trieste, str. 48 in sl.

⁵⁴ Poročilo PK KPS za Slov. Primorje 18. III. 1943, Arhiv pri CK ZKS, dok. 1386.

⁵⁵ Poročilo Poverjenišva PK SKOJ za Slov. Primorje, 9. X. 1943, Arhiv IZDG, fasc. 559/VII.

⁵⁶ Trieste, str. 53.

⁵⁷ Davorin Cek-Danilo je bil v začetku aprila 1944 aretiran v Gorici. Umril je leta 1945 v nemškem koncentracijskem taborišču.

⁵⁸ Poročilo Poverjenišva PK SKOJ, 17. I. 1944, Arhiv IZDG, fasc. ObK SKOJ IV.

⁵⁹ Poročilo OK KPS, 5. II. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12850.

V pismu sekretarju poverjeništvu Ladu Poharju-Damjanu je Davorin Cek takole poročal o mladinskem gibanju v Trstu: »... Ugodne posledice naše konference se vse bolj čutijo, naša organizacija se... širi in mladinci s svojim delom povzročajo Nemcem in domobrancem vse večje preglavice, in ti so prisiljeni vršiti racije po mestu, ki pa doslej niso zadele nobenega od naših. Pred tremi dnevi smo priredili Tržačanom, posebno pa Nemcem, presenečenje. Izvršili smo listkovno akcijo širšega obsega. Sodelovalo je 148 mladincev in mladink, raztrošenih je bilo 20.000 letakov. Akcija je bila odlično organizirana... Razvrstili smo grupe po Trstu na ta način, da je vse mesto bilo zajeto. Večjo pažnjo smo, jasno, posvetili najbolj prometnim... krajem, kjer so Nemci in švabobranci imeli svoje postojanke. Letake so napravili mladinci sami. Dobavili so si otroške tehnike, sestavljali gesla in tolkli po papirju. Pri tem delu se je očitovale neverjetna požrtvovalnost tržaških deklet in fantov, Italijanov in Slovencev, ki so akcijo skupno izvršili. Tiskali so podnevi in ponoči, pri tem pa ni bilo opaziti ne truda ne zaspanosti... večino letakov so raztrosili po hišah, od zadnjega nadstropja dol, po barih, kavarnah, kinematografih, na vrata nemških in domobranskih komand pa so z risalnimi žeblički pripeli risane letake... borbenost, ki prežema tržaške skojevce (se) redko kje drugje opaža. Želja, da se nekaj dela, je velika. Zato se na zidovih pojavljajo vsakodnevno nova gesla, katera mladina spontano, brez kakšnega ukaza, vedno izpisuje. Celotroci pišejo: W. Tito! W. Stalin! Vse govori o Titu, vsi ga s spoštovanjem omenjajo...«⁶⁰

Okrožje Trst je bilo tedaj razdeljeno na sedem predmestnih rajonov in mesto-center.⁶¹ Mladinsko delo sta vodila Okrožni komite SKOJ in Okrožni odbor ZSM. V centru je deloval petčlanski Mestni komite SKOJ in dva kvartna komiteja, v predmestjih pa štirje rajonski komiteji SKOJ: za Sv. Ivan, za Sv. Jakob, za Katinaro in za Škedenj. Organiziranih je bilo 32 aktivov SKOJ z 215 člani ter 10 odborov ZSM s 47 člani.⁶² V nekaj tednih se je število aktivov SKOJ povečalo na 39 s skupno 180 člani, število odborov ZSM pa na 18 s skupno 65 člani. V obeh organizacijah je bilo vključenih tudi približno 40 mladincev italijanske narodnosti.⁶³

Aprila 1944. leta je delo mladinske organizacije nekoliko zastalo. Poleg stalnih propagandnih akcij množičnih organizacij sta bila izvršena tudi dva pomembna napada, ki pa sta imela hude posledice. Zaradi eksplozije peklenških strojev v openski kinodvorani in v oficirski menzi v ulici Ghega so ustrelili Nemci na Opčinah 72 talcev, 52 pa so jih obesili po stopnišču in oknih poškodovane oficirske menze.⁶⁴ Tedaj so aretirali tudi nekaj mladinskih voditeljev, med njimi sekretarko Okrožnega odbora ZSM Zorko Grmekovo, ki so jo tudi obesili v ulici Ghega. V istem času je odšlo v partizane okrog 60 fantov, da so se izognili mobilizaciji v organizacijo TODT, tako je bila večina rajonskih in terenskih organizacij številčno okrnjena, iz strahu pred aretacijami pa so bili medsebojni stiki pretrgani. Iz sporočila Davorina Ceka poverjeništvu izhaja, da je v Okrožnem komiteju SKOJ ostal en sam član,

⁶⁰ Pismo Davorina Ceka Ladu Poharju, 14. II. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/IV.

⁶¹ Poročilo ObK SKOJ, 23. IV. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/I.

⁶² Pismo Davorina Ceka Ladu Poharju, 14. II. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/IV.

⁶³ Poročilo ObK SKOJ, 23. IV. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/I.

⁶⁴ Trieste, str. 56.

ki pa ni imel pregleda nad celotno organizacijo, da so se člani rajonskih komitejev povečini razšli in da je ostala zveza samo s trinajstimi aktivni SKOJ in z osmimi odbori ZSM.⁶⁵ Okrožni komite KPS pa je v poročilu Oblastnemu komiteju KPS 1. aprila 1944 takole opisal nastali položaj: »... Od polovice aprila pa do polovice maja smo bili brez vsakih stikov z mladino. Tov. Morana,⁶⁶ sekretarka OK ZKM, je odšla na kurz in prepuстила delo tov. Zorki...⁶⁷ (ta) je bila aretirana, drugi člani tega komiteja niso poznali večine aktivov, niti niso imeli stikov z rajonskimi komiteji mladine... Napake se maščujejo, to vidimo pri mladini in isto tako tudi v drugih forumih. Večina dela leži na posameznikih in, ko so ti odsotni, forumi ostanejo samo krpa papirja. V tem pogledu smo podvzeli ostre ukrepe in zahtevali, da mora vsak član foruma poznati in obiskati celo področje dela...«⁶⁸

Novo okrožno mladinsko vodstvo je bilo organizirano maja, hkrati pa so se izpopolnile vrzeli tudi v rajonskih komitejih, vendar se je število aktivov SKOJ znižalo na 24 s 113 člani, to pa predvsem zato, ker jih je odšlo mnogo v partizane.⁶⁹

IX

V prvi polovici 1944. leta je v razvoju tržaškega mladinskega protifašističnega gibanja opaziti precej napak, ki pa so izvirale iz nešteti, največkrat objektivnih težav.

Pri tem splošnem organizacijskem pregledu nas predvsem preseneča nesorazmerje med številom članov Zveze slovenske mladine, ki je bila po svojem programu množična organizacija, in številom komunistične mladine, ki bi bila morala biti jedro številčno močnejše ZSM. Že marca je okrožno partijsko vodstvo ugotovilo to nesorazmerje, a mladinski aktivisti so na kratko odgovarjali, »... da je vsa mladina komunistično usmerjena in da (za) ZSM se jih ne dobi...«⁷⁰

Če bi bila organizacija globlje zakoreninjena, okupatorjevo nasilje ne bi nanjo tako porazno vplivalo. Zaradi rekrutacije v partizane in v druge organizacije bi bili izpraznjena mesta v skojevskih aktivih polagoma zasedali v množični organizaciji preizkušeni člani. Nedvomno je bilo v Trstu neprimerno teže zajeti množice kakor na podeželju, kjer je po kapitulaciji Italije nastalo svobodno ozemlje in se je vsa mladina vključila v organizacijo. V mestu so se poleg Nemcev naselili tudi domobranci, ki so skušali vplivati predvsem na Slovence v Rojanu in Barkovljah, v predmestjih, ki nista izrazito delavski, poleg tega pa so imeli za svojo propagando na razpolago še tisk in radijske oddaje. Slovenci, ki so bili tedaj skoraj edini nosilci odpora proti nemškemu okupatorju, so bili naseljeni predvsem v predmestjih, sicer pa so bili le majhni otoki med italijanskim življem. Večji razmah gibanja je bilo mogoče doseči le v obratih, v delavskih vrstah, medtem ko je bilo razpredanje mreže po ulicah počasno in nevarno.

⁶⁵ Pismo Davorina Ceka Poverjeništvu PK SKOJ, april 1944, Arhiv IZDG, fasc. 554/IV.

⁶⁶ Vlada Šebek.

⁶⁷ Zorka Grmek, sekretarka OO ZSM in članica OK SKOJ.

⁶⁸ Poročilo OK KPS, 1. VI. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12857.

⁶⁹ Poročilo OK SKOJ, maj-junij 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/II.

⁷⁰ Poročilo OK KPS, 10. III. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12852.

V poročilih Oblastnemu komiteju se tržaško okrožno mladinsko vodstvo večkrat pritožuje zaradi težav pri delu. Glavne ovire so bile naslednje:

1. Zaradi slabega delovanja zvez z osvobojenim ozemljem je mesto dobivalo premalo literature, zato je bila propagandna dejavnost skrajno pomanjkljiva. Dva izvoda Slovenskega poročevalca, štiri številke »Mladine« in nekaj »Biltenov« — to ni moglo zadovoljiti učenja željne mladine, ki se je morala zadovoljevati le z obljubami.⁷¹

2. Zaradi neurejenih zvez so tudi neredno prejemali pošto, okrožnice in navodila za delo od pokrajinskega vodstva.

3. Mladinska organizacija ni imela pravih stikov s Komunistično partijo in z odbori OF, zato je delovala sama zase, kar je pozneje privedlo do tako imenovanega »avantgardizma«.

4. Mestna mladina se je med seboj slabo poznala. Tisti, ki so bili že organizirani, so iz strahu pred provokatorji nezaupljivo gledali novice. To je bila posledica preteklosti, ko so se ljudje drug drugega bali.

5. V organizaciji OF je bilo mnogo oportunistov, ki so delo mladine marsikdaj ovirali, namesto da bi ji pomagali, češ da so mladi ljudje nezreli in zaletavi.

6. Zlasti je bilo težko s prebivališči za ilegalce in prostori za sestanke; strah pred sosedi, ponekod celo pred starši in prijatelji, je bil splošen, sestanki na ulicah ali v lokalih pa tudi niso bili priporočljivi.

7. Okrožno in okrajna vodstva so bila številčno in ideološko šibka. Pomanjkljivost politične zrelosti mladih slovenskih aktivistov je bila tembolj občutna, ker so morali za skupni boj proti okupatorju pridobivati tudi mladino italijanske narodnosti. Od petih članov Okrožnega komiteja SKOJ je bila na partijskem tečaju samo sekretarka, dve članici rajonskih komitejev pa sta opravili skojevski tečaj. Če bi bili člani komitejev mogli obiskovati tečaje, ki so bili mladini na osvobojenem ozemlju vedno dostopni »... bi šlo delo bolj v širino in globino, to se pravi, prinesli bi s seboj več političnega znanja in, kar je glavno, spoznali bi, kaj je kolektiv, videli partizane, se zanje navdušili in to navdušenje prenesli na drugo mladino...«⁷²

Okrožni komite SKOJ za Trst pa je bil tudi dovolj samokritičen in se ni samo izgovarjal na hude razmere, ampak poročal hkrati tudi o napakah, ki jih je sam zakrivil. Ker aktivistom vloga ZSM ni bila popolnoma jasna, so sicer širili vrste organiziranih, vendar v množico niso skušali prodreti; zamenjali so šole in delavnice, Barkovljam, Katinari in Rojanu pa so se kar odpovedali, češ da so prebivalci naklonjeni domobrancem in da bi bilo tam vsako delo brezuspešno. Vsi načini organizacijskega dela so bili priložnostni in niso načrtno prodirali tudi v teže dostopne kraje.⁷³ Na mnogo ostrejšo kritiko je naletela mladinska organizacija pri okrožnem partijskem vodstvu. V poročilu Pokrajinskemu komiteju KPS 28. oktobra 1944 pravi Branko Babič takole: »... Odkar obstoja mladinska organizacija v Trstu (je) glavna njena slabost... sektaštvo in avantgardizem. Še danes ima mladina zajetih v svojih organizacijah komaj nekaj sto mladincev, čeravno bi jih morala imeti najmanj nekaj tisoč. Avantgardizem pa je šel tako daleč, da so posamezni okrajni odbori odklanjali vsako »vmešavanje« partije ali OF v njih organizacije.

⁷¹ Poročilo OK SKOJ, 6.—11. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁷² Poročila OK SKOJ, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁷³ Poročilo OK SKOJ, 20. VI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

Partija sama pa seveda ni v dovoljni meri razumela važnosti mladine, da bi ... neposredno skušala odpraviti te slabosti. Mnogo pa je bilo krivo vodstvo — okrožni odbor (ZSM) — ki je bil sestavljen večinoma iz intelektualcev, ki so veliko politizirali, vodili načelno politiko v tržaškem vprašanju, malo pa konkretno delali. S tem so se seveda zaprli v ozek krog in niso mogli zajeti širše množice mladine...⁷⁴

Pokrajinski komite SKOJ za Slovenijo je sam poskušal urediti razmere v tržaški mladinski organizaciji z navodili, poslanimi Okrožnemu komiteju SKOJ 3. avgusta 1944. Da bi onemogočili belogardistično propagando med Slovenci, je priporočil našim organizacijam, naj razkrinkujejo lažno gonjo proti NOV in naj popularizirajo enotnost zavezniškega tabora, ki se je utrdila na moskovski in teheranski konferenci. Dalje priporoča tesen stik z Okrožnim komitejem KPS in opozarja na že omenjeno slabo stran mladinskega vodstva, na »avantgardizem«. ... SKOJ je samostojna organizacija v toliko, da v njem mladina lahko razvija samoiniciativo, drugače pa je kot komunistična organizacija nujno podrejena v političnem oziru naši Partiji... Zgleda, da ne pojmujeate pravilno organizacije ZSM. Vi postavljate ZSM še vedno koščene oblike popolnoma samostojne organizacije, kar pa ni pravilno. Razumeti moramo, da je ZSM vsemladinski pokret. V organizacijo ZSM spada vsak mladinec in mladinka, ki količkaj dela za OF. Torej tisti, ki čita literaturo, ki jo eventualno razširja, ki materialno podpira našo borbo, vsak tisti je član ZSM, pa če je povezan v odbore ali ne. Glavno je, da ima tak mladinec posredne ali neposredne zveze in da sodeluje. Vi pa postavljate ZSM kot organizacijo, ki je enaka SKOJ. To se kaže v tem, da zahtevate, da se vsak vključi v organizacijske forume, da se redno sestaja, da aktivno sodeluje in podobno. Po vsem videzu bi bili mladinci, ki jih imate vi organizirane v ZSM, kar dobri skojevci. Zato smo mnenja, da ne forsirate delovne odbore ZSM, ampak so člani odborov ZSM trije člani iz pristojnih komitejev SKOJ. Člane ZSM odborov pa vključite v skojevske komiteje, ki so precej šibki in jih na ta način izpopolnite. To velja seveda v primeru, da ti tovariši odgovarjajo potrebam in zahtevam komiteja SKOJ. Če imate dve organizaciji, zgleda, da sta SKOJ in ZSM nekaka konkurenta. SKOJ, kakor veste, mora biti tisti, ki dela na znotraj ZSM in jo tudi na znotraj vodi in jo izpodbuja in jo aktivizira za delo. Politična linija pa prihaja tako in tako samo po skojevski liniji, naloga SKOJ pa je, da isto sprovede med drugo mladino...⁷⁵ V poletnih mesecih 1944. leta se je mladinsko gibanje organizacijsko utrdilo; do jeseni so bile postopoma premagane glavne ovire in oktobra tega leta lahko že upravičeno govorimo o vsestransko močni mladinski organizaciji v Trstu.

X

Po pomladanskih aretacijah, ki so močno zamajale temelje narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu, se je ustanovil nov Okrožni odbor OF, hkrati pa je bilo mesto tudi teritorialno reorganizirano. Iz prejšnjih sedmih rajonov je nastalo devet okrajev: Sv. Jakob, Škedenj, Kolonkovec, Lonjer-Katinara, Sv.

⁷⁴ Poročilo Branka Babiča, 28. X. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 534/I.

⁷⁵ Pismo Pokrajinskega komiteja SKOJ Okrožnemu komiteju SKOJ za Trst, 3. VIII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/I.

Ivan, Rojan, Barkovlje, južni center in severni center.⁷⁶ Ob splošni teritorialni reorganizaciji v Slovenskem Primorju julija 1944, ki je strnila ozemlje v pet velikih okrožij, je od tržaškega okrožja odpadlo mesto Tržič, ki je bilo priključeno Srednjeprimorskemu okrožju, ter Koper z okolico in Milje z okolico, ki sta bila priključena Južnoprimorskemu okrožju.

Aktivnost članov množičnih organizacij se je zaradi načrtnega dela vodstva vidno popravila in po dobrem mesecu sistematičnega organiziranja je že delovalo 24 okrajnih in 212 terenskih odborov OF, SPŽZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) in ZSM s približno 1400 aktivnimi člani.⁷⁷ S posredovanjem Oblastnega komiteja SKOJ in Okrožnega komiteja KPS za Trst sta bila izpolnjena tudi Okrožni komite SKOJ in Okrožni odbor ZSM za Trst z novimi člani delavskega porekla. Dotlej so namreč mladinsko vodstvo sestavljali povečini študentje, ki so se posvečali predvsem teoriji, manj pa konkretnemu delu.⁷⁸ Število organizirane mladine se je do jeseni povzpelo na 400. Ker so bile aretacije stalna nevarnost, je okrožno mladinsko vodstvo povezovalo manj zanesljive posameznike z zrejšimi, organiziranimi mladinci. Ti so skrbeli neposredno za vzgojo in delo mlajših, ne da bi jih povezali v odbore. Na razvoj mladinskega gibanja pa je ugodno vplivala predvsem tesnejša povezava s frontnimi in partijskimi organizacijami na terenu. Tajniki odborov ZSM so postali člani odborov OF, tako da so frontni odbori lahko nadzirali mladinsko delo, hkrati pa so bili mladinci s tem neposredno vključeni v ustvarjanje ljudske oblasti, v gospodarsko in prosvetno politiko. Z dobro pripravljenim načrtom je mladini uspelo prodreti v »Marijino kongregacijo« v Rojanu, kjer so imeli domobranci močan položaj.⁷⁹

Vprašanje zvez z osvobojenim ozemljem oziroma s pokrajinskim mladinskim vodstvom pa je še vedno povzročalo težave. Iz vseh ohranjenih dokumentov je razvidno, da so bile v organizaciji večne motnje zaradi zapoznelega prejemanja navodil in literature. Oblastni komite SKOJ je reševal to pomanjkljivost tako, da je pošiljal v mesto svoje člane, ki so osebno pomagali neizkušnim mladinskim aktivistom. Kar zadeva čtivo in študijsko gradivo, se je stvar nekoliko izboljšala, ko so ustanovili posebno mladinsko tehniko in tričlansko komisijo za agitacijo in propagando pri Okrožnem komiteju SKOJ. Vprašanje propagandnega gradiva pa je bilo treba rešiti tudi z druge strani. Tržaška mladina je namreč skrajno slabo obvladala slovenščino, ne glede na težko razumljivi jezik takratnih političnih spisov. Tudi to je vplivalo na šibkost organizacije; na terenu niso razumeli političnih člankov, okrožnic in raznih navodil za delo. Že januarja je Okrožni komite KPS poročal, da bi bilo delo mnogo lažje, če bi imeli literaturo v italijanščini, vendar pa bi po mnenju tega komiteja taka pomoč škodovala, ker je treba mladino pridobiti za to, da se bo učila materinega jezika.⁸⁰ Zato je tedaj vodstvo odporniškega gibanja organiziralo večerne tečaje za slovenski jezik. Do oktobra je delovalo 62 takih tečajev s trikratnim tedenskim poukom.⁸¹

⁷⁶ Trieste, str. 62.

⁷⁷ Trieste, str. 63.

⁷⁹ Poročilo Branka Babiča Oblastnemu komiteju KPS 28. X. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 534/I.

⁹⁷ Poročilo OK SKOJ, 9. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁸⁰ Poročilo OK KPS, 15. I. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12849.

⁸¹ Poročilo OK SKOJ, 25. X. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

To pa še ni rešilo vprašanja v celoti, saj je bila v slovenski mladinski organizaciji vključena tudi mladina italijanske narodnosti, ki ji slovenščina ni bila materin jezik. Okrožni komite KPS je že februarja spoznal, da je bilo napačno prvotno mnenje o vzgoji mladine samo s slovensko literaturo. »... Mi smo podali to mnenje zato, ker smo do takrat zajeli mladino izključno v slov(enskih) predelih mesta... (sedaj pa je) v aktivih zajeto tudi nekaj italijanske mladine, ki navdušeno sodeluje s slovensko... Zato ji homo morali pomagati s prevedeno literaturo...«⁸² Septembra je propagandna komisija pri Okrožnem komiteju SKOJ izdala žepni časopis v 500 izvodih, zatem pa je začel izhajati še tedenski list »Mladina na delu«.⁸³ Po ureditvi odnosa med slovenskimi in italijanskimi organizacijami odporneškega gibanja je tržaška tehnika skrbela za splošno literaturo v obeh jezikih. Izdajala je liste »Delavska enotnost — Unita operaia«, »Il Lavoratore«, »Bolettino« — »Tedenski pregled«, »Radio vestnik« ter prevedene politične brošure in propagandne letake.⁸⁴ Samostojno glasilo pa je italijanska mladina v Slovenskem Primorju dobila šele marca 1945. leta, ko si je izvolila svoje prvo pokrajinsko vodstvo, ki je izdalo 1. številko lista »Gioventù nuova« — Nova mladina.

XI

Prizadevanja slovenskih organizatorjev odpora v Trstu pred razpadom Italije, da bi v narodnoosvobodilno gibanje vključili tudi italijanske množice, je bilo delno poplačano septembra 1943, ko so se Tržačani v velikem številu odzvali mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko. Na terenu pa tudi po razpadu Italije še ni nastala prava množična organizacija, podobna naši Osvobodilni fronti, kajti julija ustanovljeni Odbor za narodno osvoboditev — »Comitato di liberazione nazionale« (CLN) ni organiziral množičnega protifašističnega gibanja med Italijani, temveč životaril sam zase in se oprijel politike čakanja: Nekoliko elastičnejša je bila Komunistična partija Italije, na katere pobudo sta delovali organizaciji »Difesa della donna« — Ženska obramba — ter »Fronte della Gioventù« — Mladinska fronta.⁸⁵ V tej organizaciji so bili vključeni posamezni mladinci, ki so bili povečini člani KPI. Organizacija do druge polovice 1944. leta ni imela okrožnega in okrajnih vodstev, ki bi ustanavljali odbore na terenu kakor slovenski organizaciji SKOJ in ZSM. Slonela je na tako imenovanem sistemu verige, po katerem sta se smela poznati in sestajati le po dva organizirana člana. Po tem sistemu je bila organizirana KPI v dobi ilegale pod fašistično diktaturo, kar je bilo porok za varnost omrežja v primeru, da so kakega člana aretirali. Seveda pa je taka »veriga« posameznikov skrajno počasi obveščala in prenašala navodila, sprejemati nove člane v organizacijo pa je bilo tako skoraj onemogočeno.

Zato je razumljivo, da so posamezni italijanski mladinci vstopali kar v vrste SKOJ ali ZSM, posebno tam, kjer se je slovenska mladina vsaj delno že otresla šovinističnega odnosa do Italijanov. Teh italijanskih protifašistov

⁸² Poročilo OK KPS za Trst, 3. II. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12850.

⁸³ Poročila Agitprop komisije pri OK SKOJ, Arhiv IZDG, fasc. OK SKOJ Trst.

⁸⁴ Poročilo OK KPS, 10. I. 1944 in 28. II. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 16092 in 12851.

⁸⁵ Trieste, str. 54

Gioventù nuova

N. 1 - Anno I.
MARZO 1945.
Lire 1.-

VOCE DELLA GIOVENTÙ ANTIFASCISTA ITALIANA DEL LITORALE

Nasce il giornale „Gioventù nuova“

Nasce il nostro giornale. Nasce nel tragore della lotta. Dell'ultima, decisiva battaglia. Poi è la vittoria!

E' una rappresentazione una tappa vittoriosa per la nostra gioventù. Una conquista, una grande conquista. Anche i giovani, nella lotta si sono guadagnati tutti i loro diritti. Sono una parte del popolo, la migliore, e

Settimana mondiale della gioventù

Dal 20 al 28 marzo la gioventù antifascista di tutto il mondo celebra la settimana mondiale della gioventù. Questa settimana si celebra manifestativamente in segno di unità e di solidarietà di tutta la gioventù in lotta contro il comune nemico, aggressore ed occupatore, fascista, per raggiungere i grandi ideali di libertà e indipendenza dei popoli, di democrazia e progresso.

antifascista dia il suo contributo alla lotta. Sul terreno gareggiamo per aiutare in ogni modo le nostre brigate e noi stessi lottiamo contro il nemico, con atti di sabotaggio, ammazzerandolo di fronte alle masse, facendo in modo che egli si senta veramente odiato e perda la fiducia in se stesso. Rafforziamo la collaborazione fra terreni ed esercito in modo che il terreno veda nei suoi combattenti

Glava naslovne strani 1. številke glasila antifašistične italijanske mladine Primorja »Gioventù nuova« od marca 1945

pa je bilo komaj nekaj deset in okrogno mladinsko vodstvo se je začelo poleti 1944 temeljiteje ukvarjati s tem vprašanjem. Takrat je Okrožni komite SKOJ zaprosil »Fronte della gioventù«, naj določi dva sposobna aktivista, ki bi v okviru Okrožnega odbora ZSM delala neposredno z italijanskimi mladinskimi množicami. Prošnja pa je ostala neizpolnjena, ker italijanska organizacija dotlej ni imela svojega okrogne vodstva.⁸⁶ Julija istega leta je bil s pomočjo slovenskih mladinskih aktivistov ustanovljen okrogni odbor za italijansko organizacijo.⁸⁷ Odslej je italijanska mladina po vzoru slovenskih množičnih organizacij sama ustvarjala svojo organizacijo. Delo je napredovalo počasi, po več mesecih pa le doseglo uspeh.

Odporniško gibanje v narodnostno mešanih krajih si je moglo ustvariti trdne temelje edino na podlagi vsestranskega sodelovanja množic obeh narodnosti.

Po razpadu Italije so se razgovori med KPS in KPI o organizacijski in akcijski povezavi nadaljevali. Januarja 1944. leta je bil sestavljen Odbor za zvezo — »Comitato di collegamento«, ki je delal na podlagi sprejetih sklepov, da bo KPI organizirala svoje celice v obratih z večino delavstva italijanske narodnosti in v središču mesta, KPS pa v predmestjih, kjer je slovensko prebivalstvo v večini, in v manjših obratih med slovenskimi delavci.⁸⁸ Vendar so tudi poslej obstajale ovire za iskreno sodelovanje. Edvard Kardelj je v pismu Sekretariatu KPI razložil, da ovira sodelovanje obojestranski šovinizem, vendar odlok II. zasedanja AVNOJ o priključitvi ne določa ozemeljskih meja in »... danes je važno samo to, da se v Trstu doseže čim večja skupna antifašistična aktivnost obeh ljudstev in da se ta aktivnost poveže s celotno antifašistično borbo Julijske krajine...«, v ta namen naj delujejo odbori za zvezo, kar je trenutno najboljša rešitev, čeprav samo začasna.⁸⁹

Aprila 1944. leta je bil sklenjen dogovor o sodelovanju med Komunistično partijo Italije in Komunistično partijo Slovenije na podlagi enotnih ugotov

⁸⁶ Poročilo OK SKOJ, 20. VI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁸⁷ Poročilo OK SKOJ, 9. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁸⁸ Poročilo OK KPS za Trst, 5. II. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12850.

⁸⁹ Pismo CK KPJ Sekretariatu KPI, 15. III. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 1183.

vitev, »... da je v današnjem trenutku nujna predvsem skupna borba italijanskega in slovenskega naroda proti nemškemu okupatorju, proti italijanskim fašistom in slovenski belo-plavi gardi za osvobojenje rodne zemlje...«. Obe stranki bosta nastopali proti šovinizmu in si medsebojno pomagali. »... Na narodnostno mešanem ozemlju bosta postavili take organizacijske oblike, ki bodo omogočile maksimalno mobilizacijo množic obeh narodnosti v skupen boj...«, organizacijske oblike ostanejo take, kot sta jih sprejeli obe partijski organizaciji v Trstu.⁹⁰ Jeseni 1944. leta je vodstvo KPI poslalo v Slovensko Primorje svojega predstavnika Michela Bianca - Vittoria, decembra pa je bilo že sestavljeno skupno okrožno vodstvo obeh strank.⁹¹

Glede sodelovanja množičnih organizacij in vojaških enot pa se je bilo treba sporazumeti tudi z Odborom za narodno osvoboditev za Severno Italijo — CLNAI. Po pomladanskih razgovorih med predstavnikom OF slovenskega naroda Antonom Vratušo-Vranom in CLNAI je CLNAI junija s posebnim proglasom pozval italijansko prebivalstvo Julijske krajine, da naj sodeluje v slovenskem odporiškem gibanju in ustanavlja v ta namen italijansko-slovenske in italijansko-hrvaške protifašistične odbore, ki ne bodo samo organizirali narodnoosvobodilnega boja, temveč tudi uravnavali interese obeh narodnosti.⁹² 4. septembra pa sta OF in CLNAI podala skupno izjavo, ki potrjuje načelne sklepe partijskega dogovora, glede praktične ureditve sodelovanja pa pravi, da ostanejo v narodnostno mešanih krajih narodnoosvobodilne organizacije obeh narodnosti. Izjava posebej navaja, da si je treba prizadevati z vso silo »... da se ti organizmi spremene v množične organizacije na teritorialni osnovi, na osnovi poklicev, šol itd. ... V obratih in med proletariatom izven tovarn naj se ustanovijo Odbori Delavske enotnosti — Comitati di Unità Operaia (ODE — CUO). Ti odbori zajemajo vse delavstvo brez ozira na narodnostne, ideološke in politične razlike in jih vodijo v neizprosno osvobodilni boj predvsem s konkretno pomočjo partizanskim borcem, z načrtno sabotajo, z ustanavljanjem borbenih antifašističnih formacij in z mobilizacijo v partizanske oddelke. Po dva predstavnika lokalnega ali okrožnega odbora OF, CLN in ODE — CUO tvorijo skupni Antifašistični koordinacijski odbor — Comitato Antifascista di Coordinamento (KAO — CAC) ... KAO — CAC vzporejajo in ujedinjajo skupno akcijo v vsakem narodnostno mešanem kraju. Treba je težiti, da dobe ti organi značaj ljudske oblasti, da jo lahko v trenutku osvobojenja tudi dejansko prevzamejo ...«⁹³ Na podlagi teh navodil je bil ustanovljen tržaški protifašistični koordinacijski odbor. Vanj so poleg KPI vstopili tudi predstavniki meščanskih strank v CLN, toda ti so bolj ovirali kot pospeševali enotno akcijo koordinacijskega odbora, oktobra 1944. leta pa so aretacije popolnoma pretrgale vse stike s tržaškim CLN.

Omenjeni sporazum med KPS in KPI je 19. julija 1944 privedel do ustanovitve Okrožnega mladinskega koordinacijskega odbora v Trstu. Sestavljali so ga po dva člana slovenske in italijanske mladinske organizacije. Na prvem sestanku sta obe organizaciji izmenjali izkušnje in sklenili so popularizirati

⁹⁰ Dogovor o sodelovanju med KPI in KPS, sklenjen v dneh 2. do 4. apr. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11387.

⁹¹ Pismo Sekretariata KPI Centralnemu komiteju KPS, 17. X. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11410; Poročilo OK KPS, 21. XI. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 12866.

⁹² Trieste, str. 61.

⁹³ Izjava CLNAI in OF, 4. IX. 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11386.

boj jugoslovanskih narodov in II. kongres AVNOJ, da bodo italijanske akcijske skupine — »Gruppi d'Azione Patrioticca« — GAP sodelovale s slovensko sabotažno skupino in da bodo izmenjevali aktiviste. »... Ta sestanek je potekal v duhu tovarištva. Zlasti smo sklenili, da bomo nudili drug drugemu vso podporo in da le-ta ne bo obstajala le na papirju, marveč v dejanjih...«⁹⁴ Na naslednjem sestanku pa se je izkazalo, da je italijanska mladinska organizacija še zelo šibka in da sprejetih sklepov ni izpolnila, kljub temu, da so bili italijanski aktivisti navdušeni za vse, kar je do tedaj storila slovenska mladina.⁹⁵ Več uspeha je dosegla množična organizacija »Delavska enotnost«. V kratkem času je v Trstu delovalo že 7 rajonskih odborov, 72 odborov in 200 obratnih pododborov Delavske enotnosti. Ta organizacija je dosegla odlične uspehe na vseh področjih boja proti okupatorju, od nabiranja blaga za partizane do organiziranja stavk in pomembnih sabotaž, in jeseni je postala glavna opora takrat ustanovljeni Komandi mesta, ki je začela pripravljati oboroženo vstajo.⁹⁶ OK SKOJ je dobil od OK KPS posebna navodila za vključevanje mladine v Delavske enotnosti in junija je mladinska organizacija vzpostavila že 7 odborov Delavske enotnosti v tovarnah in v organizaciji TODT s preko 300 člani. Nekoliko teže je prodrla mladina med mlade delavce manjših delavnic, trgovin in obrtniških obratov. Okrožnemu odboru ZSM se je zdelo potrebno, da sprejme v svojo sredo novega člana, organizatorja Delavske enotnosti, ki bi prenašal mladinske direktive med mlade delavce, na terenu pa seznanjal aktiviste z uspehi po obratih, s čimer bi se delo lahko vsklajalo.⁹⁷ Skupno delo mladine obeh narodnosti je začelo torej najhitreje, najdoslednejše in najplodnejše uspevati med proletarsko mladino. Na terenu pa je gibanje doseglo višek v prvih mesecih 1945. leta, ko je minila usodna ofenziva nemškega okupatorja na organizacije odpora v Trstu.

Kakšen je bil odnos slovenskih aktivistov do italijanske mladine v tem prvem razdobju tesnejšega sodelovanja, moremo razbrati iz pisma Pokrajinskega komiteja SKOJ okrožnemu mladinskemu komiteju, ki naroča, naj bodo v najboljših odnosih z italijanskim mladinskim odborom, naj zlasti pazijo, da ne bodo načenjali vprašanja mej in Trsta samega, kajti »... naše stališče danes (je) takšno, da moramo sprejeti oziroma združiti vse protifašistične sile, medtem ko se bo o končni ureditvi govorilo po osvoboditvi...«⁹⁸

Na seji 24. septembra 1944 je Oblastni komite SKOJ za Slovensko Primorje zavzel do tega vprašanja zelo jasno stališče: »... Otresti se moramo vsakega šovinizma. Na drugi strani pa se moramo pokazati samozavestni in tudi trdni... Paziti moramo, da ne bomo na njihov šovinizem reagirali z lastnim. Naš SKOJ mora stremeti, da bo povezal čimveč italijanske in slovenske proletarske mladine... Med italijansko mladino ni treba forsirati mobilizacije... Tudi ni treba forsirati, da bi se tisti, ki se ne štejejo niti za Italijane niti za Slovence, opredelili za kakšno narodnost, temveč jim pustimo, ... da so Tržačani...«⁹⁹ Nekoliko pozneje se je vrnila v pokrajinsko vodstvo

⁹⁴ Poročilo OK SKOJ, 20. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁹⁵ Poročilo OK SKOJ poleti 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁹⁶ Trieste, str. 67.

⁹⁷ Poročilo OK SKOJ, poleti 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

⁹⁸ Pismo PK SKOJ Okrožnemu komiteju SKOJ v Trstu, 5. VIII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/I.

⁹⁹ Zapisnik seje ObK SKOJ, 24. IX. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/I.

iz Trsta inštruktorica ObK SKOJ, ki je na posvetovanju partijskega aktiva poročala, da postajajo odnosi med mladino obeh narodnosti vsak dan boljši, da sestavljajo mladinski aktivisti na koordinacijskih sestankih enotne delovne načrte za akcije, ki jih opravljajo mladinci obeh narodnosti skupno, prav tako skupno rešujejo tudi vprašanja terenskih organizacij. Dalje pravi, da bi se italijanska mladina rada učila slovenščine ter da prosi slovensko organizacijo, naj ji omogoči organizirati jezikovne tečaje.¹⁰⁰ »Italijanska mladina je bila poleg delavskega razreda prva, ki je znala premagati nacionalne predsodke... in ki je začela v polni meri sodelovati s slovenskim gibanjem odpora... V mladinski fronti je sodelovanje doseglo dokončne rezultate in mladina si je znala izbrati pravo pot za doseg ciljev, zato upravičeno zaupa v prihodnost...«¹⁰¹ Tako ocenjuje list »Il nostro avvenire« — Naša prihodnost, z dne 31. oktobra 1944, vzpon, ki ga je doseglo mladinsko gibanje v Trstu leta 1944.

Fronte della Gioventù je ob stalni pomoči Komunistične partije in SKOJ postala polagoma množična in se ob koncu 1944. leta preimenovala v Gioventù Antifascista Italiana — GAI (Italijanska protifašistična mladina).

XII

Leta 1944 ugotavljamo krhkost mladinskih organizacij obeh narodnosti v Trstu, moramo pa hkrati zapisati tudi uspehe, ki jih je dosegla mladina pri vsakdanjih drobnih nalogah.

Omenili smo že prostovoljce, ki so takoj po razpadu Italije pomnožili partizanske vrste. Propaganda za vstop v partizanske enote pod Titovim poveljstvom se je leta 1944 nadaljevala in stopnjevala. Nemška okupacijska oblast je marca, julija in avgusta razglasila mobilizacijo letnikov 1923 do 1926. Večina politično neopredeljene mladine se je prijavila v nemško delavno organizacijo TODT, da bi se izognila nevarnosti na frontah. Propaganda pa je tudi med temi fanti našla plodna tla in po besedah tedanjega prefekta Tržaške pokrajine Coceania so »... vsi, vpisani v TODT, polagoma odšli in pomnožili partizanske vrste... Dva dni pred napovedano mobilizacijo¹⁰² so delavci iz Milj v urejenih četah vstopili v partizane...«¹⁰³ Podobno opisuje tedanje stanje italijanski partizan Bruno Steffe in pravi, da so Nemci razglasili mobilizacijo, ko so ugotovili, kolikšno nevarnost predstavljajo italijanski partizani v sestavu NOV. S tem pa so bili mladinci postavljeni pred odločitev: ali v nemško vojsko ali v partizane. »... Kljub dvomu so se mnogi odločili za pot v gozdove in zadnje dni julija so se v brigadi razširile čudovite novice: v Istri se je zbralo 1200 tržaških mladincev.«¹⁰⁴

Težko bi navedli število vseh tržaških prostovoljcev, čeprav OK SKOJ za Trst v svojih poročilih neprestano navaja številke novih partizanov, julija

¹⁰⁰ Zapisnik konference pokrajinskega partijskega aktiva, november-december 1944, Arhiv IZDG, fasc. 580/III.

¹⁰¹ »Il nostro avvenire«, glasilo italijanskih pristašev gibanja za novo Jugoslavijo, 51. X. 1944.

¹⁰² Mišljena je mobilizacija, razpisana meseca avgusta.

¹⁰³ Bruno Coceani, Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia, Bologna, 1948, str. 167, 168.

¹⁰⁴ Bruno Steffe, Partigiani Italiani della Venezia Giulia, Trieste, 1945, str. 37.

na primer poroča, da so fantje iz okrajnih komitejev in odborov odšli v partizane, v mladinskem vodstvu so ostala samo še dekleta; po nekaterih okrajih so odšli celotni terenski odbori, iz tovarn pa celotni odbori Delavske enotnosti. V enem samem poletnem mesecu je spravila mladinska organizacija v partizane okrog 300 mladincev, med njimi 50 domobrancev; dobili so zvezo z nekim italijanskim častnikom, ki je poslal na osvobojeno ozemlje 70 karabinerjev z 48 strojnimi puškami.¹⁰⁵ Sekretarka OK SKOJ navaja v nekem poročilu, da je tržaško okrožje do avgusta 1944 dalo 2700 prostovoljcev.¹⁰⁶ Morda je ta številka nekoliko pretirana, je pa blizu resnici, posebej še zato, ker je tržaško okrožje obsegalo dotlej tudi industrijska središča Tržič, Milje in Žavlje, kjer je bilo delavstvo dobro organizirano v Delavski enotnosti.

Nabiranje akcije so bile poleg trosilnih in napisnih akcij po izvoru najstarejše. Še preden je nastala prava mladinska organizacija, so posamezniki zbirali vsakovrstno blago za partizane. Enotno nabiralno akcijo so navadno organizirali ob praznikih in v mesecih tekmovanja. Nabrano blago je romalo najprej v tržaška ilegalna skladišča, od tod pa po raznih poteh na osvobojeno ozemlje. V razliko od že svobodnih kmečkih naselij v okolici je imel Trst dragoceno zalogo za partizansko vojsko nepogrešljivih predmetov. Tako zasledimo v poročilih OK SKOJ dolge sezname nabranega blaga in poleg obleke, hrane in prostovoljnih denarnih prispevkov tudi velike količine zdravil, zdravniških instrumentov, zemljevidov, tehničnega materiala in celo znanstvenih knjig.¹⁰⁷

Nabiranje orožja in večjih vsot denarja pa je bilo seveda tesno povezano z nevarnimi podvigi. Avgusta je na primer član OK SKOJ Franc Valenčič-Kis po dobro sestavljenem načrtu odnesel iz neke banke 200.000 lir; podobne akcije so se kljub skrbno zastraženim denarnim zavodom večkrat ponovile. Še nevarnejše je bilo odnašanje orožja in streliva iz okupatorjevih vojašnic. Ta posel je neverjetno dobro uspeval pri Sv. Ivanu, kjer so bili nastanjeni domobranci. Včasih so mladinci zaplenili strojnice, drugič spet ročne bombe in strelivo. Po eni sami akciji so dobili partizani iz vojašnice pri Sv. Ivanu 2 strojni puški, 11 pušk in več vreč nabojev in ročnih bomb. Visoko obzidje svetoivanske vojašnice ni bilo za mlade skojevce nikakršna ovira.¹⁰⁸ Podobno vabljava je bila katinarska smodnišnica, kjer je bila zaloga ročnih bomb.

Enako zanimive so bile tako imenovane »akcije za kruh«. V poletnih mesecih so zaustavili mladinci osem tovornih avtomobilov, natovorjenih s hrano, in prisilili šoferje, da so jih namesto v vojašnice odpeljali na osvobojeno ozemlje.¹⁰⁹ Julija je bila organizirana posebna mladinska sabotažna skupina iz sedmih fantov in enega dekleta, ki je sporazumno z italijanskimi skupinami GAP stalno vznemirjala okupatorja. Ob posebnih priložnostih pa je okrožno mladinsko vodstvo sestavljalo narodnostno mešane akcijske skupine z nalogo, da v vseh predelih mesta pripravijo in izvedejo določene akcije.¹¹⁰ Naštevaje vseh akcij bi bilo preobširno. Za tri divizije in več odredov NOV, ki so delovali v Slovenskem Primorju, so bile tako pridobljene

¹⁰⁵ Poročilo OK SKOJ, 6.—11. VIII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹⁰⁶ Fragment poročila OK SKOJ, avgusta 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/VII.

¹⁰⁷ Poročila OK SKOJ, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹⁰⁸ Poročilo OK SKOJ, avgusta 1944, fasc. 559/VII.

¹⁰⁹ Poročilo OK SKOJ, 29. IX. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹¹⁰ Poročilo OK SKOJ, 20. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

količine blaga sicer le neznaten prispevek, upoštevajoč tržaške razmere, pa so bile te akcije zelo pomembne in mladinsko vodstvo jim v svojih poročilih posveča vedno vsaj tretjino prostora.

Za tržaško prebivalstvo pa so bile najpomembnejše tako imenovane propagandne akcije, ki so vsak dan razburjale okupatorje, prav tako pa navduševale napredne, a boječe Tržačane. Mladina se ni udeleževala samo splošnih, načrtno organiziranih akcij, temveč je po lastni uvidevnosti stresala letake in pisala gesla predvsem tedaj, ko je morala mestnega prebivalstva upadala zaradi represalij, terorja in bombardiranja.¹¹¹ Bile so akcije, ko so potrosili mladinci po glavnih mestnih ulicah, po stopniških stanovanjskih poslopij, po kavarnah in kinodvoranah ter pred nemškimi in domobranskimi vojašnicami tudi preko 50.000 letakov. Na večer pred 27. aprilom 1944 so trije skojevci obesili tri osemmetrske zastave, slovensko, italijansko in delavsko, na 40 metrov visok tovarniški dimnik. Ta dogodek je okupatorja močno presenetil, saj so »... sami kvesturini... izjavili, da je bilo na delu 300 partizanov. Vsak pa, ki je šel mimo dimnika, je postal in se čudil, govoreč: che coraggio...«¹¹² Drzna je bila akcija z avtomobilom 12. aprila. Skojevci so v garaži »Sardegna« na ulici S. Lazzaro zaplenili avto znamke »Fiat« in se z njim odpeljali po tržaških ulicah. Med hitro vožnjo, ki je trajala dobre pol ure, so metali letake po glavnih trgih in ulicah, pred železniško postajo in pred poslopja sedežev vojaških in političnih oblasti. Policija je bila tako presečena, da ni mogla preprečiti srečnega zaključka drzne akcije.¹¹³ »... Kot odgovor na naše akcije je italijanska reakcija vse mesto pobarvala z italijanskimi zastavami in parolami... Belogardistom pa to ni bilo všeč in so vsa zelena polja na italijanskih zastavah prebarvali z modro. Končno pa so naši skojevci akcijo uspešno dokončali s tem, da so pritisnili v sredo rdečo zvezdo...«¹¹⁴

Pionirji, ki so se začeli vključevati v lastno organizacijo že poleti, so pridno pomagali mladini. Nekoč so zamenjali kažipote na železniški postaji z napisi »Nach Berlin«, »Nach Hause« in počenjali še druge podobne stvari.¹¹⁵

Jeseni je mladinsko pokrajinsko vodstvo izrecno naročalo, naj mladina v Trstu posveti vse sile propagandnim akcijam, razoroževanju, sabotazam, grajenju bunkerjev in pripravam za sprejem NOV. Septembra in oktobra so bile mladinske akcije v znamenju kampanje za priključitev Trsta k novi Jugoslaviji, ki so jo sprožile zgodovinske besede maršala Tita »Tujega nočemo — svojega ne damo« na proslavi druge obletnice I. dalmatinske brigade. Tržaške množične organizacije, posamezniki in družine, Slovenci in Italijani so pošiljali na stotine pozdravnih brzojavk, zahvalnih pisem in resolucij, iz katerih izžareva hotenje po priključitvi k Jugoslaviji.

Oglejmo si le nekaj odlomkov iz poročil tega časa: »... Govor tov. Tita je zelo razgibal vso tržaško javnost. Posebno med mladino se opaža zelo živahno gibanje, vse govori o tem dogodku, mladina tekmuje med seboj, kateri odbor bo napravil lepšo resolucijo...«¹¹⁶ »... Vsak dan prihajajo iz Trsta

¹¹¹ Poročilo OK SKOJ, 20. VI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹¹² Poročilo OK SKOJ, 20. VII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹¹³ Poročilo OK SKOJ, 20. VI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III; fasc. 1015/III.

¹¹⁴ Poročilo OK SKOJ, 29. IX. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹¹⁵ Poročilo inštruktorice ObK SKOJ, 9. X. 1944, in poročilo OK SKOJ, 29. IX. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹¹⁶ Poročilo OK SKOJ, 9. X. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

Resolucija ene tržaških organizacij Zveze slovenske mladine iz oktobra leta 1944 za priključitev Trsta k federativni demokratični Jugoslaviji

Vrhovnemu maršalu - tov. Titu

Ob priliki priključitve Slo. Benečije, Slo. Istre, Slo. Koroške in Trsta naši novi federativni in demokratični Jugoslaviji vam pošiljamo vdanostne in borbene pazine z iskreno zavoljo tov. Titu in v zaveš, da more doli Trsta le federativna in demokratična Jugoslavija ekonomski in kulturni razvoj, da bo le v okviru te, morda živela boljše pravično in svobodno življenje!

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

člani IV. odbora Z.S.M. v IX. okraju Trsta.

nove ... resolucije tov. Titu, mladini Sovjetske zveze, naši NOV in NKO J...¹¹⁷
»... Za priključitev Slovenskega Primorja, Slovenske Benečije, Trsta in Koroške k federativni Jugoslaviji je bilo v eni sami noči raztresenih 90.000 letakov z različnimi parolami v tem smislu. Prilepljenih je bilo 1200 jugoslovanskih ... 1000 slovenskih zastavic (in) 350 lepakov, napisanih je bilo 1700 raznih parol po ulicah in zidovih ... Na eni največjih šol v Trstu je vihrala ... jugoslovanska zastava. Prav tako so mladinci ves denar popisali z našimi parolami, ki zahtevajo priključitev Trsta k Jugoslaviji ... Za osvoboditev Beograda se je mladina v Trstu pripravljala več dni ... V enem večeru je bilo raztrošenih 95.000 letakov, prilepljenih 500 jugoslovanskih in 300 slovenskih zastavic, prilepljenih 300 lepakov in napisanih okrog 2200 raznih parol ...¹¹⁸

XIII

Obračun enoletnega gibanja tržaške mladine nam pokaže naslednje strnjene rezultate: Organizacijsko so se aktivni SKOJ in odbori ZSM po večmesečnem nihanju utrdili, prodrli v poslednje trdnjave mesta in postali jedro množice pristašev. Okrožni komite SKOJ in Okrožni odbor ZSM sta bila izpopolnjena z novimi sposobnimi močmi iz vrst delavske mladine in delno

¹¹⁷ Zapisnik konference pokrajinskega partijskega posvetovanja, 20.—22. XI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 580/III.

¹¹⁸ Akcijsko poročilo ObK SKOJ, 10. XI. 1944, Arhiv IZDG, fasc. ObK SKOJ za Slov. Primorje, mapa IV.

RISOLUZIONE



Resolucija skupine italijanske mladine Trsta iz oktobra 1944 za priključitev Trsta k federativni demokratični Jugoslaviji

A TITO - COMPAGNO NOSTRO E CAPO
DELLA DEMOCRATICA E FEDERATIVA JUGOSLAVIA

CERTISSIME CHE ANCHE LA NOSTRA CARA TRIESTE
IN BREVE SARÀ LIBERATA DAL GIOGO NAZI-
FASCISTA - UNANIME E CONCORDE RISPONDIAMO
AL TUO ALTO APPELLO.

VIVA TITO - VIVA LA LIBERTÀ.

UN GRUPPO DI SANITARI

TRIESTE - 23 OTTOBRE 1944

z aktivisti, ki so si pridobili izkušenj v drugih okrožjih. V osmih mestnih okrajih so delovali štiričlanski okrajni komiteji SKOJ, ponekod tudi okrajni odbori ZSM, ki so vodili 35 aktivov SKOJ in 33 terenskih odborov ZSM.¹¹⁹ Dogodki v svetu, hitro napredovanje zaveznikov na frontah, osvoboditev Beograda in uspehi partizanskih brigad v neposredni bližini mesta so razgibali tržaške prebivalce in jih prepričali, da je konec vojne pred vrati. Akcije množičnih organizacij so postale pogostejše in začenjale so se priprave za vstajo z ustanavljanjem vojaških štabov in enot po sekcijah. Najboljši pogoj za ustvarjanje močne protifašistične fronte pa je bil dan z vzpostavitvijo tesnega sodelovanja slovenskega narodnoosvobodilnega boja z italijanskim protifašističnim gibanjem, z razvojem Delavske enotnosti in z vsklajenim delom med obema komunističnima strankama, med ženskimi in mladinskimi organizacijami obeh narodnosti. Ta polet pa je začasno ustavila okupatorjeva policija, zakaj mnogi organizirani člani so bili premalo previdni in so imeli premalo smisla za konspiracijo, kar je omogočalo plačanim provokatorjem, da so se lahko vrivali med aktiviste. Zato so bile aretacije, ki so začele septembra in trajale vse do decembra meseca, vse pogostejše. Prizadeta so bila okrožna vodstva KPS, KPI, OF, SPZZ, gospodarska komisija in propagandna komisija ter mnogi okrajni odbori. Odkrito je bilo kurirsko omrežje in večina javk za literaturo, pošto in sestanke. V treh mesecih je bilo aretiranih okrog 300 aktivistov najrazličnejših organizacij v mestu.¹²⁰ Največ škode pa je utrpela mladinska organizacija. V vrste mladinskih voditeljev se je spretno vključil izdajalec, ki je spoznal večino aktivistov v okrožnem mladinskem vodstvu in delno po okrajih. V zadnjih dneh oktobra so aretirali dve članici in sekretarko OK SKOJ. Manj škode so utrpela okrajna mladinska vodstva,

¹¹⁹ Zapisnik seje OK SKOJ, 1. XII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. 642/III.

¹²⁰ Trieste, str. 69 in sl.

izvzemši centra, kjer so aretacije najhuje divjale. Preostali člani okrožnega mladinskega vodstva so bili kompromitirani in januarja 1945 sta se umaknili na osvobojeno ozemlje še dve članici OK SKOJ. Zveze z okrajnimi in terenskimi odbori so bile povečini izgubljene, strah je povzročil zatišje na vseh področjih dejavnosti.¹²¹ Tiste okrajne organizacije, ki so bile dotlej najmočnejše, so zaradi aretacij za nekaj mesecev popolnoma zamrle. V okraju Sv. Jakob so na primer aretirali sekretarko in članico Okrajnega komiteja SKOJ ter članico Okrožnega komiteja SKOJ, ki je odgovarjala za ta okraj, in čeprav terenski odbori s tem niso bili neposredno prizadeti, se je organizacija 150 članov SKOJ, ZSM in GAI popolnoma razšla. Nihče v novem okrožnem vodstvu ni poznal ljudi, da bi jih bil po katastrofi ponovno povezal v odbore, treba je bilo znova začeti iskati posameznike, kar je trajalo tja do marca 1945. Podobno se je zgodilo v okrajih Lonjer-Katinara in Kolonkovec. V Borštu, ki leži v neposredni bližini teh predmestij, je policija odkrila bunker in ubila tri člane Organizacije za zaščito naroda; strah je popolnoma ohromil mladinsko organizacijo v bližnjem tržaškem predmestju, ki je delovala dotlej skoraj legalno in prirejala zborovanja, širše sestanke in akcije. Kolonkovec in Škedenj, ki so ju smatrali za »naši republiko«, sta izgubila vodilno vlogo. To vlogo je poslej prevzel okraj Barkovlje, ki je postal žarišče aktivnosti in zatočišče vseh preganjanih.¹²²

Koliko škode je utrpelo mladinsko gibanje ob jesenskih aretacijah, nam pove kratek odstavek januarskega poročila Okrožnega komiteja KPS za Trst: »... Po veliki provali, ki je pobrala polovico OK SKOJ in ki je tudi po okrajih napravila ponekod precej škode, je nastal splošen zastoj. Vse se je zabunkalo, političnega ali drugega dela sploh ni več bilo, niti sestankov... Provala, ki jo je takrat utrpel SKOJ, se je čutila silno in se čuti še tudi danes... Preplah, ki je takrat zavladal, je popolnoma ustavil vse delo in se šele sedaj ponovno prebuja vsa organizacija...« Okrožni komite KPS ugotavlja dalje, da je mladino mogoče ponovno aktivizirati samo s popolno združitvijo italijanske in slovenske organizacije v enotno mladinsko fronto.¹²³

XIV

Decembra 1944. leta je Oblastni komite SKOJ za Slovensko Primorje ukrenil vse, da spravi okrnjeno tržaško mladinsko organizacijo spet na pravo pot. Okrožni komite KP za Trst je mladini neposredno pomagal, osebno pa sta sodelovala pri tem delu še članica CK KPS Lidija Šentjunc in poverjenik Sekretariata KPI Michele Bianco-Vittorio.

17. decembra 1944 je bilo ustanovljeno novo okrožno mladinsko vodstvo, ki so ga sestavljali štirje aktivisti slovenske mladinske organizacije in štirje voditelji GAI. Podobno kakor v okrožnem vodstvu so se začeli združevati tudi okrajni mladinski komiteji, medtem ko so terenski mladinski odbori ostali po vzoru partijskih celic ločeni po narodnosti.¹²⁴

¹²¹ Poročila in pisma OK SKOJ in ObK SKOJ, Arhiv IZDG, fasc. 642 in ObK SKOJ.

¹²² Poročilo OK SKOJ, 14. II. 1945, Arhiv IZDG, fasc. OK SKOJ Trst.

¹²³ Poročilo OK KPS, 10. I. 1945, Arhiv pri CK ZKS, dok. 16092.

¹²⁴ Prav tam.

Vodstvo odporniškega gibanja v Slovenskem Primorju je težilo za tem, da bi se italijanska mladinska organizacija GAI v celoti vključila v USAOJ (Ujedinjeni Savez Antifašističke Omladine Jugoslavije) kot samostojna organizacija, kar bi dokazovalo, da želi italijanska manjšina, da bi se Slovensko Primorje priključilo k novi Jugoslaviji, hkrati pa bi bil to prvi korak k ureditvi položaja italijanske manjšine v povojni dobi.¹²⁵

Italijanska mladina s terena in iz vojske je poslala svojo delegacijo na pokrajinsko predkongresno konferenco ZSM prvič 21. decembra 1944. Sodelovanje med prebivalstvom obeh narodnosti je tedaj prav pri mladini že tako dozorelo, da je bilo v pokrajinskem merilu mogoče sklepati o skupnih delovnih načrtih. V pozdravnem govoru Lidije Šentjurčeve konferenci ZSM zasledimo med drugim naslednje besede: »... Ta konferenca je demonstracija pred vsem svetom, da znamo probleme nacionalnega sožitja v stičnih predelih rešiti sami, brez tuje pomoči... Cestitam vam, mladina, da ste znali prvi najti pot drug k drugemu, pot najtesnejše povezave...«¹²⁶ Vprašanje vključitve GAI v USAOJ pa za italijansko partijsko vodstvo ni bilo tako preprosto. S tem, da je pristala na enotnost partijskih in množičnih organizacij na terenu, se KPI še ni odrekla Trstu in narodnostno mešanim krajem v korist nove Jugoslavije, usodnejše pa bi bilo, če bi se te organizacije vključile v jugoslovanske zveze. V pismu vodstvu KPI pravi Michele Bianco-Vittorio: »... Pristal sem, naj se italijanska mladinska organizacija vključi v USAOJ. Menim pa, da bi bilo bolje imeti skupno organizacijo, kakor smo storili s Partijama, če ste vi za to, prekličem svoj pristonek...«¹²⁷

21. februarja 1945 so se delegati italijanske mladine iz mest in iz vojaških enot v Slovenskem Primorju zbrali na prvi pokrajinski konferenci GAI, toda o priključitvi USAOJ ni bilo več govora. Odgovor na ta preobrat najdemo v brzojavki Lidije Šentjurc Pokrajinskemu komiteju SKOJ: »Na konferenci italijanske mladine še ne bo izražena želja po vključitvi v USAOJ. Italijanska partija na to ne pristane.«¹²⁸ Pač pa so bili na konferenci sprejeti sklepi o poglobitvi sodelovanja s slovensko mladino, izvoljen je bil Pokrajinski odbor GAIL, ki je odslej vodil gibanje italijanske mladine v vsej pokrajini skladno s politično in akcijsko linijo odporniškega gibanja.¹²⁹

Italijanske množične organizacije so ohranile značaj avtonomnih organizacij z lastnimi odbori, ki so se ravnali po navodilih enotnega lokalnega partijskega vodstva, za izdelavo delovnih načrtov ter za izvajanje akcij pa so se združevali s slovenskimi terenskimi odbori.¹³⁰

¹²⁵ Pisma ObK SKOJ, decembra 1944, Arhiv IZDG, fasc. 559/IV, fasc. ObK SKOJ za Slov. Primorje.

¹²⁶ Zapisnik predkongresne pokrajinske konference ZSM, Arhiv IZDG, fasc. ObK SKOJ/I.

¹²⁷ Pismo Vittorija, decembra 1944, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11417.

¹²⁸ Brzojavka Lidije Šentjurc iz Trsta PK SKOJ za Slovenijo, 18. XII. 1944, Arhiv IZDG, fasc. ObK SKOJ za Slov. Primorje.

¹²⁹ Zapisnik pokrajinske konference GAI, Arhiv IZDG, fasc. ObK SKOJ za Slov. Primorje, mapa I.

¹³⁰ Direktive Vittoria Enotnemu okrožnemu komiteju KP v Trstu, 21. II. 1945, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11431.

Leta 1945 je podtalno delo protifašističnih in narodnoosvobodilnih organizacij v Trstu močno napredovalo in zadnje dni aprila je bil dosežen končni cilj: oborožena vstaja v mestu in izgon nemškega okupatorja.

Februarja ali marca tega leta je mladinsko gibanje doseglo vsaj tisto stopnjo, ki jo je imelo pred jesensko katastrofo leta 1944. Upoštevajoč nove organizacijske oblike, po katerih je mladina obeh narodnosti delovala enotno, pa lahko trdimo, da je razvoj dosegel višek; to dokazujejo aprilske akcije, predvsem pa oborožena ljudska vstaja v dneh osvobajanja mesta.

Februarja je Okrožni komite SKOJ poročal med drugim, da se je vsa organizirana mladina vidno razgibala, kar je posledica načrtnega dela enotnega vodstva. V nekaterih okrajih so že delovali okrajni odbori GAI, ponekod pa celo skupni odbori GAI in SKOJ. Slaba stran italijanske mladinske organizacije pa je bila še vedno močno sektaštvo, v njihovo organizacijo je bila vključena večinoma moška mladina, ki je omalovažujoče gledala na dekleta, češ da niso sposobna za nevarno podtalno delo, podobno stališče so organizirani mladinci zavzemali do mlajših, pričakujoč, da se bodo sami od sebe priključili v zaključni fazi boja. Značilno za italijansko organizacijo je bilo tudi to, da niso organizacijsko ločili komunistične mladine od GAI, vsi organizirani protifašisti so se šteli za komuniste.¹³¹ GAI je bila torej po vsebini nekakšna vmesna oblika organizacije, po izboru članstva podobna našemu SKOJ, po programu pa ZSM. Njeni voditelji pa so bili člani skojevskih vodstev. Na to anomalijo je Vittorio opozoril CK KPI že januarja, češ da je treba čimprej razčistiti pojme in rešiti vprašanje komunistične mladine, ker bo le tako mogoče v mladinski fronti kaj več doseči.¹³² Italijanski mladinski organizaciji je torej manjkalo vodilno jedro, ki bi bilo pravilno delovalo v množici in jo usmerjalo; mnogo zavednih protifašistov je še vedno stalo ob strani.

Število organiziranih mladincev je leta 1945 obsegalo 500 Slovencev in okrog 200 Italijanov. V zadnjem poročilu Okrožnega komiteja SKOJ so podatki o organizaciji še vedno nepopolni, ker po aretacijah ni bilo mogoče natančno pregledati stanja na terenu. Nekoliko nazorneje si lahko predstavljamo gibanje, če si ogledamo položaj po posameznih okrajih mesta meseca februarja:

V okraju Rojan-Greta se okrajna komiteja še nista združila, Okrajni komite SKOJ je imel 2, Okrajni odbor GAI pa 3 člane, skojevcev je bilo 26, italijanskih mladincev pa 25; sem pa je prišteti še tri odbore ZSM na Greti in skupino dvajsetih mladincev, ki je delovala izven okvirov organizacije.

Pri Sv. Ivanu je bil okrajni komite enoten, štiričlanski, deloval je en odbor ZSM, 5 aktivov SKOJ, to je vsega 34 mladincev, 4 odbori GAI in 4 aktivni italijanske komunistične mladine, vsega 20 članov, ter en odbor pionirjev.

V Rocolu je mladinska organizacija komaj sedaj prodrla, le v delu okraja, ki je dotlej spadal v center, so bili odbori že leta 1944; okrajna vodstva še niso bila sestavljena, delovali pa so 4 aktivni SKOJ, 2 odbora ZSM s skupno 26 člani, ter 4 italijanski aktivni s 16 člani.

¹³¹ Poročilo OK SKOJ, Arhiv IZDG, fasc. 642 in OK SKOJ Trst.

¹³² Pismo Vittorija, 20. I. 1945, Arhiv pri CK ZKS, dok. 11424.

Okraj Škedenj — Sv. Ana je bil do aretacij najboljši, Nemci so ga imenovali »Titova republika«, jeseni pa je bilo aretiranih mnogo aktivistov, kar je v marsičem zavrlo nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega boja. Škedenj je naseljen pretežno s Slovenci. Organiziranih je bilo 5 odborov ZSM, 4 aktivni SKOJ s 36 člani in 1 odbor pionirjev. Pri Sv. Ani pa je bil le 1 odbor ZSM in 2 aktiva italijanske mladine s 15 člani. Okrajni komiteji so bili v tem času še ločeni.

Pri Sv. Jakobu se panika še ni bila polegla in aretacije so se nadaljevale tja do februarja. Organiziranih je bilo okrog 100 slovenskih in okrog 50 italijanskih mladincev.

Okraj Sv. Vid, ki je obsegal stari del mesta, je bil na novo ustanovljen; v tem času so delovali tam le posamezniki brez odborov ali aktivov.

Barkovlje so v tej dobi prevzele Škedenju prvenstvo in mladina je posegala z akcijami v ostale okraje, predvsem v center. Okrajni komite SKOJ je imel pet članov, delovalo je 10 odborov ZSM in 2 aktiva SKOJ, vsega 37 članov, ter en odbor pionirjev. Italijanske mladine skoraj ni bilo. Imela je en sam odbor, ki pa je bil vključen po želji članov kar v ZSM.

V okraju Lonjer-Katinara je bil tričlanski Okrajni komite SKOJ, 6 odborov ZSM, 2 aktiva SKOJ, vsega 28 članov, imeli so svoj pevski zbor in pet tečajev za slovenščino.

O okraju Konlonkovec je bil štiričlanski Okrajni komite SKOJ, 5 odborov ZSM in 1 aktiv SKOJ s 24 člani.¹³³

Navedene številke niso popolne, delno zato, ker poročila v glavnem uporabljajo podatke kar iz prejšnjih mesecev, v dnevih aretacij okrajni komiteji niso pošiljali poročil, še manj verjetno pa je, da bi se bili ukvarjali s statistiko, delno pa zato, ker so šteli samo tisti mladinci, ki so bili dosledno povezani v odbore, medtem ko je iz dokumentov znano, da je bilo okrog vsakega takega jedra zbranih nešteto posameznikov — simpatizerjev, da ne omenjamo tiste mladine, ki je bila vključena v Delavski enotnosti, v odborih OF, v obveščevalni in kurirski službi, pa se iz konspirativnih razlogov ni smela povezovati na terenu.

Iz poročil Okrožnega komiteja SKOJ in Okrožnega komiteja KP marca in aprila je razvidno, da so v mladinski organizaciji nastale koristne spremembe. Okrajni komiteji SKOJ so bili dopolnjeni, tako da so šteli pet do sedem članov, nekatere člane pa so zamenjali, ker po letih niso več spadali k mladini, z mlajšimi. Prav tako je bil spremenjen sestav Okrožnega komiteja SKOJ, ki so ga sestavljali najprej trije delavci in štirje študenti, nato pa je poslal Oblastni komite SKOJ še tri sposobne članice z osvobojenega ozemlja. Zaživel je tudi Okrožni odbor ZSM, ki je bil dotlej samo na papirju, in Okrožni odbor GAI kot najvišji okrožni vodstvu množične mladinske organizacije.¹³⁴ Aprila se je tudi mladinska organizacija ravnala po novi teritorialni razdelitvi mesta, ki je bila prilagojena novim prilikam glede na predvideno vstajo. Iz bivših devetih okrajev so nastala štiri večja operacijska področja, okrajni komiteji so se tako združevali in vprašanje njihove številčne in ideološke šibkosti je bilo dokončno rešeno, terenski odbori so se tudi pomnožili, po nekaterih okrajih kar za štirikrat. »... Kljub napakam, ki še obstajajo, je organizacija

¹³³ Poročili OK SKOJ Trst, 27. I. in 14. II. 1945, Arhiv IZDG, fasc. OK-SKOJ Trst.

¹³⁴ Poročila in zapisniki OK KPS za Trst, marec-april 1945, Arhiv pri CK ZKS.

tržaške mladine veliko napredovala. Nadvse dobro je sodelovanje italijanske in slovenske mladine... Ni nobenih težkoč, da bi skupaj delala, da bi si medsebojno pomagala...¹³⁵

Vzpon mladinskega gibanja pa najlaže presodimo po delovnih uspehih. Marca je Okrožni komite KPS sklenil, da sprejme iz vrst SKOJ v komunistično stranko okrog 30 mladincev, ki so svojo sposobnost in politično zrelost pokazali v zadnjem letu narodnoosvobodilnega gibanja.¹³⁶ Od 1. decembra 1944 do osvoboditve je trajalo tekmovanje za II. kongres ZSM, kar je mladino na vseh področjih dejavnosti vsestransko zaposlilo, od nabiranja blaga, mobilizacije v NOV, študijskih in delovnih sestankov do velikih sabotažnih in propagandnih akcij. Trst se je v to tekmovanje iz že znanih vzrokov vključil nekoliko pozneje kot ostala okrožja v Slovenskem Primorju, se pa v njem marca močno razgibal. Okrožni komite KPS navaja v poročilih, da so trosilne akcije zavzele velikanski obseg, da trosijo mladinci propagandne letake po kinodvoranah, po gostilnah in po kavarnah. Napisnih akcij da je toliko, da ni zidu v Trstu, kjer bi ne bilo našega napisa. To dela predvsem mladina, vendar pa sodelujejo pri tem tudi partija in ostale množične in vojaške organizacije. Najboljši primer o razgibanosti mladine je naraščajoča udeležba v akcijah: Na akciji, napovedani za 14. marec, je sodelovalo okrog 100 članov, pri akciji 29. marca pa celo nad 300 mladincev. Za mladinsko organizacijo je posebej značilna povezava med mladino obeh narodnosti.¹³⁷

Propagandne akcije so bile najmočnejše v mladinskem tednu, ki je trajal od 20. do 28. marca 1945. Poleg propagandnih akcij so bile na dnevnem redu tudi sabotaže, pri čemer je omembe vreden požig nemške vojaške garaže v ulici Massimo D'Azeglio, kjer je zgorelo okrog 20 tovornih avtomobilov in velike zaloge bencina. Štiri udeležence akcije pa so na begu ujeli in jih prav tam, kjer so zažgali garažo, obesili.¹³⁸

Množične akcije vseh vrst so potekale skladno s položajem na svetovnih frontah. Trstu se je iz Dalmacije približevala IV. jugoslovanska armada, enote IX. korpusa so po zadnji nemški ofenzivi zapustile gozdove in se bližale mestu, z Dolenjske so bile poslane brigade VII. korpusa, da bi varovale bok IV. armadi. V Trstu samem je komanda mesta, ki jo je ustanovil štab IX. korpusa NOV in POJ vso zimo organizirala oborožene oddelke, da bi v dneh osvobajanja skupno z množičnimi organizacijami v uličnih bojih pomagali prodirati narodnoosvobodilni vojski.

Namen kolaboracionistov, da bi prevzeli oblast od Nemcev, in namen reakcionarnih predstavnikov v CLN, da bi pod krinko ohranitve Trsta Italiji v zadnjem trenutku organizirali svoje oborožene enote, je klavrno propadel. V noči od 12. na 13. april 1945 je bil ustanovljen Slovensko-italijanski antifašistični izvršilni odbor (SIAIO) — »Comitato Esecutivo Antifascista Italo-Sloveno« (CEAIS), sestavljen iz predstavnikov OF, Delavske enotnosti, KPI, AFŽ, ZSM, DAI (Italijanske protifašistične ženske), GAI in neodvisnih demokratov. Povabljeni so bili tudi predstavniki meščanskih organizacij v CLN, toda tri, njim namenjena mesta, so ostala do poslednjega dne nezasedena. SIAIO je poslej vodil boj vseh protifašističnih množic in se pripravljal, da

¹³⁵ Poročilo OK SKOJ, 18. IV. 1945, Arhiv IZDG, fasc. OK SKOJ Trst.

¹³⁶ Poročilo OK KPS, 31. III. 1945, Arhiv pri CK ZKS, dok. 16119.

¹³⁷ Poročilo OK KPS, 10. IV. 1945, Arhiv IZDG, fasc. 642/I.

¹³⁸ Trieste, str. 73—74.



Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije v osvobojenem Trstu, maj 1945

prevzame oblast in jo izvršuje, dokler ne bo izvoljen Narodnoosvobodilni odbor. Po okrajih, terenih, tovarnah, uradih in šolah so se ustanavljali akcijski odbori SIAIO, ki so določali skupne akcije, prireditve in delo vseh protifašistov.¹³⁹

Dne 28. aprila 1945 zvečer se je v Trstu začela oborožena vstaja po vnaprej pripravljenem načrtu Komande mesta in SIAIO, ki je v njej sodelovalo približno 10.000 Tržačanov.¹⁴⁰ Naslednje dni so se bili ostri ulični boji, tedaj ko so v predmestjih že gremeli topovi jugoslovanske vojske. Do 2. maja so Nemci trdovratno branili poslednje postojanke upajoč, da se bodo lahko predali anglo-ameriškim enotam. Ko so prišli v mesto zavezniki, se je predala narodnoosvobodilni vojski poslednja utrdba — sodna palača.¹⁴¹

Velike manifestacije navdušenja ob osvoboditvi pa so kaj kmalu zamenjale ogorčene demonstracije proti ukrepom zavezniške vojaške uprave. Tržaška mladina je morala v novih okoliščinah nadaljevati boj, ki je bil skoraj tako težak in nevaren kakor v preteklih letih, boj za zaposlitev, za ohranitev pridobljenih pravic in za priključitev k novi Jugoslaviji.

¹³⁹ Okrožnica MO OF za Trst, 18. IV. 1945, Arhiv IZDG, fasc. 642/II.

¹⁴⁰ »Primorski dnevnik«, 1946, št. 281.

¹⁴¹ Glej Trieste nella lotta per la Democrazia, str. 75 in sl. ter P. Tomac in drugi, Oslobodilački pohod na Trst 1945, Beograd 1952.

LA JEUNESSE TRIESTINE DANS LA LUTTE DE LIBERATION

Résumé

L'article étudie le développement du mouvement antifasciste des jeunes de Trieste de 1937 à 1945.

Les premiers chapitres décrivent la naissance du front antifasciste des Jeunes parmi les Slovènes sous la direction des membres du Parti Communiste avec Pino Tomažič en tête. On ralliait à ce front des groupes citoyens d'orientation nationaliste et on les mettait en rapport avec la jeunesse paysanne et ouvrière. Ce mouvement fut brusquement interrompu en 1940 par l'arrestation en masse des communistes, nationalistes et intellectuels slovènes.

La première période du mouvement de la Jeunesse se clot sur le rappel du deuxième procès de Trieste en décembre 1941, où cinq des membres les plus actifs de l'organisation de résistance furent condamnés à mort et exécutés.

En 1941, le mouvement des Jeunes reprend, parallèlement à la création et à l'activité du Front de Libération du Peuple slovène que dirigent les frères Kovačič, d'après les instructions du Comité Central du Parti Communiste de Slovénie. Durant le procès eurent lieu les premières manifestations démonstratives de grande envergure, suivies de nouvelles arrestations et d'un nouveau procès à Rome.

Au cours de l'année 1942 se constituent lentement, peu à peu, des Comités du Front de Libération et des Comités de Jeunes d'où sortent en 1943 l'organisation des Jeunesses Communistes parmi les Slovènes et l'Union des Jeunesses slovènes. Une troisième vague d'arrestations qui dure jusqu'à la capitulation de l'Italie déferle sur les Slovènes, et pendant cette période, l'activité du Front est surtout dirigée vers le groupement d'éléments d'orientation antifasciste parmi la population de nationalité italienne.

La période suivante va de l'automne de 1943 à l'automne 1944; la constitution du Comité régional de l'Union des Jeunesses Communistes de Yougoslavie et du Comité de l'Union des Jeunesses slovènes pose des bases solides pour l'organisation des Jeunes. Mais à l'automne de 1944, ce développement présente des lacunes du fait des arrestations opérées par les Allemands qui occupent la ville. Ce qui caractérise cette période, c'est le raffermissement du mouvement des Jeunes. Parti de modestes débuts qui ne sont pas exempts de fautes dues au sectarisme et à l'avantgardisme, le mouvement se consolide en théorie et en pratique et atteint son plus haut point en septembre 1944 avec la campagne en faveur du rattachement de Trieste à la nouvelle Yougoslavie démocratique. Dans l'article, on étudie particulièrement la question du rapprochement de l'organisation des Jeunesses italiennes et de l'organisation slovène, rapprochement qui conduisit à l'unification des organisations de Jeunes des deux nationalités. Parallèlement on y traite brièvement des rapports entre le Parti Communiste de Slovénie et le Parti Communiste italien et entre le Front de Libération slovène et les leaders du mouvement de libération italien et on mentionne les principales proclamations et les phases de l'évolution dans l'unification des activités.

À l'automne de 1944, les arrestations durent trois mois; dans son ensemble, le mouvement de résistance est fort réduit, mais c'est encore l'organisation des Jeunes qui est le plus durement touchée. Le début de 1945 permet de ressusciter le mouvement sur la base d'une unité d'action plus marquée des Jeunesses des deux nationalités; la conférence provinciale des Jeunesses antifascistes italiennes GAI y contribua particulièrement; elle fut tenue en février 1945. Au mois de mars, les Comités de l'Union des Jeunesses Communistes de Yougoslavie et les Comités des Jeunesses Slovènes étaient de nouveau en fonctions dans tous les quartiers de la ville; l'organisation des Jeunesses antifascistes Italiennes prit

alors tout son essor. Les preuves les plus caractéristiques de ce nouvel élan, ce sont la propagande de masse de mars et d'avril et les préparatifs pour la résistance armée contre l'occupant allemand; cette résistance commença le 28 avril et prit fin le 3 mai 1945 avec la libération totale de Trieste aux côtés de l'Armée yougoslave de la Libération.

Milan Ževart

Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini

Uvodne pripombe

Vsekakor bi bilo prav, če bi bilo pri obravnavanju razvoja NOB v Šaleški dolini na začetku orisano tudi obdobje stare Jugoslavije. Predvsem bi bilo treba podati zgodovino komunističnega gibanja v Šaleški dolini pred aprilom 1941. To gibanje je bilo edini neposredni izvor odpora proti okupatorju. Komunistična partija ima v času med obema vojnama v Šaleški dolini razmeroma bogato zgodovino. Obširneje bi bilo treba orisati položaj neposredno pred okupacijo. Okupacija ima svojo predzgodovino tudi v dejavnosti Kulturbunda, ki je bil aktiven v Šoštanj in Velenju. Člani KPS in SKOJ so že pred napadom na Jugoslavijo vodili ogorčeno borbo proti kulturbundovski peti koloni v okviru narodnoobrambnih akcij. Vendar doslej nisem utegnil zbrati zadosti gradiva za dovolj tehten prikaz položaja pred okupacijo in sem to za sedaj opustil.

NOB v Šaleški dolini ni bila izolirana. Razvoj v Šaleški dolini je tesno povezan z dogajanjem v ostali slovenski Štajerski in Sloveniji. Dejansko pomeni veliko težavo prav omejitvev na določeno področje. Partizansko gibanje je ustvarjalo nove politične enote in nova politična središča, ki so zajemala Šaleško dolino in sosednja področja. Zveze narodnoosvobodilnega gibanja so potekale na vse strani in tudi dogodki na bolj oddaljenih področjih so močno vplivali na Šaleško dolino. Vendar sem si prizadeval, da podam pregled NOB v določenem lokalnem okviru. Razumljivo je, da izraz Šaleška dolina ne obsega samo kotline, ampak tudi njej pripadajočo okolico. V bistvu je to ozemlje naslednjih predvojnih občin: Velenje, Škale, Št. Ilj, Šoštanj - mesto, Šoštanj-okolica, Topolšica. Okupator je te občine septembra 1941 združil v dve večji: Šoštanj in Velenje.

Zaradi omejenega lokalnega koncepta tudi nisem podajal »štajerskega« okvira pri posameznih obdobjih. Šele ko bo opravljeno pionirsko delo pri proučevanju NOB v Šaleški dolini, bo treba dogajanja na tem področju postaviti v širši okvir ter jih oceniti iz širših perspektiv. Le kjer je bilo nujno potrebno, sem omenjal dogodke izven Šaleške doline. V tem delu tudi nisem poudarjal in navajal nekaterih specifičnih pogojev za razvoj NOB na Štajerskem, ki so seveda tudi vplivali na razvoj NOB v Šaleški dolini.

Menim, da je proučevanje NOB v Šaleški dolini šele na začetni stopnji. Trdimo lahko, da še ni zaključeno delo pri zbiranju gradiva. Moje delo je le prvi poskus, podati pregled razvoja NOB v Šaleški dolini. Zaradi tega sem

snov porazdelil po letih in sem skušal ugotoviti kar največ datumov. Vendar sem se omejil pri navajanju in opisovanju dogodkov ter sem manj pomembne stvari navajal le tu in tam za ilustracijo.

Viri

Proučevanje NOB v Šaleški dolini je povezano z velikimi težavami, ker ni ohranjen arhiv niti ene okupatorske ali partizanske ustanove iz Šaleške doline. Skromni in redki fragmenti ter posamezni dokumenti, ki se nanašajo na Šaleško dolino, so raztreseni v arhivih številnih ustanov. Gradivo za zgodovino NOB v Šaleški dolini hranijo predvsem naslednje ustanove: arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (ta ima vsekakor največ gradiva za vojaške akcije in operacije na področju Šaleške doline), arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru, oddelek NOB Mestnega muzeja v Celju, Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, zgodovinski arhiv pri CK ZKS. Posamezne fragmente hranijo še v drugih ustanovah.

Poleg arhivskega gradiva sem uporabljal tudi pričevanja in spomine ter izjave aktivistov, borcev in domačinov. Nekaj spominov, ki se nanašajo vsaj delno tudi na Šaleško dolino, je bilo že objavljenih, večino pa jih hranijo v rokopisih razne ustanove. Zlasti objavljeni spomini niso vedno čisti spomini, ker so pisci večkrat uporabljali tudi dokumentarno gradivo ter spomine in izjave drugih prič, četudi tega niso izrecno navedli. Številne podatke sem zbral na terenu. Teren še danes nudi številne možnosti kontrole podatkov iz dokumentov in pričevanj.

Memorialno gradivo sem uporabljal z vso potrebno previdnostjo. Praksa pa prisili tistega, ki se ukvarja z zgodovino NOB, da pred uporabo kritično preveri tudi podatke iz dokumentov. Zlasti v dokumentih okupatorskega izvora često naletimo na podatke, ki ne prenesejo kritične primerjave s pričevanji. Okupatorski dokumenti često govorijo o nasprotniku na podlagi pomanjkljivih in netočnih podatkov ter tendenciozno. Že zaradi svojega izvora so večkrat pomanjkljivi. Tudi partizanski dokument nas ne more vedno točno informirati, zlasti če je nastal daleč od kraja dogodka. Pričevanja sem kljub temu smatral za drugovrstne vire, vendar jih nisem podcenjeval. Pomen pričevanj je velik že zato, ker se med NOB dokumenti marsikdaj niso pisali ali pa so bili uničeni. Le pričevanja nam omogočajo točno rekonstrukcijo številnih dogodkov, za katere niso ohranjeni dokumenti ali pa so podatki v dokumentih pomanjkljivi ali celo netočni. Končno je treba poudariti, da je bila doba NOB tako veličastna in razgibana, da je pisani viri niso mogli v celoti zajeti in so se nekaterih procesov le generalno dotaknili. Pričevanja so mi večkrat omogočila dopolnitev in kontrolo skopih podatkov v dokumentih, nekateri dogodki pa so opisani izključno na podlagi pričevanj. Pri preverjanju podatkov, ki sem jih našel v dokumentih in memorialnem gradivu, sem uporabljal predvsem metodo primerjave pričevanj in dokumentov oziroma samih pričevanj. Tehnično ni bilo mogoče, da bi opozoril na vse ugotovljene netočnosti v posameznih dokumentih in pričevanjih.

Predvsem sem pri delu pogrešal statistično gradivo, ki bi mi omogočalo bolj kompleksno obravnavanje ter rekonstrukcijo in analizo globljih procesov v razvoju NOB. Arhivsko gradivo je tako skromno, da iz njega ni mogoče

izvleči raznih statističnih podatkov. Razni popisi po osvoboditvi pa so bili nesistematični in nepopolni. Tako so na primer statistike, ki so jih izdelali krajevni NOO za Komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorja, in statistike o padlih borcih in žrtvah fašističnega terorja, ki so jih po osvoboditvi izdelale šole za svoje okoliše ter jih z izvlečki svojih kronik poslale omenjeni komisiji, izredno nepopolne in niso zajele vseh žrtev in so podatki v teh statistikah netočni (večino tega gradiva hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Te statistike se bodo lahko delno uporabile šele, ko se bodo izbrali statistični podatki iz vsega ostalega gradiva iz časov NOB in tistega, ki je bilo zbrano in ki se bo še zbralo na terenu.

Na žalost je ohranjenega izredno malo gradiva za zgodovino razvoja KPS med vojno na terenu Šaleške doline. Prav tako malo je ohranjenega gradiva za razvoj ljudske oblasti in političnih organizacij. Tudi za leto 1944, ko je narodnoosvobodilno gibanje v Šaleški dolini doživelo višek in je tedaj nastalo dosti dokumentov v zvezi z delovanjem ljudske oblasti, je zelo malo ohranjenega. To pomanjkanje gradiva je tudi krivo, da je v tem pregledu razvoj političnih organizacij in ljudske oblasti vsekakor premalo upoštevan in bo izpopolnitev te vrzeli lahko šele rezultat nadaljnjega zbiranja in študija gradiva.

Leto 1941

10. aprila 1941 so nemške čete 49. korpusa, ki se je koncentriral v okolici Celovca, prodrle v Šaleško dolino. V Šaleško dolino so Nemci prišli v dveh kolonah, in sicer po cesti Slovenj Gradec—Velenje in po novo zgrajeni cesti Črna—Šoštanj.¹

Ob okupaciji je bilo v celicah KPS v Šaleški dolini okoli petintrideset komunistov. Zelo aktiven je bil od 1938. leta tudi SKOJ ter se je stalno širil krog simpatizerjev partije med mladino. V Šoštanju je bil mestni komite KPS, ki je vodil pred okupacijo partijsko delo v Šaleški dolini. Ob napadu na Jugoslavijo so tudi šaleški komunisti in člani SKOJ odšli v skupini kot prostovoljci v staro jugoslovansko armado. Skupina, ki je štela okoli štirinajst komunistov in članov SKOJ, se je prebijala preko Savinjske doline ter je med potjo zaplenila v Preboldu dvanajst francoskih pušk z municijo. Šaleški prostovoljci so se na svoji poti ustavili na Planini (Partizanski vrh) in se tam srečali s komunisti iz revirjev, ki so se umaknili tja, da bi se izognili aretacijam ob okupaciji. Na Planini so potem zbrani komunisti sklenili, naj se orožje, ki so ga prinesli šaleški komunisti, zakoplje, šaleški prostovoljci pa naj odidejo na svoje področje, ker je armada že razpadla. To orožje so potem ob začetku vstaje izkopali revirski prvoborci in se z njim oborožili.

Neposredno po okupaciji je bilo delo mestnega komiteja v Šoštanju zaradi novega položaja, aretacij in izseljevanja delno ohromljeno. Vendar je tudi v Šaleški dolini jedro komunistov začelo pripravljati upor. Predvsem so komunisti že v prevratnih dneh zbirali orožje, ki so ga odvrgli pripadniki stare jugoslovanske armade. Oto Mader iz Škal je zbral več pušk z municijo, jih shranil v bencinski sod, tega pa zakopal. Nekaj orožja so zbrali tudi drugi. Na večer pred 1. majem 1941 so komunisti organizirali zažiganje kresov.

¹ Kronika župnišča v Zavodnjah; dr. Metod Mikuž: Pregled razvoja NOB v Sloveniji, Beograd 1956, str. 44-45; Martin Bauer: Unterm Edelweiss in Jugoslawien.

V Gaberkah so postavili tudi mlaj z rdečo proletarsko zastavo. Partija se je borila proti nemški propagandi. Partijci so tudi po okupaciji vzdrževali zvezo s Savinjsko in Mislinjsko dolino. Direktive višjih partijskih forumov so prinesle jasno orientacijo in poživile priprave za vstajo.²

V noči med 6. in 7. julijem je bila izvedena v Šaleški dolini prva akcija. Na vseh kašiputih so bili nemški napisi premazani ali uničeni in obnovljeni slovenski napisi. Po zidovih so bila napisana gesla: »Dol s Hitlerjem! Živela svobodna Slovenija! Živela Rusija!« itd. Narisani so bili številni znaki srpa in kladiva. K tej napisni akciji so komunisti pritegnili tudi mladince, ki še niso bili člani SKOJ. Ta akcija je bila izvedena po nalogu Pokrajinskega komiteja iz Maribora vzdolž vse doline ob istem času, ko je potekala podobna akcija v Savinjski dolini, v Mislinjski dolini, v Rušah in drugje. Nemci so reagirali hitro in ostro. Osumljence so aretirali orožniki iz Šoštanja in Velenja. Popoldne 7. julija pa je varnostna policija s sodelovanjem orožniških postaj izvedla obsežne aretacije.³ Z aretacijami so nadaljevali v naslednjih dneh.⁴

Že pred akcijo so bili vsi člani KPJ in SKOJ ter simpatizerji partije opozorjeni nanjo. Istočasno je bilo le-tem sporočeno, naj se takoj po akciji umaknejo v gozdove. Hitri nemški ukrepi pa so mnoge prehiteli, marsikdo se tudi ni mogel takoj odločiti. V partizane so odšli Tone Ulrih, Franc Polh, Božo Mravljak, Franc Soklič ter Jože Venišnik. V ilegalo so se unaknili med drugimi tudi Oto Mader, Edo Martinšek ter Alojzij Stropnik z ženo. Nekateri člani KPS in SKOJ ter simpatizerji partije so ostali doma, a so se tudi takoj vključili v narodnoosvobodilno gibanje in od vsega začetka sodelovali s partizani. Več članov KPS in SKOJ iz Šaleške doline se je takoj 1941. leta vključilo v NOB v drugih krajih.⁵ Po napisni akciji se je torej 7. julija formirala prva partizanska skupina v Šaleški dolini. Sredi avgusta je ta skupina izkopala bencinski sod s puškami; do tedaj so bili prvoborci oboroženi le s pištolami in bombami. Okoli 15. avgusta je šaleška skupina dobila iz Šoštanja sporočilo, da jo iščejo trije španski borci, ki so prišli na šaleški teren. To so bili: Miha Pintar, Drago Mlakar in Franc Drobnič. V koncentracijskem taborišču v Franciji so se izdali za državljane NDH in so bili nato poslani na delo v Nemčijo, od koder so pobegnili. Drago Mlakar je bil pred odhodom v Španijo član partijske organizacije v Šoštanju ter je 15. avgusta 1941 poslal Miho Pintarja-Toleda, ki ga ljudje v Šoštanju niso poznali, h Gizeli Natek in tako

² Izjava Olge Vrabič v arhivu Centralnega komiteja ZKS (navajam: ACK ZKS); odstavek o delovanju komunistov od okupacije do 6. julija 1941 sem napisal na podlagi izjav prvoborcev iz Šaleške doline Franca Polha in Antona Ulriha. Poleg teh izjav pa sem uporabljal še druga pričevanja, ki jih hrani občinski odbor ZB NOV Šoštanj. Večino teh izjav je zbral Avgust Rozman. Vendar še nisem mogel ugotoviti točno, kdaj je bila vzpostavljena zveza s Pokrajinskim komitejem KPS v Mariboru in kdo je prinesel v Šaleško dolino prva navodila.

³ Poročilo varnostne službe v Celju komandantu varnostne policije in varnostne službe za Sp. Štajersko Ottu Lurkerju, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam AIZDG), Stane Terčak: Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 72 do 74; Razvoj in borba delavskega razreda v Šaleški dolini, Velenjski rudar, št. 9, od 3/7 1954; izjava Franca Polha-Izaka, rokopis v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru (navajam: AMNOM).

⁴ V arhivih nisem našel seznama aretirancev. Na podlagi podatkov, ki so bili zbrani na terenu, lahko trdimo, da je bilo po napisni akciji v Šaleški dolini aretiranih najmanj šestdeset ljudi; predvsem so aretacije prizadele mladino.

⁵ Izjavi Polha in Ulriha, AMNOM; popisno gradivo Občinskega odbora ZB NOV Šoštanj.

skušal najti zvezo s šaleškimi partizani. Natekova je sporočila prihod španskih borcev Faniki Stropnik in le-ta jih je povezala s partizansko skupino; ki se je tedaj zadrževala pretežno v gozdu Ležnu. Pred vključitvijo v šaleško partizansko skupino so se španski borci zadrževali nekaj dni pri kmetu Turinku na Paških vrhovih. Že med člani prve skupine je bil španski borec tudi Božo Mravljak iz Šoštanja, kapetan španske republikanske armade. V drugi polovici avgusta je tako šaleška skupina štela že devet mož. Na teren šaleške skupine je prišel kot politični aktivist še Franc Farčnik-Kristuš.⁶

Ena izmed prvih akcij šaleške skupine je bil napad na okupatorskega župana občine Škale. Likvidacija župana ni uspela, pač pa so mu požgali domačijo. Ta akcija, ki je bila še v avgustu, je že močno preplašila okupatorske funkcionarje in pristaše okupatorja. Po tej akciji je šaleška skupina postavila zasedo ob cesti Velenje—Celje v Socki. Partizani so zvedeli, da se bo pripeljal po tej cesti neki višji nemški funkcionar. Ta višji nemški funkcionar pa ni bil nihče drug kot nemški notranji minister dr. Frick, ki je zadnje dni avgusta 1941 potoval po okupirani Štajerski. Frick se je iz Slovenje Gradca pripeljal v Velenje. Iz Velenja pa ni krenil naravnost v Celje, ampak je spotoma obiskal še Dobrno ter tako obšel partizansko zasedo v soteski Socki. Iz zasede se je skupina umaknila v Št. Janž pri Velenju in se ustavila pri nekem hmeljskem prekupčevalcu, ki jih je izdal, gospodinja pa jih je zadrževala do kosila. Ob trinajsti uri so bili šaleški partizani na seniku že obkoljeni in v ognju. Vendar so se vsi prebili. To je bil prvi ognjeni krst šaleške skupine. Vse to se je zgodilo konec avgusta. Kmalu po teh dogodkih pa je skupina dobila iz Maribora navodilo, naj se vključi v Pohorsko četo. Sporočeno je tudi bilo, da se bodo s pohorskimi partizani sestali pri razglednem stolpu na Rogli. Še pred odhodom na Pohorje je odšel Franc Drobnič, ki je bil bolehen, v Šmartno ob Paki in je bil tam izdan ter je bil nato 17. novembra 1941 ustreljen kot talec. Drago Mlakar pa je na pohodu skupine v Zavodnje dobil hude žulje in gnojni prisad. V Zavodnje je krenila šaleška skupina, ker je dobila sporočilo, da so tam skrite bombe, a so bili le stari možnarji. Prvo pomoč je nudil Mlakarju dr. Medic iz Šoštanja. Mlakarja so nato prenesli v Škalske Cirkovce, kjer je medicinec Polh zgradil pri svojem po pol bratu zemljanko ter se je v njej že leta 1941 zdravilo nekaj partizanov. Polh je ostal v Cirkovcah in zdravil Mlakarja ter obenem vzdrževal zveze. Na Pohorje pa so odšli le štirje, ker je tudi Božo Mravljak ostal z določenimi nalogami na terenu. Šaleški borci so se priključili Pohorski četi, ki je tedaj taborila pod Roglo, verjetno štiri dni pred uspešno borbo dveh vodov Pohorske čete z nemško vojaško posadko na Klopnem vrhu, ki je bila 17. septembra. Tako so se šaleški borci že udeležili borbe na Klopnem vrhu. V tej borbi je padel samo en partizan in to je bil Franc Soklič-Brko iz šaleške skupine. Že pred borbo na Klopnem vrhu je bil član šaleške skupine Miha Pintar ob reorganizaciji Pohorske čete imenovan za komandirja Pohorske čete.⁷

⁶ Izjavi Polha in Ulriha; izjavi Gizele Natek in Fanike Stropnik; Bili smo v Španiji, Ljubljana 1958, str. 422, 427 in 428 do 429; F. Filipič: Pohorski bataljon, Maribor 1952, str. 28; življenjepis narodnega heroja Mihe Pintarja-Toleda, rokopis v AMNOM.

⁷ Izjavi Polha in Ulriha; poročilo PK KPS za Štajersko, Zbornik VI/1, dokument št. 34; Marburger Zeitung, 30. in 31. 8. 1941; M. Ževart: Že septembra 1941 so Nemci bežali na Pohorju, Večer 17. 9. 1960.

Po bitki na Klopnem vrhu ter obkolitvi in poskusu požiga koč na Pesku dne 18. septembra se je Pohorska četa premaknila preko Mislinjske doline v Šaleško dolino in se je v zadnjih desetih dneh septembra zadrževala na šaleško-mislinjskem področju.⁸ 20. septembra so partizani minirali železniški most v Penku pri Šoštanju. Poročilo PK KPS za Štajersko je to akcijo pripisalo Pohorski četi.⁹ Vendar so to akcijo izvedli savinjski partizani.¹⁰ Pohorska četa pa se je zadrževala po odhodu s Pohorja največ v okolici Plešivca in Graške gore. Od tod je četa izvršila nekaj premikov. Tako je četa krenila v Pesje in obkolila hišo izdajalca in nemčurskega podjetnika Detička. Iz Pesjega je četa odšla v Št. Janž, da bi kaznovala izdajalca, ki je izdal šaleške partizane konec avgusta. Uspela ni niti likvidacija Detička niti izdajalca iz Št. Janža, ki je pravi čas pobegnil. Četa je krenila iz Št. Janža v Lokovico, od tod pa preko Škal na Graško goro.¹¹

V začetku oktobra sta krenili Savinjska in Revirska četa iz taborišča pri Dobrovljah proti Šaleški dolini.¹² Dogovorjeno je bilo, da bodo našli zvezo s Pohorsko četo v Penku pri Šoštanju. Tone Ulrih in še neki partizan Pohorske čete sta jih čakala. Našli so se na podlagi dogovorjenega znaka s posnemanjem sovjega skovikanja. Ulrih je nato vodil obe četi na hrib Grmado nad Plešivcem. Tako je prišlo v začetku oktobra na Grmadi do združitve treh štajerskih partizanskih čet in formiran je bil Prvi štajerski bataljon.¹³

Po združitvi je bil dokončno izdelan načrt za napad na Šoštanj. S pomočjo terenskih delavcev so bili zbrani vsi potrebni podatki. Pred napadom se je bataljon premaknil v gozd Ležen in od tam v noči med 7. in 8. oktobrom izvedel napad. Pred napadom je bilo v bataljonu po izjavah nekaterih preživelih borcev nekaj manj kot petdeset mož, po izjavah drugih pa nekaj nad petdeset. Trinajst partizanov, ki so bili člani Prvega štajerskega bataljona pred napadom na Šoštanj, je preživelo NOB. Bataljon je bil oborožen s tremi puškomitraljezi, ki jih je prinesla Pohorska četa in so jih nato porazdelili po četah. Borci so bili oboroženi s puškami in ročnimi bombami. Bataljon je razpolagal tudi z eksplozivom. Nemci so imeli v Šoštanju močno orožniško posadko ter en vod Wehrmannschafta, ki pa ni bil koncentriran. V mestu je bilo tudi večje število oboroženih hitlerjancev in okupatorskih funkcionarjev ter obratna straža tovarne usnja. Močna orožniška postojanka je bila v sosednjem Velenju in tam je bila tudi obratna straža rudnika lignita. Upoštevati je bilo vsekakor še orožniško postajo v Šmartnem ob Paki.

Pred samim napadom so bile postavljene tri zasede. Prihod morebitne nemške pomoči iz Velenja naj bi preprečila zaseda v Družmirju (cesta Velenje—Šoštanj). Na cesti proti Savinjski dolini je bila postavljena zaseda pri Penku, ki je obenem morala minirati cestni most preko Pake v Penku. Končno je bila postavljena še zaseda pred stanovanjsko kolonijo Vošnjakovih uslužbencev. Ta zaseda je obenem pazila na progo Velenje—Šoštanj. Pred napadom so partizani pretrgali telefonske napeljave. Po razstrelitvi mostu

⁸ Izjava Ulriha; Filipič, n. d., str. 12, 13; Življenjepis Toleda.

⁹ Zbornik VI/1, dok. št. 34.

¹⁰ Izjava Ulrih Ele-Atene, AMNOM; Ludvik Zupanc-Ivo: V Savinjski dolini se je pričelo, Savinjski vestnik št. 34, 27. 8. 1954.

¹¹ Izjava Ulriha.

¹² Mikuž, n. d., str. 145.

¹³ Izjava Ulriha; Zbornik VI/1, pripombe k dok. št. 126.



Hrib Grmada nad Plešivcem pri Velenju, kjer so se v začetku oktobra 1941 Pohorska, Revirska in Savinjska četa zbrale v Štajerski bataljon

v Penku — to je bil znak za napad — je preostali del bataljona vdrl v mesto. Napad se je pričel 7. oktobra ob 23. uri. Ena skupina napadalcev je blokirala s puškomitraljezom orožniško posadko. Partizani so mesto povsem obvladali ter zažgali veliko žago ter skladišče lesa, ki je bilo last okupatorskega župana. Po mestu so partizani iskali okupatorske veljake in izdajalce, prepevali slovenske borbene pesmi in izvedli sedem rekvizicij. Pač pa partizani niso mogli kaznovati okupatorskih funkcionarjev, ki so imeli ta večer sestanek v bivšem sokolskem domu in so se po pričetku streljanja umaknili. Z zvonjenjem je bil dan znak za odhod na zborna mesto in od tod je bataljon krenil proti Lepi njivi. Nemci so 8. oktobra brezuspešno zasledovali bataljon s silami orožništva, policije in Wehrmannschafta.

Po napadu so Nemci sporočili, da so imeli enega mrtvega in dva ranjena. Partizani niso imeli nobenih izgub.¹⁴

¹⁴ O napadu na Šoštanj sem našel dva nemška dokumenta; poročilo Standarte Celje — zahod, z dne 10. 10. 1941, Zbornik VI/1, dok. št. 166 in poročilo varnostne policije z dne 15. 11. 1941, AIZGD. Prvo poročilo omenja, da so bili ranjeni trije vojaki, drugo pa poroča o enem mrtvem in dveh ranjenih. Iz tega dokumenta je razvidno tudi, da žrtve niso bili vojaki, ampak vermani in okupatorjevi pristaši. V obeh dokumentih so Nemci ocenili število napadalcev na šestdeset. Drugo poročilo navaja, da je bil napad izveden iz smeri Topolšice, kar ni bilo res. To poročilo tudi trdi, da imajo partizani sedež na Uršlji gori. To je tudi povsem netočen podatek. Zanimivo pa je, da tudi poročilo PK KPS za Štajersko omenja,

Napad na Šoštanj je bil prvi napad na mesto v Sloveniji. Ta napad je bil sijajno pripravljen in izveden ter ga lahko ocenjujemo kot pravo vojaško dejanje in obenem kot klasičen primer partizanske taktike. Nemce je napad povsem presenetil in niso nudili nobenega organiziranega odpora. Dejansko so Nemci izgubili glavo in niso niti poskušali posredovati iz drugih bližnjih postojank ter so partizanske zasede ostale brez dela. V letu 1941 seveda napad ni mogel imeti trajnejših vojaških posledic. Je pa bil kljub temu zelo važen! Predvsem je okrepil moralno Slovencev v Šaleški dolini in temeljito preplašil okupatorski aparat ter okupatorjeve pomožake na tem področju. Napad na Šoštanj so govorice povzdignile in v domišljiji ljudi so bili gozdovi polni partizanov. Napad je odmeval po vsej okupirani Štajerski in je okrepil duha aktivistom v krajih, kjer je okupator prizadejal osvobodilnemu gibanju že hude udarce.¹⁵ Glas o tem dejanju je prodril celo do slovenskih pregnancev v Srbiji.¹⁶ Napad je okrepil samozavest sodelavcev OF in samih borcev I. štajerskega bataljona. Okrepljeno voljo do odpora po napadu na Šoštanj so skušali Nemci omajati s tem, da so iz mariborskih zaporov privedli v Šoštanj deset talcev in jih 10. oktobra ustrelili.¹⁷

Po napadu na Šoštanj je bataljon odšel s področja Šaleške doline, izvršil več akcij v Savinjski dolini in bojeval veliko bitko pri cerkvi na Čreti, nato pa krenil na izredno težaven brežiški pohod. V Šaleški dolini ni bilo več partizanskih enot, na terenu sta ostala le dva aktivista.¹⁸

V prvem razdobju uporniškega gibanja je bila v Šaleški dolini že tudi razmeroma široko razpredena organizacija zaupnikov, podpornikov in simpatizerjev narodnoosvobodilnega gibanja. V tem omrežju podpornikov in aktivistov na terenu so bili v začetku predvsem tisti, ki so že pred vojno imeli zveze s partijo. Natančna rekonstrukcija uporniških oporišč in zvez danes še ni mogoča. Predvsem je prva partizanska skupina imela številne pomočnike v sami dolini (Šoštanj, Pesje, Preloge, Družmirje, rudnik Velenje). Mreža

da se je Pohorska četa umaknila s Pohorja pod Urško goro, kar tudi ni povsem točno (Zbornik VI/1, dok. št. 54). Iz partizanske strani je ohranjen komunique poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih čet z dne 24. 10. 1941 o napadu na Šoštanj, Lož in Bezuljak (Zbornik VI/1, dok. št. 54). V tem dokumentu je netočen podatek o požaru v občinski stavbi. V spominih in literaturi je že razmeroma veliko napisanega o napadu na Šoštanj. V teh opisih so tudi nekatere napake. Zanimivo je, da nekateri trdijo, da je že pred napadom na Šoštanj prevzel vodstvo Prvega štajerskega bataljona Stane Rozman. Vendar je Stane Rozman prevzel vodstvo bataljona šele v Savinjski dolini. Napad na Šoštanj je vodil Jože Letonja-Kmet. Pri pripravah za napad na Šoštanj je bila zelo aktivna mreža zaupnikov in ko so sledile napadu aretacije, so se nekateri začasno celo umaknili v ilegalo.

Naj navedemo nekaj glavne memoarske in druge literature o napadu na Šoštanj: Boris Čizmek-Bor: Med prvimi partizani na Štajerskem, Spomini na partizanska leta II.; Ludvik Zupanc-Ivo: S komandantom Stanetom nad Šoštanj, Večer 21. 7. 1953; Radko Polič: Stanetova grupa na Štajerskem, Borec 1949, št. 3; Stane Terčak: Prvi štajerski bataljon v letu 1941, Celjski zbornik 1951, str. 131 do 138; Filipič, n. d., str. 13; Mikuž, n. d., str. 145 do 146; Janez Kramar-Stane Skrabar: Zarišča osvobodilne borbe na Štajerskem, Tovariš 1954, št. 16; Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II, Ljubljana 1958, str. 88; Rokopisni izjavi Ulriha in Polha.

¹⁵ Izjave mariborskih aktivistov iz leta 1941, rokopisi v AMNOM.

¹⁶ Izjave Milice Ostrovske, rokopis v AMNOM.

¹⁷ Zbornik VI/1 dok. št. 168.

¹⁸ Spomini Ulriha in Polha in druge izjave, AMNOM.

Bekanntmachung

Am 7. Oktober 1941 wurde die Stadt Schönstein von einer kommunistischen Bande angegriffen und dabei Gewalttaten verübt.

Am 10. Oktober 1941 wurden folgende kommunistische Gewaltverbrecher in Schönstein erschossen:

Abdo Hossain, geb. 29. XII. 1913, Schmied, wohnhaft in Lohndorf,
Franz Hossain, geb. 18. IX. 1921, ohne Beruf, wohnhaft in Pragerhof Nr. 33,
Max Bergler, geb. 12. IX. 1917, Hilfsarbeiter, wohnhaft in Pragerhof Nr. 33,
Michael Amel, geb. 17. IX. 1913, Steinmetz, wohnhaft in Krotendorf Str. 39 bei Pöthen,
Abdo Zorraman, geb. 8. V. 1921, Steinbau, wohnhaft in Sakaroth Nr. 61 bei Lavenan i. d. Böhle,
Ivan Kova, geb. 3. IV. 1905, Hilfsarbeiter, wohnhaft in Trifal Nr. 481,
Dusan Plöcker, geb. 2. XII. 1918, Textilarbeiter, wohnhaft in Lohndorf,
Franz Hlajek, geb. 6. V. 1921, Kaufmann, wohnhaft in Pragerhof Nr. 12,
Fritz Nerek, geb. 21. VII. 1908, Elektroarbeiter, wohnhaft in Oberstein Nr. 12,
Marburg an der Draa,
Josef Petric, geb. 3. XII. 1924, Arbeiter, wohnhaft in Trifal, Loke Nr. 157.

Marburg an der Draa, den 10. Oktober 1941.

Der Chef der Zivilverwaltung
in der Untersteiermark

Razglas

Das 7. Oktober 1941 je komunistična sodrga napadla mesto Schönstein in izvršila zločina.

Das 10. Oktobra 1941 so bili slednji komunistični zločinci v Schönsteinu ustreljeni:

Abdo Hossain, roj. 29. XII. 1913, kovačev, biva v Lohndorf,
Franz Hossain, roj. 18. IX. 1921, brez poklica, stanuje v Pragerhof Str. 33,
Max Bergler, roj. 12. IX. 1917, pomožni delavec, stanuje v Pragerhof Str. 33,
Michael Amel, roj. 17. IX. 1913, dijak, stanuje v Krotendorf Str. 39 pri Pöthen,
Abdo Zorraman, roj. 8. V. 1921, dijak, stanuje v Sakaroth Str. 61 pri Lavenan i. d. Böhle,
Ivan Kova, roj. 3. IV. 1905, pomožni delavec, stanuje v Trifal Str. 481,
Dusan Plöcker, roj. 2. XII. 1918, tekstilni delavec, biva v Lohndorf,
Franz Hlajek, roj. 6. V. 1921, pisar, stanuje v Pragerhof Str. 12,
Fritz Nerek, roj. 21. VII. 1908, elektroarbec, stanuje v Oberstein Str. 12, Marburg an der Draa,
Josef Petric, roj. 3. XII. 1924, delavec, stanuje v Trifal, Loke Str. 157.

Marburg an der Draa, den 10. Oktober 1941.

Der Chef der Zivilverwaltung
in der Untersteiermark

Razglas o ustrelitvi talcev v Soštanju 10. oktobra 1941

aktivnih sodelavcev in podpornikov partizanov se je kmalu razširila na vse okoliške vasi. Že pred vojno so bile pomembne partijske postojanke okoli gozda Ležna (Gaberke, Škale). Podporniki in zaupniki pa so bili tudi na Ravnah, v Plešivcu, Topolšici, Šaleku, Podgorju itd. Tudi v Št. Ilju so bili prvi tajni sestanki že avgusta 1941. leta. Delovale so tri skupine, ki so bile povezane preko rudarja Ivana Oštirja v Kavčah s podporniki pri rudniku. Lahko trdimo, da so bila v vseh krajih vzpostavljena oporišča in mreža sodelavcev je bila razpredena po vsej dolini in okolici.¹⁹ Ni še bilo mogoče ugotoviti, ali so v tem obdobju v Šaleški dolini ustanavljali tudi odbore OF. Verjetno pa je, da OF odbori niso obstajali v okviru strogo konspirativne mreže.

Že aretacije po prvi napisni akciji so zožile krog sodelavcev. Izdaje pa so pripomogle, da je okupator zadal v zadnjih mesecih 1941. leta osvobodilnemu gibanju hude udarce. Vdori v odporiško mrežo v Šaleški dolini so bili v zvezi tudi z izdajstvi na drugih področjih. Tako je izdajstvo kurirke Sonje Omanove iz Maribora 3. novembra povzročilo padec ene najpomembnejših postojank pri Dežmanu v Družmirju. Omanova je izdala tudi še nekatere druge v Šaleški dolini.²⁰ Prav preko Dežmana je potekala zveza s Pokrajinskim komi-

¹⁹ Spomini Ulriha in Polha; izjave Matevža Podvinška, Jožefe Markus, Martina Polha, Milke Skornšek, Gizele Natek, Fanike Stropnik, Pavle Stropnik, Štefke Bršek, Marije Ulrih itd., gradivo Občinskega ljudskega odbora ZB NOV Soštanj in ANOM; kronika šolskega okoliša Št. Ilj, na podlagi izjav napisala Slava Kralj.

²⁰ Izjava Polha; izjava Martina Polha in druge.

tejem KPS in vojaškim komitejem v Mariboru. Ko so se šaleški borci vrnili z brežiškega pohoda, te postojanke ni bilo več. Po vrnitvi Prvega štajerskega bataljona v Savinjsko dolino se je Nemcem predal bivši partizan Ernest Divjak in njegovo izdajstvo se je občutilo tudi na področju Šaleške doline.²¹ Po brežiškem pohodu je dezertiral Venišnik. Gestapo pa je izvršila aretacije še na podlagi gradiva, ki ga je dobila po drugih poteh. 23. septembra je bil ustreljen prvi talec Šaleške doline Vincenc Špegel (instalater iz Pesjega). 15. novembra pa sta bila ustreljena gostilničar Jožef Dežman iz Družmirja in delavec Justin Bolha. 27. decembra je bil ustreljen čevljar Ivan Pirečnik iz Šoštanja.²² Tako so pričele padati prve žrtve.

Po vrnitvi z brežiškega pohoda v Savinjsko dolino se je Štajerski bataljon porazdelil na posamezne skupine, ki so se odpravile na prezimovališča na svoje sektorje. Tako sta se ob koncu leta 1941 vrnili v Šaleško dolino Tone Ulrich in Franc Polh, ki sta imela v hudi zimi 1941/1942 glavno oporišče pri Martinu Polhu v Cirkovcah. Preko Šaleške doline je šla tedaj tudi skupina z Mihom Pintarjem-Toledom, ki je krenila na Pohorje. To skupino so skušali Nemci v Šaleški dolini zaradi izdajstva uničiti, a jim ni uspelo. Pohorski partizani so takoj kaznovali izdajalca. V Šaleški dolini sta bila torej ob koncu leta dva partizana in še ilegalec Oto Mader-Ris iz Škal. Franca Farčnika, ki je bil neposredno pred vojno član okrožnega komiteja KPS za revirje, so Nemci ujeli konec leta 1941, po do sedaj zbranih podatkih nekje v Šentflorijanskem grabnu. Farčnika so Nemci mučili v taborišču Borl in ga potem ustrelili. S Šaleško dolino je bila povezana tudi zelo pomembna skupina, ki je prezimovala na Paških vrhovih pri Kmetu Turinku in sta jo vodila Jože in Ladislav Letonja.

Po napadu na Šoštanj v Šaleški dolini v letu 1941 ni bilo več pomembnejših akcij. Omenimo naj le še miniranje železniškega mostu nad železniško postajo v Paki dne 1. decembra. To akcijo je izvršila terenska trojka iz Mislinja.²³

Zaključki:

1. Tudi v Šaleški dolini so komunisti po okupaciji pričeli s pripravami za vstajo. Mejnik je napisna akcija v noči med 6. in 7. julijem 1941. V tej akciji še ni počil prvi strel, a je pomenila odkrito napoved borbe proti okupatorju. Po tej akciji se je formirala prva partizanska skupina Šaleške doline. Odhod v ilegalo po tej akciji ni v celoti uspel.

2. Po prvi akciji se je v Šaleški dolini razpredla razmeroma močna zaupniška in podporniška mreža. Vendar je ostalo gibanje v okviru zaupniškega sistema.

3. Na terenu Šaleške doline je bila izvršena koncentracija štajerskih partizanov. O koncentraciji okupator ni izvedel ničesar, prav tako ne za priprave za napad na Šoštanj. Ne Pohorska četa in ne kasneje Prvi štajerski bataljon nista izvedla pred napadom nobene preskrbovalne akcije. Ohranitev

²¹ Terčak, n. d., str. 100—101.

²² Izjavi Polha in Ulriha; Zbornik VI/1 dok. št. 163, 193, 218.

²³ Izjavi Polha in Ulriha; Terčak: Pohod Prvega štajerskega bataljona na Kozjansko, Prezimovališča, Savinjski vestnik 1954, št. 28; podatki o Farčniku v ACKZKS; Kronika občine Mislinje, rokopis v Muzeju ljudske revolucije Slovenj Gradec (navajam: MLRSG).

konspiracije in dejstvo, da je teren prehranil za tiste čase veliko enoto, zgovorno pričata, da je bila Šaleška dolina že 1941. leta močno uporniško središče, mreža podpornikov in sodelavcev partizanov pa številna.

4. V Šaleški dolini je bila izvedena z napadom na Šoštanj ena izmed pomembnejših partizanskih akcij v letu 1941 v Sloveniji.

5. V Šaleški dolini je prišlo do vdora v odporniško organizacijo nekaj kasneje kot v drugih uporniških področjih Štajerske (če izvzamemo aretacije po prvi akciji). Vendar je okupator tudi v Šaleški dolini prizadejal že v prvem letu hude udarce osvobodilnemu gibanju, zlasti še po odhodu bataljona.

6. Lahko zapišemo, da je bila na področju Šaleške doline v Cirkovcah urejena prva skromna partizanska bolnišnica na Štajerskem.

Leto 1942

Že v začetku leta 1942 je terenska organizacija v Šaleški dolini utrpela nove hude izgube. Orožniška postaja iz Šoštanja je poročala, da so bili 16. januarja aretirani štirje »komunistični zločinci«, 22. januarja 1942 pa sedem. 25. januarja je bil aretiran rudar Ludvik Friškovec iz Raven, 1. februarja 1942 pa so Nemci zopet aretirali sedem ljudi.²⁴ Vse te aretacije so bile izvedene v okolici Šoštanja. Aretacije pa so kmalu zajele celotno področje doline in okolice. Gestapo je žel velike uspehe in je razbil velik del podporniške mreže, ki je bila vzpostavljena že leta 1941. Razbite so bile vse tri skupine v Št. Ilju. Valentin Tratnik je ušel policiji po rovu boksita v Ložnici, aretirani Avgust Lešnik pa je privedel gestapovce v Št. Ilj, češ da jim bo pokazal skrivališče orožja, a jim je hotel le pobegniti ter je bil pri poskusu pobega ustreljen.²⁵ Že prej je padla važna postojanka pri Ivanu Oštirju v Kavčah. Aretirani so bili sodelavci pri rudniku. Velik del podpornikov v Škalah, Plešivcu, v Pesjem, pri rudniku, Prelogah, Ravnah, Topolšici in Gaberkah je padel v prvi polovici leta v roke gestapovcem. Aretacije so se kmalu pokazale v številu ustreljenih talcev iz Šaleške doline. Januarja in februarja sta bila ustreljena dva talca. Marca zopet dva, aprila dvanajst, maja štirje. Mesec junij pa je zahteval največ žrtev. 8. junija je bilo ustreljenih devetnajst talcev iz Šaleške doline, 23. junija pa osem. V mesecu juniju so torej Nemci ustrelili sedemindvajset talcev iz Šaleške doline. Julija meseca so Nemci ustrelili štirinajst talcev. Naslednje mesece so padale nove žrtve. Aretacije so sledile druga drugi. Aretirane so bile vse družine talcev in partizanov. Najobsežnejše aretacije so bile v začetku junija, ko je bilo v Šaleški dolini aretiranih preko sto ljudi.²⁶

V pogojih tega izrednega terorja in drugih okupatorjevih ukrepov se je razvijala NOB v letu 1942. V začetku leta 1942 sta delovala na področju

²⁴ Poročila v AIZDG.

²⁵ Kronika za šolsko območje Št. Ilj; izjava Valentina Tratnika, AMNOM; Situacijska poročila orožniškega okrožja Celje, AIZDG; kronika okupacijskih let za Šoštanj, Bele vode in Št. Florijan, napisala med okupacijo Milica Trobej, prepis v AMNOM.

²⁶ Kronika za šolsko območje Št. Ilj; izvirniki razglasov šefa civilne uprave za Sp. Štajersko in generallajtnanta Rösenerja o ustrelitvi talcev, AMNOM; izjave, ki sta jih nabrala na terenu Jože Ulrih in Avgust Rozman, popisno gradivo ZB NOV Šoštanj.

Šaleške doline borca Prvega štajerskega bataljona Franc Polh in Tone Ulrih, ki sta odhajala ponoči iz svojega oporišča v Cirkovcah na teren in obiskovala posamezne zaupnike ter podpornike. Sestanki so bili predvsem v Gaberkah pri Šoštanju, pa tudi v Topolšici in na Ravnah. Partijski sestanki so bili verjetno v Gaberkah.²⁷ Pa tudi skupina pri Turinku, pri kateri je bil Jože Letonja-Kmet, ki je bila najmočnejša skupina Prvega štajerskega bataljona na terenu, je imela zvezo s Šoštanjem in okolico. Povezava med Cirkovcami in skupino pri Turinku je potekala preko Škal.²⁸ Tako so se proti pomladi 1942 pričele priprave za nov polet osvobodilnega gibanja. Težišče osvobodilnega gibanja je bilo v prvih mesecih leta 1942 vsekakor v okolici Šoštanja (Gaberke, Ravne itd.). V prvih dveh mesecih, ko je še naprej trajala izredno ostra zima, so se partizani omejevali predvsem na politično delo in tedaj ni bilo mogoče misliti na izvedbo večjih akcij.²⁹ Nemci pa so ta čas napeli vse sile, da bi dokončno uničili odporniško gibanje. V Šoštanju je že bila policijska postojanka. Januarja 1942 se omenja v Šoštanju policijska rezervna četa »Wien«. Zaključile so se priprave za intenzivnejšo uporabo vermanov proti partizanom. Nemci so v tem času pošiljali v okolico že tudi raztrgance, ki so se pri kmetih izdajali za partizane, a so bili v službi gestapa. Predvsem pa so mnogo ljudi aretirali. V veljavi je bila najstrožja policijska ura, in sicer od septembra do aprila od 21. do 5. ure, v poletnih mesecih pa od 22. do 4. ure. Policijska ura kljub intervencijam šoštanjskega župana, ki je hotel doseči, da bi potniki iz Šoštanja še lahko uporabljali zadnji vlak, ki je prišel iz Celja v Šoštanj ob 22. uri, ter intervencijam velenjskega župana in uprave rudnika lignita, ni bila omiljena.³⁰

Prva pomembnejša partizanska akcija v letu 1942 je bilo vsekakor uničenje naprav rudnika boksita v Ložnici. Ta akcija je bila izvedena v noči med 28. in 29. marcem. Partizani so najprej vdrli v upravno barako, ki je bila dolga 25 m, ter jo zažgali z vsem inventarjem. Nato so zažgali manjšo barako, v kateri je bil kompresor. Tudi kompresor je bil uničen. Nemci so ocenili škodo na 25.000 RM. To akcijo je po vsej verjetnosti izvedla skupina, ki jo je vodil Ladislav Letonja-Mirko. To partizansko skupino so ljudje tedaj imenovali kar Šentandraška četa. Ta četa je akcijo opravila s sodelovanjem nekaterih terenskih podpornikov. V svojem poročilu so Nemci trdili, da so se partizani umaknili po akciji proti Št. Andražu. Nemce je uničenje rudniških naprav zelo prizadelo in navajajo, da je bilo zaradi akcij v Ložnici in Rogatcu ustreljenih deset talcev. Ti talci so bili ustreljeni 30. marca 1942. leta.³¹

27. marca je štab Prvega štajerskega bataljona izdal ukaz o koncentraciji trboveljske, savinjske in pohorske skupine ter skupin, ki bi bile še na terenu.³² Na zbirališče je odšla skupina, ki je prezimovala pri Turinku. Toledo se je na poti s Pohorja ustavil v Šaleški dolini in z njim je na zbirališče odšel

²⁷ Izjavi Ulriha in Polha.

²⁸ Terčak: Prezimovališča, Savinjski vestnik 1954 št. 28; izjavi Polha in Ulriha.

²⁹ Izjavi Polha in Ulriha.

³⁰ Na podlagi dokumentov v AIZDG, 246/3; Terčak: Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 112.

³¹ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe Steindlu z dne 31. 5. 1942, AIZDG; kronika za šolski okoliš Št. Ilj; Izvirnik razglasa o streljanju talcev dne 30. marca 1942, AMNOM. V Zborniku dokumentov VI/2 je ta razglas izpuščen; izjava Ignaca Vranjeka iz Ložnice pri Velenju.

³² Zbornik VI/2, dok. št. 55.

Franc Polh-Izak. Tone Ulrih-Kristl pa je ostal kot politični delavec na terenu. Na koncentracijo tudi ni odšel Oto Mader. Izak je ostal po koncentraciji v bataljonu ter je bil 18. maja imenovan za sekretarja bataljonske partijske organizacije. Toledo pa se je po akciji Prvega štajerskega bataljona v revirjih vrnil s še nekaterimi borci na teren Šaleške doline. S Toledom so v prvi polovici maja prišli: Tine Borišek-Pardelan, Adam Dušak-Pupče, partizan Jaka iz revirjev, Marjan Rot-Petja, Vili Reberšek-Rado in Farčnik-Buč. Ko je prišla Toledova skupina na teren Šaleške doline, so se ji kmalu priključili novi borci iz Šaleške doline, in sicer Edo Martinšek, ki se je že leta 1941 umaknil v ilegalo, Stanislav Tomic-Blisk iz Pesjega ter Ivan Vajthauzer-Volko iz Pesjega. Le malo zatem se je šaleški skupini priključil še Franc Podvinšek-Bruno iz Gaberk. Prav tako se je partizanski skupini priključil politični aktivist Kristl. Po do sedaj veljavnem mnenju naj bi bila Toledova skupina druga četa Prvega štajerskega bataljona, vendar pa temeljitejši pretres dokumentov štaba Prvega štajerskega bataljona, ki so jih Nemci zaplenili 18. julija 1942 pri napadu na taborišče Prvega štajerskega bataljona in ki so se ohranili v nemškem prevodu, pokaže, da druga četa ni bila šaleška četa, četudi eno izmed poročil Prvega štajerskega bataljona povsem jasno pravi, da druga četa operira »ob Paki in v Šaleški dolini«. Tudi poročilo 2. čete, ki obravnava akcije te čete od 23. maja do 4. junija 1942, navaja akcije v Šaleški dolini. Prav poročilo 2. čete nam takoj pove, da 2. četa ni bila šaleška, ker sploh ne omenja borb šaleške skupine med 1. in 3. junijem ter smrti komandirja Toleda. Iz ohranjenih dokumentov Prvega štajerskega bataljona je razvidno, da ta štab šaleške skupine ni imel za posebno četo, ki bi imela svojo številko. 5. maja 1942. leta je imenoval štab Prvega štajerskega bataljona dotedanjega komisarja 2. čete Buča za komisarja enote »B«. Po tem imenovanju je Buč krenil s Toledom v Šaleško dolino. Šaleška skupina s komandirjem Toledom in komisarjem Bučem je torej bila posebna skupina »B« Prvega štajerskega bataljona. Poleg skupine »B« se omenja 5. maja tudi skupina »C«. Druga četa I. štajerskega bataljona pa je bila po ponovni dekoncentraciji bataljona v začetku maja Savinjska četa. Za komandirja je bil imenovan 5. maja 1942 Ladislav Letonja-Mirko, za komisarja pa Ivan Kolšak-Bosanac. Ta Mirkova četa je izvedla akcije tudi na šaleškem področju in s to četo se je povezala tudi Toledova šaleška skupina. Po poročilu 2. čete Prvega štajerskega bataljona je prvi vod te čete zažgal v Šoštanju vagon vojaškega materiala in potrgal z razglasnih desk nemške letake in nalepil partizanske. Nemci pa so poročali, da je bila v noči 27. maja 1942 odtrgana občinska deska v St. Andražu in da so bili nalepljeni komunistični letaki. Vse te akcije je torej prvi vod 2. čete izvršil konec maja. V istem času pa so partizani večkrat napadli železniško progo ter telefonske napeljave ob progi med Šoštanjem in Šmartnim ob Paki. Zažgano je bilo železniško skladišče, dvakrat je bil pretrgan telefonski vod.³³ 29. maja pa je bila eno minuto pred prihodom prazne garniture potniškega vlaka razrušena proga pred Šoštanjem. Vse te akcije je izvedla 2. četa. Večje število akcij so tedaj partizani izvršili tudi v Skornem. Že 12. aprila je prišlo do spopada med policijo in partizani v tem kraju. 7. maja

³³ Izjavi Polha in Ulriha; Filipič, n. d. str. 28–29; Zbornik VI/3, dok. št. 6, 8, 25, neobjavljeni dokumenti štaba Prvega štajerskega bataljona so ohranjeni v nemškem prevodu v AMNOM in AIZDG; Janez Kramar: Pripombe k Spominom na partizanska leta III, str. 278, Spomini na partizanska leta III.

so partizani obstreljevali policijsko zavetišče v Skornem. 8. maja pa so se nemški vojaki ponovno spopadli s partizani v tem kraju. 15. maja je prišlo po nemškem poročilu do spopada s partizani 3 km vzhodno od Šoštanja. V tem boju je po nemških podatkih padel en partizan. Omeniti še moramo, da je bil 15. maja v Škalah ustreljen partizanski aktivist Oto Mader-Ris, ki je že od leta 1941 aktivno sodeloval v borbi proti okupatorju.³⁴

V prvih dneh junija so se naglo vrstili dogodki, ki so šaleški skupini prizadeli hude udarce. 30. maja se je šaleška skupina zadrževala v okolici Šoštanja. 1. junija je skupino izdal posestnik Laznik iz Raven, ki je partizane opazil v svojem gozdu. Policija in orožništvo iz Šoštanja sta takoj formirala večjo udarno skupino, ki je uro in pol po prijavi bila že pri Lazniku (ob 19. uri). Nemci so napadli v treh skupinah in so skušali partizanom preprečiti umik. Partizani so se zadrževali ob tabornem ognju in so bili prav v trenutku, ko so se bližali Nemci, brez straže. Pri ognju je bilo tedaj devet partizanov (Toledo, Buč, Pardelan, Blisk, Kristl — tedaj Petek — dalje Edo, Jaka, Volko in Bruno). Ko so Nemci udarili, je pri ognju obležal smrtno zadet Stanislav Tomic-Blisk, Buč in Pardelan pa sta bila ranjena. Razen Bliska se je vsem partizanom kljub iznenadenju posrečilo umakniti. Čas, ko so Nemci preiskovali padlega partizana, je izkoristil komandir Toledo, ki se je priplazil v bližino Nemcev in vrgel med nje bombo. Dva policista sta bila hudo ranjena. Eden od njiju (policijski narednik) je na poti v bolnišnico umrl. Kljub temu, da so Nemci opazili v taborišču le štiri partizane, so se po spopadu umaknili v Šoštanj in niso zasledovali partizanov, ker je bilo to po njihovem mnenju zaradi hribovitega področja, zasedenega s partizani, prenevarno. Nemce je vsekakor zmedel nenadni Toledov napad. Če upoštevamo veliko nemško premoč in nepričakovan napad, se je ta borba za partizane še kar srečno iztekla, verjetno tudi zaradi prevelike opreznosti Nemcev.³⁵

Po spopadu v Ravnah so se partizani pričeli zbirati pri Antonu Mlinarju, ker je bila tam določena javka. Mlinarjevi so že slutili nevarnost in so prosili partizane, naj se umaknejo v bližnjo hosto, kamor jim bodo prinesli hrano. Dva partizana pa sta vendar ostala na Mlinarjevem skednju. 2. junija (še ponoči) so prišli v Ravne gestapovci ter motorizirano orožništvo in so obkolili Mlinarjevo hišo ter Antona Mlinarja, ki je bil komunist že v stari Jugoslaviji, v bližini hiše ustrelili ter ga zavlekli na rob hoste in odšli. Mlinar je hotel Nemcem pobegniti, a mu ni uspelo. Vendar pa Nemci pri preiskavi niso odkrili dveh partizanov na skednju. Partizani so se preko dneva zadrževali še v hosti poleg Mlinarja in sprva niti niso vedeli, da je bil Mlinar ustreljen. Partizane je padec Bliska in Mlinarja zelo prizadel. Prav tedaj so Nemci izvajali obsežne aretacije in je bil položaj težaven. Skupina je zato sprejela sklep, da se z ranjencema umakne preko doline pod Goro Oljko ter se tam poveže z Mirkovo četo. V noči med 2. in 3. junijem je skupina krenila preko doline. Pri Falkovem križu v Družmirju je naletela na patroljo Mirkove čete, v kateri sta bila tudi partizana, ki ju je bil poslal Toledo, da bi poiskala

³⁴ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

Oto Mader je pred svojo smrtjo napisal novembra 1941 daljši sestavek: Zakaj sem postal komunist ali namen mojega življenja. Spis je zakopal na njivi posestnika Arliča v Škalah pri Velenju. Ta spis so po vojni našli.

³⁵ Izjava Ulriha; Zbornik VI/3, dok. št. 139; izjavi Pardelana in Petka (Kristla) o borbi na Ravnah štabu Prvega štajerskega bataljona, nemški prevodi v AMNOM.

Komunizem 1947

Zakaj sem postal Komunist
ali
Namen moje življenjske
poti

Alko hovan na gornjo vprašanje
baj ustvarimo odgovoriti mi
id. potreba, da spsem svoje živ-
ljenje od najst. Pustim kraj ali je-
stih obdobje mojega življenja je
ale priložnost pravičnega in ma-
stvarne moj kraj obdobje ves
ni vate semer vsi. kar je bilo
i. kraj in mojst obdobje letih in
vstvar je ferns ustvar priložnost
... kar je hovi redstva vse vobha
... v ustvar. to priložnost
... to hvi obdobje priložnost priložnost

zvezo s Savinjsko četo. Pri nočnem srečanju je prišlo pri Falkovem križu v neposredni bližini Šoštanja pri nenadnem srečanju zaradi nesporazuma do spopada med Toledovo skupino in patruljo. Toledova skupina se je umaknila z dvema novima ranjencema. Ranjena sta bila partizan Jaka in Toledo. Po tem nesrečnem dogodku so Jaka z razdrobljenim kolenom spravili na Bazovičerjev skedenj, z njim je ostal Toledo. Ranjenega Buča in Pardelana pa so spravili preko doline v Lokovico. Tema dvema ranjencema je bil dodeljen partizan Volko. Zjutraj se je hotel Toledo z Jakom umakniti na varnejše mesto. Ob osmi uri je neki kolesar opazil Toleda z ranjencem in to takoj naznanil policiji v Šoštanj. Nemci so tako lahko Toledu presekali pot in mu onemogočili umik. Toledo je sprejel borbo in padel, ponovno ranjeni partizan Jaka pa je 4. julija umrl v Celju. Nemcem ni hotel točno povedati niti kdo je in od kod je.³⁶ Tako je padel komandir šaleške skupine, narodni heroj Miha Pintar-Toledo. Zastopnik poveljnika redarstvene policije je na seji nemških funkcionarjev 15. junija poročal, da so organi redarstvene policije ustrelili »voditelja štajerskih partizanov, ki je imel vzdevek Toledo«.³⁷ Dopoldne 3. junija so Nemci, ki so preiskovali teren, naleteli na partizane še v gozdiču pri Prelogah (Enclov vrh). Partizan Edo Martinšek, ki so mu Nemci prejšnji dan aretirali družino, se ni hotel umakniti. Po nemškem poročilu se je razvila borba, ki je trajala do poznih popoldanskih ur, kar pa skoraj niverjetno. V tej borbi je padel partizan Martinšek, ki mu je ročna bomba tako razmesarila obraz, da ga Nemci niso mogli identificirati. Partizana Pupče in Kristl, ki sta tudi bila na Enclovem vrhu, sta se umaknila in sta potem našla zvezo z Mirkovo četo. Partizan Vajthauzer, ki je bil dodeljen ranjenima Buču in Pardelanu, se je odcepil od čete in so ga Nemci ujeli ter ga 23. junija kot talca ustrelili.³⁸ Tako je šaleška skupina v treh dneh utrpela hude izgube in je bila praktično razbita. Prav v tem času so Nemci izvedli tudi obsežne aretacije in junija ustrelili številne talce iz Šaleške doline.³⁹

Ko je bil štab Prvega štajerskega bataljona obveščen o teh dogodkih, se je odločil, da bo poslal na šaleško področje nove partizane. 28. junija je bil z odredbo štaba imenovan za komandirja nove čete vodnik iz prve čete Franc Zalaznik-Leon, za komisarja pa Dominik Hribar-Oskar. Partizan Franc Pintarič-Švaba je že za 26. junij 1942 zabeležil v svojem dnevniku, da je bilo sedem borcev odposlanih v Šaleško dolino. Borce, ki so bili določeni za Šaleško dolino, sta spremljala na poti na šaleški teren bataljonski sekretar Franc Polh-Izak in namestnik komandanta bataljona Alojzij Vresk. Z Leonom so konec junija prispeli v Šaleško dolino: Dominik Hribar-Oskar, Mirko Drnov-

³⁶ Poročilo varnostne policije in varnostne službe Celje z dne 4. 6. 1942, AMNOM; izjava Ulriha; Filipič, n. d., str. 30—31; izjavi partizanov Pardelana in Petka.

Zanimivo je, da so preživeli člani Šaleške čete in drugi izjavljali po vojni popolnoma enako o smrti komandirja Šaleške čete Mihe Pintarja-Toleda. Dejansko je že med vojno nastala neke vrste legenda o poslednji borbi Toleda. Na podlagi te legende in izjav je opisana smrt Toleda v njegovem življenjepisu in v literaturi (Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, Beograd 1957, str. 623; Filipič, n. d., str. 31. Na podlagi poročila varnostne policije iz Celja, ki je bilo odkrito leta 1957, ter na podlagi priloženih fotografij in preiskav na terenu je bilo mogoče dognati dejanski potek poslednje Toledove borbe.

³⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 147.

³⁸ Izjava Ulriha; poročilo varnostne policije Celje z dne 4. 6. 1942.

³⁹ Izvirniki razglasov o streljanju talcev, AMNOM.



Fotografija člana KPJ od 1935, narodnega heroja Mihe Pintarja-Toleda, ki so ga Nemci slikali po smrti

šek-Boj, ki je bil imenovan za vodnika v novi četi, Franc Hudomal-Milorad, Karel Dolinšek-Čiko, Ivan Okrogar-Ferdo, Anton Žmavc-Janko, Anton Kramar-Aleks, Florijan Srečnik-Srečko in Ivan Petelinkar-Blaže. Skupno je torej odšlo deset borcev, Pintarič pa jih omenja le sedem. Leonova skupina je odšla iz taborišča bataljona mimo Šmartnega ob Paki ter se je ustavila v Št. Andražu. V Št. Andražu so v bunkerju, ki ga je oskrbovala Ančka Kotnik, obiskali ranjenega Buča in Pardelana. Buč je zapustil bunker in odšel s skupino. Skupina je nato odšla iz Št. Andraža preko Šaleške doline in v Cirkovcah dobila zvezo s šaleško skupino. Na sektorju Plešivca je bil nato sklican zbor vseh partizanov šaleške skupine in teh, ki so prišli z Leonom, in tedaj je bila dejansko ustanovljena Šaleška četa. Izak in Lojze Vresk sta se vrnila v bataljon; s seboj sta vzela dva borca iz šaleške skupine — Rudija Arama in Jožeta Rogelška-Zvoneta in morda še enega.⁴⁰

Še pred prihodom te okrepiteve iz Prvega štajerskega bataljona je prišlo v Šaleški dolini do zelo pomembnega dotoka novih sil v partizane. Značilno za to mobilizacijo je predvsem to, da so odšle v gozd cele družine. Tedaj so odšli v partizane: Jože Urisek z ženo, Jože Tekavc z ženo, sinom in hčerko, Ana Poprask s hčerkama, Jože Rogelšek, brata Karl in Milan Šoln, Rudi Aram in Jože Pusovnik. Že malo prej je odšel v partizane Franc Podvinšek. Junija je odšla v partizane tudi njegova žena. Vsi ti novi partizani so bili doma ali iz Šoštanja ali iz šoštanjske okolice. V času te mobilizacije so še potekale aretacije v Šaleški dolini ter je odhod celih družin vsekakor povezan s temi aretacijami. Gestapovci so 12. junija med drugim aretirali

⁴⁰ Dokumenti štaba Prvega štajerskega bataljona v AMNOM; Zbornik VI/3, dok. št. 66; Franc Zalaznik-Leon: Na Pohorju, Spomini na partizanska leta III, str. 88; obširnejši spomini Zalaznika v rokopisu so shranjeni v AMNOM; izjava Polha; gradivo o Prvem pohorskem bataljonu v AMNOM.

tudi Valterja Muhovca iz Topolšice. Muhovec je hotel gestapovcem pobegniti, a je padel, zadet v trebuh. Nemci so ga odpeljali v bolnišnico in ga potem kot talca ustrelili. Iz Št. Andraža so se priključili šaleški skupini Ančka Kotnik s sinom ter Stanka Kranjc. Iz tega kraja je odšlo še več drugih v partizane, ker je tudi v Št. Andražu prišlo do vdora in številnih aretacij. Odhod novih sil v partizane se je pričel 12. junija in je bil kmalu po tem datumu zaključen.⁴¹ Na štabni seji nemških funkcionarjev je 15. junija komandant varnostne policije in varnostne službe Lurker poročal o tej mobilizaciji in zanimivo je, da je močno pretiraval, ko je dejal: »12. junija 1942 je v okolici Šoštanja sto petdeset mož dobilo od vodstva upornikov mobilizacijska povelja. Sto petdeset mož je sledilo temu ukazu in odšlo k banditom.« Lurker je še omenil, da se lahko pričakuje, da bo odšlo v partizane še nadaljnjih sto petdeset oseb.⁴² To pretiravanje na štabni seji priča, da je Nemce mobilizacija v Šaleški dolini zelo razburila.

Novi borci v Šaleški dolini so odšli v partizane v zelo težavnih pogojih. Šaleška četa je predtem pretrpela hude udarce in je novodošle vodil prve dni pravzaprav sam Kristl. Nemški teror je dosegel višek. V gozd so prišle celotne družine in je nastopil predvsem problem orožja. Med nove partizane se je vrnil tudi izdajalec Toter iz Šoštanja, ki se je že po enem tednu vrnil k Nemcem in kmalu povzročil nove žrtve.⁴³ Vsi partizani, ki so odšli iz Šaleške doline v gozd junija 1942, so razen Pusovnika padli v NOB. Prvi je padel Jože Tekavc. Bil je izdan in ga je 19. junija ustrelila nemška zaseda v Zavodnjah. Julija sta padli še dve ženi. Po mobilizaciji je bilo zaradi pomanjkanja orožja sklenjeno, da se žene začasno umaknejo h kmetom v Bele vode. Bile so v zelo težavnem položaju. Marija Tekavc in Marija Podvinšek sta se nekaj časa zadrževali v Št. Vidu in v Sp. Razborju. Od tod sta se umaknili v Ravne, kjer sta bili izdani in 24. julija na zverinski način ubiti.⁴⁴

Vendar sta mobilizacija junija 1942 in prihod novih borcev z Zalaznikom ponovno okrepila partizansko gibanje v Šaleški dolini. Šaleška četa do vključitve v Prvi pohorski bataljon ni izvajala večjih akcij. Četa ni imela stalnih zvez in ni dobivala navodil niti gradiva za politično delo na terenu. Zaradi težavnega položaja po številnih aretacijah se je morala previdno premikati. Omejevala se je predvsem na preskrbovalne akcije pri okupatorjevih pristaših, preganjala izdajalce in nemške funkcionarje ter tudi kaznovala nekaj izdajalcev. Operirala je predvsem na desni strani Pake (Škale, Plešivec, Čirkovce, Konovo, Ravne, Zavodnje, Bele vode, Št. Vid). Četa se je zadrževala tudi na Paškem Kozjaku in v okolici Dobrne. Vendar so se partizani v tej dobi javljali tudi na levem bregu Pake. Četa je imela tudi manjše spopade z Nemci. Po vsaki akciji se je naglo premaknila na nov teren. Po akcijah v Šaleški dolini se je navadno začasno premaknila na Mislinjsko področje. Zaradi takega manevriranja do odhoda na Pohorje oziroma do vključitve v

⁴¹ Izjava Ulriha; situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje, kronika za Šoštanj, Št. Florijan, Bele vode; šolska kronika za osnovno šolo v Št. Andražu (napisana po osvoboditvi); rokopisni spomini Zalaznika: Filipič, n. d., Pohorski bataljon str. 32; izjava Jožeta Menharta iz Topolšice.

⁴² Zbornik VI/3, dok. št. 147.

⁴³ Izjava Ulriha.

⁴⁴ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje; Filipič, n. d., str. 68.



Posadka vermanov v Velenju poleti 1942

Pohorski bataljon ni imela izgub.⁴⁵ Orožniško okrožje Celje pa omenja, da je prišlo 23. julija 1942 do borbe v Ravnah pri Šoštanju. V tej borbi sta padla dva Nemca. Ni se še dalo ugotoviti, s katerimi partizani so se Nemci spopadli v Ravnah. Morda je bila to patrolja Šaleške čete.⁴⁶

Šaleška četa, ki je delovala na šaleškem terenu v težavnem času in ni imela zvez, ni mogla bistveno vplivati na spremembo politične situacije in tako tudi po mobilizaciji junija meseca v letu 1942 ni bilo več priliva novih borcev iz Šaleške doline. Po juniju 1942 se na terenu ni širilo podporniško omrežje in tudi niso nastajali odbori OF. Vendar so tudi skromnejše akcije Šaleške čete vzdrževale odporiški duh med prebivalstvom in onemogočale okupatorju pomiritev terena. Predvsem pa so njene akcije vzbujale velik strah pri okupatorjevih pristaših, izdajalcih ter okupatorskih funkcionarjih. Že 6. julija je poročal župan iz Velenja v Celje, da je zaradi partizanskih akcij v Ravnah, Plešivcu itd., preplašenost postala vsesplošna. Velenjskemu županu je 6. julija posebna deputacija okupatorjevih pristašev predložila listo vseh tistih, ki so se čutili ogrožene in so se hoteli sami braniti, ker varnostni organi niso mogli uspešno zatreti partizanov. Župan je s sodelovanjem orožništva organiziral

⁴⁵ Zalaznik, spomini; situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje, obrazložitve na razglasih o streljanju talcev za leto 1942.

⁴⁶ Dokument v AIZDG; spomini Zalaznika.

samopomoč. Iz Celja je bila ta organizacija samopomoči takoj dovoljena. Velenjski župan je poleg tega za zavarovanje ogroženih področij nujno zahteval še stalno posadko Wehrmannschafta v Velenju.⁴⁷ Vse to nazorno prikazuje položaj okupatorja v Šaleški dolini sredi leta 1942, ki je bil kljub policiji in gestapovski postojanki v Šoštanju ter organizaciji Wehrmannschafta in deželne straže takšen, da sta Nemce in njihove pomagače prevzemala negotovost in strah.

Konec avgusta se je prebila na Štajersko II. grupa odredov. Šaleška četa se je tedaj zadrževala na mislinjskem področju Pohorja. Pri kmetu Lahovniku v Šmiklavžu pri Slovenjem Gradcu je Šaleška četa vzpostavila zvezo s Kranjčevim bataljonom II. grupe odredov, ki se je preko Koroške prebil na Štajersko. Proti Kranjčevemu bataljonu so Nemci 2. septembra izvedli z drugim bataljonom petega policijskega polka neuspešno akcijo na Smrekovcu. Po nekaterih podatkih naj bi se našli borci Šaleške čete in Kranjčevega bataljona že septembra na Veliki Kopi. Vendar pa lahko na podlagi preiskave skromnih virov, ki so ohranjeni, trdimo, da je vsekakor bolj verjetno, da se je Šaleška četa vključila v Pohorski bataljon šele 6. oktobra in je do tega dne samostojno operirala. Šaleška četa je šela pred združitvijo s Kranjčevim bataljonom šestindvajset borcev in bork. Že pred vključitvijo Šaleške čete v Pohorski bataljon so se Kranjčevemu bataljonu priključile štiri borke iz Šaleške doline, ki so se po mobilizaciji meseca junija same skrivale, ker v Šaleški četi ni bilo orožja in potem niso našle zveze (Pepca Urisek-Zmija, Ana Poprask-Micka, Ana Poprask-Volga in Pepca Tekavec-Pepca).⁴⁸

V začetku meseca septembra so bili sklicani vsi štajerski partizani na Dobrovlje. Na zbirališče je odšel tudi Kranjčev bataljon. Na poti pa se je verjetno ta skupina pri Št. Vidu zapletla v borbo z Nemci in ni prišla na Dobrovlje. Po izjavah domačinov s terena, naj bi Nemci imeli v borbi pri Št. Vidu več mrtvih. Za 5. september 1942 je poročal komandant varnostne policije in varnostne službe Steindlu, da so vermani v borbi na področju Belih vod (pri Smrekovcu) ubili pet članov partizanske skupine, ki je prišla

⁴⁷ Poročilo velenjskega župana Dorfmeistru, AIZDG.

⁴⁸ Kronika občine Podgorje; spomini Zalaznika; Filipič n. d. str. 57, 61; Gradivo o Prvem pohorskem bataljonu v AMNOM. Pomemben vir za zgodovino Šaleške doline je tudi dnevnik, ki ga je pisal borec Šaleške čete Anton Kramar-Aleks iz Rečice, ki je prispel v Šaleško dolino z Leonom. Ta dnevnik je pomemben vir za zgodovino Prvega pohorskega bataljona. Dnevnik je ohranjen le v nemškem prevodu in je šele v zadnjem času dognal F. Filipič, da je pisec Anton Kramar-Aleks. Prevod dnevnika hrani AIZDG. Dnevnik člana Kranjčevega in Pohorskega bataljona. Pisec dnevnika je bil verjetno Zdravko Cebular.

V sestavu Šaleške čete pred vključitvijo v Prvi pohorski bataljon so bili naslednji borci: Jože Urisek-Trpin, Dominik Hribar-Oskar, Adam Dušak-Pupče, Florijan Srečnik-Srečko, Marjan Rot-Petja, Tine Borišek-Pardelan, Franc Hudomal-Milorad, Ančka Kotnik-Vejica, Vanek Kotnik-Pašo, Slavka Kranjc-Marja, Franc Podvinšek-Bruno, Ivan Petelinkar-Blaže, Bogdan Vašl-Grohar, Karel Dolinšek-Čiko, Ivan Okrogar-Ferdo, Mirko Drnovšek-Boj, Karel Soln-Nace, Milan Soln-Petruška, Jože Tekavec-Pumi, Anton Žmavec-Janko, Anton Kramar-Aleks, Franc Zalaznik-Leon, Tone Ulrih-Kristl, Jože Pusovnik-Volan, Vili Reberšek-Rado. V Šaleški četi je bil vodnik tudi Slavko Brunšek-Zagloba, ki je bil kasneje kot borec prvega Pohorskega bataljona v Št. Andražu zajet ter je postal izdajalec. V Pohorski bataljon se od Šaleške čete nista vključila Petja in Rado, ki sta že pred vključitvijo v bataljon odšla na teren Savinjske doline. Član čete Kristl je bil obenem politični delavec na terenu. Od članov Šaleške čete so NOB preživeli Leon, Kristl, Volan in Rado.

s Kranjskega. Tudi na razglasu o ustrelitvi talcev z dne 2. oktobra 1942 je omenjeno, da je bilo ustreljenih pet neznanih partizanov pri Smrekovcu.⁴⁹

Na Dobrovljah je bila izvedena reorganizacija štajerskih partizanov, ki so bili razdeljeni na štiri bataljone. Šaleška četa je bila vključena v Pohorski bataljon oziroma odred. V Šaleški dolini po izvršeni reorganizaciji ni bilo več partizanske enote, ki bi bila vezana predvsem na šaleško področje. A že na Dolenjskem je 4. aprila 1942 Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet določilo operativno področje Pohorskega odreda in v to področje vključilo tudi šaleški teren.⁵⁰ Vendar Pohorski bataljon ni izvedel pomembnejših akcij na Šaleškem področju, četudi so se borci Pohorskega bataljona pojavljali tudi na tem področju.⁵¹ Med 3. in 4. decembrom je bil v akciji v Josipdolu pri Ribnici ranjen komisar II. grupe odredov Dušan Kveder-Tomaž. Kvedra so odnesli s Pohorja preko Mislinjske doline v Škalske Cirkovce v Izakov bunker. Z njim je prišla borka Pohorskega bataljona Milka Kerin. V Cirkovcah je zdravil Kvedra Izak, ki je prišel z Borisom Čizmekom-Borom s Koroškega. Po razbitju Savinjskega bataljona 7. novembra se je namreč trinajst štajerskih partizanov tega bataljona premaknilo na Koroško. Izak, ki je bil komisar Savinjskega bataljona, in Bor sta z Raduhe krenila v Cirkovce in tam obnovila bunker. Na Graški gori sta našla zvezo z Ladislavom Letonjem in s tem tudi s Pohorskim bataljonom.⁵² 11. decembra je Pohorski bataljon taboril pod Kozjakom in se nato vrnil na Pohorje.⁵³ Nemška poročila omenjajo za ta čas še več partizanskih akcij v Šaleški dolini in med drugim tudi, da je bila 30. oktobra tri kilometre nad Velenjem napadena železniška proga in je bilo 40 m tira razbitega, iztirjen pa je bil vlak št. 4116. Nemci so poročali o svojih treh ranjencih pri tej akciji. Tudi v novembru in decembru, ko je Pohorski bataljon operiral predvsem na Pohorju, je orožniška postaja v Velenju skoraj vsak dan poročala o pojavih partizanov v Bevčah, Plešivcu, Šaleku in celo v Velenju itd. Orožništvo je seveda imelo včasih prevelike oči. Za 10. december so orožniki iz Velenja ponovno poročali, da je bila opažena večja skupina partizanov pri Velenju.⁵⁴ To se nanaša na tistih petindvajset borcev Pohorskega bataljona, ki so spremljali Kvedra v Cirkovce in so se vračali preko glavne ceste v taborišče pod Kozjakom.

Prvi Pohorski bataljon na področju Šaleške doline ni izvedel večjih akcij, a je tudi tu povzročal med Nemci strah. O tem zgovorno priča zaupno poročilo celjskega deželnega svetnika Dorfmeistra poveljniku redarstvene policije v Mariboru.⁵⁵ Dorfmeister je 25. decembra obiskal Šoštanj in Velenje ter se posvetoval s tamkajšnjimi političnimi in vojaškimi funkcionarji. Nato je imel v Dobrni sestanek z vsemi lokalnimi funkcionarji, ki so jih predtem obiskovali partizani. Dorfmeister je v svojem poročilu trdil, da je na Kozjaku par-

⁴⁹ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 12. 10. 1942, AIZDG; izvornik razglasu o streljanju talcev z dne 2. 10. 1942 v AMNOM; Ferenc, n. d., str. 98.

⁵⁰ Filipič, n. d., str. 57; Zbornik VI/2, dok. št. 44.

⁵¹ Dnevnik Antona Kramarja-Aleksa; Dnevnik člana Kranjčevega in Pohorskega bataljona, AIZDG.

⁵² Izjava Polha; Filipič, n. d., str. 127, 128, 195; Kronika občine Podgorje.

⁵³ Dnevnik Antona Kramarja-Aleksa.

⁵⁴ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

⁵⁵ Poročilo Dorfmeistra poveljniku redarstvene policije z dne 26. 12. 1942, AIZDG.

tizanska skupina, ki terorizira funkcionarje štajerske domovinske zveze, zato so ga nekateri prosili, naj jih razreši dolžnosti, ker pritiskajo nanje partizani. Dorfmeister je končno predlagal, naj se iz Šoštanja prestavi en vod policije v Velenje in eden v Dobrno. Predlagal je še okrepitev deželne straže in osnovevanje postojanke deželne straže v Št. Janžu pri Velenju. Povsem razumljivo je, da je padeč prvega Pohorskega bataljona 8. januarja 1943 pomenil izredno hud udarec tudi za razvoj NOB v Šaleški dolini.

Po odhodu Šaleške čete na Pohorje na šaleškem terenu ni bilo nobenega partizanskega aktivista. V začetku novembra sta odšla iz bataljona na šaleško-mislinski teren Kristl in Milka Kerin in se sredi novembra ponovno vrnila v bataljon. Kristl se je takoj vrnil na teren in z njim je odšel iz bataljona Franc Zalaznik-Leon. Delo političnih aktivistov se je v tej dobi razvijalo predvsem na mislinjskem področju. Od tod so tudi vzdrževali stalne zveze z bataljonom in delali v bataljonski tehniki. Središče tega dela je bilo področje Šmiklavža.⁵⁶ Na šaleškem področju so bili ob koncu leta 1942 v Cirkovcah Dušan Kveder in Milka Kerin ter Franc Polh-Izak. Zvezo s Pohorskim bataljonom je vzdrževal Bor. V Cirkovce je h Kvedru prišel tudi Stane Rozman — komandant II. grupe odredov in je bilo tam napisanih več odredb štaba II. grupe odredov.⁵⁷

Zaključki:

1. Leta 1942 je bilo izredno težko. Mreža sodelavcev OF, ki se je že leta 1941 pričelo naglo širiti, je v tem letu pretrpelo hude udarce. Iz Šaleške doline je bilo v tem letu ustreljenih petinsedemdeset talcev, in sicer iz Šoštanja petnajst, iz Raven osem, iz Gaberk dva, iz Topolšice štirje, iz Lokovice trije, iz Št. Florijana eden, iz Belih vod eden, iz Prelog štirje, iz Stare vasi trije, iz Velenja trije, iz Škal dvanajst, iz Plešivca pet, iz Pesjega osem, iz Cirkovc eden, iz Kavč eden, iz Podgorja eden in iz Št. Ilja trije. Če bi upoštevali še talce iz Št. Andraža pri Velenju, od koder je bilo v letu 1942 ustreljenih deset talcev, in talce iz Skornega (iz tega kraja je bilo ustreljenih devet talcev v letu 1942), znaša potem skupno število talcev Šaleške doline in okolice 94. Med šaleškimi talci je bilo v letu 1942 ustreljenih tudi šest žena. Družine vseh talcev so bile odpeljane v taborišče.⁵⁸ Nemci so poleg družin talcev in partizanov aretirali še številne druge, jih mučili v zaporih in jih odganjali v taborišča. Krajevno poreklo talcev nam pokaže, da le v nekaterih krajih, kjer so bili podporniki OF, ni bilo žrtev. Tako n. pr. niso bili odkriti sodelavci v Šaleku. Tudi sosednja področja so v tem letu pretrpela hude izgube (Šmartno ob Paki z okolico), kar je vplivalo tudi na Šaleško dolino. Udarci, ki jih je v tem letu prizadel gestapo, so nujno zavrli širši razmah OF in skoraj uničili mrežo podpornikov v sami dolini ali pa so bile prekinjene zveze. Tako so ostale predvsem še postojanke pri okoliških kmetijah, a tudi v okolici je bila mreža precej prizadeta.

Po socialnem sestavu je bilo med štiriindevetdesetimi talci, ki so bili ustreljeni 1942. leta, enainštirideset delavcev, šestintrideset kmetov, devet nameščencev, šest obrtnikov ter dva študenta. Med delavce je všteto tudi

⁵⁶ Izjava Ulriha; spomini Zalaznika; Kronika občine Podgorje.

⁵⁷ Nekaj teh odredb hrani MLRSG.

⁵⁸ Izvirniki razglasov o streljanju talcev v AMNOM.

nekaj kvalificiranih delavcev, ki so napravili ta ali oni pomočniški izpit, ter en vajenec. Nekaj delavcev je poleg službe imelo še manjša posestva oziroma kočarije, kar je bilo pred vojno sploh značilno za proletariat v Šaleški dolini. Med nameščenci sta všteta tudi dva inženirja, dva rudarska paznika ter ena laborantka. Socialni sestav talcev iz Šaleške doline vsekakor zgovorno priča, da je delovno ljudstvo doprinašalo velikanske žrtve v boju za svobodo. V letu 1942 je padla večina tistega kadra, ki je imel zveze s partijo že pred vojno ter je med okupacijo ostal v Šaleški dolini. Padli so kot talci ali v borbi ali pa so bili odpeljani v koncentracijska taborišča. Velik del borcev Šaleške čete je padel 8. januarja 1943.

2. V prvih dveh mesecih 1942. leta v Šaleški dolini ni bilo pomembnejših akcij. Prva večja je bila konec marca. Od maja do začetka septembra je operirala na področju Šaleške doline najprej Šaleška skupina in nato Šaleška četa. Obenem se je na tem področju čutila dejavnost Savinjske čete. Okupator se je čutil na področju Šaleške doline vse leto močno ogroženega. Vsi nemški napori, da bi dosegli s terorjem, vojaškimi akcijami, raznimi izrednimi ukrepi in propagando pomiritev, so bili neuspešni.

3. Maja in junija 1942 je prišlo v Šaleški dolini do številčno najmočnejšega odhoda v partizane od začetka vstaje pa do začetka leta 1944. Tudi v tem letu so odšli v partizane predvsem ljudje, ki so bili že pred vojno povezani s partijo in SKOJ.

4. Šaleška četa je bila vključena kot bistveni sestavni del v legendarni Pohorski bataljon in velika večina teh borcev je padla v sestavu Pohorskega bataljona.

Leto 1943

V začetku leta 1943 ni bilo na šaleškem terenu nobene partizanske enote. 8. januarja je padel prvi Pohorski bataljon in s tem je bila uničena vojaška enota, katere operativno področje je obsegalo tudi Šaleško dolino. Partizani so se sicer tudi januarja 1943 stalno javljali sedaj v Št. Ilju, sedaj na Graški gori, v Šaleku in še v drugih krajih Šaleškega področja.⁵⁹ V severnem delu šaleškega področja se je v začetku januarja pojavljala tudi patrolja prvega Pohorskega bataljona, ki je bila izdana in 17. januarja uničena na župnijskem skednju v Št. Vidu nad Doličem.⁶⁰ Dva dni kasneje so policisti presenetili na Graški gori dva partizana, ki sta se z orožjem uprla in enega policista hudo ranila. En partizan je bil ubit, drugi pa ranjen.⁶¹ Posebej je treba omeniti, da se je na svoji poti na Pohorje ustavil v Št. Ilju komandant II. grupe odredov Stane Rozman. Z njim je bilo še šest partizanov. Stane je s svojo patroljo v Št. Ilju izvedel več manjših akcij, med drugim so partizani v župnišču razbili lokal Wehrmannschafta. Stane je bil s patroljo v Št. Ilju v noči med 20. in 21. januarjem.⁶² 26. januarja so

⁵⁹ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje; Zbornik VI/5, dok. št. 111, 117.

⁶⁰ Zbornik VI/5, dok. št. 124; dok. št. 111, 117; Filipič, n. d., str. 138.

⁶¹ Zbornik VI/5, dok. št. 125.

Do sedaj nisem našel nikogar, ki bi se spominjal te borbe in povedal, katera dva partizana sta bila žrtvi spopada. Ulrih, ki je bil tedaj na področju Šmiklavža, se te borbe ne spominja.

⁶² Poročilo orožniške postaje Velenje z dne 28. 1. 1943. AIZDG.

sile druge čete policijskega bataljona »Wiesbaden« in vermani naleteli na skupino partizanov pri Arnečniku na Graški gori. Po krajšem spopadu so se partizani brez izgub umaknili.⁶³ Sredi februarja je odšel iz bunkerja v Cirkovcah komisar II. grupe odredov. Izak in Bor sta ga spremljala do Št. Ilja, od koder je s svojimi spremljevalci krenil preko Št. Andraža proti Dolenjski. Izak in Bor pa sta 1. marca odšla na Koroško.⁶⁴ Tako je postojanka v Cirkovcah ostala prazna. Nastopilo je nekako zatišje in partizani so se pojavljali predvsem na prehodnem področju od Graške gore proti Belim vodam. 12. februarja se je pojavilo v Ravnah dvanajst partizanov, ki jih je vodil Ladislav Letonja-Janez. Iz Raven je ta skupina krenila v Gaberke. Nemci so iz Šoštanja poslali za partizani dve patrulji (orožniško in policijsko), ki pa nista naleteli na partizane.⁶⁵

V Šaleški dolini v začetku leta 1943 ni bilo partizanskih enot, ni bilo partijskih organizacij in ni bilo odborov OF. Zlasti v trgu Velenju in Šoštanju ter pri rudniku so bile zaradi številnih aretacij in terorja že 1942. leta pretrgane vse zveze. Šele konec marca in v začetku aprila so bile iz Savinjske doline ponovno vzpostavljene zveze z nekaterimi zavednimi Slovenci iz Šoštanja.⁶⁶ Na terenu so bili le posamezni zaupniki in podporniki partizanov. Pred odhodom na Koroško sta 25. februarja Izak in Bor sestavila poročilo o stanju na terenu med Mislinjsko in Zgornjo Šaleško dolino. V tem poročilu sta med drugim ugotovila, da je morala ljudi večja, kot je bila 1942. leta, ter da so ljudje pripravljene sodelovati z OF in da je terenu nujno potrebno troje: 1. politični delavci, ki bi ljudi organizirali in jih povezali v OF; 2. partizanska enota, ki bi z akcijami povzdignila moralo prebivalstva ter razbila tajno mrežo policijskih zaupnikov in onemogočila aktivnost manjših okupatorjevih patrulj in 3. propagandni material, ki ga na terenu zelo primanjkuje. To poročilo je vsekakor zelo dobro ocenilo potrebe terena. Izgube kadrov v prvih dveh letih so bile tako velike, da je bilo treba v marsičem začeti znova in prav zato je bilo aktualno predvsem pomanjkanje političnih aktivistov. V poročilu sta Bor in Izak tudi trdila, da je razgibanost med kmeti večja kot pa med rudarji. Ta verjetno točna ugotovitev je vsekakor tudi posledica dejstva, da je večina kadrov iz delavskih vrst padla že v prvih dveh letih NOB in da so partizani bili bolj aktivni v okolici.⁶⁷ Ob velikem pomanjkanju aktivistov je bilo vsekakor važno dejstvo, da je že od pomladi leta 1943 obstajala trdna organizacijska enota — Šaleško-mislinjsko okrožje. V tem okrožju je bilo v prvi polovici 1943 še zelo malo aktivistov, a z njo je bila dana trdna podlaga za nepretrgano politično delo. Politični aktivisti so v začetku leta delovali predvsem na mislinjskem področju, kjer je bilo središče

⁶³ Zbornik VI/5, dok. št. 150.

26. 1. 1943 je bila na področju Graške gore v ognju verjetno Stanetova patrulja. Situacijsko poročilo orožniškega področja Celje in poročilo poveljnika redarstvene policije alpskega področja omenjata dnevno pojavljanje partizanskih skupin na področju Graške gore, Paškega Kozjaka, v okolici Šoštanja ter v Šentilju tudi po 17. januarju, ko je bila uničena patrulja Pohorskega bataljona.

⁶⁴ Izjava Polha; poročilo Bora in Kosa z dne 25. 2. 1943, ACK ZKS.

⁶⁵ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje; Zbornik VI/5, dok. št. 149; poročilo orožniškega okrožja Celje F. 44, AIZDG.

⁶⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 91; poročilo Bora in Kosa.

⁶⁷ Poročilo Bora in Kosa.

Franc Polh-Izak,
prvobotec in aktivist
KPS in OF
v Šaleški dolini



okrožja. Sekretar okrožja Kristl je v tej dobi organiziral predvsem slovenje-
graško področje in tam pridobival simpatizerje ter poverjenike. Na Šmiklav-
škem področju je bila organizirana tudi okrožna tehnika.⁶⁸ Na šaleškem pod-

⁶⁸ Izjavi Ulriha in Polha; spomini Zalaznika; Kronika občine Podgorje. 12. ma-
ja 1944 je sekretar šaleško-mislinskega okrožja Stane Ilc-Krištof poročal, da je
bil 8. maja 1944 ustanovni sestanek okrožnega odbora OF ter da je do tega dne
posle okrožnega odbora OF opravljal okrožni komite KPS. Iz tega poročila bi
sledilo, da v letu 1943 še ni bilo okrožnega odbora OF v šaleško-mislinskem
okrožju. Vendar pa nekateri dokumenti govorijo o okrožnem odboru. Tako je Sergej
Kraigher-Andrej v svojem poročilu CK KPS z dne 8. junija 1945 omenjal okrožni
odbor. Tudi aktivisti šaleško-mislinskega okrožja govorijo v svojih spominih o
okrožnem odboru OF. V dokumentih je ohranjena opomba, da je bil Kristl že
pred 15. majem imenovan za sekretarja okrožnega komiteja. Tako je torej vsaj
od začetka maja 1943 vsekakor obstajal okrožni komite KPS šaleško-mislinskega
okrožja. Člani tega komiteja pa so obenem predstavljali okrožni odbor OF. Prvot-
no so bili v okrožnem komiteju le trije člani. 8. maja 1944 pa je bil ustanovljen
razširjeni okrožni odbor OF (poročilo okrožnega odbora OF šaleško-mislinskega
okrožja z dne 12. maja 1944 in poročilo Andreja z dne 18. 6. 1943 v ACK ZKS;
poročilo Kristla z dne 15. 5. 1943 v nemškem prevodu v AIZDG).

Možno pa je, da je že leta 1941 obstajal okrožni odbor OF šaleško-mislinskega
okrožja (glej dr. Metod Mikuž: Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobo-
ditni borbi v Sloveniji, Zgodovinski časopis, letnik X-XI, str. 234).

ročju šaleško-mislinjskega okrožja se je zlasti močno čutilo pomanjkanje aktivistov in partizanov. Zaradi tega je bil Izak že pred napadom Prvega koroškega bataljona na Mežico, ki je bil 3. aprila, poslan iz bataljona na teren v Šaleško dolino.⁶⁹ Izakov prihod je bil zelo pomemben za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini. Po prihodu je deloval najprej na velenjskem sektorju Šaleške doline. Pridobival je nove ljudi in postojanke in tudi nove aktiviste. Poiskal je zaupnike med kmeti in pri rudniku. V poročilu, ki ga je napisal v začetku aprila, omenja Izak, da se mu bo verjetno posrečilo pri rudniku ustanoviti odbor Delavske enotnosti. Ta odbor s tremi člani je bil potem res ustanovljen. S tržani Velenja pa Izak po prihodu še ni našel stikov. V svojem poročilu je poudaril, da se ljudje bojijo organiziranega dela ter da so preplašeni in v večnem strahu pred represalijami okupatorja. Omenja tudi, da je takšne situacije krivo pomanjkanje aktivistov in partizanskih akcij in pa številne aretacije, ki so bile na tem terenu. Pripominja pa, da se stanje znatno izboljšuje. Tudi Kristl v svojem poročilu z dne 15. aprila omenja, da se na šaleškem terenu čutijo močne posledice pomanjkanja aktivistov in prejšnjih vdorov v organizacijo.⁷⁰ Izak je pri svojem delu kmalu našel pomočnike. Aprila je dezertiral iz nemške vojske Anton Lempl-Dušan, ki ga je Izak vključil v delo na terenu. Septembra je iz drugega Pohorskega bataljona prišel na teren Šaleške doline Janko Ževart. Spretno in vztrajno delo novih aktivistov od hiše do hiše in v začetku še v okviru strogo zaupniškega sistema, je kmalu rodilo sadove.⁷¹ Terenci so bili tedaj tudi edina stalna oborožena sila partizanov na področju Šaleške doline. Večje partizanske enote so samo potovale preko severnega dela šaleškega področja in se le začasno ustavljale. Tako je med drugim okupator zabeležil dne 14. avgusta partizane pri Šoštanjju. Po nemških navedbah so se Nemci tega dne spopadli približno s petdesetimi partizani. Večje partizanske skupine so se pojavljale predvsem v Št. Vidu nad Šoštanjem, v Belih vodah in Zavodnjah. Zaradi pojavljanja večjih partizanskih skupin so Nemci na prehodnem področju organizirali hajke. V času od 13. do 15. avgusta so Nemci na območju orožniške postaje Šoštanj izvedli veliko akcijo proti partizanom. Pri tej akciji so sodelovale sile policije, orožništva in Wehrmannschafta. Čiščenje terena na šoštanjskem področju je bilo vsekakor v zvezi s širše zasnovano akcijo za pomiritev celjskega okrožja, ki se je začela 9. avgusta ter so zanjo pritegnili tudi tri lovske odrede vermanov. Kot je bilo že omenjeno, se je v času te akcije 14. avgusta manjša nemška skupina spopadla s petdesetimi partizani. Partizani so po spopadu prešli Velunjo in krenili proti Mozirskim planinam.⁷² Nemci so tudi že pred akcijo od 13. do 15. avgusta čistili šoštanjsko področje. 8. in 9. junija je potekala

⁶⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 91; izjava Polha.

⁷⁰ Poročilo Izaka z dne 5. 4. 1943 (na poročilu se je za Izaka podpisal Kristl); poročilo Ulriha z dne 15. 5. 1943.

⁷¹ Izjava Polha ter krajše izjave na terenu.

⁷² Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje; Ferenc, n. d., str. 111; AIZDG, F 44;

Kolikor nemška poročila ne pretiravajo števila partizanov, so se spopadli Nemci 14. avgusta pri Šoštanjju verjetno z borci drugega Pohorskega bataljona, ki je nekaj pred tem datumom zapustil Pohorje in krenil proti Dolenjski. Na Pohorju je ostala le ena četa.

na tem področju večja akcija (Sonderaktion). V tej akciji so poleg redarstvene policije sodelovali tudi vermani.⁷³

Verjetno so bili prav v zvezi s pojavi večjih partizanskih skupin na prehodnem področju izvedeni okupatorski ukrepi v Št. Vidu nad Šoštanjem. 8. junija 1943 so Nemci aretirali in izselili prebivalstvo iz Št. Vida zaradi sodelovanja prebivalstva s partizani. Aretirali so šest družin zakupnikov in kmetov. Tri družine so konec junija sicer izpustili, a jim ni bila dovoljena vrnitev v Št. Vid. Izpostava komandanta varnostne policije in varnostne službe v Celju je predlagala, naj se vse zgradbe v Št. Vidu razen cerkve porušijo oziroma požgejo tiste, ki niso v neposredni bližini gozda.⁷⁴

Tudi terenci so izvajali manjše, a drzne akcije na velenjskem področju; naj omenimo le dve, ki sta zelo odmevali. Avgusta je Izak odšel v središče Velenja in tam razorožil dva stražarja. 7. novembra sta dva partizana razorožila v Kožlju enajst lovcev. Orožniška postaja Velenje je razorožitev lovcev po dveh partizanih olepšala v svojem poročilu z neresnično trditvijo, da sta bila poleg dveh partizanov, ki sta razoroževala borce, v neposredni bližini še dva partizana s strojnimi pištolami.⁷⁵ Nemci so skušali na vse mogoče načine uničiti terence. V Saleški dolini je bila od srede 1943 razmeščena alarmna četa Wehrmannschafta. V nemški šolski kroniki iz Velenja je zabeleženo, da je 18. oktobra 1943 policija zasedla obe šolski poslopji in se je zato pouk vršil v privatnih hišah. Konec novembra je v Šoštanj prispel štab III. bata-

⁷³ Poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 26. 8. 1943, AIZDG.

⁷⁴ Dopis celjskega deželnega svetnika šefu civilne uprave z dne 12. 8. 1943; dopis župana občine Šoštanj z dne 5. 7. 1943. Ta dva dopisa in še drugi v zvezi z aretacijami v Št. Vidu so v AIZDG.

⁷⁵ Izjava Polha; poročilo orožniške postaje Velenje, AIZDG; situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

Akcijo v Kožlju je kmalu po dogodku opisal sadjar Anton Jelen iz Št. Ilja v obliki komedije, ki je vsekakor duhovito napisana. Ze med NOB je ta komedija krožila med ljudmi ter se je pripravljala realizacija Jelenove komedije »Strah v Kožlju«. Naj kar tu omenimo, da je na terenu Saleške doline med NOB nastalo več ljudskih literarnih proizvodov, ki opevajo borbo in trpljenje ter priljubljene partizane. Za ilustracijo bomo navedli en prizor Jelenove komedije. Ta komedija po svoje vsekakor izraža duh časa:

1. prizor

Jesen 1943. Ob robu gozda pod hribom Kožljem se zbirajo lovci, večinoma v oberštajerskih oblekah z »gamsparti« za klobuki. Dva ali trije imajo kljub mrazu še kratke nemške hlače. Večina ima hitlerjevske znake, eden — prismoda — celo trak s kljukastim križem na rokavu. Prihajajo s puškami, nekateri vodijo pse na vrvicah. Trije vmes so domačini — kmečki možakarji v običajnih oblekah, eden ima celo predpasnik. Končno se jih zbere deset:

1. Bürgermeister Kriutz, 2. Postmeister, 3. Ortsgruppenführer, 4. njegov Stellvertreter, 5. Sturmführer, 6. direktor rudnika, 7. trgovec Volk, 8. kmet Medved, 9. kmet Zajec, 10. kmet Lisjak.

Bürgermeister Kriutz ima poleg puške še brzoštelko in samokres — v kratkih hlačah hodi v ospredju zamišljen sem in tja. Ko prihajajo po eden, po dva, enkrat trije, pozdravljajo »Heil Hitler!«. Ze prisotni vsakemu odzdravljajo. Ko pa pride kmet Medved in pozdravi »Dober dan«, mu nihče ne odzdravi, temveč se nemčurji pomenljivo spogledajo. Zbirajo se v gruče. Trije kmetje so skupaj in govorijo slovensko, ostali nemško. Ko jih je deset skupaj, se Bürgermeister obrne k namestniku Ortsgruppenführerja in mu ukazuje reče:

Bürgermeister: Kamerad Stellvertreter, bitte, sprechen Sie jetzt an!

Stellvertreter: (se spravi v sredino in začne, narejeno pogrkujoč) Unterštajerski kameradi, Heil Hitler (vsi razen Medveda, ki se obrne vstran); Heil Hitler!

ljona 14. SS-policijskega polka z dvema četama. Ena četa je bila nameščena v Šoštanj, druga pa v Velenju.⁷⁶ Pri zasledovanju terencev so sodelovali tudi oboroženi pripadniki nemškega okupacijskega aparata ter okupatorjevi pri- staši. Nemci so terencem stalno postavljali zasede in po terenu so dan za dnem krožile številne patrulje. Po vsaki akciji terencev so Nemci temeljito prečesali teren. Konec oktobra ali v začetku novembra so Nemci vse terence Šaleške doline zaradi izdajstva obkolili v neki hiši v št. Ilju (v Podkraju). Terenci pa so se vsi srečno prebili iz hiše skozi sovražni obroč. Terencem je v kritični situaciji pomagala tudi sabotaža orožnika-Slovenca.⁷⁷ Orožniška postaja Velenje je poročala, da je bila patrulja petindvajsetih mož 12. no- vembra po polnoči (Vermani in en orožnik), ki je zapustila zasedo v Št. Ilju (v Lazah), napadena od partizanov, ki so streljali nanjo iz gozda z dvema puškomitraljezoma in puškami. Patrulja je odgovorila z ognjem in je prišlo do spopada. To nemško poročilo je zanimivo toliko, ker v Št. Ilju tedaj ni bilo partizanov, ki bi imeli puškomitraljeze, ter je patrulja po vrnitvi v Vele- nje hotela opravičiti streljanje iz strahu.⁷⁸ 9. decembra 1943 sta se aktivista Janko in Dušan spopadla z nacisti v Podkraju pri Jevšniku.⁷⁹ Tako je na- stala situacija, da je nekaj terencev vznemirjalo in zaposlovalo več nemški aparat ter povzročalo preplah v nemških vrstah. To pa bi seveda ne bilo mogoče brez vedno širše podpore prebivalstva.

Bistveno je to, da je v jeseni leta 1943 prišlo do preloma v razvoju NOB v Šaleški dolini. V tem času se je pričel prehod iz strogo zaupniškega sistema

Stellvertreter: Danes smo ne zato skup prišli, da ujugamo zajec in lisica, pač pa zato, da gojimo našo unterštajersko kameradšaft. Zato bo tudi zvečer v Wöllan- nu na placu Heimatbunda jagerski kameradšafstsabend, na katerega ste vsi herclih vabljeni. Vsi: živahno odobravajo.

Medved: (se obrne vstran) Jaz že ne grem!

Stellvertreter: Ne zameriti, ker vam letos še — sicer zadnjič — v unterštajerski šprahi govorim. Polovica od vas te banditske špraha ne zastopi! So pa še taki trije kameradi, ki slabo zastopijo naš svetovni nemški jezik. Potrudite se na šprahkurzh, da bomo lahko drugo leto vsi eno rajn špraho govorili. Še en pisl krigsberih! Naše zmagovite trupe so v Ruslandu iz strateških raz- logov zglihale frontlinijo, kar bo silno pospešilo naša zmago.

Vsi razen Medveda: Sieg heil! Sieg heil!

Stellvertreter: Samo da einmal tega taifla boljševiškega ferderbamo, Englanderja in Amerikanarja homo že z našim tajnim vafnom zmučkali! — Naša zadnja štrasenzamlunga je hundert procent več prinesla, kakor prejšnja. Že to vam gvišno cajga, da je naša velika zmaga čisto blizu.

Vsi razen Medveda: Sieg heil! Heil Hitler!

Stellvertreter: Brali ste v Lagebericht in v Štajerski gospodar, da smo v Obersant- talu ferderbali dvanajst banditov. Dvanajst pa živih zgrabili, med njimi cvaj flintenvajben. Od sedem taužent soldatov, ki so forrikali na nje, jih je nekaj sicer storilo junaško smrt za führerja in rajh. Zato smo žive in mrtve bandite za firerjev geburtstag v Cilli na plac razstavili. Bili so to samo fremdni ban- diti, Kranjci, Čiči, in Hrvatjerji — nobenega Unterštajerca ni bilo med njimi. Še cirka cuzamen dvanajst banditov straši v naših gošah, katere pa bomo v en mesec ferderbali.

Končam krigsberih mit Sieg (vsi heil), Sieg (vsi heil), Sieg (vsi heil) ...

⁷⁶ Nemška šolska kronika iz Velenja; Ferenc, n. d., 119.

⁷⁷ Šolska kronika Št. Ilj; izjava Janka Ževarta; izjava Jožeta Gašparut, obe izjavi v AMNOM.

⁷⁸ Poročilo orožniške postaje Velenje z dne 12. 11. 1943, AIZDG.

⁷⁹ Poročilo orožniške postaje Velenje z dne 11. 12. 1943; izjava J. Ževarta.

v množično gibanje. V tem razvoju je vsekakor prednjačil Št. Ilj, kjer je bil ta proces najprej zaključen. Ljudje so že prej radi dajali za partizane, vendar so se bali povezave. Toda jeseni 1943. leta se je v Št. Ilju že uvajalo množično delo in veliko vlogo je pri tem odigrala tudi mladina, ki je povezovala posamezne hiše. Posamezni okupatorjevi pristaši, ki se niso hoteli vključiti, pa so se kmalu bolj bali partizanov kot Nemcev in tako niso mogli zavirati razmaha OF. Konec 1943. leta je bil pretežno kmečki Št. Ilj žarišče osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini in ga je okupator najprej preimenoval v Banditendorf. Iz Št. Ilja je prodiralo borbena razpoloženje v druge kraje. Viden izraz preloma v razvoju NOB je bil vsekakor prvi množični miting konec leta 1943 v Št. Ilju. Nekako tedaj je bil v Št. Ilju ustanovljen prvi krajevni odbor OF. Prehod v množično gibanje pa ni bil izvršen naenkrat in se je ta proces zaključeval šele v prvih mesecih 1944. leta. Tudi ni bil izvršen sam po sebi, ampak je bil rezultat organizacijskega dela aktivistov in tistih domačinov, ki so bili prvi pritegnjeni in so omrežje vztrajno širili naprej.⁸⁰

Zaključki:

1. V letu 1943 v Šaleški dolini ni stalno operirala nobena večja partizanska enota. Večje partizanske enote so se občasno pojavljale samo na prehodnem področju v severnem hribovitem delu šaleškega terena. V začetku leta se je izredno čutilo pomanjkanje aktivistov in lahko trdimo, da je to tedaj zaviralo razvoj osvobodilnega gibanja. Tako v začetku leta še ni bilo organiziranega gibanja, ampak so obstajale le posamezne partizanske postojanke po okoliških krajih.

2. Letu 1943 pa gre v razvoju NOB v Šaleški dolini vendarle velik pomen. V drugi polovici tega leta je narodnoosvobodilno gibanje že prehajalo na višjo stopnjo. Ustvarjeni so bili trdni temelji za množičen upor proti okupatorju, temelji, ki niso bili več omajani.

3. Ob prehodu v množično gibanje je kmečka in polproletarska okolica politično prekosila središča v dolini (Šoštanj, Velenje, rudnik). V središčih so Nemci v prvih dveh letih NOB močno zatrli gibanje. Po razmahu gibanja v Št. Ilju je prehajalo le-to na višjo stopnjo v širši okolici, iz okolice pa zopet prodiralo v središča.

4. Kljub temu, da je bilo v letu 1943 na šaleškem terenu le malo partizanov, je bil okupator ves čas v strahu in je skušal na vsak način zadušiti osvobodilno gibanje. A v tem letu okupatorju ni nič uspelo. Kljub vsem naporom gestapovskega oporišča v Šoštanju in ostalega okupatorskega aparata Nemci niso vdrli v organizacijo OF. V letu 1943 ustvarjena povezanost ljudstva v NOB je bila trdna in polna poleta ter si je okupatorski teror ob njej zlomil zobe. V tem letu ni bilo talcev iz Šaleške doline in družin partizanov, kljub številnim grožnjam, niso več izseljevali.⁸¹ Terencem je pri njihovem delu

⁸⁰ Šolska kronika Št. Ilj; izjava J. Ževarta in druge krajše izjave. Izraz »Banditendorf« za Št. Ilj so nemški funkcionarji uporabljali v govorih že konec 1943. leta.

⁸¹ Na podlagi nekaterih nepreverjenih izjav bi lahko sklepali, da je nemški teror popustil zaradi strahu lokalnih nemških oblastnikov pred partizanskim množičnim maščevanjem. Le-ti se namreč niso čutili varne niti v središčih. Predvsem pa lahko trdimo, da je nemški teror v Šaleški dolini oslabil zaradi vedno bolj množičnega odpora in ker se gestapu ni posrečil vdor v organizacijo OF.

nedvomno pomagal tudi preobrat v poteku II. svetovne vojne, ker so zmage zaveznikov pozitivno vplivale na moralo prebivalstva.

5. V letu 1943 so sicer odhajali novi borci v partizane, a so bili še zelo redki. Do močnejše mobilizacije je prišlo šele v začetku naslednjega leta.⁸²

Leto 1944

V januarju in februarju se je OF nezadržno širila. Na šaleškem področju je delovalo čedalje več aktivistov-partizanov. Ubežniki iz nemške vojske so vse pogosteje prihajali v partizane. Nekateri od njih so ostajali na terenu kot aktivisti. Iz Št. Ilja je že v prvih mesecih leta 1944 odšlo v partizane dvajset novih borcev. Prvi mobiliziranci so bili vključeni povečini v Zidanškovo brigado, kasneje pa so odhajali borci iz Šaleške doline predvsem v enote XIV. divizije.⁸³ Aprila se je ustanovila na šaleškem terenu tudi četa Varnostne obveščevalne službe, ki je izvajala drzne akcije in so jo ljudje imenovali »leteča«.⁸⁴ Januarja je bil dokončno prekinjen nemški pouk na šoli v Št. Ilju in kmalu tudi v drugih okoliških krajih, kolikor v nekaterih okoliških hribovskih vaseh praktično že prej ni bil ukinjen (pouk na šoli v Paki je bil ukinjen 15. februarja 1944, v Škalah dokončno šele 1. maja 1944).⁸⁵ V prvem mesecu 1944. leta so partizani izvršili nekaj eksemplaričnih obsodb. Kaznovali so pet izdajalcev in funkcionarjev Štajerske domovinske zveze. 14. januarja je bila ob nastopu mraka izvršena ena obsodba v samem središču Velenja, kar je zelo preplašilo okupatorske funkcionarje. Nemci pa so ustrelili 25. januarja v Velenju na starem sejmišču petnajst talcev, ki so jih bili pripeljali iz Maribora.⁸⁶ Kljub grožnjam niso priključili talcem domačinov. Nemški poizkusi, da bi zastrašili prebivalstvo, so propadli.

Večje partizanske skupine so se januarja pojavljale predvsem na severozahodnem obrobju šaleškega področja (1. I. v Št. Vidu, 2. I. v Zavodnjah, 13. I. v Belih vodah). 15. januarja je bila nad Paško vasjo razdrta proga Velenje—Celje. Istega dne se je zopet pojavila večja partizanska enota v Št. Florijanu; naslednji dan je bila zopet napadena proga. Pri Gorenju je bilo razrušenih petdeset metrov proge in požaganih štirinajst telefonskih drogov. Šoštanj je bil brez telefonske zveze. 25. januarja so partizani napadli in zažgali hišo

⁸² V partizane so odšli v letu 1943 predvsem dezertjerji iz nemške vojske. Mobilizacije partizani niso izvajali in so bili vsi novi partizani prostovoljci. Po dosedanjih podatkih je odšlo v letu 1943 v partizane okoli osem novih borcev. Nekaj teh je ostalo na terenu Šaleške doline in so tako pomnožili kader terenskih aktivistov. Po nepreverjenih podatkih je odšlo v tem letu v partizane tudi eno dekle iz Belih vod.

⁸³ Kronika Št. Ilj; zgodovinsko gradivo občinskega odbora ZB NOV Šoštanj.

⁸⁴ Izjava Antona Lempla; kronika Št. Ilj.

⁸⁵ Nemška šolska kronika osnovne šole v Velenju; situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

⁸⁶ Originalni razglas o streljanju talcev v AMNOM; izjava Polha in druge izjave.

Likvidacija upravnega vodje Štajerske domovinske zveze v Velenju je bila izvedena zelo drzno. Partizana Izak in Dušan sta, oblečena v vermanske uniforme nekaj pred 19. uro odšla v središče Velenja ter izvršila obsodbo ob neposredni prisotnosti vermanske posadke. Po izvrstitvi obsodbe sta še razgnala tečaj nemškega jezika v Šmartnem pri Velenju.

nemčurskega veleposestnika Skaze v Selu.⁸⁷ Tako se je že v zimskih mesecih 1944. leta vedno bolj razplamteval v Šaleški dolini odpor proti okupatorju. 4. januarja 1944 je tov. Viktor zapisal v poročilo Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, da je razpoloženje ljudi v šaleško-mislinjskem okrožju boljše kot v Savinjski dolini in da se bodo dale s povečanim političnim delom ter aktivnostjo partizanov na tem področju v kratkem času postaviti organizacije OF po vseh krajih in vaseh.⁸⁸ Že pred začetkom 1944. leta je bilo v nemški šolski kroniki Velenje zabeleženo, da je prebivalstvo Šaleške doline pod vplivom partizanov.

Februarja meseca se je na svojem pohodu prebila na šaleško področje XIV. divizija, ki je v noči med 6. in 7. februarjem prekoračila Sotlo. Na šaleškem področju je divizija bojevala, že izmučena od neprestanih borb in pohodov v izredno ostri zimi, najhujše boje februarske ofenzive. Ko ni uspel proboj na Pohorje, se je XIV. divizija po hudih bojih pri Lindeku 15. februarja zvečer pomaknila na Paški Kozjak. Položaj je bil zelo težaven. Divizija je bila na področju, ki so ga Nemci obkolili od vseh strani. 16. februarja Nemci niso izvedli večjih napadov, ampak so pošiljali manjše patrolje, da bi se divizija ne mogla odpočiti. Zvečer se je Šercerjeva brigada bojevala z Nemci, ki so prodirali za divizijo, potem pa se premaknila na nove položaje. Medtem je sovražnik že sklenil nov obroč okoli divizije (Vitanje, Mislinje—Velenje—Dobrna—Frankolovo). 17. februarja so iz Velenja nastopile proti diviziji nove nemške sile. Bračičeva brigada se je borila pri Klincu in pod Sv. Joštom. Divizija se je morala na vsak način prebiti. V noči med 17. in 18. februarjem se je skušala prebiti na Pohorje na cesti med Vitanjem in Sp. Doličem. Prebili so se le štirje bataljoni, in sicer tretji bataljon Tomšičeve brigade, prvi in tretji bataljon Šercerjeve brigade ter prvi bataljon Bračičeve brigade. Drugi del divizije s pratežem in ranjenci je ostal južno od ceste. Nemci so kmalu začeli napadati ta del, poleg tega so po sledovih divizije od Sv. Jošta prodirali že drugi Nemci. Položaj je bil izredno kritičen. Nemci so že pred partizani zasedli Basališče. Borbena skupina divizije pa jih je pregnala, nato se je v visokem snegu in pod sovražnim ognjem premaknila z ranjenci na Basališče. Tam je morala divizija sprejeti borbo, ki je trajala od 10. ure dopoldne do mraka. V hudem snežnem metežu se je divizija zopet premaknila v zaselka Brdce in Brdče. 19. februarja ob 2. uri zjutraj pa so Nemci že napadli prvi bataljon Bračičeve brigade pri Podpečanu. Boj je trajal 19. februarja ves dan do mraka. Nemci so vedno bolj stiskali obroč. Iz prvega obroča so vso noč napadali. Divizija se je umaknila do Dobaričnika in od tod je po težkih pripravah izvršila proboj ob 3. uri zjutraj pri Podvinu. Še pred probojem je zakopala težko orožje. Po proboju v Podvinu se je divizija spustila mimo Lesnika ter Prelog in se je 20. februarja ob 6. uri zjutraj začela pomikati preko proge in ceste pri železniški postaji Paka. Po strmem pobočju je nato krenila proti Cirkovcam in se dopoldne že razporedila v Plešivcu. Nemci niso računali z možnostjo, da bi se mogla divizija prebiti v tej smeri, in so se nemške enote malo pred prihodom divizije umaknile iz doline Pake in so bile usmerjene proti ožjemu obroču. V Plešivcu je prišla divizija že povsem izčrpana. Tu so izkopali takoj več zemljank za ranjence in jih razmestili po kmetijah. Divizija je imela za seboj že

⁸⁷ Situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

⁸⁸ Poročilo v ACK ZKS.

petnajst dni neprestanih bojev in pohodov s številčno dosti močnejšim in bolj oboroženim sovražnikom. V Plešivcu Nemci divizije niso napadali in sô si borci vsaj deloma opomogli. Divizija se je od tod prebijala proti Mozirskim planinam. 21. februarja je krenila s Plešivca in se potem bojevala ves dan do večera na področju Graške gore. Glavni boji so bili na Fergunovem vrhu. V noči od 21. na 22. februar je krenila preko Plešivca in med potjo naletela na Nemce, ki so bili nastanjeni po hišah. 22. februarja dopoldne pa se je prebijala preko ceste Zavodnje—Šoštanj. Sovražnik je razporedil svoje položaje v globino. Prvi napadi partizanov niso uspeli. Primanjkovalo je municije. Nemske sile so prodirale od vseh strani. Nemci so obenem s topništvom in minometi neprestano obstreljevali divizijo. Tako je diviziji grozilo uničenje. V tem težavnem položaju so oficirji divizije sestavili udarno skupino, ki je izvršila proboj pri Brdniku. Proboj so deli Tomšičeve in Bračičeve brigade razširili. Divizija je nato krenila proti Belim vodam. Zvečer je bil nepričakovan napad na hišo, v kateri je bila štabna patrolja. Nemci so bili takoj odbiti, a v tem spopadu je pri Žlebniku v bližini svojega rojstnega kraja padel Karel Destovnik-Kajuh. 23. februarja ob 4. uri zjutraj je divizija krenila naprej, in sicer Tomšičeva ter Bračičeva brigada v Stakne in k Plešniku, Šercerjeva brigada in štab divizije pa v Zaloko. Na tem področju so bili zopet ves dan hudi boji. Tomšičeva in Bračičeva brigada sta se bojevali s sovražnikom, ki je napadal iz Topolšice in Črne. Po bojih na področju Belih vod se je divizija zbrala v Zaloki in se hotela prebiti preko Mozirskih planin, pri Radmirju prekoračiti Zg. Savinjsko dolino ter dobiti stik s Šlandrovo brigado. Najprej je krenila predhodnica Šercerjeve brigade pod vodstvom namestnika komandanta divizije Toneta Vidmarja-Luke, za njo pa Šercerjeva brigada mimo Atelška, kjer je padla v zasedo, in preko Rome in Smrekovca v dolino južno od Lundranskega vrha. Pri Lahu se je brigada spojila s predhodnico. Za Šercerjevo brigado je krenila v isti smeri Bračičeva brigada, ki so jo 24. februarja tudi napadli med Atelškom in Ramšakom. Nato je iz Zaloke krenil štab divizije s Tomšičevo brigado k Lahu. Pri Lahu so napadli Tomšičevo brigado 25. februarja dopoldne. Nemci so še napadali divizijo, dokler se 26. februarja ofenziva ni zaključila.

Štab divizije s Tomšičevo brigado ter deli Šercerjeve in Bračičeve brigade, ki so bili odrezani od svojih enot, so se 29. februarja zopet vrnili v Zaloko in od tod krenili na Radegundo, kjer so ostali vse do pohoda na Graško goro. Od tod so patrolje XIV. divizije krenile na področja bojev divizije in zbirale ranjence.⁸⁹

V marcu in aprilu so se enote XIV. divizije pogosto zadrževale v Šaleški okolici in izvajale akcije, predvsem pa so napadale progo Celje—Velenje—Dravograd. Štirje bataljoni, ki so se prebili na Pohorje, so v noči med 21. in

⁸⁹ Originalni dnevnik narodnega heroja Toneta Vidmarja-Luke za leto 1944. Tone Vidmar je bil v času pohoda XIV. divizije namestnik komandanta divizije in je beležil v svoj dnevnik glavne boje in pohode. Vidmarjev dnevnik za leto 1944 je v AMNOM; Jože Klanjšek: Proboj XIV. Proleterske divizije u Štajersku, VIG, št. 1, Beograd 1953, str. 9—37; Stane Terčak: Živi zid, Celje 1952; Franc Strle: Med proletarci Ljubljane, 1953; Matevž Hec, Komisarjevi zapiski. S XIV. divizijo, Ljubljana 1959, str. 76—111; poročilo štaba XIV. divizije Glavnemu štabu z dne 5. 3. 1944, AIZDG; poročilo operativnega štaba štabu XIV. divizije z dne 5. 3. 1944; poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 25. 2. 1944, AIZDG; Treecovo poročilo v AIZDG.

22. februarjem krenili preko Mislinjske doline in mimo Šmiklavža na Graško goro oziroma v Plešivec. Sem so prispeli zato, da bi dobili stik z drugim delom divizije. 23. februarja so se ti bataljoni umaknili s Plešivca na okoliške grebene. Ker niso mogli priti naprej čez cesto Šoštanj—Črna, so 24. februarja krenili na področje Sv. Duha, od tod pa zopet na pohorsko stran ter so sprotoma izvedli akcije v Mislinjski dolini.⁹⁰ 11. marca se je večji del XIV. divizije premaknil na področje Sv. Duha. Tu se je Šerčerjeva brigada ločila ter samostojno delovala. Do 19. marca so se enote ostale divizije (brez štirih bataljonov) in Šerčerjeva brigada zadrževale na področju Razbor, Danijel, Rdečnik, Velenja. Nemško orožništvo je poročalo, da se je 13. marca pojavila pri Velenju večja skupina partizanov, rekvirirala živila in dva konja. 18. marca so se enote XIV. divizije zadrževale na področju Št. Florijana in 19. marca zvečer krenile preko Topolšice, kjer so partizani rekvirirali v trgovini in v gasilskem domu. Od tod so se te enote 21. marca pomikale preko Plešivca. 21. in 22. marca je bila Šerčerjeva brigada razporejena v Zg. Završju, Bračičeva brigada pa v Št. Vidu nad Doličem. V Št. Vidu je bil 22. marca tudi štab divizije. Prav 22. marca se je zbrala na področju Graška gora—Št. Vid celotna divizija, ker so prišli tudi tisti štirje bataljoni, ki so se prebili v februarški ofenzivi na Pohorje. V času te koncentracije so partizani po nemških poročilih 22. marca vdrli v Topolšico in izvršili rekvizicijo v zdravilišču, 23. marca pa so napadli v Šmartnem pri Velenju višje oskrbništvu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva, ki je upravljalo zaplenjena slovenska posestva v Šaleški dolini. Tu so zaplenili živino, razno blago in tudi orožje ter oskrbniku zopovedali, da mora izginiti.⁹¹

Bračičeva brigada je v noči med 23. in 24. marcem krenila z Graške gore na področje Sv. Danijela. En bataljon te brigade pa je šel v zasedo ob železnici in cesti Dovže—Mislinja. Ker pa je že Šerčerjeva brigada, ki je krenila iz Završja na Paški Kozjak, porušila telefonsko napeljavo ob progi, vlak ni pripeljal. Zato so borci demolirali postajo Dovže. Šerčerjeva brigada je bila 24. marca na Paškem Kozjaku. Pri cerkvi je organizirala miting. Nemci so brigado pri cerkvi obkolili, a se je prebila na Basališče in od tam na Pohorje. Med pohodom na Pohorje je porušila progo Velenje—Mislinja. 27. marca je Bračičeva brigada, pri kateri je bil tudi štab divizije, priredila v Zavodnjah miting, na katerem je govoril komisar divizije. Po končanem mitingu je drugi bataljon Bračičeve brigade krenil v Topolšico in izvršil rekvizicijo. Člani štaba so obiskali tudi zdravilišče ter bolnikom govorili o NOB. Šele zjutraj so se zadnji partizani umaknili iz Topolšice. Pri umiku je padel komisar XIV. divizije Stane Dobovičnik-Krt.

Bračičeva brigada se je 31. marca premaknila s področja Belih vod proti Šmihelu, od tod pa 1. aprila v Štakne. Popoldne se je na tem področju pričel boj, ki je trajal do noči. Partizani niso imeli izgub, Nemci pa so po partizanskem poročilu imeli štiri do pet mrtvih. Brigada je po boju krenila proti Javorju in tam organizirala miting. 3. aprila je bila zopet na področju Sv. Danijela. Tu so jo Nemci napadli s treh strani. Boj je trajal tri ure. Po boju se je brigada premaknila na področje Sv. Duha. Tod je bila tudi Šerčerjeva brigada, ki se je 4. aprila premaknila iz Št. Vida na področje Sv. Duha. Nemci

⁹⁰ Poročilo Operativnega štaba z dne 5. 3. 1944, AIZDG.

⁹¹ Poročilo štaba XIV. divizije z dne 4. 4. 1944; AIZDG; Vidmarjev dnevnik; situacijsko poročilo orožniškega okrožja Celje.

so ta dan blokirali cesti Črna—Šoštanj in Šoštanj—Slovenj Gradec ter popoldne napadli Šercerjevo brigado pri Sv. Duhu. Obe brigadi sta se nato premaknili na nove položaje. 9. aprila je Šercerjeva brigada krenila od Rdečnika na Graško goro in naslednji dan pri Hudi luknji zaustavila potniški vlak, ki je pripeljal iz Velenja. Potnikom so partizani priredili politično uro, vlak pa pognali z veliko brzino v predor. Po tej akciji je Šercerjeva brigada krenila v Zg. Savinjsko dolino. 18. aprila je bila Bračičeva brigada zopet v Št. Florijanu, 20. aprila pa je bila Šercerjeva brigada v Zavodnjem. Bračičeva brigada je 21. aprila dopoldne napadla progo Šoštanj—Celje in pri Paški vasi zažgala vlak, popolnoma uničila sedem vagonov ter ujela nekaj nemških vojakov.⁹² 20. aprila je nekaj partizanov »letče« zažgalo v Pesjem žago in skladišče lesa, ki je bilo last izdajalca Detička.⁹³ 22. aprila je Šercerjeva brigada postavila zasedo na cesti Šoštanj—Topolšica in napadla policijski avto ter ga razbila. Pri organizaciji zasede v gozdu nad Žagarjem so z obveščevalnimi podatki pomagali domačini. Ta dan so Nemci pričakovali napad na Šoštanj in so bile trgovine zaprte.⁹⁴ Strah je bil še večji, ker je Bračičeva brigada isti dan dopoldne zopet napadla progo in zažgala vlak, pri tem ujela sedem nemških vojakov in zaplenila večje količine orožja. Bračičeva brigada ni prenehala z napadi na progo. 24. aprila se je premaknila v Št. Vid in je od tod 25. aprila zjutraj pri Hudi luknji napadla osebni vlak št. 1813, ki je ob 6,25 odpeljal iz Velenja. Vlak so partizani zažgali in ga pognali nazaj proti Velenju. Isti dan so zažgali v bližini Doliča avtobus državnih železnic, ki je vozil na progi Šoštanj—Slovenj Gradec. Bračičevo brigado je ta dan pri Št. Vidu nad Doličem napadla udarna skupina orožnikov, a jih je brigada z jurišem pregnala. Nemci so v svojem poročilu trdili, da je bila njihova udarna skupina obkoljena, a se ji je posrečil proboj. 26. aprila so partizani napadli vlak št. 1813, ga prav tako zažgali in pognali nazaj proti Velenju. Za isti dan so Nemci poročali, da so partizani mobilizirali na glavni cesti pri Družmirju.⁹⁵ Pogostni napadi na železnico Dravograd—Velenje so privedli konec aprila do dejanske ustavitve prometa. V poročilu komandanta varnostne policije in varnostne službe sta navedeni značilni izjavi v zvezi z napadi na to progo. Ti izjavi so podali pristaši okupatorja. Eden je izjavil: »Sedaj so nam ustavili železnico v Dravograd. Banditi so s tem dosegli svoj cilj in pričakovati je, da bodo, zaradi tega okrepljeni, napadli druge prometne poti.« Druga izjava pa se glasi: »Namesto da bi se borili z banditi, smo se pred njimi umaknili in ustavili železnico.«⁹⁶

Na večer pred obletnico ustanovitve OF so 26. aprila po okoliških hribih Šaleške doline goreli kresovi. V okolici Šoštanja sta bili dve brigadi, in sicer se je Šercerjeva 26. aprila premaknila v Plešivec, Bračičeva in štab divizije pa na Ravne. Bračičeva brigada je 26. aprila zvečer napadla Šoštanj. Nemška

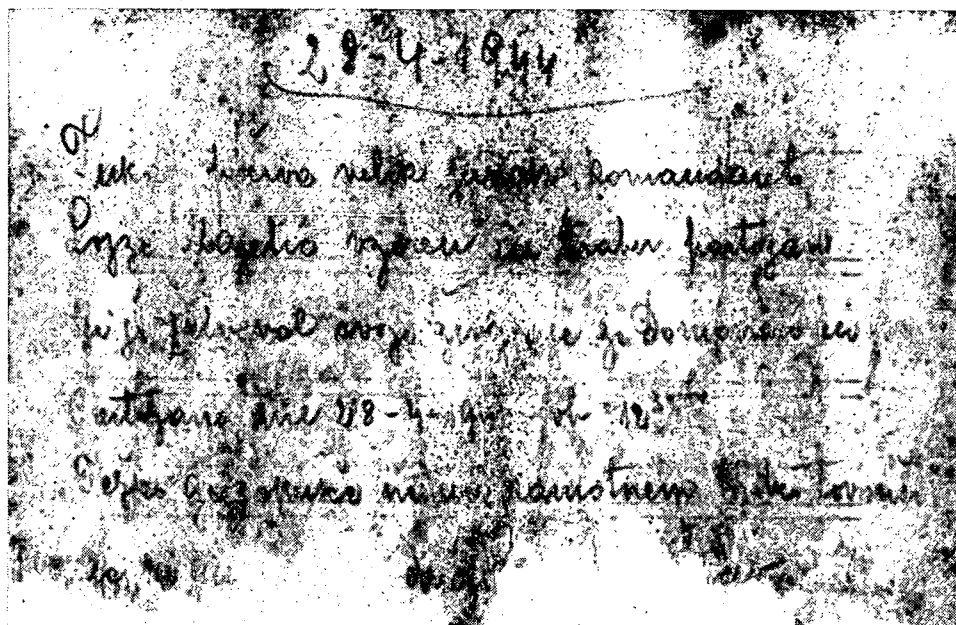
⁹² Poročilo štaba XIV. divizije štabu IV. operative cone z dne 4. 4. 1944, AIZDG; poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 24. marca in 28. aprila 1944, AIZDG; poročilo štaba XIV. divizije z dne 14. 4. 1944, AIZDG; Vidmarjev dnevnik; situacijsko poročilo.

⁹³ Situacijsko poročilo.

⁹⁴ Vidmarjev dnevnik; kronika za Šoštanj, Št. Florijan in Bele vode; izjava Marije Kotnik iz Topolšice.

⁹⁵ Vidmarjev dnevnik; situacijsko poročilo.

⁹⁶ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 28. aprila 1944, AIZDG.



Spominski listič, ki so ga borci drugega bataljona Bračičeve brigade dali v grob svojega komandanta Lojzeta Majetiča

posadka se je takoj umaknila v utrjene postojanke, ki jih partizani zaradi pomanjkanja težkega orožja niso mogli uničiti. Pač pa so borci vdrli v mesto in zaplenili veliko količino sanitetnega materiala, tobaka in izpraznili tudi trgovino z usnjem. Niso pa mogli prodreti v tovarno usnja. V stanovanjih nemških funkcionarjev in gestapovcev, ki so se poskrili, so borci zaplenili pet pušk, štiri pištole in štirideset bomb ter opustošili zgradbo sodišča. Požgano je bilo poslopje osnovne šole. Pri požigu šole je bil smrtno ranjen komandant drugega bataljona Lojze Majetič. Gorelo je tudi v sobah orožniške postaje. Iz Šoštanja se je brigada umaknila nad Velunjo (Pečovnik). Šerčerjeva brigada je 26. aprila zvečer iz Plešivca demonstrativno napadla Velenje. Brigada je napadala predvsem železniško postajo v Velenju in se je tam spopadla z vodom policije za zaščito železnic. Na postaji je bil tudi oklopni vlak. Padel je nemški postajni načelnik in en policist, trije policisti so bili ranjeni. Brigada pri tej akciji ni imela žrtev. Nemci so poročali o izredno veliki materialni škodi, ki jo je povzročil partizanski napad na železniško postajo. Vendar Šerčerjeva brigada ni mogla povsem uničiti železniške postaje, kot je nameravala, ker so bili Nemci zaradi predčasnega napada Bračičeve brigade na Šoštanj v pripravnosti. Šerčerjeva brigada je ta večer še rekvirirala v dveh trgovinah in pri višjem oskrbništvu zaplenjenih posestev v Šmartnem pri Velenju.⁹⁷ Že 26.

⁹⁷ Poročili štaba XIV. divizije štabu IV. operativne cone z dne 28. aprila 1944 in z dne 13. maja 1944, AIZDG; Vidmarjev dnevnik; situacijsko poročilo; poročilo III. alarmne čete Celje-zahod, AIZDG; Poročilo gestapa o napadu na železniško postajo Velenje z dne 28. 4. 1944, AIZDG; kronika za Šoštanj, St. Florijan in Bele vode.

aprila so Nemci poročali, da partizani povsem obvladajo okolico Šoštanja.⁹⁸ Dejansko so bili Nemci v Šaleški dolini v mesecu aprilu popolnoma v defenzivi. Toda tudi po napadu na Šoštanj in Velenje partizanska aktivnost ni popustila. Partizanskemu praznovanju 27. aprila je sledilo praznovanje 1. maja.

Šerčerjeva brigada je 27. aprila zažgala potniški vlak v Paki in ga poglala proti Velenju. Nemci so ta dan poročali, da so partizani povzročili veliko gmotno škodo na železniški postaji v Paki. 28. aprila se je Šerčerjeva brigada premaknila v bližino Graške gore. V Zavodnjah se je razmestila Tomšičeva brigada. Istega dne so partizani mobilizirali v neposredni bližini velenjskega rudnika in rekvirirali v rudarskem domu, ki je v neposredni bližini rudnika. 29. aprila sta se premaknili v Plešivec Tomšičeva brigada (iz Belih vod) ter Bračičeva brigada. Tako je bila neposredno pred 1. majem v prostoru Plešivca in Graške gore zbrana vsa XIV. divizija.⁹⁹

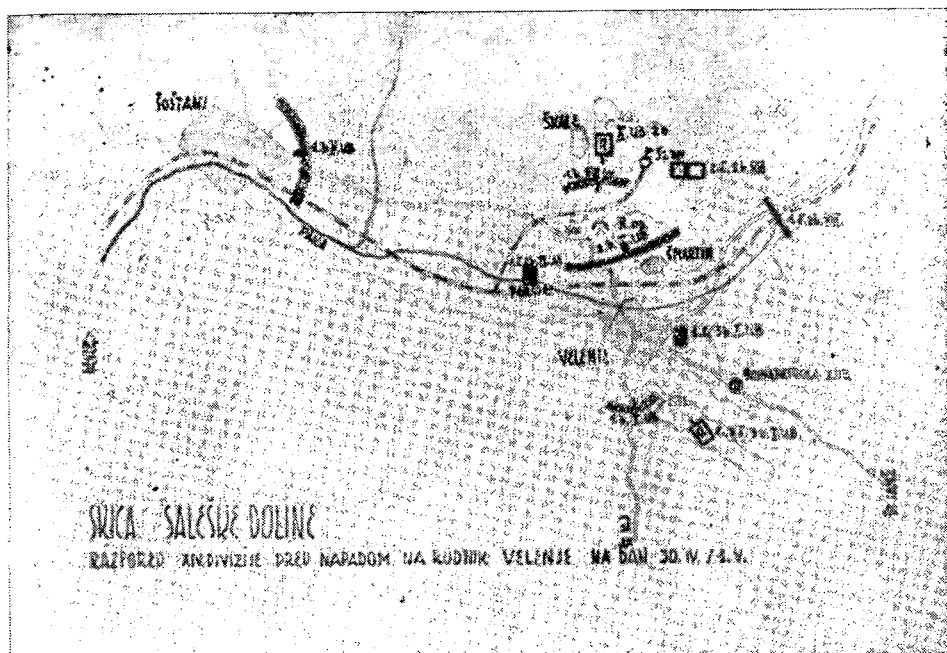
Noč med 30. aprilom in 1. majem je bila v Šaleški dolini veličastna. Po hribih so goreli kresovi in od cerkva se je razlegalo zvonjenje. Tu in tam so postavili mlaje. Povsod so partizani trosili letake in po vsej dolini in okolici je odmevalo streljanje.¹⁰⁰ V dolino je vpadla cela XIV. divizija ter pričela napadati ob 23. uri. Najtežje naloge je imela Bračičeva brigada, ki je napadla rudnik lignita Velenje, Tomšičeva brigada je štiti Bračičevo v smeri proti trgu Velenje in je demonstrativno napadala Staro vas in trg Velenje. Šerčerjeva brigada je napadla Šoštanj in tako onemogočila intervencijo iz Šoštanja. Prvi bataljon Šerčerjeve brigade je v Družmirju pri Šoštanju zadel na sovražno zasedo in jo po ostrem boju pregnal v Šoštanj. V smeri proti Paški vasi pa je del prvega bataljona rušil železnico in cesto ter prekinil telefonsko zvezo.

Rudnik lignita v Velenju je bil močno utrjen. Obkrožali so ga številni bunkerji in bodeča žica. V okolici rudnika so bile na nekaterih mestih položene tudi mine. Vso okolico so Nemci ponoči obsvetljevali z reflektorji. Že ob pol petih so krenili prvi ter drugi bataljon in prva četa tretjega bataljona Bračičeve brigade iz taborišča nad Plešivcem. Te enote so napadle rudnik, drugi del tretjega bataljona pa je ostal v taborišču. Tako si je lahko Bračičeva brigada še pri dnevni svetlobi ogledala položaje pri rudniku. Napad je bil izveden iz severne in vzhodne strani, ki je bila sicer najbolj utrjena, a tudi najbolj primerna za dohod. Nemška posadka (po nemškem poročilu štirideset vermanov in dvajset članov obratne straže), je opazila približevanje napadalcev, ki pa so že v prvem zaletu osvojili glavni bunker. V njem so zaplenili dve težki strojnici in protitankovski top. Padeč tega bunkerja je omogočil prodor in kljub močnemu odporu posadke so partizani ob 2. uri zjutraj obvladali vse območje rudnika. Že med borbo so pričeli uničevati rudniške naprave. Pač pa so člani obratne straže obranili kalorično elektrarno, ker partizani niso razpolagali z dovolj težkim orožjem in tudi niso našli nikogar, ki bi jim pokazal skladišče eksploziva. Zaplenjeni top pa se je pokvaril. Najvažnejše objekte in naprave rudnika lignita so partizani temeljito uničili.

⁹⁸ Situacijsko poročilo.

⁹⁹ Poročilo štaba XIV. divizije z dne 28. 4. 1944; situacijsko poročilo; Vidmarjev dnevnik.

¹⁰⁰ Kronika za Šoštanj, Št. Florijan, Bele vode; izjave aktivistov in domačinov, zbral M. Ževart.



Originalna skica razporeda enot XIV. divizije pred napadom na velenjski rudnik, Velenje in Šoštanj

Napad na rudnik Velenje je Nemce izredno vznemirilo. Ob tem napadu je zapisal komandant varnostne policije in varnostne službe, da partizanski napadi na rudnike in industrijske obrate zavzemajo takšen obseg, da ogrožajo vojno gospodarstvo na Štajerskem. Obenem je v svojem poročilu temeljito opisal škodo, ki jo je pretrpel velenjski rudnik ob partizanskem napadu. Poročilo uvodoma poudarja, da so bili vsi važnejši objekti uničeni in požgani in da so partizani gašenje preprečili. Predvsem je bil uničen izvozni jašek, uničena je bila celotna separacija, vse skladiščne barake, koksna peč in vsi zunanji obratni in zvezni mostovi. Uničen je bil izvozni stolp, izvozna vrva je bila pretrgana, izvozne košare so ležale v jami. Rezervna vrva, ki je bila v skladišču, se je stalila. Vsi stroji posameznih objektov so bili uničeni. Vagoni, ki so bili na rudniški postaji in so jih partizani med borbo uporabljali za kritje, so bili požgani. 13.000 ton deponiranega premoga so partizani tudi zažgali in je ta premog gorel še dolgo po akciji, ker se ogenj ni dal zadušiti. Dnevna produkcija pred napadom je znašala 1150 ton ter je bilo predvideno, da se bo po 1. maju v nekaj dneh dvignila na 1300 ton. Za naprej pa so Nemci pričakovali še povečanje produkcije. Po napadu je rudnik povsem miroval in v nemškem poročilu je bilo zapisano, da bo lahko začel obratovati šele čez osem do deset dni, če bodo storjeni zadostni varnostni ukrepi. Tudi elektrarna se je ustavila za nekaj ur in ker je bila trboveljska termoelektrarna ravno v popravilu, je grozilo zalitje jamskih naprav v revirjih. Če bi se posrečilo uničiti tudi elektrarno, bi bila torej okupatorju napravljena še večja škoda.

Bračičeva brigada je pri napadu na rudnik zaplenila razmeroma veliko količino orožja in med drugim tudi protitankovski top. V noči med zadnjim aprilom in prvim majem je močno pokalo tudi pri Velenju, ki ga je delno zasedla Tomšičeva brigada. Na železniški postaji Velenje je bilo po nemškem poročilu zažganih dvanajst vagonov. Zanimivo je, da partizanska poročila zažiga vagonov na postaji Velenje sploh ne omenjajo ter je možno, da je v nemškem poročilu napaka in so bili ti vagoni zažgani na rudniški postaji, ne pa na železniški postaji Velenje. Tomšičeva brigada je uničila tudi en avto. Šercerjeva brigada pa je rekvirirala na zaplenjenih slovenskih posestvih v Prelogah.

Ob 5. uri zjutraj je prispela Nemcem na pomoč policija iz Celja. Vendar so se partizani po nemškem poročilu umaknili šele ob 7. uri zjutraj, po partizanskem poročilu pa so brigade krenile iz doline že ob pol petih, in sicer Tomšičeva brigada v Zg. Završje, Šercerjeva brigada na Ravne, Bračičeva brigada pa k Jesenjaku. Nemci sploh niso intervenirali. V veliki akciji v Šaleški dolini je imela XIV. divizija dva mrtva, tri teže in dva laže ranjena.¹⁰¹ Zjutraj pa so preplašeni Nemci iz postojank lahko opazovali slovensko zastavo, ki je vihrala nad dolino. Obešena je bila na Gradišču pri Jakobu.¹⁰² Naj še omenimo, da je bila v noči na 1. maj ponovno porušena proga Velenje—Slovenj Gradec. V Mislinjski dolini je namreč napadala Zidanskova brigada.¹⁰³

Tako so bili Nemci aprila in maja 1944 v vojaški in tudi politični defenzivi. Obrobja doline niso obvladovali, pa tudi njihove postojanke v dolini so napadale enote XIV. divizije. Nemci so predvsem močno utrjevali Šoštanj, Velenje in rudnik. Zaradi partizanskega pritiska so morali povsem opustiti poskuse, da bi vzpostavili postojanke v okolici. Tako se je vermanska II. alarmna četa Ptuj — jug, ki je prispela 30. aprila iz Ptuja in je gradila utrdbe v Topolšici, že 2. maja umaknila v Šoštanj. Posadke v središčih so bile vse noči na nogah. V aprilu in maju so bile v Šaleški dolini znatne nemške sile. Poleg dveh orožniških postaj (v Šoštanju in Velenju) ter obratnih straž (zlasti močna je bila pri rudniku) in poleg policije ter gestapovskega oporišča v Šoštanju in stalno oboroženih nemških nameščencev ter okupatorjevih pristavev, deželne straže in železniške policije, so bile v Šaleški dolini v postojankah razmeščene predvsem enote Wehrmannschafta. Tako so bile 1. maja razmeščene v Velenju: I. alarmna četa Ljutomer, I. alarmna četa Celje — zahod, I. alarmna četa Ptuj — jug in II. alarmna četa Ljutomer. 6. maja se omenja v Velenju še II. alarmna četa Ljutomer, nato še druge enote. Prav tako je bilo razporejenih v Šoštanju več vermanskih alarmnih čet. V Šoštanju je bil tudi štab II. bataljona Wehrmannschaftsregimenta »Untersteiermark«. Posamezne čete so štejele od 140 do 150 mož. 13. maja je bil naslednji razpored vermanskih enot: v Šoštanju je bil štab bataljona, en vod I. alarmne čete Ptuj

¹⁰¹ Poročilo štaba XIV. divizije štabu IV. operativne cone z dne 1. in 13. maja, AIZDG; poročilo štaba Tomšičeve brigade z dne 1. 5. 1944, AIZDG; poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe o napadu na velenjski rudnik, AIZDG; poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 5. in 12. maja 1944, AIZDG; poročila vermanskih alarmnih čet o borbah 1. maja 1944, AIZDG; Franc Bobnar-Gedžo, Bračičeva brigada v napadu, Borec 1954, št. 9.

¹⁰² Zastavo so Nemci najprej obstreljevali z letalom, šele nato so jo odstranili vermani (zapiski M. Ževarta na terenu).

¹⁰³ Kronika občine Mislinje, MLRSG.

— jug, II. alarmna četa Ptuj — jug, I. alarmna četa Ptuj — sever; pri rudniku sta bila dva voda I. alarmne čete Ptuj — jug, I. alarmna četa Brežice; v Velenju je bila II. alarmna četa Ljutomer. Vendar to še niso bile vse enote, ker se neposredno pred 13. majem ali po 13. maju omenjajo še druge čete. V Velenju se omenja 14. maja III. alarmna četa Celje — vzhod. Ta enota je bila seveda že tudi 13. maja v Velenju. Lahko torej zapišemo, da je bilo 14. maja v Šaleški dolini okoli 1000 vermanov. Za razne akcije pa so pritegnili še enote iz drugih področij¹⁰⁴.

Kljub tej razmeroma veliki sili so že v drugi polovici maja pripravljali nastavitve vojaštva. 15. maja so se pojavile v Šoštanju večje vojaške enote. 31. maja je že bil v Šaleški dolini 611. bataljon deželnih strelcev. Ta bataljon so določili predvsem za zavarovanje železniške proge. Ohranjeno nemško poročilo omenja za 23. junij, da so partizani iz smeri Sv. Jakoba obstreljevali posadke deželnih strelcev v Pesjem in na velenjski železniški postaji. V drugi polovici maja in v začetku junija so torej Nemci zgradili vzdolž vse doline in zlasti še ob progi močne utrdbe, ki so imele vojaške posadke.¹⁰⁵

Vsa ta nemška sila ni mogla zaustaviti velikega poleta Osvobodilne fronte in se je v glavnem omejevala na obrambo postojank oziroma središč v dolini. Od začetka 1944 se je neprestano stopnjevalo odhajanje novih borcev v partizane. Mobilizirali so terenski aktivisti, enote XIV. divizije in »leteča«. Na šaleškem terenu je zlasti mobilizirala Tomšičeva brigada. Nemška mobilizacija pa je že povsem odpovedala. Skušali so jo izvajati s prisilnimi odgoni in aretacijami vojnih obveznikov. Tako je n. pr. krenila 9. maja 1944 na Ravne II. alarmna četa Ptuj — jug. Ta enota je imela zapoved, naj izvede na Ravnah prisilno mobilizacijo vojnih obveznikov. Ker so hiše raztresene, so se morali vermani in orožniki razdeliti na dva dela. Toda vermane in orožnike je pognala v beg ena četa III. bataljona Tomšičeve brigade. Umaknili so se tako hitro, da ni prišlo do pravega boja.¹⁰⁶

Osvobodilno gibanje na terenu je bilo vedno bolj organizirano. Obveščevalna služba civilnega prebivalstva od hiše do hiše je bila vzorno urejena. Aktivisti so imeli obveščevalne zveze z orožniško postajo v Velenju ter občino, pošto, železniško postajo in kurilnico v Velenju ter z rudnikom. Na terenu so se ustanavljali novi krajevni odbori OF. Ljudje so množično prispevali za partizane. Število aktivistov je stalno naraščalo. 23. aprila je bil zbor aktivistov šaleško-mislinskega okrožja. Tega zbora se je udeležilo okoli 50 ljudi in med temi so bili tudi legalci. Na zboru aktivistov so najprej poročali sekretarji okrajev. 8. maja pa je bil ustanovni sestanek širšega okrožnega odbora OF, šaleško-mislinskega okrožja. Ob ustanovitvi je okrožni odbor OF štel osem članov. Poleg sekretarja Krištofa so bili odgovorni: za agitacijo in propa-

¹⁰⁴ AIZDG hrani le posamezna poročila vermanskih enot. Na podlagi teh odlomkov sem skušal ponazoriti razpored vermanskih čet v Šaleški dolini za mesec maj 1944; Ferenc, n. d., str. 127.

¹⁰⁵ Kronika za Šoštanj, St. Florijan in Bele vode; situacijsko poročilo; fragmentarna poročila 611. bataljona deželnih strelcev, AIZDG.

¹⁰⁶ Zgodovinsko gradivo občinskega odbora ZB NOV Šoštanj; poročilo II. alarmne čete Ptuj-jug o akciji 9. maja 1944, AIZDG, v tem poročilu je dobesedno zapisano, da je krenila II. alarmna četa Ptuj-jug v Ravne z nalogo: «Zwangsrekrutierungen durchzuführen...»; poročilo štaba Tomšičeve brigade z dne 10. 5. 1944, AIZDG.

An die Bevölkerung des Schalltales!

UNTERSTEIRER!

Bezahlte kommunistische Agenten versuchen unter dem Vorwand, es gehe um die „Freiheit des slowenischen Volkes“, in Eure schöne Heimat den Aufruhr zu tragen. Nachdem sie bereits Kroatien und Niederkrain zu Wästen und zu Ländern des Elends, des Blutes und der Tränen gemacht haben, soll die Untersteiermark ihr nächstes Opfer sein; abgebrannte Schulhäuser und Bauernhöfe, zerstörte Brücken und Bahnen, feige Morde und Überfälle sind die Stationen ihres „Kampfes“.

Da ihre landfremden Einheiten, besonders die 14. Bandendivision im Februar dieses Jahres, vernichtend geschlagen wurden, versuchen sie durch brutale Zwangsrekrutierungen von Untersteirern ihre gelichteten Reihen aufzufüllen. Diese zwangsrekrutierten Untersteirer sollen einem Bandenbefehl nach, der sich in unserer Hand befindet, nach Kraain zur „Ausbildung“ gebracht werden, um dann in Kroatien, Bosnien und Serbien für Tito als billiges Kanonensputter ihr Leben zu lassen.

Untersteirer! Es geht um Euer Leben, um die Zukunft Eurer Frauen und Kinder, um den Frieden Eurer Heimat!

Wir rufen Euch alle auf, alles zu tun, um Eure Zwangsrekrutierung durch ein richtiges Verhalten zu verhindern. Zwangsrekrutierte aber haben sich in kürzester Zeit durch Flucht den Banditen zu entziehen.

Wir werden Euch mit den uns zur Verfügung stehenden Kräften von der blutigen Geißel des Bandenwesens befreien.

Männer und Frauen! Laßt Euch durch die feindliche Propaganda nicht in Eurer Treue zu Adolf Hitler und Deutschland irremachen!

Wer mit den Banditen hält, geht den Weg in den Tod!

Wer treu zu Führer und Reich und der steirischen Heimat steht, marschiert mit uns in eine herrliche Zukunft!

Platzirte kommunistische Agenten skaušuju pod pretvezu, da gre za „svobodno slovenskega naroda“ prenehati upor v vašo lepo domovino. Sedaj, ko so Hrvaško in Dolenjsko spreminili v puščavo in v deželo bede, krvi in solza, naj poslane Spodnještajerska njih prva žreč; zgorela šolska poslopja in knjižnice, uničeni mestovi in železnice, strahopetni umori in napadi so postaje njihovega „boja“.

Ker so bile, tuje enote, zlasti pa 14. bandistska divizija, v februarju tega leta uničujoče poražene, skušajo z brutalnimi prisilnim rekrutiranjem Spodnještajercev izpopolniti svoje izredene vrste. Te prisilno rekrutirane Spodnještajerce namerevajo po nekem bandistkem povelju, ki se nahaja v naših rokah, spraviti na Krajsko v vrsto „izvedenja“, da bi jih potem žrtvovali na Hrvaškem, v Bosni in v Srbiji kot ceneno krmo topov za Tito.

Spodnještajerci! Gre za vaše življenje, za bodočnost vaših žena in otrok, za mir vaše domovine!

POZIVAMO vas vsi, da storite vse, da preprečite s pravišnim zadržanjem vašo prisilno rekrutacijo. Prisilni rekrutiranci pa se imajo v najkrajšem času z begom odtegniti banditom.

Z vsimi razpoložljivimi sredstvi vas bomo osvobodili krvavega bita bandistke sodrge.

Možje in žene! Ne dopustite, da vas sovražna propaganda izneveri v vaše zvestobi do Adolfa Hitlerja in Nemčije!

Kdor drži z banditi, gre v smrt!

Kdor ohranjuje zvestobo Führerju in Reichu ter štajerski domovini, koraka z nami v krasno bodočnost!

Unser ist der Endsieg!

Končna zmaga je naša!

Mairburg, im Mai 1944

Franz Steindl

Bundesführer des Steirischen Heimatbundes

gando Izak, za finance in zveze Kristl, za vzgojo kadrov Atena (referent za vzgojo kadrov je bil začasno tudi vojni referent), za slovensko protifašistično žensko zvezo Ančka, za mladinsko organizacijo Danica. Poleg teh sta bila še gospodarski in sanitetni referent. S posebno okrožnico so bili okrajni odbori OF obveščeni o ustanovitvi in sestavi okrožnega odbora OF. Na ustanovnem sestanku so tudi sklenili, da morata biti vedno vsaj dva člana okrožnega odbora v centru okrožja. V tem času je politično delo na šaleškem terenu že potekalo po okrajih. Najbolj je bil organiziran okraj št. VII — Št. Ilj. Ta okraj je imel tudi največ aktivistov. V začetku aprila so bili v tem okraju štirje krajevni odbori OF ter trije odbori Zveze slovenske mladine. Obstajala je tudi organizacija SPZZ. Število krajevnih odborov OF je naglo naraščalo, naraščala pa je tudi aktivnost političnih organizacij. V okraju št. VI — Velenje je bil položaj slabši, ker je tu še vedno zelo primanjkovalo aktivistov. Vendar je OF prodirala vedno bolj tudi med rudarje, četudi so bile tu težave, ker so se rudarji branili organizirane povezave zaradi izdajalcev. Za okraj št. VIII — Šoštanj sta bila šele aprila določena dva stalna aktivista. Zato v tem okraju v začetku leta kljub močnemu sodelovanju prebivalstva v okolici Šoštanja z OF in partizansko vojsko, ni bilo krajevnih odborov OF. V začetku leta so bili torej v Šaleški dolini trije okraj, ki pa še niso imeli povsem organiziranih okrajnih odborov OF. V Šaleški dolini je še vedno primanjkovalo aktivistov in izkušenih političnih kadrov. KPS je v prvih dveh letih vstaje v Šaleški dolini utrpela velike izgube ter je večina starega partijskega kadra padlo. Zato se je okrožni komite KPS šaleško-mislinjskega okrožja trudil, da bi vzgojil nove partijske kadre. Okrožni komite KPS je junija štel štiri do pet članov (tedaj so bili člani komiteja: sekretar Stane Ilc-Krištof; člani: Tone Ulrich-Kristl, Franc Polh-Izak, Ela Letonja-Atena ter Danica Badovinac). Aprila 1944 je bilo v vsem okrožju štirinajst članov KPS, trinajst kandidatov ter trideset članov SKOJ. Okrajnih komitejev KPS v šaleško-mislinjskem okrožju do avgusta 1944 še ni bilo. Člani so bili povezani v celicah, ki jih je vodil okrožni komite. Kljub razmeroma majhnemu številu članov KPS pa si je le-ta pridobivala vedno večje zaupanje ljudstva, ki ga je vodila v boju proti okupatorju, ter je število njenih članov stalno naraščalo. Še hitreje je naraščalo število članov SKOJ. Za vzgojo novih partijskih kadrov je okrožni komite organiziral na področju okraja Št. Ilj okrožni partijski tečaj. Tega tečaja se je udeležilo štirinajst tovarišev in med njimi je bilo šest sekretarjev okrajnih odborov OF. Na tečaju so se poleg drugega obravnavale naslednje teme: Delavski razred in partija, OF in njene organizacije, O graditvi ljudske oblasti, O praktičnem delu na terenu. Vse, kar je bilo potrebno za organizacijo tečaja, so brezplačno prispevali krajevni odbori OF v Št. Ilju. Kljub temu, da je bil Št. Ilj odprto področje in je tečaj trajal teden dni (od 20. junija do 27. junija), je potekal nemoteno, najprej v Gradiču, nato pa na kmetiji Jakob v Silovi.¹⁰⁷

Okupator je izgubljal oblast v pravem pomenu besede. Kar verno sliko je prikazal štab II. bataljona Wehrmannschafta v Šoštanju v svojem poročilu,

¹⁰⁷ Poročilo Okrožnega komiteja KPS za šaleško-mislinjsko okrožje iz aprila 1944; poročilo Okrožnega komiteja KPS iz maja 1944; poročilo Okrožnega odbora OF šaleško-mislinjskega okrožja z dne 12. 5. 1944; poročilo Okrožnega komiteja KPS šaleško-mislinjskega okrožja z dne 10. 6. 1944 in z dne 16. 7. 1944. Vsa poročila v ACK ZKS. Izjava J. Ževarta. Glej tudi opombo 68.

ki opisuje stanje do 10. maja. V tem poročilu je pisalo, da nemška uprava in organi štajerske domovinske zveze s prebivalstvom izven postojank nimajo nobene zveze. Isto poročilo pa prikazuje tudi nervozo nemških posadk v Šaleški dolini, ki so s strahom reagirale na vse mogoče vesti. Na podlagi zaupnega poročila je orožniška postaja iz Velenja sporočila štabu bataljona v Šoštanj, da bodo partizani med 10. in 12. majem ponovno napadli Šoštanj in Velenje.¹⁰⁸

Za Nemce izredno težaven položaj je skušal reševati vodja štajerske domovinske zveze Steindl. Ta je sestavil v maju poseben poziv na prebivalstvo Šaleške doline, ki so ga Nemci razmnožili in delili v obliki velikih razglasov.¹⁰⁹ Ta roteči proglas Steindla prebivalstvu Šaleške doline je najbolj očiten izraz nemške nemoči v Šaleški dolini maja 1944. leta. V tem proglasu je Steindl najprej sporočil prebivalstvu Šaleške doline, da so bile tuje partizanske enote, zlasti pa še XIV. divizija, popolnoma poražene. Te enote skušajo zato izpopolniti svoje vrste z mobilizacijo Spodnještajercev. Toda te Spodnještajerce bodo partizani poslali kot topovsko hrano na Hrvatsko, v Bosno in Srbijo. Po tem zelo nelogičnem uvodu pa je Steindl pozval prebivalstvo, naj napravi vse, da bo s pravilnim ravnanjem preprečilo partizansko mobilizacijo in naj se ne da zavesti sovražni propagandi. Na koncu proglasa je Steindl sporočil: »Kdor drži z banditi, gre v smrt!«, »Kdor ohranja zvestobo Führerju in Reichu ter štajerski domovini, koraka z nami v krasno bodočnost!« Taki obupni pozivi pa so ostali glas brez odmeva.

Naj naštejemo še nekaj pomembnejših partizanskih akcij v mesecu maju na področju Šaleške doline in okolice. 4. maja so partizani rekvirirali v turnski graščini. Intervencija I. alarmne čete Brežice je bila neuspešna. 6. maja so Nemci zabeležili spopad med vermani in partizani pri graščini Gorici (pri Saleku). V noči med 6. in 7. majem je I. bataljon Tomšičeve brigade krenil v Pesje, da bi tam mobiliziral v rudarskih kolonijah. Mobilizacija pa ni uspela, ker so rudarji morali prenočevati na rudniku. V Pesjem je bataljon naletel na Nemce in jih z jurišem pognal v beg. 7. maja so partizani ponovno rekvirirali v Topolšici. 10. maja je Tomšičeva brigada napadla vlak med Velenjem in Doličem ter ga zažgala in pognala proti Velenju. Prvi bataljon Tomšičeve brigade, ki je zažgal vlak, je po akciji ostal na položajih ter čakal v zasedi sovražno intervencijo, a je ni bilo. III. bataljon Tomšičeve brigade pa je tega dne pognal na področju Sv. Duha v beg vermansko kolono, ki je štela okoli osemdeset vermanov in je prodirala iz Šoštanja. 10. maja so partizani tudi obstreljevali železniško postajo v Šoštanju. 21. maja je bil uničen vlak Celje—Velenje pri Paški vasi. 14. maja so Nemci poročali, da so ob treh zjutraj tega dne močnejše partizanske skupine napadle s severa in vzhoda rudnik lignita pri Velenju in trg Velenje. Napad je trajal 45 minut ter so ga odbile enote II. bataljona Wehrmannschafts regimenta. Nemci so trdili, da so partizani hoteli uničiti rudnik in izvesti teroristične akcije v Velenju. Verjetno pa je štab Wehrmannschafts regimenta spremenil v napad na rudnik in Velenje le manjšo demonstrativno akcijo. 14. maja so bile enote Tomšičeve brigade v večjih bojih z Nemci na področju Zavodenj. Nemške kolone so prodirale iz Šoštanja. Enote Tomšičeve brigade so več kolon pognale v beg, pač

¹⁰⁸ Poročilo v AIZDG.

¹⁰⁹ Izvirnik razglasa v AMNOM.

pa so se Nemci obdržali v Zavodnjah, zasedli Petrov vrh ter zažgali v Zavodnjah dve hiši in en kozolec. Po partizanskem poročilu so imeli Nemci preko trideset mrtvih, partizani pa tri in dva ranjena. Partizani so uničili en osebni avto. Tomšičeva brigada se je po tej borbi 15. maja zadrževala na področju Belih vod ter se nato zaradi sovražne ofenzive na šoštanjskem področju premaknila na območje Zgornje Savinjske doline.

Boji Tomšičeve brigade na področju Zavodenj so v zvezi z močno nemško ofenzivno akcijo »Anton I« v prostoru Slovenj Gradec—Mislinja—Velenje—Šoštanj—Uršlja gora. Za to akcijo so Nemci pritegnili enote Wehrmannscharfta, policije, vojske in državne delovne službe. Akcija je trajala do 20. maja. Vsekakor je koncentracija razmeroma velikih sil Wehrmannscharfta v postojankah Šaleške doline sredi maja v zvezi s to akcijo. 23. in 24. maja je zopet potekala nemška ofenzivna akcija na področju severno od Pake. 22. maja je krenila s Pohorja Šercerjeva brigada, ki je vodila s seboj 150 novincev. Šercerjeva brigada je prišla na Paški Kozjak, kjer se je spopadla z vojsko. S Paškega Kozjaka se je brigada prebila na področje Graške gore. Na Graški gori se je spopadla z II. alarmno četo Ljutomer v bližini Metulovega vrha. Šercerjeva brigada je skušala četo obkoliti, a se je ta umaknila z enim mrtvim, sedmimi ranjenimi; bilo je tudi več pogrešanih vermanov. V naslednjih dveh dneh so bili boji na prostoru Št. Vid—Spodnji Razbor. Na tem področju je bil v akciji ves Wehrmannscharfts regiment »Untersteiermark« brez IV. bataljona. V noči med 29. in 30. majem je prišlo do spopada pri rudniku lignita pri Velenju, ki se je pričel opolnoči in je trajal poldrugo uro. Nemci so poročali o napadu na rudnik ter v svojem poročilu trdili, da je bilo 150 napadalcev. Verjetno so Nemci ponovno pretiravali. To noč so bile večje skupine partizanov v Pesjem.¹¹⁰

Ne bi bilo mogoče naštetih vseh borb in manjših spopadov na šaleškem področju od 1. junija do konca leta 1944 v tem kratkem pregledu. Dejstvo pa je, da so bili na tem področju vsak dan boji, spopadi in partizanske akcije. Področje Graške gore, Št. Vida, Belih vod in Zavodenj je bilo prehodno ozemlje za enote IV. operativne cone. Preko tega ozemlja so se brigade premikale s pohorskega področja v Zgornjo Savinjsko dolino in obratno ter tu bojevale velike borbe, zlasti še na področju Graške gore. Na šaleškem terenu so operirale brigade XIV. divizije, ki so se često ustavljale tudi izven prehodnega ozemlja. Na šaleško področje so te brigade prihajale s Pohorja večkrat tudi preko Paškega Kozjaka.¹¹¹

Tudi v času od 1. junija do konca leta so partizani neprestano rušili progo Celje—Velenje—Dravograd in prekinjal železniški ter telefonski promet. Na tej progi je bil promet večkrat povsem ustavljen. Zlasti od julija

¹¹⁰ Poročilo štaba vermanskega bataljona z dne 4. junija 1944, AIZDG, situacijsko poročilo; poročilo II. alarmne čete Ljutomer, AIZDG; Vidmarjev dnevnik; poročilo štaba Tomšičeve brigade z dne 8., 11., 18. in 29. maja 1944, AIZDG; Ferenc, n. d., str. 127.

¹¹¹ Dnevnik načelnika štaba IV. operativne cone, AIZDG; Važnost tega prehodnega ozemlja poudarja tudi akt Treeck, AMNOM. Treeckov štab je izdelal novembra meseca 1944 (po 2. novembru, ker se še omenjajo akcije Treeckove bojne skupine 2. novembra na Pohorju) študijo o partizanskem gibanju na Štajerskem, ki naj bi služila oficirjem njegove skupine. Na 23 straneh so obdelani vojaški in politični organi osvobodilnega gibanja na Štajerskem ter partizanske enote IV. operativne cone in dejavnost organizacije OF.

naprej so se brigade na svojih pohodih često ustavljale tudi na južnem delu šaleškega področja (Št. Ilj, Podkraj itd.). Naj navedemo samo nekatere boje in spopade od 1. junija do konca leta. 1. junija se je spopadlo nemško vojaštvo s partizani v bližini Šaleka (verjetno ob progi). Partizani so obstreljevali rudnik. Iz Velenja so Nemci prosili za okrepitev. 2. junija je Bračičeva brigada napadla postojanki nemškega vojaštva (611. bataljon deželnih strelcev) pri Hudi luknji in v Paki. Nemci so namreč ob vsej progi na postajah in ob predorih ter pri mostovih zgradili utrdbe. 2. junija so partizani obstreljevali tudi postojanke deželnih strelcev v Velenju. 7. junija so ponovno napadli postojanko ob železnici v Paki. 10. junija so se partizani preskrbeli s sanitetnim materialom v zdravilišču Topolšica. 23. junija so obstreljevali postojanki deželnih strelcev v Pesjem in pri velenjski železniški postaji. Obenem so obstreljevali rudnik. Vse nemške enote so bile v strogi pripravljenosti.¹¹²

27. junija sta ob 13. uri krenili iz Velenja dve patrulji v Št. Ilj (enaintrideset mož — orožniki in vermani). Pri povratku je enota VDV (Vojska državne varnosti), ki je operirala v Šaleški dolini, eno patruljo napadla in jo razbila. »Leteča« je postavila zasedo ob cesti Velenje—Št. Ilj v bližini hiše talca Ivana Oštirja. Druga patrulja, ki se je vračala preko Kavč, je od tam boj samo opazovala. Ta akcija je bila vzoren primer sodelovanje civilne obveščevalne službe in partizanov. Nemci so hoteč opravičiti poraz patrulje v neposredni bližini Velenja, v svojem poročilu močno povečali število napadalcev. 4. julija so borci »leteče« napadli vojake nemške opazovalnice protiavijske obrambe, ki je bila na velenjskem gradu, neposredno pri Velenju.¹¹³

Že junija so prišle v Šoštanj nove vojaške okrepitve. V tem mesecu so Nemci tudi dokončno zgradili vojaške utrdbe ob progi (v Hudi luknji, Paki, Selu, na železniški postaji v Velenju, v Pesjem in tudi še ob drugih mostovih ter predorih). Progo je varoval 611. bataljon deželnih strelcev, ki je 31. maja 1944 imel štab že v Šoštanju. Ob progi Šmartno ob Paki—Velenje je bilo sedem oporišč tega bataljona. Ta del proge sta varovali dve četi bataljona, progo nad Velenjem pa je branil drugi del bataljona. Kljub številnim postojankam ob progi pa Nemci niso mogli preprečiti novih partizanskih napadov na progo. Nemško orožništvo iz Šoštanja je poročalo, da so bili od 12. julija do 14. avgusta na območju tistega dela doline, ki je spadal pod šoštanjsko občino, razstreljeni štirje mostovi, in sicer dva železniška in dva cestna. II. bataljon Tomšičeve brigade je v noči med 16. in 17. julijem miniral dva stolpa električnega daljnovoda v Št. Ilju. 17. julija so Nemci ta bataljon v bližini Št. Ilja napadli, a bataljon ni sprejel boja zaradi predvidenih akcij na progi Velenje—Šoštanj. 19. julija je ta bataljon razstrelil železen železniški most v Prelogah. V noči med 30. in 31. julijem so partizani napadli Šoštanj ter minirali dva železniška mostova in en cestni most. Promet je bil za dva dni povsem prekinjen. Šoštanj, v katerem je bila zelo močna nemška posadka, je napadel II. bataljon Šercerjeve brigade. To je bil demonstrativni napad in

¹¹² Situacijsko poročilo; poročilo štaba vermanskega bataljona v Šoštanju, AIZDG; Vidmarjev dnevnik.

¹¹³ Poročilo I. alarmne čete Ljutomer, AIZDG; kronika za Št. Ilj; poročilo štaba vermanskega bataljona v Šoštanju, AIZDG. Nemško patruljo je napadlo deset borcev šaleške skupine VDV. Nemci so v svojem poročilu število partizanov povečali na 50. V tem spopadu so imeli Nemci štiri mrtve, navadni vermani so bili zajeti in izpušeni.

ena izmed akcij, ki naj bi odvrnila pozornost in čimveč sovražnih sil od Zgornje Savinjske doline. I. bataljon Šercerjeve brigade je to noč napadal Dobrno, I. bataljon Tomšičeve pa Šmartno ob Paki. Partizansko poročilo omenja velike nemške izgube v Šaleški dolini v noči med 30. in 31. julijem.

Šercerjeva brigada se je po akcijah v Šaleški dolini in Dobrni zbrala na Graški gori, štab XIV. divizije pa je bil v času teh akcij v Belih vodah. 1. avgusta je II. bataljon Šercerjeve brigade miniral železniški predor pri Šoštanju ter porušil cestni most pred predorom (v Penku). V boju z zasedo pri predoru je uničil tri sovražnike. Nemci so stalno pošiljali iz utrd ob železniški progi — ob nedoločenem času — patrolje po progi. Te patrolje so partizani večkrat napadli. 5. avgusta je ena četa I. bataljona Tomšičeve brigade postavila zasedo v bližini Hude luknje in napadla nemško patroljo, ki je štela dvanajst mož. Četa je dva Nemca pokončala, dva ranila ter enega ujela. Istega dne je minerska skupina I. bataljona v Paki minirala železniški most. 6. avgusta je bila med Salekom in Pako v zasedi I. četa III. bataljona Tomšičeve brigade, ki je popolnoma uničila nemško patroljo devetih mož. Zaseda je zaplenila osem pušk ter lahko strojnico. 16. avgusta je II. bataljon Tomšičeve brigade zaminiral progo med Pako in Hudo luknjo ter čakal na vlak v zasedi. Mino na progi so prehitro sprožili, zato se je vlak pred zasedo ustavil in odpeljal nazaj. Vendar pa so pri tej akciji deloma porušili železniški most in uničili dva Nemca.

17. avgusta 1944 je I. četa III. bataljona Tomšičeve brigade iz zasede napadla tovorni vlak med Velenjem in Pako (v bližini Sela). Na vlaku je bilo vojaštvo, ki so ga partizani napadli. Partizansko poročilo o tej akciji navaja 28 mrtvih Nemcev, enega ranjenega, tri pa so partizani ujeli. Vendar so imeli Nemci verjetno večje izgube, ker je kronist v Velenju zabeležil 35 mrtvih Nemcev. Partizani so zaplenili pri tej akciji dve lahki strojnici, 22 pušk, tri pištole in še drugo opremo: uničili so lokomotivo, štiri vagona ter petdeset metrov proge. 19. avgusta je Šercerjeva brigada napadla vlak na progi Velenje—Slovenj Gradec in uničila lokomotivo, oklopni vagon ter še dva vagona. Železniški promet proti Dravogradu je bil tačas povečini ustavljen. Promet na tej progi je bil zelo prizadet že 17. junija 1944, ko je Zidanškova brigada z zaščito štaba IV. operativne cone napadla progo med Mislinjem in Velenjem, ter je tedaj I. bataljon Zidanškove brigade porušil šestdeset metrov železniskega viadukta pri Doliču.¹¹⁴

4. avgusta je Šercerjeva brigada krenila z Graške gore proti Belim vodam. Kolono brigade so Nemci med potjo trikrat napadli. Pri Belih vodah je bila v bližini položajev brigade v neki hiši skupina vermanov, ki je udarila po patrolji brigade kljub temu, da so vermani prej partizanom zatrjevali, da ne bodo streljali. 12. septembra so bile v Penku odbite nemške sile, ki so prodirale iz Šoštanja in skušale pomagati postojanki v Šmartnem ob Paki, ki jo je Tomšičeva brigada tega dne uničila. V tem času so Nemci ponovno prič-

¹¹⁴ Poročilo štaba XIV. divizije štabu IV. operativne cone z dne 21. 7. 1944, AIZDG; poročili štaba XIV. divizije z dne 15. avgusta in dne 20. avgusta 1944, AIZDG; poročilo štaba XIV. divizije z dne 8. 8. 1944 ter kronološki pregled borb XIV. divizije v AIZDG, f. 334 in f. 25; poročilo štaba IV. operativne cone glavnemu štabu z dne 19. 6. 1944, AIZDG; poročilo komandanta 611. bataljona deželnih strelcev z dne 12. 9. 1944, AIZDG; poročilo orožniške postaje v Šoštanju v AMNOM; situacijsko poročilo; šolska kronika osnovne šole v Velenju, napisana po osvoboditvi.

kovali napad na Velenje in Šoštanj. Nemci so tudi iz Šoštanja večkrat s topovi in minometi obstreljevali okolico. 15. septembra je krenila močna udarna skupina vojaštva, ki sta ji bila dodana kot terenska poznavalca dva orožnika iz Šoštanja, v Zavodnje. Ta udarna skupina je imela tank, protitankovski top, minomet in dva oklopna avtomobila z gosenicami. Iz Zavodnj je del te skupine krenil k domačiji kmeta Zalesnika. Pri Zalesniku je Nemce napadel II. bataljon Tomšičeve brigade. Nemci so takoj zbežali nazaj v Zavodnje. Od tod so potem s topovi obstreljevali okolico Zalesnika. Obenem pa je pričelo streljati tudi topništvo iz Šoštanja. Iz Šoštanja je takoj tudi krenila pomoč v Zavodnje. To pa so partizani že na poti prestregli in jo razbili. Medtem so zbežali že tudi Nemci iz Zavodnj, a so bili na umiku ponovno napadeni. V poročilu so Nemci priznali, da so na begu izgubili poleg mrtvih in izgubljenih še top in oba oklepna avtomobila, ki so ju partizani zažgali. Partizansko poročilo navaja, da je Tomšičeva brigada zaplenila protitankovski top, deset pušk in da je zažgal II. bataljon, ki je vpadel Nemcem v hrbet, pet kamionov. Drugi bataljon je postavil zasedo pri Menihu v Lajšah; tam je bilo požganih teh pet kamionov. Ko so razbite nemške skupine pribežale v Šoštanj, so Nemci iz Šoštanja ponovno začeli streljati na okoliške hribe s topovi, minometi in tudi raketnimi minometalci. 15. septembra je Tomšičeva brigada pod vodstvom komandanta Vlada Mišice-Miha vsekakor izbojevala pomembno zmago. Pred spopadom je bila brigada razporejena med Zalesnikom in Ravnami. Po tej zmagi Tomšičeve brigade nad nemško vojsko pri Šoštanju se je šoštanjska orožniška postaja pritoževala, da so v boju proti partizanom poslale vedno premajhne sile. Orožniško poročilo namreč pravi, da so partizani vajeni naporov in pohodov po goratem ozemlju in imajo v tem prednost. Zaradi te prednosti, pravi poročilo, bi morali Nemci nastopati vedno z veliko številčno premočjo, da bi lahko partizane obkolili.¹¹⁵

30. oktobra je bil miniran železniški most v Penku. Pri tej akciji so partizani uničili tudi 900 metrov proge in telefonske napeljave. Železniška in telefonska zveza med Celjem in Šoštanjem sta bili za dalj časa pretrgani. 14. novembra je orožništvo iz Šoštanja poročalo, da je še vedno pretrgan ves promet in da pošta dospe v Šoštanj samo enkrat na teden. Konec leta 1944 so partizani neprestano napadali progo Celje—Velenje—Slovenj Gradec. Samo minerji Šerčerjeve brigade so v novembru šestnajstkrat rušili to progo. To progo pa so napadale večkrat tudi enote Bračičeve brigade in se druge enote. V novembru je bila večkrat minirana tudi proga na odseku Pesje—Šoštanj.¹¹⁶

V Šoštanj so medtem prišle nove nemške okrepitve. Že 27. septembra so Nemci izselili iz Šoštanja v okolico del civilnega prebivalstva in mesto na novo utrdili. Pri utrjevalnih delih so porušili tudi tri poslopja. 6. oktobra so Nemci že zjutraj pričeli streljati s topovi iz Šoštanja proti Zavodnjam in Razborju. Po artilerijski pripravi je krenilo iz Šoštanja vojaštvo ter iz Zavodnj zopet s topovi streljalo proti Razborju, kjer je ta dan Tomšičeva brigada bila eno

¹¹⁵ Poročilo štaba IV. operativne cone glavnemu štabu, f. 25; poročilo štaba XIV. divizije z dne 8. 10. 1944, AIZDG; akt Treec; poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 20. septembra 1944, AMNOM; izjava Vlada Mišice-Miha, AMNOM; izjava Menihove iz Lajš.

¹¹⁶ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 2. 12. 1944. AIZDG; gradivo v AIZDG, f. 332; poročilo orožniške postaje Šoštanj, AMNOM.

svojih največjih bitk na Štajerskem in so Nemci utrpeli velike izgube.¹¹⁷ 6. novembra je II. bataljon Šerčerjeve brigade postavil zasedo ob cesti Velenje—Polzela v Ložnici. Dopoldne je privozil po cesti iz Velenja tovorni avtomobil z devetindvajsetimi vojaki. Zaseda je udarila na kamion, ki se je prevrnil, a so Nemci vendar organizirali odpor. Partizani so jurišali ter v kratkem in ostrem boju zlomili odpor Nemcev. 19 Nemcev je padlo, drugi pa so bili ujeti. Bataljon je imel dva mrtva ter enega ranjenega. Po tej borbi je bataljon krenil št. Andraž in tu so ga Nemci pričeli napadati z močnejšimi silami. Iz št. Andraža se je bataljon umaknil preko proge Šoštanj—Polzela na področje Rečice v sestav brigade. Med potjo je na desetih mestih miniral progo.¹¹⁸ Novembra meseca so se enote VDV brigade premaknile iz Saleka proti Hrastovcu. V Hrastovcu je kolona padla v nemško zasedo in je padlo pet partizanov.¹¹⁹ V novembru so brigade dvakrat vdrle v Velenje, in sicer 9. novembra ponoči ter v noči med 17. in 18. novembrom. To so bile velike preskrbovalne akcije. Nemci iz svojih postojank niso niti poskušali resno intervenirati. V noči med 15. in 16. novembrom je Šerčerjeva brigada vdrla v Šoštanj ter v usnjarni zaplenila 5000 kilogramov usnja. V času akcije se je brigada bojevala s šoštanjsko posadko. Partizani so tudi minirali mostove.¹²⁰

Nemci, ki so bili predvsem v obrambi, so zlasti po večjih partizanskih akcijah, ali pa v sklopu operacij na širšem področju s sodelovanjem enot, ki so bile pritegnjene od drugod, skušali zmanjšati partizansko aktivnost in poskušali razbiti partizanske enote. Omenili smo že ofenzivo, ki je maja meseca zajela severno šaleško področje. 11. julija so Nemci (orožniki in 140 vermanov) vdrli v Lokovico pri Šoštanju ter aretirali mnogo pristašev OF. V času teh aretacij je prišlo do manjšega spopada s partizani. 13. julija je bila poslana v Lokovico močnejša patrolja (vojaštvo in orožniki) ter je ponovno prišlo do spopada z manjšo partizansko skupino. 15. in 16. julija je bila po predhodni koncentraciji Wehrmannschafta in orožništva iz številnih postaj velika hajka na področju Lokovice in št. Andraža. To akcijo je vodil SA-Standartenführer Franc Wolf. V času te akcije je prišlo do spopada v Lokovici. Sredi avgusta je vpadla policija iz treh strani v št. Ilj in Ponikvo. Ti dve akciji sta bili povezani z aretacijami domačinov. Dve četi III. bataljona Tomšičeve brigade sta 16. avgusta krenili v št. Ilj, da bi preprečili aretacije, a sta prepozno prispeli. 8. septembra je nemško vojaštvo zopet vpadlo v št. Ilj (Tomšičeva brigada je bila tedaj v Ponikvi). 30. avgusta je policija hajkala na Lomu in na področju Belih vod. Prišlo je do manjšega spopada na Lomu.¹²¹ Konec avgusta in v prvi polovici septembra je nemško vojaštvo sodelovalo s krajevnimi oblastmi pri plenjenju živil po vaseh na šaleškem področju. Tako so 31. avgusta Nemci plenili živino pri kmetih v Zavodnjah. Ko so se Nemci s plenom vračali proti Šoštanju, so jih partizani napadli, a so Nemci večino plena le privlekli v Šoštanj. V septembru so pri

¹¹⁷ Kronika občine Podgorje; kronika župnišča v Zavodnjah, ZB NOV Šoštanj.

¹¹⁸ AIZDG, f. 25; izjava Ignaca Vranjeka iz Ložnice.

¹¹⁹ Napis na spomeniku padlim borcem v Hrastovcu pri Velenju.

¹²⁰ Poročilo orožniške postaje v Šoštanju, AMNOM; akt Treeck; telefonski poročili orožniške postaje v Velenju št. 2693 in 2792, AIZDG; poročilo štaba IV. operativne cone z dne 4. decembra 1944, AIZDG.

¹²¹ Poročilo štaba XIV. divizije z dne 20. 8. 1944, AIZDG; poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 14. 7. 1944, AMNOM.

ropanju živine, žita ter drugega blaga sodelovale tudi enote Treeckove bojne skupine, ki je v tem času operirala na šaleškem področju. S temi akcijami so hoteli Nemci med drugim tudi otežkočiti preskrbovanje partizanov. Posebna bojna skupina za boj proti partizanom, ki jo je vodil polkovnik Treeck, je večkrat nastopala na šaleškem področju. 4. in 5. septembra so Treeckove enote prečesale celotno področje med Velunjskim jarkom in Pako (področje Škal, Hrastovca, Plešivca, Graške gore, Cirkovce itd.). 15. septembra so se pričele zopet večje akcije Treeckove bojne skupine severno od črte Šoštanj—Velenje. 15. septembra je prišlo do že omenjenega boja pri Zalesniku. Tomšičeva brigada se je s področja Zavodenj premaknila na Graško goro. Treeck pa je že prej poslal na tovornih avtomobilih en bataljon svoje skupine v Velenje, ki je takoj krenil iz Velenja proti Plešivcu, kjer je kmalu prišlo do spopada. Treeckov bataljon je ves čas podpiralo topništvo. 17. septembra se je Tomšičeva brigada spopadla v velikem boju s Treeckovo bojno skupino na Graški gori. Nemci so prodirali iz Velenja preko Škal in Plešivca ter iz Šoštanja preko Zalesnika proti položajem brigade. Obenem je motorizirana četa Treeckove skupine zaprla cesto med Doličem in Dovžami. Boj je trajal ves dan do večera. Brigada je odbila vse napade sovražnika ter so imeli Nemci po partizanskem poročilu sedemnajst mrtvih in več ranjenih, štiri Nemce pa so partizani ujeli. Zvečer je Tomšičeva brigada krenila preko Mislinjske doline na Pohorje. Enote Treeckove bojne skupine so še ostale na šaleškem področju, ker je Treeckov štab pričakoval partizanski napad na Šoštanj in Velenje. 5. oktobra je bil v Šoštanju nastanjen protitankovski vod Treeckove bojne skupine, v Velenju pa kolesarski vod. Tudi v oktobru so Treeckove enote hajkale na šaleškem področju¹²²

Partizanske akcije in borbe so bile v neposredni povezavi s terenom in so bile v veliki meri odvisne od razmer na terenu. Obenem pa so partizanske akcije in zmagovite borbe zelo vplivale na razpoloženje prebivalstva. Akcije in borbe so predvsem najbolj vidne manifestacije narodnoosvobodilnega gibanja. Zgodovinar ne sme zanemariti drugih manj vidnih, a izredno pomembnih procesov na terenu, ki pa šele pokažejo celotne napore prebivalstva v boju proti okupatorju. Notranje procese narodnoosvobodilnega gibanja, ki je obenem ljudska revolucija, pa je težje rekonstruirati, ker še niso povsem zbrani in urejeni statistični in drugi podatki, ki bi bili temu v oporo. Zato se bomo omejili na osnovno, brez pretenzije, da bi mogli prikazati vso veličino osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini, ko je le-to po maju 1944 doseglo svoj višek.

Polkovnik Treeck je v navodilu svojemu oficirskemu kadru novembra 1944 posvetil izredno pažnjo delovanju OF na terenu in zapisal med drugim: »Brez podpore terenske organizacije OF bi dejavnost partizanov na Spodnještajerskem ne bila mogoča.«¹²³ To sicer ni bilo nobeno odkritje, a vendar se iz tega vidi, da so se Nemci dobro zavedali bistvenega izvora moči partizanskih enot. Prav za območje Šaleške doline (Št. Ilj, Lokovica) navaja Treeck, da so domače skupine partizanov zelo aktivne in da jih povečini sestavljajo kmetje, ki čez dan opravljajo svoje delo, ponoči ali na koncu tedna pa

¹²² Poročilo štaba XIV. divizije z dne 3. 10. 1944 in še druga poročila v AIZDG, f. 334; poročila bojne skupine Treeck z dne 16., 17. in 23. septembra, AIZDG; tedensko poročilo štaba IV. operativne cone z dne 4. 10. 1944, AIZDG; poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 3. 9. 1944, AMNOM.

¹²³ Akt Treeck.

izvajajo akcije. Kljub temu, da so prav v Št. Ilju bili kmetje izredno aktivni in da je prišlo do dejanskih akcij kmetov (v Št. Ilju sta n. pr. dva kmeta septembra meseca razorožila nemškega vojaka, ki je stražil dekleta, ki so na poti v Tomšičevo brigado, kamor so nesle borcem hrano, naletele na Nemce),¹²⁴ je Treeck vendar napačno prikazal organizacijo in aktivnost osvobodilne fronte in terencev. Dejstvo pa je, da je bil odpor proti okupatorju tako množičen in sodelovanje prebivalstva z OF tako živo, da so Nemci povsod videli sovražnika in od tod izvira Treeckova ugotovitev. Naj navedemo samo še nekaj ugotovitev orožniške postaje Šoštanj iz jeseni 1944. leta. Ta v svojem poročilu ugotavlja, da je predrznost s katero nastopajo partizani mogoča zaradi tega, ker razpolagajo z odlično terensko organizacijo in je z njimi večina prebivalstva. Poročilo še pravi, da so partizani natančno informirani o premikih nemških enot in bo mir nastopil šele, ko bo vsak kraj imel postojanko z zadostnimi silami in ko bodo vsi možje odstranjeni nekam na prisilno delo. V drugem poročilu pa se pritožuje šoštanjsko orožništvo, da se domače partizanske skupine s podporo prebivalstva zelo lahko izognejo presenečenju. Na koncu leta 1944 je orožniška postaja zopet poročala o ugotovitvi, da so bile na Ravnah po več dni večje partizanske enote, a ni nihče od prebivalcev o tem kaj javil v Šoštanj.¹²⁵ Nemci so se torej zavedali, da je bila velika večina prebivalstva njihov aktivni nasprotnik.

Osnovno pa je to, da se je osvobodilno gibanje od začetka leta 1944 naprej vedno hitreje širilo ter dobivalo v vseh krajih in zaselkih trdno organizacijsko obliko. Okupatorjevi pristaši so bili že v letu 1943 ustrahovani in demoralizirani ter niso mogli zavirati osvobodilnega gibanja, ampak so se čestokrat morali podrediti volji OF. Po vseh krajih in zaselkih so bili sredi leta 1944 že krajevni odbori OF. V odborih so bile točno razdeljene funkcije. Ti odbori so zbirali prehrano za partizane, urejevali oddajo kmečkih pridelkov, organizirali zbiranje posojila itd. V odborih so bili tudi mobilizacijski referenti. Krajevni odbori OF so skrbeli za žene in otroke borcev. V okraju Št. Ilj je bilo v razmeroma kratkem času poleg obilnih prispevkov zbranih 80.000 RM posojila. Vsi krajevni odbori so imeli redne sestanke vsakih štirinajst dni in so o vseh sklepih obveščali okrajne odbore OF na področju Šaleške doline. V večini primerov je sestankom krajevnih odborov OF prisostvoval član okrajnega odbora. Izredno aktivne so bile žene v okviru organizacije SPŽZ in izven nje. Veliko vlogo je odigrala tudi mladina, vključena v mladinsko organizacijo, zlasti dekleta. Št. Ilj je živel že od pomladi 1944 od okupatorja povsem neodvisno življenje. Šentiljčani so ignorirali vse nemške odredbe in ukrepe. Takšno stanje se je bolj ali manj javljalo tudi v drugih krajih.

Delo krajevnih odborov OF v šaleško-mislinskem okrožju je sredi l. 1944 povezovalo devet okrajnih odborov OF. Na šaleškem področju so bili štirje okrajni odbori OF za naslednje okraje: okraj št. VI. — Velenje, okraj št. VII. — Št. Ilj, okraj št. VIII. — Šoštanj ter okraj št. IX. — Topolšica. Vsi štirje okraji Šaleške doline so bili do septembra 1944 v okviru šaleško-mislinskega okrožja. 15. julija je na šaleškem terenu padel sekretar okrajnega odbora OF Stane Ilc-Krištof, ki je prišel iz Dolenjske prve dni maja. Krištof je padel

¹²⁴ Kronika za šolski okoliš Št. Ilj in ustne izjave domačinov iz Št. Ilja.

¹²⁵ Vsa poročila v AMNOM.

zadet v hrbet pri Cegnarju v Lokovici v času nemške hajke na tem področju. Po smrti Krištofa je vodil okrožje Kristl.

V Šaleški dolini je bil najprej ustanovljen Okrajni odbor OF Št. Ilj. Člani odbora so bili partizani — aktivisti in domačini, ki niso odšli v ilegalo. V začetku leta je Okrajni odbor OF Št. Ilj imel poleg sekretarja še referente za agitacijo in propagando, za finance, za gospodarske zadeve, za socialno skrbstvo in za delo z ženami ter vojnega referenta. Število članov odbora pa je zaradi vedno večjega obsega dela naraščalo. Sredi leta 1944 je bilo v okraju Št. Ilj dvajset aktivistov in je bil ta okraj po številu aktivistov najmočnejši v okrožju. V velenjskem okraju je bilo tedaj osem aktivistov, v šoštanjskem šest, v okraju Topolšica pa devet. Število aktivistov in članov okrajnih odborov OF se je seveda menjavalo. Poročilo pokrajinskega odbora OF z dne 21. julija 1944 omenja, da sta v šaleško-mislinjskem okrožju okrajna odbora OF Podgorje in Št. Ilj že stoddstotno zajela prebivalstvo in da je še vedno problem močnejše pritegniti prebivalstvo iz Šoštanja in Velenja ter organizacijsko povezati rudarje pri rudniku.

Po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline je prišlo do reorganizacije in so ustanovili okrožja z novimi mejami, ki so vključevala večje okraje. Že predtem se je področje Ponikve in Št. Andraža ponovno vrnilo v šaleško-mislinjsko okrožje, področje Dobrne pa se je priključilo celjskemu okrožju. Septembra so ukinili šaleško-mislinjsko okrožje in vsi štirje okraji Šaleške doline so bili združeni v okraj Šoštanj, ki so ga vključili v celjsko okrožje. Ta ureditev je ostala v bistvu v veljavi do konca vojne. Ker se je v Šaleški dolini gibanje zelo razmahnilo, je lahko od tod po reorganizaciji odšlo večje število aktivistov na druga področja (predvsem na področje pohorskega oziroma mariborskega okrožja). Okraj Šoštanj, ki je mejil na osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini, je imel v zvezi z osvobojenim ozemljem še posebne naloge. Za sekretarja novega okraja Šoštanj je bil postavljen Izak, ki je ostal na šoštanjskem terenu do konca leta 1944.

V času velikega poleta osvobodilnega gibanja je stalno naraščala priljubljenost KPS, ki je vodila boj proti okupatorju, ter je naraščalo tudi število članov KPS na šaleškem terenu. Po ustanovitvi okraja Šoštanj so ustanovili tudi okrajni komite KPS, ki je ob koncu leta 1944 štel sedem članov. V okraju je tedaj bilo pet celic KPS.¹²⁶

Proti koncu avgusta ali v začetku septembra je narodnoosvobodilno gibanje že doživelo višek, ki ga ni več moglo bistveno prekoračiti. Okupatorja je stisnilo v postojanke in se je na terenu lahko pojavil le z večjimi silami. Nemci in okupatorjevi pristaši niso niti v središčih prenočevali doma, ampak

¹²⁶ Medvojna beležnica aktivista J. Ževarta, AMNOM. V svojih zapiskih je J. Ževart pred ukinitvijo šaleško-mislinjskega okrožja navedel vse okrajne odbore, okrožja ter člane in aktiviste okrajnih odborov OF z ilegalnimi nazivi; izjava J. Ževarta; poročilo Okrožnega komiteja KPS šaleško-mislinjskega okrožja z dne 22. 7. 1944; poročilo Pokrajinskega odbora OF za Štajersko z dne 21. 7. 1944; poročilo Okrožnega komiteja KPS šaleško-mislinjskega okrožja z dne 7. 8. 1944; poročilo Okrožnega komiteja KPS za celjsko okrožje z dne 5. decembra 1944. Vsa poročila so v ACKZKS; Izvirnik zemljevida politične razdelitve na Štajerskem, natisnjen jeseni 1944 v tehniki PKKPS za Štajersko, AMNOM. O smrti Krištofa govori še poročilo II. alarmne čete Celje-zahod, AIZDG.

Stane Ilc-Krištof je bil edina žrtev nemške hajke 15. in 16. julija. Težko ranjenega Krištofa je ustrelil komandir orožniške postaje v Braslovčah.

so imeli skupna prenočišča v postojankah. Velenjski Nemci ter izdajalci so nekaj časa prenočevali še v trgu, nato pa pri rudniku. Tudi v mestu Šoštanju in trgu Velenje je bilo čutiti veliko moč OF. Vendar je poročilo Okrožnega odbora OF Celje z dne 16. novembra ponovno poudarjalo, da v šoštanjskem okraju še niso dovolj prodrli v središča. Nemci so bili preplašeni in so se počutili kot ujetniki v svojih postojankah. Pravo oblast v Šaleški dolini je imela OF in le manjši del prebivalstva se je še pokoraval okupatorjevimi odredbam. Okupator je dejansko obvladoval le področje svojih postojank v Šoštanju, Velenju in na rudniku. Seveda je tudi prebivalstvo v okviru trga Velenje in mesta Šoštanj sodelovalo z OF. Lahko zapišemo, da je bila Šaleška dolina (predvsem okolica) v poletnih in jesenskih mesecih 1944 polosvobojeno ozemlje. Šaleško področje pa ni bilo polosvobojeno ozemlje samo v tem smislu, da bi teren ponoči obvladovali partizani, podnevi pa Nemci. Pojem polosvobojenega ozemlja je imel tu širši značaj: partizani so obvladovali teren tudi podnevi, razen utrjenih področij, in prebivalstvo je izvajalo predvsem odloke in ukrepe osvobodilne fronte ter njenih odborov. Osvobodilno gibanje je bilo množično, zaradi tega je bilo na področju Šaleške doline izredno malo zemljank kljub številnim partizanskim ustanovam, ki so bile na tem področju.¹²⁷ Zelo ponavljana fraza nemške propagande v tem času je bila: Odločitev ne bo padla po štajerskih grapah, ampak na svetovnih frontah. To pa je že bilo okupatorjevo stoddotno priznanje izgubljene igre na območju Šaleške doline.¹²⁸ Tudi novembrska ofenziva Nemcev, ki je bila naperjena predvsem proti osvobojenim ozemljem na Štajerskem, stanja v Šaleški dolini ni spremenila. Šele v letu 1945, ko so Nemci vzpostavljali začasne posadke tudi po okoliških vaseh in z večjimi silami pogosteje patroljirali po terenu, se je stanje poslabšalo, a vendar je tudi tedaj OF izvajala svojo oblast.¹²⁹

Naj še omenimo, da so bile z ustanovitvijo TV (kurirske postaje) v Št. Ilju junija meseca dokončno urejene kurirske zveze. Kurirska postaja v Št. Ilju (32 S/1) se je zadrževala v Kotah (Silova). Postaja v Št. Ilju je vzdrževala zveze s postajami 23 S/I in 30 S/IV. Povezana pa je bila tudi s postajama 26 S/1 in 34 S/2. Postaja 34 S/2 je bila na področju Belih vod. Ta postaja je imela zvezo s postajama 31 S/1, ki je bila na mislinjskem področju in 23 S/1, ki je bila nad Rečico v Zgornji Savinjski dolini. Te zveze kurirskih postaj so izpopolnjevale poti kurirjev »centra« — okrajnega odbora OF. Ti kurirji so vzdrževali zvezo preko doline. V Velunjskem grabnu je bila še vojaška kurirska postaja. Kurirji TV stanice v Št. Ilju so izvedli tudi nekaj akcij. 8. septembra so v Silovi napadli številčno močnejšo vojaško kolono in jo pognali v beg.¹³⁰

Junija 1944. leta so preuredili Izakov bunker v Cirkovcah v tehniko. Ta tehnika se je imenovala »Skovik«. Septembra se je ta tehnika preselila v Šmiklavž ter se je preimenovala v tehniko »Kajuh«. Iz te tehnike in iz Zgornje

¹²⁷ Vse ugotovitve o veliki moči OF v Šaleški dolini so napisane na podlagi vsega okupatorskega in partizanskega gradiva, ki mi je bilo dostopno. Pritegnil sem tudi številne izjave.

¹²⁸ Tezo o odločitvi na svetovnih frontah so uporabljali nemški funkcionarji v Šaleški dolini v svoji propagandi nekako od avgusta 1944 naprej.

¹²⁹ Glej op. 126 in 127; akt Treečk.

¹³⁰ Izvirni zemljevid TV linij tretjega področja, AMNOM; ta zemljevid je med vojno uporabljal komandant tretjega področja; zgodovinsko gradivo občinskega odbora ZBNOV Šoštanj.

Savinjske doline je predvsem prihajal partizanski tisk v šoštanjski okraj. Na koncu leta ali pa januarja 1945 je bila organizirana še manjša tehnika šoštanjskega okraja, ki je delovala v Št. Andražu. Ta tehnika se je prvotno imenovala »Leo«, nato pa se je preimenovala v tehniko »Sebastijan«. Približno v istem času kot tehnika »Leo« je bila v Podkraju pri Velenju zgrajena partizanska bolnica, ki je imela dva naziva: »Breza« in »Jelka«. Za bolnico je služila zemljanka, dolga šest metrov in štiri metre široka. Ranjence je oskrboval živinozdravnik Kodela, prihajali pa so tudi drugi zdravniki.¹³¹

Na koncu leta so Nemci v Velenje pripeljali deset talcev ter jih 18. decembra ustrelili na starem sejmišču.¹³²

Zaključki:

1. V prvih mesecih leta 1944 se je nadaljeval proces naglega širjenja osvobodilnega gibanja, ki se je bil pričel že v jeseni 1943. Gibanje je postajalo vsebolj množično.

2. Prihod XIV. divizije ter njene operacije na šaleškem področju so zelo pospešile proces prehajanja v množični upor proti okupatorju ter ustvarile pogoje za množično mobilizacijo in vojaški razmah NOB na šaleškem področju.

3. XIV. divizija je v času svojega pohoda in nemške februarске ofenzive bojevala najtežje boje v okolici Šaleške doline. Kmalu po koncu nemške ofenzive pa je XIV. divizija pričela s svojo ofenzivo in v začetku te ofenzive izvedla v Šaleški dolini zelo številne akcije.

4. Nemci so morali v letu 1944 zbrati v Šaleški dolini razmeroma velike sile, ki pa kljub temu niso dosegle nobenega bistvenega uspeha, pač pa so utrpele hude izgube. Kljub občasnim nemškim ofenzivam so bile nemške sile v Šaleški dolini potisnjene v obrambo in so se omejevale predvsem na obrambo utrjenih postojank.

5. Množično sodelovanje prebivalstva z OF in akcije partizanskih enot so v letu 1944 ustvarile tak položaj, da je bila prva in resnična oblast — oblast OF. To stanje je bilo ustvarjeno kljub temu, da je bila Šaleška dolina za okupatorja gospodarsko, prometno in strateško zelo pomembna.

6. Leto 1944 pomeni višek osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini. V tem letu je bila dosežena edinstvena koncentracija ljudskih sil v boju proti okupatorju. Ko je bil končan prehod v množično gibanje, je z OF aktivno sodelovala večina prebivalstva, na okupatorjevi strani pa so bili le posamezni izdajalci. Zaradi take jasne ločitve ni bilo na ozemlju Šaleške doline nobenih izdajalskih organizacij. Ni bilo opornih točk, na katerih bi gestapo in propaganda od drugod zasidrila svoje razdiralno delo.

Leto 1945

Zadnji meseci druge svetovne vojne v Šaleški dolini niso bili najlažji. Severovzhodna Slovenija je bila že zaledno področje fronte in Nemci so tu postali izredno občutljivi ter so zbrali velike sile. V letu 1945 se je tudi v

¹³¹ Izjava Polha; kronika občine Podgorje; šolska kronika Št. Andraž (napisana po osvoboditvi); zgod. gradivo obč. odbora ZBNOV Šoštanj.

¹³² Izvirnik razglasa v AMNOM.

Velenju nastanila močna enota policije. Pri hajkah po terenu Šaleške doline je okupator v letu 1945 močno uporabljal vlasovske enote. Lahko trdimo, da se v poslednjih mesecih nemški vojaški pritisk ni zmanjšal, ampak povečal, in so bile prav v poslednjih mesecih na področju Šaleške doline številne hajke.¹³³ Tudi brigade XIV. divizije so se v letu 1945 često bojevale na Šaleškem področju. Zlasti v januarju so se enote XIV. divizije s štabom divizije zelo pogosto zadrževale na šaleškem področju. Tako je bil n. pr. 13. januarja štab divizije s Tomšičevo brigado v Zavodnjah. 15. januarja je bila Tomšičeva brigada na Ravnah. Od tod je I. bataljon poslal eno četo, ki je v Velunjskem grabnu napadla štirideset nemških vojakov. Ti vojaki so ščitili popraviljanje električnega voda. Četa je v boju, ki je trajal eno uro, uničila nemško enoto. Nemci so imeli trideset mrtvih, pet ranjenih, dva pa so partizani ujeli; padlo je pet partizanov. 16. januarja je bil štab divizije s Tomšičevo brigado še na Ravnah pri Šoštanju. I. bataljon Šercerjeve pa je prišel s Pohorja na Graško goro po strelivo. Štab divizije s Tomšičevo brigado se je potem ves januar in še del februarja zadrževal na šaleškem področju. Bračičeva brigada je bila 20. januarja na Paškem Kozjaku. 21. januarja je zaščita štaba XIV. divizije napadla v Plešivcu nemško patroljo petindvajsetih mož, jo pognala v beg in uničila tri Nemce. 24. januarja je bil I. bataljon Tomšičeve brigade na Graški gori. Že zjutraj so začele prodirati proti položajem bataljona tri sovražne kolone (iz Velenja, od Rdečnika in iz Velunjskega grabna). Boj se je pričel zjutraj ob osmih in je trajal vse do 19. ure, ko so se Nemci kljub premoči umaknili nazaj v Velenje. V času tega boja so Nemci gonili pred seboj domačine in so bile tudi med njimi žrtve. Nemci so požgali več poslopij. 25. januarja so bili vsi bataljoni Tomšičeve brigade na področju Paškega Kozjaka, tam je bil tudi štab divizije. Nemci so poslali v Bevče močnejšo patroljo, zato je III. bataljon poslal četo, ki je popoldne pregnala Nemce iz Bevč. Zvečer je nato v Bevče krenila močnejša nemška kolona (okoli dve sto mož), ki jo je četa III. bataljona tudi pregnala.

26. januarja sta bila štab XIV. divizije in Tomšičeva brigada še vedno na področju Paškega Kozjaka. Po cesti iz Velenja proti Dobrni se je pomikala močna nemška kolona. Zaseda Tomšičeve brigade, ki je bila nad Bevčami, je pognala v beg sovražno skupino, ki je bila namenjena v Bevče. 31. januarja sta se I. in III. bataljon Tomšičeve brigade zadrževala na področju Podkrajja pri Velenju in Št. Andraža (II. bataljon je bil v Ponikvi). Popoldne sta se I. in III. bataljon spopadla z Nemci, ki so prodirali proti položajem bataljona. Bataljona sta Nemce, ki so otipavali partizanske položaje, zavrnila. Boj je trajal štiri ure. Po partizanskem poročilu so imeli Nemci deset mrtvih in toliko tudi ranjenih, partizani pa enega mrtvega in enega ranjenega. Naslednji dan je I. bataljon Tomšičeve brigade napadel sovražno kolono v Št. Ilju (Laze) ter jo po dvehurnem boju pregnal. V popoldanskih urah je sovražnik nastopil z močnejšimi silami in je trajal boj do večera, ko je Tomšičeva brigada krenila preko ceste Velenje—Celje na Paški Kozjak. Nemci so imeli cesto močno zasedeno ter se je brigada pri prehodu bojevala s sovražnimi zasedami (po partizanskem poročilu je imel sovražnik v teh bojih enaindvajset mrtvih, trideset ranjenih, partizani pa enega mrtvega). 2. in 3. februarja sta se štab

¹³³ Šolska kronika osnovne šole v Velenju; gradivo občinskega odbora ZBNOV Šoštanj.

divizije in Tomšičeva brigada zadrževala na Paškem Kozjaku ter pričakovala zavezniška letala. III. bataljon je pri Lopatniku v boju, ki je trajal štiri ure, zavrnil tri sovražne kolone, ki so skušale obiti položaje bataljona.

4. februarja dopoldne so Nemci končno zapustili svoje položaje in se umaknili proti Dobrni. 5. februarja je na področju Paškega Kozjaka prišlo do boja z Nemci, ki so prodirali iz Doliča. Nemci, ki so ta dan prodirali iz Dobrne, so prebili raztegnjene položaje Tomšičeve brigade med Brdcami in Ramšakom. Enote Tomšičeve brigade so zapustile položaje in se umaknile v Zgornje Brdce, da bi se izognile obkolitvi. V Zgornjih Brdcah se je boj nadaljeval. Nemcem je prišla pomoč še iz Vitanja ter se je bataljon Tomšičeve brigade umaknil v Podvin. Partizansko poročilo navaja, da so imeli Nemci v teh bojih petinpetdeset mrtvih ter šestdeset ranjenih, partizani pa tri mrtve, pet ranjenih in enajst pogrešanih. 5. februarja se je spopadel z Nemci na Paškem Kozjaku še IV. bataljon Bračičeve brigade. Ta bataljon je bil na položajih proti Dobrni (Velike Ravne). Ko se je umaknila Tomšičeva brigada, je sprejel boj z dvema nemškima kolonama ter jima zadal občutne izgube, nato pa se je umaknil.

6. februarja se je štab divizije s Tomšičevo brigado razporedil na področju Ponikve in št. Ilja. III. bataljon Tomšičeve brigade je tega dne pregnal kolono policije, ki je prišla iz Polzele. 9. februarja se je zaščita štaba divizije ves dan spopadala z Nemci v Št. Andražu ter jih deset pokončala. V noči med 9. in 10. februarjem so Nemci s treh strani prodirali proti položajem zaščite štaba divizije in Tomšičeve brigade na področju Št. Andraža. Sovražnik je bil odbit. 10. februarja popoldne je sovražnik napadel z novimi silami ter je skušal obkoliti Tomšičevo brigado in zaščito štaba divizije. Boj je trajal do večera. Štab divizije in Tomšičeva brigada sta se nato umaknila na Paški Kozjak.¹³⁴ Enote XIV. divizije so se tako spopadale z Nemci na šaleškem področju vse do zadnjih dni vojne. Značilno za leto 1945 je, da so bili boji pogosto tudi na južnem področju Šaleške doline (Št. Ilj, Podkraj, Št. Andraž). V letu 1945 je pogosto prišlo do spopadov in bojev ob cesti Velenje—Celje in Velenje—Dobrna. 14. in 15. marca so bili hudi boji na področju Zavodnj. V Zavodnjah je bilo tedaj zažganih in poškodovanih več poslopij. Sredi aprila je Šercerjeva brigada zopet vpadla v Šoštanj ter odpeljala velike zaloge usnja. 13. aprila se je bojna skupina »Schumann« spopadla s partizani pri Zalesniku (Zavodnje). Nemci so za 16. april pričakovali napad na Šoštanj, a so 18. aprila poročali, da so partizani napadli postojanko Velenje in da je bil napad odbit. Drugo nemško poročilo pa navaja le, da so partizani obstreljevali Šoštanj, Velenje ter utrdbe ob prog. Partizani so vsekakor posadko v Velenju le vznemirjali. 17. aprila so partizani minirali cestni most v Šaleku pri Velenju. 19. aprila so partizani napadli Nemce na cesti Šoštanj—Topolšica, 21. aprila pa transport I. bataljona 19. SS policijskega polka pri Št. Janžu, na povratku je bil transport na istem mestu ponovno napaden. 22. aprila so partizani napadli pri Prelogah konjeniški oddelek I. bataljona 19. SS policijskega polka. 23. aprila je bil večji spopad med partizani in II. bataljonom 19. SS policijskega polka pri Šaleku. 24. aprila se je ta bataljon spopadel s partizani na področju Bevč. Vse te dni sta se zadrževali na šale-

¹³⁴ Poročila štaba XIV. divizije štabu IV. operativne cone AIZDG, f. 334; kronika občine Podgorje; zgodovinsko gradivo občinskega odbora ZBNOV Šoštanj.

škem področju Šercerjeva in Tomšičeva brigada. Nemci so v aprilu na vsak način hoteli zavarovati cesto Šoštanj—Črna zaradi umika svojih enot in so začeli graditi postojanko v Št. Vidu nad Šoštanjem. Ponoči 24. aprila je Šercerjeva brigada napadla postojanko v Št. Vidu. Borci so se tiho približali položajem ter v nenadnem napadu razbili obrambo in razorožili sto petdeset Ukrajincev ter šestdeset Madžarov in zajeli še dve sto petdeset Madžarov, ki so kopali strelske jarke in gradili bunkerje. V času te akcije je zgorela tudi cerkev v Št. Vidu, ki jo je posadka uporabljala za konjušnico. 25. aprila so se sile VI. polka spopadle na področju Škal s Tomšičevo brigado. Nemci so poročali, da so imeli dva mrtva, osem ranjenih, osem pa so jih pogrešali.

27. aprila je bil boj na Graški gori. Medtem so partizani stalno napadali progo Celje—Velenje ter je samo 28. aprila ponoči bila progga med Šoštanjem in Pesjem na dvasetih mestih minirana. 29. aprila je bil zopet večji boj ob cesti Velenje—Dobrna. Partizani so napadli transport IV. bataljona 19. SS policijskega polka. Istega dne je bil večji spopad na področju Plešivca. 30. aprila so partizani napadli patroljo postojanke pri Selu. Pred 1. majem je bil del XIV. divizije razporejen na področju Št. Andraža, na tem področju sta bili pred 1. majem Tomšičeva in Bračičeva brigada (Nemci pa so v svojem poročilu trdili, da sta tam Tomšičeva in Šercerjeva brigada). Enote XIV. divizije so v Št. Andražu slavile 1. maj. Nemci so pričakovali napad na Velenje. 5. maja so Nemci ponovno pričakovali napad na Šoštanj. Tega dne je namreč bila na Ravnah pri Šoštanju Tomšičeva brigada. Partizani so poslali tega dne komandantu postojanke v Šoštanju zahtevo, naj se s posadko preda. Istega dne je bil med Šoštanjem in Velenjem spopad enot 611. bataljona deželnih strelcev s partizani, ki so se pomikali preko doline. Nemci so imeli enega mrtvega. 5. maja je bil boj pri Gaberkah. Večjih partizanskih enot pa tega dne že ni bilo več v Šaleški dolini, ker so te krenile proti Koroški. Omeniti je še treba, da je 5. maja posadka postojanke v Pesjem, ki je že prej imela zveze s partizani, z vsem orožjem in vso opremo prešla k partizanom.¹³⁵ Še v letu 1945 so Nemci streljali talce v Šaleški dolini. 28. februarja so ustrelili deset talcev pri Šoštanju.¹³⁶

9. maja je bila podpisana kapitulacija Nemčije. Boji na Šaleškem področju pa s tem dnevom še niso povsem prenehali. Že pred kapitulacijo Nemčije je OF vse pripravila za prevzem oblasti v središčih. Ukrenjeno je bilo tudi vse potrebno, da Nemci ob umiku ne bi razstrelili industrijskih in drugih objektov, ki so tako ostali nepoškodovani.¹³⁷

Ob kapitulaciji Nemčije je bila glavnina enot IV. operativne cone že na Koroškem. Del štaba IV. operativne cone pa je ostal na področju Zavodnje—Topolšica. 8. maja 1945 je poslal štab IV. operativne cone komandantu posadk v Šoštanju in Velenju ultimatum. Štab cone je zahteval kapitulacijo obeh posadk ter predajo orožja in objektov. Ob proglatvi kapitulacije so se valile po cestah Šaleške doline nepregledne kolone nemških in raznih izdajalskih enot, ki so se hotele prebiti na ozemlje Avstrije. Kljub temu kolonom, ki so bile še

¹³⁵ Poročila komandanta zaščitnega področja Sp. Štajerska; Ferenc, n. d., stran 126; AIZDG; gradivo občinskega odbora ZBNOV Šoštanj; poročilo štaba XIV. divizije o zaključnih bojih, napisano 28. oktobra 1945, AIZDG; Matevž Hace, n. d., str. 257.

¹³⁶ Izvirnik razglasa v AMNOM.

¹³⁷ Gradivo občinskega odbora ZBNOV Šoštanj.



Löhrov štab se pogaja o kapitulaciji z zastopniki NOV v Topolšnici 10. maja 1945

oborožene in so še povzročale žrtve, je ljudstvo že praznovalo zmago. Vse je bilo v zastavah in gorelo je na stotine kresov. V svitu praznovanja zmage, za katero je prebivalstvo Šaleške doline mnogo žrtvovalo, se je v Topolšnici predal s svojim štabom general Löhr. Na hiši v Topolšnici, v kateri je bil tedaj štab IV. operativne cone, je na spominski plošči zapisano: »V tej stavbi je bila 9. maja 1945 v štabu IV. operativne cone NOV podpisana brezpogojna kapitulacija nemških oboroženih sil za jugovzhodno Evropo.«¹³⁸

¹³⁸ Hace, n. d., str. 267—269; Ivan Dolničar-Janošič, Tomšičevci so zajeli von Löhra in razpršili njegovo vojsko, Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad, Ljubljana 1952, str. 86—91.

A VIEW OF NATIONAL LIBERATION WAR IN THE ŠALEŠ VALLEY

Summary

As far as the very beginning of German occupation of the country, in April 1941, the members of Communist Party of Slovenia and of the Union of Yugoslav Communist Youths began to prepare the uprising. In the night between 6th and 7th July, they started on their activities in the Šaleš Valley. After that, the Šaleš partisans' group came into being, and a strong and tight net of adherents to Liberation Front spread all over the neighbourhood. At the beginning of October, three Styrian partisans' groups united into the 1st Styrian battalion in those parts; in the night between October 7th and 8th, that battalion made a successful attack on Šoštanj, after which, for the first time, the Germans shot hostages in the Šaleš Valley.

The development of Liberation struggle in the Šaleš Valley was the most difficult in 1942. The enemy's terror reached its highest point. The Germans arrested a great many people, and 94 hostages from the Šaleš Valley or the adjoining places were shot in Celje and in Maribor. Hostages' and partisans' families were sent to concentration camps. In 1942, the majority of those revolutionary elements who had either been members of Communist Party of Slovenia or in any way linked with it fell in the struggle which really demanded heavy sacrifices. In the year 1942, the first partisans' exploit took place by the end of March. At the beginning of May, the partisans unit that operated in the Šaleš Valley was a special group belonging to the 1st Styrian battalion. After the fights that took place in the beginning of June, and during which that group suffered heavy losses, and after the death of its commander, the national hero Miha Pintar-Toledo, the Staff of 1st Styrian battalion sent reinforcements to the Šaleš group which was made into a company. In June, even before the arrival of those reinforcements, more men from the Šaleš Valley joined the partisans than at any other time between the beginning of the uprising and the year 1944. In the Autumn of 1942, the Šaleš company joined the famous 1st battalion of Pohorje, and the great majority of its men found a glorious death in the great fights that battalion fought.

In 1943, there was no important permanent partisans unit operating in the Šaleš Valley. At the beginning of the year, the development of Liberation movement was checked because of the lack of partisans' activists. However, in the second half of that year, a great change was felt in the Šaleš Valley regarding the Liberation movement. The previous year, the local partisans' organizations had been to a great extent destroyed by the enemy, whereas, in the second half of 1943, everything was firmly prepared for a general uprising. The Liberation movement was stronger and went higher, and though the occupier tried his best to destroy all partisans' activities and to strike a final blow at the Liberation Front, he utterly failed.

The first months of 1944 saw the rapid development of the Liberation movement. The arrival in Styria of the XIVth division that fought its hardest fights during the February German offensive in the very vicinity of the Šaleš Valley gave a great impulse to the general uprising and created the conditions allowing mobilization on a large scale and the military development of Liberation movement in the Šaleš region. In the Spring of 1944, the XIVth division passed in Styria to offensive activities and many fights took place in the Šaleš Valley. On April 26th, two brigades made an attack upon Šoštanj and Velenje. In the night between April 30th and May 1st, the bulk of the division attacked the German positions in the Šaleš Valley. The Bračič brigade destroyed all the equipment of the lignite mine in Velenje, which caused great damages to the enemy. In 1944, there was hardly a day without fights or other partisans' activities in the Šaleš Valley.

The partisans kept on destroying parts of the railway line Dravograd—Velenje—Celje. The Germans were compelled to concentrate relatively strong forces in the Šaleš Valley, and though they suffered heavy losses, they could not boast of much success. In spite of his many offensive, the enemy was at last pushed back into defensive positions. Thanks to the vast cooperation the population offered to Liberation Front and to the partisans' activities, the Slovene people's Liberation Front came to be the true representative of the People's Power, as far back as 1944. That year sees the Liberation movement at its highest point in the Šaleš Valley; under the leadership of Communist Party of Slovenia, all people's forces unite in the fight against the invader.

The work of local committees of Liberation Front that were as well the organs of the Peoples' Power was co-ordinated by four district committees belonging to the Šaleš—Mislinja region. After the liberation of the Upper Savinja Valley, those four small districts united into the Šoštanj district in the Celje region.

In 1945, the units of IVth operative Zone fought many battles in the Šaleš Valley. On May 9th, when the bulk of the forces belonging to IVth Operative Zone were already in Carinthia, General von Löhr, Commandant in chief of South-East German forces, surrendered to the Staff of the Zone at Topolšica near Šoštanj.

Marija Oblak-Čarni

Partizanske akcije na železnici Zalog-Rakek pod italijansko okupacijo

Pričujoči članek opisuje partizanske akcije na železniškem odseku Zalog—Rakek v letih 1941 do 1943, pod italijansko okupacijo, do kapitulacije Italije.

Napadi partizanov, diverzije, sabotaže, rušenje železniških objektov itd. — vse to je bilo tako številno in nenehno, da dajejo bogato podobo osvobodilne vojne na enem njenih mnogih operacijskih področij. To ni bilo glavno bojišče, tu se niso srečavale glavne sile nasprotnikov, razen tega so partizanske akcije tedaj le omejevale, ne pa za stalno onemogočile promet po železnici, vendar so te motnje zadevale eno izmed važnih mednarodnih železniških prog, ki je na odseku južno od Alp povezovala Srednjo Evropo z Italijo, zahod z vzhodom. Zato so vsa ta dejanja prizadevala okupatorju veliko škodo in odtegovali njegove sile z drugih bojišč, ter so zato pomembno dogajanje v zgodovini osvobodilne vojne.

Dvotirna Južna železnica je prva proga, ki je povezala Srednjo Evropo z Jadranskim morjem. Zgradila jo je avstrijska monarhija v sredini preteklega stoletja.¹ Ker je povezovala prestolnico z jugom države, so jo imenovali južno; to ime je ostalo tudi po razpadu avstroogrške monarhije. Kljub temu, da je bila leta 1906 zgrajena še karavanška proga, je Južna železnica ohranila svoj veliki pomen. Po prvi svetovni vojni ga je nekaj izgubila, kajti ozemlje, po katerem je bila speljana, je bilo razdeljeno med tri države. Po okupaciji Slovenije leta 1941 pa je postala za oba okupatorja ta prometna pot spet izredno pomembna.

Italijo je povezovala z zavezniškimi oziroma zasedenimi deželami Srednje Evrope, s katerimi je dopolnjevala svoje, za vojaške namene preusmerjeno narodno gospodarstvo. (Med pomembnimi surovinami, ki so jih prevažali po tej prog, je bil petrolej iz Romunije.) Prav tako je proga rabila italijanskim vojaškim oblastem za prevažanje vojaških enot in vojaškega materiala na zasedeno slovensko ozemlje in na Vzhodno fronto. Po tej poti so italijanske oblasti odpeljale na tisoče Slovencev v koncentracijska taborišča in ječe, po njej so odvažale slovensko narodno bogastvo.

Nemci so po tej prog, prevažali vojaštvo in material za operacije v Sredozemlju in pozneje na italijanskem bojišču ter po njej premeščali vojaške enote z ene fronte na drugo. Fašistične sile so to najvažnejšo progo na slovenskem ozemlju uporabljale tedaj za uresničitev svojih vojnih namenov, zato so zelo skrbeli za to, da bi bila dobro zavarovana.

¹ Sto godina železnica Jugoslavije. Zbornik članaka povodom stogodišnjice železnice Jugoslavije. Beograd 1951.

Po okupaciji aprila 1941 so vse proge na ozemlju, ki ga je zasedla italijanska vojska, ostale pod upravo Direkcije državnih železnic v Ljubljani, ki je bila z odlokom z dne 20. aprila 1941 podrejena Kraljevemu civilnemu komisariatu za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani,^{1a} po priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji pa Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino. Promet po železniških progah ljubljanske železniške direkcije je nadzirala Delegacija vzhodnih železnic (Delegazione ferroviaria orientale — Ljubljana, Ferrovie dello Stato) hkrati z železniškim vojaškim poveljstvom — Delegacijo za vojaške transporte (Delegazione trasporti militari Mobile),² ki je bila sprva oddelek Mobilne delegacije za vojaške transporte s sedežem v Trstu. Ta je imela nalogo, nadzirati vojaške transporte na bivšem jugoslovanskem ozemlju. 15. julija je postala samostojna in se je poslej imenovala »Delegazione trasporti militari mobile 602«. ³ Za temeljitejšo nadzorovanje prometa in za razna dela za zavarovanje prog v Ljubljanski pokrajini je skrbela tudi Samostojna kohorta železniške milice (Coorte Autonoma milizia ferroviaria) s sedežem v Ljubljani. Pri rednih vojaških enotah je bila poverjena naloga varovanja železnic posebnemu inšpektorju za zaščito železnic (Ispettore servizio protezione ferrovie) pri poveljstvu Artilerije XI. armadnega korpusa (XI. AK) in podinšpektorjem pri poveljstvih manjših artilerijskih enot. Enote, ki so zasedle Slovenijo, so v glavnem pripadale XI. AK, ki je svoj sedež iz Vidma preselil v Ljubljano.⁴ Njegovo akcijsko področje je bila kasnejša Ljubljanska pokrajina. Ozemlje ob Južni železnici je po okupaciji zasedla divizija Re, ki jo je že maja 1941 zamenjala divizija Granatieri di Sardegna.

Na progi je umikajoča jugoslovanska vojska porušila vse pomembnejše objekte: borovniški viadukt, Kraljev (dolski) most pri Borovnici, Štampetov most in druge.⁵ Zato italijanska vojska ob vdoru proge ni mogla uporabljati in njena prva naloga po okupaciji je bila, da vzpostavi železniški promet na Južni železnici. Za popravilo proge je poveljstvo XI. AK dodelilo svoje inženirske enote 3. inženirske grupacije II. armade, in sicer: v Borovnico sta prišla 4. in 5. inženirski železniški bataljon, v Logatec 6. inženirski železniški bataljon ter 10. in 14. delavska skupina (gruppo), na Rakek 8. minerski bataljon, v Podpeč pa 44. četa mostovnih delavcev (pontieri). Te enote so s pomočjo delavcev domačinov, do 8. maja popravile progo iz tržaške smeri do Logatca⁶ in s tem je bil promet preko vrhniške proge vzpostavljen do Ljubljane. Na železniški postaji Logatec so material preložili na avtomobile in ga odpeljali na železniško postajo Vrhniko, od tod dalje pa po vrhniški progi. Dolgotrajnejša so bila popravila na ostalem delu proge. Borovniški viadukt so obnavljali dva meseca in pol, čeprav so delavci delali podnevi in ponoči.

^{1a} Arhiv Direkcije železnic Ljubljana v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem, fasc. 529, odslej: NOB-C fasc. 529.

² Prav tam.

³ Arhiv XI. armadnega korpusa, fasc. 658 v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem, odslej: XI. AK, fasc. 658, Dnevnik mobilne delegacije vojaških transportov 602, prav tam.

⁴ Leta 1941—1942 se je za nekaj časa preselil v Planinno, nato na Vrhniko. Marca 1942 se je vrnil v Ljubljano.

⁵ M. Košuta: Kronika Borovnice, rokopis, v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem (Arhiv IZDG), odslej: Kronika Borovnice.

⁶ XI. AK, fasc., 872.

Vzporedno z borovniškimi so obnavljali tudi Štampetov in dolski viadukt. 28. junija so vse tri viadukte izročili prometu, ki je bil s tem vzpostavljen na celotni Južni železnici.⁷

Okupatorske oblasti so vedele, da je borovniški viadukt zaradi velike železne konstrukcije, ki so jo namestili namesto razrušenega oboka razmeroma lahko poškodovati, zato so takoj začeli pripravljati načrt za obvozno progó. Inženirske enote so ostale v Borovnici še potem, ko je bil viadukt gotov in so preko poletja pripravljale traso za obvoz. Posebne komisije so pripravile načrte in predračune. 16. januarja 1942 so na sestanku pri visokem komisarju načrte pregledali in sklenili, naj jih Delegacija vzhodnih železnic predloži poveljstvu XI. AK, da jih potrdi. Italijanske oblasti teh načrtov niso začele izvajati,^{7a} verjetno zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in delovne sile. Obvozno progó so, začeli graditi šele nemški okupatorji spomladi leta 1945, potem ko je bil zaradi bombnega napada borovniški viadukt porušen. Proga je bila speljana v velikem loku okrog Borovnice šele po osvoboditvi.

Poleg inženirskih enot XI. AK, ki so jih namestili ob progí takoj po okupaciji Jugoslavije, je poveljstvo divizije Granatieri di Sardegna namestilo ob progí še nekatere svoje enote. Na odseku Zalog—Ljubljana je bil 1. bataljon XXIII. zaščitnega sektorja mejne straže — GAF,⁸ 38. planinski bataljon črnih sraje in 11. mitraljeski bataljon v Polju ter 85. četa telegrafistov in 21. bataljon minometalcev (od poletja 1941) na Studencu.⁹ Poleg tega je imela ljubljanska centuria mejne milice (iz IV. legije mejne milice s sedežem v Trstu) svoj manipulo v Zalugu.¹⁰

Na odseku Ljubljana—Preserje so razmestili: na Vič 107. četo telegrafistov in 80. sekcijo fotoelektričarjev XI. AK, 221. teritorialni mobilni bataljon (221. TM bataljon),¹¹ na Brezovico 10. TM bataljon, v Notranje gorice nekaj časa

⁷ Kronika Borovnice, Slovenski dom 31. VI. 1941, XI. AK, fasc. 872.

^{7a} Kronika Borovnice, XI. AK, fasc. 832.

⁸ GAF — Guardia alla frontiera — je bila ustanovljena konec I. 1934, da razbremeni večje enote pri varovanju državne meje. Imela je lastno poveljstvo in bila razdeljena na sektorje, podsektorje, skupine utrjenih točk (gruppi di capisaldi) in manjše enote. Kraljevina Italija je imela svojo državno mejo zavarovano s t. im. zaščitnimi sektorji (settore di copertura), po katerih so bile za varstvo meje razmeščene enote GAF. Ozemlje, ki ga je okupiral XI. AK oz. kasnejša Ljubljanska pokrajina, je na bivši jugoslovansko-italijanski državni meji mejilo na XXIII. in XXII. zaščitni sektor GAF. Italijani so ob napadu na Jugoslavijo GAF nekaterih sektorjev formirali kot operativno enoto, ki je ostala okupacijska enota v Sloveniji vse do kapitulacije Italije. Glej: Ivo Juvančič, Italijanske snage u borbi protiv NOV in POS u Slovenskom Primorju, Vojnoistorijski glasnik, 1954, št. 3, str. 51, odslej: Juvančič, VIG, 1954, št. 3, str. 51, A. Tosti, La seconda guerra mondiale, I. Rim-Milano, 1948, str. 88.

⁹ VIG, 1952, št. 2, str. 78 sl.

¹⁰ XI. AK, fasc. 695. Februarja 1923 so ustanovili fašistično formacijo Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale, da bi dokončno porazdelili in organizirali fašistične oddelke. Kasneje so iz teh enot formirali posamezne legije fašističnih milic: železničarsko, pristaniško, gozdno, poštno-telegráfsko, cestno in mejno milico. Poleg teh je v primeru vojne Milizia Volontaria formirala samostojne fašistične vojaške oddelke. Fašistična vojska je bila razdeljena na legije, kohorte, centurije in manipule, ki so jim poveljevali konzul, senior, centurion in poveljnik manipula (capo di manipulo). Te enote so organizacijsko približno odgovarjale polku, bataljonu, četi in vodu v redni vojski. Glej A. Tosti, nav. delo, str. 88.

¹¹ Teritorialni mobilni oddelki so bili dodeljeni večjim enotam, divizijam in korpusom za zavarovanje raznih objektov. Glej XI. AK, fasc. 845. V Sloveniji so varovali predvsem železnice.

53. artilerijski divizion (gruppo) 11. artilerijske grupacije XI. AK kalibra 105—32,¹² v Borovnico pa je bila dodeljena za okrepitev inženirskim enotam 4. četa 305. TM bataljona.¹³ Odsek od Borovnice do Štampetovega mostu so zavarovale enote garnizije na Vrhniki, predvsem 11. artilerijska grupacija XI. AK.¹⁴

Odsek proge od Štampetovega mostu do bivše jugoslovansko-italijanske državne meje je pripadal tako imenovanemu mejnemu sektorju XI. AK. Na tem so bile poleg enot XI. AK (239. TM bataljon, 11. kemična četa in inženirske enote) razmeščene enote GAF. Ozemlje, ki so ga zasedle enote XI. AK, je ob bivši jugoslovansko-italijanski meji mejilo na XXII. in XXIII. zaščitni sektor (glej op. 8), ki sta spadala pod poveljstvo XI. AK, dokler je bil še v Vidmu. Ko je po okupaciji odšel iz Vidma, je njegovo nalogo prevzela videmska teritorialna obramba.¹⁵ Ta je maja 1941 premestila enote svojega XXII. in XXIII. sektorja preko bivše jugoslovansko-italijanske državne meje na novo akcijsko območje XI. AK. Enote GAF XXII. a in b podsektorja so zasedle mejno področje od Sv. Treh kraljev, Rovt do Hotederšice pri Logatcu, XXIII. a in b podsektorja pa področje Logatec—Cerknica in kraje v notranjosti — Begunje, Bezuljak, Kožljek, Dobec, Padež, Pokojišče, Zavrh, Borovnica, Vrhnika, Ligojna, Horjul, Polhov Gradec. Iz ozemlja ob meji, ki ga je zasedla GAF, so kasneje ustanovili cono Laze.

Na odsek Južne železnice so namestili predvsem enote XXIII. a in b podsektorja, ki so se naselile v krajih ob progi. Na Rakeku je bilo poveljstvo XXIII. b podsektorja GAF, poveljstvo CX. mitraljeskega bataljona in 528. mitraljeska četa, 25 inženircev pri poveljstvu XXIII. b podsektorja in dva voda strelcev 23. bataljona XXIII. b podsektorja GAF. V Lazah je bila 529. četa CX. mitraljeskega bataljona. V Logatcu je imelo sedež poveljstvo XXIII. a podsektorja s 25 inženirci, v železniški čuvajnici na železniški postaji pa 35 vojakov GAF. Poleg tega je bilo v Logatcu poveljstvo 9. artilerijske grupacije GAF in 184. baterija. Železniški nadvoz severno od Logatca je stražila 530. četa CX mitraljeskega bataljona.

Na območju Južne železnice, ki ni pripadala mejnemu sektorju, so bile enote GAF tudi v Borovnici, na Vrhniki oddelki 9. artilerijske grupacije GAF,¹⁶ na področju Polje—Zalog pa že omenjeni I. bataljon XXIII. sektorja.¹⁷

Okupatorske postojanke ob progi so morale predvsem nadzorovati progo. Vojaštvo se je naselilo v zasebnih hišah in lesenih barakah, ki so jih začeli graditi ob progi že maja 1941. Kasneje, zlasti po napadu na preserski most 5. decembra 1941, so postojanke utrjevali.

*

Odsek Južne železnice od Zaloga do Rakeka moremo glede na teren, po katerem je speljana, razdeliti na tri odseke: Zalog—Ljubljana, Ljubljana—Preserje, in Preserje — bivša jugoslovansko-italijanska državna meja pri Rakeku. Na prvem odseku so imeli partizani najmanj možnosti za rušenje,

¹² XI. AK, fasc. 655.

¹³ Arhiv Kraljevih karabinerjev v AIZDG, fasc. 189, odslej: CCRR, fasc. 189.

¹⁴ XI. AK, fasc. 655.

¹⁵ Difesa territoriale Udine, glej Ivo Juvančič, VIG, 1954, št. 3, str. 51 sl.

¹⁶ XI. AK, fasc. 655.

¹⁷ VIG, 1952, št. 2, str. 87 sl.

ker je proga speljana po ravnini v neposredni bližini nemško-italijanske demarkacijske črte in Ljubljane. Zato razen sabotaž 17. avgusta in 12. oktobra 1941 ter 3. julija 1942¹⁸ na tem sektorju partizani proge niso rušili. Drugi del proge je speljan po Ljubljanskem barju. Tudi tu je teren raven in ga je okupator lahko kontroliral. Na tem odseku ni objektov, ki bi jih bili partizani mogli rušiti. Edino, če bi bili porušili most na Ljubljani pri Preserju, bi bili za dalj časa pretrgali promet. Na odseku od Preserja do Rakeka je speljana proga po hribovitem in gozdnatem področju. Tu je tudi več objektov, primernih za rušenje: borovniški viadukt, Kraljev most pri Borovnici, most pri Bregu, Štampetov most in več manjših mostov in podvozov.

Ker so vedeli, kako pomemben je reden in nemoten promet za okupatorske oblasti, je bilo prvo delo aktivistov Osvobodilne fronte in partizanskih skupin rušenje prometnih poti. Ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je CK KPS pozval vse Slovence, zlasti delavski razred, naj preprečijo okupatorju, da bi izkoriščal deželo in njene produktivne sile v korist svoje imperialistične armade.¹⁹ Hkrati je CK KP J izdal razglas delavcem, kmetom in državljanom Jugoslavije, v katerem je med drugim pozval: »Radnici na željeznici i ostalim transportnim sredstvima, vi ne smijete biti ovaj kanal kroz koji će prolaziti ubojito oružje i druga ratna sredstva namenjena protiv Sovjetskog Saveza i vas samih.«²⁰

Potrebno bi bilo posebej prikazati delo železničarjev med narodnoosvobodilnim bojem, kajti nekoč najrevolucionarnejši med slovenskim delavskim razredom, so aktivno sodelovali v ljudski revoluciji. Delo železničarjev je še neraziskano, zato bom navedla le nekaj podatkov o delu ljubljanskih železničarjev.

Poziv CK KP J 22. junija 1941 jih je našel pripravljene^{20a}. Po ustanovitvi OF so železničarji ustanavljali terenske odbore OF po vseh enotah na železnici, tako na direkciji, na glavni postaji, v kurilnici, v sekciji za vzdrževanje prog, v železniški nabavni zadrugi, v železniških enotah v Šiški, v Zeleni jami in drugod. Železniška organizacija OF je kasneje sestavljala celo poseben rajon v sklopu Ljubljanskega okrožja. Prav tako so imeli železničarji svoj bataljon Narodne zaščite.^{20b}

Pomembna dejavnost železničarjev-aktivistov OF so bile sabotaže, zakaj bilo je potrebno onesposobiti čimveč lokomotiv in vagonov. Železničarji iz Ljubljane so preskrbeli partizanskim enotam načrte pomembnejših železniških objektov, da so bile njihove akcije uspešnejše, tako načrte preserskega mostu pred napadom leta 1941, podatke o utrdbah na železnici, o okupatorskih transportih, železniška organizacija v Ljubljani je že leta 1941 pripravljala načrt za razrušitev borovniškega viadukta.

Mogoče še pomembnejše kot akcije in sabotaže pa je bilo vzdrževanje zvez med Ljubljano in terenom, kar so železničarji opravljali ves čas okupacije. Prevažali so pošto z javk v Ljubljani na javke na terenu in obratno.

¹⁸ NOB-C, fasc. 529.

¹⁹ SPor 23. junija 1941.

²⁰ Zbornik dokumenta i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom I., knjiga 1, dok. 1.

^{20a} Arhiv Okrajnega odbora Zveze borcev NOV pri Okrajnem odboru Zveze borcev NOV v Ljubljani, fasc. 22-3249, odslej Arhiv OOZB.

^{20b} Primerjaj NOB-C, fasc. 527.

Vrsta pomembnih javk je bila tudi ob Južni železnici, in sicer v Postojni. Preko teh so v glavnem oddajali pošto, namenjeno vodstvu narodnoosvobodilnega boja, kakor tudi ostalim civilnim oblastem in vojaškim enotam na Primorskem in Dolenjskem. V službenih vozovih in na lokomotivah so v železničarje preoblečeni ilegalci zapuščali Ljubljano in se s terena vračali v mesto, odbano z žico.^{20c}

Železničarji so iz Ljubljane odpremili številne vagonne obleke in hrane za partizansko vojsko, tehnični material, tisk in podobno, bodisi, da so jih naložili z blagom, ki so ga zbrali ljubljanski aktivisti OF,^{20c} in je bilo shranjeno v ilegalnih skladiščih na postaji in železniški kurilnici, ali pa so preložili blago iz okupatorjevih transportov. Včasih so odpeljali v partizane cele vagonne hrane, namenjene v okupatorske dežele.^{20d}

Delež železničarjev v boju za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda je zelo pomemben. Potrebno bi ga bilo posebej raziskati. Ker sem se omejila le na partizanske akcije na Južni železnici, sem njihovo delo samo omenila.

Skladno s tem, da je CK KPS pripravljaj oboroženo vstajo že pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, je bila proga razrušena že pred 22. junijem 1941, ko je dvanajstčlanska sabotažna skupina članov SKOJ iz Ljubljane 12. junija odstranila s proge pri Brezovici (glej str. 230) 12 metrov dolgo tračnico.²¹ 22. junija so delavci, ki so popravljali borovniški viadukt, ob novici, da je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, zapustili delo.²² Po pozivu CK KPS so borbene skupine z akcijami nadaljevale, zlasti ko je bil promet vzpostavljen na celotni Južni železnici. Domačini, člani OF, so 24. julija 1941 na progi v bližini Brezovice odvili vijake, odstranili spojke in dvignili kretnice ter s tem za 35 minut prekinili promet.²³ Ponovno so progo razdrli konec julija pri Brezovici in Borovnici.²⁴

Med tem časom se je že utaborila prva partizanska skupina v neposredni bližini proge. 13. julija 1941²⁵ so odšli prvi partizani z Vrhniške na Ljubljanski vrh. Po napadu Nemčije na SZ se jim je pridružila nova skupina²⁶ in skupaj so 7. avgusta pri Rakeku iztirili vagon. Promet je bil ustavljen eno uro in 49 minut, škode pa so povzročili za 388 lir.²⁷ Istega dne je na Rakeku pod

^{20c} Primerjaj Arhiv OOBZ, fasc. 21-3209, 23-3367, 33-446, 25-3535, 31-389.

^{20c} M. Čepe: Spomini na Ljubljano 1941 do 1945, rokopis v Arhivu IZDG, arhiv Tribunale Militare di guerra v Arhivu IZDG, fasc. 336-2788, odslej TMG, Arhiv OOBZ, fasc. 11-1497.

^{20d} Primerjaj Arhiv OOBZ, fasc. 571-56, XI. AK, fasc. 210.

²¹ Arhiv OOBZ, 534-57. Promet je bil preusmerjen s pretovarjanjem na vrhniško progo, ki je do Brezovice speljana po Južni železnici.

²² SPor 28. junija 1941.

²³ SPor 25. jul. 1941, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 8, odslej: Zbornik VI-1, dok. 8, Arhiv Nezgodnega oddelka na Direkciji jugoslovanskih železnic Ljubljana, odslej: DJŽ.

²⁴ SPor 2. avgusta 1941.

²⁵ Tone Vidmar piše v svojih spominih, Krimski partizani v Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1949, str. 1, odslej: Krimski partizani — da so odšli prvi Vrhničani v partizane, tedaj, ko je prišel visoki komisar Grazioli na Vrhniko. To je bilo 15. jul. 1941, ko je Grazioli obiskal Notranjsko, glej »Slovenec« 15. jul. 1941.

²⁶ Krimski partizani, str. 7.

²⁷ DJŽ.

lokomotivo eksplodirala mina. Škode na vlaku ni bilo, promet pa je bil ustavljen za štiri ure.²⁸

9. avgusta je mladinska borbena skupina iz Ljubljane položila mino na progo pri Tobačni tovarni na Viču. Mina je laže poškodovala lokomotivo in tirnico v dolžini 65 cm. Promet je bil prekinjen 51 minut, škode je bilo za 582 lir.²⁹ Dan prej so bili na progi pri Viču odvitvi vijaki.³⁰

Skupini partizanov na Ljubljanskem vrhu se je 10. avgusta 1941 pridružil Tone Vidmar. Po njegovem prihodu so taborišče preselili na Jesenovc.³¹ Z akcijami na progi so nadaljevali. 18. avgusta so blizu postaje Verd porezali trinajst telefonskih in telegrafskih žic v vrednosti 410 lir. Dva dni nato so med Brezovico in Borovnico porezali 16 telefonskih in telegrafskih žic v vrednosti 530 lir.³² 18. avgusta je verjetno ista skupina v bližini viadukta pri Bregu nastavila železniško signalno petardo, ki je eksplodirala ob prihodu motornega vlaka.³³ 21. avgusta pa so v bližini Preserja porezali 19. telegrafskih in telefonskih žic.³⁴

Partizanski skupini na Jesencu se je konec avgusta pridružilo nekaj ljubljanskih aktivistov z Mirkom Bračičem, ki je postal komandir celotne skupine. Pripravili so načrt za večji napad na tovorni vlak. Eksploziva so imeli dovolj. Ko so prišli na progo in položili mino, jih je opazila italijanska patrolja. Tako so se morali po nekaj streljih umakniti pred prihodom vlaka. Ko je general Robotti dobil poročilo o tej preprečeni akciji, je nanj pripisal: »Lepo se nam obeta!« (»Stiam freschi!«).³⁵

2. septembra 1941³⁶ se je Bračičeva skupina, ki je bila osnova poznejši Borovniški četi, preselila v bližino Kožljeka. 7. septembra je postavila na progo med Rakekom in Planino peklenski stroj, ki je poškodoval tir. Promet ni bil ustavljen, ampak le usmerjen na sosedni tir. Škoda je znašala 1288 lir.³⁷ 8. septembra so spet med istima postajama pod tir položili mino, ki je eksplodirala, ko je po sosednem tiru vozil vlak.³⁸ 13. septembra so minirali progo pri Rakeku. Toda še preden je mina eksplodirala, jo je okupator odstranil. Promet je bil prekinjen za nekaj minut.³⁹

*

Ponavljajoče se akcije so prepričale poveljstvo XI. AK, da sistem zavarovanja s stražami in rednimi nadzorovalnimi patroljami ob progi ne zadošča. Zato so 6. avgusta namestili močne zasede na krajih, ki so bili primerni za sabotažne akcije.⁴⁰

²⁸ DJŽ.

²⁹ Spomini Silva Hrasta v Arhivu IZDG, DJŽ.

³⁰ Zbornik VI-1, dok. 125.

³¹ Krimski partizani, str. 7 sl.

³² NOB-C, fasc. 529.

³³ Zbornik VI-1, dok. 137.

³⁴ Zbornik VI-1, dok. 154.

³⁵ Krimski partizani, str. 9, Zbornik VI-1, dok. 146.

³⁶ Tone Vidmar v spominih — Krimski partizani, str. 9 sl. — navaja, da se je preselila ta skupina dan po akciji na tovorni vlak. Po italijanskem dokumentu, glej opombo 35, je bila akcija izvršena 1. septembra 1941 ob treh zjutraj.

³⁷ DJŽ.

³⁸ Zbornik VI-1, dok. 157.

³⁹ DJŽ.

⁴⁰ Zbornik VI-1, dok. 121.

Avgusta 1941 so spremenili teritorialno razdelitev ozemlja divizije Granatieri. Cono Laze, ki je obsegala pretežni del starega obmejnega področja, so 25. avgusta 1941 razširili na celotno ozemlje ob bivši jugoslovansko-italijanski meji, tako da je celotno obmejno področje sedaj zasedla GAF. Meja med GAF in divizijo Granatieri je na Južni železnici ostala pri Štampetovem mostu. V ljubljanski coni divizije Granatieri so bile neposredno ob Južni železnici podcona Vrhnika s poveljstvom 11. artilerijske grupacije XI. AK, podcona Borovnica z inženirsko grupacijo železničarjev, podcona Ljubljana s 1. pešadijskim polkom grenadirjev in podcona Polje z 38. bataljonom črnih srajc. Tudi cono Laze so septembra 1941 razdelili na manjše cone, in sicer na cono Logatec s poveljstvom 9. artilerijske grupacije GAF, na cono Laze s poveljstvom XXIII. sektorja GAF in na cono Cerknica s 17. artilerijsko grupacijo GAF.⁴¹

Poveljstvo divizije Granatieri je 5. septembra 1941 na novo določilo enote, ki naj bi varovale progo od Štampetovega mostu do Ljubljane. Od Štampetovega mostu do Borovnice so še naprej varovale progo enote podcone Vrhnika. Varstvo borovniškega in jelenskega viadukta pri Borovnici je prevzel namesto inženirske grupacije železničarjev, ki je sicer še ostala v Borovnici, a je prevzela nove naloge, 221. TM bataljon. Ta je zavaroval tudi celotni odsek proge Borovnica—Brezovica. Na progo Brezovica—Ljubljana pa je prišel I. bataljon XXIII. sektorja GAF.⁴² Konec septembra sta prišli dve četi 2. pešadijskega polka divizije Granatieri na Vrhniko, 2. četa 1. pešadijskega polka pa na Brezovico.⁴³ Na novo so uredili tudi stražarsko službo. Poleg zased, ki so jih uvedli že 6. avgusta, so sedaj okrepili straže na nevarnejših mestih, ki naj bi se ponoči združile.⁴⁴ Hkrati s temi spremembami je poveljstvo XI. AK sklenilo zaradi napadov na proge streljati talce in določilo, da bo takoj ustreljen vsakdo, ki bo sodeloval pri napadih in sabotajah.⁴⁵

Tako zavarovana je na odseku divizije Granatieri ostala proga z manjšimi spremembami do pomladi 1942, medtem ko imamo na ozemlju GAF 20. novembra 1941 že nove spremembe. GAF v coni Laze, ki je bila doslej pod poveljstvom divizije Granatieri, je bila od 20. novembra 1941 podrejena direktno XI. AK. Ustanovljena je bila posebna cona s poveljstvom v Logatcu, kjer je GAF prevzela organizacijo vojnih operacij, varstvo železnic in drugo. Nova logaška cona je obsegala ozemlje vzdolž stare jugoslovansko-italijanske državne meje, od nemško-italijanske demarkacijske črte na severu do meje s V. armadnim korpusom na jugu. Razdeljena je bila na štiri podcone, in sicer na podcono Logatec s postojankama Logatec in Praprotno brdo, na podcono Rakek s postojankami Ivanje selo, Rakek, Laze in Planina, na podcono Cerknica s postojanko v Cerknici in na podcono Velike Bloke s postojanko v Velikih Blokah.

Za zavarovanje železnice sta skrbeli podconi Logatec in Rakek, ki sta imeli večino postojank ob progi. Garnizija Logatec, kjer je bilo poveljstvo GAF logaške cone, poveljstvo XXIII. sektorja GAF, poveljstvo 1. in 2. bata-

⁴¹ XI. AK, fasc. 655.

⁴² XI. AK, fasc. 845.

⁴³ XI. AK, fasc. 656.

⁴⁴ XI. AK, fasc. 845.

⁴⁵ Med vzroki za ta ukrep navaja Robotti tudi neuspelo akcijo Borovniške čete 1. septembra 1941 pri Verdu (Zbornik VI-1, dok. 146 in 149).

ljona XXII. sektorja, 6. minerski bataljon, 11. kemijska četa in 3. TM četa — skupno 90 oficirjev in 1520 vojakov — je zavarovala progo od Štampetovega mostu do km 608,500 (za kilometerske razdalje glej skico). Garnizija v Lazah, kjer je bila 1. četa II. bataljona XXII. sektorja — 4 oficirji in 172 vojakov — je zavarovala progo od km 608,500 do km 612,800. Garnizija Ivanje selo, kjer je bila 1. četa II. bataljona XXIII. sektorja — 4 oficirji in 137 vojakov — je varovala progo od km 612,800 do km 616,500. Garnizija Rakek, kjer je bil II. bataljon XXIII. sektorja (manj 2 četi) in 646 mitraljeska četa (manj 1 vod) — 18 oficirjev in 340 vojakov — je imela nalogo, varovati progo od km 616,500 do stare jugoslovansko-italijanske državne meje.

Za zavarovanje proge so garnizije preskrbele stalne straže, ki so varovale postaje, podvoze, železniške čuvajnice in podobne objekte, patrolje, ki so zdaj pa zdaj pregledovale odseke proge v dolžini 300 do 1000 metrov in zasede na različnih mestih ob progi.⁴⁶

Te enote GAF so ostale ob progi z manjšimi spremembami do aprila-maja 1943, edinole GAF XI. AK se junija 1942 spremeni v XI. grupacijo GAF.⁴⁷

*

Konec septembra 1941 je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet začelo ustanavljati Krimski bataljon, ki mu je bila priključena tudi Borovniška četa. Ta je ostala na starem terenu in nadaljevala z akcijami. 4. oktobra je minirala progo pri Planini. Iztirila se je lokomotiva in 12 vagonov. Zaradi poškodovane proge je bil promet pretrgan za 13 ur in pol. Povzročena škoda je bila ocenjena na 586.165 lir.⁴⁸ S to akcijo so hoteli partizani preprečiti obisk ljubljanskega velesejma, ki ga je Osvobodilna fronta bojkotirala.⁴⁹

General Robotti je pravilno ocenil nevarnost Krimskega bataljona za Južno železnico, ki je bila za italijansko vojsko v Sloveniji prometna pot življenjske važnosti. Zato je izdal ukaz o prvi italijanski ofenzivi na področje Krimskega bataljona od 6. do 29. oktobra 1941.⁵⁰

Med to ofenzivo je hotel štab Krimskega bataljona po navodilu Glavnega poveljstva pripraviti večjo sabotažno akcijo. Predlagan je bil tudi napad na borovniški viadukt.⁵¹ Toda partizanov je bilo premalo, da bi se spopadli z italijansko posadko v Borovnici. Namesto tega so napadli Lož in Bezuljak. Borovniška četa se je po tem napadu vrnila na Kožljek in se nato umaknila proti Osredku, kjer jo je 29. oktobra napadla italijanska vojska. V boju je padlo šest partizanov. Po tem hudem udarcu se je četa razbila. Trije borci so odšli v Bistro in preživeli skoraj mesec dni v bunkerju v graščinskem seniku.⁵²

Med tem je Glavno poveljstvo pripravilo napad na preserski most. Ukaz za akcijo je dobila Samotorška (Dolomitska) četa. V sestavu je imela nekaj borcev iz Rašiške čete, preostali borci Borovniške čete, ki so se zadrževali

⁴⁶ XI. AK, fasc. 655.

⁴⁷ Primerjaj XI. AK, fasc. 831.

⁴⁸ NOB-C, fasc. 529.

⁴⁹ SPor 11. avgusta 1941, glej še Krimski partizani, str. 9 in Borec 1958, str. 230.

⁵⁰ Dr. Metod Mikuš, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960, str. 227.

⁵¹ Stanko Semič-Daki: Spomini narodnega heroja, Borec 1950, str. 25.

⁵² Krimski partizani, str. 10 sl.

v Bistri, pa so bili določeni za vodiče.⁵³ Pri napadu, ki se je začel okrog polnoči, je sodelovalo 58 partizanov. Razdeljeni so bili v tri skupine. Prva je minirala most, ostali dve sta napadli posadko ob mostu. Eksploziv pa je bil deloma vlažen in zmrznjen, zato ni ves eksplodiral, čeprav ga je miner dvakrat prižgal. Most se je le deloma zrušil v Ljublanico. Promet je bil prekinjen 15 ur in 20 minut, škode je bilo za 25.000 lir. Štirje italijanski vojaki 221. TM bataljona so bili ubiti, štirje pa ranjeni.⁵⁴ Po napadu se je Samotorška četa umaknila nazaj v Dolomite, ostanki Borovniške čete pa na Kozljek.⁵⁵

Rušenje preserskega mostu je bil najširše zasnovan napad na Južni železnici 1941. leta. Čeprav ni popolnoma uspel, je vzbudil pri okupatorju precejšnjo zaskrbljenost. General Robotti je v svojem povelju 8. decembra 1941 naročil, da je potrebno na tako akcijo silovito in neizprosno reagirati.⁵⁶ Karabinjerji in agenti policije so naslednje jutro 5. decembra 1941 začeli s preiskavami. Trumoma so zapirali ljudi, ki o akciji niso ničesar vedeli. Aretirance so izročili vojaškemu vojnemu sodišču II. armade v Ljubljani, ki je 7. marca 1942 obsodilo 28 popolnoma nedolžnih ljudi na smrt, 12 na dosmrtno ječo, 4 na 30 let zapora, 5 na 8 let in enega na 3 leta zapora, 2 na 3 leta poboljševalnice, 17 pa je bilo oproščenih. 16 na smrt obsojenih so 10. marca 1942 ustrelili v Gramozni jami, ostale so pomilostili.⁵⁷

Italijanom je napad na preserski most dokazal, da njihovo zavarovanje ne zadošča. Enote, ki so varovale progo, tudi niso bile dovolj povezane. Razen železniške vojaške enote iz Borovnice, ki je prišla ob 1,30 uri, ni prišla napadeni straži na pomoč nobena druga enota, čeprav je bilo streljanje slišati celo na Vrhniko. Poveljstvo XI. AK je podvomilo tudi v zanesljivost zavarovanja borovniškega viadukta, zato ga je 8. decembra izročilo v varstvo osebno komandatu divizije Granatieri.⁵⁸

Ker lesene barake ob napadu niso zavarovale vojakov pred mitraljeskim ognjem, je poveljstvo XI. AK izdalo tudi posebna navodila za gradnjo utrjenih bivališč za vojake. Vsako vojaško bivališče, zlasti barake, naj ogradijo z nasipom iz kamenja in zemlje, ki bo zavaroval vojake pred napadi.⁵⁹ Da bi bila dela pri utrjevanju čimprej končana, so ob progi namestili dodatne inženirske enote: v Kozarje 2. četo VII. delavskega bataljona (Artieri) XI. AK, na postajo Preserje 13. inženirsko četo železničarjev, v Logatec in Borovnico pa XIV. delavsko skupino (gruppo).⁶⁰

10. decembra 1941 je kraljeva kvestura ustanovila za boj proti partizanom premične policijske oddelke. Enega teh oddelkov je namestila tudi v Borovnico.⁶¹

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Zbornik VI-1, dok. 201, NOB-C, fasc. 529.

⁵⁵ Zbornik VI-1, dok. 75, glej še Krimski partizani, str. 15 sl.

⁵⁶ Zbornik VI-1, dok. 201.

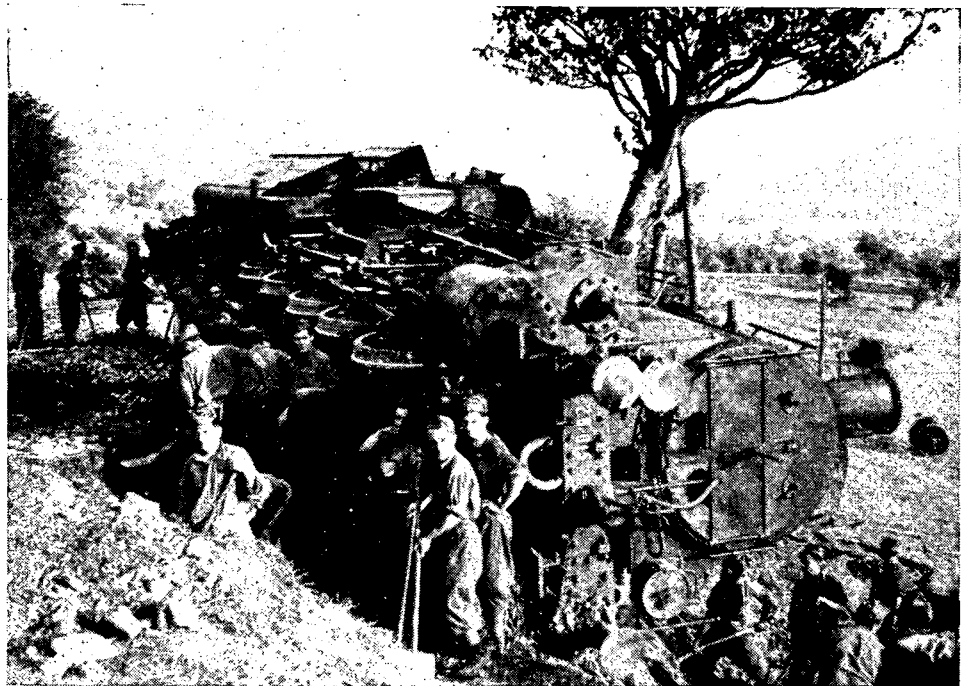
⁵⁷ TMG, fasc. 273, Kronika Borovnice. Ko so usmrtili na smrt obsojene, je Glavno poveljstvo, ko je zvedelo za dogodke, izjavilo, da ni nihče, ki je bil v procesu zaradi napada na preserski most obsojen, pri napadu na most sodeloval, niti ni bil s čimer koli udeležen v predpripravih za napad. Glej SPor z dne 17. marca 1942.

⁵⁸ Zbornik VI-1, dok. 200, 201, 202.

⁵⁹ XI. AK, fasc. 656.

⁶⁰ XI. AK, fasc. 884.

⁶¹ XI. AK, fasc. 656.



Prevrnjena lokomotiva št. 28-015 na progi pri Rakeku — posledica partizanske akcije dne 4. okt. 1941. (Dokumentiral Tone Vidmar-Luka, Borce 1958 str. 230, glej še NOB-C, fasc. 529)

Partizani, ki so po akciji na preserski most odšli na Kožljek, so postali jedro novega bataljona. Ta se je januarja 1942 začel imenovati III. partizanski ali Šerčerjev bataljon. Konec januarja je štel skoraj 140 borcev. Komandant bataljona je bil Miloš Zidanšek. Okoli 15. januarja je bataljon kljub ostri zimi začel z akcijami. Razporedil se je na ozemlju Pokojišče—Rakitna—Šentvid—Sv. Trojica—Kožljek, ki je obsegalo okrog 30 vasi in naselij. Ko je okupator zaslutil prisotnost novega bataljona, je začel pošiljati proti njemu patrolje. Te so se spopadle s partizanskimi zasedami 15. januarja na Bezuljaku in 16. januarja na Otavah nad Cerknico.⁶² Ko je okupator tako ocenil sile bataljona, je pripravil ofenzivo, ki jo je začel 2. februarja 1942.

Medtem je tudi Šerčerjev bataljon pripravil akcijo. V noči na 2. februar je napadel postajo Verd. 1. februarja 1942 je bataljon s 132 borci⁶³ odšel iz svojega taborišča preko Padeža, Zavrha in Pokojišča na Verd. Borci so bili oboroženi s puškami in zbrojevki, nekateri so imeli snežne plašče. Napad je vodil Miloš Zidanšek. Hoteli so napasti in onesposobiti italijansko posadko, nato pa ustaviti vlak s cisternami in ga z vso hitrostjo pognati proti Borovnici, da bi se viadukt zaradi svoje krivine in hitrosti vlaka zrušil. Podatke o številu in razmestitvi italijanske posadke na postaji jim je preskrbelo

⁶² Zbornik VI-2, dok. 15.

⁶³ Arhiv Glavnega štaba NOV in POS v Arhivu IZDG, fasc. 1, odslej: GŠ, fasc. 1.

železniško osebje.⁶⁴ Italijanska posadka je štela 30 grenadirjev, 21 jih je branilo glavno postajno poslopje, med njimi dva oficirja, 9 pa jih je bilo v stražarnici pri viaduktu, oddaljeni kakih 200 metrov od postaje.⁶⁵

Okrog 1. ure ponoči so se partizani razporejali v napad, toda italijanska patrolja jih je prežgodaj opazila. Ko so partizani spoznali, da so jih opazili, so začeli napadati postajno poslopje in stražarnico pri nadvozu. Streljali so zlasti v okna prvega nadstropja postajnega poslopja, kjer so stanovali italijanski vojaki. Pri tem sta bila ubita dva grenadirja in poročnik. V stražarnici so bili ranjeni trije grenadirji. Ko so partizani onesposobili obe posadki, so zasedli pritlične prostore postaje in uničili opremo ter pretrgali vse telefonske in telegrafske zveze. Minerji so med tem minirali progo. Vendar je niso dovolj porušili, pretrgali so le približno 80 cm spojne proge med parno in neparno tirnico v bližini sredine kretnice. V tem je pripeljal vlak s cisternami na postajo. Partizani so streljali vanj iz vsega razpoložljivega orožja. Sredstva, ki so jih imeli, pa so se izkazala kot neprimerna. Pretrgana proga ni vplivala na vožnjo vlaka, streljanje pa je povzročilo le nekaj lukenj na treh cisternah in neznatno škodo na lokomotivi. Ko je strojevodja opazil, da je postaja napadena, je povečal hitrost vlaka in se hitro umaknil. Takoj za tem je pripeljal mimo vojaški vlak, na katerega so partizani prav tako streljali. Ranili so okrog 25 oseb.⁶⁶ Okrog 2. ure, po končanem napadu so se partizani umaknili proti Padežu in vodili s seboj dva ujetnika.⁶⁷

Železniški direkciji v Ljubljano je bilo sporočeno, da so bile prestreljene tri cisterne, lokomotiva in službeni voz ter da so bile na postaji uničene vse naprave in prerezani telefonski vodi. Promet je bil prekinjen za 4 ure 37 minut, škode je bilo za 40.000 lir.⁶⁸

Ker so bile italijanske enote že pripravljene za ofenzivo, so na partizanski napad hitro in močno reagirale. Partizane, ki so napadli postajo Verd, sta zasledovala V. inženirski bataljon in II. bataljon I. polka grenadirjev. Medtem pa so druge enote divizije Granatieri začele s pripravljeno očiščevalno akcijo, ki je trajala do 10. februarja.⁶⁹ Pri tem so Šercerjev bataljon razbili, ne pa uničili. Razdelil se je v dva polbataljona, eden se je umaknil na področje nad Loško dolino, drugi pa v Krvave peči. Zato do pomladanske ofenzive na Južni železnici ne zasledimo partizanskih akcij.

*

6. februarja 1942 je poveljstvo XI. AK izdalo znani načrt »Primavera«. Z njim so se hoteli zavarovati pred pričakovano pomladansko partizansko ofenzivo. Določili so vrsto ukrepov za primer partizanskega napada, ki bi jih izvedli v dveh fazah. Glavni namen tega načrta je bil odpraviti majhne postojanke, tiste pa, ki so varovale pomembne objekte, pa močno utrditi in zbrati vse sile armadnega korpusa v majhno število močnih garnizij, ki bi ne imele manj moštva od dveh bataljonov. Nastanjene bi bile v primerno utrjenih postojankah, da bi se mogle same braniti in obenem organizirati manever-

⁶⁴ Arhiv OOBZ.

⁶⁵ Zbornik VI-2, dok. 146.

⁶⁶ Zbornik VI-2, dok. 140.

⁶⁷ Zbornik VI-2, dok. 146, 19, 138, GŠ, fasc. 1.

⁶⁸ Borec 1958, str. 88.

⁶⁹ Zbornik VI-2, dok. 146.

ske skupine za akcije v nezasedenih predelih. Za zavarovanje prometnih poti bi po načrtu »Primavera« uporabili predvsem mehanizirana sredstva. Ker so nameravali odpraviti vse majhne postojanke, so pričakovali, da bodo partizani napadali predvsem komunikacije. Načrt je določal, da bodo zavarovanje železnic omejili zgolj na tri pomembnejše proge v Sloveniji, med katerimi je bila na prvem mestu proga Rakek—Ljubljana—Zalog.

Enote, ki so bile na Južni železnici, naj bi se po načrtu »Primavera« združile v tri velike garnizije: Rakek, Logatec, Borovnica in v Ljubljani. Na Rakeku bi se utrdili: poveljstvo 7. artilerijske grupe^{69a} GAF, II. bataljon XXIII. sektorja, VIII. minerski bataljon, 646. mitraljeska četa, CX. mitraljeski bataljon in dve lahki bateriji GAF. V Logatcu bi se združili: poveljstvo GAF, dva bataljona XXII. sektorja GAF, 6. minerski bataljon, ena četa 248. TM bataljona, in LI. artilerijski divizion kalibra 105-32. Borovniška garnizija pa bi po načrtu »Primavera« imela II. bataljona 1. polka grenadirjev, V. železniški bataljon, II. bataljon XXI. sektorja GAF, 7. delavski bataljon, 221. TM bataljon in eno baterijo 13. artilerijskega polka ter maneversko skupino z motornimi vozili. Glavna naloga te garnizije je bila popolnoma zavarovati viadukt in druge objekte v Borovnici in okolici.⁷⁰ Ta načrt združevanja postojank na Južni železnici je bil kljub partizanski ofenzivi v prihodnjih mesecih samo deloma uresničen.

Načrt »Primavera« je dopolnjevala tudi tako imenovana okrožnica »3C« II. armade z dne 1. marca 1942. V njej so bila zbrana vsa splošna navodila vojski, kako naj ravna na okupiranem ozemlju. Boj proti partizanom naj šteje za enakega boju na frontah, zato naj bodo vojaške operacije dosledno pripravljene in uspešne. Okrožnica je navedla vse možne oblike boja in represalij za zadušitev narodnoosvobodilnega boja na okupiranem ozemlju: streljanje talcev, požiganje domov, izseljevanje civilnega prebivalstva, tudi celih družin in vasi. Med ukrepi za zavarovanje železniškega prometa je bilo tudi prepovedano civilnim osebam zadrževati se ob železniških progah.⁷¹

V smislu navodil so začele vojaške oblasti koncentrirati vojaštvo in pospešeno graditi utrdbe. Enote, ki so že utrjevale progo, so okrepili tako, da imamo na Južni železnici v tem času: 2. četo VII. delavskega bataljona, ki je že 11. decembra 1941 začela z utrjevalnimi deli na progi pri Kozarjah, 13. železniško četo, ki je utrjevala postajo v Preserju od 8. decembra 1941. leta,⁷² VI. minerski bataljon in 15. minerska četa sta utrjevala progo pri Logatcu, 1. pionirska četa VII. delavskega bataljona v Borovnici (kasneje je bil VII. delavski bataljon v celoti premeščen iz Rovt v Borovnico),⁷³ VIII. minerski bataljon iz Cerknice je dobil nalogo utrditi garniziji na Rakeku in Cerknici. Na vsem sektorju Rakek—Logatec—Borovnica je bila razporejena 14. delavska skupina.⁷⁴

18. marca 1942 so prišle iz odpravljenih postojank nekatere enote v garnizije ob Južni železnici: v Borovnico sta se preselili 1. in 2. četa II. bataljona

^{69a} Menim, da je prevod raggruppamento = grupa v zborniku (glej opomba 70), napačen. »Raggruppamento« prevajam z »grupacija«, »gruppo«, ki je manjša enota pa z grupo (skupina).

⁷⁰ Zbornik VI-2, dok. 159.

⁷¹ Zbornik VI-2, dok. 145.

⁷² XI. AK, fasc. 884, fasc. 886.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ XI. AK, fasc. 884, fasc. 886.

XXI. sektorja GAF iz Polhovega Gradca in Horjula,⁷⁵ na Brezovico 86. baterija GAF iz Dobrove, in v Polje 4. četa I. bataljona XX. sektorja GAF iz Ježice.⁷⁶

19. marca 1942 je poveljstvo XI. AK ukazalo, naj se garniziji Vrhnika in Borovnica štejeta za enotno garnizijo, prav tako Cerknica in Rakek. Proga naj ostane enako zavarovana, okrepijo naj le stalne straže in, kjer je le mogoče, naj se mali oddelki za varstvo proge združijo v vode in čete.⁷⁷

Na področju GAF so bile enote približno enako razporejene kot novembra 1941. Zato je poveljstvo GAF prosilo tedaj XI. AK za okrepitev z inženirskimi enotami in za vrnitev enot GAF,⁷⁸ ki so bile dodeljene na Golovec za graditev žične meje okrog Ljubljane.

V začetku maja 1942, ko se je začela partizanska ofenziva, je bilo zavarovanje proge po načrtu »Primavera« delno urejeno. Enote za zavarovanje so bile zbrane namesto v treh v osmih garnizijah ob progi. Delile so se na običajne (presidi normali) Borovnica, Vrhnika, Logatec in Rakek—Cerknica — to je tiste, ki bi bile na tem ozemlju tudi, če ne bi bilo proge. Druge — Podpeč, Notranje gorice, Ivanje selo, in Laze — pa so bile postavljene izključno za varstvo železnice (presidi a protezione delle comunicazioni ferroviarie). Toda poudariti moramo, da so tudi običajne garnizije ob progi sodelovale pri varovanju proge.⁷⁹

Garnizije so namestile ob progi vsaka na svojem območju stalne (reparti o nuclei fissi) in premične straže (reparti o nuclei mobili) in rezervne oddelke (rincalzo) ter oddelke za popravljanje porušene proge. Stalne straže so varovale postaje, javne objekte, železniške naprave in neposredno okolico proge. Premične straže so se premikale med stalnimi stražami, pregledovale progo in teren okrog nje ter okolico objektov. Rezervni oddelki so bili dodeljeni stalnim in premičnim stražam, kjer in kadar je bilo potrebno, prav tako oddelki, ki so popravljali porušeno progo. Vse te straže in oddelki niso smeli biti manjši od desetine (squadra); premičnim stražam je ponoči poveljeval oficir. Stalne straže so bile namēščene na postajah in v železniških čuvajnicah ali pa v utrjenih bunkerjih ob progi, ki so bili zavarovani z okopi in žico. Te postojanke so morale biti tako oborožene in pripravljene za obrambo, da je posadka v primeru napada lahko vzdržala, dokler ji ni prišla na pomoč druga posadka ali rezervni oddelek. Ker so partizani napadali največ z bombami, puškami in mitraljezi, so posvetili največ pozornosti obrambi na bližino. Teren okrog bunkerjev so očistili, posekali grmovje, drevju odsekali spodnje veje, kasneje pa popolnoma posekali. Ponoči so teren okrog objektov osvetljevali vsaj z raketami. Prav tako so poskrbeli za dobro zvezo med postojankami. Napeljali so telefon ter uporabljali zvezo preko radia in z optičnimi sredstvi. Enako kot stalne straže so se utrdile tudi premične straže ter oddelki za rezervo in popravljanje prog, ki so imeli svoje delovno področje izven stalnega bivališča. Patrulje so podnevi in ponoči nadzorovale progo z obhodi. Ponoči in v megli so se na obhodih združile, ob napadu pa so se zavarovale v utrjenih bunkerjih.⁸⁰

⁷⁵ 5. četa II. bataljona XXI. sektorja je bila tu že od februarja 1942. (Kronika Borovnice.)

⁷⁶ XI. AK, fasc. 884.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ XI. AK, fasc. 658.

⁷⁹ XI. AK, fasc. 844.

⁸⁰ XI. AK, fasc. 831.

Na ozemlju GAF je bilo do konca maja 1942 zgrajenih 28 bunkerjev, od tega 10 s stalnimi stražami, 8 s premičnimi in 10 s sestavljenimi stražami (stalne in premične straže, nuclei misti). Poleg tega je bilo na tem odseku 26 železniških čuvajnic, ki so jih verjetno tudi uporabljali za nastanitev vojaških oddelkov, ker je bila večina povezanih v vojaško telefonsko mrežo.⁸¹

*

V zgodnji pomladi 1942 je zaradi uspešnega delovanja CK KPS, ki si je prizadeval mobilizirati ves narod za pomladansko vstajo, vzporedno s politično mobilizacijo rasla tudi slovenska narodnoosvobodilna vojska. Po končani izredno ostri zimi je slovensko partizanstvo doživelo silen razvoj.⁸²

Po italijanskih čistkah februarja 1942 je bil prvi Šercerjev polbataljon nad Loško dolino, drugi pa v Krvavih pečeh. Tega v Krvavih pečeh so Italijani ponovno napadli sredi marca 1942, a se je srečno prebil iz italijanskega obroča in se 19. marca pridružil prvemu polbataljonu na Travnji gori. Tu se je bataljon 22. marca reorganiziral. Ustanovljene so bile tri čete, poleg tega je imel še Proletarski udarni vod (Leteča patrolja), Minerski vod in Primorsko skupino. Prva četa je odšla na Dolenjsko, Leteča patrolja na križarjenje od Loške doline do Ljubljanskega barja, Minerski vod na progo med Ortnekom in Velikimi Laščami. Drugi partizani so se premaknili na področje Krim—Mokrec. Tu se je skupina povečala, tako da se je ob ustanovitvi Notranjskega odreda 4. aprila 1942 formirala v I. bataljon Notranjskega odreda —bataljon Ljuba Šercerja. Ta se je zadrževal vzhodno od proge Ljubljana—Rakek, na področju Bloška planota—Mokrec—Krim—južni rob Ljubljanskega barja. Njegova 4. četa pa je delovala na področju zahodno od proge in je pozneje prerastla v IV. bataljon Notranjskega odreda. Tako je bilo stanje ob Južni železnici, ko so se partizanske enote začele pripravljati na svojo pomladansko ofenzivo.⁸³

Glavno poveljstvo je izdelalo operacijski načrt za osvoboditev velikega dela slovenskega ozemlja. Skladno s tem načrtom je štab III. grupe odredov 24. aprila izdal odlok, s katerim je med drugim ukazal, naj enote neprestano izvajajo sabotažne akcije zlasti na železnicah. Če zaradi pomanjkanja razstreliva in ustreznih priprav proge ne morejo minirati, naj odvijajo tračnice, uničujejo signalne naprave in drugo. S temi in podobnimi akcijami bi prisilili sovražnika v defenzivo.⁸⁴ Bataljon Ljuba Šercerja je ves čas partizanske ofenzive ostal na področju Južne železnice in izpolnjeval odlok štaba III. grupe odredov. Rušil je progo, napadal italijanske vojaške postojanke in branil mejo osvobojenega ozemlja, ki je za svojega največjega obsega maja in junija 1942 segalo do Ljubljanskega barja in Južne železnice.

10. maja 1942. je 3. četa bataljona uničila 40 metrov telegrafske in telefonske žice nad Bistrom in obstreljevala postajo Verd.⁸⁵ Naslednji dan je ista

⁸¹ XI. AK, fasc. 831. Za odsek proge na ozemlju divizije Granatieri nisem našla podatkov o stanju zavarovanja v tem času.

⁸² Glej: Dr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, str. 354.

⁸³ Dr. Metod Mikuž, nav. delo, str. 358 sl., isti, Italijanska ofanziva protiv narodnoosvobodilne vojske Slovenije od 16. jula do 4. novembra 1942. godine, VIG, 1950, št. 1, str. 50 sl., odslej: Dr. M. Mikuž, VIG, 1950, št. 1, str. 50 sl.

⁸⁴ Zbornik VI-2, dok. 60.

⁸⁵ Dnevnik Toneta Vidmarja v GŠ, fasc. 1, odslej: Dnevnik T. Vidmarja.

četa med postajama Logatec in Planina minirala progo. Uničena je bila lokomotiva in oba tira. Promet je bil prekinjen za 2 uri in 54 minut, škoda pa je bila ocenjena na 2000 lir.⁸⁶

13. maja je ista četa minirala progo pri Verdu. Tokrat sta se iztirili dve lokomotivi in štirje vagoni transportnega vlaka z vojnim materialom. Zaradi poškodovane proge je bil promet ustavljen za 6 ur in 45 minut, škode pa je bilo za 15.000 lir.⁸⁷

15. maja je 2. četa Šercerjevega bataljona obstreljevala tovorni vlak med Preserjem in Borovnico. Prestreljeni sta bili dve cisterni in lokomotiva. Povzročeno je bilo za 300 lir škode.⁸⁸

16. maja je bilo več akcij: 4. četa (Horjulska četa) je obstreljevala postajo Verd, kar je izzvalo italijansko topništvo, ki je nekaj ur streljalo na postajo in uničilo vojaško skladišče na Verdu. 3. četa je iztirila mednarodni brzi vlak med Logatcem in Planino. Promet je bil prekinjen za 13 ur in pol, škoda je znašala 29.015 lir,⁸⁹ nato je četa obstreljevala vojaške barake na Dolu, kjer je ubila italijanskega oficirja in vojaka. Hkrati je napadla tudi italijansko stražo pri Bregu. 2. četa pa je obstreljevala postajo v Preserju in vojaško posadko ter karabinjersko postajo v Podpeči. Vojaštvo in karabinjerji so se zaradi tega poskrili in partizani so naslednji dan zasedli kraje ob železnici. S tem se je osvobojeno ozemlje razširilo do Preserja, kjer so partizani zaplenili tudi pošto.⁹⁰

Za obrambo tega dela osvobojenega ozemlja je štab Šercerjevega bataljona 18. maja določil 2. in 3. četo. 3. četa naj bi stalno napadala progo in obenem vpadala proti Vrhniki.⁹¹ 4. četa naj bi zasedla položaje pri Dobcu in rušila progo na odseku Rakek, Laze in Logatec.⁹² Čeprav je sodeloval pri obrambi tega dela osvobojenega ozemlja ves bataljon, moramo pripomniti, da je akcije na progi opravljala 2. četa, ki se je stalno zadrževala na območju Preserje—Kamnik—Prevalje—Borovnica. 1. četa je ves čas branila osvobojeno ozemlje pri Igu. 3. četa je ostala do 3. junija v glavnem na sektorju Topol—Lašče—Padež—Otave—Šentvid. V tem času je enkrat minirala progo pri Planini, nato se je premaknila proti Borovnici ter nekaj dni pomagala 2. četi, potem pa spet odšla proti Cerknici, Rakeku in Logatcu. 4. četa, ki je prišla iz Dolomitov in je bila 18. maja na sektorju neposredno ob progi, se je nato umaknila preko proge nazaj v Dolomite. 5. četa, ki je operirala na terenu Škofljica—Mokrec je prerastla v bataljon in se 23. maja preimenovala v V. bataljon Notranjskega odreda. Zato je bila 24. maja formirana nova 5. četa, ki je 27. maja že začela z akcijami v Podpeči. 5. junija se je ta četa preimenovala v 4. četo (prejšnja 4. četa, ki je odšla v Dolomite je prav tako prerasla v bataljon in se je 5. junija preimenovala v IV. bataljon Notranjskega odreda).⁹³ Tako so rastle in se premikale partizanske enote na tem odseku Južne

⁸⁶ NOB-C, fasc. 529.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam. T. Vidmar navaja v svojem dnevniku datum 14. maj 1942.

⁸⁹ NOB-C, fasc. 529.

⁹⁰ Vsi podatki o akcijah so iz dnevnika T. Vidmarja, razen cenitev povzročene škode in čas prekinitve prometa. To citiram spróti.

⁹¹ Zbornik VI-2, dok. 90.

⁹² Zbornik VI-2, dok. 91.

⁹³ Zbornik VI-2, dok. 124.

železnice v obdobju partizanske ofenzive, ko je bila partizanska aktivnost na višku.

18. maja so trajale akcije ves dan. Še ponoči je bila napadena postojanka 221. TM bataljona pri Podpeči, ranjen je bil italijanski poročnik.^{93a} Nato je bila napadena še postaja Verd. Pri tem je bilo povzročeno za 500 lir škode. Promet je bil ustavljen za 4 ure in 34 minut.⁹⁴ Za tem je bil promet prekinjen še 4 ure in 20 minut zaradi streljanja med postajama Notranje Gorice in Verd. Partizani so tu prerezali tudi pet telefonskih žic v vrednosti 150 lir.⁹⁵

19. maja je 2. četa napadla transport italijanskih vojakov, ki so potovali iz Grčije v Ljubljano. Ti so se spopadli s partizani. Ranjena sta bila dva italijanska vojaka, partizani niso imeli izgub.⁹⁶

20. maja so partizani napadli čuvajnico ob progi med Verdodom in Logatcem,⁹⁷ 21. maja pa so pri Borovnici iz zasede napadli skupino italijanskih vojakov, pet jih je padlo.⁹⁸ Istega dne je 2. četa uničila sovražno patroljo petnajstih vojakov v gozdu nad Preserjem. Zaplenili so štirinajst pušk in puškomitraljez.⁹⁹

Partizanske akcije so vznemirile generala Robottija. Konec maja se je odločil, da poveča število vojaštva za zaščito železniških komunikacij (glej str. 249), uvedel je spremstvo na vseh potniških, vojaških in transportnih vlakih, ki so prevažali gorivo in dodelil spremstvo železniškemu osebju, ki je popravljalo progo. Ugotavljal je, »da zahteva izvajanje podobnih ukrepov za vse ozemlje Slovenije tako razsipanje sil, da jih očitno ne bo mogoče nadomestiti s prihodom divizije ‚Macerata‘.« Zahteval je še nove sile, s katerimi bi uničil partizanske enote.¹⁰⁰

Ker je v tem času Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet zvedelo, da namerava italijanska vojaška komanda prepeljati v Slovenijo dve novi diviziji in odpeljati iz Ljubljane vse za orožje sposobne moške na prisilno delo, je odločilo, da partizanske enote preprečijo te okupatorjeve načrte in uničijo progo ter cesto Ljubljana—Trst.¹⁰¹

21. maja 1942 je bil v gramozni jami ustreljen organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič. Naslednji dan je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo dnevno povelje, s katerim je pozvalo partizanske enote, naj z akcijami počastijo njegov spomin, in določilo, naj se partizanska aktivnost v prihodnjih tednih imenuje »kampanja Toneta Tomšiča«.¹⁰² Ker je bila v tistem obdobju najvažnejša naloga partizanskih enot uničevanja prometnih žil, naj partizani glavno železniško progo Trst—Ljubljana—Karlovac med kampanjo Toneta Tomšiča pretrgajo vsaj na štirih mestih, in sicer pri Rakeku, Borovnici, Višnji gori in v Beli Krajini.¹⁰³

^{93a} XI. AK, fasc. 660.

⁹⁴ NOB-C, fasc. 529.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Dnevnik T. Vidmarja in Zbornik VI-3, dok. 136.

⁹⁷ Zbornik VI-3, dok. 186.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Anton Vidmar, Borbe krimskih partizana za vreme treče neprijateljske ofanzive u Sloveniji, VIG, 1951, št. 2, str. 102, odslej: A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 102.

¹⁰⁰ Zbornik VI-2, dok. 182.

¹⁰¹ Zbornik VI-2, dok. 102.

¹⁰² SPor 1. junija 1942.

¹⁰³ GŠ, fasc. 3.

S tem dnevom so krimske partizanske enote še pomnožile svoje napade na progo, hkrati pa so branile osvobojeno ozemlje in z neprestanimi napadi prisilile okupatorske enote, da so ostale v svojih postojankah v Ljubljani, Borovnici, Blokah, Cerknici in Logatcu.¹⁰⁴ Poskušale so sicer izpadati, tako 2. junija v okolico Preserja in 9. junija v Kamnik pod Krimom, vendar so bile odbite.

22. maja so partizani z miniranjem razrušili okrog 50 metrov proge med Rakekom in Planino. Promet je bil prekinjen skoraj za 6 ur.¹⁰⁵ Istega dne je bil pri Logatcu napaden vlak, promet je bil prekinjen za 3 ure, na vlaku je bilo povzročeno za 100 lir škode.¹⁰⁶ 26. maja je bila napadena italijanska garnizija v Podpeči.¹⁰⁷ Istega dne je 4. četa na prehodu proge v Dolomite pobrala ob progi 700 metrov telefonske žice.¹⁰⁸ 27. maja je bila napadena straža na viaduktu pri Paku, kjer je bil ubit italijanski korporal¹⁰⁹ in obstreljevana straža na progi Preserje—Borovnica. Obenem je 2. četa uničila telefonske in telegrafske zveze med Ljubljano in Postojno.¹¹⁰ 29. maja je 3. četa pri Planini minirala progo. Promet je bil prekinjen za eno uro in 11 minut, škoda pa je znašala 300 lir.¹¹¹ 30. maja je vlak pri Brezovici zapeljal na oviro na tračnicah.¹¹²

Grenadirji 2. pešadijskega polka so začeli z očiščevalnimi akcijami. 2. junija so se spopadli z 2. in 5. četo pri Preserju. Dva grenadirja sta bila mrtva, pet pa ranjenih,¹¹³ Šercerjev bataljon je imel sedem mrtvih, dva v 2. četi, pet pa v 5. četi, dva iz 5. čete sta bila pogrešana.¹¹⁴

Istega dne je bila minirana proga med postajama Rakek in Logatec. zvečer pa so partizani streljali na stražo ob progi med Logatcem in Verdom.¹¹⁵ 3. junija je bil prekinjen promet za eno uro in 5 minut zaradi streljanja pri Planini.¹¹⁶ Tedaj je prišla na področje Preserje—Borovnica 2. četa na pomoč 3. četa, ki je še istega dne napadla pri Dolu in Borovnici delavce in italijanske vojake, ki so sekali gozd ob železnici.¹¹⁷ 5. junija ponoči je bil poškodovan tir med Verdom in Logatcem. Promet je bil prekinjen za 35 minut, škoda je znašala 200 lir.¹¹⁸ 2. četa je streljala na brzi vlak, s katerim so se vozili italijanski oficirji.¹¹⁹ 6. junija je 3. četa minirala progo pri Dolu in Borovnici. Iztiril se je tovorni vlak. Lokomotiva je bila močno poškodovana.¹²⁰ Pri Preserju je bil napaden brzi vlak za Budimpešto, lokomotiva je bila večkrat prestreljena.¹²¹ Ponoči so se partizani spet spopadli z italijansko stražo pri

¹⁰⁴ A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 102.

¹⁰⁵ Zbornik VI-3, dok. 136.

¹⁰⁶ Borec, 1958, str. 85.

¹⁰⁷ Zbornik VI-2, dok. 138.

¹⁰⁸ Zbornik VI-2, dok. 124.

¹⁰⁹ Zbornik VI-3, dok. 138.

¹¹⁰ Dnevnik T. Vidmarja.

¹¹¹ NOB-C, fasc. 529.

¹¹² DJŽ.

¹¹³ Zbornik VI-3, dok. 145.

¹¹⁴ Dnevnik T. Vidmarja.

¹¹⁵ Zbornik VI-3, dok. 166.

¹¹⁶ NOB-C, fasc. 529.

¹¹⁷ Zbornik VI-2, dok. 124.

¹¹⁸ NOB-C, fasc. 529.

¹¹⁹ Zbornik VI-2, dok. 124.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ Zbornik VI-3, dok. 145.

Sv. Ani in Sv. Jožefu nad Preserjem, en stražar je bil ubit, dva pa ranjena.¹²² 7. junija je bil zaradi obstreljevanja proge nekaj ur ustavljen promet, pretrgani so bili telefonski in telegrafski vodi.¹²³ Okoli dveh so partizani v bližini Dola pri Borovnici iztirili lokomotivo postojnskega vlaka in ga hkrati tudi napadli.¹²⁴ Promet je bil prekinjen za 5 ur, škoda je znašala 3911 lir.¹²⁵ V isti noči je bil mitraljiran brzi vlak na odseku Preserje—Brezovica.¹²⁶ 8. junija so partizani napadli stražarnico pri Bregu in ranili dva italijanska vojaka. Obstreljevali so tovorni vlak med Borovnico in Verdóm ter poškodovali lokomotivo.¹²⁷ 9. junija so spet mitraljirali tovorni vlak in poškodovali lokomotivo,¹²⁸ naslednji vlak pa je naletel na ovire na progi.¹²⁹ 11. junija so partizani v bližini mostu pri Borovnici streljali na vlak, dva karabinjerja sta bila ranjena.¹³⁰ Ponoči 12. junija so partizani streljali na italijanske posadke v Borovnici in vaseh Dol in Breg ter ranili šest Italijanov. Zjutraj so eno uro napadali italijansko oporišče Sv. Ano nad Preserjem in ranili enega vojaka. Pretrgali so telegrafske in telefonske zveze z železniškimi postajami.¹³¹ Partizani so se spopadli z italijanskimi vojaki tudi med postajama Brezovica in Borovnica, zaradi česar je bil ustavljen promet. Lokomotivo, ki so jo Italijani poslali, da bi pregledala progo, so partizani napadli in se je morala vrniti na postajo v Borovnici.¹³²

V juniju 1942 je število borcev III. grupe odredov močno naraslo, zato je Glavno poveljstvo na njenem ozemlju ustanovilo novo, V. grupo odredov. Obema je 26. junija 1942 določilo naloge. Tudi za prihodnje je bila najnujnejša naloga III. grupe odredov uničevanje Južne železnice, kar je bila po naredbi Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet tudi v mednarodnem pogledu najvažnejša naloga slovenskih partizanov. S tem bi kot zavezniki Rdeče armade preprečevali dovažanje vojaštva in materiala na Vzhodno fronto.¹³³

Nedvomno je bil za partizanske akcije najprivlačnejši borovniški viadukt. Železniška partijska organizacija v Ljubljani je že leta 1941 proučevala, kako bi bilo mogoče porušiti borovniški viadukt, s čimer bi bil promet pretrgan dalj časa. V glavnem sta bila predvidena dva načina: ali minirati enega ali dva stebra viadukta ali pa ustaviti težko natovorjen vlak pred Verdóm ter ga z največjo hitrostjo pognati na borovniški viadukt. Zaradi teže in hitrosti vlaka bi se viadukt moral porušiti. Prvega načrta ni bilo mogoče izvesti, kajti okupator je most tako zastražil, da partizani niso mogli niti misliti na neposredni napad in miniranje. Drugi načrt pa je nameraval uresničiti že Šerčerjev bataljon 2. februarja 1942, a mu ni uspelo.

¹²² Prav tam.

¹²³ Borec, 1958, str. 86.

¹²⁴ Zbornik VI-3, dok. 145.

¹²⁵ NOB-C, fasc. 529.

¹²⁶ Zbornik VI-3, dok. 143.

¹²⁷ Zbornik VI-3, dok. 148.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ Prav tam.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ Prav tam.

¹³² Prav tam.

¹³³ Zbornik VI-2, dok. 34.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je po neuspelem poskusu prehoda II. grupe odredov preko Save pri Litiji na Štajersko izdelalo nov načrt za pohod na Gorenjsko. Ker je že poznalo načrt ljubljanske železniške partijske organizacije za rušenje borovniškega viadukta, je poverilo II. grupi, ki naj bi bila šla na Gorenjsko preko Južne železnice, da uresniči ta načrt. Že 3. junija 1942¹³⁴ je ukazalo, naj celotna II. grupa odide na sektor med Borovnico in Rakekom in naj tu progo razruši. Položaje ob progi naj drži toliko časa, da jih prevzame III. grupa. Če bodo čete III. grupe že na položajih, naj jim II. grupa le pomaga in takoj krene preko proge nekje med Borovnico, Verdom, Vrhniko in Logatcem proti Gorenjski. Da bi prehod prikrili, morajo minerski oddelki takoj, ko bo glavčina odšla, začeti rušiti progo. Enote III. grupe pa naj demonstrativno napadajo oddaljenejša kraja, da bi pritegnile razpoložljive italijanske sile v Ljubljani čim dalje od kraja prehoda. Ob prehodu preko proge naj enote II. grupe ustavijo tovorni vlak, ga zažgo in pošljejo proti Borovnici. Vse te operacije morajo biti opravljene tako, da bo okupator prepričan, da so napadale manjše enote, ki so se nato umaknile na Logaško planoto. Ta akcija, ki je bila v glavnem pripravljena za kritje prehoda na Gorenjsko, se je po naključju končala precej drugače, kakor so v začetku predvidevali.

20. junija je II. grupa odredov krenila na pot z Muljave s štirimi bataljoni, s I., II. in III. bataljonom Savinjskega odreda in z II. bataljonom Pohorskega odreda. Ob odhodu se je II. grupi pridružilo še 13 borcev, ki so prišli od Sv. gore pri Litiji. Iz teh borcev so formirali Kazenski vod. Pri napadu na vlak je ta vod napadal bunkerje ob progi.

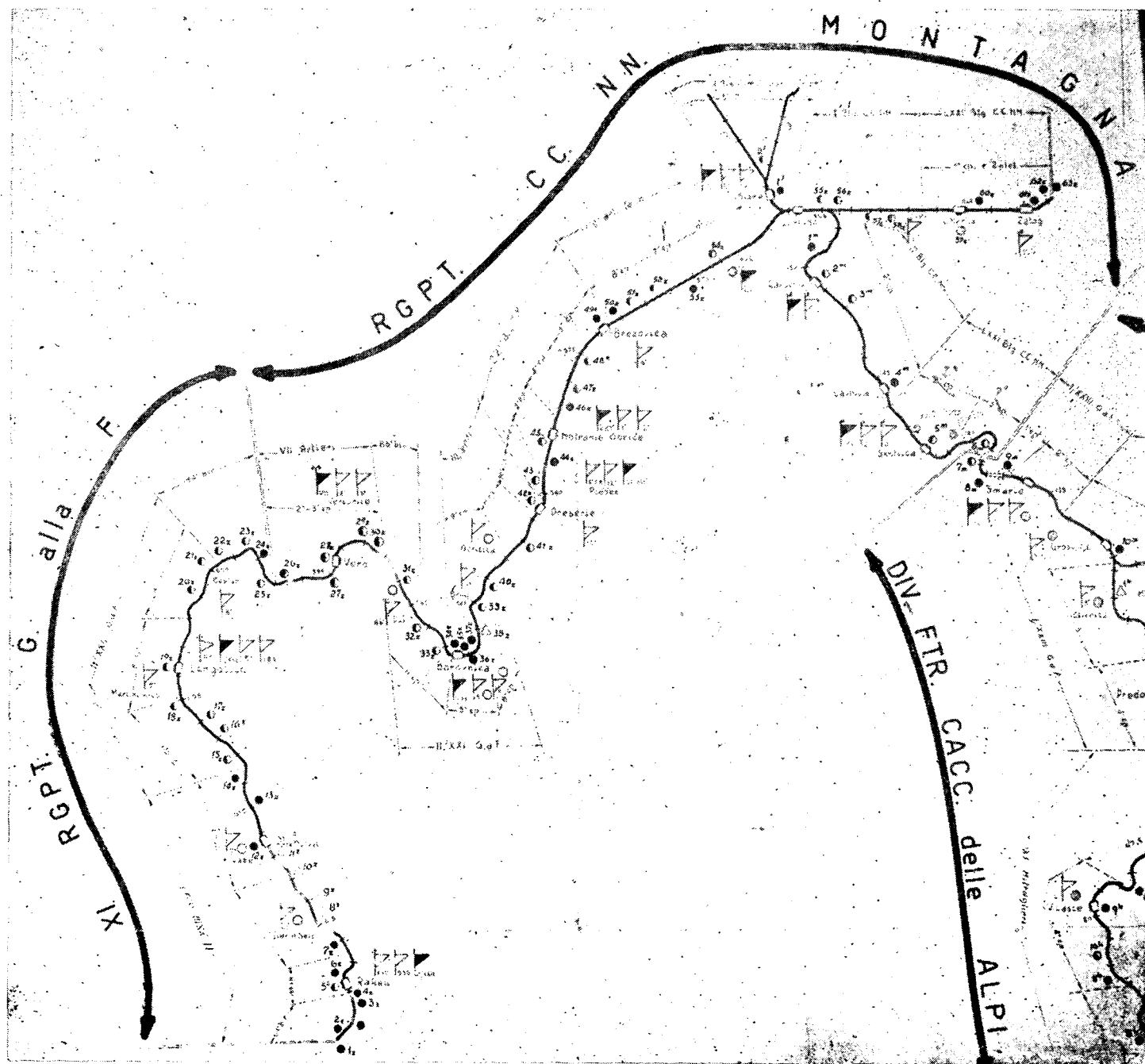
Skupina, ki je štela 541 borcev, je 25. junija prišla do Vinjega vrha, 26. junija so na sestanku komandantov bataljonov naredili načrt za prehod preko proge in za napad na vlak. II. bataljon Pohorskega odreda naj bi napadel vlak, medtem pa bi druge enote odšle preko proge. Vodstvo napada so poverili Alojzu Kolmanu-Maroku. II. bataljonu Pohorskega odreda sta bili dodeljeni za pomoč 3. četa Šercerjevega bataljona, Rakovška četa iz III. bataljona Notranjskega odreda¹³⁵ in Kazenski vod. Še istega dne sta dva bataljona poskušala priti preko proge. Po neprevidnosti so borci opozorili italijansko patroljo nase. Ta je takoj poklicala oklopni vlak, ki je začel obstreljevati okolico. Močna italijanska patrolja pa je postavila zasede nad proge. Tako tega dne ni bilo mogoče priti preko proge.¹³⁶

Enote, ki so bile določene, da bodo napadle progo, so se medtem pripravljale in 27. junija pozno zvečer odšle proti progi. Vsaka četa in vod je imel v akciji natančno določeno nalogo. En vod je zaminiral železniško progo, da bi jo v primeru, če bi se vlak ne ustavil, razrušil. Med tem časom so z železniškim signalom zaprli progo. Ob 0.05 se je pripeljal vlak. Pred signalom, med 591 in 592 km se je ustavil. Iz oklopnih vagonov tik za lokomotivo in na koncu vlaka so italijanski vojaki začeli močno streljati. Zaradi pomanjkljivih obvestil partizani niso vedeli, da je to transport internirancev iz Ljubljane, namenjen v Bologno. Začeli so obstreljevati vlak. Ko so iz vagonov zaslišali klice na pomoč, so prenehali streljati in začeli reševati internirance. Ker partizani niso dovolj pazili, je strojevodja odklopil lokomotivo in oklopni

¹³⁴ Zbornik VI-3, dok. 5.

¹³⁵ Dnevnik T. Vidmarja.

¹³⁶ Prav tam.



Originalna italijanska skica zavarovanja Južne železnice na področju XI. armadnega korpusa dne 1. avgusta 1942. (S trikotniki so označene straže, ki so jih nameravali postaviti, s črnimi točkami stalne ali premične straže, s črno belimi točkami pa kombinirane straže; s svetlimi zastavicami so označeni sedeži čet, s temnimi pa sedeži bataljonov oziroma artiljerijskih skupin)



Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through from the reverse side. The text is arranged in several lines and is mostly obscured by noise and low contrast.

vagon ter odpeljal proti Logatcu. Ker je tudi vod, ki je bil določen za miniranje, ostal pri vagonih, je lokomotiva nemoteno prešla preko zaminiranega mesta. Kazanski vod bi bil moral med tem časom napasti vojaške barake ob progi. Ko pa so se borci približali barakam, so se po neprevidnosti izdali. Italijanska posadka je začela streljati in vod se je moral zaradi močnega odpora umakniti. Medtem je II. bataljon rešil internirance iz sedemnajstih vagonov. Zaradi teme in dežja, kar je nepreglednost še povečalo, ter zaradi odpora vojaškega spremstva in posadk v bunkerjih ob progi, partizani niso odprli zadnjih devetih vagonov.

Od 598 internirancev so jih rešili 338.¹³⁷ Po napadu sta II. bataljon in Kazanski vod odšla proti Starim žagam, druge enote II. grupe pa proti Gorenjski.¹³⁸ Ker so ustavili vlak z interniranci namesto pričakovanega tovarnega vlaka, niso izpolnili načrta in niso porušili borovniškega viadukta. Padel je en partizan, eden je bil ranjen, na sovražni strani pa sta bila dva mrtva, eden ranjen in eden pogrešan. Ker so partizani streljali na vlak, so bili mrtvi trije interniranci, sedem pa je bilo ranjenih.¹³⁹ Rešeni interniranci so odšli s partizanskimi enotami na osvobodjeno ozemlje. Tu so nekateri vstopili v partizanske enote, nekateri so odšli domov, drugi pa v delavski bataljon.¹⁴⁰

Istega dne so partizani v Preserju napadli potniški vlak, ki je zapeljal hkrati tudi na mino. Poškodovan je bil spremni vagon. Pri tem je bil ubit en grenadir, dva pa ranjena.¹⁴¹ 30. junija je bil v zgodnjih jutranjih urah napaden vojaški transportni vlak pri Borovnici in nato še pri Verdu; ranjen je bil en italijanski vojak.¹⁴²

V tem času je taborila ob Južni železnici v bližini Rakeka tudi 1. četa III. bataljona Miloša Zidanska, ki je imela nalogo obstreljevati Rakek in Cerknico ter pomagati Šerčerjevemu bataljonu pri rušenju proge.¹⁴³

2. julija 1942 je vlak med Planino in Rakekom zapeljal na mino, ki je uničila dva metra tira. Promet je bil prekinjen za 6 ur, škode je bilo za 500 lir. Istega dne je vojaška straža našla mino na progi pri Brezovici in jo odstranila.¹⁴⁴ 5. julija so partizani obstreljevali vlak med Borovnico in Preserjem, 7. julija pa napadli stalne straže ob progi med Verdodom in Logatcem.¹⁴⁵ Tega dne je na progi med Planino in Rakekom eksplodirala mina in povzročila na tiru za 200 lir škode. Progo so obnovili v štirih urah.¹⁴⁶ 18. julija, ko se je že začela prva faza velike sovražne ofenzive proti krimskim partizanom, je Dolomitski odred miniral progo pri Brezovici. Promet je bil prekinjen za sedem ur, škode je bilo za 300 lir.¹⁴⁷

¹³⁷ Statistični pregled o junijskih racijah 1942 v Ljubljani, Zbornik VI-3, dok. 164, seznam internirancev; CCRR, fasc. 219.

¹³⁸ Zbornik VI-3, dok. 51, 166, glej še Mekinda Jože-Franci, Napad na vlak, Borec, 1952, str. 351 sl.

¹³⁹ Zbornik VI-3, dok. 166, CCRR, fasc. 219.

¹⁴⁰ Zbornik VI-3, opomba 2 k dok. 51.

¹⁴¹ Zbornik, VI-3, dok. 158.

¹⁴² Zbornik VI-3, dok. 166.

¹⁴³ Zbornik VI-3, dok. 47.

¹⁴⁴ NOB-C, fasc. 529.

¹⁴⁵ Zbornik VI-3, dok. 171.

¹⁴⁶ NOB-C, fasc. 529, Zbornik VI-3, dok. 171.

¹⁴⁷ NOB-C, fasc. 529, GŠ, fasc. 5.

Italijanske vojaške oblasti so se pripravljale na veliko ofenzivo v Sloveniji od začetka leta 1942. Med te priprave moremo šteti tudi odlok o sekanju gozdov ob progih, cestah in nemško-italijanski demarkacijski črti ter načrt za izselitev civilnega prebivalstva ob Južni železnici in nemško-italijanski demarkacijski črti.

23. marca je poveljstvo XI. AK zahtevalo, naj poveljstva divizij predložijo načrte za izsekanje gozdov ob pomembnejših prometnih poteh.¹⁴⁸ Ko so bili načrti pripravljeni, je visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino ukazal, da je potrebno »iz vojaških razlogov in zaradi javne varnosti« posekati 150 metrov širok pas gozda na obeh straneh železniških prog in cest v Ljubljanski pokrajini.¹⁴⁹

Organizacijo sekanja je poveljstvo XI. AK poverilo inspektoratu službe za zaščito železnic (Servizio protezione ferrovie) pri Artileriji XI. AK. Nadzorstvo je prevzela ljubljanska kohorta gozdne milice (Milizia nazionale forestale). Gozd naj bi v roku dveh mesecev posekali lastniki določenih gozdnih parcel. Ker pa lastniki gozda niso posekali v določenem času, je dobila gozdna milica pooblastila, da je smela, kadar je bilo potrebno, delavce prisilno mobilizirati, celo ženske, če ni bilo moških.¹⁵⁰

Ker je del proge med Rakekom in Borovnico speljan po gozdnem področju, so začeli izsekavati gozd na tem odseku najprej pri borovniškem viaduktu, ki mu je vojaško poveljstvo posvečalo največ pozornosti. Kmalu potem so sekali hkrati ob vsej Južni železnici.¹⁵¹ Delo je počasi napredovalo, ker so partizani sekanje prepovedali in delavce pri sekanju napadali.¹⁵² Bilo je premalo vojaštva, ki bi delavce varovalo in premalo delavcev. Zato se je okupator odločil, da bo izsekal gozd le v določenih pasovih, ki so bili najbolj izpostavljeni partizanskim napadom. Poveljstvo Supersloda (Comando Superiore FF. AA. »Slovenia-Dalmazia«, Vrhovno poveljstvo oboroženih sil »Slovenija-Dalmacija«) pa je 21. junija 1942 poslalo v Logatec 124. četo gozdarjev (185 mož) za pomoč pri sekanju na področju GAF. Sekati so pomagali tudi vojaki iz postojank ob progih, ki so del posekanega lesa porabili za utrjevanje svojih bunkerjev. Na nekaterih odsekih pa so sekali gozd celo samo vojaki.¹⁵³

Junija 1942 je poveljstvo divizije Granatieri po navodilih okrožnice »3 C« predložilo poveljstvu XI. AK načrt za izselitev civilnega prebivalstva na tri kilometre širokem pasu ob Južni železnici od Zaloga do Rakeka in ob nemško-italijanski demarkacijski črti, izvzemši Ljubljanec in tistih krajev ob progih, ki so jih Italijani popolnoma obvladali. S tem so hoteli preprečiti, da bi prebivalci ob progih partizane podpirali. Ker bi bilo toliko ljudi mogoče izseliti le s temeljitimi vojaškimi operacijami in ker je bilo potrebno za izseljene prebivalce najti primerno mesto, sta se 29. julija sestala na posvet visoki komisar za Ljubljansko pokrajino in poveljnik XI. AK. Ker visoki komisar ni mogel pripraviti prostora za 40.000 ljudi, kolikor bi jih bilo treba po načrtu izseliti, je general Robotti predložil, naj izselijo vsaj tri kraje ob progih

¹⁴⁸ XI. AK, fasc. 666.

¹⁴⁹ Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 1942, št. 38.

¹⁵⁰ XI. AK, fasc. 666.

¹⁵¹ XI. AK, fasc. 831.

¹⁵² GS, fasc. 4, Zbornik VI-2, dok. 124.

¹⁵³ XI. AK, fasc. 831.

pri Borovnici, to so Breg, Pako in Goričico, ker je bila proga v njihovi okolici največkrat napadena. Ta predlog je bil sprejet.¹⁵⁴ 2. avgusta 1942 so enote GAF iz Borovnice izpraznile le Breg in Pako. Vse prebivalce so še istega dne odpeljali v koncentracijsko taborišče Treviso.¹⁵⁵

Kakor načrt o izselitvi prebivalcev ob Južni železnici, so tudi načrt o sekanju gozda omejili, kakor smo že omenili, vendar kljub temu ni bilo končano v določenem roku. Sekali so še vse poletje in jesen. Zlasti na nekaterih odsekih je delo zelo počasi napredovalo. Ker so posekani les uporabljali predvsem vojaki za utrjevanje svojih postojank, lastniki gozdov niso hoteli sekati, pa tudi vojaki so bili preveč zaposleni pri utrjevanju proge, da bi bili lahko bolj pomagali sekati.

Do septembra 1942 je bilo na mejnem sektorju GAF posekano približno 25 % za to ob progi določenega gozda. Na ostalem odseku proge, kjer je bilo gozda ob progi manj, je delo nekoliko hitreje napredovalo. Tu je po odhodu divizije Granatieri organizacijo varstva proge in s tem tudi sekanje gozdov prevzela udarna grupacija črnih srajc Montagna (raggruppamento CC NN d'Assalto Montagna). Na odseku Štampetovega mostu do borovniškega vialdukta, kjer so začele sekati enote 1. pešadijskega polka grenadirjev, so po 15. avgustu delo pospešili. Sekalo je 150 delavcev. Posekani les so odpeljali lastniki. Slabše je bilo na odseku v okolici Borovnice, ki ga je varoval II. bataljon XXI. sektorja GAF. Čeprav so tu začeli sekati najprej, so bile izsekane še majhne površine. Sekali so samo lastniki gozdov, les pa je porabila vojska za utrdbe. Na naslednjem odseku, ki je pripadal XXII. bataljonu možnarjev (Podpeč—Preserje), pred njim pa III. bataljonu 311. pešadijskega polka, so sekali samo vojaki. Posekali so le majhne površine, ker so bili zaposleni večinoma pri utrjevanju postojank. Ob progi, ki jo je varoval 221. TM bataljon (Preserje—Brezovica), so posekali le predele v neposredni bližini proge. Les so porabili za utrjevanje postojank v Notranjih goricah in Brezovici. Na sosednjem odseku III. formacijske skupine črnih srajc (Brezovica—Ljubljana), kjer je bilo ob progi le malo gozda, je bil že posekan 200 metrov širok pas ob progi. Posekali so ga lastniki sami, les pa so zbrali v postojanki Vič. Prav tako so skoraj posekali gozd ob progi Ljubljana—Zalog, ki ga je septembra varovala 1. četa LXXI. bataljona črnih srajc. Nekaj dela je opravila četa, večino pa lastniki.¹⁵⁶

Na nekaterih zelo pogozdenih terenih so sekali gozd ob progi še do konca okupacijske dobe.¹⁵⁷

Med partizansko ofenzivo obramba železnice ni vzdržala pritiska,¹⁵⁸ zato so med ofenzivo namestili ob Južni železnici nove enote. V Borovnico je prišel III. bataljon 311. pešadijskega polka, na progo med Brezovico in Bregom pa 13. artilerijski polk, ki se je naselil v Notranjih goricah.¹⁵⁹ Sredi junija je prišla v Borovnico še četa grenadirjev iz Studenca-Iga.¹⁶⁰ 16. junija 1942 je imelo poveljstvo divizije Granatieri na 23 kilometrov dolgem odseku od Bre-

¹⁵⁴ XI. AK, fasc. 659, fasc. 665.

¹⁵⁵ Kronika Borovnice.

¹⁵⁶ XI. AK, fasc. 831.

¹⁵⁷ XI. AK, fasc. 831 in GŠ, fasc. 27.

¹⁵⁸ General Robotti je obrambo kritiziral, češ da vzdrži le, ... »če partizani niso preveč aktivni«. (XI. AK, fasc. 831.)

¹⁵⁹ XI. AK, fasc. 658.

¹⁶⁰ Prav tam.

zovice do Štampetovega mostu poleg inženirskih enot in artilerije štiri pešadijske bataljone. Ob progi med Brezovico in Bregom, ki jo je dotlej varoval 221. TM bataljon, so namestili že omenjeni III. bataljon 311. pešadijskega polka. 221. TM bataljon je poslej varoval samo 6,5 km dolg odsek od Preserja do Brezovice. V Notranjih goricah je bilo poveljstvo z dvema četama, ena četa je bila v Podpeči in ena na Brezovici. Naslednji, 4,7 km dolgi odsek je varoval III. bataljon 311. pešadijskega polka s poveljstvom in eno četo in pol v Podpeči, eno četo v Preserju, eno v Goričici in eno na Bregu. 4,6 km dolgi borovniški lok je varoval II. bataljon XXI. sektorja GAF s sedežem v Borovnici. Poleg njega je varovala viadukt in progo v Borovnici še ena delavska četa, ena inženirska četa železničarjev in 2. baterija 15. artilerijskega polka. Progo od km 589,800 do km 591,500 je varovala 86. baterija GAF XXIII. sektorja s sedežem na Dolu. Ostali 6 km dolgi odsek do Štampetovega mostu je varoval II. bataljon 1. polka grenadirjev s sedežem na Vrhniki.¹⁶¹

Konec junija je bil dodeljen za pomoč garniziji v Logatcu VIII. minerski bataljon — en njegov vod je kasneje tvoril premični oddelek logaške garnizije —, ena četa VII. delavskega bataljona je prišla v Borovnico, ena pa v Polje.¹⁶²

*

Osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini je junija, ko je bila partizanska ofenziva na višku, segalo do predmestja Ljubljane. Ogrožena je bila železniška proga Ljubljana—Trst. Italijanske oblasti so spoznale, da z manjšimi akcijami in čistkami ne bodo uspele proti naraščajočim partizanskim enotam.

Na Robottijeva poročila poveljniku II. armade generalu Roatti o vedno slabšem položaju v Ljubljanski pokrajini, je ta v svojem odgovoru 8. junija 1942 poveril generalu Robottiju nalogo, naj v Ljubljanski pokrajini napravi red. Dal mu je vrsto navodil in med ostalim naročil, da mora za vsako cenó zagotoviti promet na progi Postojna—Ljubljana—Zalog. Prične naj z ofenzivo, ki mu bo zanjo poslal še nove enote. Za zaščito železnic mu bo poslal hitre oklopne vlake.¹⁶³ Zato so Italijani umaknili svoje enote iz ofenzive na jugu, jih napotili v Slovenijo in začeli z ofenzivo v Ljubljanski pokrajini.¹⁶⁴

Italijansko vojaško poveljstvo v Ljubljani je po navodilih izdelalo načrt za ofenzivo. Imelo je dovolj močno vojsko, da bi osvobojeno ozemlje obkolilo in očistilo, toda odločilo se je, da bo čistilo področje za področjem. Za svoj prvi udarec so izbrali območje Krima. Najprej so hoteli uničiti partizanske enote v neposredni bližini Ljubljane in Južne železnice.

Za operacije v tej fazi je general Robotti določil dve celi diviziji, okrepljeni s številnimi oddelki. Iz smeri ob Južni železnici bi začela čistiti divizija Granateri di Sardegna, okrepljena z dvema oddelkoma tankov-metalcev ognja (tako imenovani carri L) in delom 5. artilerijskega polka kalibra 75-13 divizije Superga, z nalogo, da očisti Krim, začenši s črte Borovnica—Preserje—Tomišelj. Na odseku Logatec, Rakek, Cerknica bi enote GAF čistile teren v smeri Vinji vrh—Topol—Cerknica in preprečile proboj s Krima proti jugo-

¹⁶¹ XI. AK, fasc. 658.

¹⁶² XI. AK, fasc. 884.

¹⁶³ Zbornik VI-3, dok. 144.

¹⁶⁴ Dr. M. Mikuž, VIG, 1950, št. 1, str. 53.

vzhodu. Skupina fašističnih bataljonov M (XVI. ter 1. in 2. četa VIII. bataljona) je imela nalogo očistiti teren Velike Bloke—Lužarji—Sv. Vid—Mačkovec in preprečiti proboj proti jugu. Posadka iz Velikih Lašč bi preprečila umik proti jugovzhodu, celotna divizija Cacciatori delle Alpi, okrepljena z nekaterimi oddelki, pa bi čistila teren z dolenske strani.¹⁶⁵

Ko se je ofenziva 16. julija 1942 začela, sta se na sektorju Krima zadrževala I. in IV. bataljon Krimskega odreda: I. bataljon Ljuba Šerčerja je štel 460 borcev, medtem ko je IV. bataljon, ki je bil formiran nekaj dni pred ofenzivo iz dela I. bataljona, imel le 270 borcev. Oboroženi so bili s puškami in puškomitraljezi: Vsak bataljon je imel dva težka mitraljeza, a vsaka desetina puškomitraljez. I. bataljon Ljuba Šerčerja je branil osvobojeno ozemlje Ljubljane, Podpeč, Preserje, a IV. bataljon v smeri Borovnica—Logatec—Cerknica—Velike Bloke. Razmerje sil je bilo 44,5 proti 1.¹⁶⁶ Med napadom na Krim od 16. do 19. julija se je I. bataljon umaknil preko Iške na Mokrec, Mačkovec, Travno goro. IV. bataljon je bil medtem obkoljen. 18. julija pa se je spretno izmaknil okupatorju za hrbet na Ljubljanski vrh. Tu se je reorganiziral in začel iskati zvezo z Dolomitskim odredom in zbirati posamezne skupine partizanov, ki so se rešile iz sovražnega obroča.

V drugi polovici julija in v začetku avgusta, ko je okupator čistil druge predele Ljubljanske pokrajine, sta ta skupina in Dolomitski odred spet napadala Južno železnico. 22. julija so napadli štiri bunkerje med Logatcem in Verdrom, 26. julija so obstreljevali progo med Verdrom in Borovnico, 30. julija so napadli brzovlak pri Borovnici,¹⁶⁷ 11. avgusta pa garnizijo v Borovnici.¹⁶⁸

Avgusta 1942 je IV. bataljon začel z akcijami proti enotam bele garde, ki so nastajale na ozemlju, od koder so se partizanske enote umaknile.¹⁶⁹

*

Ker je divizija Granatieri v celoti sodelovala v ofenzivi in je še pred koncem ofenzive odšla iz XI. AK, je do prihoda divizije Cacciatori delle Alpi njene naloge prevzela udarna grupacija črnih srajc »Montagna«. Ta je tudi pripravila načrt za zimsko zavarovanje Južne železnice. Na vsem 62 km dolgem odseku Južne železnice je bilo predvidenih 63 bunkerjev. V 24 bunkerjih so bile predvidene samo stalne straže, v ostalih pa poleg stalnih straž tudi premične. Po tem načrtu je bila proga v zimskih mesecih 1941—1942 takole zavarovana: od bivše jugoslovansko-italijanske državne meje do km 608,500 je skrbel zanjo II. bataljon XXIII. sektorja GAF s sedežem na Rakeku, njegova 161. baterija je imela svoje moštvo razmeščeno v bunkerjih 1 do 4, 530. četa pa v bunkerjih 5 in 6. 6. četa s sedežem v Ivanjem selu je imela svoje moštvo v bunkerju 7, naselila naj bi bila tudi bunkerje 8, 9 in 10, ki so bili še v načrtu. 7. četa s poveljstvom v Lazah naj bi bila naselila bunker 11, ki je bil še v načrtu, naseljene pa je imela bunkerje 12 do 14.

Od km 608,500 do km 599,700 je zavaroval progo II. bataljon XXII. sektorja GAF s svojimi enotami. Poveljstvo bataljona je bilo v Logatcu, kjer je imelo sedež tudi poveljstvo 9. artilerijske grupacije GAF. 7. četa s sedežem na Mar-

¹⁶⁵ Nav. delo, str. 56 sl.

¹⁶⁶ A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 301 sl.

¹⁶⁷ XI. AK, fasc. 832.

¹⁶⁸ XI. AK, fasc. 658.

¹⁶⁹ A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 107.

tinj hribu je imela moštvo v bunkerju 19 na logaški železniški postaji. 8. četa s poveljstvom pri »Cestarju« je varovala bunkerja 20 in 21.

Progo od km 599,700 do km 597 z bunkerji 22 do 25 je varovala 184. baterija s poveljstvom na Rakeku.

Progo od km 597 do km 592 je varoval VII. delavski bataljon s sedežem na Vrhniku. Moštvo svoje 2. in 3. čete je naselil v bunkerjih 26 do 30. Progo od km 592 do 590,600 je varovala 86. baterija s sedežem na Dolu. Svoje moštvo je naselila v bunkerju 31.

Progo pri Borovnici od km 590,600 do km 585,600 je varoval II. bataljon XXI. sektorja GAF, s svojo 6. četo v bunkerjih 32 do 33, 5. četo 34 do 36 in 8. četo v bunkerju 37, naselila naj bi še bunker 38, ki je bil šele v načrtu.

Progo od km 585,600 do km 580 je varoval III. bataljon 311. pešadijskega polka s sedežem v Podpeči. Moštvo svoje 9. čete je naselil v bunkerjih 39 in 40, 11. čete v bunker 41, 10. čete pa v bunker 42 na železniški postaji Preserje.

Progo od km 580 do km 573,400 je zavaroval 221. TM bataljon s poveljstvom v Notranjih gorica in sicer je razmestil moštvo 1. čete v bunker 43, 2. čete 44 in 45, 4. čete 46 in 47, 3. čete pa 48 in 49 na železniški postaji Brezovica.

III. artilerijska skupina (gruppo) formacije s sedežem na Viču, je s svojo 8., 7. in 9. četo zavarovala odsek od km 573,400 do km 566,800. Svoje moštvo je razmestila v bunkerjih 50 do 54.

Progo od Ljubljane do Zaloga je varoval I. bataljon črnih srajc s sedežem v Mostah, ki je imel svoje moštvo v bunkerjih 55 do 58 in LXXI. bataljon črnih srajc s sedežem v Zalogu, od bunkerja 60 do 63; v bunkerju 59 na postaji Polje je bil nastanjen premični oddelek¹⁷⁰ (glej skico).

24. avgusta 1942 je namesto III. bataljona 311. pešadijskega polka prišel XXII. bataljon možnarjev, ki je zavaroval progo med Bregom in Preserjem. Železniško postajo Preserje in del proge je ponovno zasedel 221. TM bataljon.¹⁷¹ Drugih večjih sprememb ob progi do prihoda divizije Cacciatori ni bilo.

2. novembra 1942 je prišlo v Borovnico poveljstvo 51. pešadijskega polka divizije Cacciatori s III. bataljonom in 22. četo topov kalibra 87-52. Drugi bataljon (II.) XXI. sektorja GAF se je iz Borovnice umaknil v Bistro in zavaroval progo v odseku nad Bistro.¹⁷²

Med pripravami za zimsko zavarovanje Južne železnice jeseni 1942 je okupator posvetil posebno skrb borovniškemu viaduktu. Na sestanku zastopnikov vseh enot in ustanov, ki so bili zadolženi za zavarovanje viadukta,^{172a} 22. avgusta 1942 v Borovnici, so sklenili, da bodo progo na obeh straneh viadukta preuredili tako, da vlak ne bo mogel na viadukt nekontroliran. Itali-

¹⁷⁰ XI. AK, fasc. 841.

¹⁷¹ XI. AK, fasc. 831.

¹⁷² XI. AK, fasc. 884 in Kronika Borovnice.

^{172a} Sestanka so se udeležili: inšpektor za zaščito železnic pri XI. AK general Primieri, načelnik urada za zvezo Delegacije za vojaške Transporte 602 major Minucci, poveljnik Avtonomne kohorte železniške milice senior De Felice, poveljnik garnizije v Borovnici major Pizzocari, poveljnik 13. železniške čete v Borovnici kapetan Foresto, predstavnik Delegacije vzhodnih železnic inž. Pelizzo, namestnik podinšpektorja za zaščito železnic 13. artilerijskega polka poročnik Rossetti (XI. AK, fasc. 831).

janske oblasti so dopuščale možnost, da se kljub dotedanjim varnostnim ukrepom, partizanom lahko posreči njihov načrt, da bi pognali kak tovorni vlak z vso hitrostjo na viadukt, ki bi se zaradi tega zrušil. Na železniško postajo Borovnica bodo namestili toliko italijanskih uslužbencev, da bodo lahko kontrolirali tudi progo. Na obeh straneh mostu bodo postavili bloke in železniške tire tako preuredili, da se bo vlak na bloku ustavil, tedaj pa bosta na lokomotivo vlaka, ki nima spremstva, vstopila dva italijanska vojaka. Obenem bodo s semaforji sporočili prihod vlaka stražam od vhoda na most do postaje. Z novimi uslužbenci bodo razbremenili železniško četo, ki bo skrbela za zvezo med bloki ob mostu in železniško postajo ter nadzirala slovenske uslužbence na postaji. Viadukt bodo ponoči osvetlili. Delegacija vzhodnih železnic bo ustanovila v Borovnici postojanko, ki bo pri izvajanju teh ukrepov sodelovala s poveljstvom garnizije.

Iz poročila poveljstva XI. AK Superslodi 30. septembra 1942 je razvidno, da je bila obramba viadukta že urejena po sklepih tega sestanka. Vlak, ki je pripeljal nenajavljen, je zaradi posebno preurejene proge pred viaduktom zapeljal na slepi tir in se na nasipu iztiril. Ves viadukt je bil od vznožja stebrov do vrha razsvetljen.¹⁷³

*

Kakor smo že omenili, je IV. bataljon Krimskega odreda, ki se je v italijanski ofenzivi na Krim umaknil na Ljubljanski vrh, začel avgusta akcije proti beli gardi. V Dolomitih pa je postajal vse aktivnejši Dolomitski odred. Med aktivisti Osvobodilne fronte v Ljubljani je tedaj prevladovalo mnenje, da bodo Italijani začeli množično izseljevati ljubljanske prebivalce v Italijo.¹⁷⁴ Da bi to preprečili, so partizanske enote dobile nalogo, razrušiti Južno železnico. Dolomitski odred je 1. septembra 1942 miniral progo med Brezovico in Notranjimi goricami. Poškodovana sta bila oba tira, iztirilo se je pet vagonov. Promet je bil prekinjen za 14 ur, škode je bilo za 12.720 lir.¹⁷⁵ Podobno so dolomitski partizani 9. septembra minirali progo. Pod ekspresnim vlakom je ob 22,50 v bližini Brezovice eksplodirala mina. Zaradi poškodovane proge je bil promet prekinjen za skoraj 38 ur. Škode je bilo za 22.905 lir.¹⁷⁶

Zaradi teh dveh uspešnih akcij so Italijani naredili »čistko« v Dolomitih, a partizani so se jim spretno umaknili na Krim.¹⁷⁷ Tu se je nato en bataljon Dolomitskega odreda združil s IV. bataljonom Krimskega odreda, ki je do tedaj deloval samostojno in z deli I. in II. bataljona Krimskega odreda. Združene enote so nadaljevale boj proti beli gardi¹⁷⁸ in obenem napadale progo.

V noči na 18. september so napadli postojanko Verd.¹⁷⁹ 22. septembra 1942 so minirali progo pri Planini in s tem prekinili promet za 6 ur ter povzročili za 841 lir škode.¹⁸⁰

Konec septembra 1942 sta odšla II. in IV. bataljon Krimskega odreda na Mokrec, kjer je bila ustanovljena brigada Ljuba Šerčerja iz delov Krimskega,

¹⁷³ XI. AK, fasc. 851.

¹⁷⁴ Arhiv pri Centralnem komiteju ZKS, fasc. II-1942.

¹⁷⁵ NOB-C, fasc. 529.

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Arhiv pri CK ZKS, fasc. II-1942.

¹⁷⁸ A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 107.

¹⁷⁹ XI. AK, fasc. 664.

¹⁸⁰ NOB-C, fasc. 529.

Dolomitskega in Kočevskega odreda.¹⁸¹ Šerčerjeva brigada je ostala na sektorju vzhodno od Južne železnice do januarja 1943, na sektorju zahodno od proge je bil tedaj Dolomitski odred.

3. novembra 1942 je minerski vod Šerčerjeve brigade s pomočjo III. bataljona miniral progo pri Preserju. Mina je eksplodirala pod lokomotivo brzega vlaka in jo poškodovala; ranjen je bil en italijanski vojak.¹⁸² 4. novembra je bila z bombo napadena lokomotiva brzega vlaka pri Preserju. Pri tem je bil ranjen en italijanski vojak iz spremstva vlaka. Istega dne je med Preserjem in Borovnico zapeljal na mino tovorni vlak. Poškodovana je bila proga in lokomotiva, promet je bil prekinjen za 9 ur. Škode je bilo za 860 lir.¹⁸³ 16. novembra 1942 je I. bataljon Šerčerjeve brigade napadel brzi vlak na postaji Verd in postajo.¹⁸⁴ V noči na 21. november pa je bila napadena postaja v Borovnici.¹⁸⁵ Tega dne je bil pri Borovnici napaden tovorni vlak.¹⁸⁶ 25. novembra so bili obstreljevani bunkerji 26, 27 in 28.¹⁸⁷ 27. novembra je bil pri Verdu napaden vlak, dan nato pa oklopni vlak, s katerim se je peljal poveljnik XI. AK.¹⁸⁸ 30. novembra je bila napadena železniška čuvajnica pri borovniški postaji.¹⁸⁹ 5. decembra 1942 so partizani streljali na patroljo na progi pri železniški postaji Brezovica, istočasno so prekinili vojaško telefonsko zvezo.¹⁹⁰ 13. decembra so spet streljali na železniško postajo v Brezovici in pretrgali telefonsko zvezo.¹⁹¹ V noči na 21. december je bila napadena stražarnica pri Borovnici.¹⁹²

Ker so Italijani spoznali, da pri teh akcijah sodeluje tudi Dolomitski odred, so 18. decembra s pomočjo belogardistov napravili hajko v Dolomite,¹⁹³ a brez uspeha.

Sredi januarja 1943 je Šerčerjeva brigada po nalogu Glavnega štaba zapustila Mokrec.¹⁹⁴ Krimski partizani so tako vključeni v brigado zapustili področje ob Južni železnici. Tu so ostale le manjše enote Notranjskega odreda, ki so imele nalogo, sovražnika neprestano vznemirjati z manjšimi akcijami. Na področju Vrhnike in Polhograjskih Dolomitov pa je deloval nekoliko okrepljeni Dolomitski odred.¹⁹⁵ Te razmeroma šibke enote — upoštevati moramo, da je bila glavna naloga Dolomitskega odreda, da je varoval vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je pozimi in spomladi 1943 zadrževalo v Dolomitih — niso zmogle večjih akcij na temeljito zavarovani Južni železnici. Omejile so se na spopade z italijanskimi in belogardističnimi oddelki, ki so čistili teren, na obstreljevanje postojank ob progi in na redke manjše sabotaze na Južni železnici.

¹⁸¹ A. Vidmar, VIG, 1951, št. 2, str. 107.

¹⁸² Zbornik VI-4, dok. 99, NOB-C, fasc. 529.

¹⁸³ XI. AK, fasc. 832, NOB-C, fasc. 529.

¹⁸⁴ Zbornik VI-4, dok. 99.

¹⁸⁵ XI. AK, fasc. 658.

¹⁸⁶ XI. AK, fasc. 832.

¹⁸⁷ XI. AK, fasc. 658.

¹⁸⁸ XI. AK, fasc. 832.

¹⁸⁹ XI. AK, fasc. 658.

¹⁹⁰ TMG, fasc. 396.

¹⁹¹ TMG, fasc. 398.

¹⁹² XI. AK, fasc. 832.

¹⁹³ Zbornik VI-5, dok. 4, Arhiv pri CK ZKS, fasc. II-1942.

¹⁹⁴ Naredba je datirana z dne 12. januarja 1942 (Zbornik VI-5, dok. 13).

¹⁹⁵ Zbornik VI-5, dok. 4.

Z novim letom 1943 je poveljstvo italijanske vojske sklenilo temeljito izpopolniti zavarovanje na železniških progah Rakek—Zalog in Ljubljana—Metlika. Progo naj bi poslej varovale izključno stalne straže (nuclei fissi), ki naj bi stale v tako majhnih razdaljah, da bi se lahko videle (collegamento a vista — relejna zveza). Vse dotedanje premične, stalne premične (sestavljene) in stalne straže postanejo stalne. Pri objektih, ki jih je bilo potrebno skrbneje varovati, in na ovinkih, kjer je bila zveza težja, naj bi zgradili nove bunkerje s stalnimi stražami, tako imenovane vmesne straže (nuclei intermedi), ki bodo označene s številko prejšnjega bunkerja z dodatno abecedno črko, na pr. 30 a, 30 b itd.¹⁹⁶ Za gradnjo novih bunkerjev so predvideli predvsem civilno delovno silo iz okoliških vasi.

Na posvetovanju poveljstva XI. AK s poveljstvi divizij, XI. grupacije GAF ter poveljnikov artilerije in inženirije XI. AK marca 1943 so sklenili, naj bi razdalja med bunkerji ob Južni železnici znašala 400—500 metrov, posadka v vsakem bunkerju pa naj bi glede na lastnost proge in na oddaljenost postojank štela 7 do 12 mož.¹⁹⁷ Poveljstvo inženirije je proučilo različne tipe bunkerjev, med njimi tudi bunkerje s stolpom za opazovanje, ki so jih namestili na kritičnejših mestih ob progi.

Na progi Rakek—Zalog je bilo potrebno po predloženih načrtih zgraditi 26 vmesnih bunkerjev na ozemlju GAF (načrt z dne 22. februarja 1943) in 29 na ozemlju divizije Cacciatori. Poleg 76 bunkerjev, ki so bili dograjeni do marca 1943, so nameravali zgraditi še 45 vmesnih, skupaj 121 bunkerjev. Konec marca so jih začeli graditi in konec aprila je bila večina bunkerjev že dograjena.¹⁹⁸

V pozni pomladi in poleti 1943 so začeli sistematično graditi še žično mrežo ob progi in okrog bunkerjev ter v vsakem bunkerju še posebno zaklonišče za moštvo.

Po italijanskem vojaškem poročilu je bila vzdolž Južne železnice poleg bunkerjev nepretrgano speljana še žična meja, oddaljena 15 do 20 metrov od proge. Na zunanji strani žične meje pa so pripravljali še oviro iz dreves in vej v širini 5 metrov. Na veje so nameravali obesiti različne pločevinaste predmete, ki bi z ropotom opozorili na vsakogar, ki bi se progi približal.¹⁹⁹

Kot je bilo že omenjeno, so po prihodu divizije Cacciatori enote, ki so varovale progo, ostale večinoma na svojih mestih (glej načrt zavarovanja z dne 1. avgusta 1942, str. 251 sl.), dodelili so jih le poveljstvu divizije Cacciatori kot enote za okrepitev (truppe di rinforzo). Februarja 1943 so bile enote na odseku proge, ki je pripadal sektorju divizije Cacciatori, razmeščene takole:

Na podsektorju Borovnica: II. bataljon XXI. sektorja GAF s sedežem v Bistri je s svojo 5., 6., 7., 9. in rezervno četo varoval progo med Verdom in Borovnico od km 596,600 do km 584,900, 5. četa v bunkerju 31 in 34, 6. četa 35 in 36, rezervna četa 37 in 38, 9. četa 39 do 41, 7. četa 42 do 46. Skupno je imel bataljon na progi 319 vojakov, 6 oficirjev in 19 podoficirjev, v posamez-

¹⁹⁶ Tudi doslej so zgradili nekaj vmesnih bunkerjev, ki so jih označili z »bis« in »ter«. Sedaj so uvedli enotne označbe.

¹⁹⁷ Kasneje je število posadk v nekaterih bunkerjih doseglo tudi 35 do 50 mož in celo več (XI. AK, fasc. 841).

¹⁹⁸ XI. AK, fasc. 835.

¹⁹⁹ Prav tam.

nih bunkerjih 13 do 47 mož. 221. TM bataljon je varoval progo od Borovnice do Bičevja, od km 584,600 do km 575,300, 4. četa s sedežem na Bregu v bunkerjih 47 do 49, 1. četa v Preserju v bunkerjih 50 in 51, 2. četa s sedežem v Notranjih goricah v bunkerjih 52 do 54 in 3. četa s sedežem v Bičevju v bunkerjih 55 in 56. Skupno je imel bataljon razmeščenih ob progi 273 vojakov, 5 oficirjev in 6 podoficirjev, v bunkerjih je bilo od 20 do 35 mož.

Na podsektorju Ljubljana so varovale progo enote 248. TM bataljona od Brezovice do Ljubljane, od km 573,300 do km 563,500. Del 1. čete s sedežem pri Kušarju bunkerje 57 do 62, drugi del s sedežem v Ljubljani pa 63 do 68. Skupno je imel bataljon ob progi 247 vojakov, 4 oficirje in 3 podoficirje. Na tem odseku so posadke štele 4 do 52 mož. Od Ljubljane do Zaloga, od km 563,100 do km 557,250 pa je varovala progo 1. četa LXXI. bataljona črnih srajc v bunkerjih 69 do 76. Skupno je bilo razmeščeno na tem sektorju 113 vojakov, 3 oficirji in 8 podoficirjev. Posadke v bunkerjih so štele 8 do 23 mož. Vse čete, ki so varovale progo, so imele na svojih sedežih še rezervne oddelke.²⁰⁰

Enote divizije Cacciatori so bile razmeščene v garnizijah. V Borovnici je bilo poveljstvo 51. pešadijskega polka s III. bataljonom (manj ena četa strelcev, en vod 10. čete in en vod 12. čete), 51. četo možnarjev 81 (manj dva voda) in 51. baterijo kaliber 65-17. V Podpeči je bil en vod 10. čete, na Vrhniki en divizion (gruppo) kalibra 100,17 (manj 2. in 3. baterija).

Spomladi leta 1943 so zaradi prisilne mobilizacije in italijanske podpore močno narasle belogardistične enote. Številne postojanke so imele tudi ob Južni železnici, tako na področju Krma, v okolici Vrhnike, na področju Dolomitov in v Polju. Čeprav italijanske oblasti niso prepustile belogardistom proge v varstvo, kakor so to storili Nemci po kapitulaciji Italije, so te postojanke Italijanom precej pomagale, saj je bilo zaradi njih zelo težko priti do proge. Tako so imele enote XIV. divizije, ko so začele avgusta 1943 sistematično rušiti Južno železnico, nekaj hudih spopadov z belogardističnimi postojankami v Sabočevem, Brezovici, Dražici in Ohonici.²⁰¹

Razmestitev enot za zavarovanje železniške proge na ozemlju XI. grupacije GAF je bila februarja 1943 naslednja:

Na podsektorju Rakek je varoval progo II. bataljon XXIII. sektorja GAF s svojimi notami. 161. baterija je varovala progo od km 619,650 do km 616. Svoj sedež je imela na Rakeku, v bunkerjih 1 do 7 je razmestila 95 vojakov, 3 oficirje in 3 podoficirje in sicer po 7 do 21 mož v vsak bunker. 5. četa, s sedežem v Ivanjem selu je varovala progo od km 615,800 do km 612,800. 88 vojakov, 3 oficirje in 1 podoficirja je razmestila v bunkerjih 8 do 12 in sicer po 10 do 42 mož v bunker. 7. četa s sedežem v Lazah je štela progo od km 612,300 do km 608,400. V bunkerjih 13 do 17 b je razmestila 125 vojakov, 4 oficirje in 1 podoficirja, v posamezne bunkerje po 7 do 53 mož.

Na podsektorju Logatec je varoval progo II. bataljon XXII. sektorja GAF s svojo 5., 6., 7. in 8. četo. 7. četa s sedežem v Logatcu je varovala progo od km 607,900 do km 605. V bunkerjih 18 do 22 je razmestila 114 vojakov, 4 oficirje in 3 podoficirje in sicer po 21 do 33 mož v bunker. 5. četa s sedežem v Logatcu je varovala progo od km 604,100 do km 603, in je v bunkerja 25 in 24 namestila 127 vojakov, 6 oficirjev in 5 podoficirjev. 8. četa s sedežem

²⁰⁰ XI. AK, fasc. 841.

²⁰¹ XI. AK, fasc. 833, TMG fasc. 509—3471.

pri »Cestarju« je varovala progo od km 601 do km 600,300. Namestila je 108 vojakov, 5 oficirjev, 4 podoficirje v bunkerja 25 in 26. 6. četa prav tako s sedežem pri »Cestarju« pa je varovala progo od km 599,550 do Štampetovega mostu (km 597,400) in je 91 vojakov, 3 oficirje, 1 podoficirja namestila v bunkerjih 27 do 30 in sicer 20 do 26 mož v bunker.²⁰²

Do aprila 1943 so na Južni železnici ostale za zavarovanje v glavnem iste enote. Naslednja razpredelnica nazorno pokaže vojaške sile, ki so jih italijanske vojaške oblasti porabile za zaščito železniških prog v Ljubljanski pokrajini na dan 1. aprila 1943.

Zaščita na posameznih progah:

Proga	Moštvo (oficirji, podofic., vojaki)	Dolžina prog v km	Gostota na km
Postojna—Zalog	1813	62	29
Ljubljana—Metlika	2472	123	20
Grosuplje—Kočevje	636	48	13
Skupaj	4971	233	21

Zaščita železniških prog na področju posameznih enot:

Proga	Divizija ali grupacija	Moštvo (oficirji, podofic., vojaki)	Število zaščitnih km	Gostota na km
Postojna—Zalog	XI. grupacija GAF	797	22	36
Postojna—Zalog	Divizija Cacciatori	2071	90	23
Ljubljana—Metlika	Divizija Isonzo	1570	80	19
Grosuplje—Kočevje	Grupacija XXI. Aprile	394	31	13
Grosuplje—Kočevje	Divizija Macerata	136	11	12
	Skupaj	4968*	233	21

Med progami je imela primarno mesto Južna železnica, ki jo je ščitilo 36 mož na kilometer na področju GAF in 23 mož na kilometer na področju divizije Cacciatori.²⁰³ Na 62 km dolgem odseku Postojna—Zalog je bilo razmeščeno 1813 vojakov, to je dobra tretjina vseh enot, ki so ščitile proge na ozemlju XI. armadnega zbora.

Iz teh podatkov lahko zaključimo:

Železniške proge v Ljubljanski pokrajini je pod okupacijo Italije varovalo 4971 oficirjev, podoficirjev in vojakov. To je bila pomembna vojaška sila, ki je bila priklenjena k železniškemu omrežju, ki torej ni mogla oditi ne na Vzhodno fronto ne v južno Italijo proti angloameriški ofenzivi, kjer je državam Osi primanjkovalo vojaštva. To je bil uspeh partizanske vojske in naraščajoče moči narodnoosvobodilnega boja. In če upoštevamo, da so italijanski okupatorji morali varovati še mesta, vasi, utrjene postojanke po vsej Ljubljanski provinci, da so morali imeti še posebne enote, ki so operativno delovale proti partizanski vojski, kar je pomenilo še tisoče in tisoče vojakov,

²⁰² XI. AK, fasc. 841. Dolžina železniške proge, ki so jo varovale posamezne enote je označena s krajnimi bunkerji, zafo področja enot navidezno niso sklenjena.

* Razlika treh mož med razpredelnicama je nastala zaradi napake v virih.

²⁰³ XI. AK, fasc. 855.

priklenjenih na slovensko ozemlje, tedaj si lahko predstavljamo, koliko je prispeval slovenski narod v mednarodnem boju proti fašizmu, s kakšnimi silami je sodeloval v protihitlerjevski koaliciji, kar je zgodovinska resnica kljub nekaterim poskusom, omalovaževati vlogo Jugoslavije v vojaških in političnih dogodkih minule vojne.

Aprila in maja 1943 so italijanske vojaške oblasti, da bi pešadijske enote razrešile varstva železnic in jih uporabile za druge naloge na ozemlju GAF, razmestile ob progi samo artilerijske enote.

Na podsektorju Rakek so II. bataljon XXIII. sektorja zamenjale enote 17. artilerijske grupacije GAF in sicer 66. grupa, ki je imela v svojem sestavu tudi 161. baterijo GAF. 66. grupa je prevzela varstvo proge od km 619,650 do km 608,500. Baterija 66. grupe je razporedila moštvo v bunkerje 1 do 9, 161. baterija pa v bunkerje 10 do 17 a. Skupno je bilo na tem odseku 10 artilerijskih oficirjev, 13. artilerijskih podoficirjev in 295 artilercev.

Na podsektorju Logatec so II. bataljon XXII. sektorja GAF zamenjale enote 9. artilerijske grupacije GAF. Progo od km 608,500 do km 597 je zavarovala 74. skupina in sicer moštvo 56. grupe, odsek, ki ga je pred tem zavarovala 7. četa II. bataljona XXII. sektorja (od km 607,900 do km 605). Del 50. grupe (180 mož) odsek 5. in 8. čete (od km 604,100 do km 600,300) in 130 mož 9. artilerijske grupacije odsek 6. čete (od km 599,550 do km 597,400).²⁰⁴

Progo med Ljubljano in Zalogom je poleti zavarovala 5. četa II. bataljona 51. pešadijskega polka in s tem zamenjala fašistične enote.^{204a} Na ostalem odseku pa je konec avgusta 1943 221. TM bataljon zamenjala 1. četa 248. TM bataljona. Svoj sedež je imela v Notranjih gorica. Zavarovala je progo od km 584,300 do km 578. Na del njenega prejšnjega odseka je prišlo moštvo 22. poljske čete 52. pešadijskega polka.

*

Kakor smo že omenili, so se razmeroma šibke partizanske enote ob progi leta 1943 omejevale le na manjše vznemirjevalne akcije. Poskusile so nekajkrat progo tudi minirati, toda zaradi močnih straž ni bilo mogoče neopaženo priti na progo. Tako je italijanska straža 7. marca 1943 opazila skupino partizanov, ki so minirali progo pri Notranjih gorica, pri km 578. Partizani so se morali umakniti. Pri tem so streljali na italijansko patroljo in ubili poročnika in enega vojaka, dva vojaka pa ranili,²⁰⁵ 9. marca so spet minirali progo na dveh mestih pri Brezovici. Ena mina je eksplodirala, ko je pripeljal vlak, drugo pa je odkrila patrolja, še preden je eksplodirala. 15. marca 1943 so se partizani spet spopadli s patroljo ob progi, 16. marca pa jim je uspelo pri Notranjih gorica progo minirati in uničiti 60 cm tira.²⁰⁶ Med pomembnejšimi akcijami je bil tudi napad na postajo Logatec v noči na 2. junij 1943.

Leta 1943 se je italijanska buržoazija zavedela, da je vojna za države Osi izgubljena. 25. julija 1943 je zato vrgla Mussolinija in vlado zaupala maršalu Badogliu. Ker je bilo glede na Mussolinijev padec pričakovati skorajšnjo kapitulacijo Italije in hkrati vdora nemških čet v Ljubljansko pokrajino in

²⁰⁴ Prav tam.

^{204a} XI. AK, fasc. 833.

²⁰⁵ XI. AK, fasc. 674.

²⁰⁶ Prav tam.

preko nje v Italijo, sta čakali partizansko vojsko v Sloveniji s tem v zvezi dve nalogi: zavarovati se pred nemško invazijo preko Slovenije v Italijo in preprečiti, da bi se italijanska vojska umaknila oborožena ter koncentrirati večino svojih enot v sestavu dveh divizij ob glavnih komunikacijah, na progi in cesti Zidani most—Ljubljana—Trst ter ob progi in cesti Ljubljana—Novo mesto—Karlovac. Glavni štab je hotel s čim večjimi silami preprečiti odhod italijanskih enot proti Italiji in čimbolj ovirati prehod nemških enot. Če pa bi Italijani ne zapustili takoj našega ozemlja, bi jih s tem prisilili, da bi svoje enote z drugega terena koncentrirali za obrambo prometnih poti in bi se tako v bližnji prihodnosti lahko ustvarilo osvobojeno ozemlje.

Južna železnica je postala posej za okupatorja še pomembnejša, le njena vloga se je spremenila. Če so jo dotlej partizani rušili, da bi preprečili prihod italijanske okupatorske vojske na slovensko ozemlje in pregrupacije okupatorske vojske sploh, jo je bilo treba sedaj porušiti, da bi otežkočili italijanskemu okupatorju umik, nemškemu okupatorju pa prihod na slovensko ozemlje in preko njega v Italijo.

Glavni štab je na Južno železnico in sicer na sektor Borovnica—Rakek v začetku avgusta poslal glavni brigadi XIV. divizije — I. udarno brigado Tone Tomšič in II. udarno brigado Ljubo Šerčer, z nalogo, da rušita progo in se hkrati približata brigadi Ivana Gradnika in brigadi Francefa Prešerna. S tem bi pospešili združenje brigad v diviziji.²⁰⁷

Brigadi sta 9. avgusta začeli ofenzivo. Tega dne so njune enote napadle bunkerje vzdolž proge na logaškem podsektorju.²⁰⁸ 12. avgusta so borci minirali progo med Verdom in Logatcem. Mina je odtrgala 60 cm tirnice in povzročila za 600 lir škode.²⁰⁹ Tega dne so bili na istem mestu odviti tudi vijaki na tiru in premaknjen stik.²¹⁰ V noči na 15. avgust 1943 so partizani napadli belogardistične postojanke v okolici Borovnice: Sabočevo, Brezovico, Dražico in Ohonico. Pri tem je bil en belogardist ubit, pet ranjenih, trije pogrešani in devet razoroženih. Dopoldne so partizani napadli italijansko patroljo in ubili enega italijanskega vojaka. Ko so se popoldne ponovno spopadli z Italijani med Krimom in Lopato, je padel en italijanski vojak, eden pa je bil hudo ranjen. Istega dne so minirali progo med Brezovico in Borovnico pri km 582. Eksplozija mine je poškodovala dva metra tira. Promet je bil prekinjen za 6 ur in 13 minut, škode je bilo za 2.200 lir.²¹¹ Hkrati je med Verdom in Logatcem pri km 595,100 zavozil na mino vlak in se iztiril. Promet je bil pretrgan za eno uro in 30 minut, škode je bilo za 2.920 lir.²¹² 18. avgusta so partizani napadli bunkerje 27 a in 28, 21. avgusta pa bunkerje 27 a, 27 in 28 ter 24, 25 in 26.²¹³ V noči na 24. avgust 1943 je pri km 583 med Preserjem in Borovnico zapeljal na mino vlak z nemškim vojaškim transportom z delom 24. oklopne divizije. Uničeni sta bili obe lokomotivi, prva dva vagona sta se prevrnila po nasipu. Zaradi sunka so bili uničeni še naslednji štirje vagoni, drugih 15 vagonov z novimi transportnimi avtomobili pa je

²⁰⁷ Zbornik VI-6. dok. 62.

²⁰⁸ XI. AK, fasc. 842.

²⁰⁹ Prav tam, NOB-C, fasc. 529, TMG 507—3365.

²¹⁰ NOB-C, fasc. 529.

²¹¹ XI. AK, fasc. 842, NOB-C, fasc. 529, TMG fasc. 509—3466, 3467, 3471.

²¹² Prav tam in TMG fasc. 512—3611.

²¹³ XI. AK, fasc. 842.

zgorelo. Nemški vojaki, ki so se iz transporta rešili, so se spopadli s partizani. V boju, ki je trajal 5 ur, je padel nemški vojak, 6 jih je bilo ranjenih, 7 so jih partizani ujeli. Partizani so zaplenili 6 novih avtomobilov, 25 pušk, 6 pištol, precej obleke, odev in šotorskih kril. Promet je bil prekinjen za 18 ur in pol, škode je bilo za 54.950 lir.²¹⁴

Tega dne sta se nemška vrhovna komanda in italijanska vrhovna komanda sporazumeli, da preidejo nemške enote na italijansko ozemlje, da bi zavarovale pomembnejše komunikacije. 25. avgusta so nato zasedle okolico Ljubljane,²¹⁵ 26. avgusta so nemške enote prevzele varstvo borovniškega viadukta,²¹⁶ v naslednjih dneh pa vso Južno železnico.²¹⁷

26. avgusta 1943 so partizani napadli bunkerje 24, 24 b in 25 na logaškem podsektorju.²¹⁸ 27. avgusta je med Preserjem in Borovnico pri km 582 zavozil tovorni vlak na mino. Tir je bil pri tem uničen v dolžini 40 metrov, iztirila sta se dva vagona, 4 vagoni, naloženi z bombažem, so zgoreli, dva vagona živil so partizani izpraznili. Lokomotivo pa, ki je ostala na progi, so partizani z vso hitrostjo pognali na viadukt, vendar se je pred viaduktom iztirila. Promet je bil prekinjen za 65 ur, vzpostavljen je bil šele 30. avgusta, povzročena škoda je bila ocenjena na 188.100 lir.²¹⁹

Ponovni partizanski poskus, porušiti viadukt z lokomotivo, ni uspel, ker so se Italijani na podobne akcije pripravili. Kot smo že omenili, so bili tiri pred viaduktom urejeni tako, da je nenajavljeni vlak zapeljal na slepi tir in se iztiril.

XIV. divizija je z ofenzivo nadaljevala tudi po kapitulaciji Italije in jo uspešno končala 14. oktobra 1943, ko je porušila Štampetov most.

*

Če povzamemo potek partizanskih akcij do kapitulacije Italije, lahko to obdobje razdelimo v dva dela: obdobje leta 1941—1942 in obdobje leta 1943. V prvem obdobju so napadali Južno železnico predvsem krimski partizani, ki so se skoraj ves čas zadrževali ob progi in je bilo rušenje proge njihova glavna naloga. Poleg njih so rušili progo tudi aktivisti OF in dolomitski partizani. Ko so krimski partizani, vključeni v Šercerjevo brigado, zapustili ozemlje ob Južni železnici, v drugem obdobju od januarja do avgusta 1943, napadov na Južno železnico skoraj ni bilo. Temu obdobju je sledila ofenziva XIV. divizije ob kapitulaciji Italije.

Italijanske vojaške oblasti so svoje zaščitne ukrepe izpopolnjevali vzporedno s partizansko aktivnostjo. Po prvih napadih so okrepili straže na progi in postavili zasede. Po napadu na preserski most so začeli graditi za straže utrjene bunkerje. V obrambi pred partizani v partizanski pomladanski ofenzivi leta 1942 so začeli sekati gozd in se ukvarjati z mislijo, da bi izselili prebivalstvo ob progi, da bi ne moglo pomagati partizanom. Ob progi so razmeščali nove enote. V svoji ofenzivi 1942 so prvi udarec namenili prav na

²¹⁴ Zbornik VI-6, dok. 64, 186, NOB-C, fasc. 529, XI. AK, fasc. 842.

²¹⁵ Dušan Strajnič, ocena knjige Lothar Rendulic: »Gekämpft, gesiegt, geschlagen«, VIG, 1954, št. 1, str. 102.

²¹⁶ Kronika Borovnic.

²¹⁷ XI. AK, fasc. 853.

²¹⁸ XI. AK, fasc. 842.

²¹⁹ Prav tam, NOB-C, fasc. 529, Zbornik VI-6, dok. 191.

Krim proti krimskim partizanom. Leta 1943 so svoj zaščitni sistem zelo izpopolnili. Bunkerje ob progi so skoraj podvojili in vzdolž proge zgradili žično mejo.

Partizanske akcije na železniško omrežje v letih 1941. do kapitulacije Italije leta 1943 so bile večinoma majhne, včasih celo brez večjih posledic za promet. Toda če upoštevamo, kolikšno vojaško silo in kakšna sredstva je okupator uporabljal za to, da je progo varoval, kar je bilo posledica teh akcij, je jasno, da so bile tudi majhne, zgolj motilne partizanske akcije, zelo pomembne.

V okviru narodnoosvobodilne vojne so bile te partizanske akcije na železniško progo le eno izmed področij, kjer so se partizani z okupatorjem neprestano borili. Zato moramo pomen teh akcij vrednotiti z vidika splošnega političnega in vojaškega položaja na Slovenskem, in tedaj zavzamejo opisane partizanske akcije dostojno mesto v osvobodilni vojni in njeni zgodovini.

LES COUPS DE MAIN PARTISANS SUR LA VOIE FERRÉE ZALOG—RAKEK PENDANT L'OCCUPATION ITALIENNE

Résumé

Après la capitulation de la Yougoslavie en 1941, le secteur Zalog—Rakek sur la voie ferrée Vienne—Trieste appartenait au territoire occupé par les unités du XI^e Corps d'Armée italien.

C'était là une artère de toute première importance pour l'occupant. C'est pourquoi les partisans qui, en 1942, se trouvaient en nombre dans la région du Krim, attaquaient sans cesse cette voie, rendant souvent tout trafic impossible pendant plusieurs heures ou même plusieurs jours.

Les principaux coups de main furent: l'attaque d'un train près de Rakek le 4 octobre 1941 par la compagnie de Borovnica; l'attaque du pont de Preserje le 5 décembre 1941; le 2 février 1942, l'attaque de la station de Verd par le bataillon Šerčer; toute une série de coups de main en mai, juin et juillet 1942 pendant l'offensive partisane; le plus important et le plus audacieux fut l'attaque d'un train emmenant à destination de Bologne 500 internés qui furent ainsi libérés, le 28 juin 1942. Les attaques contre la voie ferrée marquèrent un temps d'arrêt lorsque, après la grande offensive italienne de 1942, les partisans dont les formations étaient maintenant des brigades, quittèrent ce secteur; mais elles reprurent bientôt de plus belle. Avant la capitulation de l'Italie, la XIV^e division partisane vint dans la région de la voie ferrée, et, au cours d'une offensive qui dura d'août à la mi-octobre 1943, elle opéra de nombreux coups de main; c'est ainsi que le 24 août elle attaqua et anéantit un transport allemand et détruisit une partie du viaduc de Stampé, point stratégique important et sensible sur ce tronçon de voie.

Pour protéger cette voie ferrée, l'occupant mit en oeuvre d'importants moyens et des troupes nombreuses. Les soldats qui gardaient la voie étaient cantonnés dans un réseau serré de fortins. Sur 62 km. de voie ferrée — la distance de Zalog à Rakek — il y avait 1815 hommes répartis dans 76 fortins, au printemps de 1943. En outre, les Italiens rasèrent la forêt sur une assez grande profondeur des deux côtés de la voie pour empêcher toute embuscade partisane, et d'autre part, ils

déportèrent la population des villages situés à proximité des points où les attaques étaient le plus fréquentes.

L'occupant italien devait également assurer la protection d'autres voie ferrées. Il y employa plus de 4000 hommes pris sur ses effectifs de combat, et cela pour les voies ferrées de Slovénie. Cette seule activité partisans, sans parler des combats menés contre les unités de l'armée italienne, témoigne de l'importance de la contribution apportée par la lutte de libération du peuple slovène à la coalition générale contre le fascisme.

Tone Ferenc, Dare Jeršek, Milica Kacin, France Klopčič,
Ivka Križnar, Miroslav Luštek, Julij Simončič

Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941

Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941 je bil sestavljen z namenom, da bi posređoval za orientacijo nekaj najvažnejših datumov in dogodkov vsem tistim, ki bodo ob dvajseti obletnici vstaje želeli spominsko osvetliti razne dogodke v Sloveniji. Upoštevali smo glavne dogodke svetovnega in jugoslovanskega pomena ter nekoliko širše slovenske dogodke.

Pregledov kronoloških dogodkov iz let vojne in okupacije je do sedaj izšlo že več. Prvi pregled dogodkov, ki sta ga izdala Janko Jarc in Jože Krall v Slovenskem zborniku MCMXLV je bil napravljen takoj po osvoboditvi na osnovi arhivskega gradiva, ki je bilo takrat na razpolago. V petnajstih letih po osvoboditvi pa je prišlo v nekdanji Muzej narodne osvoboditve oziroma sedaj v Inštitut za zgodovino delavskega gibanja toliko novega gradiva, da je na njegovi osnovi marsikak njun podatek potreben popravka. Poleg tega pregleda so izšle obširne kronologije za Ljubljano, Gorenjsko itd. Toda te obravnavajo — sicer zelo v potankosti — eno samo mesto, pokrajino ali predel Slovenije in pri tem izpuščajo dogodke svetovnega in jugoslovanskega pomena. Zato je nastala potreba po novem, preverjenem pregledu, ki bi upošteval vsa dosedanja dognanja.

Januar:

5. Angleška vojska, ki je premagala italijanske fašistične oborožene sile v severni Afriki, zasede Bardijo, 22. januarja pa Tobruk.
- 19.—20. Pogajanja med Hitlerjem in Mussolinijem glede kritičnega položaja italijanske vojske na fronti proti Grčiji. Mussolini prosi za vojaško pomoč.
25. Vlada Cvetković-Maček pripravi koncentracijsko taborišče za komuniste v Ivanjci v Medjurečju. Ob prevozu interniranih v Ivanjico so bile velike demonstracije na Jesenicah, v Kranju, Ljubljani in še na nekaterih manjših postajah.

Januarja so obiskali ljubljanske celice zastopnik CK KPJ Milovan Djilas ter zastopnika CK KPS Boris Kidrič in Boris Kraigher. Komunisti so se morali izjasniti, če so pripravljene v prihodnjih težkih nalogah žrtvovati vse za Partijo.

Februar:

2. Partijska konferenca jeseniškega okrožja pri Puklju na Lipcah pri Blejski Dobravi. Navzoči tudi Milovan Djilas, Boris Kidrič in dr. Aleš Behler. Februarja je bila v Novakovi hiši v Tacnu pod Šmarno goro konferenca SKOJ za Slovenijo.

Marec:

1. Bolgarija se pridruži trojnemu paktu (Nemčija, Italija in Japonska). Nemške čete vkorakajo iz Romunije v Bolgarijo. Tako Bolgarija postane satelit fašistične Nemčije kakor pred njo Madžarska (27. septembra 1940) in Romunija (23. novembra 1940).
25. Profafšistično usmerjena jugoslovanska buržoazija s svojo vlado Cvetković-Maček-Kulovec podpiše v dvorcu Belvedere na Dunaju pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Ljudske množice, ki jih je to izdajalsko dejanje ogorčilo, začno pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije velike demonstracije proti vladi in njeni profafšistični politiki.
Demonstrirati prične tudi ljubljanska študentska mladina. Pridružijo se ji tudi drugi Ljubljančani. Demonstracije trajajo vse do izbruha vojne.
26. Policija zastraži zaradi demonstracij na predlog rektorja dr. M. Slaviča univerzo, vendar se demonstracije nadaljujejo in stopnjujejo.
27. Vojaška štaba Združenih držav Amerike in Velike Britanije skleneta sporazum, ki vsebuje »vsestransko vojaško sodelovanje med obema državama, brž ko nacistična agresija prisili Združene države, da vstopijo v vojno«.
27. Oficirska skupina vrže Cvetkovićevo vlado, proglasi mladoletnega kralja Petra II. Karadjordjevića za polnoletnega, prežene kneza Pavla in sestavi novo vlado »narodne sloge« s predsednikom generalom Dušanom Simovićem.

Demonstracije, ki jih je Komunistična partija Jugoslavije začela 25. marca, ta dan dosežejo vrhunec. Poleg znanih parol »Bolje rat nego pakt!«, »Bolje grob nego rob!« so ljudske množice zahtevale od nove vlade, naj poskrbi za obrambo domovine, naj državo demokratizira, naj razpusti koncentracijska taborišča itd. Demonstracije so bile v vseh večjih mestih.

Hitler sklene, da bo Jugoslavijo razbil kot državo in vojaško silo, zahteva, naj vojaško vodstvo pripravi načrt za operacije proti Jugoslaviji. Zato pa mora napad na Sovjetsko zvezo preložiti za štiri tedne.

31. Nemške in italijanske vojaške enote napadejo angleško vojsko v Cirenajki (severna Afrika) in jo potisnejo nazaj; 12. aprila zasedejo Bardijo.

Marca izide prva številka ilegalnega glasila PK SKOJ »Glas delovne mladine«, razmnožena na ciklostilu.

April:

3. Zaradi bližnjih vojaških operacij proti Jugoslaviji in Grčiji sklene nemško vrhovno vojaško poveljstvo, da se odgodi napad na Sovjetsko zvezo »za najmanj štiri tedne«.

Študentje ljubljanske univerze izdajo letak »Za neodvisnost«, v katerem pozivajo študentsko mladino, da se glede na mednarodni položaj zedini, da v interesu neodvisnosti Jugoslavije poveže vse svoje sile v borbi proti kapitulaciji in da bo v prvih vrstah branila svobodo in neodvisnost domovine.

Centralni komite KPS izda letak z naslovom »Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji! Vsi, ki vam je pri srcu svoboda in neodvisnost slovenskega naroda«. V njem opredeli vlogo komunistov v borbi za svobodo in neodvisnost slovenskega naroda ter zahteva, da je treba »zapreti in postaviti pred sodišče agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca, Kreka, Adlešiča itd.), ki so s svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili in še slabe odporno moč naroda, kakor tudi višje rablje, ki so po policijskih glavnjačah mrcvarili politične aretirance, očistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev«.

5. V Moskvi podpišejo pogodbo o prijateljstvu in nenapadanju med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo.
6. Zjutraj nemški bombniki z letališč v Bolgariji in Romuniji napadejo Beograd, čeprav je bil proglašen za odprto mesto. Nato nemške, italijanske in madžarske divizije brez vojne napovedi navalijo na Jugoslavijo in Grčijo.
6. Komunistična partija Slovenije organizira prostovoljce in javno poziva s posebnim letakom slovenski narod k obrambi domovine pred fašističnimi napadalci.

Ban dr. Marko Natlačen skliče posvet zastopnikov slovenskih meščanskih strank SLS, JNS, NRS, SSJ in SDS ter jim predlaga ustanovitev Narodnega sveta. Za predsednika je bil izvoljen dr. Marko Natlačen, predstavnik SLS, kot najmočnejše slovenske politične stranke.

Ko je CK KPS zvedel za ustanovitev Narodnega sveta, je zahteval, da sprejme Narodni svet med svoje člane tudi predstavnika Komunistične partije. Narodni svet je to ponudbo odklonil.

7. Nemška vojska popoldne ob petih vdre v Skoplje.
CK KPS pošlje h generalu Lavadinoviću, komandantu dravske divizijske oblasti, Borisa Kidriča in dr. Aleša Beblerja, ki mu ponudita pomoč Partije pri obrambi domovine.

V Novo mesto začno s posebnimi vlaki prihajati prostovoljci iz vse Slovenije, ki so se odzvali pozivu Partije na obrambo domovine. Vojaško poveljstvo jih je nastanilo v gimnaziji, ni pa poskrbelo za prehrano, prav tako pa je tudi zavlačevalo izročitev uniform in orožja. Prostovoljci so se

povezali s partijsko organizacijo v Novem mestu in demonstrirali pred sodiščem za izpust zaprtih komunistov. Sodišče jih je takoj začelo izpuščati, toda sekretarja OK KPS Vinka Kristana je izpustilo šele 12. aprila, ko so v mesto prišli že Nemci.

8. Mariborski kulturbundovci prevzamejo oblast od jugoslovanske policije.
10. Nemške motorizirane enote dosežejo Zagreb. Ustaški polkovnik Slavko Kvaternik razglasi po zagrebškem radiu ustanovitev Neodvisne države Hrvatske.

Dr. Vladko Maček in dr. Ivan Šubašić izročita ustaškim krvnikom nekaj sto komunistov in protifašistov po zaporih in koncentracijskih taboriščih po Hrvaški.

Na seji vodstva Komunistične partije Jugoslavije v Zagrebu postavijo Vojni komite KPJ na čelu s tovarišem Titom z nalogo, da vodi obrambo domovine, dalje sklenejo, da se bodo posamezni tovariši prebili na jug v Bosno, kjer je bila glavnina jugoslovanske vojske, da bi pomagali organizirati obrambo.

Narodni svet izda proglas, s katerim prevzame ta ban in Narodni svet vrhovno oblast v Sloveniji ter pozivata prebivalstvo k redu in miru.

11. Narodni svet ustanovi »Slovensko legijo«, ki naj bi bila pomožna formacija Narodnega sveta.

Italijani vkorakajo v Ljubljano. Pred cerkvijo na Viču se jim pokloni ljubljanski župan dr. Adlešič, nato pa se zberejo okrog magistrata »in razvijejo trobojnico na gradu, ki obvladuje mesto«.

Sestanek CK KPS v gozdu v bližini Trebnjega. Tu so člani CK KPS, ki so se po razglasitvi Neodvisne države Hrvatske vračali kot prostovoljci domov, imeli kratko sejo, na kateri so sprejeli štiri važne sklepe:

1. da se mora začeti takoj z zbiranjem orožja, ki ga je razpadajoča vojska puščala na cesti;
2. da je treba takoj začeti razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino;
3. vsi člani CK se morajo takoj vrniti na svoja mesta ter pripravljati politično akcijo proti okupatorju;
4. vsi kompromitirani člani morajo takoj v ilegalo.

V Novo mesto pride prva nemška izvidnica. Nemci ostanejo v Novem mestu do 28. aprila, ko jih zamenjajo Italijani.

Italijani zavzamejo Jesenice, ki jih 18. aprila 1941 izroče Nemcem.

12. Nemška vojska zvečer doseže Beograd.

Načelnik nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm Keitel izda »začasna navodila za razdelitev Jugoslavije«.

Člani Narodnega sveta dr. Marko Natlačen; dr. Andrej Gosar in Ivan Pucelj se v Celju razgovarjajo z nemškim generalom Lanzom »o usodi

slovenske dežele«. Dr. Natlačén je želel uresničiti svoj načrt slovenske državnice pod nemškim okriljem.

Italijanski komandant Ljubljane, divizijski general Federico Romero, izda proglas o zasedbi »mesta Ljubljane z vso vojaško in civilno oblastjo«. Odreja oddajo orožja in predpiše policijsko uro.

13. Sovjetska zveza in Japonska podpišeta pogodbo o nevtralnosti.
14. Štajerski gauleiter in državni namestnik dr. Sigfried Uiberreither, ki ga je Hitler postavil za šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, pride v Maribor in izda prvo okupacijsko odredbo.
15. Vlada in kralj se pri Nikšiču vkrcata v letala in pobegneta iz Jugoslavije. CK KPJ izda letak »Narodi Jugoslavije«, v katerem poziva narode in delovno ljudstvo Jugoslavije v oboroženo borbo proti imperialističnim osvajalcem, potem ko jih je lastna vlada izdala.
Komandant XI. armadnega zbora, general Mario Robotti, izda odlok o takojšnji izročitvi orožja in streliva.
17. Zvečer bivši zunanji minister Cincar Marković, ki so ga Nemci rešili iz zapora, in divizijski general Janković v Beogradu podpišeta brezpogojno vdajo jugoslovanske vojske, ki začne veljati naslednji dan ob 12. uri.
18. Civilni komisar Grazioli prevzame civilno oblast ter se zahvali dr. Natlačénu in po njem Narodnemu svetu za sodelovanje z italijanskimi lastmi v prvih dneh zasedbe.
Himmler podpiše temeljne smernice za izselitev Slovencev.
19. Nemci zasedejo Kranj.
22. Na Dunaju si Nemci in Italijani razdelijo slovensko ozemlje. Nemci so Italijane postavil pred določeno dejstvo in italijanskemu zunanjemu ministru Cianu niso dovolili nobenih pripomb. Kasneje se je borba za slovensko zemljo med Italijani in Nemci nadaljevala ter se končala tako, da so Nemci zasedli del Gorenjske, ki bi moral po dunajskem sporazumu pripasti Italiji, Italijanom pa so prepustili nekaj krajev na Dolenjskem. Partijska konferenca pri kmetu Wolfu na Slamnikih. Na njej komunisti z Jesenic, iz Javornika, z Bleda, Bohinja in iz Gorij sklenejo, da je treba takoj začeti s pripravami na oboroženo vstajo.
24. Namestnik koroškega gauleiterja Franc Kutschera postane šef civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino in izda prvo okupacijsko odredbo, po kateri se lahko zapleni »vse premično in nepremično premoženje, ki je sovražno ljudstvu in državi«.
26. Hitler obiše Maribor.
27. Nemška vojska je zasedla vso Grčijo.
Ustanovitev Protiimperialistične fronte na Večni poti 3, na stanovanju Josipa Vidmarja. Ustanovitvenemu sestanku so prisostvovali: Boris



Kidrič, dr. Aleš Bebler in Boris Zihrel kot zastopniki KPS, Tone Fajfar kot zastopnik krščanskih socialistov, Jože Rus kot zastopnik demokratičnega krila Sokolov in Jože Vidmar, dr. Fran Šturm in dr. Ferdo Kozak kot zastopniki slovenskih kulturnih delavcev.

Mariborski skojevci ponoči zažgo dva nemška avtomobila v Volkmeerjevem prehodu sredi Maribora. Policijski ravnatelj zapiše, da je slovenska mladina že začela dvigati glavo, in ukaže aretirati nekaj desetih mladincev.

29. Kvestor italijanske policije dr. Messana izda nalog za aretacijo 32 komunistov: Edvard Kardelj, Pepca Kardelj, Franc Leskošek, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Fedor Kovačič, Darinka Kovačič, Oskar Kovačič, Leon Kovačič, Boris Kraigher, Anton Žerjal, Miroslav Košir, Anton Dolinšek, Marija Draksler, Angela Ocepek, Milan Apih, Konstantin Nahtigal, Miroslav Bagar, Velimir Namorš, Dušan Bravničar, Stanislav Bajuk, Viktor Stopar, Maks Stermecki, Evgenij Ravnihar, Vladimir Krivic, Ivan Kreft, Vesna Stranič, Rudolf Höhn, Boris Kidrič, Leon Novak, dr. Aleš Bebler.

Prvi streli na italijanske vojake v bližini Rašice pri Velikih Laščah.

30. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo sklene napasti Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Ustrezni tajni vojni načrt nosi naslov »Barbarossa«.

Dr. Natlačen obišče civilnega komisarja Graziolija. Le-ta mu sporoči, da bo Mussolini italijanski del Slovenije s posebnim statutom priključil Italiji ter s tem končal propagando, ki jo vodijo Nemci v Ljubljani in v okolici in ki razburja slovenske prebivalce. Istočasno Grazioli pojasni Natlačenu, da bi bilo dobro, če pripravi stvar tako, da bi zastopniki slovenskega naroda zaprosili za ta dekret. Še isti dan 26 »predstavnikov slovenskega naroda« to misel sprejme ter podpiše prošnjo za priključitev »Ljubljanske pokrajine« k Italiji.

M a j :

1. CK KPJ proglašča v svojem prvomajskem proglasu:

»V Zbor! V teh usodnih dneh je potrebno združiti vse vaše sile v boju za vaš obstanek. Vaš obstanek in vaše nacionalne pridobitve ogrožajo vaši stoletni sovražniki. Prizadevajo si, da bi vas zbrisali z zemlje, da bi vas raznarodili in vam vzeli pravico do narodnega in kulturnega življenja. V Sloveniji in Dalmaciji odstranjujejo sovražniki vse vaše narodne značilnosti. Bolj kakor kdaj koli je v teh težkih urah potrebna narodna sloga. Ne klonite z duhom, vztrajajte v boju, kamor vas kliče in ki ga vodi avantgarda delavskega razreda Komunistična partija Jugoslavije.«

3. Opoldne se je zbralo pri civilnem komisarju Grazioliju 26 »predstavnikov slovenskega naroda«, ki jim je Grazioli prebral odlok o priključitvi »Ljubljanske pokrajine« k Italiji.

Ob priključitvi slovenskega zasedenega ozemlja Italiji je poslal ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman Mussoliniju naslednjo vdanostno brzojavko:

»Duče! Zvedeli smo z velikim veseljem, da je slovensko zasedeno ozemlje po italijanski vojski vključeno v Italijansko Kraljestvo. Prosim Vas, da sprejmete najglobljo zahvalo v imenu vse duhovščine škofije tega ozemlja zaradi širokogrudne in skrbne ureditve, ki ste jo ponudili slovenskemu prebivalstvu.

Sprejmite tudi Duce, izraze naše brezpogojne vdanosti. Hkrati prosim, naj božji blagoslov pride na vaše delo, nad ves veliki Italijanski narod ter na slovensko ljudstvo, ki bo pod okriljem Rimskega Imperija lahko živelo in se razvijalo.«

Podobno vdanostno izjavo je poslalo Mussoliniju tudi 26 »predstavnikov slovenskega naroda«.

4. Plenum (majsko posvetovanje) CK KPJ v Zagrebu sklene, da je treba intenzivno nadaljevati zbiranje orožja po vsej državi, da je treba v mestih in vaseh ustanavljati udarne skupine s komandanti na čelu, da naj se začno tečaji za prvo pomoč in zbiranje sanitetnega materiala. Ti sklepi so bili večinoma objavljeni v posebni številki »Proletera«, prav tako tudi s posebnimi letaki.
5. Visokega komisarja Graziolija in poveljnika XI. armadnega zbora generala Robottija obišče 105 slovenskih županov, ki v »imenu slovenskega ljudstva izrazijo Dučeju hvaležnost za ustanovitev Ljubljanske pokrajine ter želijo lojalnega in vnetega sodelovanja«.
6. V Gradcu je bila konferenca v zvezi z izseljevanjem Slovencev.
10. Okoli 10. izide prva številka »Slovenskega poročevalca«. V podnaslovu je navedeno drugo leto izhajanja, ker sta dve številki Slovenskega poročevalca izšli že v letu 1938. Slovenski poročevalec je izhajal skozi vso okupacijo kot osrednje glasilo Osvobodilne fronte. Razmnoževale so ga različne ciklostilne tehnike v Ljubljani in drugih okupiranih krajih. V letu 1941 je izšlo dvaintrideset številok.
Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither izda odredbo za ustanovitev Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) pod vodstvom zveznega vodje Franca Steindla.
13. V Lovšinovi lovski koči na Mali gori oborožen spopad med tremi člani protifašistične organizacije TIGR in karabinjeri. Eden je padel, drugi pobegnil, tretjega pa so težko ranjenega ujeli.
20. Nemška vojska prične zračni desant na grški otok Kreto in ga osvoji do 1. junija.
Na sestanku komunistov in krščanskih socialistov v Kojzici pri Rimskih Toplicah ustanove Pokrajinski odbor OF za Severno Slovenijo.
21. Na sestanku nemških funkcionarjev v Beogradu govore o pripravah za izselitev 260.000 Slovencev v Srbijo.
Komandant varnostne policije in varnostne službe na Gorenjskem naroči podrejenim organom, naj ugotove delovanje komunistov.

24. Šef civilne uprave za Gorenjsko Franc Kutschera ustanovi Kärntner Volksbund pod vodstvom Viljema Schicka.
25. Nemški državni komisar za utrditev nemštva Himmler poroča Hitlerju o načrtu, ki predvideva ukrepe, da »bodo popolnoma iztrebljeni številni narodi, zlasti Poljaki, Ukrajinci itd.«
27. Mussolini imenuje sosvet za Ljubljansko pokrajino. Prvi člani sosveta so: dr. Marko Natlačen, Ivan Pucelj, dr. Matija Slavič, Franc Heinrichar, dr. Ivan Slokar, Karel Kavka, inž. Milko Pirkmayer, dr. Jože Lavrič, Albin Smerkolj, dr. Jože Basaj, Lojze Sitar, dr. Vladimir Valenčič, Rudolf Krušec in Karel Rogina.

Sestanek komunistov v Borovnici. Na sestanku je govoril Miha Marinko in dal smernice za ustanavljanje OF, pomnožitev partijskih vrst, organiziranje SKOJ, pripravljanje na oboroženo borbo itd.

Maja osnovan Mestni odbor OF v Metliki.

Maja ustanovljen vojnorevolucionarni komite za jeseniško okrožje. Člani so bili: Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Alojz Hrovat, Ivan Bertoncelj, Jože Ažman.

Maja ustanovljen vojnorevolucionarni komite za kranjsko okrožje. Člani so bili: Franc Vodopivec, Franc Mrak, Anton Nartnik, Rudi Papež, Jože Janežič.

Junij:

1. in 2. V Ivančičevi vili v Mencingerjevi ulici v Ljubljani je bila širša partijska konferenca, katere se je udeležilo okoli 30 partijskih funkcionarjev iz vseh okrožij. Referata sta imela tovariša Edvard Kardelj in Miha Marinko. Konferenca je sprejela več sklepov za nadaljnje delo partijskih organizacij z namenom, da se pripravi vstaja v Sloveniji.

Po tej konferenci se je iz širšega OK KPS Novo mesto formiral tročlanski vojni komite, ki je neposredno vodil priprave na oboroženo borbo.

4. Nemški in hrvaški funkcionarji na sestanku na nemškem poslaništvu v Zagrebu razpravljajo o nemškem načrtu za izselitev 179.000 ljudi iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, ki naj bi potekala v treh zaporednih valovih. Do 5. julija 1941 naj bi izselili iz Spodnje Štajerske v Srbijo 5000, nato pa še z Gorenjske 4000 izobražencev, od 10. julija do 30. avgusta 1941 naj bi izselili na Hrvaško 25.000 Slovencev, ki so se naselili na Spodnjem Štajerskem po letu 1914, od 15. septembra do 31. oktobra 1941 naj bi izselili na Hrvaško 65.000 Slovencev iz obmejnih krajev Spodnje Štajerske in okoli 80.000 Slovencev iz južnih krajev Gorenjske.
2. Iz Slovenske Bistrice odpelje prvi transport slovenskih izseljencev. Sledilo jih je še 25 iz Maribora in 7 iz Rajhenburga. Skupno so v 33 transportih odpeljali v Srbijo in na Hrvaško okoli 15.000 Slovencev.

7. Prvi sestanek Okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, ki mu je Centralni komite KPS dal nalogo, naj organizira borbo na Notranjskem. Na sestanku so bili navzoči Janez Hribar, Lojze Ule, Tone Zalar, Ivan Novak-Očka.
8. Člani sosveta Ljubljanske pokrajine obišejo v Rimu Mussolinija. Naslednjega dne jih sprejme papež ter jim podeli blagoslov, »ki so ga kleče sprejeli«.
18. Nemčija in Turčija skleneta pogodbo o prijateljstvu in nenapadanju.
20. Sabotažna skupina iz Ilirske Bistrice vrže bombo na italijanskega vojaka, ki ga ubije.
22. Hitlerjevski Nemčija in njeni zavezniki napadejo brez vojne napovedi Sovjetsko zvezo. Njihove armade prodro čez mejo, letalstvo bombardira sovjetska mesta. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo računa s hitrim zlomom Sovjetske zveze.

Popoldne ob dveh sestankih politbiroa CK KP J v Beogradu, ki izda letak s pozivom:

»Vi, ki ječite pod okupatorskim škornjem, vsi, ki ljubite svobodo in neodvisnost, ki nočete fašističnega suženjstva, vedite, da je napočil čas boja za vašo osvoboditev izpod fašističnih osvajalcev. Zato doprinesite svoj delež v boju za vašo svobodo, pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije.«

CK KPS izda letak ob Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo.

V Ljubljani na Vodnikovi cesti 15 ustanovljeno Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Sestanek OK KPS Novo mesto, ki sklene, da je treba ustanoviti manjše vojaške skupine, ki naj začno z akcijami, kompromitirani komunisti pa morajo v ilegalo.

Ustanovljen vojni komite KPS za Štajersko, ki so ga sestavljali Miloš Zidanšek, Boris Čizmek in Vilko Šlander.

Nemci aretirajo v Trbovljah komuniste, vendar pa »je večji del komunistov pobegnil že pred 22. junijem in jih zato ni bilo mogoče prijeti.«

- (23. Med 22. in 24. uro so bile »prevratne demonstracije v Šmartnem, v Devici Mariji v Polju, Kašlju in Sostrem, v zahodnem in severozahodnem predelu Ljubljane«. Pri teh demonstracijah je bil ustreljen Slavko Novak, nekaj drugih pa aretiranih.
24. Vlada Združenih držav Amerike izjavi, da podpira Sovjetsko zvezo v vojni proti hitlerjevski Nemčiji.
28. Na Krasu med Renčami in Kostanjevico sestanek devetih vodilnih članov KPI z Goriškega, ki sklene, čimprej dobiti zvezo s CK KPS, utrditi in reorganizirati partijske celice, pridobivati simpatizerje in pripravljati borce za oboroženi boj.

Junija ustanovljen odbor Osvobodilne fronte v Novem mestu.

Junija začno okrog Črnomlja, Metlike, Semiča in Gradaca nastajati prve ilegalne partizanske skupine.

Junija ustanovljen vojnorevolucionarni komite za kamniško okrožje. Člani so bili: dr. Marijan Dermastia, Anton Šturm in Stane Žirovnik.

Konec junija ustanovljeno Pokrajinsko poverjeništvo CK KPS za Gorenjsko. Sestavljali so ga Stane Žagar, Tomo Brejc in Lojze Kebe.

Zadnje dni junija ustanovljen petčlanski Okrožni komite KPS za Grosuplje.

Konec junija ustanovljen vojnorevolucionarni komite za Gorenjsko. Sestavljali so ga Stane Žagar, Tomo Brejc in Lojze Kebe.

Konec junija se Protiimperialistična fronta slovenskega naroda preimenuje v Osvobodilno fronto.

Julij:

Julija se komunisti iz Maribora in Ruš zberejo v bližini Hlebove domačije na Smolniku in ustanovijo Pohorsko četo.

V začetku julija je bila organizirana prva ciklostilna tehnika na Notranjskem, ki je bila v podzemeljski jami nad Veselovim mlinom v Žirovnici.

V začetku julija pošlje CK KPS na Primorsko Ervina Dolgana, Oskarja Kovačiča in Antona Veluščka-Matevža, da bi vzpostavili prve stike s preostalimi člani predvojnega odporniškega gibanja in organizirali OF.

V začetku julija je bilo posvetovanje o pripravah na vstajo na Gorenjskem v Hotavljah pri Maksu Kalanu. Vodil ga je Stane Žagar, ki je tedaj prišel iz Ljubljane.

1. Začetek izseljevanja na Gorenjskem. Z Gorenjske izselijo v Srbijo in Hrvatsko 2430 Slovencev.

2. Zaprisega črnomaljske ilegalne skupine SKOJ narodnoosvobodilnemu boju.

3. Stalin proglasi po radiu vojno Sovjetske zveze proti Nemčiji za domovinsko vojno.

Posvetovanje predstavnikov okrožnih vojnorevolucionarnih komitejev z Gorenjske pri Starem gradu nad Smlednikom. Vodil ga je Lojze Kebe, ki je dal navodila o pospešenem zbiranju orožja in streliva in o ustanavljanju odborov OF.

4. Seja politbiroa CK KPJ v hiši Vladislava Ribnikarja v Botičevi ulici na Dedinju v Beogradu sklene, da naj sabotažne akcije takoj prerastejo v vseljudsko vojno proti okupatorju, vojaške skupine naj prerastejo v odrede in delujejo ob prometnih zvezah in v industrijskih podjetjih, biti morajo lahko gibljive enote in morajo napadati zlasti sovražnikovo živo

silo. Sklene tudi, da se ustanovi Glavni štab partizanskih odredov s sedežem v Beogradu in glavnim komandantom tovarišem Titom, da se osnuje Bilten Glavnega štaba, da se za naziv borcev odreda vzame ime partizani, kot znamenje pa peterokraka zvezda. Posamezni člani politbiroa CK KP J odidejo s posebnimi partijskimi in vojaškimi pooblastili posamezne pokrajine.

Demonstracije ob preseljevanju Gorenjcev v Ljubljani.

5. Stane Žagar se na Mohorju sestane s predstavniki vojnorevolucionarnih komitejev iz kranjskega in jeseniškega okrožja.

6. Prekinitev vseh direktnih zvez med premično telegrafsko in telefonsko centralo 2. armade v Karlovcu ter Zagrebom in Ljubljano.

Sabotaža na telefonskem vodu v bližini Gradaca v Beli Krajini.

Komunisti iz Savinjske in Šaleške doline izvedejo ponoči v obeh dolinah veliko napisno akcijo in odidejo v ilegalno.

Ruški komunisti izvedejo ponoči napisno akcijo v Rušah.

7. Dan vstaje srbskega ljudstva. Ta dan so srbski partizani v Beli cerkvi oddali prve strele na orožniško patroljo.

8. Nemška vojska, ki prodira proti Leningradu, zasede na pol potivažno križišče Pskov.

Ponovne demonstracije ob preseljevanju Gorenjcev v Ljubljani ter sovražni vzkliki proti Nemčiji in Italiji. Demonstrantje so prišli do vlaka, dali ljudem jedila in cigarete ter se razšli šele ob odhodu vlaka. Mnogo demonstrantov so aretirali.

Izšel je tudi letak z naslovom »Ljubljančani, Slovenci«.

Na Kremencah pri Kostanjevici na Krasu je bila prva partijska konferenca za Goriško, ki jo je vodil Anton Velušček-Matevž. Prisotnih je bilo 12 članov, ki so sklenili: razširjati politično akcijo in začeti organizirati odbore OF, organizirati slovensko-italijansko antifašistično fronto v narodnostno mešanih krajih, organizirati zbiranje blaga in orožja ter prostovoljce za oborožen boj, organizirati ilegalne tiskarne in razdeliti goriško pokrajino na 14 odsekov. Vsi udeleženci so postali člani prvega revolucionarnega odbora na Primorskem. Imenovan je bil še tričlanski okrožni komite KPS, ki je sprejel sklep, da postanejo vsi dotedanji člani KPI člani KPS, če imajo za to pogoje.

10. V Renčah in Škrbini na Krasu ustanovljena prva odbora OF na Primorskem.

12. Vladi Sovjetske zveze in Velike Britanije podpišeta sporazum o skupnem nastopu v vojni proti Nemčiji.

CK KP J izda letak z naslovom »Narodi Jugoslavije«, kjer poziva k oboroženemu uporu.

15. Dan vstaje črnogorskega ljudstva. Ta dan so črnogorski komunisti dvignili črnogorsko ljudstvo v splošni upor in osvobodili vse kraje razen Cetinja, Nikšiča in Podgorice.

Ustanovitev minerske sabotažne skupine, ki je taborila na Ljubljanskem vrhu. Napadala je progo Ljubljana—Rakek. Pozneje se je reorganizirala v Borovniško četo.

Trboveljski komunisti izvedejo ponoči napisno akcijo v Trbovljah.

- Sredi julija je bila v Ljubljani seja Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, na kateri so sklenili, da se začne proti okupatorju oborožena borba. Na tej seji so sprejeli tudi partizanski zakon. Izdelal ga je dr. Aleš Bebler v imenu Glavnega poveljstva. To so bila pravila o ustroju, delu in nalogah partizanskih čet. Glavno poveljstvo ga ni objavilo, temveč razposlalo vodilnim organizatorjem in aktivistom.

Sredi julija na Ostrožnem pri Celju ob prisotnosti sekretarja PK KPS za Štajersko Slavka Šlandra izdelajo navodila za partizanske akcije na Štajerskem.

Sredi julija nastane na Travni gori Ribniška četa.

15. Na Molniku se pod vodstvom Jerneja Gašperšiča in Slavka Židanka zbere molniška partizanska skupina.
16. V Besniški dolini pri Zalogu pade nemški carinik.
17. Konferenca predstavnikov okrožnih vojnorevolucionarnih komitejev in partijskih organizacij z Gorenjske pod Malim Gregorjevcem na Jalovici, ki jo je vodil Stane Žagar. Sklenila je, naj se ilegalci povežejo v čete in začno vstajo.
18. Vladi Sovjetske zveze in Češkoslovaške podpišeta pogodbo o vzajemni pomoči v vojni proti Nemčiji.
Pri Teznem pri Mariboru prerezan telefonski kabel Dunaj—Beograd.
22. Črnomaljska ilegalna skupina ponoči strelja na italijansko stražo na železniškem mostu. V Črnomlju pa so bili raztroseni letaki s proglasom CK KPS italijanskim vojakom.
23. Iz molniške skupine nastane Molniška četa.
24. V noči je skupina iz Borovniške čete razdrla progo Ljubljana—Postojna nad Brezovico in Vičem.
Severozahodno od Rašice ustanovljena Rašiška četa.
25. Sestanek vojno revolucionarnega komiteja kamniškega okrožja, ki sklene, da se prične z vstajo in da se ustanovi Kamniški bataljon ter izdela načrt akcij.

26. Molniška četa napade pri Brezjah nad Sostrim oddelek črnih sraje in rani enega fašista.

Na Veternem pri Tržiču ustanovljena Tržiška četa.

Savinjska partizanska skupina, ki je v noči na 7. julij odšla v ilegalo, pod Bukovico ob Savinji med Grižami in Petrovčami ustanovi Savinjsko četo.

27. Ustanovljena 2. kranjska ali Nartnikova četa pri Kranju.

Začetek vstaje v Kamniškem okrožju.

Dan vstaje hrvatskega in bosenskega ljudstva. Ta dan so hrvatski partizani osvobodili kraj Srb v lapškem okraju v Liki, bosanski pa Drvar. Revirski komunisti ponoči minirajo železniško progo pri Trbovljah in razstrele železniški oporni zid v Zagorju.

28. V Dermotovi ulici št. 11 v Ljubljani je bilo zasedanje Vrhovnega plenuma OF. Na njem so razpravljali o oboroženi borbi proti okupatorju, o narodnem davku, o narodnem posojilu in o ukrepih proti izdajalcem. Na tem plenumu je bil imensko izvoljen Izvršni odbor Osvobodilne fronte.

Borci Molniške čete razderejo ponoči del proge med Škofljico in Šmarjem in telefonsko linijo v bližini železniške postaje Lavrica.

Na Mežaklji ustanovljena Jeseniška ali Cankarjeva četa.

29. Pred kinom Matica v Ljubljani ustreljen gestapovec Josip Regensteiner. Nemci ustanovijo na Gorenjskem izredno sodišče za sojenje komunistom. Na Gradišču pri Vodicach na Jelovici ustanovljena Jelovška četa ali četa Ilije Gregoriča.

30. Poljska emigrantska vlada in Sovjetska zveza skleneta pogodbo o vzajemni pomoči v vojni proti Nemčiji.

V Ljubljanski pokrajini pride po »predhodnem sporazumu med kraljevo kvesturo v Ljubljani in nemško policijsko oblastjo« do prve policijske hajke zaradi aktivnosti Molniške čete.

V gozdu pri Dobravi pri Brežicah Nemci ustrelje prvih deset talcev na Štajerskem. To je bila krška partizanska skupina skojevcev, ki so jo Nemci dan prej po izdaji ujeli.

Nemci razbijejo Pohorsko četo pri Urbancu na Pohorju.

V juliju sta bila ustanovljena okrožna odbora OF za cerkniško in vrhniško okrožje.

Konec julija se ustanovi Borovniška četa.

Konec julija ustanove celjski komunisti na Reservni pri Šentjurju Celjsko četo.

A v g u s t :

V začetku avgusta nastane v gozdu nad Luknjo pri Prečni jedro Novomeške čete.

1. V Šiški je ustreljen gestapovec, obenem pa ranjena dva karabinjerja.
Nemci napadejo Jeseniško četo v taborišču na Mežaklji. Četa se je pravkar vračala z akcije na železniški most v Žirovnici. Padla sta dva partizana.
Pri vasi Cegalnica pri Naklem ustanovljena 1. kranjska četa.
Na Čemišeniški planini se trboveljska in zagorska partizanska skupina združita v Revirsko četo.
2. V Slatini so ustreljeni 4 talci.
Na mnogih hišah v Sodražici so bila ponoči napisana protiitalijanska gesla ter narisani znak srpa in kladiva.
3. Ob 1.30 napadeni 4 italijanski vojaki pri čuvajnici na železniški progi Škofljica—Šmarje. Pri tem napadu je bil laže ranjen starejši vodnik.
4. Pri lovski koči pod severno steno Storžiča se iz 1. kranjske in Tržiške čete ustanovi Storžiški ali Kranjsko-tržiški bataljon.
5. Partizani minirajo elektrarno v Zasipu pri Bledu.
Na Pogrošarjevi planini pri Vodicaх na Jelovici ustanovljen Cankarjev ali Gorenjski bataljon.
Nemci napadejo na Dobrči del Storžiškega bataljona, ki se je pripravljaj za napad na Begunje.
Isti dan Nemci napadejo v lovski koči pod Storžičem drugi del Storžiškega bataljona. V boju pade 8 partizanov, med njimi 3 partizanke in politkomisar bataljona Jože Janežič.
6. V Dragi pri Begunjah ustreljeni 4 talci.
7. Iz zaporov v Šentpeterski vojašnici pobegnejo Milan Majcen, Miha Lipovšek (Franc Leskošek), Ludvik Smrekar, Franc Pokovec, Tone Zalar, Jože Reveland.
Patrolja Molniške čete minira progo Ljubljana—Škofljica.
8. Nemci uretirajo sekretarja PK KPS za Štajersko Slavka Šlandra in članico PK KPS za Štajersko Slavo Klavoro.
Na Brdu pri Ljubljani ustreljen fašistični agent OVRE.
Razstreljena železniška proga Metlika—Črnomelj pri Semiču.
Metliška partizanska skupina minira železniško progo pri Primostku med Gradacem in Metliko.
Nemci napadejo Cankarjev bataljon na Kotliču pri Lipniški planini (danes Partizanski vrh). Padejo 3 partizani.
9. Obveščevalni vestnik št. 19 poveljstva XI. armadnega zbora dne 9. VIII. 1941 objavlja:

»Streli in napadi na vojake so se začeli že aprila. Največ primerov je bilo meseca julija v predelih Ljubljane. Psovanje vojakov je doseglo svoj višek meseca junija v predelu Ljubljane.

Napadi na brzozavne in telefonske proge so bili meseca julija z izjemo enega primera vsi v predelu Ljubljane. Zato jih moramo pripisati delu organizacije, ki ima svoj sedež v Ljubljani; to je tudi posledica hujskaških prevratnih letakov, ki so se pojavili meseca julija.

Napadi na železniške proge so bili izvršeni meseca julija, vsi v predelu Ljubljane.

Napisi in komunistični znaki so se pojavili v velikem številu v predelu Ljubljane, zlasti meseca julija.

Skrivanje orožja in razstreliva: našli so ga v predelu Ljubljane, kamor je bilo večji del prinešeno.

V Dragi pri Begunjah ustréljenih 10 talcev.

Ob pol enih ponoči Revirska četa napade orožniško postajo in rudniško obratno stražo v Zagorju. Nemci aretirajo okrog 50 oseb.

10. Nemška in romunska vojska vdereta v mesto in pristanišče Odeso ob Črnem morju.

10. in 11. Prvo vseslovansko zborovanje v Moskvi.

V spopadu z italijanskimi policijskimi agenti pade v Šiški Marjan Majcen. Nemci ustrelje v Mariboru šest talcev.

11. Prva večja hajka Nemcev na partizane v kamniškem okrožju. Boj pri Brezovici nad Krtino.

Pohorska četa napade ponoči orožniško postajo v Ribnici na Pohorju. Padeta dva sovražnika, eden pa je ranjen.

12. Ribniška četa napade pri Žlebiču vlak.

Ponoči se črnomaljska skupina, ki je hotela napasti vojaški vlak pri vranoviškem cestnem podvozu v Mrzlih dragah, spopade z italijansko stražo in patroljo. Po kratkem boju se skupina brez izgub umakne v taborišče pri Miklarjih.

Gradaška skupina to noč prereže telefonski vod pri Metliki, metliška skupina pa severovzhodno od Primostka minira progo, toda do eksplozije ne pride.

Rašiška četa zažge v Tacnu nemški kamion.

13. Rašiška četa minira most preko Gameljščice v Spodnjih Gameljnah.

Skupina komunistov iz Velikih Lašč poruši podporni zid na železniški progi pri Ortneku.

15. Na Mokrcu se iz skupine Molniške čete ustanovi Mokrška četa. Na Mokrcu ostane do 15. septembra 1941, že prej pa so se odcepile posamezne

skupine (12. septembra Majcnova mokronoška skupina, 13. septembra Dolganova primorska skupina).

16. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko izda odredbo, s katero določi smrtno kazen za udeležence in pomagače narodnoosvobodilnega gibanja. Ustanovljena sta komite KPS in odbor OF za Kras.
17. Nemška vojska zasede Narvo, mesto ob Finskem zalivu, zahodno od Leningrada.
Novomeška četa minira progo med Mirno pečjo in Novim mestom.
Dokončno je ustanovljen in zaprisežen na Rašici Kamniški bataljon s štirimi četami: Rašiško, Mengeško-moravško, Radomeljsko in Kamniško.
Ponoči je minirana proga v Polju. Promet je zastal skoraj za 24 ur.
20. V Begunjah ustreljenih 6 talcev.
22. V Smledniku ustreljenih 5 talcev kot represalija za napad Rašiške čete na avto barona Lazzarinija.
Pri Krtini pri Kamniku ustreljenih 5 talcev kot represalija za likvidiranega izdajalca.
23. V Kranju obešen Milorad Stosić, ujeti partizan Tržiške čete.
Zvečer trije skojevci iz Škofje Loke prerežejo žico na drogu, za zastavo, oblepijo ograjo in posujejo s propagandnimi lističi OF vse telovadišče v Škofji Loki, kjer naj bi se naslednji dan ustanovil Wehrmannschaft za Škofjo Loko. Ko so se pričeli ljudje zbirati, jih je gestapo takoj razgnal.
24. Nemci razbijejo Kamniško četo pri Tunjicah.
V Ljubnem na Gorenjskem ustreljenih 5 talcev kot represalija za likvidiranega izdajalca.
24. in 25. Nemci kot represalijo za napad na Ribnico na Pohorju in na orožnika ter obratno stražo v Zagorju ustrelje v Mariboru 13 talcev, med njimi tudi sekretarja PK KPS za Štajersko Slavka Šlandra, članico PK KPS za Štajersko Slavo Klavoro in sekretarja OK KPS Celje Franca Vrunča.
25. Savinjska in Revirska četa napadeta rudnik Zabukovica.
27. V Zavškovem mlinu v Št. Rupertu pri Celju Nemci po izdaji uničijo zadnjih pet borcev Celjske čete.
28. V Gorjah pri Bledu ustreljenih 5 talcev kot represalija za likvidiranega izdajalca.
29. V Jaršah pri Domžalah ustreljenih 5 talcev kot represalija za likvidiranega izdajalca.
30. Del Mokrške čete napade karabinjersko postojanko na Turjaku.

31. Nemčija in Italija skleneta sporazum o preselitvi kočevskih Nemcev na Štajersko.

Avgusta se formira 6 rajonskih komitejev KPS na Notranjskem (viševski, loško-bloški, cerkniški, logaški, vrhniški in borovniški).

Avgusta je ustanovljena Poljanska četa narodne zaščite.

V drugi polovici avgusta nemški notranji minister dr. Frick obišče Gorenjsko in Štajersko.

Konec avgusta izide druga številka »Dela«, organa CK KPS.
(Prva številka je izšla že januarja leta 1941.)

S e p t e m b e r :

V začetku septembra se Glavni štab partizanskih odredov preseli iz Beograda na osvobojeno ozemlje v zahodni Srbiji.

V začetku septembra odide Mengeško-moravska četa v Poljansko dolino.

V začetku septembra sta formirana cerkniški in vrhniški okrožni komite.

V začetku septembra pride na Primorsko prva skupina sedmih partizanov, ki postane jedro prve primorske partizanske čete.

1. Metliška skupina razstreli progo pri Metliki.

2. Ponoči napade Stiška četa na železniški progi nad vasjo Breg italijansko patroljo. Padeta dva vojaka.

Skupina borcev iz Borovniške čete napade italijansko patroljo pri Vrhnikih.

Ponoči Savinjska in Revirska četa napadeta rudnik Zabukovico.

3. Radomeljska četa požge tovarno Remec v Duplici pri Kamniku.

V Domžalah ustrelje 10 talcev kot represalijo za požig tovarne Remec in za likvidacijo nemškega carinskega uradnika.

Petčlanska skupina Pohorske čete pri Ruški koči na Pohorju v spopadu težko rani nemškega pomožnega policista, ki nato umre.

4. Dva mladince napadeta 3 Italijane v Ljubljani. Oficir je prostovoljno izročil orožje, karabinjer in agent, ki sta hotela pobegniti, pa sta bila ranjena.

Na ljubljanskem gradu ubit italijanski oficir.

Komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti predlaga uvedbo sistema talcev in smrtnih obsodb zaradi izjemnega položaja v Ljubljanski pokrajini.

Na Koroški Beli pri Jesenicah ustrelje 5 talcev kot represalijo za likvidiranega izdajalca.

V Lescah pri Bledu ustrelje 5 talcev kot represalijo za likvidiranega izdajalca.

Za represalijo za nemškega policista na Pohorju ustrelje Nemci v Celju 10 talcev.

6. Na cesti Črnomelj—Griblje napadejo borci črnomaljske partizanske skupine italijansko kolono. Italijani imajo 2 mrtva, dva sta bila težko, eden pa lahko ranjen. Eden izmed težko ranjenih je pozneje podlegel ranam. Partizani niso imeli izgub.

5. Dva mladince sta razorožila italijanskega oficirja, ki ju je hotel aretirati, ter ga vrgla v Ljubljano, kjer je utonil.

7. Na Ježici pri Ljubljani napadeni 3 obmejni miličniki in 2 finančna stražnika.

Komandant kraljevih karabinerjev podpolkovnik Luigi Brucchiatti predlaga uvedbo vojnega stanja v Ljubljanski pokrajini.

Po ljubljanskih ulicah so bili raztreseni lističi, ki povečujejo oktobrsko revolucijo.

Ob 22. uri pri pošti na Ježici napadena patrulja črnih srajc. Ranjena dva miličnika.

Borovniška četa minira progo pred Rakekom.

8. Borovniška četa poruši progo med Rakekom in Planino.

11. V Linhartovi ulici člani VOS obstreljajo denuncijanta Vladimira Kavčiča. V prostorih Slovenske matice je bil pod vodstvom Prežihovega Voranca plenarni sestanek kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti. Sprejet je bil sklep o kulturnem molku.

Visoki komisar Grazioli izda odredbo o uvedbi izrednega sodišča in smrtne kazni, ki ima 8 členov.

Člen 3 določa, da se s smrtjo kaznujejo oni, ki ogrožajo vojaške in civilne organe, sabotažna dejanja, kdor hrani in širi prevratni material, kdor daje zavetje prevratnikom. Člen 4 in 5 določata, da se ustanovi izredno sodišče, ki sodi omenjena dejanja. Smrtna kazen se izvrši v 24 urah.

Patrulja Mokrške čete zavrne dva avtomobila Italijanov, ki so hoteli vdreti v Iški Vintgar.

13. Nemci napadejo pri Žicah nad Rovtami Radomeljsko četo.

14. Italijani začno tridnevno policijsko hajko na Mokrec in Iški Vintgar. Požgo tabor Mokrške čete, požigajo pa tudi po dolini Iškega Vintgarja. Mokrški partizani si izberejo nov tabor v Zali pod Osredkom.

16. III. plenum OF v Ribičičevem stanovanju v Dobrilovi ulici 22. Na tem plenumu so bili sprejeti sklepi:

1. da se Vrhovni plenum OF konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor,

2. Odlok o vključevanju slovenskih partizanskih čet v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije.
 3. Odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev.
 4. Odlok SNOO o narodnem davku.
 5. Odlok SNOO o posojilu »svobode« v višini 20.000.000 lir. Poleg tega je SNOO poslal pozdrave vseslovanskemu mitingu v Moskvi, ter pozdrave srbskim, hrvatskim in črnogorskim partizanom.
17. Dva voda Pohorske čete napadeta nemško vojaško posadko v lovski koči na Klopnem vrhu na Pohorju. Posadka je zbežala. Imela je dva mrtva in dva ranjena, Pohorska četa pa mrtvega in ranjenega.
Nemci ustrelje v Trbovljah štiri talce kot represalijo za prejšnji dan ubitega izdajalca.
18. V spopadu z Rašiško četo pod Rašico pade 6 Nemcev.
19. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko zaradi napada Pohorske čete na Klopni vrh proglasi Pohorje za zaprto področje.
20. Visoki komisar vpelje z odredbo fašistično prakso konfinacije. Komisija podprefekta, državnega tožilca, kvestorja, poveljnika karabinerjev in višjega oficirja fašistične milice na predlog kvestorja odloča o konfinaciji »nevarnih oseb«.
Savinjska četa minira železniški most v Penku pri Šoštanju.
Nemci pežgo prvo slovensko vas Rašico kot represalijo na akcijo Rašiške čete 18. septembra 1941.
21. Nemška vojska zasede Kijev, glavno mesto Ukrajine.
Nemška policija napade Mengeško-moravsko četo pri Mohorju nad Moravčami. Dvanajst borcev se prebije iz obroča.
25. Ustanovljena Preserska četa.
26. Radomeljska četa prejme iz rok Borisa Kidriča in Edvarda Kocbeka na Podmolniku zastavi, ki ju dajeta CK KPS in IOOF kot odlikovanje in priznanje borcem Kamniškega bataljona za uspešne boje z Nemci.
Vojaško in politično posvetovanje v Stolicah pri Krupnju, ki ga je vodil vrhovni komandant Josip Broz-Tito. Iz Slovenije sta se ga udeležila komandant in politkomisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskovšek-Luka in Miha Marinko. Na posvetovanju so sklenili, da se v pokrajinah dotedanja vojaška vodstva preimenujejo v glavne štabe, Glavni štab pa v Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, da se povsod na osvobojenem ozemlju namesto starih organov oblasti ustanovijo novi narodnoosvobodilni odbori in da se ustanovijo večje partizanske enote. Izdelali so tudi podroben načrt o ustanavljanju novih osvobojenih ozemelj v Jugoslaviji in sprejeli Titovo poročilo o sestanku z Dražo Mihailovićem.

27. Nemci napadejo na Rašici Rašiško četo. Večji del čete se prebije čez nemško-italijansko mejo.

29. Začetek konference zastopnikov Sovjetske zveze, Velike Britanije in Združenih držav Amerike v Moskvi. Trajala je do 1. oktobra.

Nemci napadejo v vasi Selo pri Vodica del Rašiške čete. Nekaj borcev pade, ostale ujamejo.

Konec septembra je bil ustanovljen Krimski bataljon. Sestavljale so ga Borovniška, Loška, Robska, Preserska, Šolska in Ribniška četa.

Septembra so skojevci pri Križni jami izvršili akcijo na daljnovid.

Septembra se ustanovijo Loška, Robska in Šolska četa.

Oktober:

V začetku oktobra ustanove brežiški in senovski komunisti Brežiško četo.

1. Ta dan so Nemci nameravali priključiti Spodnjo Štajersko k Nemškemu rajhu, a so to najprej odložili na 1. november 1941, pozneje pa zaradi narodnoosvobodilnega boja za nedoločen čas.

3. Razglas Duceja (objavljen v Službenem listu 11. X. 1941), ki ima 20 členov proti narodnoosvobodilnemu gibanju in razveljavi odredbe Visokega komisarja od 11. IX. 1941, razen 8. člena (obvezna prijava preseljencev). Ta razglas je postal »pravna podlaga«, na katero se je oprlo pozneje ustanovljeno vojaško sodišče. S smrtjo se kaznujejo dejanja proti državi (člen 1), pustošenja, plenitev, pokolji (člen 2), pripravljanje in udeleževanje oborožene vstaje (člen 3), vodstvo prevratnih organizacij (člen 4), prevratna propaganda od 5 do 15 let zapora itd.

4. Pohorska, Savinjska in Revirska četa se na Grmadi pri Šoštanju združijo v Štajerski bataljon. Njegov komandant je postal španski borec Franc Rozman-Stane.

Borovniška četa ponoči napade progo Planina—Rakek. Vlak se je prevrnil, 12 vagonov je iztirilo.

6. Na Ljubljanskem velesejmu sta eksplodirali 2 mini.

Robska četa napade italijansko stražo v Velikih Laščah.

Začne se prva italijanska ofenziva v Ljubljanski pokrajini proti partizanskemu »Krimskemu« bataljonu, ki traja vse do 29. oktobra 1941.

7. Italijani prečistijo področje Mokrec-Malinjek — kota 939 — kota 982, kjer odkrijejo šest barak in zažgejo taborišče prve Mokrške čete.

Štajerski bataljon, razdeljen na šest udarnih skupin, vdre ponoči v Šoštanj in ga za eno noč osvobodi. Sovražnik je imel tri ranjene.

8. Izredno vojaško sodišče obsodi na smrt prve tri Ljubljance, ker so jih 6. oktobra zalotili pri prenašanju orožja za partizansko četo v Dolomitih. Kasneje so bili pomiloščeni na 25 let ječe.
9. Partizani Cankarjevega bataljona požgo Remčevo žago na Lacmovem pri Radovljici in vso zalogo lesa. S seboj odvedejo tudi 2 Nemca.
10. Nemci kot represalijo za napad na Šoštanj ustrelje v Šoštanju 10 talcev.
11. Slovenski poročevalec objavlja letak z naslovom »Slovenci, Slovenke«, v katerem poziva na manifestacijo, ki bo 29. oktobra 1941, ko bo minilo 25 let, odkar so se Slovenci skupaj s Hrvati osvobodili avstroogrskega jarma.

Iz Mestnega doma na Krekovem trgu je bilo odpeljanih 295 odev, ki so bile prepeljane v partizansko taborišče v Dolomitih.

Dan vstaje makedonskega ljudstva. Ta dan so makedonski partizani napadli bolgarsko policijsko postajo v Prilepu.

12. V Triglavski ulici 36 je bil plenum okrožnih odborov OF s slovenskega ozemlja, ki so ga zasedli Italijani. Delegatov je bilo 25—28. Plenum je sprejel resolucijo, ki soglasno pozdravlja vse dotedanje odloke SNOO in njegovega Izvršnega odbora ter v celoti odobrava njihovo delo. Poleg tega je plenum poslal resolucijo SNOO ter Poveljstvu slovenskih partizanskih čet.

13. Člani Narodne zaščite izvrše veliko sabotažno akcijo v Kemični tovarni v Ljubljani.

Semiška partizanska skupina ponoči napade komisijo »Nemške prese-litvene družbe« v Blatniku nad Semičem. Zažge štiri gospodarska poslopja, v stanovanje nemškega cenilca pa vrže nekaj ročnih bomb.

14. Karabinjerski kapetan Vito Guariglia poroča:

»Temu poveljstvu doslej kljub vnetemu prizadevanju še ni uspelo dobiti konfidentov. Osebe, ki bi lahko sporočile koristne vesti, jih niso voljne sporočiti, ker se boje krutih represalij komunističnih elementov.

Pisec tega dopisa jih bo vsekakor še nadalje iskal ter v pozitivnem primeru o tem poročal.«

V papirnici Vevče je bil obstreljen denuncijant Jernej Chiodi.

Spopad med Italijani in Robsko četo pri Zapotoku, kjer sta padla dva partizana. Robska četa se je potem umaknila na Mokrec.

17. Slovenski poročevalec objavlja sklep IOOF in Poveljstva narodnoosvobodilnih partizanskih čet o ustanovitvi Narodne zaščite, kot sestavnega dela slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet, in odredbo slovenskih partizanskih čet o zastavi, znakih in pozdravu slovenskih partizanov.

Ustrelje na Lancovem 17 talcev, 5 pa v Mošnjah pri Radovljici kot represalijo za požig Remčeve žage na Lancovem. Na Lancovem je bila ustrelje

ljena Rezka Dragar, ki je bila zaradi junaškega zadržanja pri streljanju proglašena za narodno herojko.

Krimski bataljon, ki so ga borci tedaj imenovali »Tretji partizanski bataljon«, se razdeli v dva polbataljona: prvi polbataljon (Robska in Loška četa), drugi polbataljon (Šolska, Preserska in Borovniška četa).

19. Ob pol 17. uri popoldne je napadel prvi polbataljon Krimskega bataljona italijansko vojaško posadko v Ložu. Na italijanski strani sta bila dva težko ranjena in 16 lahko ranjenih ter 7 ujetih s komandirjem baterije vred, partizani pa so imeli 3 mrtve in 5 ranjenih.

Drugi polbataljon pa ponoči napade in požene v zrak skladišče streliva v Bezuljaku. Napad je trajal 10 minut. Italijani so imeli 3 mrtve in 7 ranjenih.

Ribniška četa minira progo med Ortnekom in Velikimi Laščami.

20. Cankarjev bataljon je v mlinu v Zapužah rekviriral 56 vreč moke, v mesariji v Duplah pa 200 kg masti. Blago so odpeljali z dvema nemškima kamionoma skozi Kranj na Log pri Besnici. Tu so kamiona zažgali.

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko izda »razglas o državnopolitičnih ukrepih v obmejnem ozemlju«, po katerem so nato iz obsavskega in obototelskega pasu izselili v Nemčijo okrog 35.000 Slovencev.

V Trst pride Leon Kovačič, ki ga je CK KPS poslal v pomoč za organiziranje OF.

21. Poveljnik II. armade general Ambrosio izda odredbo, da je treba zajete upornike takoj ustreliti, njih hiše, če je mogoče, pa takoj zažgati. Če imajo uporniki oporišča v določenem kraju, je treba prebivalstvo izseliti, kraj pa zažgati.

Nemci ustrelje v Mariboru šest talcev kot represalijo za dva ubita izdajalca iz Šmohorja pri Laškem.

23. Prvi polbataljon Krimskega bataljona se spopade z Italijani pri Belih Vodah in Dragi. Pade en partizan, 3 so ranjeni, 5 pa ujetih.

24. Izide Mussolinijev razglas, s katerim je razširil razglas od 2. X. 1941 tudi na javne manifestacije (prejšnjih jih nima), na skrivanje blaga v škodo »normalne potrošnje« in na sabotazo na kmetijskih in industrijskih obratih.

Slovenski poročevalec objavlja letak »Slovinci«, v katerem poziva, da »ne sme biti 29. oktobra med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v javnem lokalu niti v gledališču niti v kinu. Kdor bi ta odlok prekršil, tega bo slovenski narod štel za izdajalca.«

Proglas je bil tiskan tudi v obliki malih letakov, ki so jih frontovci v dneh pred 29. oktobrom raztrosili po mestu.

25. Italijani ustrelijo v Ljubljani aktivista in člana VOS Ernesta Belaka. Ribniška četa v Dolenji vasi napade italijansko patroljo, ubije enega vojaka in se brez izgub umakne.

Italijani zasedejo Drago in se spopadejo s partizani prvega polbataljona Krimskega bataljona na Debelem vrhu, kjer padeta 2 partizana, 3 so ranjeni, 13 pa ujetih.

26. Novomeška četa v gostilni v Dolenji Straži priredi miting, na povratku pa napade in požene v beg italijansko konjeniško patroljo. Po napadu se četa premakne v Brezovo reber, kjer ostane nekaj dni in se okrepi z novimi borci.

Spopad med Italijani in prvim polbataljonom Krimskega odreda pri Mikličevi vili v Dragi, kjer je bilo ujetih 8 partizanov. Ostali partizani so se z velikimi naporji prebijali v debelem snegu proti ribniški dolini. Nato so se razdelili v dve skupini in zakopali orožje. Ena je odšla proti Ribnici, druga pa proti Sodražici.

Nemške enote napadejo Štajerski bataljon na Čreti. Bataljon je hrabro odbil napad za napadom, nato pa se je prebil na Črni vrh pod Vranskim. Nemci so imeli dva hudo in tri laže ranjene.

Italijani ponoči zažgo gospodarska poslopja v vaseh Sap, Razdrto, Plahe in Vrh.

28. Visoki komisar Emilio Grazioli izda 10 varnostnih točk zaradi napovedane demonstracije 29. oktobra 1941.

Izdana in napadena je bila na Golčaju Radomeljska četa, ki je bila na poti k I. Štajerskemu bataljonu, ki naj bi se okrepił zaradi nameranih partizanskih akcij v Posavju. V boju je padla večina borcev.

29. Manifestacija, ki jo je napovedala OF za 29. oktober v proslavo 23. obletnice osvoboditve izpod avstroogrškega jarma, je popolnoma uspela. Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove in dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice.

Italijanska patrolja je našla na eni ljubljanskih ulic: 37 majhnih jugoslovanskih zastavic, 92 listkov z napisom OF, 17 listkov z napisom »Živela 29. oktober«, 150 listkov z napisom »Živela OF slovenskega naroda«, 143 listkov z napisom »Živela SSSR«, 88 listkov z napisom »Živela slovenska partizanska vojska«, 3 listke z različnimi gesli.

Ob 10. uri so Italijani obkolili in napadli Osredek, kjer je bila Borovniška četa. Italijani so imeli enega ranjenega, partizani pa 6 mrtvih. Italijani so zažgali Osredek. Borovniška četa se je po spopadu umaknila na Krim.

V gozdu nad Plešivico ustanovljena Grosupeljska četa.

Pri Tržiču (zaselek Murence) padeta po 18-urnem boju z nemškimi granicarji in policijo narodni heroj Milan Majcen in Janez Mevželj. Nemci so imeli 3 mrtve in 5 ranjenih.

30. Belokranjske partizanske skupine — črnomeljska, metliška, gradaška in semiška — se združijo na Smuku nad Semičem v Belokranjsko četo. Ta bi se morala na Otavniku sestati z drugimi partizanskimi enotami z Do-

lenjske za napad na Bučko. Še istega dne je krenila na pot, a je prišla samo do Otočca. Ker ni imela zveze, ker so bili borci izčrpani in ker ni bilo mogoče priti čez Krko, se je četa vrnila proti Gorenjim Lazam.

Nemci ustrelje v Mariboru 30 talcev kot represalijo za tri ubite izdajalce na Čmakovem posestvu pri Braslovčah 26. oktobra 1941.

31. Ustreljenih 10 partizanov, ki so jih ujeli na Golčaju.

Oktobra 1941 je nastala Samotorska četa, v Samotorici v Dolomitih.

Oktobra izide prva in edina številka »Slovenskega partizana«, glasila Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Urejevali so ga člani Glavnega poveljstva.

Oktobra je Izvršni odbor OF ustanovil Mladinsko osvobodilno fronto. Izvršni odbor Mladinske OF je bil sestavljen iz delegatov IOOF, ki so zastopali ustanovne skupine OF: za KP Lidija Šentjurc, za sokole Franc Lubej, za krščanske socialiste Jože Zemljak. Prva in najvažnejša naloga Mladinske OF je bila mobilizirati vse mlade sile za skupni odpor proti okupatorju.

November:

V začetku novembra se je ustanovil partizanski tabor na Kožljeku.

1. V Ribičičevem stanovanju v Dobrilovi 22 je bila IV. plenarna seja Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Na nji je bilo sprejetih 7 temeljnih točk OF. (Ob koncu leta sta bili formulirani še dve točki ter objavljeni v prvi številki Slovenskega poročevalca januarja 1942.)

Da prepreči preseljevanje, je Glavno poveljstvo sklenilo dvigniti ljudstvo k splošnemu uporju ter koncentrirati I. Štajerski bataljon v severnem, dolenske čete, ki bi se združile v Dolenjski bataljon, pa v južnem delu izselitvenega pasu.

Štajerski bataljon, ki mu je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ukazalo, naj odide v izselitveni pas in zaneti splošno vstajo, se je na svoji poti iz Griž proti Kozjanskemu zapletel v hude boje pri Sv. Heleni pri Slivnici. Sovražnik je imel 6 mrtvih, bataljon, ki se je prebil iz obroča pa je izgubil mitraljezca Angela Besednjaka-Dona. Ker ni dobil zveze z Brežiško četo in je padlo tudi mnogo snega, se je z Bizeljskega vrnil nazaj v Griže in se razdelil na sedem skupin, ki so odšle ločeno prezimovat na razne kraje. Zbral se je spet 13. aprila 1942 na Tolstem vrhu.

Znak za splošen upor naj bi bil napad na Bučko.

Ponoči je skupina 31 borcev, sestavljena iz Mokronoške in Novomeške čete, napadla nemško graničarsko postajo v Bučki. Nemci so imeli nekaj žrtev, partizani pa 1 mrtvega in 2 lahko ranjena.

Zaradi nepovoljnih vremenskih razmer, ostre reakcije okupatorjev na koncentracijo partizanskih sil in hitlerjevske demagogije do vstaje ni prišlo.

- 2.—3. Italijani po izdaji napadejo in uničijo Belokranjsko četo na Gorenjih Lazah. Padlo je 19 partizanov, 4 pa so bili ujeti. Med ujetimi je bil tudi politični komisar Jože Mihelčič. Italijani so imeli 2 mrtva.
7. Kapetan kraljevih karabinjerjev Vito Guariglia poroča, da mu je uspelo dobiti nekaj konfidentov, »ki so mu doslej že posredovali zelo koristne informacije«.
- Mussolini je izdal ukaz o ustanovitvi vojaškega sodišča II. armade v Ljubljani. (To sodišče je do 8. IX. 1943 obravnavalo 8737 procesov proti 13.186 Slovincem. Izreklo je 83 smrtnih obsodb, 412 dosmrtnih ječ, 3082 obsojencev pa je dobilo kazni do 30 let.)
- Italijanski podpolkovnik Luigi Brucchiatti poroča:
»Ljubljana je središče protitalijanskega in protifašističnega gibanja... Ponoven dokaz za to je dejstvo, da je med zaprtimi mnogo univerzitetnih študentov. Zato se znova postavlja potreba, da se univerza začasno zapre, ker je to brlog prevratne organizacije.«
- Prva oddaja radia OF, imenovanega »Kričač«, Radio OF je imel tedensko več oddaj, skraj vedno na drugem mestu. Italijani ga kljub najbolj modernim iskalnim aparatom niso mogli zaslediti. Zato so aprila 1942 zaplenili radijske sprejemnike in »Kričač« je 4. aprila 1942 prenehal z oddajami.
9. Varnostni organi OF (VOS) so odkrili sovražno tiskarno, glavno skladišče in kurirko, ki bi morala 10. novembra raznesti večje količine letakov zaupnikom po »vsej ljubljanski pokrajini«.
- CK KPS izda proglas nemškim vojakom.
10. Ribniška četa minira električne daljnovode na cesti Ribnica—Kočevje. Preiskava na Tehniški fakulteti. Odkrijejo material, zapro 29 študentov in fakulteto, odstranijo dekana inž. Alojza Horvata.
- Posledica tega je izključitev bolgarskih in hrvatskih študentov in izgon 189 študentov, ki niso iz Ljubljanske pokrajine. Vsi drugi študentje morajo na svoje domove in ne smejo zapustiti kraja.
12. Trije člani Brežiške čete z zvijačo vderejo v sodnijske zapore v Sevnici ob Savi in osvobodijo pet političnih zapornikov.
14. Ustreljenih 15 talcev v Dragi pri Begunjah.
- Iz Kočevja pripelje v Krško prvi transport kočevskih Nemcev, ki so jih naselili na posestvih slovenskih izseljencev, da bi bili južni branik nemške države. Ob Savi in Sotli so naselili skupno okoli 14.000 Nemcev iz Kočevja, Bukovine, Besarabije, Dobrudže in Južne Tirolske.
15. Začetek bitke za Moskvo. Nemške armade v ofenzivi. Njihovo napredovanje je bilo 5. decembra dokončno ustavljeno.
- Nemci ustrelje v Mariboru 35 talcev kot represalijo za pet ubitih izdajalcev.

Sredi novembra je izšel list »Osvobodilna fronta«. Urejali so ga Boris Kidrič, Zoran Polič in Edvard Kocbek. Tiskala ga je ilegalna tiskarna »Podmornica«.

18. Cankarjev bataljon je požgal cestni most pri Praprotnem v Selški dolini. V prostore GILL v Ljubljani sta bili vrženi dve bombi.
22. Sovražnik začne ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v zahodni Srbiji, pomagajo mu tudi četniki Draže Mihailovića. Vrhovni štab partizanskih odredov Jugoslavije se z delom partizanskih odredov umakne v Sandžak.
24. Brežiška četa minira pri železniški postaji Blanca železniško progo Zidani most—Zagreb.

Slovenski poročevalec objavlja letak z naslovom »Slovenci«, v katerem javlja, da se tudi letos praznuje »prvi december« v znaku globoke in borbene solidarnosti s svojimi brati na jugu, v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiralcem, pa tudi v zavesti, da morajo iz slovenskih žrtev zrasti slovenske, narodne in ljudske pravice.«

Istočasno je bil proglas tiskan tudi kot letak, ki so ga aktivisti OF trosili po ljubljanskih ulicah.

28. V Kunejevi zidnici v Gorjanah pri Podsredi Nemci po izdaji uničijo Brežiško četo.
30. novembra sta izšli 1. in 2. številka »Mlade Slovenije«.

Novembra napiše na pobudo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet bivši komandant Kamniškega bataljona dr. Marjan Dermastia-Urban »Kratek tečaj za partizanske poveljnike«. (Izide šele v začetku 1942. leta.)

December:

V začetku decembra je sestavljen nov PK KPS za Gorenjsko:

sekretar Tone Dolinšek-Metod, člani Mira Tomšič-Vlasta, Lojze Kebe-Štefan in Tomo Brejc. Dosedanji sekretar Stane Žagar st. se je odslej posvetil povsem vojaškemu delu.

1. Proslava 1. decembra. Ljubljanske ulice so bile posute z narodnimi zastavicami, na zidovih pa narisani znaki OF. Med 7. in 8. uro zvečer so bile ceste in javni lokali povsem prazni. Enako so praznovali prvi december po navodilih IOOF tudi v drugih slovenskih krajih. Srednješolci so proslavili 1. december med poukom, stoje, z enominutnim molkom. Zaradi tega je bilo mnogo dijakov izključenih, posebno v Ljubljani in Novem mestu.

Ponoči so partizani izvršili na Gorenjskem smrtno obsodbo nad sedmimi nemškimi sodelavci.

2. V Trstu je posebno sodišče za zaščito države začelo proces proti šestdesetim članom slovenskega odporniškega gibanja s Primorske. Obtoženci

so bili razdeljeni v tri skupine: komunisti, nacionalisti in slovenska inteligenca. Obtoženih je bilo 12 kmetov, 15 delavcev in obrtnikov, 19 izobražencev, 9 študentov in 1 trgovec.

4. Na Vodnikovi cesti likvidiran gestapovski agent Emer Fanouš.

Ustreljenih v Dragi pri Begunjah 28 talcev kot represalija za likvidiranih 7 izdajalcev v noči na 2. december.

Po nalogu osrednjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani se začne prva obsežna propagandna akcija OF na Primorskem, ki je trajala do 12. decembra. V Trstu, po Istri in na Pivki so bili raztreseni dvojezični letaki s protestom proti tržaškemu procesu.

Napad Samotorske čete na železniški most pri Preserju. Zaradi vlažnega eksploziva preserski most ni bil docela porušen. Italijani so imeli 4 mrtve in 4 ranjene. Italijani so nato uprizorili proces proti nedolžnim prebivalcem. Obtožili so 69 oseb ter jih obsodili 28 na smrt, 12 na dosmrtno ječo, ostale pa na večje ali manjše kazni.

6. Člani Narodne zaščite so v Saturnusu zažgali vagon materiala, določene za izvoz iz Ljubljane.
5. Sestanek političnega in vojaškega aktiva pri Kocjanu v Bukovščici v Selški dolini, ki pod vodstvom Staneta Žagarja razpravlja o oboroženi vstaji v Poljanski dolini, v bohinjsko-blejskem kotu in v gornjesavski dolini.

6. Sovjetska armada prične veliko protiofenzivo pred Moskvo. Nemška armada se do konca decembra na široki fronti umakne za 200—300 kilometrov.

Velika Britanija napove vojno Finski, Madžarski in Romuniji.

7. Z nenadnim napadom Japonske na vojno ladjevje Združenih držav Amerike v Pearl Harboru se razvname vojna na Tihem oceanu. Svetovna vojna zajame vse celine.
8. Združene države Amerike in Velika Britanija napovesta vojno Japonski.
9. V Podmilščakovi ul. 19 v Ljubljani aretirana Miha Marinko in Pepca Kardelj.

Ustreljen narodni heroj, kandidat CK KPS in politični komisar Belokranjske čete Jože Mihelčič, ki ga je vojaško vojno sodišče 2. armade v Ljubljani obsodilo 6. decembra na smrt. To je bila prva izvršena smrtna obsodba v Ljubljanski pokrajini.

Ustanovljen na Slamnikih pri Bledu pri Wolfu štab za vstajo v bohinjsko-blejskem kotu. Vodil ga je Stane Bokal, ki je pripeljal sem skupino partizanov Cankarjevega bataljona z nalogo, da organizira upor.

Začetek 1. faze ofenzive proti Cankarjevemu bataljonu. Ta dan so se partizani spopadli z Nemci pri Kanpih južno od Mohorja nad Kranjem. Bataljon se je prebil preko Stirpnika v Rovte pod Mladim vrhom.

10. Na Aljaževi c. 10 v Ljubljani aretirana Tone in Vida Tomšič. Formirana na Štefanji gori pri Cerkljah na Gorenjskem Kokrška četa.
11. Nemčija in Italija napovesta vojno Združenim državam Amerike.
12. Cankarjev bataljon napade v Rovtah pod Mladim vrhom nemško policijsko patroljo. 46 policistov mrtvih, 2 težko ranjena. Pade 1 partizan. Bataljon se premakne 13. decembra na Valterski vrh v Poljansko dolino.
13. Ustanovljen komite KPS in odbor OF za zgornjevipavsko dolino.
14. Sabotaža v Kemični tovarni v Ljubljani. Pokvarjen del strojev, škode je bilo 1.000.000 lir, razstreljeni 3 motorji.

Začetek vstaje v bohinjsko-blejskem kotu. Vstajo so vodili Stane Bokal, Tomaž Godec in Stane Žagar ml. Uporniki so zasedli vas Nomenj, prerezali telefonske žice po celi dolini, zasekali cesto in železniško progo proti Bledu. Nemci so že 16. decembra upor zatrli, aretirali okoli 30 domačinov iz Nomnja in požgali del vasi Nomenj.

Posebno sodišče za zaščito države je v Trstu zaključilo drugi tržaški proces in izreklo 9 smrtnih obsodb, 4 so bile spremenjene v dosmrtno zaporno kazen, in 966 let in pol zaporne kazni.

15. Iz Molniške, Mokronoške in Stiške čete na Kremenjaku nad Muljavo ustanovljen 2. štajerski bataljon, ki se mu 5. januarja 1942 pridruži še Grosupeljska četa. Komandant je bil Franc Rozman-Stane, politični komisar pa Dušan Kveder, oba španska borca.

Začetek vstaje v zgornjesavski dolini. Vstajo so vodili Ivan Vovk-Žvan, Franc Konobelj-Slovenko in Alojz Rabič. Uporniki so požgali most na Belci, razorožili in zajeli orožniško posadko na Dovjem.

Ob 8. uri so bili ustreljeni na strelišču v Opčinah pri Trstu Josip Tomažič-Pinko, član vodstva KPI za Julijsko krajino, Ivan Vadnal iz Žej, Ivan Ivančič iz Čezsoče, Simon Kos iz Ruta na Tolminskem in Viktor Bobek iz Ilirske Bistrice.

Sredi decembra začno v Trstu aretacije članov OF in mladinskih skupin, ki trajajo do 12. januarja 1942. Aretiran je bil tudi narodni heroj Oskar Kovačič.

16. Nemci vržejo v Nomnju v ogenj 2 partizana, ki so ju ujeli na Koprivniku.
17. Vodja orožniškega okrožja Radovljica izda vsem podrejenim orožniškim postajam ukaz o osredotočenju postaj v zvezi z vstajo na Gorenjskem. Ukine 7 orožniških postaj.

Ustanovljena Triglavska četa v Dovškem rovtu nad Dovjem. Čez nekaj dni se borci vrnejo v dolino.

18. Začetek vstaje v Poljanski dolini. Patrolje Cankarjevega bataljona, ki jih vodijo aktivisti, krenejo v vse vasi, da zberejo prostovoljce. V nekaj dneh ima bataljon že okoli 400 borcev in je osvobojeno skoraj vse ozemlje Poljanske doline.

21. Trije partizani Cankarjevega bataljona preoblečeni v nemške uniforme vdoro v zapore v Škofji Loki in osvobodijo dva aktivista OF. Pri akciji je sodelovala tudi škofjeloška skupina SKOJ.

Vrhovni komandant Josip Broz-Tito ustanovi v bosenskem mestecu Rudo prvo proletarsko brigado.

22. Ob 9. uri zjutraj so Italijani v kamnolomu Tomišelj (Strahomeru) pod Krimom ustrelili šest oseb, med njimi tudi narodnega heroja Ljuba Šercerja. Italijani niso upali pokopati teh junakov v Ljubljani, temveč so jih odpeljali v Tržič (Monfalcone).
24. 2. štajerski bataljon, ki je šel preko nemško-italijanske meje z namenom, da prepreči preselitev slovenskega prebivalstva v Šmartnem in na Polšniku, se na področju Liberga-Tisje zaplete v hude boje z Nemci, ki so imeli 3 mrtve in 2 težko ranjena.
25. Revirska partizanska skupina napade ponoči Hrastnik. Padejo trije sovražniki.
26. 2. štajerski bataljon se vrne v Ljubljansko pokrajino, kjer se na Primskovem spopade z Italijani, ki imajo 7 ranjenih.
27. Začetek 2. faze nemške ofenzive proti Cankarjevemu bataljonu v Poljanski dolini. Nemci napadejo s Črnega vrha, Pljan, Lučen, Loga in iz Škofje Loke. Najhujši boji so popoldne na Bukovem in Valterskem vrhu in na Pasji ravni. Zvečer se Nemci umaknejo na izhodiščne položaje, partizani pa se začno prebijati v Selško dolino k Mohorju.
28. Ustreljena na Valterskem vrhu v Poljanski dolini 2 ujeta partizana.
Nemci vržejo v ogenj 3 ljudi na Črnem vrhu v Poljanski dolini.
Nemci ustrelijo v Mariboru 40 talcev, med njimi Jožeta Kerenčiča in nekaj ujetih borcev Brežiške čete.
30. IOOF objavlja v Slovenskem poročevalcu letak z naslovom »Slovenci«, v katerem pravi, da »dan 3. januarja 1942 odreje OF slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so v letu 1941 padle v borbi za svobodo slovenskega naroda. Spominjali pa se bomo tega dne tudi vseh Slovencev, ki jih mučijo po ječah, koncentracijskih taboriščih ter vseh onih Slovencev, ki so bili pregnani z rodne zemlje«.
- V Dragi pri Begunjah ustreljena 2 talca.
- V drugi polovici decembra ustanovljena v Križah pod hribom Gaše (Pokljuka) Prešernova četa.
- Decembra ustanovljen tričlanski partijski biro za Kanalsko (dolino ob reki Soči).

Decembra je v pisarni odvetnika dr. Grosa v Novem mestu plenum okrožnega odbora OF, ki mu je prisostvoval delegat IOOF Jože Rus.

31. Zvečer polovica Cankarjevega bataljona krene iz Mohorja proti Dražgošam, druga polovica pa je predhodno odšla v akcijo v konsum na Zg. Dobravo.

Od 9.—11. januarja 1942 vodi Cankarjev bataljon v Dražgošah legendarno dražgoško bitko.

Preganjanje Ivana Cankarja leta 1914

(Nov, doslej neznan dokument)

Priobčujemo dokument o tem, kako so leta 1914 po izbruhu prve svetovne vojne avstrijske oblasti preganjale Ivana Cankarja. Odkrit je bil leta 1960 v Verwaltungsbüro na Dunaju med gradivom ministrstva za notranje zadeve. Fotokopijo ima Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.

To je zapisnik o zaslišanju Ivana Cankarja dne 15. marca 1918 v Ljubljani. Na interpelacijo jugoslovanskih in čeških poslancev v dunajskem parlamentu je namreč posebna vladna komisija leta 1918 preverjala obtožbe o preganjanju slovanskih narodnosti v Avstriji leta 1914. Komisija je v Ljubljani zaslišala številne slovenske politične in kulturne delavce, med njimi Ivana Cankarja, Ferda Vesela. Kaj je Cankar komisiji povedal, doslej nismo vedeli. Sam o tem ni pisal, pa tudi v doslej razpoložljivih dokumentih tega ni. Morda je o komisiji kaj pripovedoval svojemu okolju, vendar pričevanj o tem ne poznamo. Znana je njegova črtica »Ministerialna komisija« (Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1959, zv. X, str. 460), v kateri se je dotaknil povabila na zasliševanje, napisal pa jo je že dan pred dejanskim zasliševanjem. V črtici obljublja, da bo o dogodkih pisal pozneje, »kadar bo tisti čas, ki verujem vanj«. Tega časa Cankar ni doživel.

Zdaj lahko iz zapisnika izvemo, kaj je Ivan Cankar izjavil ministerialni komisiji. Brez dvoma komisiji »pri c. kr. deželni vladi v Ljubljani« ni povedal vsega, kar je mislil in hotel, vendar iz zapisnika lahko izluščimo nove, doslej neznane in neobravnavane podatke, in sicer:

1. V zaporu na ljubljanskem gradu od 23. avgusta do 9. oktobra 1914 je vojaški sodnik dvakrat do trikrat zaslišal Cankarja, pri čemer se zasliševanje ni omejevalo na ovadbo orožništva z Vrhnike glede »Srbom prijaznih besed«, ki naj bi jih bil izrekel Cankar 10. avgusta 1914 in zaradi česar so ga 12. avgusta aretirali in takoj izpustili; vojaški sodnik je spraševal Ivana Cankarja tudi »o vsem mojem dotedanem življenju, o mojem pisateljskem delovanju in o mojih osebnih zvezah«, kakor stoji v zapisniku.

Ni šlo torej samo za ovadbo »prismojenega babišča« (Ivan Cankar, Ministerialna komisija), nimamo torej pred seboj samo primera denuncianstva, k čemur sta pozivala klerikalna stranka in deželna vlada; ta aretacija in zapor sta bila namenjena pisatelju, socialistu in glasniku slovenskega naroda ter bila tedaj premišljeno politično preganjanje iz preventivnih ukrepov, s kakršnimi so nastopale vojaške oblasti zoper družbeno in politično »sumljive« ljudi.

2. Zapor na ljubljanskem gradu je močno spodkopal Cankarjevo zdravje, zaradi česar je bil »več mesecev nesposoben za vsako delo«, a posledice je čutil še leta 1918. Zahteval je od komisije ustrezno odškodnino za štiri mesece, ki so ga odtrgali delu.

S tem je ovržena trditev v uvodu k XIX. zvezku Cankarjevih zbranih spisov (l. 1925, str. V), da so šle vse osebnosti »zoprnosti«, ki jih je doživel pisatelj med vojno, »skoraj brez sledu mimo njegovega pesniškega dela in torej tudi mimo njega«. Podlo denunciantstvo in mračni avstrijski cesarskokraljevi militarizem sta kriva »spodkopenega zdravstvenega stanja« Ivana Cankarja. Tega ne morejo več

zastreti — in tudi potrebe ni za to — nobene strankarske, nazorske ali druge prizanesljivosti.

Omenjena dejstva bistveno dopolnjujejo in deloma popravljajo podatke o Cankarjevi aretaciji na Vrhniki leta 1914, ki jih je zbral Ivan Podržaj in z obširnim komentarjem priobčil — po mnogih letih! — v Novih Obzorjih leta 1956, str. 248, v članku »Madež je ostal, pa ne na meni«. Pisec je dokazal, da je ostal madež na ovaduhih in njihovih klerikalnih podpihovalcih. Ni pa šel dalj, širše in globlje. Vzroke preganjanja gre iskati v avstrijskem militarizmu, v avstrijski »ječi narodov«, v kapitalističnem družbenem redu sploh: takšen zaključek narekujejo dejstva.

Zaključek, da je šlo za premišljeno politično preganjanje, potrjujejo tudi podatki iz zapisnika z dne 14. marca 1918 o zasliševanju slovenskega slikarja Ferda Vesela pred isto komisijo pri c. kr. deželni vladi v Ljubljani. Hrani ga prav tako arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Ferdo Vesel je namreč izjavil, da so ga »neposredno po začetku svetovne vojne« orožniki iz Šentvida povabili, »da naj jim sledi«; pot se je »končala v zaporih Višnje gore, čeprav mi ni nihče dejal, da sem aretiran«. Po nekaj dnevih so ga odpeljali v Novo mesto, odondod v Ljubljano, v zapore na Gradu, kjer so ga držali dva in pol meseca in nato konfinirali v Grumlovu (pri Radohovi vasi). »Do danes ne vem«, je izjavil Ferdo Vesel leta 1918 ob zasliševanju, »zakaj so odredili mojo aretacijo in poznejšo konfinacijo«. Na ljubljanskem Gradu ga je zasliševal vojaški sodnik o njegovih odnosih s Srbijo. Tudi Ferdo Vesel se je pritožil, da je trpelo njegovo zdravje; terjal je odškodnino za izgubljeno zdravje in za uničeno kulturno-zgodovinsko zbirko. Kakor vemo, je bil Ferdo Vesel Slovenec naprednega mišljenja, pristaš prepородovcev in je pred prvo svetovno vojno razstavljal svoje slike v Beogradu, Sofiji, Zagrebu, Brnu in drugih mestih, po vojski pa postal simpatizer komunistične stranke in kandidiral na dveh njenih listah ob volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920, in sicer v volilnem okrožju bivše Kranjske in v okrožju Maribor-Celje.

Zapisnik z dne 15. marca 1918 o zasliševanju Ivana Cankarja prinašamo v prevodu iz nemščine. Priobčujemo tudi faksimile tretje (zadnje) strani zapisnika s podpisom Ivana Cankarja.

France Klopčič

ZAPISNIK

sestavljen pri c. kr. deželni vladi v Ljubljani dne 15. marca 1918 z gospodom pisateljem Ivanom Cankarjem, stanujočim v Ljubljani:

Gospod Cankar izjavlja: Dne 9. avgusta 1914* me je ovadila kmetica z Vrhnike tamošnjemu orožništvu, da naj bi jaz dvema fantoma rekel Srbom prijazne besede. Ženska ni mogla natančno navesti, kakšna naj bi bila ta izjava. Na podlagi ovadbe me je prihodnji dan orožništvo aretiralo in izročilo okrajnemu sodišču na Vrhniki. Sodnik je sprevidel nesmisel ovadbe in me je po dveh urah izpustil.

Dne 23. avgusta sta prišla pome dva detektiva in me peljala k nadkomisarju ljubljanske policijske direkcije dr. Skublju. Po kratkem zaslišanju glede omenjenega naznanila me je odpravil k ljubljanskemu divizijskemu sodišču, od koder so me brez vsakega zaslišanja spravili na ljubljanski Grad.

* Po poročilu vrhniške orožniške postaje se je to zgodilo 11. avgusta 1914. Glej Nova Obzorja, l. 1956, str. 284.

nač. zdani članovi steu države, ste
mihi se mihi, dač ič zony frei
bin und messen gezen them -

Mit dieser Zeit bin ič nicht mehr
befähigt worden -

Hilf mir die Arbeit beifügen, dass meine
Gesundheit infolge der gesundheitlichen Ver-
folgung durch die Nationalen ist, dass ič zu
unserer Mente fähig zu jeder
Arbeit fähig war und dass ič mich
nicht die Folgen meines gesundheitlichen
Zustandes zu vermeiden. Hilf mir die
Arbeit zu machen, dass ič die Mente
meiner ič, dass ič die Mente
meiner Arbeit anzugeben werden bin,
sine entsprechende Aufzeichnung der Mente

Vor mir

Curtis

Juan Cankar

Šele po kakšnih treh tednih me je tam ponovno (dvakrat do trikrat) zaslišal vojaški sodnik, in sicer o prej omenjeni ovadbi, nadalje o vsem mojem doterdanem življenju, o mojem pisateljskem delovanju in o mojih osebnih zvezah. Zadeva se je končala s tem, da mi je sodnik dne 9. oktobra 1914 sporočil, da je preiskava ustavljena in me zato izpuščajo na svobodo. Kljub temu so me z Gradu odpravili na okrožno sodišče v Ljubljani, kjer me je po dveh urah sodnik obvestil, da sem popolnoma prost in lahko grem domov.

Odtlej me niso več nadlegovali.

Hotel bi pač dodati, da je zaradi opisanega preganjanja zelo trpelo moje zdravje, da sem bil več mesecev nesposoben za vsako delo in da še danes čutim posledice svojega spodkopanega zdravstvenega stanja. Menim, da bo pravično, če po vsem tem, ko so me za štiri mesece odtrgali mojemu delu, zahtevam ustrezno odškodnino.

Ivan Cankar

V. moji prisotnosti.

Podpis.

Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri

I.

Kongres Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji, ki je zboroval v Ljubljani v Narodnem domu 28. in 29. junija 1914, je sklenil z večino glasov premestiti Izvršni odbor stranke iz Ljubljane v Trst. Do tega sklepa, ki je bil sprejet 29. junija, t. j. dan po sarajevskem atentatu, ni prišlo kar čez noč. Primorski socialni demokratje so že nekaj časa prej razpravljali na sejah svojih političnih odborov o tem, da bi bilo treba prenesti Izvršni odbor iz Ljubljane v Trst. Do te misli so prišli primorski socialisti iz dveh razlogov: temeljni razlog je bil, naj bi se Izvršni odbor prenesel iz tedanje purgerske Ljubljane v Trst, to se pravi, da bi ga premestili v tržaško proletarsko okolje, kjer je bila stranka že močno razvita. Drugi razlog pa je bilo dejstvo, da je bila Dalmacija, ki je spadala v okvir Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji, le predaleč od Ljubljane in je zategadelj preveč trpelo socialistično gibanje v Dalmaciji in deloma tudi v Istri. Poudarjam ta dva razloga primorskega predloga za preselitev Izvršnega odbora iz Ljubljane v Trst zato, ker je tržaški nacionalistični list »Il Piccolo« strašno godrnjal, češ da bo sedaj tudi Jugoslovanska socialistična stranka pomagala slovenizirati tržaško mesto, kakor da bi bilo treba za slovenizacijo katerega koli mesta le nekoliko dobre nacionalistične volje. V Trstu imamo še danes ljudi, ki ne razumejo objektivnih razlogov, zaradi katerih se je v Trstu poitalijančilo ogromno Slovencev, Hrvatov, Grkov in tudi Nemcev.

Razumljivo je, da takih namenov, t. j. slovenizacije Trsta, pri nas ni bilo. Predlog za premestitev Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji je bil končni rezultat dolge diskusije na goriški deželni konferenci, ki je bila 24. maja 1914. Pred konferenco pa smo že začeli zbirati v Trstu in na Primorskem sredstva za izdajanje slovenskega socialističnega dnevnika v Trstu. Zbrali smo podpisov za 11.500 avstrijskih kron, kar je bila za tiste čase velika vsota. Na Primorskem je socialistično gibanje zavzelo velik razmah, zaradi česar Trst s Primorsko ni mogel več ostati brez svojega slovenskega socialističnega dnevnika. »Zarja«, ki je izhajala v Ljubljani, ni več zadostovala za Primorsko. Prihajala je prepozno in se kot osrednje strankino glasilo ni mogla spuščati podrobneje v močno razgibane primorske razmere.

O razmahu socialističnega gibanja na Primorskem in v Dalmaciji nam govori že število delegatov na IX. kongresu v Ljubljani 28. in 29. junija 1914. S Kranjskega je prišlo na kongres 42 delegatov, Štajerska, kjer smo imeli

velike premogovnike, je poslala 6 delegatov, Koroška z železarno in rudniki svinčene rude pa enega; skupaj torej 49 delegatov. Primorska pa: Trst 24 delegatov, Goriška 20 delegatov, Istra 2 delegata, Dalmacija 5 delegatov, skupaj torej 51 delegatov. Politične organizacije Jugoslovanske socialnodemokratske stranke so bile pravzaprav samo v Trstu, na Primorskem, v Istri in Dalmaciji. Poleg tega so se izrekli za premestitev Izvršnega odbora stranke v Trst še jeseniški delegati, tako da je bila precejšnja večina za to operacijo. Ne bo odveč, če tu povem, da je v vseh mestih Primorja, Istre in Dalmacije delovala in imela svoje organizacije tudi Italijanska socialistična stranka v Avstriji. Za položaj v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki v Avstriji je zanimivo tudi dejstvo, da je šele IX. kongres Jugoslovanske socialnodemokratske stranke leta 1914 sklenil ustanoviti mladinsko organizacijo. Do tedaj so v Trstu, Gorici pa tudi v Ljubljani marsikdaj predlagali ustanovitev mladinske organizacije, vendar so starejši tovariši to nenehno odklanjali. Osebno sem že 1904 na seji Političnega odbora v Trstu zaman stavil tak predlog. Zato je bila do leta 1914 Jugoslovanska socialnodemokratska stranka brez mladinske organizacije in zagadelj tudi brez mladega prirastka v svojih vrstah. Le na Primorskem se je zbirala mladina v »Ljudskem odru«, kolikor se ni udeleževala v italijanski socialistični mladinski organizaciji. Razumljivo je, da je pomanjkanje mladinske organizacije stranki zelo škodovalo. Ne bi bilo prav, če ne bi omenil, da je bilo pridobivanje mladih za socialistično gibanje v tistem času izredno težko, vendar ne tako težko, da ne bi bilo mogoče ustanoviti vsaj začetne mladinske organizacije, če ne drugače, vsaj iz tistih mladincev, ki so se zbirali na Primorskem v prosvetnem društvu »Ljudski oder«, na Kranjskem pa verjetno v prosvetnem društvu »Vzajemnost«.

Še en razlog je bil, ki je primorske slovenske in hrvatske socialiste silil za premestitev Izvršnega odbora stranke iz Ljubljane v Trst. V Trstu bi se bil našel Izvršni odbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji v neposrednem dotiku z Izvršnim odborom Italijanske socialistične stranke v Avstriji. V tistem času smo dosegli — ali se nam je vsaj zdelo, da smo že zgradili — zelo močno podlago za sodelovanje med italijanskim in slovenskim proletariatom. Italijanski proletariati se je bil že davno nehal politično naslanjati na italijanske liberalce, slovenski pa se je tudi močno odtujil slovenskemu nacionalističnemu gibanju. V Dalmaciji je prišlo za tiste čase do relativno pospešenega razmaha industrije in do nenavadne pomnožitve proletariata. Isto velja za Pulj in Milje. Dalmatinski in istrski tovariši so se večkrat pritoževali, da so predaleč od Izvršnega odbora stranke.

Na Primorskem, v Istri in v Dalmaciji smo imeli kar lepo število večjih in manjših industrijskih središč. V industriji teh krajev so delali slovenski in italijanski ter hrvatski delavci. To je bilo tisto, kar je predvsem ustvarilo pogoje za tesno sodelovanje med delavci vseh treh narodov; lahko bi rekli, celo med delavci štirih narodov, kajti v Trstu, Monfalconu, Pulju in drugod je bilo tudi precej nemških visokokvalificiranih delavcev, ki so imeli v Trstu svojo, nemški socialnodemokratski stranki v Avstriji podrejeno politično sekcijo. Predlog za preselitev Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji iz Ljubljane v Trst ni bil nikakršna sanjarija, nikakršna prevzetna želja Primorcev, da bi imeli oni namesto kranjskih tovarišev vodstvo stranke v svojih rokah, marveč je bil dobro premišljen,

imel je zelo resno podlago in zanj so govorili objektivni razlogi. Poleg tega so se bili tudi na Primorskem oglasili v stranko intelektualci, čeprav je treba priznati, da je bila stranka v Ljubljani glede intelektualcev za spoznanje na boljšem kakor Primorska. Vsaj glede kvantitete. Pa tudi kvaliteto niso zaostajali za primorskimi. Vseh skupaj pa je bilo vendarle zelo malo.

*

Izvršni odbor, širši in ožji, ki je bil premeščen v Trst, je imel kratko življenje. V tem kratkem življenju se je moral poleg drugega pripravljati predvsem na Mednarodni socialistični kongres, ki naj bi bil zboroval jeseni 1914 na Dunaju. Toda 28. julija 1914 je Avstrija napovedala vojno Srbiji in se je ta vojna, ki je bila za srbski narod vsekakor obrambna, prav kmalu spremenila v prvo svetovno imperialistično vojno. To je bil formalni razlog, da napovedanega mednarodnega socialističnega kongresa ni bilo. Namesto mednarodnega socialističnega kongresa je prišlo do poloma Druge internacionale.

V Trstu smo se začeli že prej pripravljati, da bi začeli izdajati glasilo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke »Zarja« v Trstu. V ta namen smo iskali urednike in tiskarno. Spotoma naj bo povedano, da smo si zaenkrat zagotovili le sodelovanje Ivana Cankarja kot urednika literarne rubrike. Cankar naj bi bil prišel v Trst. Etbin Kristan je odklonil, da bi ostal urednik »Zarje«. Povedal je, da ima že vse urejeno za potovanje v Ameriko. Ne vem, ali naj pripišem ta njegov sklep večnim finančnim težavam »Zarje« in stranke, ki nista dobivali od nikoder nobene pomoči, razen pomoči, ki jima je nudilo delavstvo, ali pa njegovim družinskim razmeram. Vojna nas je takorekoč rešila vseh finančnih skrbi. Med prvimi dejanji avstrijske vlade po napovedi vojne Srbiji je bila prepoved izdajanja »Zarje« in »Rudarja«. »Zarja« ni smela več izhajati.¹ Zanimivo je, da enak ukrep dunajske vlade ni zadel nobenega slovenskega narodnega dnevnika niti ne italijanskih in nemških socialističnih listov. Prav tako se avstrijska vlada ni dotaknila niti italijanskih nacionalističnih listov, ki so bili iredentistično usmerjeni. To poslednje pa je poglavje zase.²

Takoj ko je bila napovedana mobilizacija in sicer mobilizacija moških do dvainštiridesetega leta, so se mesta in vasi izpraznile. Tržačani seveda niso šli z navdušenjem v kasarne. Saj so vedeli, kaj jih čaka. Še sedaj so mi živo v spominu »marškompanij« tržaškega 97 pešpolka, ki so bile namenjene na fronto. Vojaki teh kompanij niso prepevali in tudi godba ni nič pomagala. Bili so kot živi mrtveci. Vendar jim je bila na obrazu vtisnjena odločna volja, da se bodo na fronti ob prvi priliki vdali v ujetništvo. Ne bi bilo prav, če bi trdil, da ni bilo v Trstu in sploh na Primorskem tudi nekaj navdušenja za vojno, toda tega je bilo zelo malo. Zgodile pa so se stvari, katerih v Trstu nismo pričakovali. Tržaški proletariat je bil pač vzgojen v duhu avstromarksizma, kakor proletariat vseh avstrijskih narodov — v duhu internacionalizma. O resnični revolucionarnosti je težko govoriti, toda bil je vedno

¹ »Zarja« se je na to preselila v Trst, kjer je leta 1915 izhajala do 29. septembra. Op. ur.

² Avstrijska vlada se tedaj ni marala zameriti italijanskemu tisku, ker je kotetirala z Italijo, glede katere si je delala utvaro, da bo ostala ves čas vojne vsaj nevtralna.

punčarsko razpoložen. Strankina organizacija ni bila revolucionarna. Navzlic vsemu so delavci pričakovali, da Internacionala ne bo ostala pasivna in bodo socialistične stranke vojno preprečile. Ko pa je Nemčija 4. avgusta 1914 stopila na stran Avstrije, vdrla v nevtralno Belgijo in so nemški socialni demokrati, ki so bili do tedaj zgled proletariatu vseh dežel, glasovali za vojne kredite in je zaradi discipline glasoval za vojne kredite tudi Karl Liebknecht, ki je bil kasneje zaprt in postal žrtev reakcije, je tudi tržaški proletariat začel izgubljati vero v socializem. Ko je zvedel, da je glasilo nemške socialnodemokratične stranke v Avstriji »Arbeiter Zeitung« objavilo znameniti uvodnik pod naslovom »Nach Paris!« (Na Pariz!), je postal razočaran in povsem pasiven. V Franciji so vojni hujskači umorili francoskega socialista Jaurès, dotodaj največji protivojni kričač Hervé se je prelevil v ministra v enotni francoski vladi, a v buržoazne vlade so stopili tudi angleški in belgijski socialisti. Z eno besedo, Druga internacionala se je razbila in lepi sklepi kongresov Druge internacionale, da bodo socialistične stranke v primeru svetovne vojne razglasile splošno svetovno stavko, se niso uresničili. Namesto da bi socialistične stranke vabile proletariat v boj proti vojnim hujskačem in proti vojni, so vabile vsaka svoj proletariat, naj se energično bori proti drugim narodom in torej tudi proti proletariatu drugih narodov. Mesto internacionalizma, mesto mednarodne solidarnosti proletariata je zavzel socialni šovinizem. Samo tri socialistične stranke so se obnašale nekoliko drugače, čeprav vsaka po svoje. Socialistična stranka Italije je razglašala nevtralnost in sklenila »ne podpirati in ne bojkotirati vojne«; prepustila je torej svoji buržoaziji proste roke. Srbska zastopnika socialistične stranke v beograjskem parlamentu sta glasovala proti vojnim kreditom, navzlic temu, da je bila Srbija napadena. Lenin je takrat izjavil, da bi bili smeli smatrati srbsko vojno kot obrambno vojno, kot pravično vojno, če ne bi bila Srbija pod vplivom imperialističnih velesil in zato le njihova politična figura. Samo boljševiki v Rusiji so napovedali odločen boj proti vojni. Lahko rečemo, da je bila to edina socialistična stranka, ki je javno, odkrito in odločno nastopila proti vojni.

Povedal sem že, kako so ti dogodki vplivali na tržaški proletariat. Kljub razočaranju in obupu so posamezni delavci v Trstu prihajali v prostore Izvršnega odbora jugoslovanske in italijanske socialistične stranke in zahtevali, naj se vendarle uresničijo sklepi Druge internacionale, za katere so dobro vedeli. Jugoslovanska socialnodemokratična stranka v Avstriji tedaj teh sklepov sama ni mogla uresničiti, ker je bila prešibka, niti ne skupaj z italijansko socialistično stranko v Avstriji. Izdali smo le protivojni proglas, ki ga je policija takoj zaplenila in zaprla nekaj tovarišev. Takrat se nam je zdelo, da smo naredili vse, kar smo mogli. Prepričan sem pa, da bi bili lahko tvegali mnogo več. Počasi so večino članov Izvršnega odbora naše tedanje stranke mobilizirali. Jugoslovanska socialnodemokratična stranka je dejansko ostala brez glasila in brez Izvršnega odbora.

Med tem časom so si levo orientirani socialisti že začeli prizadevati, da bi prišlo do nekakšnega skupnega dela med socialisti vojujočih se držav proti vojni. Tako je bil na primer že septembra 1914 v Milanu ožji sestanek »levo orientiranih« avstrijskih socialistov in socialistov Italije. Na tem sestanku je bil tudi voditelj italijanske socialistične stranke v Avstriji pokojni Valentin Pitoni. Morda bo naše bralce zanimalo, da se je tega sestanka udeležil še tedanji urednik glasila socialistične stranke Italije Benito Mussolini, ki se je

zavzemal za brezpogojno nevtralnost Italije, in je pravilno trdil, da nima proletariat v imperialistični vojni nič iskati. Pravim, da bi to naše bralce morda zanimalo zategadelj, ker je bil Mussolini kmalu potem leta 1915 na sestanku milanske socialistične sekcije izključen iz stranke, ker je začel propagirati vstop Italije v vojno na strani Antante. Kakršnih posebnih sklepov mednarodnega značaja ta konferenca v Milanu ni sprejela.

Sklepi sestankov bolj ali manj levo orientiranih socialistov v Milanu, Zimmerwaldu itd. so seveda daleč od tega, kar so hoteli boljševiki z Leninom na čelu.

Prehrambene (aprovizacijske) razmere v Trstu so bile od vsega začetka vojne neznosne. Treba je sicer priznati, da so se tržaške delavske konzumne zadruge, katerim je načeloval Valentin Pitoni, resno zavzemale za to, da bi bil Trst dobro založen z jestvinami. Prav tako je treba priznati, da se delavskim tržaškim zadrugam to ni posrečilo, čeprav je Valentin Pitoni nenehno potoval iz Trsta na Dunaj in obratno, da bi dosegel dobro preskrbo z živili za Trst in primorska mesta sploh.

Med tržaškim prebivalstvom je vladalo veliko zanimanje za to, kaj bo napravila Italija, ki je bila član Trozveze, se pravi, član zveze med Nemčijo, Avstrijo in Italijo. Italija ni šla v vojno in je razglasila nevtralnost. Izgledalo je, da je Avstriji vsaj zaenkrat to všeč. Šušljalo se je tudi, da je Avstrija ponudila Italiji Trentin v primeru, ako bi bilo potrebno, da bi se Italija vojaško pridružila Avstriji. Iz listov, ki so še vedno prihajali, čeprav ilegalno, iz Italije v Trst, se je zvedelo, da je Italija to odklanjala in da želi ostati nevtralna.

Vprašanje odnosov avstrijske vlade do avstrijskih narodov, ki se ga bom tu le spotoma dotaknil, je posebno vprašanje in dobro bi bilo, če bi ga kdaj temeljito obdelali. Avstrijske vlade se v resnici niso »lepo« obnašale do nobenega avstrijskega naroda in govoriti o dobrem ali slabem odnosu avstrijske vlade do avstrijskih narodov je po mojem mnenju napačno. Ne gre za odnos avstrijske vlade do avstrijskih narodov, marveč gre za odnos avstrijske vlade do buržoazije avstrijskih narodov in do avstrijskih reakcionarnih in konzervativnih elementov, ne glede na to, kateremu narodu so ti reakcionarni in konzervativni elementi pripadali. V Trstu so Italijani govorili, da avstrijska vlada podpira Slovence, Slovenci pa so govorili, da avstrijska vlada podpira Italijane. Resnično pa je, da so avstrijske vlade podpirale italijansko konzervativno buržoazijo že zaradi tega, ker je ta italijanska primorska in istrska buržoazija hote ali nehote morala biti nasprotna vsakemu razširjenju demokracije, kar je bilo v skladu s politiko avstrijskih vlad. Italijanske delavce in italijanske napredne ljudi pa avstrijske vlade niso nikdar podpirale. Podpirale so slovensko buržoazijo v Trstu in slovenske konzervativne elemente predvsem iz razrednih stališč in pa zato, ker je bila ta primorska slovenska buržoazija strahovito avstrijsko in monarhistično razpoložena. O kakih »dobrih« odnosih avstrijske vlade do italijanskega in slovenskega delovnega prebivalstva ni bilo govora. Res je, kar sem že povedal, da avstrijska vlada za časa balkanske vojne in ob napovedi vojne Srbiji ni zaplenila niti tržaškega filioiredentističnega lista »Il Piccolo«, ne socialističnega lista »Il Lavoratore«, pa tudi ne slovenskega narodnega lista »Edinost«, medtem ko je takoj ob napovedi vojne Srbiji že 28. julija 1914 prepovedala izdajanje »Zarje« in »Rudarja«.

Silvestrovo 1914 smo praznovali pri pokojnem dr. Ferfolji. Navzoči smo bili: pokojni dr. Šolar z ženo, katerega je, ne vem zakaj, pokojni Jože Kopač pritegnil v uredništvo »Železničarja«; pokojni dr. Jan z ženo, ki ni bil socialist, marveč velik panslavist; pokojni dr. Ferfolja z ženo; Dragotin Gustinčič, ki takrat ni bil še poročen, in podpisani z ženo. Čisto odkritosrčno moram priznati, da se v taki družbi nisem počutil nič dobro. Saj smo bili v resnici samo trije člani socialnodemokratske stranke in to Ferfolja, Gustinčič in podpisani. Tudi na tem večeru se je vnel pogovor o narodnem vprašanju in o tem, kaj bo naredila Italija. Če me spomin ne vara, so si vsi želeli, da bi Italija stopila v vojno na strani Antante in tako pomagala porušiti Avstrijo. Bil sem edini, ki nisem zagovarjal take misli, trdeč, da kot socialisti nimamo nobenega interesa razširjati že tako preveč razširjeno vojno in da ne verjamem, da bi bilo mogoče s pomočjo vojne rešiti nacionalno vprašanje v socialističnem smislu. Opozoril sem zlasti, da bo Italija anektirala tudi Trst, če bo stopila v vojno, kajti če bi se bila hotela Italija Trstu odreči, bi bila že sprejela avstrijsko ponudbo glede Trentina, ki bi ga bila Italija dobila morda le s svojo nevtralnostjo. Odgovorili so mi skoraj v zboru: »No, kaj pa bo, četudi si vzamejo Trst!« Povedal sem svoje prepričanje, da se v tem primeru Italija ne bo zadovoljila s Trstom, marveč bo hotela imeti tudi precejšen del tržaškega zaledja, kajti imeti mesto brez zaledja je največja neumnost in največji greh, ki se more napraviti prebivalstvu mesta in prebivalstvu zaledja. Moje besede seveda niso nič zalegle; razume se, da prav tako ni veliko zaleglo njihovo mnenje glede vprašanja, ali se bo Italija udeležila vojne ali ne.

Navadno mislijo, da se je Italija šele med vojnim časom pogovarjala z Antanto o tem, kaj bi ji Antanta dala, če bi stopila v vojno na njeni strani. Resnica je, da si je Italija, še ko je bila članica Trozveze z Avstrijo in Nemčijo in ko se je ustanovila Antanta, prizadevala, da bi se iztrgala iz Trozveze in pristopila k Antanti. Zanj torej pregovori z Antanto, ki so se začeli takoj po začetku prve svetovne vojne, niso bili nič novega. Pogovori so bili tajni; razkrili so jih boljševiki po zmagi Oktobrske revolucije, ko so javno natisnili tajne pogodbe in predlagali konec vojne brez aneksij in kontribucij s popolno pravico do samoodločbe.

Ko namreč Antanta predlogov ruske proletarske revolucije ni hotela sprejeti, so boljševiki, ki so predlagali tudi odpravo tajne diplomacije in javno obravnavanje vseh mednarodnih vprašanj, objavili najrazličnejše tajne dokumente, med temi tudi Londonski pakt z vsemi pridanimi dokumenti. Ta Londonski pakt je bil v Evropi precej časa tajen, vendar ni izključeno, da je tedanja italijanska vlada, ali vsaj tedanji italijanski minister Sonnino povedal o njem kakemu tržaškemu iredentističnemu voditelju, morda takratnemu lastniku lista »Il Piccolo« Mayerju, o katerem je bilo znano, da je bil v tesni zvezi z italijanskim zunanjim ministrstvom. Med tem časom pa sta začela Mussolini in D'Annunzio svojo akcijo, da bi Italija pristopila k Antanti. Akcija se je začela takoj po tem, ko so Nemci nekajkrat temeljito porazili francosko armado. Leta 1915 je potekel rok Trozveze, ki je bila naperjena predvsem proti Franciji, Italija se je čutila svobodno, Trozveze ni hotela obnoviti in je 24. maja 1915 napovedala vojno svojim nekdanjim zaveznikom, predvsem Avstriji.

Takrat so poklicali k vojakom tudi mene. Nisem bil na fronti. Premeščali so me iz kraja v kraj in leta 1917 sem se znašel v bolnišnici v Gradcu, kjer

sem ostal do julija 1918. V bolnišnici sem imel na razpolago dobro knjižnico. Ob nedeljah pa sem navadno predaval tamkajšnjemu društvu »Domovina«, ki je bilo v rokah slovenskih delavcev.

*

Med vojno se nekaterih dogodkov v Ljubljani in v Trstu nisem mogel udeležiti, ali nanje vplivati. Število članov Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji se je še bolj zmanjšalo. Nekatere teh dogodkov bom omenil le spotoma, čeprav bi bilo treba o njih mnogo več govoriti in jih marksistično analizirati.

25. decembra 1916 je zborovala v Trstu izredna konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Na tej konferenci so na predlog dr. Henrika Tume sprejeli med drugim tudi naslednjo resolucijo:

»Meščanske nacionalistične in klerikalne stranke, ki so se po izbruhu vojne vrtele v kolobarju in ki se niso mogle precej časa iztrezniti, so se končno zedinile v eni točki: Stranke naj se koncentrirajo! Razlogov za to so imele meščanske stranke vseh narodov dovolj. Poljaki in Nemci, Čehi in Slovenci so vsi slovesno prisegli na to potrebo. Povsod je bila nevarnost za narod in povsod je bilo treba dobiti za koncentracijo tudi socialiste. In zgodilo se je res, da so se socialisti na Poljskem in na Češkem pridružili zvezi meščanskih strank, kar je pač zbudilo pri teh velikansko zadovoljnost. »Po našem mnenju pa obstoji za vsako, v jedru zdravo socialistično stranko, vedno in povsod le ena dolžnost: ostati zvesta svojim političnim načelom in svojemu mednarodnemu programu, ako hoče resnično rešiti narodno vprašanje na podlagi enakopravnosti, enakoveljavnosti in avtonomije vseh narodov. Aktualna važnost tega problema je za nas prevelika in slovesna, da bi jo zatajevali ali kakorkoli omalovaževali. Vse naše dosedanje delo na tem polju in vsa naša preteklost govori o tem dovolj zgovorno. Za meščanske stranke je bilo in je narodno vprašanje vse nekaj drugega kot za nas.« Zato »ne vidimo in ne moremo videti v koncentraciji strank kakega koristnega dela za narod. Pri nas še posebej ne. Koncentracija strank na Slovenskem bo glede na naše zaostale splošne razmere služila le klerikalni stranki... Druge stranke bodo pri tem igrale klavarno vlogo podrejene štafaže... Slovenski socialisti kratkoročno odklanjamo vsako sodelovanje pri podobnih podjetjih... Bodočnost slovenskega naroda je v socializmu in za ta ideal bomo mirno, odločno in nevezano delali naprej.

Zastopniki Jugoslovanske socialistične stranke izjavljajo ponovno in slovesno, da je za socialistično delavstvo rešitev narodnega vprašanja v smislu enakopravnosti važna kulturna zahteva in zato odločno protestirajo proti vsakemu zapostavljanju in omalovaževanju posameznih narodov in proti vsakemu vsiljevanju narodnih predprav. Ugotavljajo pa obenem, da zasleduje nacionalistična politika meščanskih strank smotre in namene, ki se očitno križajo z interesi in cilji organiziranega socialističnega delavstva. Nacionalistična politika ni dosegla niti najmanjšega sporazuma med narodi, nasprotno, povečala in poostrišla je narodno sovraštvo in iz njega izvirajoča neštevilna zla, medtem ko je izvrstno služila strankinim in razrednim interesom meščanstva na največjo škodo delavskih pripadnikov lastnega naroda.

Jugoslovanska socialistična stranka odklanja vsak stik v kateremkoli momentu in v katerikoli obliki z meščanskimi strankami, ki si kujejo sedaj na podlagi narodne koncentracije kapital za sedanje in bližnje čase. Združitev z meščanskimi strankami bi pomenila prostovoljni samomor stranke in nečastno zatajevanje njene preteklosti in njenih ciljev, bi ji vezala roke in kompromitirala njen prosti naravni razvoj in sploh njen obstoj. Slični poskusi pri drugih narodih, kjer so se socialistične skupine z neodpustljivo nedoslednostjo pridružile gospodujoči politiki in so bile zaradi tega že po prvih trenutkih primorane nastopiti na način, ki bije v obraz temeljnim načelom socializma, le potrjujejo te nazore in kažejo zgovorno, da je za delavsko ljudstvo le v doslednem boju za uresničenje razredne in mednarodne pravičnosti njegov spas in njegova zmaga.»³

Kaže, da je v decembru 1916 Jugoslovanska socialnodemokratska stranka po zaslugi dr. Henrika Tume zavzemala pravilno socialistično stališče. Voditi in ne biti peto kolo.

Konec maja 1917 je bila podana v avstrijskem parlamentu znamenita majniška izjava slovenskih in hrvatskih liberalnih in klerikalnih poslancev v avstrijskem parlamentu, ki je zahtevala združitev vseh Jugoslovanov v posebni državi, seveda v okviru avstrijske države.

Po majniški deklaraciji so se začeli posamezni voditelji Jugoslovanske socialnodemokratske stranke odtujevati tržaški resoluciji in v njej poudarjenim načelom.

17. junija 1917 je bila deželna konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Ljubljani. V sprejeti resoluciji je bilo rečeno, da so se zastopniki zbrali v Ljubljani, da se porazgovore o dosedanjem delu ter da si začrtajo pot za bodoče dni. Na konferenci so sklenili poslati na tako imenovano mirovno konferenco v Stockholm delegacijo, sestavljeno iz dr. Henrika Tume, Antona Kristana in Jožeta Kopača.

Med tem je bila 29. junija 1917 sprejeta na posebni konferenci v Chicagu znamenita »Chicaška izjava«, katero je sestavil Etbin Kristan in v kateri je bilo med drugim rečeno: »Temelji protiljudskih sistemov so se pričeli tekom vojne, zlasti v njeni zadnji periodi majati. Rusija se je z odločnim zamahom⁴ otrsela carskega despotizma in s tem ves kulturni svet rešila ene najnevarnejših avtokratičnih sil. S svojo uspešno revolucijo je dobila ruska demokracija neprecenljiv pomen za demokratičen razvoj vsega kulturnega sveta. Druge avtokracije so s padcem carizma izgubile najmočnejšo podporo; pomlajena Rusija se tako krepko reformira v napredni in svobodni smeri, da postaja vzor demokracijam vsega sveta. S tem pa postaja tudi sila, ki bo imela v nadaljnjem mednarodnem razvoju in zlasti pri sklepanju miru, ki mora zaključiti sedanjo vojno, neprecenljiv vpliv. Nova Rusija je vsemu svetu naznanila svoje mirovne pogoje, ki odklanjajo vse aneksije, vse vojne odškodnine, poudarjajo pa pravico vsakega naroda, da sam odločuje o svoji usodi. Klic ruske demokracije je že našel odmev.«⁵

Dalje je v tej resoluciji glede rešitve slovenskega narodnega vprašanja povedano naslednje:

³ Zgodovinski arhiv Kom. partije Jugoslavije, tom V, str. 281—285. Podčrtal pisec.

⁴ Gre za februarško, t. j. buržuazno revolucijo leta 1917.

⁵ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, str. 287.

»Jugoslovani so po krvi in jeziku tako sorodni, kakor enoten narod, ki se deli po narečjih; vendar je zgodovinska usoda določila posameznim delom ločen razvoj, iz katerega se je porodila tudi specifična plemenska zavest vsakega dela. Dočim ni med Jugoslovani večje jezikovne razlike, kakor med nemškimi, italijanskimi in mnogimi drugimi dialekti, ima vendar vsak del svojo literaturo, svoje posebne kulturne barve, šege in tradicije.

Upošteva je ta dejstva, smatramo za edino uspešno rešitev slovenskega in sploh jugoslovanskega vprašanja v politični združitvi vseh jugoslovanskih delov, ki pa prepušča avtonomijo vsakemu delu v vseh rečeh, katere niso po svoji naturi vsem skupne. Realizacija te ideje je mogoča v politični obliki jugoslovanske federativne republike, ki jo s tem označujemo za svoj cilj...«⁶

Majniška deklaracija je vnesla med voditelje in intelektualce Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji precejšnjo zmedo. Glede te deklaracije ni bilo med slovenskimi socialisti enotnosti. Do enotnosti je prišlo kasneje. Abditus (Albin Prepeluh) trdi, da majniška deklaracija pomeni deklaracijo vsega naroda, čeprav socialisti niso bili povabljeni, da bi bili sodelovali pri sestavljanju te deklaracije. Medtem pa smatra Tivolsko resolucijo iz leta 1909, ki so jo sprejeli na posebni konferenci zastopniki socialističnih strank jugoslovanskih narodov ob navzočnosti zastopnikov avstrijske, nemške, češke in italijanske socialne demokracije, za enostavno strankino deklaracijo, ki nima nobene vrednosti.

V novembru 1917 je prišlo do zmagovite boljševiške revolucije v Rusiji, toda Abditus trdi v svojem članku, ki ga je objavil v »Napeju«, letnik I; št. 62, 65, 67 in 68 z naslovom »Dialog na prozoru«, da »jugoslovanski delavci ne morejo slediti zgledu ruskih boljševikov in da šele takrat, kadar bomo svobodni in samostojni, bomo mogli misliti na potrebne zveze z drugimi narodi — na mednarodnost«.

Kakor se vidi, Abditus ni bil samo nasprotnik boljševiške revolucije, ampak ni sprejel niti načel nujnosti mednarodnega proletarskega sodelovanja. Te svoje misli ni bernsteinovec Abditus (Albin Prepeluh) prej nikdar izpovedal tako jasno in odločno. Bil je hujši kot Bernstein.

Boljševiška revolucija je prinesla nov veter v delavsko gibanje in čeprav je odvzela Antanti vso rusko armado, je pomagala Antanti veliko več, kakor prejšnja carska Rusija z vsemi svojimi generali. Hkrati je bila ta revolucija začetek miru. Zahtevala je pravico narodov do samoodločbe, uvedbo socialističnih demokratičnih načel, odpravo tajne diplomacije in je drugi dan po svoji zmagi predložila vsem vojujočim se narodom, naj vojno končajo brez aneksij in kontribucij na podlagi demokratične samoodločbe narodov s pravico do odcepitve. Večina socialnodemokratičnih strank je bila že zlezla v umazano močvirje buržoazne demokracije in namesto da bi bila pomagala ruski proletarski revoluciji, je to revolucijo bojkotirala in se proti njej celo borila. Samo posamezne stranke in posamezniki v nekaterih deželah so začeli zbirati okrog sebe revolucionarne elemente, da bi pomagali boljševiški revoluciji in da bi skušali narediti doma to, kar so napravili boljševiki. Treba je priznati, da niti taka stranka, kakršna je bila Socialistična stranka Italije, ki je z vso dušo podpirala sovjetsko proletarsko revolucijo, ni bila organizirana za to,

⁶ Prav tam, str. 288.

da bi tako revolucijo vodila. Medtem je ves evropski proletariat podpiral ruske sobrate.

Buržoazne stranke nišo mirovale, marveč so skušale pridobiti na svojo stran tiste stranke in tiste socialistične elemente, ki niso podpirali boljševiške revolucije ali se zavzemali zanjo. To delo so buržoazne stranke delale pravzaprav že pred boljševiško revolucijo. Če človek čita liste in poročila iz časov prve svetovne vojne, ima občutek, kakor da so se buržoazne stranke nečesa bale, čeprav še ni bilo v Rusiji niti februarske niti oktobrske revolucije.

Slovenski liberalci in klerikalci so se leta 1916 zavzemali za ustanovitev nekakšnega Narodnega sveta. To so tudi *ustno* sporočili nekaterim zastopnikom Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Liberalci in klerikalci so se pri tem pokazali neodkritosrčni, kakršni so vedno bili, in so hoteli izigrati socialiste. Tako je na primer na konferenci Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 25. decembra 1916 poročal dr. Tuma tudi o tem, da slovenski liberalci in klerikalci *ustno* vabijo jugoslovansko socialno demokracijo, naj bi pristopila k ustanovitvi Narodnega sveta in naj bi podpisala njegov proglas, ki so ga drugi dan objavili, ne da bi bili vedeli za stališče socialne demokracije do proglasa in do njegove vsebine. Na predlog dr. Tume je konferenca sprejela prej objavljeno resolucijo in odklonila vabilo liberalcev in klerikalcev. Zavzela pa se je za zopetno vzpostavitev močne, aktivne in smotno delujoče internacionale. Seveda so bile samo želje, kajti takrat o ustanovitvi takšne internacionale ni bilo mogoče govoriti, ali pa je bilo zelo težko, kajti treba bi bilo premestiti skoro nepremostljive zapreke.

O Stockholmski konferenci, ki je ni bilo, so krožile različne vesti. Med socialisti Antantinih dežel je največ pristašev našla vest, da so to konferenco sklicali nemški socialni demokrati po navodilu tedanje nemške vlade, ki je začela slutiti, da bosta Avstrija in Nemčija s svojimi sateliti premagani.

Slutnja nemške vlade, ali nemške buržoazije, da v vojni ne bodo zmagali, ni bila slučajna. Od vsega začetka je bilo za vsakega razumnega človeka jasno, da v tej vojni Avstrija, Nemčija in nekoliko njunih satelitov ali trabantov ne more zmagati proti velikemu številu bogatih in dobro oboroženih vele-sil in držav, ki nikakor niso mogle dovoliti nemškemu finančnemu kapitalu in nemškemu militarizmu, da bi zmagala.

Konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Ljubljani 4. junija 1917, ki smo o njej že govorili, je sklenila med drugim, da se bodo njeni delegatje udeležili konference v Stockholmu le v primeru, če bodo prišli na to konferenco zastopniki socialnodemokratskih strank vseh vojujočih se držav. Poslali so tudi telegram z naslednjo vsebino:

»V Ljubljani zbrani zastopniki Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji pozdravljamo Stockholmsko konferenco ter toplo pričakujemo, da se bodo udeležili mirovnega posvetovanja proletarci vseh dežel za skupno akcijo, za mir.«

Pridržek jugoslovanskih socialnih demokratov v Avstriji, da se bodo udeležili Stockholmske konference le v primeru, če bodo prišli zastopniki vseh vojujočih se držav, je bil popolnoma upravičen, kajti jasno je bilo, da socialistični zastopniki držav Antante tja ne bodo prišli. Zato je pridržek pomenil toliko, kolikor da »ne pridemo«.

Po Oktobrski revoluciji in zlasti po proglasu za mir, ki so ga poslali v svet boljševiki, je nastala, ne samo med socialnimi demokrati, marveč tudi

med zastopniki vseh evropskih držav velika zmeda in tudi velika skrb. Italija, ki je stopila v vojno leta 1915 na podlagi Londonskega pakta, v katerem sta ji Francija in Anglija obljubili zelo veliko tujega ozemlja, je doživela leta 1917 znameniti Kobariški poraz, po katerem si je opomogla šele leta 1918. Vojaki vseh dežel so bili vojne siti in ljudstvo je godrnjalo zoper pomanjkanje, katerega je preživljalo ves čas vojne. Parola bratstva med vojaki, ki so jo nenehno širili boljševiki in revolucionarno razpoloženi socialisti v Evropi, zlasti v okopih, je polagoma dosegla svoj cilj. Tedanji voditelji Jugoslovanske socialnodemokratske stranke si o vseh teh stvareh niso bili na jasnem, če izvzamemo posamezne člane.

*

V Trstu in v Ljubljani je bilo čutiti, da se vojna bliža koncu in so zaradi tega vsi začeli krepko razpravljati o stališču do boljševiške revolucije in o vprašanju, kaj bo s Trstom. O zmešnjavi, ki je vladala v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki nam ne govorijo samo različni članki, ki so bili tedaj objavljeni v enem ali drugem listu; ta zmešnjava je prihajala na dan na raznih konferencah, v resolucijah, člankih, in je bila očitna tudi na X. strankinem zboru, ki je bil v Ljubljani 25. in 26. decembra 1917. Osebnost sem poslal iz Gradca temu zboru pismo, v katerem sem med drugimi kritiziral to, da so sklicali kongres stranke med vojno in da so ga sklicali proti volji tedanjega predsednika Izvršnega odbora.⁷ Zraven sem trdil, da je v danem položaju najvažnejša naloga vsakega socialista boj za mir.

Če so bili jugoslovanski socialni demokrati v Avstriji na konferenci leta 1916 v Trstu odločno proti sodelovanju z buržoaznimi strankami, kar je bilo zlasti v tistih časih popolnoma na mestu, so na ljubljanski konferenci junija 1917 že omahovali in prav tako so omahovali nekateri delegati na strankinem kongresu v decembru 1917. Ta kongres se sicer ni izrekel za majniško deklaracijo, izrekel se je pa za tivolsko resolucijo iz leta 1909, ki ni bila povsem jasna. Skromno se je izrekel za podporo boljševiški revoluciji, toda kaj odločnega na tem kongresu ni bilo in na njem sprejeta resolucija v nobenem pogledu ni jasna. Prav zaradi te strankine neodločnosti in nejasnosti so začeli leta 1918 izdajati omladinci revijo »Demokracija«, ki se ni skladala s sklepi strankinega kongresa in s pisanjem strankinega glasila »Naprej«. Zastopniki te revije so bili naklonjeni majniški deklaraciji in temu, da je temeljna naloga socialne demokracije vendarle iti skupaj z ostalim delom naroda, za samoodločbo slovenskega naroda, pravzaprav za samoodločbo jugoslovanskih narodov. Izvršnemu odboru so očitali, da si glede tega ni na jasnem. Alojzija Štebi, urednica revije »Demokracija«, že v prvi številki revije očita X. strankinemu kongresu, da Jugoslovanska socialnodemokratska stranka ni izpolnila svoje dolžnosti do naroda, da je zavest narodov močno narasla, da je sistem narodno mešane države nezdružljiv s to zavestjo in da edini temelj vsega bodočega svetovnega razvoja more biti le *suverena narodna država*.⁸

Ta teza Alojzije Štebi, ki je bila naposled teza »Demokracije«, pa ne narekuje socialistični stranki, naj se postavi na čelo gibanja za uresničitev suverene narodne države, marveč sili stranko v Narodne svete in v Narodno

⁷ Predsednik Izvršnega odbora JSDS je bil od leta 1914 do leta 1917 Ivan Regent, pisec teh spominov. Op. ur.

⁸ Zgodovinski arhiv Kom. partije Jugoslavije, tom V, str. 325.

veče, kjer naj bi bila, kakor je res postala, za štafažo liberalcem in klerikalcem. Na konferenci stranke oziroma na vseslovenskem delavskem dnevu, ki je bil v Ljubljani 28. julija 1918, so že sklenili, da bo jugoslovansko delavstvo v Avstriji sicer energično nastopilo proti vsaki politiki, ki bi hotela braniti nadaljnjo nadvlado enega narodnega življa nad drugimi; izrekli so svojo trdno voljo po združitvi našega troimenega naroda v lastni demokratični državi in povedali, da bodo za dosego tega cilja zastavili vse sile. Medtem se je oblikoval Narodni svet, začela se je diskusija, ali naj socialni demokrati stopijo v ta Narodni svet ali ne.

Diskusija o vprašanju, ali naj socialni demokrati stopijo v Narodne svete, ki so se ustanovili po vsej deželi, je bila tudi v Trstu. V Trstu smo imeli dve struji: struja, ki sta jo vodila pokojni dr. Ferfolja in Rudolf Golouh, je zagovarjala idejo, da mora stranka stopiti v narodne svete; druga struja, ki so ji načelovali podpisani z dr. Henrikom Tumo, z Antonom Jernejčičem in drugimi in ki je imela nedvomno največ delavstva za seboj, je bila proti vstopu v narodne svete, trdeč, da bo v teh narodnih svetih, v katerih imajo liberalci in klerikalci večino, igrala socialna demokracija le žalostno vlogo petega kolesa. Boj za vstop ali proti vstopu v narodne svete je bil precej hud. Šlo je naposled za vprašanje, ali ostane socialnodemokratska stranka samostojna sila, ki bo vodila boj za samoodločbo narodov, ki naj se polagoma *organizira v revolucionarno stranko*, ali pa naj tudi mi preidemo v nacionalistične vode. Moram priznati, da je bila večina voditeljev Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji za vstop v narodne svete. Kolikor se spominjam, smo bili proti vstopu med vidnejšimi tovariši zares samo dr. Henrik Tuma, Anton Jernejčič in podpisani.

6. oktobra 1918 je bila v Zagrebu Jugoslovanska socialistična konferenca, na kateri so bili zastopani hrvaški, bosenski in slovenski socialni demokrati. Konferenca je reševala vprašanje, ali naj socialni demokrati vstopijo v Narodno veče, ki se je ustanovilo v Zagrebu, ali ne. Dr. Tuma, ki je bil član tedanjega izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratične stranke v Avstriji, se konference ni hotel udeležiti. Poslal je konferenci le daljše pismo, v katerem je bil proti temu, da bi stranka stopila v Narodno veče in zahteval je, naj stranka ne stopi nikjer v noben narodni svet. Podpisani sem bil povabljen na konferenco samo ad personam. Komaj sem bil namreč prišel od vojakov in nisem bil v nobenem odboru. Če ne bi bil povabljen ad personam, se konference ne bi mogel udeležiti.

Pred to konferenco sem se bil na vseslovenskem delavskem dnevu 28. julija 1918 v Ljubljani seznanil s tov. Bukšegom. Oba sva v pogovorih z nekaterimi drugimi slovenskimi socialisti zagovarjala mnenje: ne iti v Narodne svete, ne iti v Narodno veče, ostati samostojni, kajti položaj je revolucionaren in vsi avstrijski in ogrski socialisti naj se zedinijo in naj se enotno postavijo na čelo revolucionarnega vrenja. Ko sem odpotoval v Zagreb na konferenco jugoslovanskih socialnodemokratičnih strank, sem bil prepričan, da bo Bugšeg ostal zvest dani besedi. Komaj pa sem izstopil iz vlaka na zagrebški postaji, mi je prišel nasproti pokojni Haramina in mi povedal: »Na Bukšega ne računaj več, je že z nami.« Razume se, da mi to ni bilo všeč in da niti Haramini nisem hotel verjeti, ker sem smatral Bukšega vendarle za moža, ki bo svojo besedo držal. Na konferenci je Bukšeg res zastopal mnenje, da moramo stopiti v Narodno veče.

Na konferenci nisem imel pravice do glasovanja. Povedal sem le, da je nujno potrebno delati za to, da pride do enotnosti socialnih demokratov v Avstriji in na Ogrskem, ki naj bi izkoristili izredno ugoden, objektivno revolucionaren položaj v Avstriji in sledili zgledu boljševikov. Trdil sem, da bomo v Narodnem veču kakor v narodnih svetih za štafažo klerikalcem in liberalcem. Revolucionarni položaj v Evropi, ko se armade centralnih držav rušijo, nam nalaga skrb ne za nacionalno enotnost, marveč za proletarsko enotnost. Hkrati sem na prošnjo voditeljev tržaških italijanskih socialistov zagovarjal na konferenci tudi njihovo mnenje, ki je bilo, kakor so mi povedali, enako mojemu. Izjavili so in trdili, da so tudi oni proti vstopu v italijanske Narodne svete in da se moramo potegovati za enotnost evropskega proletariata in to v revolucionarnem smislu.

Proti vstopu v Narodno veče smo bili: brata Jakšič kot zastopnika socialnih demokratov Bosne in Hercegovine, zastopnik dalmatinskih socialistov, dr. H. Tuma in podpisani.

Naj tu povem, da so se slovenski socialni demokrati pri svojem stališču za vstop v Narodne svete in Narodno veče, kateremu je predsedoval pok. dr. Pribičević, naslanjali neupravičeno na predavanje Ivana Cankarja 20. aprila 1918 v Trstu.

Ko sem se vrnil od vojakov, sem se nekega dne srečal s Cankarjem v gostilni »Pri fajmoštru« v Ljubljani. Začela sva se pogovarjati o politiki. Nazadnje je prišla beseda tudi na njegovo predavanje 1918 v Trstu (Očiščenje in pomlajenje). Prav zgrozil se je nad tem, kako razlagajo socialni demokrati njegovo predavanje. Dejal je: »V Trstu sem mislil in tudi sedaj mislim, da bi bil moral proletariat preko svoje socialistične stranke načelovati gibanju za osvoboditev naroda in narodov. Nikakor nisem mislil, da naj bi šla socialistična stranka za štafažo klerikalcem in liberalcem v Narodne odbore. To je sramota za stranko in za proletariat.« Dalje sva raje govorila o drugih rečeh. O stališču slovenskih socialistov ni hotel več govoriti.

Prav tako kakor med Slovenci, se je začela tudi med Italijani diskusija o vprašanju, kaj bo s Trstom. Socialist Edmondo Puecher je v svoji reviji »La lega delle Nazioni« zagovarjal stališče, da mora Trst na vsak način priti pod Italijo in je prišel njegov italijanski nacionalizem tako močno do izraza, da je v svoji reviji zapisal, da v Trstu nimajo nobene besede ne slovenski narodnjaki, ne slovenski socialisti. Tako daleč so se »socialisti« odtujili internacionalizmu! Po vsej Evropi torej so socialisti razpravljali s stališča nacionalizma. Za proletarsko enotnost se niso menili. Valentin Pitoni, voditelj italijanskih socialnih demokratov na Primorskem, se je zavzemal za to, da bi ostal Trst s Furlanijo in obalnimi mesti Istre samostojna država v okviru avstrijske demokratične republike. Narodni svet (slovenski) v Trstu je bil seveda za priključitev Trsta k Jugoslaviji. V tem svetu sta bila tudi dr. Ferfolja in Golouh. Vseh teh diskusij se ni udeleževalo italijansko delovno ljudstvo in tudi slovensko ne, četudi je treba priznati, da je bil v tistem trenutku večji del primorskega slovenskega prebivalstva za združitev z novo jugoslovansko državo. Ogromno število italijanskega delavstva pa je sledilo Valentinu Pitoniju za samostojno tržaško državo skupaj s Furlanijo in obalnimi mesti Istre. Proti tej zahtevi Pitonija je napisal v tedaj izhajajoči reviji »Demokracija« zelo oster članek pokojni dr. Ferfolja, ki mu je bilo na silvestrovo 1914 vseeno, če bi Italija okupirala Trst.

Vse te diskusije, vsi ti Narodni odbori in navsezadnje tudi Narodno veće niso imeli odločilne besede pri novi ureditvi Evrope.

Evropo je z razpadom Avstrije razdelila Antanta svojim interesom primerno. Če Italija na mirovni konferenci ni dobila Dalmacije, je ni dobila samo zato, ker Anglija in Francija nista bili voljni, da bi bila Dalmacija v italijanskih rokah. Ljubša jima je bila, zlasti Franciji, Dalmacija v rokah Jugoslavije. Jugoslavija, ali kakor se je prvotno imenovala, kraljevina SHS, je nastala taka in v takih mejah, v kakršnih jo je hotela imeti Antanta, nič več, nič manj. Po volji Antante je ostalo več kot ena tretjina slovenskega naroda in istrski del hrvatskega izven nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Sicer pa je naravno, da je Antanta morala dati Italiji vsaj del tega, kar ji je obljubila z Londonskim paktom.

Po porazu Avstrije so začele 3. novembra 1918 prihajati v Trst, Primorsko in Istro italijanske čete. Te tri bivše avstrijske province so nekaj časa vse skupaj imenovali Julijska krajina. Slovenski in hrvatski socialni demokrati Istre so ostali odrezani od izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je imel po kongresu leta 1917 zopet svoj sedež v Ljubljani. Lepo število vodilnih tovarišev socialnodemokratske stranke in narodnjakov se je iz Trsta preselilo v Ljubljano in Maribor. Število voditeljev slovenskih in hrvatskih socialnih demokratov na Primorskem in v Istri se je zmanjšalo. Dejansko je socialnodemokratska organizacija na Primorskem in v Istri prišla v roke dr. Henrika Tume in podpisanega (Anton Jernejčič je zbolel). Šele nekaj kasneje se je vrnil na Goriško iz ruskega ujetništva Jože Srebrnič.

6. aprila 1919 smo sklicali v Trstu posebno konferenco delegatov primorskih in istrskih socialistov in smo na tej konferenci začasno ustanovili Neodvisno slovensko in hrvatsko socialistično stranko Julijske krajine. 21. septembra 1919 pa smo tudi na posebni konferenci sklenili pristopiti k Socialistični stranki Italije in sicer na podlagi načela, da mora biti v vsaki državi ena sama delavska socialistična stranka. Ves čas, ali skoraj ves čas mojega članstva v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki sem delal za organizacijsko enotnost socialističnega delavskega gibanja. Tudi dr. Tuma je imel take ideje. Sedaj se je po dolgih letih staro stremljenje uresničilo. To je bila sicer majhna, vendarle zmaga mednarodne solidarnosti proletariata. Kot člani italijanske socialistične stranke smo bili povabljeni na kongres te stranke, ki je bil v septembru istega leta v Bologni. Na tem kongresu sva bila izvoljena kot člana vodstva Socialistične stranke Italije za Julijsko krajino pokojni Giuseppe Tuntar in podpisani. Vseh članov vodstva nas je bilo 13.

Prav tako kakor v centralnem vodstvu smo bili slovenski in hrvatski socialni demokrati zastopani tudi v pokrajinskem odboru in v tržaškem ter goriškem političnem odboru. V pokrajinskem smo bili dr. Tuma, podpisani in pok. Poduje iz Pulja.

*

Vse to, kar se je zgodilo od začetka do konca prve svetovne vojne, je bilo naposled nekaka inkubacija, začetna dozorevajoča doba nove stranke, za katero še nismo imeli naslova, dozorevajoče obdobje novega gibanja, ki še nismo natanko vedeli, kakšno bo. Tudi nismo vedeli, kakšna naj bi bila ta nova stranka. Vedeli smo, da ne sme biti več takšna, kakršna je bila pred

vojno in da se bo treba revolucionarno orientirati. Ideja o tem, da mora dobiti združeno delavsko gibanje novo revolucionarno smer, da mora postati neprimerno bolj revolucionarno kot je bilo pred vojno, ni bil samo rezultat poloma Druge internacionale, rezultat naših premišljevanj, naše volje in našega zares intenzivnega dela, marveč so to ideje v obilni meri prinesli s seboj avstrijski, slovenski in italijanski vojni ujetniki iz Sovjetske Rusije. Na Krasu, na Goriškem in v Istri skoro ni bilo vasice, kjer bi ne bilo človeka, ki je posredno ali neposredno sodeloval v proletarski revoluciji v Sovjetski Rusiji. Razumljivo je, da so bile njihove ideje preproste, včasih zmedene in tudi to je razumljivo, da ni bilo mogoče iz naše organizacije narediti čez noč nekaj, za kar so potrebovali ruski boljševiki 15 let, med katerimi so imeli leta 1905 tudi svojo revolucionarno generalko.

V vodstvu italijanske socialistične stranke se je začel skoraj prvi dan po izvolitvi boj med maksimalisti in reformisti, čeprav je Socialistična stranka Italije prav na kongresu v Bologni pristopila k Tretji internacionali. Že na kongresu samem v Bologni je Bordiga nastopil proti temu, da bi se stranka udeležila volitev in da bi bila organizirana samo zaradi volitev. Enako kot v vodstvu italijanske socialistične stranke, se je začel tudi v Trstu boj za *komunistično partijo*. Začelo se je med Italijani in še bolj med Slovenci in Hrvati. To so bili seveda začetni boji, začetne praske, toda odločne. V slovenskem Primorju in v Istri je prišlo takoj po vojni, že leta 1919, med samim kmečkim prebivalstvom do velikega preloma, kateremu smo mi samo indirektno botrovali. Saj nas je bilo le nekaj, ki smo lahko hodili po deželi in delali v mestih. In vse to prostovoljno in brezplačno! Slovenski kmetje in vrtnarji, da ne govorim o slovenskih delavcih, so se začeli obračati k slovenskemu delu Socialistične stranke Italije v Trstu in Gorici. Začeli so najprej ustanavljati podružnice »Ljudskega odra«, potem so začeli ustanavljati strankine sekcije, a hkrati so začeli ustanavljati in so tudi ustanovili vrtnarske in kmečke zadruge, ki so se prav kmalu razmahnile po vsem Krasu in po Goriškem in ki so jih uničili šele fašisti, ko so prišli na oblast, čeprav so poskušali že prej slovenski narodnjaki te zadruge podkupiti in so nekatere odbornike, tudi predsednika Tržaške kmetijske in vrtnarske zadruge, res podkupili. Vse to je bilo mogoče, ker nismo imeli kadrov. Delo v Julijski krajini je bilo namreč izredno težko.

Boj za ustanovitev Komunistične partije Italije v Julijski krajini in v Istri je bil težak, ne toliko na slovenski in hrvaški strani, kolikor na italijanski. Proti ustanovitvi komunistične stranke med Slovenci in Hrvati je bilo le nekaj naobraženih delavcev: Josip Petejan, Franc Milost, Vinko Kermolj, brata Anton in Franc Jernejčič in morda še kdo. Ogromno starih in novih članov iz ljudstva pa je hotelo imeti Komunistično partijo, v globokem prepričanju, da morejo samo z njeno pomočjo priti do svojih narodnih in drugih pravic.

Odrngani od slovenskega socialističnega glasila, z neznatnim številom sposobnih ljudi, smo morali skrbeti za to, da začnemo izdajati tudi svoje slovensko socialistično glasilo, ki je postalo leta 1921 glasilo Komunistične partije Italije. Dali smo mu ime »Delo«. Prva številka je izšla 20. februarja 1920. Naj tu povem z vso hvaležnostjo, da nam je ravnateljstvo dnevnika »Il Lavoratore« poklonilo 20.000 lir, kar je bilo za tedanje čase ogromna vsota, da smo lahko začeli izdajati »Delo« kot tednik. Začelo je izhajati takoj v veliki na-

kladi, za naše razmere, čeprav ga je bilo težko spravljati na dan. Bil sem osebno urednik tega lista. Med tem pa smo dobili za upravnika agilnega tovariša Vrama, ki je po drugi svetovni vojni še zmeraj zagovarjal samostojnost Trsta. Tudi njegovi organizatorski sposobnosti se imamo zahvaliti, da se je »Delo« tako hitro razširilo. Kdor bo bral »Delo«, ki ga menda najdemo samo še v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, bo videl dvoje: prvič, da je jezik pomanjkljiv in drugič, da je začelo že od prve številke zagovarjati idejo Komunistične partije, čeprav je moralo spočetka kazati nekakšno srednjo linijo in dovoljevati tudi nasprotnikom Komunistične partije, da so izražali svoje misli. Danes ne bi mogel povedati, kateri tovariši so prvotno sodelovali pri »Delu«. Sam sem pisal članke tudi za dnevnik »Il Lavoratore« in včasih sem moral po več dni iz Trsta na seje vodstva italijanske socialistične stranke. Tako je bil marsikateri moj članek na hitro napisan v Rimu, Florenci, Milanu in drugod. Do junija 1920 se je »Delo« že tako razširilo, da smo ga sklenili izdajati trikrat na teden. Naklada — 16.000 izvodov. To sta nam omogočila brata Ivan in Jože Pertot, oba doma iz Kontovelca, ki sta pristopila k listu kot urednika. Največ pa je delal pokojni Jože Pertot, ki je bil vedno na delu in je skrbel, da je list v svojih mnogih dopisih, katere je sam urejal, zastopal komunistična načela. Med tem časom se je število političnih strankin jih sekcij potrojilo.

Težji je bil boj v italijanskem delu socialistične stranke, katerega smo se udeleževali tudi mi. Tam je bilo treba predvsem obračunati z nekaterimi intelektualci, kakor je bil na primer dr. Puecher, ki je napadal boljševiško revolucijo, nadalje Cernutz, ki je za časa vojne pisal članke, v katerih je proslavljal boje avstrijske vojske na Lovčenu in še mnogo drugih, ki so sicer trdili, da so socialisti in celo hvalili Lenina, vendar pa so zagovarjali taktiko italijanskih reformistov, katere so vodili Turatti, Treves in Modigliani.

Najbolj me je bolelo, da se je dr. Tuma, ki se je vedno zavzemal za čistost stranke in za to, da bi se stranka ne družila z nobeno narodno ali nacionalistično stranko v nobenem pogledu in celo za to, da bi že socialistični stranki dali komunistično ime, trdeč, da je to njeno ime, — rajši odtegnil političnemu delovanju, ko je prišlo do ustanovitve Komunistične partije. To je bila za goriško delavstvo nedvomno velika škoda. Kdor je poznal dr. Henrika Tumo, ki je veliko naredil za razširjenje socialistične stranke na Goriškem, je moral razumeti, da je bil ta njegov umik popolnoma logičen in da je ustrezal njegovemu temperamentu in njegovemu značaju. V komunistično partijo ni spadal.

Preden smo ustanovili »Delo«, smo ustanovili tudi revijo »Njiva« kot poskus za enotno fronto na kulturnoprosvetnem polju. Danes moram odkritosrčno priznati, da se nam je ta poskus ponesrečil.

Dasi smo veliko diskutirali v sekcijah, katerih so se radi udeleževali Jože Pertot in Jože Srebrnič, pa tudi Rovani in Kocjančič, dasi smo imeli poleg antikomunistov tudi sektaše, se je med bojem za in proti komunistični stranki vnel težak boj med dr. Tumo in menoj. Dr. Tuma se je predvsem bal razbiti socialistično stranko. Čeprav mu ne moremo očitati, da je bil antirevolucionar, ni razumel, da stranka, ki je ustvarjena za volitve, ki ima sijajno organizacijo za to, da vodi bodisi upravne bodisi politične volitve, nima možnosti, da bi vodila proletarijat v revolucijo, za katero so obstajali v Italiji vsi objektivni pogoji. Objektivni pogoji so resnično bili. Ulice italijanskih mest so bile v

rokah delavcev, cele glavne pokrajine so se ravnale pò sklepih socialistične stranke. Februarja 1920 je bil upor mornarjev v Anconi, kateremu je sledil upor arditov in drugih vojakov in med katerimi so želeli priti na našo stran tudi italijanski republikanci, če drugače ne, vsaj za strmoglavljenje monarhije. Ta upor, kakor tudi zasedba tovarn jeseni 1920 sta bila zaman. Tudi večkratna zasedba veleposestniških posestev po kmetih brez zemlje je bila zaman. Reformisti so delavce in kmete izdali. Naravno je, da stranka, ki ni hotela tega, kar bi bila lahko napravila, za kar je bila organizirana (lahko bi bila namreč prišla na vlado) in ki ni mogla napraviti tega, kar je hotela, namreč revolucijo, za kar organizacijsko ni bila pripravljena, — taka stranka ni bila več vredna, da obstaja združena, kakršna je bila; zato se je morala razbiti. Med njenimi člani ni bilo več enotnosti, vezala jih je samo strankina legitimacija. Nobena stranka ne more večno igrati vloge opozicije.

Slovenski komunisti v Socialistični stranki Italije so se naslonili na turinsko komunistično frakcijo, sicer pa so ustanovili svojo lastno frakcijo. Na kongresu Socialistične stranke Italije, ki je bil v Livornu od 15. do 21. januarja 1921, so oddale sekcije v slovenskem delu dežele večino svojih glasov komunistični resoluciji, to se pravi, za ustanovitev Komunistične partije Italije.⁹ Urednik socialnodemokratskega lista »Il Lavoratore Socialista« dr. Oberdorfer je zapisal v eni izmed številčk tega lista, da so na Primorskem in v Trstu dobili komunisti list »Il Lavoratore« v svoje roke za to, ker je večina komunistov v Julijski krajini slovenska. Resnica je, da je od vseh socialističnih dnevnikov v Italiji samo »Il Lavoratore« prišel v komunistične roke. In še tega so morali vzeti komunisti s silo, čeprav jim je pripadal. Reformisti ga niso hoteli dati. Toda poleg slovenskih je bilo tudi mnogo italijanskih socialističnih glasov, ki so ustvarili v Trstu močno komunistično gibanje, ki obstaja še sedaj.

⁹ Sekcije Julijske krajine, Trsta in Istre so na kongresu Socialistične stranke Italije oddale za komunistično resolucijo, t. j. za ustanovitev komunistične partije, 4462 glasov, za socialiste-maksimaliste 3286 glasov, za reformiste pa 30 glasov. Nekaj delegatov se je pri glasovanju vzdržalo. K tem podatkom dodajam še, da so fašisti prepričali odpotovati na kongres delegatom, ki so zastopali vsaj 1000 glasov in imeli nalogo glasovati za komunistično resolucijo.

Maks Geršak-Bruno

Kanal čez mejo

Nad dvajset let je bila Komunistična partija Jugoslavije v ilegali, kar je zahtevalo posebne pogoje njene dejavnosti in organizacije, njenega podtalnega življenja. H konspirativnim področjem so spadali ilegalni prehodi in kanali čez mejo. Te kanale so koristile partijske organizacije in komiteji, ko so pošiljali svoje člane in funkcionarje v tujino ali pa jih srečavali pri vrnitvi; po takih kanalih je prihajala komunistična literatura, pošta itd. Prehodov je bilo mnogo. Največ jih je bilo v Sloveniji. O enem takšnem priobčujemo spomine Maksa Geršaka iz Črne v Mežiški dolini.

Bilo je v začetku pomladi leta 1931, ne vem več natančno, ali je bilo konec marca ali v začetku aprila, ko sem neko popoldne, ko sem se vrnil z dela pri rudniku, našel v domači kuhinji dva neznanca. Mati, ki se je z njima pogovarjala, me je predstavila, boljše rečeno, povedala je, da sem ta, s katerim želita govoriti.

Takoj je povzel besedo starejši izmed obeh. Bil je srednje visok in precej bledega obraza in je nosil kratko pristrižene brčice. Predstavil se je z imenom Vili. Pozneje sem zvedel, da je imel še druga ilegalna imena, kakor na primer Oskar,¹ vendar je v občevanju z menoj vedno uporabljal to ime. Tako so ga klicali tudi drugi. Potem je povedal, da je zvedel zame od nekega Savinjčana, vendar imena tega Savinjčana ni omenil.

Prosil me je, da bi njega in njegovega tovariša — bil je to mlajši fant kakšnih 18 do 20 let — prepeljal čez mejo v Avstrijo, seveda za plačilo. Ker sem bil takrat večinoma brezposeln, sem ponudbo, zlasti ker sta se mi fanta zdela zanesljiva, sprejel.

Mejo smo prekoračili na področju Podpece, torej tam, kjer je pozneje potekal »kanal«, to je pot, kjer smo ilegalno prehajali čez mejo.

Na poti se ni nič posebnega zgodilo in tako smo že zjutraj prispeli na avstrijsko stran. Tam mi je pričel Vili razlagati, da bi rad dobil zanesljivega kurirja, ki bi prenašal komunistično-partijsko literaturo v Jugoslavijo. Kurir bi moral dobro poznati obmejno področje, tako da bi lahko ustvarili zanesljiv prehod. Potem, ko mi je razložil »konspiracijo« in nevarnosti, ki so povezane s tem poslom, me je vprašal, če ga sprejemem. Že prej mi je omenil, da mi je to predlagal, ker me je priporočil tisti Savinjčan. Ker sem to področje poznal tostran in onstran meje, sem ponudbo sprejel. O nadrobnosti smo se pogo-

¹ Karel Hudomal (1905—1944), ključavničar iz Zagorja, komunist od l. 1923, udeleženec oboroženega odpora fašistični Orjuni v Trbovljah l. 1924, absolvent komunistične univerze v Moskvi, v začetku tridesetih let član CK KPJ. Pozneje je delal med emigranti v Franciji. Ubit v nemškem taborišču Mauthausen. Njegovi psevdonimi: Sikorski, Hernet, Vili, Oskar. Op. ur.

vorili, ko smo prišli v Celovec. Oba sem namreč peljal h gospe T. Tam je bila pozneje — dokler me avstrijska policija ni aretirala — stalna javka za vse prehajalce.

Vili mi je takrat obljubil, da mi bo dokončno odločitev in navodilo, kam naj pridem, sporočil v pismu. Pismo pa moram prej segreti z vročim likalnikom, ker bo pisal z galunom.

Preden je minil mesec dni, sem pismo dobil. Sporočil mi je, naj bom določenega dne v Celovcu, in sicer pri omenjeni gospe T. Prosil me je še, da naj ga v primeru, če ne bo prišel točno, počakam. Takrat pa ga ni bilo treba čakati. Prinesel mi je dva manjša zavoja letakov. Kolikor se spominjam, so bili tiskani na najfinejšem papirju, ki je bil tanek kot cigaretni papir. Naročil mi je, da naj zavoja oddam na Ljubnem oziroma pri Prodnikovi kmetiji, ki je pol ure od Ljubnega v smeri proti Smrekovcu. Tam me bo čakal neki moški, ki bo letake prevzel, in sicer ob dveh zjutraj. Spoznala naj bi se najprej po goreči cigareti v ustih, ko bi si šla naproti, potem pa se nagovorila z geslom.

Ker je bilo, to prvo potovanje, se nadrobnosti bolje spominjam kot z ostalih potovanj.

Po prehodu čez mejo in po krajšem, nekaj ur trajajočem počitku doma, sem proti večeru odšel na pot proti Ljubnemu. S seboj sem imel domačega psa. Pot sama je dolga, zanjo potrebuješ dobre štiri ure. Nekako okrog ene ure po polnoči sem prispel na dogovorjeno mesto. V bližnjo mlado smrekovo podrast sem skrtil stvari, sam pa sem odšel proti kraju sestanka, 50 do 100 m niže. Okrog tri četrt na dve je pričel moj pes tiho renčati. Prijel sem ga in stisnil k sebi. Ker je bil dresiran, ni lajal, zato ni bilo nevarnosti, da bi naju izdal. Potuhnil sem se ob cesti in čakal. Kmalu se je zaslišalo precej glasno govorjenje: Ko sem bolje pogledal, sem videl, da prihajajo štirje moški s psi. Bili so lovci, ki so odhajali na lov v Smrekovec. Naglo sem se umaknil, da me psi ne bi odkrili. No, moški so odšli, jaz pa sem se po petnajstih minutah vrnil k cesti. Pes je postal zopet pozoren in takoj nato zagledam, da se mi bliža moški, ki kadi cigareto. Prižgal sem še svojo in mu odšel naproti. Izmenjala sva dogovorjene stavke in se nato pozdravila. Nisem še omenil, da sem za to pot že dobil svoje ilegalno ime *Bruno*. To ime sem obdržal ves čas. Tovariš mi je povedal svoje ime, vendar sem ga pozabil. Ko sva se prepričala, da je vse v redu, sem se vrnil po literaturo. Nato sva odšla po stranski gozdni poti, tako da sva se po levi strani izognila trgu in prispela k dokaj samotni hiši, kjer je stanovala Neža Kogler. Ta tovarišica, ki sem jo poznal, je pozneje pri tem prehajanju čez mejo sodelovala.

Medtem se je že zdanilo, zato sva ostala v tej hiši vse do popoldneva. Odpočila sva se in se naspala — saj je trajala pot vso noč.

Proti popoldnevu sem imel priložnost, da si svojega sodelavca поблиže ogledam. Bil je precej redkobeseden, vendar prijeten. Po narečju sem sodil, da je bil iz trboveljskih revirjev. Preden je odšel, se je na podstrešju slekel. S seboj je imel več sanitetnih povojev, s katerimi sva potem literaturo trdno povezala. To sva namreč naložila po njegovem telesu — na prsi, hrbet in trebuh — in nato previla s povoji. Ker je bil papir zelo tenak, se tovariš ni niti preveč »zredil«. Okrog štirih popoldne je odšel peš do Šmartnega ob Paki in od tam z vlakom naprej. Ker takrat še ni vozil avtobus, so to dolgo pot peš pretolkli vsi prehajalci, dokler ni bil zanje organiziran avtotaksi.

Domov sem se vrnil brez posebnih nezgod. Najprej sem sporočil Viliju na Dunaj, kako sem nalogo opravil. Seveda sem pisal na naslove, ki mi jih je dal Vili, s pomočjo galuna.

Po dobrih štirinajstih dneh sem dobil novo pismo. Vili me je spet povabil v Celovec. Tam mi je povedal, da bom odslej vodil čez mejo samo ljudi.

Tako sem torej prenašal literaturo samo enkrat. Pozneje некоč sem odnesel neko Vilijevo pismo v Zagorje, kjer sem ga predal določeni osebi (vedel sem samo za hišno številko in ime naslovnika), sicer pa sem imel opraviti samo z ljudmi.

Ves čas nisem imel pri tem nobenih nevšečnosti. Niti orožniki niti graničarji me niso nikoli preganjali, saj je bilo področje zelo prostrano in redko naseljeno, razen tega pa sem bil vedno tudi zelo previden. Samo enkrat sem imel težave s svojimi »potniki«, in sicer z nekim Slovencem. Presedalo mu je namreč predolgo čakanje ob meji in nato še hoja po odročnih stezah, ter je stalno sitnaril. Zato sem ga strogo opozoril, da zanj odgovarjam jaz in da se mi mora po navodilih brezpogojno podrediti. Ta odločni nastop je pomagal in potem mi je sledil brez ugovora. To sem pozneje sporočil tudi Viliju, ki mi je pritrdil. Omenjenega tovariša pa nisem več vodil oziroma ni več potoval preko našega kanala.

Pot sama oziroma »kanal« se je začel v Celovcu, od javke pri A. T. Iz Celovca smo potovali — če nas je bilo več — ali najpogosteje sva potovala — če sva bila le dva — z vlakom do male železniške postaje Metlovo (nemško. Mittlern) med Sinčo vasjo in Pliberkom. Od tam je držala pot mimo Šmihela pri Pliberku, na Riško goro, nato po gozdni poti do kmetije Skutl proti meji, ki smo jo — ali sva jo prekoračila pri Rišperku. Mejo smo, gledano z avstrijske smeri, presekali desno od stražarnice na pobočju Pece, nekako dvajset minut proč. Kljub temu ni bila posebno nevarna, ker je šla pot skozi gosto zarasel mlad smrekov gozd, — tako gost, da smo se morali ponekod plaziti po vseh štirih.

Ko smo prešli ta sorazmerno nevarni pas, smo ubirali stranske poti, ki smo jih večkrat menjali, mimo Helene (rudarska kolonija ob obratu rudnika svinca in cinka v Mežici z istim imenom) in kmeta Navršnika, od koder se je spustila pot v dolino Meže. Zadnja večja nevarnost je bila cesta Črna—Koprivna, ki smo jo prečkali med Pongarčičevo kmetijo in Mihelovo žago. Cesta Črna—Koprivna je bila poleg mejne črte pravzaprav najnevarnejši del poti, ker se vije po zelo ozki dolini in jo večinoma obdajajo visoke skale, zato bi se ne dalo bežati. Po tej cesti so pogosto patroljirali orožniki in graničarji, po njej so hodili v Koprivno, Toplo, Bistvo in Podpeco. Kljub temu, da jih ni bilo veliko, so vendarle pogosto hodili po cesti.

Ko smo imeli cesto za sabo, smo bili v nekaj minutah doma. Moj dom na Pristavi 19 je ob robu manjšega rudarskega naselja in je oddaljen kakih petnajst minut od Črne na Koroškem (prej Črna pri Prevaljah).

Domov smo prihajali večji del v jutranjih urah, kakor je bilo domenjeno. Mejo smo prekoračili vedno ponoči, prej pa smo vedno nekaj časa — navadno pol ure ali eno uro — oprezali za stražarji. Ta čas nam je zadoščal, da smo lahko ugotovili, kakšen je položaj.

Od meje do doma smo rabili po dve in pol do štiri ure, kakršne so bile okoliščine.

Ko sem se vrnil, je bilo zame poti konec. Po nekaj urah počitka, navadno že v zgodnjih jutranjih urah, je moj brat Hans odpeljal moje sopotnike preko Hlipovca, kmetije v Bistri, proti Ljubnemu v Savinjski dolini. Kadar je bilo posebno varno ali smo bili preveč utrujeni, je ostal »potnik« čez dan pri nas in se v podstrešni sobi odpočil.

Za preiskave pri nas ni bilo nevarnosti. Prehajalcev ni bilo toliko, da bi bilo lahko postalo sumljivo. Povprečno sem prepeljal na mesec dva, največ tri ljudi. Navadno sem vodil samo enega. Le dvakrat sta bila dva.

Na eno teh potovanj z dvema sopotnikoma se še večkrat spomnim in sicer zaradi precej smešnih okoliščin. Eden tistih dveh — mislim, da je bil po rodu Hrvat in ne več posebno mlad — je namreč strahovito smrčal. Prodorna moč njegovega smrčanja je presegala vse moje dotedanje predstave o takšnih glasovih. Že v Celovcu, kjer je spal, se je njegovo »žaganje« slišalo na ulico, tako da smo ga morali zbuditi in preseliti v prvo nadstropje, kjer bi bil sicer v tej navadno tihi ulici lahko vzbudil pozornost kakšnega mimoidočega in morda tudi policista.

Še več nevšečnosti nam je prizadel na poti. Čez mejo smo potovali jeseni leta 1932. Prav tiste dni je pričelo močno deževati in morali smo ves dan in še eno noč prevedriti v opuščeni drvarski koči, ki je stala dobre pol ure od jugoslovanske meje in prav toliko od stražarnice na Rišperku. To kočjo smo zaradi priročne, a vendar skrite lege večkrat uporabljali. Tako je bilo tudi takrat. Komaj smo dobro legli na pograd in zaspali, že se je začel »koncert«. Midva, ki nisva smrčala, sva se seveda bala, da bi nas kdo ne slišal. Ugotovila sva, da se sliši smrčanje precej daleč v gozd. Ker je bila komaj 150 m pod nami krajevna gozdna pot, bi nas bil lahko kdo odkril. Zato sva smrččega tovariša neprestano prebujala. Brž ko je zaspal, kar se je zgodilo vedno presenetljivo hitro, se je namreč tudi že oglasil. Od dolge poti z Dunaja je bil hudo utrujen, midva pa sva ga iz strahu gotovo močneje slišala, kakor bi ga bil kdo drug.

Vsak tovariš, ki je bil namenjen v Jugoslavijo, je prispel najprej k T. v Celovec. Dokler sem bil še doma v Črni, me je navadno o tem obvestil Vili pismeno. Obvestilo je prišlo že poprej, tako da sem jaz že čakal na popotnika. Največkrat pa sem že v Celovcu dobil navodilo za naslednji prehod.

Pisma so imela na videz nedolžno poslovno ali zasebno vsebino. Navodila v njih pa so bila z galunom, jaz pa sem na isti način poročal, kako smo mejo prešli. Pisma so bila največkrat poslana z Dunaja, redkeje iz Gradca ali od drugod. Svoja obvestila pa sem naslavljal na različne dunajske naslove. Ker sem imel v Avstriji precej znancev, to ni bilo sumljivo. Med obema vojnama je bilo med jugoslovanskim in avstrijskim delom Koroške še mnogo družinskih in poslovnih vezi ter medsebojno dopisovanje ni vzbujalo pozornosti.

Razen tega krajevni orožniki v Črni takim stvarjem niso bili kos. Raje so zalezovali tihotapce, ki jih je bilo precej. Verjetno se policija ni domislila, da bi pazila na te dokaj odročne kraje. Bolj je nadzirala važne prometne zveze. V tistem času je bilo potovanje na obmejnem področju še precej preprosto in niso bili potrebni potni listi.

Prvi, ki sem ga vodil preko meje, je bil moški 25 do 30 let. V Celovec ga je pripeljal Vili. Predstavil se je z imenom Jože² in je govoril hrvatsko.

² Pristnega imena in priimka nismo ugotovili. Op. ur.

Potovala sva z vlakom do Pliberka, kjer sva izstopila in odšla proti Riški gori in Peci. Bil je oblečen kot turist in imel turistično legitimacijo. Takrat je ta legitimacija omogočala gibanje v obmejnem pasu in zato ni bil potreben potni list. Dogovorila sva se, da se, če naju ustavijo avstrijski financarji, ne bova »poznala«, češ, da sva se srečala po naključju. Imava pač kos skupne poti in nič več. Mejo sva prešla v precej napetem vzdušju. Ko sem ga opozoril na bližino meje, je potegnil revolver in ga držal pripravljenega za strel. Zagotovil mi je, da bo v primeru, če naju presenetijo graničarji, z ognjem kril moj umik. Tedaj sem se šele zavedel, da je igra pravzaprav precej nevarna in da odgovarjam za ljudi, ki tvegajo življenje, ko odhajajo na partijsko delo v Jugoslavijo, kjer je takrat besnelo nasilje generala Živkovića in njegovih žandarjev. Tudi Jože je postal žrtev tega nasilja. Kljub dogovoru se ni več vrnil. Pozneje mi je Vili povedal, da je padel v Zagrebu. Bil je na sestanku, ki je bil izdan. Ko je zbrane obkolila policija, so se poskušali prebiti. Jože je z revolverjem kril umik. Ko se je hotel rešiti, so ga zadeli v hrbet.

Takih prizorov na meji sem se kmalu navadil in bil kasneje mirnejši kot prvič. Nemoteno prehajanje mi je dvigalo samozavest, prav tako pa tudi prehajalcem. Med njimi se je kmalu utrdilo zaupanje v varnost kanala, saj v vseh treh letih nismo imeli nobenega incidenta, niti na mojem odseku niti na poti v notranjost. Vračali pa so se prehajalci večinoma po drugih poteh, le nekateri so se vrnili po isti poti. Pozneje, ko sem moral pobegniti v Celovec, nisem spremljal ljudi na jugoslovanski strani.

Drugi, ki sem ga vodil, je bil neki delavec. Spominjam se samo tega, da je bil precej čoket in po narodnosti Slovenec.

Prvo leto so morali tovariši potovati peš do Šmartnega ob Paki. Pozneje so organizirali pri nekem povratniku iz ZDA avtotaksi. Te prevoze s taksijem je organiziral verjetno Leon,³ ki je pogosto hodil čez mejo in veljal za sposobnega organizatorja. Bil je Slovenec.

Mnogo neprijetnejša je bila pot pozimi. Ker smuči ali krpelj nismo uporabljali, smo morali sneg gaziti in to največkrat v celo. Za prehod smo izbirali mesta, ki so ležala visoko na pobočjih Pece. Tam je bilo še najvarnejše. Ker so šele tista leta uvedli graničarje, — do takrat so bili na meji financarji — ti še niso dobro poznali terena, razen tega niso radi hodili po gorah, kar smo prav dobro vedeli.

Ob slabem vremenu je bila pot zelo naporna in smo pogosto prišli na cilj izčrpani. Večkrat nam je prišel do meje nasproti moj brat Hans, toda ne vedno. Laže je bilo pomladi, ko se je sneg že sesedel.

Dvakrat — obakrat z Leonom — sva potovala z avtotaksijem iz Velikovca do Gornjih Libuč. Nato smo to opustili, ker je bilo preveč sumljivo in bi bilo lahko zbudilo zanimanje jugoslovanskih agentov, ki jih ni manjkalo. Pač pa sem izstopal na različnih železniških postajah. Da bi prekril pravi namen svojih potovanj, sem kupil včasih v bližnji trgovini pri vasi Mittlern pol kilograma saharina, kakor da bi hotel tihotapiti. Seveda pa mi je bil ta saharin odveč, ker se nisem smel lotevati podobnih »protizakonitih« dejanj in tudi nisem mogel razpečavati tega prepovedanega blaga. Zato sem ga navadno prodal za skoraj isto ceno pravim tihotapcem.

³ Prav tako ni ugotovljeno pravo ime in priimek. Op. ur.

Tihotapstvo je bilo v tistih časih še najbolj preprost izgovor za pogosto ilegalno prehajanje meje. Za to namreč niso bile določene posebno visoke kazni, včasih so človeku samo vzeli pretihotapljeno blago. Nekoliko strože so kaznovali ljudi, ki so prenašali saharin, vendar ni bilo to v nobenem sorazmerju s kaznimi za prepovedano politično delovanje. Vendar sem tudi saharin malokdaj prenašal, bolj zaradi avstrijskih financarjev kot zaradi jugoslovanških. Pozneje, ko sem moral pobegniti v Avstrijo, sem se moral pri tamkajšnjih oblasteh prijaviti kot poklicni tihotapec. Zaradi takratne splošne gospodarske krize, sem dobil dovoljenje za bivanje v Avstriji le pod pogojem, da se ne bom nikjer zaposlil. Bili so pač za sedanje pojme precej čudni časi. Avstrijska policija je to moje delovanje dovolila. Koliko ga res opravljam, je ni posebno zanimalo. Budno je pazila samo na to, da se nisem nikjer zaposlil.

Kot sem že omenil, sem moral februarja 1932 pobegniti pred jugoslovanškimi orožniki. Izdala me je žena kmeta Rigelnika. Jeseni 1943 jo je potem skupaj z možem in dvema sinovoma doletela pravična partizanska sodba, ker se je po nalogu Gestapa vrinila med partizane in tam vohunila za Nemce. Njen sin Robert je bil nekaj mesecev gestapovski agent v Koroškem bataljonu in potem dezertiral ter s svojim izdajstvom povzročil množične aretacije na področju Železne Kaple. Leta 1943 so ga zajeli in ustrelili. Rigelnikova me je torej izdala. Zaradi stroge konspiracije se ni posrečilo niti njej niti orožnikom odkriti, s čim se ukvarjam. V ovadbi je trdila samo, da uganjam sumljive stvari in da me pogosto ni doma. Ker so pričeli orožniki povpraševati zame, sem se umaknil v Avstrijo. Vedel pa nisem, kaj so orožniki zvedeli. Ti so se zadovoljili z nekaj preiskavami in z ugotovitvijo, da sem verjetno precej hud in premeten tihotapec. To ni bilo tako slabo, saj je bilo tedaj vse prej kot prijetno znajti se v krempljih Živkovičevih policajev in žandarjev kot simpatizer in pomočnik komunistov. S pomočjo agentov, ki jih je vtihotapljala v organizacije naprednih ljudi, bi bila seveda policija lahko tudi odkrila kanal. Na opozorilo Franca Dvornika, ki je zvedel od svojega prijatelja, ta pa od orožnikov, da mi bodo v kratkem napravili preiskavo in me verjetno tudi zaprli, sem že naslednji dan pobegnil. Dan pozneje so prišli orožniki pome, toda prepozno.

Ko sem pobegnil v Avstrijo, sem takoj sporočil Viliju na Dunaj, kaj se je z menoj zgodilo. Nekaj dni nato je prišel sam v Celovec, kjer sva se pogovorila o položaju. Prehajanje čez mejo so za mesec dni ustavili. Tedaj smo izvedeli, da orožniki kanala niso odkrili in da so se zadovoljili s tem, da sem pobegnil. Zato smo prehajanje obnovili. Odslej sem vodil ljudi v glavnem samo do meje ali natančneje nekaj sto metrov preko meje. Tam jih je prevzel moj brat Hans.

Ker sem bil brez sredstev, mi je Vili obljubil, da mi bodo plačevali hrano, stanovanje in nekaj za obleko. Tako je tudi bilo. Ostalo sem zaslužil z delom pri različnih obrtnikih. Zaradi pogostega prehajanja čez mejo se seveda nisem mogel stalno zaposliti, ne glede na to, da mi avstrijske oblasti tega niso dovolile.

Ker je postala stvar zaradi mene za nekaj časa negotova, mi je Vili sporočil, naj preko poletja 1932 preiščem mejo od Pece do Jesenic in ugotovim, ali bi se morda ne dalo kje bolje prehajati čez mejo. Z avstrijsko turistično izkaznico, izdano na moje ime, sem nato vse poletne mesece, razen kadar sem spremljal ljudi, križaril po Karavankah in Savinjskih planinah. Najprej

sem preiskal področje okrog Jesenic in Tržiča (Golica, Stol, Kepa). Za dober »kanal« je bilo potrebno, da je bil prehod sorazmerno preprost in da se je dalo stopiti neopazno na vlak ali avtobus, torej v takem kraju, kjer se niso vsi ljudje med seboj poznali.

Glede Karavank sem ugotovil, da je bil vzhodni del med Jezerskim vrhom in Stolom težko prehodni, da so me v enem samem dnevu na poti med strazharnico na Golico in Rožico dvanajstkrat legitimirali. To je vsekakor prečljivo dokazovalo, da pot ni uporabna.

Zato sem se potem omejil na Peco in Savinjsko sedlo. Preko Savinjskega sedla sem peljal ljudi samo dvakrat. Prvič sta bila to že omenjena dva, drugič pa en sam moški. Zaradi številnih turistov je bilo mejo na Savinjskem sedlu lahko preiti. Jaz sem pripeljal potnika do planinskega doma na Okrešlju, od tod pa so nadaljevali pot sami (tam ni bilo sprejemne zveze). Pot ni bila težka, lahko pa je človek naletel na orožnike, razen tega je bila zelo dolga — vse do Šmartnega ob Paki, po dolini brez večjega prometa.

Zato in pa ker prvi kanal ni bil prav nič nevaren, smo potem uporabljali izključno Peco. Ta je imela očitne prednosti. Obmejni pas je bil močno pogozden, zaradi širokih prehodnih področij smo lahko pogosto menjavali smer. Samo obmejno področje pa je bilo daleč tja do Ljubnega redko naseljeno. Pot je bila sicer dolga, toda prehajalec je prispel popolnoma varno že globoko v notranjost, kjer so oblasti manj oprezale. Kot domačin sem seveda zelo dobro poznal vse področje in ljudi, tako da sem se lahko izognil vsem nepotrebnim srečanjem.

Delo je teklo nemoteno vso jesen in zimo leta 1932 in 1933, tja do poletja. Mislim, da je bilo junija 1933, ko sta me zjutraj v mojem stanovanju v Celovcu zbudila dva avstrijska policista. Najprej sta me vprašala po imenu in od kod sem. Nato sem jima moral, šele na pol oblečen, pokazati vse svoje stvari. Vse sta temeljito preiskala. Pri tem sta našla zapisnico, kjer sem imel zapisane razne naloge, vendar tako, da sem namesto imen ljudi vpisoval razna imena zdravil ali podobnih stvari (navadno zaradi začetne črke). To jima je postalo takoj sumljivo in sta vzela zapisnico s seboj. Pozneje sem se moral pri zaslišanju precej truditi, da sem lahko razložil, zakaj potrebujem vsa ta zdravila. Predvsem so me izpraševali, s čim in kako se preživljam, s kom se družim, ali pogosto odhajam v Jugoslavijo itd. Izgovarjal sem se, da pač tihotapim, kar so mi dovolili že poprej. Ljudi, s katerimi so me opazili, sem označil za tihotapske pajdaše. Po navzkrižnem zaslišanju, ki je trajalo nekaj ur, so me nato slikali od vseh strani, mi vzeli prstne odtise in me potem izpustili, ker ni bilo drugih obremenilnih dokazov.

Ko sem svojo nezgodo sporočil Viliju, je prišel v nekaj dneh sam v Celovec. Ko sem mu vse natančno povedal, o čem so me zasliševali, je rekel, da me bodo zasledovali najmanj tri mesece. V tem času sem moral prav tako pogosto čez mejo, kakor sem hodil sicer, seveda brez ljudi.

Hkrati smo spremenili javko. Ta je bila odslej v neki drugi ulici pri F. T. Kadar je kdo prišel zaradi prehoda, sta me F. ali njegova žena obvestila. S prehajalcem odslej nisva hodila skupaj na postajo kakor doslej, ampak vsak zase. Najpogosteje tudi na vlaku nisva potovala v istem oddelku, pač pa v istem vozu. Kako bova potovala, sva se natanko domenila že pred odhodom pri F. T.

Z zadnje železniške postaje sva potovala skupaj proti meji. Včasih sva izstopila v Pliberku, ker je bil tam večji promet in sva bila zato manj opazna.

Večina ilegalcev, ki se je vračala iz Jugoslavije preko našega kanala čez Peco, se je javljala pri meni v Celovcu. Precej pa jih je hodilo čez mejo tudi drugod — verjetno preko Maribora itd. Med prehajalci, ki sem jih večkrat spremljal, rekel bi celo stalno, so bili: Fric, Leo, Šmid, Winter.⁴ Z drugimi sem se pogovarjal le o splošnih stvareh, s temi pa sem se menil o političnih zadevah. Pogosto so mi pripovedovali o delavskem gibanju po svetu, o življenju v Sovjetski zvezi in o prihodnosti delavskega razreda. Zelo mnogo smo govorili o razmerah v Jugoslaviji. Ker sem izhajal iz delavske družine, so bili njihovi nazori zame zelo sprejemljivi.

Najboljša osebna prijateljca sva bila seveda z Vilijem. Pogosto je prihajal v Celovec, malokdaj pa je šel čez mejo. Potem, ko se je prepričal, da je kanal zanesljiv in da stvar gladko teče, je postal zaupljivejši in sva navezala tesne stike. Živel je na Dunaju. Mnogo let pozneje, leta 1944, sem zvedel, da je na Dunaju padel v roke Gestapa in končal v nemškem taborišču.

Če bi se danes srečal s takratnimi aktivisti naše Partije, bi se v pogovoru lahko marsičesa spet spomnil. Zaradi takratne najstrožje konspiracije seveda nisem vedel za njihovo nadaljnjo pot in nisem poznal nalog, ki so jih opravljali. Poznal pa sem končno namen njihovega delovanja, poznal politična vprašanja že iz delavskega gibanja mežiških rudarjev, ki sem v njem sam vedno sodeloval, vendar moram priznati, da sem se od teh tovarišev, ki so bili vsi politično zelo razgledani komunisti, zelo veliko naučil.

Najbolj mi je ugajala njihova zvestoba ideji in pripravljenost, se osebno žrtvovati, ne da bi bili pričakovali kakršnekoli osebne koristi.

Kot njihov vodnik sem lahko nemoteno spoznaval njihove značaje. Bilo jih je treba občudovati, s kakšno dobro voljo so stopali na desetine kilometrov dolge poti, ki jih je bilo treba prehoditi peš, in to v stalni nevarnosti, da jih izsledijo in zapro. Kolikokrat smo pod pobočjem Pece gazili v snežnih metejih, ko se je sneg udiral do pasu. Njih pa je čakala še dolga pot v notranjost dežele, kjer jih je nemalokdaj namesto tovarišev sprejela policija. Kljub temu pa pri njih nisem srečaval pesimizma. Bili so polni vere v prihodnost. Dokler jih nisem natančneje spoznal, skoraj nisem mogel razumeti, kako lahko vzdrže pri tolikšnem odrekanju, kolikršnega je terjalo življenje komunisto-ilegalca. Podobne stvari sem srečaval pozneje, ko sem bil v narodno-osvobodilni vojni. Toda takrat je bila vojna in vojne razmere. Moji predvojni tovariši pa so se osebnemu udobju odrekli že tedaj, ko je večina še živela v normalnih razmerah.

⁴ Vsa imena so psevdonimi. Ime Fric je morda pripadalo Frideriku Voljču; Leo, kakor rečeno, ni ugotovljen; Šmid je psevdonim Blagoja Parovića, Winter pa Rade Vujovića — oba znana člana CK KPJ. Op. ur.

Monografije o Mehringu

V zadnjih letih se posveča v vzhodnonemškem zgodovinisju, v literarni zgodovini in publicistiki Mehringovi dejavnosti velika pozornost. Okostenele, dogmatične, stalinske ocene nemške socialnodemokratske levice¹ opuščajo kot vulgarne in neznanstvene. Številni pisci skušajo podati čim bolj objektivno in kritično njen nastanek in razvoj pred in med prvo svetovno vojno. V tej zvezi je izšlo mnogo zanimivih in tehtnih del. Med njimi naj navedem le nekatera pomembnejša, kakor so n. pr. Walter Bartel, *Die Linken in der deutschen Sozialdemokratie im Kampf gegen Militarismus und Krieg*, Berlin 1958; Leo Stern, *Der Einfluss der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution auf Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung*, Berlin 1958; Hans Beyer, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik in München*, Berlin 1957 itd.

Poleg številnih zgodovinskih prikazov tega revolucionarnega obdobja se množijo tudi biografije o voditeljih levice. Med novejšimi deli naj navedem dve pomembnejši deli o Rozi Luxemburg in sicer: Frölich Paul, *Rosa Luxemburg*, Paris 1939 (delo je izšlo tudi v slovenskem prevodu v Cankarjevi založbi v Ljubljani l. 1955) in Fred Oelssner, *Rosa Luxemburg, Eine kritische biographische Skizze*, Berlin 1951. Med starejšimi deli, ki spadajo v okvir spominov na Rozo Luxemburg in so napisana iz centrumaškega socialnodemokratskega zornega kota naj omenim še knjigi: Kautsky Luise, *Rosa Luxemburg, Ein Gedenkbuch*, Berlin 1929 in Henriette Roland-Holst, *Rosa Luxemburg*, Zürich 1937.

Nas zanimajo predvsem novejša biografska dela o Mehringu, ki je bil eden vodilnih publicistov levega krila nemške socialnodemokratske stranke pred prvo svetovno vojno, soustanovitelj Spartakovcev in Komunistične partije

¹ Gre za znano Stalinovo pismo iz leta 1951 v uredništvo časopisa »Proletarskaja revolucija« v Moskvi, ki ga je ta časopis priobčil z naslovom »O nekaterih vprašanih zgodovine boljše vizma«. Stalin je silovito napadel uredništvo, ker je dopustilo diskusijo o oceni levice v nemški socialnodemokratski stranki, pri čemer je eden diskutantov trdil, da je Lenin pred prvo svetovno vojno podcenjeval centrumaštvo v socialnodemokratskih strankah. Stalin je a priori odklonil vsako misel o tem, da bi Lenin podcenjeval centrumaštvo. Nemške leve socialiste je označil Stalin izredno omalovažujoče, ne da bi se oprl na dejstva. Trdil je celo da »levi socialni demokrati na zahodu niso dozoreli, da bi sledili ruskim boljše vikom«. Hkrati je obtožil pisca in uredništvo v obrekovanju boljše vizma, v »stihotapljenju« trockizma itd. Svoje trditve je oblekel v dogme in napatila, o katerih ni mogoče razpravljati. S takim postopkom je Stalin zadušil svobodno izmenjavo mnenj. Napadel je tudi tedaj znani knjigi o zgodovini VKP(b), ki sta ju napisala Jaroslavskij in Volosevič. Obe knjigi sta kmalu potem prišli na »indeks«. Zdaj po dolgih letih nove ustvarjalne marksistične raziskave odstranjujejo Stalinovo »nezmotljivost«. Op. ur.

Nemčije, zgodovinar, literarni zgodovinar in kritik. Mehring je bil velika in pozitivna osebnost v delavskem gibanju Nemčije in je kot tak žel priznanje pri Engelsu in pozneje pri Leninu.

Doslej je bilo o njem napisanega v znanstveni literaturi sorazmerno malo. Meščanski zgodovinarji njegove zgodovinske vloge, kar je razumljivo, niso hoteli dojeti in se niti niso trudili, da bi ga izčrpnjeje obravnavali. Prav tako s socialistične strani o Mehringu ni bilo napisanih mnogo razprav, z izjemo krajših priložnostnih spominskih člankov in sestavkov, ki so izšli v raznih socialističnih revijah in časopisih.² Izmed teh je bil obsežnejši le spominski sestavek Jana Romeina, *Franz Mehring (1846—1919)*, ki je izšel v časopisu *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, Leipzig 1928 in ga je izdajal Grünberg.

Za Mehringovo literarno zapuščino menijo, da je v glavnem izgubljena. Njeni zadnji varuhi so bili Edward Fuchs, Heinrich Brandler in August Thalheimer, ki so nameravali leta 1929 izdati celotna Mehringova dela v 12 zvezkih. Do leta 1933 jih je izšlo sedem (ima jih knjižnica Inštituta za sociologijo). Z nastopom nacizma je delo prenehalo. V izdanih zvezkih so zajeta najpomembnejša Mehringova dela s področja zgodovine, literarne zgodovine in estetike. Uvodnike k posameznim zvezkom so napisali: Edward Fuchs, August Thalheimer in Ludwig Pollnau. Ta dela so izdajali brez večjih znanstvenih pretenzij. V njih so n. pr. prikazovali kot pravilne brez vsake kritičnosti tudi nekatere zgrešene Mehringove poglede.

Zelo pristranske in dogmatične ocene o Mehringu pa so se uveljavljale pri številnih piscih po letu 1931, ko je Stalin v posebnem pismu redakciji časopisa »Proletarskaja revolucija« omalovažujoče ocenil vlogo nemške levice v predvojni socialni demokraciji. To pismo je dalo povod, da so nekateri pisci pričeli podcenjevati in napadati zgodovinsko vlogo levice in njene voditelje v predvojnem socialnodemokratskem gibanju. Stalinove teze so dogmatično povzemali, ne da bi jih zgodovinsko preverjali. V obsežnih člankih in celo knjigah so dokazovali njihovo pravilnost. Mnogo takih člankov je bilo naperjenih proti Mehringu. Paul Wittfogel je pisal v časopisu »Der Rote Aufbau«, Halbmonatsschrift für Politik, Literatur, Wirtschaft, Sozialpolitik und Arbeiterbewegung, Jhg. 1932, Bd 3, S. 130 in Bd 4, S. 180, o Francu Mehringu kot literarnem zgodovinarju, Paul Reimann pa v istem časopisu o Goetheju v luči marksistične teorije; Georg Lukacs je objavil kritiko Lassalleove literarne teorije, sovjetski literarni kritik Franc P. Schiller pa je napisal v časopisu »Internationale Literatur«, Zentralorgan der Internationalen Vereinigung Revolutionärer Schriftsteller, Moskau, N. 2/1932, S. 77, sestavek o Francu Mehringu in marksistični literarni znanosti. Najostreje je napadel nemško levico Kurt Sauerland v delu *Der dialektische Materialismus*, Berlin 1932.

Vsem tem sestavkom in delom je skupno, da so v uvodu priznavali v večji ali manjši meri določene zgodovinske zasluge levici, hkrati pa so ostro in pristransko obsojali nekatera stališča Roze Luxemburg, Franca Mehringa in Karla Liebknechta. Zoper Mehringove literarne poglede je nastopal zlasti Lukacs. Primerjal jih je celo s trockizmom in lassalleovstvom, ki nimajo

² Thomas Höhle, *FRANZ MEHRING, Sein Weg zum Marxismus 1869—1891*, Berlin 1956, str. 330.

z marksizmom ničesar skupnega. Vsi ti članki so bili doktrinarni, enostranski in daleč od znanstvene natančnosti.

Monografska in biografska proučevanja Mehringa po letu 1945 niso mnogo napredovala. Literarno zgodovinska disertacija Sigrida Reichwage, *Franz Mehring als Literatur-Kritiker und Literar-Historiker*, Jena 1945, ni samostojna v sodbah in je površna v analizah. V delu je vrsta netočnosti in vrzeli, ki so nastale predvsem zaradi nedostopnosti gradiva. Zato disertacija ne prinaša nekih novih odkritij, ampak se omejuje le na pregled gradiva. Pisec si je vendarle prizadeval, da prikaže pozitivno vlogo Mehringovih literarnih stvaritev.³

V povojnih letih so članki in dela o Mehringu enostransko prikazovala vlogo nemške socialnodemokratske levice. Še vedno so prevladovale ocene, ki so se skladale s Stalinovimi teoretičnimi postavkami. Georg Lukacs je v svoje delo *Beiträge zur Geschichte der Estetik*, Berlin 1954, vključil celoten sestavek o Mehringu, ki ga je napisal leta 1933. Težišče kritike je osredotočil na Mehringove estetske in literarnozgodovinske poglede.

V zadnjih letih pa je izšlo v Vzhodni Nemčiji nekaj dobrih izčrpnih študij o Mehringu. Avtorjem je uspelo podati objektivno oceno Mehringove osebnosti in dejavnosti v nemškem delavskem gibanju. Kritično so obravnavali nekatere Mehringove poglede in stalinske ocene revolucionarnega obdobja v Nemčiji med prvo svetovno vojno in neposredno po njej. Ob upoštevanju novega arhivskega in časopisnega gradiva je izšla disertacija Thomasa Hühleja, *Franz Mehring, Sein Weg zum Marxismus 1869—1891*, Berlin 1954 in delo J. Schleifsteina, *Franz Mehring, Sein marxistisches Schaffen 1891—1919*, Berlin 1959. Obe deli tvorita zaključeno celoto.

I

V prvi knjigi Thomasa Hühleja, *Franz Mehring, Sein Weg zum Marxismus 1869—1891*, pisec natančno obravnava Mehringovo publicistično in znanstveno delo do vstopa v vrste socialne demokracije leta 1891.

Svojo disertacijsko tezo je avtor razdelil na tri poglavja. V prvem poglavju obravnava Mehringovo mladostno obdobje od leta 1846 do 1876. Avtor pregledno podaja sliko razvoja kapitalizma v Nemčiji od šestdesetih let 19. stoletja dalje, zlasti še obdobje po zedinjenju Nemčije. Vzoredno prikazuje tudi vse negativne socialne posledice tega razvoja za nemški delavski razred, ki se je v tem času pričel organizirati in vedno močneje tudi politično uveljavljati. V tem obdobju se je nemška buržoazija pričela zaradi rastoče moči delavskega gibanja povezovati z junkerstvom in opuščati misel, da organizira radikalno buržoaznodemokratsko stranko za celotno Nemčijo. Mnogi vodilni radikalni demokrati so zato pričeli prehajati v vrste socialne demokracije. Pisec podrobno proučuje duševne in politične vplive, ki so v tem razdobju usmerjali mišljenje in delovanje mladega Mehringa. Rodil se je 27. II. 1846 v majhnem pomeranskem mestecu Schlawe v uradniški družini,

³ Thomas Hühle, prav tam, str. 12.

ki je bila po materini strani povezana s starim pruskim plemstvom. Po končani gimnaziji v Greifenbergu na Pomeranskem je študiral nekaj let v Leipzigu (1866—1868), nato pa v Berlinu (1868—1870) klasično filologijo. Mladi Mehring je bil religiozen in pod vplivom staršev vzgojen v tradicionalnem pruskem duhu. Krščanski vplivi so kmalu stopili v ozadje in jih v njegovih zgodnjih spisih skoraj ni več opaziti. Velik vpliv na njegov rani politični razvoj sta imela pruska radikalna demokrata Johann Jakoby in Guido Weiss. Pod njunim vplivom se je Mehring pričel oblikovati v doslednega republikanca. Njegov politični radikalizem se je kazal v ostrih kritikah vladajoče monarhije, načina združitve Nemčije, špekulativnega podjetništva, socialnega izkoriščanja, liberalizma itd. Prav ti vplivi so vzbudili pri njem ljubezen do nemške klasične literature in filozofije. Zlasti močno sta vplivala na njegov razvoj Kantova etika in dejavnost Johanna Jakobyja. Mehring je v tem razdobju kritiziral izkoriščanje delavskega razreda pretežno iz etičnih in filantropskih pobud. Glede razredne borbe si pruski radikalni demokrati niso bili na jasnem. Pod njihovim vplivom je bil Mehring predvsem pristaš reform. Njegove simpatije do delavskega razreda si je mogoče tolmačiti zaradi tesnejših prijateljskih vezi z eisenachovci. Velik vpliv na Mehringa so tedaj imeli Lassalleovi spisi, ki so mu vzbudili določen interes za delavsko vprašanje in za ekonomske probleme. Ta vpliv pa je bil toliko negativen, kolikor ga je navajal k idealističnemu zgodovinskemu pojmovanju. Lassalleovi napačni ekonomski pogledi na državo, mezdni zakon, vodilno vlogo inteligence itd. so pri Mehringu izzvali zmotne poglede, ki so mu otežkočali globlje razumevanje socializma. Za devetindvajsetletnega Mehringa je bilo značilno, da je bil svetovnonazorsko pod vplivom demokratično-humanističnega idealizma, ki je bil prepleten z elementi nemške klasične literature, Kantove etike, pogledov Johanna Jakobyja in Lassalleovega socializma. O nekem zaključnem svetovnem nazoru pri Mehringu takrat še ne more biti govora. Marxova in Engelsova dela so mu bila v tem razdobju še neznana. Zato tudi v njegovih svetovnonazorskih pojmovanjih ni najti elementov dialektičnega in zgodovinskega materializma. Politično je bil Mehring takrat na stališču radikalnih demokratov. Odklanjal je razredni boj in menil, da je mogoče razredna nasprotja poravnati. Z vso ostrino je obsojal obstoječe politično stanje in liberalno korupcijo. Njegovi pogledi na socialno vprašanje so bili teoretično pretežno zasnovani na Lassalleovih spisih in na delih katedrskih socialistov. Mehringa lahko takrat označimo za intelektualnega demokratičnega patriota, vzvišenega nad delavskim gibanjem. V znanosti se je predvsem ukvarjal s prusko zgodovino in z nemško literarno zgodovino in kritiko. Zaradi svojih demokratičnih stališč je prišel pri znanstvenem proučevanju do mnogih pravih zaključkov. Tako je pravilno ocenil nemško osvobodilno gibanje v letu 1812—13 in reakcionarno vlogo pruske politike po napoleonovskih vojnah. V teh spisih je še precenjeval vlogo Prusije. Na področju literarne zgodovine pa je pokazal veliko znanje. Mnoge njegove literarnozgodovinske sodbe so bile točne. Takrat se je izoblikoval tudi njegov izvrstni stil pod vplivom nemške klasične literature, zlasti Lessinga in Guida Weissa. Postal je iskan in upoštevan publicist.

V drugem poglavju avtor izčrpno obravnava Mehringov razvoj v obdobju od leta 1876—1882. V uvodu oriše stanje nemškega gospodarstva, ki je bilo v letih 1878—79 pod vplivom depresije po krizi iz leta 1873. Dolgotrajni

depresiji je sledil ponoven vzpon kapitalističnega gospodarstva. Höhle je ugotovil, da se je delavsko gibanje po združitvi eisenachovcev in lassalleovcev leta 1875 stalno krepilo. Velikega pomena za borbo proti oportunističnim tendencam v stranki so bila: Engelsovo delo Antidürring in Marx-Engelsova pisma Beblu, Liebknechtu, Brackeju itd. Bismarck je skušal s protisocialističnim zakonom zavreti rastoče delavsko gibanje, kar pa mu ni uspelo. Da bi okrepil položaj industrijske buržoazije in junckerjev, je Bismarck začel izvajati zaščitno carinsko politiko in zviševati neposredne davke. Ta politika je privedla do razcepa v nacionalno-liberalni stranki. S posebno socialno zakonodajo pa je Bismarck skušal podkupiti predstavnike delavskega razreda.

Za Mehringov razvoj v tem obdobju je bilo značilno, da je kot buržoazni demokrat, ki je bil blizu socialni demokraciji, leta 1867 z njo prekinil stike. Vzroki za to so bili delno v oportunističnem stališču socialne demokracije do špekulativnih podjetnikov, delno pa tudi v Mehringovih meščanskih filantropskih pogledih do delavskega gibanja, v njegovem filozofskem idealizmu, nepoznavanju marksizma in v njegovih nejasnih predstavah bistva kapitalizma. Mehring je v tem obdobju branil patriotizem, ki je bil zelo blizu »buržoazno-junkerskemu patriotizmu«. V njegovih spisih je bilo mogoče vidneje opaziti krščanske vzgojne elemente. Mehring sam se v tem obdobju ni priključil nobeni stranki, močno pa se je približal Nacionalno-liberalni stranki, dočim je Napredno stranko večkrat napadal, socialno demokracijo pa odklanjal ter v obsežnejših spisih in časopisnih člankih ostro in nepravilno napadal. Pri tem je nastopal zoper internacionalizem in revolucionaren duh socialne demokracije. Njegova polemika z Lassalleom in Schweitzerjem je bila znatno milejša. Sprva se je celo strinjal s protisocialističnim zakonom, hkrati pa se je odločno zavzemal za socialne reforme. Več let je bil celo prepričan o možnostih izvajanja »socialne politike od zgoraj«, to je po Bismarcku oziroma vladi. Kmalu po izidu protisocialističnega zakona je spremenil svoje stališče do socialne demokracije. Mehring je zavlačal Bismarckovo zaščitno carinsko politiko in zvišanje neposrednih davkov, ker je v tem videl razredno zakonodajo, naperjeno proti interesom delavskega razreda. Globoko razočaran nad »socialno politiko od zgoraj« se je pričel približevati delavskemu gibanju in kritizirati protisocialistični zakon. Leta 1882 je pogumno spregovoril za njegovo odpravo. Glavni vzroki, ki so vplivali na takšno korenito Mehringovo spremembo pogledov so bili predvsem: a) globoko razočaranje nad Bismarckovo reakcionarno politiko, b) temeljitejše proučevanje Marx-Engelsovih del v letih 1879—80, kar je globoko vplivalo na njegov idejni razvoj in c) herojsko zadržanje delavskega razreda v času protisocialističnega zakona, kar je vzbudilo v njem spoštovanje do njega in njegove stranke. Politično je Mehring prešel v opozicijo do Bismarckovega sistema in se postopoma približeval Napredni stranki. Mehring kot zgodovinar v tem času ni pokazal posebnega napredka v smeri zgodovinskega materializma, vendar je proti koncu tega obdobja svoje poglede na zgodovino poglobil. V letih 1880—1882 je Mehring doživel globoko politično, znanstveno in duhovno spremembo.

V tretjem poglavju avtor obravnava Mehringovo delo od leta 1883—1891. Mehring je postal eden najpomembnejših meščansko-demokratskih borcev zoper protisocialistični zakon in s tem si je pridobil za socialno demokracijo neprecenljive zasluge. Njegova razvojna pot v tem razdobju je bila naslednja: V buržoaznodemokratskem časopisu »Weser Zeitung« se je v letih 1883—84

boril zoper brutalnost protisocialističnega zakona in za njegovo ukinitév. z namenom, da bi se socialna demokracija laže borila za socialne reforme. Do socialne demokracije je imel še vedno predsodke in jo je odklanjal. V tem času je videl le dvoje poti: upor delavcev, ki bi se končal z njihovim uničenjem ali postopne reforme po zgledu angleške delavske zakonodaje in Trade-Unionov. Marxovo delo je sicer občudoval, vendar se z njegovimi teorijami ni strinjal. V svojih zgodovinskih konceptih je opuščal mnenje, da veliki ljudje ustvarjajo zgodovino. Bil je oboževalec Luthra in francoske revolucije iz l. 1789. Proletarsko revolucijo pa je odklanjal. Pri ocenjevanju pruske zgodovine so postajale njegove sodbe bolj realistične. Politično je bil blizu liberalni »lévici«. V letih 1884—85 se je zavzemal v buržoaznodemokratskem časopisu »Demokratische Blätter« za ustanovitév posebne demokratične stranke. V teh sestavkih je zahteval politične svoboščine, to je ukinitév protisocialističnega zakona, svobodo tiska in zborovanja kot predpogoj za izvajanje socialnih reform. Ukvarjal se je tudi z zgodovino nemškega in evropskega delavskega gibanja. Izčrpno je prikazoval razvoj in uspehe angleškega čartističnega in strokovnega (sindikalnega) gibanja ter angleško delavsko zaščitno zakonodajo, ki jo je imel za ideal. Marxov in Engelsov vpliv se je v njegovih spisih močnejše uveljavljal, Lassalleov pa je pojemal. Mehring se je izjavljal za Marxa, vendar brez njegovega revolucionarnega principa. Njegova kritika kapitalizma se je omejevala na izrodke, zavračal je odstranitev kapitalističnega družbenega reda in likvidacijo buržoazije kot razreda. Še vedno je upal, da je mogoče premostiti razredna nasprotja. V materialistični zgodovinski koncepciji je Mehring zelo napredoval. Njegovi sestavki o kmečki vojni, francoski revoluciji iz leta 1789 in Luthru kažejo na določeno osvajanje materialistične zgodovinske metode. Splošna politična opažanja nosijo še sledove vulgarnega demokratizma. Na literarnozgodovinskem področju kljub obsežnemu znanju še ni osvojil materialistične metode. V buržoaznoliberalnem berlinskem časopisu »Volkszeitung«, za katerega je od marca 1884 pisal uvodnike, je vedno ostreje napadal protisocialistični zakon. Nasproti socialnodemokratični stranki je postajalo njegovo zadržanje vedno bolj prijateljsko. Ko je Mehring prevzel leta 1886 vodstvo tega časopisa, je zmerom siloviteje kritiziral Bismarckov režim in protisocialistični zakon. Socialnodemokratski časopisi so pričeli ponatiskovati njegove članke, fevdalni in meščanski časopisi so ga zmerjali kot polsocialista. Kljub temu je Mehring takrat še zagovarjal razredno pomiritev in je bil pristaš reformnih idej. Filozofsko je odkrito prekinil z vero v boga. Materialistični pogled na zgodovino je v svojih spisih poglobljal in razvijal, čeprav razrednega boja še ni priznaval kot razvojnega zakona zgodovine. S socialnodemokratskimi voditelji je leta 1887 navezal osebne stike in se z njimi živahno dopisoval. Priobčeval je tudi njihove članke v berlinskem časopisu »Volkszeitung«. Leta 1889 je vlada skušala ta časopis podvreči protisocialističnemu zakonu, kar pa ji ni uspelo. V letu 1889—90 je postal Mehring glavni urednik tega časopisa. Zavzemal se je za osemurni delavnik in podpiral stavkajoče rudarje. Razrednemu boju je pričel pripisovati vedno večji zgodovinski pomen. Zaradi naprednega zadržanja do socialne demokracije se je sprl z založnikom časopisa in opustil uredništvo. S spisom »Kapital in časopisi« se je poslovil od svoje buržoazne preteklosti. V njem je še vedno za omejitév kapitalističnega družbenega reda, ne pa za revolucionarni obračun z njim in za socializem.

Več kot dvajset let je Mehring hodil po poti demokratično usmerjenega intelektualca. V teh dvajsetih letih je spoznal, da buržoazija ne more uresničiti idealov demokracije in socialnega napredka, temveč le delavski razred. V znanstvenem in publicističnem prizadevanju je iskal novo metodo, ki jo je končno našel v zgodovinskem materializmu. S 45. letom je vstopil v vrste socialne demokracije, ki je z Mehringom pridobila zrelega publicista in znanstvenika ter doslednega voditelja levece.

Avtor je zaključil svoje delo s kratkim pregledom Mehringove dejavnosti v nemški socialni demokraciji.

II

Delo Josefa Schleifsteina, Franz Mehring, *Sein marxistisches Schaffen 1891—1919*, Berlin 1959, izčrpno in kritično obravnava Mehringovo delovanje v okviru nemške socialne demokracije. Avtor je svoje delo razdelil na šest poglavij. Pri tem se ni držal kronološke razvrstitve gradiva, temveč ga je razporedil po osnovni problematiki Mehringovega ustvarjanja.

V prvem poglavju pisec obravnava Mehringovo življenjsko pot po priložitvi k delavskemu gibanju. V uvodu oriše prehod kapitalizma v imperialistično obdobje ter posebnosti nemškega imperializma. Nato razčlenjuje nastanek in razvoj struj v nemškem socialnodemokratskem delavskem gibanju in ugotavlja, da so tudi v nemškem delavskem gibanju, kot v vsakem delavskem gibanju, sočasno obstajali radikalni in reformistični nazori. Nemška socialna demokracija je bila stranka posebnega tipa. Nastala je približno poldrugo desetletje po polovičarski revoluciji 1848. leta in zaradi tega ni imela nobenih revolucionarnih izkušenj. Vsa njena dejavnost je bila usmerjena k izbojevanju meščanskih reform, ki jih je meščanska opozicija opustila. Obenem pa je imela opravka s polabsolutistično državo, ki so jo le navzven prikrivale demokratične oblike in ki je preganjala delavsko gibanje z brutalnimi političnimi metodami. Med to državo in socialno demokracijo je bilo nepremostljivo nasprotje. Toda njen politični boj je bil močnejše naperjen proti junkerski aristokraciji kot pa proti buržoaziji. Slednjič so se stekali v stranko tudi številni radikalni elementi iz meščanstva, ki niso našli možnosti za delo v buržoaznih strankah; v socialni demokraciji so okrepili reformizem. Ta protislovni položaj je oblikoval značaj stranke, ki je bila v svojem političnem nastopanju radikalna, v svojem bistvu pa reformistična. Toda sčasoma je postajal njen radikalizem močnejši. Zakon proti socialistom je poglobil nasprotje do obstoječe države in v stranki so se čedalje bolj uveljavljale marksistične ideje. V tem času se je tudi Mehring priključil socialni demokraciji.

Po Engelsovi smrti leta 1895 je bila pot oportunistično odprta. Revizijo marksizma je začel Edvard Bernstein, — odkrit revizionist, kritik in nasprotnik marksizma. Revidiral in zavrgel je vso osnovno teorijo marksizma na področju politične ekonomije in filozofije in sicer na podlagi buržoaznih pojmovanj, zlasti na osnovi neokantovskega idealizma. Z bernsteinsko debato se je začela dolgotrajna kriza mednarodne socialne demokracije, pred prvo svetovno vojno. Ta kriza je priklicala na bojišče vse marksistične mislece in praktike. Med njimi je zavzela vidno vlogo nemška leвица z Rozo Luxemburg.

burg in Francem Mehringom na čelu. V Rusiji je nastopal Georgij Plehanov, ki je branil zgodovinski materializem predvsem na filozofskem področju, kasneje Lenin, v Italiji pa Antonio Labriola, v Franciji Jules Guesde.

V nemški socialni demokraciji se je zaradi spremenjenih gospodarskih pogojev imperialističnega obdobja pojavila vrsta novih vprašanj, kakor n. pr. antimilitarizem, obramba domovine za imperializma, obsežne diskusije o množičnih stvarkah itd. Ob teh vprašanjih so se izoblikovale tri struje: 1. oportunistem parlamentarnih revizionistov in sindikalnih voditeljev, 2. zakrit centristični oportunistem strankinega vodstva in 3. levica revolucionarnih marksistov. Pisec nadrobno razčlenjuje posamezne struje s posebnim odnosom do levece.

Mehringovo delovanje je bilo tesno povezano z bojem levece v nemški socialni demokraciji. Njegovo publicistično in znanstveno delovanje je dejansko del zgodovine nemške levece v borbi zoper oportunistem in imperialistično vojno. Pisec nato kronološko podaja Mehringovo časnikarsko, publicistično in znanstveno delovanje. Prav iz tega pregleda je razvidno obsežno Mehringovo delo.

Mehring je bil dolgoleten sodelavec teoretičnega glasila nemške socialne demokracije »Neue Zeit«, za katerega je pisal uvodnike, pozneje pa je postal tudi urednik kulturne rubrike. V njem je priobčeval poznano delo, »Legendo o Lessingu«, ki je leta 1893 izšla tudi kot knjiga. Engels je to delo visoko cenil in ga je smatral za najboljši prikaz nastanka pruske države. V naslednjih desetletjih so to knjigo uvrstili med standardna dela marksistične literature. (Delo je izšlo tudi v srbskem prevodu pod naslovom *Legend o Lessingu*, prilogi istoriji i kritici pruskog despotizma i klasične književnosti, Beograd, Kultura 1950.)

Mehring je sodeloval v številnih socialnodemokratskih časopisih »Leipziger Volkszeitung«, »Vorwärts« itd.

Velik pomen je imelo Mehringovo kulturno-prosvetno delo pri ljudskem gledališču. Od leta 1893 do 1898 je kljub obilnemu publicističnemu delu napisal »Zgodovino nemškega delavskega gibanja«, ki je izšla leta 1898 v dveh zvezkih. Do leta 1913 so izšle še štiri izdaje (delo imamo tudi v srbohrvatskem prevodu pod naslovom *Historija njemačke socialne demokracije*, Zagreb, Kultura 1952). Iz tega dela veje ljubezen do delavskega razreda in delovnega ljudstva ter globoko razumevanje zgodovinske vloge delovnih množic in veliko zaupanje v ustvarjalne ljudske sile.

Kmalu po izidu tega dela je Mehring objavil v »Neue Zeit« svoje estetske nazore (Ästhetische Streifzüge). Takrat se je lotil tudi zbiranja gradiva Marxove in Engelsove zapuščine in Lassalleovih pisem. V letu 1901—1902 so izšla v treh zvezkih Marxova in Engelsova dela pod naslovom *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle*. Četrty zvezek je obsegal Lassalleova pisma. To je bila prva izdaja Marxovih in Engelsovih del.

Želja po poljudni izdaji Marxovih del je bila že stara. Ostre cenzurne razmere, zlasti protisocialistični zakon v Nemčiji, pa so onemogočale uresničenje teh teženj. Tudi ruski socialni demokrati (Plehanov, Axelrod, Zasuličeva) so se na Kopenhagenskem kongresu 1883 zavzemali za poljudno izdajo Marxovih del. Leta 1884 je Rudolf Mayer skušal pridobiti Engelsa za izdajo Marxovih

del, kar pa mu zaradi Engelsove prezaposlenosti ni uspelo. Maja 1885 je Herman Schlüter, administrativni vodja züriškega Sozialdemokrata, ob Engelsovi pomoči izdal *Kleine Schriften und Aufsätze von Karl Marx*, v seriji Sozialdemokratische Bibliothek. Po odpravi protisocialističnega zakona so voditelji nemške socialne demokracije zadolžili E. Bernsteina, da uresniči te načrte. Engelsa so v tem času večkrat prosili, da bi prevzel izdajo celokupnih Marxovih del. Zaradi dela z izdajo II. in III. knjige »Kapitala« je takšne prošnje stalno odklanjal. Menil pa je, da je njegova dolžnost, da po izdaji III. knjige Kapitala začne z izdajo celotnih Marxovih del. Tega na žalost ni dočakal. To delo je opravil, kakor smo omenili, šele Franc Mehring.

Njegova izdaja je bila za zgodovino proučevanja marksizma zelo pomembna. Posrečilo se mu je, pravilno prikazati zgodovinsko okolje, v katerem sta delovala Marx in Engels. Z veliko subtilnosti je izluščil barvo in ton časa, v katerem so ta dela in spisi nastajali. Njegova izdaja je bila izvirna zlasti za obdobje 1841—1850. Ugotoviti pa moramo, da je bila ta izdaja z znanstvenega stališča precej nepopolna oziroma pomanjkljiva. Sam Mehring je popolnoma upravičeno dejal, da bi bila potrebna za znanstveno izdajo teh del vrsta predpriprav, ki pa bi jih ne bilo mogoče tako hitro opraviti. Njegova izdaja naj bi bila, po njegovem mnenju, le ena takih predpriprav. Največja pomanjkljivost te izdaje je bila svojevoljna izbira gradiva. V uvodu k ruski izdaji, ki je izšla l. 1907, se je pisec opravičil, ker pri izdaji ni upošteval dovolj zgodnjih Marxovih in Engelsovih del; kajti prav v teh delih se najbolj odražajo klice zgodovinskega materializma in znanstvenega socializma. Mehring je bil mnenja, da se ne smejo izločiti poglavja, ki bi zabrisala celoto rasti, duhovnega stremljenja in iskanja v prvih polemičnih razpravah Marxa in Engelsa v času njune mladosti. Šele iz proučevanja teh del lahko v celoti dojamemo proces, ki je mlada teoretika privedel do epohalnih odkritij. Mehring pri svoji izdaji ni upošteval raznih znakov (oklepajev, narekovajev, podčrtanj), ampak je to tipografsko nelepoto svojevoljno odstranil. Iz navedenih razlogov nam ta izdaja ne posreduje natančnega originalnega teksta, kot je to primer z Rjazanovo izdajo Marxovih del. Od treh zvezkov, ki jih je Mehring izdal, je bil po izbiri snovi najsubjektivnejši tretji, ki je obravnaval literarno in publicistično delo Marxa in Engelsa v letih 1848—1850.

Po končanem delu je Mehring v večjem obsegu pričel pisati v socialnodemokratske časopiše, zlasti v »Vorwärts« in »Leipziger Volkszeitung«. Zaradi revizionističnih stališč »Vorwärtsa« je Mehring opustil sodelovanje pri časopisu in leta 1902 prevzel mesto glavnega urednika socialnodemokratskega časnika »Leipziger Volkszeitung«; vodil je odločen boj proti Bernsteinovemu revizionizmu. Zato so revizionisti na strankinem kongresu v Dresdenu leta 1903 Mehringa ostro napadli in mu očitali nekdanje sodelovanje z buržoazijo. V letih 1902 do 1903 se je Mehring v večji meri posvetil časnikarskemu delu. Napisal je številne članke iz področja filozofije, literarne zgodovine in zgodovine. Od večjih del so takrat izšla: Schillerjeva biografija (1905), zgodovinska razprava Jena und Tilsit — odlomek iz junkerske zgodovine (1906).

Od leta 1906—1911 je Mehring poučeval na partijski šoli zgodovino nemškega delavskega gibanja. Leta 1910 je izdal tudi zelo pomembno delo »Deutsche Geschichte vom Ausgange des Mittelalters« (delo je izšlo tudi v srbohrvatskem prevodu pod naslovom *Historija Njemačke od kraja srednjega veka*, Zagreb, Kultura, 1951).

Zaradi velike obremenjenosti je Mehring 1907 opustil mesto glavnega urednika »Leipziger Volkszeitung« in prevzel redakcijo teoretičnega feljtona, ki je pričel izhajati kot dodatek k časopisu »Neue Zeit«. V tem času je tudi pisal uvode k delom Fr. Engelsa, W. Weitlinga, W. Wolffa, F. Langeja in F. Lassallea. Leta 1911 je izšla njegova Heinejeva bibliografija kot predgovor k poljudni izdaji Heinejevih del. Naslednjega leta je napisal dvoje del iz pruske zgodovine: Von Tilsit bis Taurrogen in Von Kalisch bis Karlsbad«.

Uradna politika stranke se je po letu 1910 vedno globlje pogrezala v oportunitizem. Mehring je zato strankino vodstvo ostro kritiziral, kar ga je privedlo do spora s Kautskim, ki je Mehringa leta 1913 izključil iz redakcije časopisa »Neue Zeit«. Nato so Roza Luxemburg, Franc Mehring in Julian Marchlewski pričeli trikrat tedensko izdajati časopis »Sozialdemokratische Korrespondenz«, ki je postal prvo samostojno glasilo nemške levice in je izhajal od leta 1913 do maja 1915. Mehring je ostro nastopil zoper izdajstvo nemške socialne demokracije, ki je 4. avgusta 1914 glasovala za vojne kredite. Skupno z Rozo Luxemburg je začel izdajati spomladi 1915 časopis »Die Internationalen«, ki je pogumno nastopil zoper imperialistično vojno in bičal izdajstvo socialnodemokratskega vodstva. Časopis je bil zaplenjen in proti piscem je bila uvedena preiskava. Zaradi pomanjkanja dokazov so bili oproščeni. Za vojne je Mehring začel z veliko vztrajnostjo pripravljati Marxovo biografijo, ki je izšla šele leta 1918 (delo imamo tudi v srbohrvatskem prevodu pod naslovom: Karl Marx, Istorija njegovog života, Beograd, Kultura, 1958). Zaradi ilegalnega delovanja je bil 70-letni Mehring leta 1916 nekaj mesecev v zaporu. Takoj po vrnitvi iz zapora je nadaljeval s svojim časnikarskim delom v legalnem organu Spartakove grupe »Duisburgerischer Kampf«, nadalje je pisal ilegalna Spartakova pisma in članke za »Leipziger Volkszeitung«, ki je postala spomladi leta 1917 osrednji organ Neodvisne socialnodemokratske stranke. Po obsodbi Karla Liebknechta je bil Mehring izvoljen za poslanca v pruski deželni zbor, kjer je javno branil stavkajoče delavce in nastopal proti vojni. Bil je vnet pristaš oktobrske revolucije. 13. junija 1918 je moskovska »Pravda« ponatisnila odprto pismo boljševikom, ki ga je napisal Mehring v imenu Spartakovcev. 25. junija 1918 je bil imenovan tudi za rednega člana novoosnovane socialistične akademije za družbene vede Sovjetske Rusije.

Mehring je aktivno sodeloval pri ustanovitvi Komunistične partije Nemčije.

Umora Roze Luxemburg in Karla Liebknechta 15. januarja 1919 sta spodkopala njegovo trhlo zdravje. Umrl je 29. januarja 1919.

V drugem poglavju pod naslovom Mehringova filozofska dela in pogledi avtor razčlenjuje filozofske korenine revizionizma in izčrpno prikazuje filozofske smeri v nemški socialni demokraciji. Posvetil je posebno pozornost Mehringovi obrambi filozofskega materializma in njegovemu boju proti neokantovskemu revizionizmu. Kakor ugotavlja, je bil Mehring edini med takratnimi nemškimi marksisti, ki se je bojeval zoper filozofski revizionizem in zavračal napade proti materializmu. Ognjevitno je branil materialistično zgodovinsko koncepcijo in jo ustvarjalno uporabljal pri delu kot zgodovinar in publicist. Mehringova slabost na filozofskem področju je bila, po avtorjevem mnenju ta, da je posvetil premalo pozornosti vprašanjem spoznavne teorije. Njegova obramba materialističnih osnov marksizma in borba proti filozofskemu revizionizmu ni dosegla leninske ravni in je zaostajala daleč

za Plehanovim. Pri tem pa ni šlo za neke Mehringove individualne slabosti, temveč za napake in polovičarstvo, ki so povezane bodisi s celotno ravniyo marksistične teorije v obdobju druge Internacionale, bodisi s slabostjo nemške levice, katerih posámezne značilnosti so se izražale pri enem v večji, pri drugem v manjši meri.

V tretjem poglavju pisec obravnava Mehringova literarnozgodovinska dela in njegove estetske poglede. To poglavje je posebno zanimivo za literarnega zgodovinarja, ker dobi odgovore na vrsto vprašanj, ki jih je Mehring v literarnozgodovinskih delih postavljaj in reševal. Mehring je prvi vnesel v literarnozgodovinske in literarnokritične študije materialistično metodo. Njegovi predmarksistični filozofski in estetski pogledi so se oblikovali pod Kantovim in Schillerjevim vplivom. Njegov prehod k marksizmu je pustil določene recedive, zlasti na tistih področjih, kjer ni našel v celoti ali v obrisih izdelanih Marxovih ali Engelsovih stališč kot je bilo to n. pr. na področju teorije estetike. Že v letih pred vključitvijo v delavsko gibanje je Mehring priznal zgodovinski materializem kot edino znanstveno metodo.

Kot vodja »svobodnega ljudskega gledališča« je Mehring nastopil proti estetskimi pogledom mladih, ki so hoteli ločiti delavsko gledališče od delavskega gibanja. Poudaril je vzgojno vlogo gledališča v osvobodilni borbi delavskega razreda in se zavzemal za »proletarsko estetiko«, ki je koreninila na razrednih pozicijah, enako kot delavska politika. Zavračal je buržoazno kritiko, ki je napadala proletarsko estetiko kot partijsko in politično tendenciozno, hkrati pa je svojo estetiko proglašala kot čisto umetnost. Proletarska estetika, je pisal Mehring, je v takšnem odnosu do proletarske politike kot meščanska estetika do meščanske politike. V Lessingovi legendi je Mehring na več mestih poudaril, da je nemogoče pisati zgodovino literature brez poznavanja gospodarske in politične zgodovine obravnavanega obdobja in da je estetska in literarna kritika, kot vsa ideologija, v zadnji instanci odvisna od sočasne družbene strukture. Mehring se je bolj zanimal za vsebinsko kot za estetsko formalno analizo. Ponekod je prišla do izraza tudi težnja, da je socialno vsebino literarnega dela ločil do neke mere od njene umetniške oblike. Svoje estetske nazore je Mehring obširneje obrazložil leta 1898—1899 v članku »Die Ästhetischen Streifzüge« v časopisu »Neue Zeit«. Ti pogledi so bili pozneje tudi predmet ostrih napadov njegovih kritikov. V teh pogledih je skušal Mehring združiti Kantovo estetiko z zgodovinskim materializmom, kar pa je bilo nerešljivo. Glavni problem, ki ga je Mehring v teh pogledih obravnaval, je bilo vprašanje, ali je znanstvena estetika sploh mogoča. Söhleifstein nato nadrobneje razčlenjuje Kantove estetske elemente v Mehringovi estetiki.

Največja Mehringova zasluga na tem področju je bila, da je prvi na osnovi zgodovinskega materializma proučeval važna obdobja nemške literarne zgodovine. Avtor v nadaljnjih izvajanjih podrobno in kritično obravnava Mehringov doprinos k marksistični literarni teoriji, njegova literarnozgodovinska dela, njegove poglede na klasično literaturo, romantiko, naturalizem in proletarsko umetnost.

V četrtem poglavju pod naslovom »Razkroj pruske legende« avtor opisuje Mehringove zasluge za objektivno prikazovanje pruske zgodovine. Pri svojem proučevanju se je Mehring mnogo ukvarjal z zgodovinskim razvojem Prusije in pruske države ter vladajočim razredom. V svojih delih je razkrinkaval prusko legendo in mit o kulturni misiji Hohenzollernov in o kulturnem po-

slanstvu Prusije, kar so zagovarjali meščanski zgodovinarji Treitschke, Sybel, Bernhardi itd. Pred delavsko gibanje se je postavljala naloga, da razruši legendo o vodilni vlogi Prusije v Nemčiji. Mehring je to nalogo v svojih delih odlično rešil. Z vso ostrino je nastopil zoper prusko junkersko kasto in strahopetno nemško buržoazijo. V svojih delih je neusmiljeno razkrinkaval izkoriščanje kmetov in kmečkih delavcev po junkerjih, žigosal pruski režim politične brezpravnosti ljudskih množic, pruski sistem militarizma in birokratizma, protinemško drobtinčarsko-dinastično politiko Hohenzollernov itd. Že omenjena Mehringova Nemška zgodovina od konca srednjega veka je nastala na osnovi predavanj v partijski šoli. Delo je napisano na marksistični osnovi in omogoča boljše razumevanje novejših zgodovine.

Mnogo razprav je Mehring posvetil vojaški zgodovini. Po Engelsovem vzoru je uporabil materialistično metodo pri proučevanju posameznih vojn in dokazal odvisnost vojaških večšin in vojaških organizacij od socialnoekonomskih razmer ter odkril socialne vzroke vojn. Mehring je v teh člankih sijajno prikazal, kako je način družbene proizvodnje vplival na razvoj orožja in kako sta razvoj orožja in socialne razmere ustvarile nove oblike vojaške organizacije in nov način vojskovanja (mnogi teh spisov so izšli tudi v srbohrvatskem prevodu pod naslovom: *Ogledi iz istorije ratne veštine*, izabrani članci i studije. Prevod sa ruskog i nemačkog, Beograd 1955).

Mehring je v svojih spisih nastopil zoper meščansko zgodovino pisje Treitschkeja, von Sybela, Droysena, Janssena itd. Odkrival je njihovo tesno razredno povezanost s kapitalistično družbo, ko so nastopali v obrambo reakcionarnega prusovstva in apologetsko branili kapitalistično družbeno ureditev. Mehring je v svojih spisih zavračal tezo, da veliki ljudje ustvarjajo zgodovino. Na primeru Friedrika II., Bismarcka in drugih ljubljencev pruskega zgodovino pisja je zavračal absurdnost takih teorij. Nekoliko pozitivnejše mnenje kot o prej omenjenih buržoaznih zgodovinarjih je Mehring imel o vojaškem zgodovinarju Delbrücku in o prvih zvezkih Lamprechtove *Zgodovine Nemčije*. Oba avtorja sta v svojih delih pod vplivom marksizma močneje upoštevala ekonomske faktorje.

V petem poglavju avtor prikaže Mehringa kot zgodovinarja nemškega delavskega gibanja. Mehringovo delo na tem področju je bilo zelo obsežno. Med njegovimi najpomembnejšimi deli naj navedem: *Zgodovino nemške socialne demokracije*, biografsko delo Karl Marx, zgodovina njegovega življenja, uvode in pripombe k Marxovi in Engelsovi literarni zapuščini ter številne in pomembne sestavke iz zgodovine delavskega gibanja, ki so izšli v socialnodemokratskem časopisu »Neue Zeit«. Velika odlika tega poglavja je, da je pisec vsako navedenih del izčrpno in objektivno obravnaval ter z močjo logičnih dokazov zavračal nekatera Mehringova zmotna stališča. V teh delih je Mehring kot prvi marksistični zgodovinar do podrobnosti proučeval Marxovo in Engelsovo mladost, njuno pot od mladohegeljanstva in od revolucionarne demokracije k znanstvenemu socializmu. Z Marxovo biografijo je Mehring razbil potvarjanja tako imenovanih »meščanskih socialističnih ekspertov« Wernerja Sombarta, Georga Adlerja in Karla Andlerja, ki so v svojih delih skušali zmanjšati Marxovo in Engelsovo zgodovinsko vlogo v delavskem gibanju. (Sombart W., *Das Lebenswerk von Karl Marx*, Jena 1909 itd.)

Avtor je opozoril tudi na nekatere pomanjkljivosti v Mehringovih zgodovinskih delih. N. pr. v svojih spisih je Mehring premalo poudarjal razlike med utopičnimi socialisti ali komunističnimi strujami in Marx-Engelsovim znanstvenim socializmom. Prav tako ni povsem dojel velikega zgodovinskega pomena Marxovih in Engelsovih naukov o teoriji države, ki sta jih izdelala na osnovi izkušenj pariške komune. Mehring se je zavzemal za diktaturo proletariata v času, ko so v socialnodemokratskem gibanju prevladovali oportunistične tendence; pri tem pa je neupravičeno prišteval tudi Lassallea med pristaše diktature proletariata. Avtor je povsem pravilno poudaril, da se Mehring ni dokopal do leninske jasnosti pojmovanja diktature proletariata. Pri obdelavi I. internacionale je premalo poudarjal pomen Marxove in Engelsove borbe zoper oportunistične struje, zlasti proti anarhistom in lassalleovcem. Zelo izčrpno in objektivno je pisec prikazal Mehringove nepravilne ocene Lassallea, eisenachovcev, Schweitzerja itd. Prodorno je razčlenil Lassalleove idejnopolične koncepte, jih vzporedil z Mehringovimi in Marxovimi ocenami ter drobno proučil vzroke Mehringovih nepravilnih stališč. Ta analiza spada po mojem mnenju med najboljše strani te knjige.

V šestem poglavju se seznanimo z Mehringom kot revolucionarnim novinarjem. Iz obsežnega Mehringovega časnikarskega delovanja je avtor izluščil njegove zasluge za revolucionarno delavsko časopisje in razčlenil njegov prispevek k razkrinkavanju junkersko-buržoazne reakcije in imperialistične svetovne politike, revizionizma in parlamentarnih iluzij. Zelo pregledno je ilustriral Mehringov odnos do prve ruske revolucije leta 1905, do množičnih stavk, do imperialistične vojne in izdajstva socialne demokracije ter do velike oktobrske socialistične revolucije.

Na osnovi obeh omenjenih del o Mehringu si je mogoče ustvariti objektivno predstavo vloge Mehringove osebnosti v nemškem revolucionarnem delavskem gibanju. Franc Mehring se uvršča med pomembne osebnosti mednarodnega delavskega gibanja kot zgodovinar nemškega delavskega gibanja, pionir marksistične literarne zgodovine, revolucionarni časnikar, neizprosni borec proti imperializmu, navdušen prijatelj oktobrske revolucije, sobojevnik Roze Luxemburg in Karla Liebknechta ter soustanovitelj Komunistične partije Nemčije.

Dr. Marijan Britovšek

Zapisniki Pariške komune leta 1871

Francoska zgodovinarja Georges Bourgin in Gabriel Henriot sta pred več leti zbrala in izdala »Zapisnike Komune leta 1871« — »Procès-verbaux de la Commune de 1871«. Prvi zvezek zapisnikov je izšel leta 1924, ko je Francija dobila levo vlado, a drugi zvezek šele leta 1945 po porazu fašizma. Po njuni zaslugi je javnost spoznala oblastveno dejavnost Komune, ki je bila, kakor je dejal Karl Marx, »v bistvu vlada delavskega razreda, rezultat boja proizvajalnega razreda proti prisvajalnemu razredu, tista končno odkrita politična oblika, v kateri se je lahko izvršila ekonomska osvoboditev dela«.

Leta 1959 so izšli v Moskvi »Zapisniki zasedanj Pariške komune« — »Protokoly zasedanj Parižskoj kommuny«. Izdala jih je Akademija znanosti ZSSR pod uredništvom akademika V. P. Volgina.

Kakor pravi uredništvo v uvodu, ruska izdaja nima pomanjkljivosti, ki jih je dopustila francoska izdaja, ko je izpuščala posamezne dele govorov, nepravilno dešifrirala besedila in jim s tem izmaličila smisel, površno izbrala dokumentarne priloge. Uredništvo Akademije znanosti ZSSR, kakor trdi uvod, je namreč na novo raziskalo, preverilo in opremilo vse zapisnike po fotokopijah originalnih dokumentov, ki jih hranijo pariški arhivi. Ker je več inčie zapisnikov, je uredništvo vzelo za podlago najboljši zapisnik in v njem nakazalo spremembe drugih zapisnikov, prav tako pa je obnovilo besede in stavke, ki so bili v zapisnikih prečrtani, da ne bi prišli v javnost. Poleg tega je uredništvo dodalo nekatere listine, ki jih hrani v francoskem originalu Arhiv Inštituta marksizma-leninizma pri CK KPSZ v Moskvi in ki jih doslej niso priobčili. Tako je ruska izdaja zapisnikov Pariške komune najnovejše in doslej najpopolnejše znanstveno delo tega poglavja zgodovine.

Zapisniki si sledijo v kronološkem redu. Vsak zapisnik posameznega zasedanja je celota zase in ima naslednje priloge: odloke in sklepe Komune; izjave, referate, pisma, sporočila — v odvisnosti od vsebine zasedanja. Besedilo zapisnika pojasnjujejo kratka pojasnila pod črto in obsežne opombe, ki sledijo prilogam. Tako so opremljeni vsi zapisniki — sedeminpetdeset — dosledno, od 28. marca do 21. maja 1871. Na koncu ima izdaja kratke življenjepise članov-delegatov Komune in imensko kazalo. Med besedilom je 23 ilustracij, največ faksimilov originalnih dokumentov. Zapisniki so izdani v dveh zvezkih, velikega formata, na 882 straneh.

Zapisniki so glavni vir za raziskovanje oblastvene dejavnosti Pariške komune in njene zakonodaje; manj pa odsevajo dejavnost delovnega ljudstva in njegovih množičnih organizacij, ki so gradile novo življenje. Prav tako v zapisnikih ne najdemo zadosti gradiva o revolucionarnih dogodkih v notranjosti Francije in o odmevih, ki ga je imela Komuna v javnosti ter med vladajočimi krogi drugih držav. Kljub temu lahko od zasedanja do zasedanja zasledujemo poglavitna načela slavnih pariških komunarjev: za zmago dela

in odpravo izkoriščanja človeka po človeku, proti militarizmu in za mir, za delavske asociacije (združenja) in za samoupravljanje dežele.

V govoru na prvem zasedanju Komune dne 29. marca 1871 je Charles Beslay, inženir in podjetnik, član federalnega sveta pariških sekcij Prve internacionale, poudaril naslednja revolucionarna načela:

»Republika se bo ukoreninila pri nas, če Komuna doseže polno svobodo. Republika danes ni več takšna, kakršna je bila v velikih dnevih naše revolucije. Republika leta 1793 je bila podobna vojaku, ki mu je bilo zaradi boja na znotraj in na zunaj nujno potrebno, da v svojih rokah osredotoči vse sile v deželi. Republika leta 1871 pa je delovni človek, ki mu je najbolj potrebna svoboda, da si zagotovi mir.

Mir in delo! To je naša prihodnost! To je poročstvo za naše povračilo in za naš socialni preporod. Če jo bomo tako razumeli, tedaj republika lahko spremeni Francijo v oporo slabotnih, v zaščitnico delovnega ljudstva, v upanje zatiranih vsega sveta in v podlago Svetovne republike.«

Pomemben in po svoje aktualen za današnji čas je odlok Pariške komune o izročitvi podjetij delavcem in njihovim asociacijam (združenjem). V tem odloku so osnovne klice delavskega samoupravljanja. Tako beremo v njem:

»Pariška komuna

ugotavlja, da so mnogi poslovojdje zapustili svoje delavnice in se s tem izognili svojih državljanskih obveznosti ter pokazali svoje nerazumevanje za koristi delovnega ljudstva,

da se je zaradi tega podlega dezerterstva ustavilo obratovanje v mnogih podjetjih, življenjsko važnih za mesto, kar škoduje delovnemu ljudstvu.— in zato odloča:

Sklicati delavske sindikalne ustanove, da ustanovijo kontrolno komisijo, ki naj

1. sestavi statistični seznam vseh zapuščenih delavnic, a prav tako natančno opiše, v kakšnem stanju so in koliko imajo delovnega orodja,

2. predloži poročilo s praktičnimi predlogi, kako čim hitreje spraviti delavnice v pogon, toda ne več s pomočjo dezertertjev, ki so jih zapustili, temveč s pomočjo združne asociacije delavcev, ki so bili v njih zaposleni.« Itd.

Odlok o izročitvi delavnic delavstvu je sprejela Komuna na zasedanju 16. aprila 1871 in ga je priobčil »Journal Officiel« dne 17. aprila 1871. Za zmerom bo ostal zgodovinsko pomemben kot prvi resni korak k socialističnim preobrazbam. Značilno zanj je nadalje to, da ni izročal zapuščenih podjetij Komuni kot proletarski državni oblasti, temveč jih je oddal delavskim asociacijam, kar odseva takratne predstave socialistov o poteh in oblikah prehoda k socializmu. Odlok je predlagal A. Avrial, delavec-mehanik, organizator sindikata mehanikov, član federalnega sveta pariških sekcij Prve internacionale, član Komune, skupno z nekaterimi drugimi člani Komune. Sprejet je bil soglasno brez diskusije.

Značilno je, da so odlok Komune potrdili delavski sindikati in ga izvajali. O tem priča naslednja resolucija z dne 23. aprila 1871:

»Zveza mehanikov in Asociacija kovinarjev, zbrani na zasedanju dne 23. aprila 1871, da obravnavata odlok Komune z dne 16. aprila, sta imenovali dva državljana za člana komisije za delo in blagovno izmenjavo in jima določila naslednja splošna napotila:

Glede na to,

da v Komuni, ki se je rodila iz revolucije 18. marca, ne sme enakost pomeniti praznega zvoka;

da ima boj, ki se tako hrabro razvija in ki smo ga sklenili nadaljevati, dokler popolnoma ne iztrebimo klerikalcev in monarhistov, namen, delo ekonomsko osvoboditi;

da to dosežemo lahko samo s pomočjo delavske asociacije, kar nas bo spremenilo iz mezdnih delavcev v člane proizvajalnega tovarištva,

dajemo našima delegatoma naslednja splošna napotila:

Končati z izkoriščanjem človeka po človeku, tej zadnji obliki suženjstva; organizirati delo s pomočjo solidarnih asociacij, ki kolektivno posedujejo neodkupen kapital.«

Podpisani predsednik zasedanja Delahay je bil član federalnega sveta Prve internacionale.

Komuna je na večernem zasedanju 4. maja 1871 ponovno razpravljala o upravljanju podjetij. Član Komune Pierre Vésinier je predlagal, da se rekvirirajo vse velike delavnice ter njihova oprema, surovine, pisarne in prostori, da se izročijo delavskim asociacijam in da Komuna oddaja svoja naročila tem delavskim asociacijam, ki jim gre nakazati potreben kredit. Predlog je predvideval nadaljnje socialistične preobrazbe. Sprejet ni bil; v zapisniku piše, da bo Komuna razpravljala o njem prihodnjič.

Pomembni so sklepi Komune glede obrambe Pariza, glede številnih plati tedanjega težavnega življenja v mestu, ki so ga oblegali Nemci in ga je naskakovala domača reakcija iz Versaillesa.

Leta 1961 mineva devetdeset let, odkar je nastala Pariška komuna. Njene ideje prežemajo stotine milijonov ljudi in se uresničujejo v mnogih deželah sveta. Z delavskim samoupravljanjem in družbeno-ekonomsko skupnostjo v občinah uresničujemo v naši socialistični Jugoslaviji ideje in izkušnje Pariške komune ter jih razvijamo v sodobnih razmerah.

F. K.

Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB

(Predavanje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti
dne 29. septembra 1959)*

O zbiranju krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja se je razpravljalo že na marsikaterem zborovanju predstavnikov zgodovinskih komisij ZB NOV ter muzealcev iz muzejev ljudske revolucije oziroma NOB. Bile so izmenjane praktične izkušnje pri zbiranju in varovanju gradiva. Govorilo se je tudi o pomenu in vrednosti posameznih vrst virov. Našteli bi tudi lahko več razprav in člankov, ki obravnavajo ta vprašanja. Pri tem je značilno, da praktično delo pri zbiranju gradiva in razpravljanje o tem ni bilo nikoli omejeno na ožji krog muzealcev, arhivarjev in zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z najnovejšim obdobjem naše zgodovine.

Določena mi je bila naloga, da predvsem na podlagi izkušenj lokalnega muzeja (mariborskega) razpravljam o vrstah gradiva, ki ga zbiramo na terenu, in povem, kar se da o metodah oziroma organizaciji zbiranja, ki se je v praksi rodila. Verjetno bi bil najbolj smotrni referat, ki bi temeljil na izkušnjah večjega števila krajevnih muzejev in oddelkov NOB, ki obdelujejo določeno področje. Toda za tak referat, žal, ni bilo časa in končno je verjetno, da bodo bogate izkušnje drugih ustanov prišle do izraza v razpravi. Skromne izkušnje mariborskega muzeja seveda ne morejo nuditi kaj več kot izhodišče za razpravo o pomembnih problemih in aktualni nalogi.

Zbiranje gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB je vsekakor pomembna in hvaležna naloga. Ta naloga pa je časovno omejena. Gradivo je namreč takšne narave, da je na terenu zapisano razmeroma hitremu propadu ali pa mu čas zmanjšuje vrednost. Stremeti moramo torej za tem, da bomo čimveč in čimhitreje zbirali in ohranili. Marsikaj dragocenega je že izgubljeno in kar je bilo nekoč dostopno v velikem številu, je danes že redkost. Tudi številne priče važnih dogodkov so nas zapustile, ne da bi bili zapisani njihovi spomini. Vendar je teren tudi še danes skoraj neizčrpna zakladnica gradiva in nobena pot na teren ni zaman. Toliko je še gradiva na terenu, da bo zbiranje tudi še v naprej zahtevalo kar najbolj širok krog delavcev in ne bo omejeno na tiste, ki se po svoji službeni dolžnosti ukvarjajo z zbiranjem

* Na povabilo uredniškega odbora »Prispevkov«, da objavim svoje predavanje, sem se odločil, da ga objavim nespremenjenega kljub temu, da sem po kongresu zgodovinarjev v Murski Soboti zbral še precej gradiva in dokazov, s katerimi bi lahko izpopolnil nekatere teze v referatu. Predvsem bi lahko s številnimi novimi primeri podkrepil tezo o velikem pomenu in vrednosti pričevanj ter o pomanjkljivosti številnih okupatorskih dokumentov.

gradiva. Zato pa je potrebno, da se pri takem stanju borimo za sistematično in kakovostno delo. Gradivo, ki ga najdemo na terenu, je zelo raznovrstno in se kaj lahko zgodi, da teren, ki ga obdelujemo, premalo izrabljamo, da zanemarjamo nekatere vrste gradiva in podatkov. Pri zbiranju je potreben zelo širok koncept.

Naj se dotaknemo najprej nekaterih vrst gradiva, ki je dostopno na terenu. Na terenu predvsem in še vedno iščemo premične materialne spomenike iz NOB oziroma muzealije. Morda je ta vrsta gradiva še najmanj interesantna za zgodovinarja, tem bolj dragocena pa je za muzealca, četudi ne poznamo muzeja, ki bi samo z muzealijami prikazoval na svoji razstavi razvoj NOB. Materialni spomeniki iz NOB se seveda močno razlikujejo od arheoloških ali umetnostnih spomenikov. Predvsem je značilno zanje, da veliko število takih muzealij ne more neposredno pričati o NOB oziroma služiti kot vir. Zaradi tega in pa morda tudi zato, ker se je tu in tam pri zbiranju muzealij iz NOB pojavila nekritičnost, so se včasih pojavili določeni dvomi oziroma rezerviranost do muzealij iz NOB. Na prvem letošnjem posvetovanju Zvezne sekcije za muzeje ljudske revolucije so bila mnenja, da še danes ni povsem jasno, kaj je muzealija iz NOB in kaj naj se zbira. Predlagano je bilo celo, naj bi se izdelala nekaka nomenklatura muzealij iz NOB, ki bi služila za orientacijo in predvsem nakazovala strožji kriterij pri zbiranju in ohranjanju. Takšen seznam muzealij ne bi bil preveč koristen, ker bi težko zajel vse možnosti. Muzealije iz NOB so lahko namreč kaj raznovrstne. Razumljivo pa je, da je treba iskati tudi tipične predmete in ne samo redkosti. Muzealci se pri zbiranju predmetov povečini ravnaajo tako, da na terenu poberejo čimveč, ker je še vedno možnost, da se kasneje kaj izloči iz muzejskih zbirk. Ker hkrati obstaja težnja, da se čim bolj muzejsko na razstavah pokaže NOB, je širina pri zbiranju predmetov še bolj razumljiva. In končno so nam nekateri predmeti svetinje, ki jih bomo čuvali z vso skrbjo, četudi imajo na videz manjšo dokumentarno vrednost. Muzealija iz NOB je tudi predmet, ki pomaga, da zberemo še vrsto podatkov na podlagi drugih virov. Muzealije moramo opremiti s kar najbolj natančnim in vsestranskim historiatom. Včasih je rekonstrukcija zgodovine nekega predmeta zelo zapletena, zato moramo paziti, da v zbirateljski vnemi ne napravimo prehitrega zaključka. Tako na primer predmeta, ki smo ga našli na bojišču Pohorskega bataljona, ne bomo takoj pripisali inventarju te slavne enote, temveč bomo poiskali priče, ki nam bodo potrdile, da so ta predmet resnično uporabljali pohorski borci. Ne smemo dopustiti, da bi netočni podatki omajali vrednost muzealij NOB. Nekatere muzealije namreč ne morejo potrditi, da so res to, o čemer govori priložena legenda. Marsikateri predmet, ki je v prvih letih zbiranja našel pot v muzeje, je danes brez vrednosti, ker ni bil opremljen vsaj s podatki, ki bi omogočili kasnejšo rekonstrukcijo zgodovine predmeta. Dokumentirane muzealije pa so velike vrednosti, ker nam živo in nazorno pričajo o naši ljudski revoluciji in so tudi dragocen vir za zgodovinarja. Smotno vključene v muzejsko razstavo pa nam neposredno približajo pogoje osvobodilnega boja in napore našega ljudstva v NOB. Uporabljamo jih torej kot najbolj primerno sredstvo za posredovanje slavnih tradicij naše dobe.

Največ muzealij je bilo na razpolago takoj po vojni. Danes so kvalitetni zgodovinski predmeti na terenu že redkost in je skoraj že nemogoče sistematično zbiranje muzealij za neko obdobje ali temo iz NOB. Vendar moramo

še naprej vestno iskati primerne muzealije in z njimi bogatiti naše zbirke. Muzeji zbirajo tudi muzealije za predvojno obdobje, za zgodovino delavskega gibanja. Razumljivo je, da je tu problem muzealij še bolj kočljiv, ker ti predmeti razen v izjemnih primerih, kot na primer prapori, nimajo kakega posebnega obeležja.

Na terenu so tudi številni nepremični spomeniki (bolnišnice, tehnike, bunkerji, stavbe itd.). Velik del teh je že propadel ali pa so že močno poškodovani. Le najpomembnejši in laže dostopni se bodo ohranjevali. Tu je naloga jasna. Vse te spomenike je treba s topografskimi znaki vrisati na karte, narisati tlorise in jih po možnosti preslikati. Če so že propadli, bomo poiskali tiste, ki so jih gradili ali v njih delali ter na podlagi njihovih pričevanj rekonstruirali obliko objekta. Predvsem pa bomo zbrali kar največ podatkov o funkciji posameznih spomenikov. Pri marsikaterem spomeniku se bomo odločili za izdelavo makete ali celo za rekonstrukcijo na drugem mestu. Dobro izdelane makete ne služijo samo za posredovanje NOB, ampak so tudi pomemben vir. Končno se moramo zavzemati za preprosto obeleževanje dogodkov in objektov na samem terenu.

Na terenu vedno naletimo tudi na dokumente, fragmente arhivov, najdbe večjih arhivov pa so dandanes že redke. Na terenu torej zbiramo tudi tiste vire, ki jih prof. Metod Mikuž imenuje primarne vire za zgodovino NOB, to so dokumenti, dnevniki in literatura v partizanskem pomenu besede. Zaradi posebnih pogojev, v katerih so nastajali ti dokumenti, so zelo raztreseni po posameznih krajih. Na terenu so zakopali ali drugače shranili celotne arhive raznih forumov. Nekatere so pozneje odkrili, skrivališča drugih pa bodo ostala nedotaknjena, ker ni več tistih, ki so arhiv shranili. Večkrat tudi ne moremo več točno določiti mesta, kjer je bil arhiv shranjen, ker se je okolica močno spremenila. V tem primeru obstaja možnost najdbe predvsem le tedaj, če je bil arhiv shranjen v kovinskih posodah. Danes na terenu le redko naletimo na kompletnejše dele arhiva nekega vojaškega ali političnega foruma. Kljub temu pa ne smemo podcenjevati zbiranja takšnega dokumentarnega gradiva. Na terenu najdemo predvsem še fragmente, a teh je veliko in končno je vsak najmanjši list po svoje dragocen (če ne drugače, pa vsaj za lokalnega zgodovinarja). Dejstvo je na primer, da ni ohranjen v celoti noben arhiv nekdanjih okrajnih odborov OF, ki so delovali na mariborskem področju. Pri posameznikih in na terenu pa se je našlo že toliko fragmentov, da bodo le-ti raziskovalcu razvoja ljudske oblasti na mariborskem področju v veliko oporo. Nekatere vrste dokumentarnega gradiva sploh najdemo samo na terenu, ker niso bile nikoli vključene v večje arhive. Naj omenimo samo dragocena poslednja pisma talcev, zapiske in dnevnike borcev ter aktivistov itd. Med NOB velikokrat ni bilo arhivske kopije ter hrani edini izvod dokumenta prejemnik. Arhive manjših partizanskih ustanov so često shranili pri sebi partizani, ki so delovali v teh ustanovah. Prav tako so posamezni funkcionarji v vojski sami hranili in tudi ohranili važne dokumente. Vedno se kaj najde pri kmečkih domačijah na partizanskih področjih. Skratka, na terenu je bilo po osvoboditvi raztresenega ogromno dokumentarnega gradiva. Prve akcije zbiranja po osvoboditvi so zajele zlasti pisane vire. Na žalost se je tedaj nekaj že zbranih dokumentov izgubilo. Za te dokumente bi bilo bolje, če bi ostali na terenu, ker je praksa pokazala, da se ljudje v večini primerov zavedajo pomena dokumentarnega gradiva in ga skrbno čuvajo.

Na terenu najdemo predvsem gradivo partizanskega izvora. Najdemo poročila, zapisnike, legitimacije in druge osebne partizanske dokumente, uradne knjige in seveda produkte tehnik: letake, brošure, časopise itd.

Dokumentarno gradivo govori samo. Vendar mora biti zbiralec pripravljen, da pri najdbi fragmentov raznih arhivov in posameznih dokumentov poišče in zapiše podatke o izvoru in usodi dokumenta. Včasih je to celo nujno potrebno. Naj navedemo skromen primer: pred leti so nad Framom našli sveženj listov, na katerih ni bilo ničesar drugega kot podatki o odhodu in prihodu vlakov na progi Maribor—Celje; poizvedovanje pa je pokazalo, da je obveščevalna točka C-1 nad Framom imela v podstrešni sobi železniške postaje na Pragerskem svojega obveščevalca, ki je dnevno pošiljal podatke o prometu. Šele s tem podatkom je postal dokument razumljiv. Ali drug primer: nedavno je bil najden obširen zvezek zapiskov političnega aktivista; če ne bi ugotovili s poizvedovanji, da je pripadal nekdanjemu sekretarju okrajnega odbora OF, številni podatki ne bi bili povsem razumljivi. Končno se je našel še avtor beležk, ki je podatke v dokumentu lahko vsestransko razsvetlil. Z zbranimi in priloženimi podatki je dokument postal zgovornejši za zgodovinarja. Celo pri najdbi brošur, letakov, lističev s parolami itd. lahko zapišemo številne podatke. Recimo: katera tehnika je izdelala lističe s parolami, kdaj in kje so se trosili itd. Včasih je že sama zgodovina partizanskega dokumenta tako zanimiva, da jo je vredno zapisati in zapisek priložiti dokumentu. Za zgodovino Lackovega odreda je vsekakor zelo pomemben vir dnevnik do sedaj po imenu še neznanega pisca. Dnevnik je bil najden na področju, na katerem Lackov odred ni nikoli operiral. V dnevniku ni nikjer osebnih piščevih podatkov, je pa v njem kronika odreda. Poizvedovanje so pokazala, da je bil pisec vodnik Lackovega odreda, ki je bil poslan v štab IV. operativne zone. Na prehodu preko mostu pri Hudi luknji je bil smrtno ranjen, a je še pred smrtjo odvrigel torbico s svojimi dokumenti v grmovje ob Paki. Torbico je pobral neki kmet, ki je padlega borca pokopal, in tako se je dnevnik ohranil. Po najdbi rekonstruirana zgodovina dokumentov daje torej dokumentu višjo vrednost in obenem olajšuje razumevanje podatkov v dokumentu. Vsekakor je torej potrebno, da tudi najdbe arhivskih fragmentov ali posameznih dokumentov opremimo podobno kot muzealije z dodatnimi podatki, pridobljenimi na podlagi ustnih in drugih virov. Mariborski muzej hrani v svojem arhivu nekaj dokumentov, ki jih bo le težko kdo s pridom uporabil, ker pri najdbi dokumenta niso zapisali potrebnih podatkov.

Na terenu naletimo često tudi na dokumente okupatorskega izvora. Tako je bil slučajno najden na terenu eden najvažnejših okupatorskih dokumentov za zgodovino NOB na Štajerskem v letu 1944. To je Treeckova študija o razvoju NOB v letu 1944, ki je bila namenjena oficirjem in okupatorskim funkcionarjem. Vojni dnevnik policije v Mariboru za leto 1944 je bil najden na nekem podstrešju v Mariboru. Na terenu odkrivajo še vedno fragmente raznih arhivov Heimatbunda, nemške vaške kronike itd., predvsem pri zasebnih zbiralcih. Pri zbiranju gradiva torej ne smemo iskati samo na izrazito partizanskih področjih, ker so povsod možne najdbe.

Ker obravnavamo zbiranje gradiva na terenu, se seveda nisem dotaknil problema zbiranja arhivskega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB, ki je bilo ali je še shranjeno v arhivih raznih ustanov in podjetij. Lahko pa rečemo, da smo prav pri zbiranju tega gradiva včasih grešili, ker smo

posamezne fonde preveč razdrobili. Prav tako se nisem dotaknil znanega problema, da so v zvezi z zbiranjem arhivskega gradiva postale naše najmlajše lokalne muzejske ustanove avtomatično tudi shrambe arhivalij. Nadaljnji problem je tudi, da te ustanove zbirajo arhivsko in drugo gradivo za obdobje pred narodnoosvobodilno vojno samo pod določenimi aspekti. Zbirajo gradivo, ki se neposredno nanaša na razvoj delavskega in naprednega gibanja.

Teren hrani tako raznovrstne vire, da lahko zbiratelj na marsikaj pozabi. Vsekakor ne sme nikoli pozabiti vprašati še za fotografije. Fotografijo lahko štejem za posebne vrste vir za zgodovino delavskega gibanja in NOB. Pomen fotografije je v polni meri pokazala obsežna knjiga »Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije«. Fotografija partizanskega ali okupatorskega izvora je neposredna priča našega najbolj slavnega zgodovinskega obdobja, je zelo dragoceno dokazno gradivo. Kljub temu, da za nekatera obdobja in dogodke manjkajo fotografije, je te vrste gradiva bilo že do sedaj toliko zbranega, da so fototeke zelo važen del inventarja muzejev in oddelkov NOB. Te fototeke bodo velik pripomoček zgodovinarju. Predvsem pa so fotografije tudi važno sredstvo za posredovanje zgodovine delavskega gibanja ter NOB v šolah in muzejih.

Razumljivo je, da moramo pri vsakem prevzemu fotografije zbrati o njej kar najbolj popolne podatke. Nekatero fotografije, zlasti okupatorske, so bile takoj po izdelavi opremljene s podatki. Večina fotografij, ki jih najdemo na terenu (teren pa je glavni izvor fotografij ter še vedno naletimo na nove in nove), pa takih podatkov nima. Prav fotografije so prihajale v takih količinah v naše muzeje, da niso bili vedno ob prevzemu zbrani o njih zadostni podatki, zato bo z urejevanjem fototek še veliko dela. Prav pri prevzemu fotografij moramo paziti, da zberemo vse potrebne podatke: o avtorju slike, o osebah ter dogodkih na sliki, o času in kraju nastanka posnetka itd. Pri fotografijah bi bila še najbolj potrebna ekspeditivna zamenjava med ustanovami, ki zbirajo to gradivo. Često najdemo na nekem terenu fotografije, ki izvirajo s čisto drugega področja. Le tiste ustanove, ki obdelujejo področje, od koder fotografije izvirajo, imajo najboljše možnosti za dokumentacijo fotografij.

Morda ne spada povsem na to mesto, a naj omenim, da še danes lahko na terenu marsikaj posnamemo s fotografskim aparatom. Zato je velika škoda, da so zgodovinske komisije Zveze borcev NOV v prejšnjih letih na terenu delale po navadi brez aparatov.

Memorialno gradivo je tisto, ki ga je največ na terenu. Tu so možnosti tako rekoč neomejene. Toliko živih prič revolucionarnega boja pred vojno in za osvobodilne vojne je na razpolago, da lahko resno dvomimo, če bodo vsaj najvažnejše izjave zapisane v času, ko bodo priče pri življenju. Zaradi velikega števila prič, katerih spomine bi še lahko zapisali, je potrebno načrtno zbirati ustne vire. V prvi vrsti je potrebno poiskati priče za dogodke, za katere ni nobenih drugih virov. Pohiteti bi morali pri tistih, katerih zdravstveno stanje je težko. Paziti bi morali, da dela ne bi ponavljali in večkrat popisovali prič, ki so v bistvu že vse izpovedale, temveč moramo iskati nove in nove.

Spominskega gradiva je bilo zapisanega razmeroma že zelo veliko. Veliko število spominov najdemo raztresenih po raznih časopisih in časnikih; največ pa jih hranijo v rokopisih arhivi raznih ustanov. Morda ne bo odveč, če opozorimo na dejstvo, da številni, predvsem objavljeni spomini, pa tudi oni v rokopisu, niso vedno čisti spomini, priče nekega dogajanja, ampak so avtorji

pri pisanju spominov poiskali in uporabljali tudi dokumentarno gradivo in izjave drugih prič. Morda bi bilo prav, če bi bilo to pri takih spominih nekje v opombi omenjeno. Škoda je tudi, da si pri številnih člankih po naših časopisih in časnikih, ki v bistvu opisujejo zgodovino delavskega gibanja in NOB, ne moremo biti povsem na jasnem, ali gre za beletristiko ali za pričevanje. Objavljeni so namreč v preveč ohlapni obliki. Tudi v reviji »Borec«, ki opravlja zelo pomembno vlogo pri zbiranju in objavljanju spominov, bi lahko našli takšne pomanjkljivosti. Pri takih člankih bi lahko v opombi opozorili na zgodovinsko jedro.

Pričevanja smatramo vsekakor za sekundarne vire. Toda doba NOB je bila tako veličastna in razgibana, da je pisani viri niso mogli v celoti zajeti. Lahko celo trdimo, da imamo med NOB procese, ki so se jih partizanski in okupatorski dokumenti komaj generalno dotaknili; zato ne obstaja za zgodovinarja NOB samo idealna možnost, ampak tako rekoč nujnost, da poleg dokumentarnega gradiva uporablja tudi pričevanja. Če pomislimo na to, da nam najpomembnejše priče lahko govore o revolucionarnem boju pred 1941 in o NOB, vidimo njihovo veliko vrednost. Načelno podcenjevanje ustnih virov je vsekakor napačno. Tudi če imamo za neko dogajanje dokumentarno gradivo, bomo še vedno skušali pritegniti tudi pričevanja. Spomini bodo v tem primeru važno dopolnilo. Omogočili bodo, da dobimo o dogodkih, ki jih dokumentarno gradivo skromno in suhoparno obravnava, bolj polnokrvno in dinamično sliko. Poleg tega pa nas bo primerjava pričevanj in pisanih virov često opozorila na resne pomanjkljivosti dokumentov in spoznali bomo, da nam bodo za ta ali oni dogodek le pričevanja lahko pokazala objektivno sliko. Taki primeri so še posebno pogostni, če imamo na razpolago samo okupatorjev dokument.

Razumljivo je, da je pomen pričevanj velik že zato, ker se med NOB dokumenti marsikdaj niso pisali ali pa so bili uničeni. Že knjige Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, ki se nanašajo na NOB v Sloveniji, nam pokažejo velike praznine. Naj bo dovoljeno, da z nekaterimi drobnimi primeri poskušam osvetliti pomen subjektivnih virov. Za nekatere prve sabotažne akcije, ki so jih mariborski komunisti in skojevci izvedli 1941. leta, ni pravega dokumentarnega gradiva. Le preživele priče so omogočile točno rekonstrukcijo sabotaž v železniških delavnicah, na telefonskih napeljavah, akcij posipanja žebeljev itd. Prav tako poznamo do sedaj samo na podlagi pričevanj rojstvo mestnega odbora OF v Mariboru in ustanovitev vojno-revolucionarnega komiteja na otoku Grisu. Nastanek in razvoj krajevnih odborov OF na mariborskem področju leta 1941 in kasneje je v veliki meri mogoče proučiti le na podlagi zasliševanj številnih prič, ker so ohranjena le redka poročila o ustanavljanju teh odborov in le redki zapisniki njihovih sej. Lahko bi še naštevali razne dogodke in procese, za katere imamo na razpolago le subjektivne vire; še več pa takih, ko so pisani viri tako skromni, da so predvsem kažipot za zbiranje pričevanj. Skratka, lahko trdimo na podlagi primerjanja partizanskih in okupatorskih dokumentov, ki so ohranjeni z več sto izjavami oziroma spomini, ki jih že imamo za Maribor, da brez spomina ne bi bila nikoli napisana popolna in objektivna zgodovina revolucionarnega gibanja in NOB v Mariboru.

Pričevanja so nam vedno potrebna, če imamo ohranjen samo okupatorjev dokument: 27. junija 1944 je bila napadena in razbita v neposredni bližini

Velenja nemška patrolja, ki se je vračala iz Št. Ilja. V okupatorjevem dokumentu, ki je ohranjen, je navedena točna ura in datum dogodka ter točno število okupatorjevih izgub. Število partizanov, ki so napadli patroljo, pa nemški dokument poveča za petkrat; verjetno zato, ker so Nemci hoteli opravičiti katastrofo patrolje. Podatki v edinem ohranjenem dokumentu o tem dogodku torej niso točni. Ne more pa nam seveda nemški dokument povedati, da je bila partizanska zmaga predvsem posledica sijajne terenske obveščevalne službe, v kateri je sodelovala zlasti mladina in ki je segala do orožniške postaje v Velenju.

Vzemimo še en drastičen primer! Na štabni seji nemških funkcionarjev 15. junija 1942 je komandant varnostne policije in varnostne službe Lurker poročal: »12. VI. 1942 je v okolici Šoštanja 150 mož dobilo od vodstva upornikov mobilizacijska povelja. 150 mož je sledilo temu ukazu in odšlo k banditom. Lahko se pričakuje, da bo odšlo v partizane še nadaljnjih 150 oseb.« Tako stoji v zapisniku štabnega razgovora. Dejansko je junija 1942 prišlo v okolici Šoštanja do pomembnega odhoda v partizane. Vendar se je junija Šaleški četi priključilo iz okolice Šoštanja le 14 oseb, nekaj kasneje pa so odšli v partizane štirje iz Št. Andraža. Lurkerju in nemškemu dokumentu torej ne smemo verjeti, vprašamo pa se lahko, zakaj je tako pretiraval. Če bi kdo verjel vsemu, kar je poročala nemška orožniška postaja iz Velenja v letu 1943 in prvih mesecih 1944, bi čestokrat verjel le kmetom iz okolice Velenja, ki so lagali na orožniški postaji na podlagi dogovora s političnimi aktivisti; zato bi večkrat ne bil točen niti datum, kaj šele kaj drugega! Okupatorski dokumenti torej često govore o nasprotniku na podlagi pomanjkljivih in fiatočnih podatkov ter tendenciozno. Ze zaradi svojega izvora so pogosto nujno pomanjkljivi. Tudi partizanski dokument nas ne more vedno točno informirati, zlasti če je nastal daleč od kraja dogodka. Miniranje železniškega mostu v Penku 20. septembra 1942 je poročilo Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, ki je bilo napisano v Mariboru, pripisalo Pohorski četi. Priče pa vedo, da je akcija izvedla savinjska skupina pod vodstvom Letonje. Včasih tudi partizanska poročila o političnem položaju na določenem terenu niso zanesljiva, ker pisec bodisi ni imel dovolj podatkov ali pa je na hitro subjektivno enostransko ocenil položaj.

Pomen pričevanj je torej zelo velik, ker so le-ta večkrat edini viri, ker omogočajo dopolnitev skopih podatkov dokumentarnemu gradivu in ker večkrat popravljajo podatke dokumentov. Pričevanja nam dobo ljudske revolucije neposredno približajo, nam pomagajo, da zaslutimo in iščemo raznolikost procesov in da se povsem vživimo v dane pogoje. Približajo nam duh in veličino ter velikanske napore časov revolucije.

Kljub tej visoki ceni pričevanj pa jih ne bomo zbirali in še manj uporabljali nekritično. Prav za zbiranje ustnih virov so organizacije Zveze borcev ponekod pritegnile širok krog zapisovalcev. Zato je razumljivo, da del zbranskega gradiva ni bil tako obdelan, da bi ga lahko brez pridržka uporabljali. Zanimivo je, da so ljudje, ki so zbirali to gradivo, takoj pričeli premišljevati, kako bi mu dali večjo vrednost, kako bi ga pred oddajo preverili. Včasih so se omejili na to, da se je priča pod izjavo podpisala; največkrat pa so zbrane izjave dali v pretres tistim organizatorjem in voditeljem osvobodilnega gibanja, ki dobro poznajo razvoj na področju, ki ga priče obravnavajo. Ti so potem s podpisi in pripombami izjavo izpopolnili in jo nekako potrdili. Večkrat pa

so se izjave preverjale na širših sestankih aktivistov in borcev, ki so jih na takšnih sestankih izpopolnjevali ter preverjali. Delo pri zbiranju ustnih virov se je torej razmeroma vestno opravljalo tudi izven kroga strokovnih zbiralcev gradiva. V arhivu muzeja narodne osvoboditve v Mariboru so kronike, ki so jih organizacije Zveze borcev NOV sestavile izključno na podlagi pričevanj. Analiza teh kronik na podlagi primerjave z drugim ohranjenim gradivom je pokazala naravnost presenetljivo točnost navedb v kronikah. Do tako točne podobe razvoja NOB na svojem področju so nekatere organizacije Zveze borcev prišle na podlagi številnih zasliševanj prič in že primerjava samih pričevanj jim je pokazala pravo pot. Tako je drobno in zamudno delo številnih udeležencev popisovalnih akcij rodilo lepe rezultate in se moramo še naprej prizadevati, da čim širše zbiramo ustne vire. Le malo prič je namreč takih, ki same napišejo svoje spomine, kar je tudi razumljivo. Številni pozivi k udeležencem, da pišejo spomine, so rodili v primerjavi z velikim številom udeležencev naprednega gibanja in NOB razmeroma skromne rezultate. Zato je najvažnejša metoda pri zbiranju virov, če zapisujemo izjave in spomine oziroma jih snemamo na magnetofonski trak. Tako nastopi problem zapisovalca oziroma tistega, ki sprejema izjave na magnetofonski trak. Od zapisovalca je odvisno, ali bo priča povedala vse, kar ve, in ne bo morda ostalo nezapisano tisto, kar je najvažnejše. Zapisovalec izjav mora biti dobro pripravljen in mora poznati pred odhodom na teren vse, kar je že zbranega o dogodkih in razvoju na terenu, kjer bo zapisoval izjave. In še vedno ne sme biti prepričan, da že ve, kaj še lahko pričakuje od priče. Ekipa mariborskega muzeja je pred odhodom na Kozjak preštudirala vse gradivo, ki je znano za ta predel. Član ekipe je bil tudi organizator vstaje na tem področju. Na Remšniku je najprej šla h kmetu, pri katerem je bila prva postojanka OF v tem kraju. Kmet je povedal vse, kar je vedel o svojem sodelovanju in začetkih ter razvoju osvobodilnega gibanja na Remšniku. Ker ni bilo nikjer ničesar zapisanega o partizanskem šolstvu na Kozjaku, ni seveda nihče ničesar o tem spraševal. Šele zadnji trenutek se je priča sama spomnila, da bi ekipo morda zanimalo tudi to, da je v njegovi hiši delovala partizanska šola. Zatem se je odkrilo, da so bile na Kozjaku kar tri partizanske šole. Ko je priča opazila zanimanje ekipe za partizansko šolstvo, je ekipi sporočila še silno zanimive podatke o preskrbovanju vojske in bolnišnic na Kozjaku in Pohorju. Na Kozjaku je deloval sijajni sistem dogona živine iz Avstrije. Del živine je ostal na Kozjaku za potrebe Lackovega odreda, ostalo pa je romalo preko Drave na Pohorje. Kmet, ki je o tem pripovedoval, je imel glavno vlogo pri spravljanju živine iz Avstrije.

Zapisovalec mora biti torej dobro pripravljen, da lahko čim bolj izkoristi pričo, da jo lahko nekako vodi, a pri tem mora paziti, da priči ničesar ne sugerira. Predvsem mora biti vsestranski. Zapisovalec mora izjavo opremiti s potrebnimi podatki. Naveden mora biti datum in način zapisa ter zapisovalec. Včasih je treba dodati še posebne podatke o priči. Zapisano bi moralo biti, kaj je v izjavi vir iz prve roke in kaj iz druge. Najbolje je, da najprej priča pove svojo izpoved samostojno. Ta izpoved se točno zabeleži. Šele nato se prične z dodatnim spraševanjem, kar se ločeno zabeleži. Končno se v muzeju z arhiva izjavi doda ocena pričevanja, ki temelji na primerjavi z dokumenti in drugimi pričevanji, ne pa na neki subjektivni oceni. Tu se priključijo osnovni podatki o zapisovanju in priči. To pa je le ena izmed metod dela.

Vprašanje je tudi, kako je pametneje zasliševati priče, individualno ali skupinsko. Nedvomno ima dobro pripravljeno skupinsko zasliševanje večjega števila prič za neki dogodek ali razdobje določene prednosti. Priče se sproti dopolnjujejo in korigirajo. Trdimo lahko celo, da si izpodbujejo spomin. Že pri zasliševanju samem se opravi velik del preverjanja. Vendar ima tudi individualno zasliševanje določene prednosti.

Sistematično zbiranje pričevanj za določeno področje je seveda oteženo zaradi tega, ker po navadi najvažnejše priče ne živijo več tam, kjer so bile aktivne med revolucionarnim gibanjem ali med NOB. Tu marsikaj pripomore sodelovanje med ustanovami in organizacijami, ki zbirajo gradivo. Izkoristiti je treba tudi razna partizanska srečanja. Pri pričevanjih se seveda lahko pojavijo pomanjkljivosti, ki pa jih ob skrbni analizi lahko odkrijemo in nam tu in tam tudi kaj zanimivega povedo. Analiza dveh kronik, ki sta bili pisani med vojno tako, da sta zapisovalca sproti zapisovala, kar sta slišala, in ki obravnavata približno isto področje (ena je bila pisana v Šoštanju, druga pa v Zavodnjah pri Šoštanju), je potrdila pravilo, da so se novice v razburkanih vojnih časih lahko naglo spreminjale. Vest o nekem dogodku, ki se je pripetil v okolici Šoštanja, je prišla do zapisovalca kronike v Šoštanju že v povsem spremenjeni obliki. Isti dogodek je kronist v Zavodnjah zopet drugače opisal. Na tako spremenjenih novicah često temelji tudi spomin priče, ki jo danes zaslišujemo in če priča govori o dogodkih, pri katerih ni bila neposredno udeležena ali pa nekega dogajanja ni dovolj poznala. Že med NOB je o nekaterih dogodkih ljudstvo sestavljalo neke vrste legende. Take legende so seveda močno zanimive, samo da moramo vedeti, kaj je bila objektivna resnica. Zanimivo je na primer, da so preživeli člani Šaleške čete iz leta 1942 po vojni popolnoma enako izjavljali o smrti komandirja Šaleške čete narodnega heroja Mihe Pintarja-Toleda. Na podlagi teh izjav je opisana Toledova smrt v njegovem življenjepisu. Preiskava ohranjenih okupatorskih dokumentov in fotografij pa je pokazala, da je bil potek dogodkov ob Toledovi smrti drugačen, kot so ga opisovali preživeli borci Šaleške čete in domačini. Nihče od preživelih borcev seveda ni bil neposredna priča poslednjega Toledovega boja. Pokazalo se je, da je kmalu po Toledovi smrti nastala med ljudmi legenda o njegovi poslednji borbi in njo so vsi ponavljali. Naj pripomnim, da Toledova poslednja borba ni bila nič manj veličastna od tiste, o kateri govori legenda, samo da je dogodek potekal drugače. Take primere bi še lahko našli.

Previdnost je potrebna tudi tedaj, kadar priča v spominih daje splošno sodbo o položaju na nekem področju. Za zgodovino NOB na Štajerskem so zelo dragoceni spomini prvoborca Borisa Čižmeka-Bora (objavljeni v drugi knjigi Spominov na partizanska leta). V teh spominih pravi Čižmek, član I. pohorske čete, da je bila situacija za Pohorsko četo po odhodu s Pohorja na šaleški teren, septembra 1941. leta, zelo težka. Čižmek pravi, da so bili Nemci četi stalno za petami in da je zaradi represalij zavladal med ljudstvom velik preplah. Analiza vseh mogočih virov pa pokaže, da je prav na področju Šaleške doline tedaj delovala močna mreža podpornikov, da je bila izvedena na tem področju koncentracija štajerskih čet in da so bile opravljene vse priprave za napad na Šoštanj, ne da bi okupator kaj slutil o tem. Bataljon pred napadom na Šoštanj ni izvedel nobene ekonomske akcije in je teren prehranil za tiste čase številno partizansko enoto. Položaj na tem terenu je

bil torej v drugi polovici septembra in v začetku oktobra drugačen, kot ga opisuje Čižmek. Je pa Čižmekova ocena povsem razumljiva, če se spomnimo splošne situacije na Štajerskem.

Pri zbiranju in uporabi izjav moramo tudi vedeti, da različne priče lahko zelo različno opisujejo neka dogajanja že zaradi tega, ker je lahko ena priča bila v drugih razmerah, ki so ji omogočile natančnejše poznavanje dogajanja. Poleg tega se moramo pri zapisovanju izjav zavedati, da je minilo že dosti let in lahko priča nehote danes neki dogodek povsem drugače vrednoti, kot pa ga je med vojno. Po tolikih letih je tudi možno, da priče s slabšim spominom pozabijo zaporedje dogodka. Močneje doživeti dogodki so pri priči potisnili v ozadje druge dogodke. Zato in še zaradi drugih možnih slabosti, ki se nehote vnesejo v pričevanja, je potrebno, da že pri zbiranju pričevanj pričnemo preverjati in analizirati zbrano gradivo. Pričevanja bomo primerjali z ohranjenimi dokumenti in drugimi pričevanji. Zapisovalec se mora tudi vživeti v burno preteklost, ker bo drugače zanemaril razne podatke, ki govore o skoraj neverjetnih podvigih, a so se v resnici zgodili.

Omeniti moram še eno vrsto gradiva, ki ga najdemo na terenu. To so pesmi, ki so nastale med ljudstvom in opevajo po svoje razne resnične dogodke. Pojejo o priljubljenih partizanih, pojejo o trpljenju in junaštvu. Ena poje o partizanu, ki je padel pod oknom svojega dekleta, druga o bolečinah matere padlega partizana. Teh stvari ne omenjam zaradi referata o partizanski folklori na Bledu, na VI. kongresu folkloristov, temveč zato, ker so se že tudi pri nas našle in se še bodo našle zanimive stvari. NOB je vsestransko razgibala ustvarjalnost ljudstva. Med ljudstvom so se pojavili preprosti literarni ustvarjalci, ki so v tej ali oni obliki opisovali pretresljive dogodke in junaške podvige. Najdemo lahko preproste tragedije in komedije, ki so nastale med NOB.

Na terenu je torej še veliko raznovrstnega gradiva in je važno, na kakšen način ga bomo kar največ zbrali in ohranili. Naj podamo kratko zgodovino zbiranja gradiva na mariborskem področju, ki bo pokazala verjetno nekatere skupne probleme. Po osvoboditvi je zbral nekaj gradiva Pokrajinski muzej, gradivo je zbiral tudi arhiv v Mariboru in seveda republiške ustanove. Na tem področju so bili aktivni še številni drugi činitelji: politične organizacije, organi oblasti, iniciativni posamezniki in še kdo. Imamo primere, ko so kolektivni podjetji ali krajevni odbori OF organizirali razstave in za take razstave so kratko malo poiskali originalno gradivo na terenu. Zbrano gradivo so zbirali na zelo različnih mestih in je razumljivo, da se je večkrat že zbrano gradivo izgubilo ali pa je propadlo. Po ustanovitvi organizacije Zveze borcev NOV in oddelka NOB pri Pokrajinskem muzeju je postalo zbiranje vedno bolj sistematično in se je omejilo predvsem na ta dva činitelja. Od časa do časa so zbirali gradivo še druge organizacije. V Mariboru je bilo sodelovanje med organizacijo Zveze borcev NOV in muzejem ves čas kar najtesnejše in je rodilo lepe sadove ter odkrilo številna nova pota do gradiva na terenu. To sodelovanje je omogočilo, da je bila zbrana v nekaj letih velika količina gradiva. Zgodovinske komisije ZB NOV so začele z veliko akcijo — sestavljati življenjepise padlih borcev in žrtev fašističnega terorja. Obenem so pričele sestavljati občinske oziroma krajevne kronike. Pri tem delu je sodeloval Muzej NO oziroma prej oddelek pri Pokrajinskem muzeju in vse gradivo se je zbiralo v arhivu muzeja. Organizacije Zveze borcev NOV so muzeju pomagale pred-

vsem pri zbiranju muzealij, fotografij in dokumentarnega gradiva. Pred otvoritvijo začasne razstave leta 1954 o razvoju NOB na mariborskem področju so člani Zveze borcev v kratkem času zelo obogatili muzejske zbirke. Pri Okrajnem odboru ZB NOV so tedaj v okviru zgodovinske komisije delovali številni odbori za posamezna področja. Poseben odbor je zbiral gradivo in podatke za revolucionarno gibanje med obema vojnama, poseben odbor je bil za vojaške enote, partizansko saniteto, izseljenišvo itd. V teh odborih so bili ljudje, ki so dobro vedeli, kje in pri kom se lahko najde gradivo. Poleg tega so organizacije ZB leta 1953 na veliko popisale dogodke in objekte na terenu ter udeležence NOB. Samo v mestu je tedaj nad 500 ljudi sodelovalo pri tej akciji. Na povečane mestne načrte posameznih terenov so vnašali tehnike, ilegalna stanovanja, javke i. dr. Javnost je z interesom spremljala to akcijo. Akcija ni bila povsod dosledno izvedena, a popis je prinesel muzeju ogromno podatkov in je potem nastalo vprašanje, kako to gradivo urediti in preveriti. Že ti primeri aktivnosti organizacij NOB povedo, da se verjetno za nobeno drugo obdobje ni zbiralo zgodovinsko gradivo na tako množični podlagi in da so zasluge organizacij ZB NOV na tem področju res velike. Delo zgodovinskih komisij na terenu je pa često oviralo naglo menjavanje članov komisij, predvsem pa je bilo delo nekaterih komisij kampanjsko in je po določenem času aktivnosti zamrlo. Za kontinuiteto dela je skrbel muzej. Zaradi številnih nalog in premajhnega števila ljudi pa muzej, kljub pomoči republiškega muzeja NO, ni mogel tako obvladati terena, kot bi ga moral. Poudariti moramo, da so težave pri zbiranju gradiva v veliki meri posledica tega, da naše najmlajše krajevne muzejske ustanove nimajo dovolj strokovnih kadrov. Kadrovska izpopolnitev krajevnih muzejev ljudske revolucije bi bila zelo ekonomična rešitev številnih problemov pri zbiranju gradiva na terenu, ker je tudi dejavnost zgodovinskih komisij često odvisna od operativne sposobnosti muzeja in ker lahko najbolj sistematično zbira gradivo na terenu muzejska ekipa, ki je opremljena z vsemi tehničnimi pripomočki. Okrepljeni lokalni muzeji bi lahko — povezani z osrednjo ustanovo — zelo pomagali pri raznih akcijah za zbiranje gradiva za določene teme. Tako je prišlo do koristnega sodelovanja z zbiralci gradiva za zbornik, ki bo obravnaval sodelovanje žena v NOB.

Zaradi dosedanjega pomanjkanja strokovnih kadrov so muzeji iskali razne oblike dela, da bi rešili kar največ gradiva. Mariborskemu muzeju je zelo koristilo organizirano sodelovanje s posamezniki, ki se zanimajo za zgodovino naše ljudske revolucije in z vnemo pomagajo zbirati gradivo. Pojavila se je neka oblika kooperacije. Muzej daje posameznikom pomoč in orientacijo pri zbiranju gradiva za članke in razprave, oni pa muzeju odstopijo gradivo, ki so ga sami zbrali. Razne možnosti za zbiranje gradiva dajejo tudi občinski prazniki, spominska zborovanja, partizanske patrolje itd. Pokazalo se je tudi, da začasne krajevne ali občinske razstave, ki jih organiziramo na terenu, lahko pritegnejo novo gradivo in dajejo možnosti za izpopolnjevanje podatkov.

Osnovna mreža za zbiranje gradiva na terenu so dandanes muzeji ljudske revolucije in oddelki NOB pri kompleksnih muzejih ter organizacije ZB NOV. Aktivnost muzejev pri zbiranju gradiva se pa vse bolj usmerja v enotno republiško akcijo pri zbiranju podatkov in gradiva za topografijo NOB. Delo krajevnega muzeja pri tej nalogi pa je uspešno, če ima le-ta pregled nad vsem že zbranim gradivom za svoje področje. To ni preprosta naloga, ker

je gradivo v arhivih številnih ustanov. Končno se mora muzej pred odhodom ekipe na teren povezati z organizacijo Zveze borcev NOV. V sestav ekipe mora po možnosti pritegniti tistega člana organizacije ZB, ki razvoj na določenem terenu najbolj pozna. Ekipe skušajo na terenu zbrati kar največ gradiva, zato je bojazen, da se bo delo tu in tam zavleklo; veliko časa zahteva tudi obdelava gradiva.

Naj na zaključku še izrazim misel, da bi bilo prav, če bi naše zborovanje razpravljalo o številnih možnostih sodelovanja zgodovinarjev-prosvetnih delavcev in njihovih strokovnih aktivov pri reševanju gradiva. Zgodovinarji bi lahko sodelovali s komisijami Zveze borcev NOV in z muzeji. Dela je še veliko! Vsakdo, ki se ukvarja z zbiranjem gradiva, vé, da en podatek, ki ga najdemo, pokaže, kako najti pot do desetih novih. Zato se boji, da ga bo čas prehitel. Žal bi nam lahko bilo celo, če ne bi zapisali kakih drobnih stvari, kot so zanimiva ilegalna imena kmečkih domačij in če bi bilo pozabljeno, da je mlad kurir pohorske partizanske bolnišnice »Tihi dol« raje umrl pribit na križ kakor pa da bi izdal ranjence.

Milan Ževart

Občasna razstava »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Muzeju narodne osvoboditve

Letošnja občasna razstava Muzeja narodne osvoboditve pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja »Okupatorjevi zapori in taborišča« ni bila slučajnostna. Prirejena je bila z namenom, da v vrsti občasnih razstav poseže v novo tematiko, ki doslej še ni bila obravnavana, vendar pa je tesno povezana z osvobodilnim gibanjem in zato potrebna študijske obdelave in prikaza.

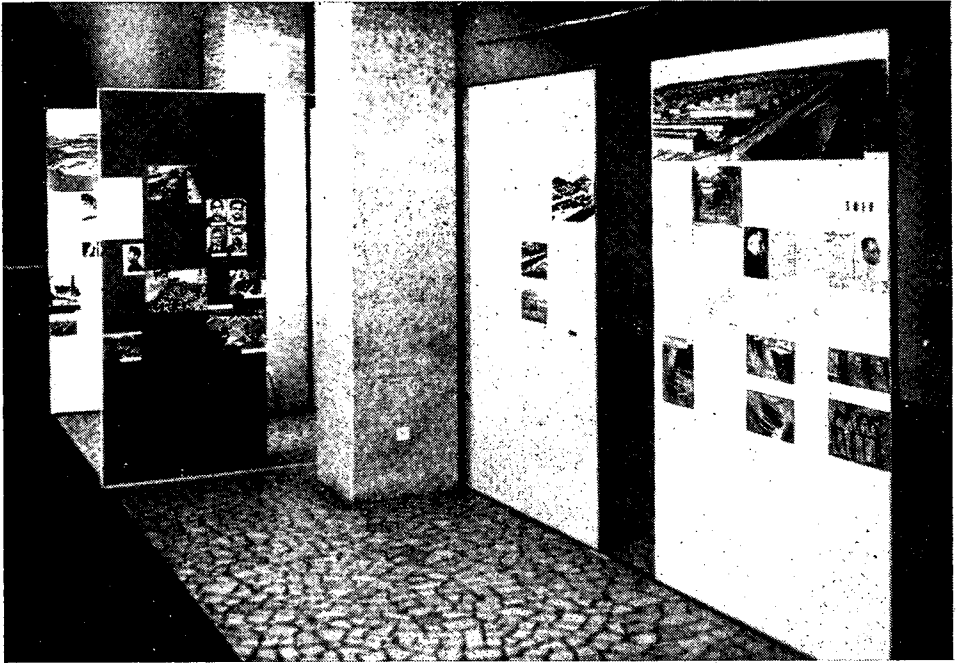
Pravzaprav je razstava na to temo enkrat že bila. To je bilo poleti 1946. leta, priredila pa jo je takratna Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Po izjavi nekaterih očividcev te razstave je bila prirejena v velikem obsegu in s številnimi eksponati v prostorih današnje Mestne knjižnice v Gosposki ulici. Toda danes, po štirinajstih letih, ni bilo mogoče dobiti nikjer scenarija razstave, nobenega eksponata in niti enega fotografskega posnetka z razstave. Le v povsem neurejenem arhivu bivše Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Vojnoistorijskem inštitutu v Beogradu sta ohranjena dva skromna šolska zvezka z imeni in nekaj toplimi izjavami takratnih obiskovalcev. To, nekaj skromnih zapisov o razstavi v dnevnikih in izjav obiskovalcev te razstave, je vse, kar danes vemo o njej. Torej škoda, ki je ni mogoče oceniti, posebno za številne predmete in dokumente, ki so jih takratni razstavljalci uspeli zbrati v velikem številu.

Zato so morali prireditelji letošnje razstave pričeti z delom povsem znova. V teh letih so namreč le redki predmeti iz taborišč in zaporov prišli v muzejske zbirke — bivši interniranci so s svojimi »spominki« neločljivo povezani, vsekakor veliko bolj kot nekdanji partizani, kar je pokazalo tudi zbiranje za letošnjo razstavo, muzejska knjižnica pa je zaradi deviznih težav zelo redko inventarizirala kakšno nemško, češko, poljsko ali drugo knjigo iz bogate inozemske literature o nekdanjih internacijskih taboriščih.

Študijsko se pri nas resneje ni nihče ukvarjal z internacijami. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je leta 1946 izdala na osnovi precej bogatega italijanskega arhiva knjigo Internacije. Toda to je tudi edina študijska publikacija te vrste. Izšla je sicer dolga vrsta spominskih člankov, osebnih zapisov, kratkih reportaž in literarnih stvaritev iz internacijskih taborišč, toda to so le fragmenti, ki bodo vsem tistim, ki jih bo zanimala usoda desetisočev interniranih pristašev osvobodilnega gibanja ter njihovo delo in doprinos zanj v zaporih in taboriščih, bolj ali manj obrobnege pomena.

Zato začetek ni bil lahek. Pregledati je bilo treba obsežne arhive, ki hranijo — razen italijanskih — le redke in skromne podatke o interniranju naših ljudi; prebrati najvažnejša dela bogate inozemske literature o nemških taboriščih; zbrati čimveč spominov in podatkov nekdanjih internirancev o delu Slovencev in Jugoslovanov v taboriščih, posebno še za italijanska taborišča, ker o njih ni literature, in temeljito dopolniti muzejske zbirke z raznimi predmeti, fotografijami in izvirnimi likovnimi deli.

Kljub raznim težavam in razmeroma kratkem času je bilo zbranega precej gradiva: nekaj tisoč dokumentov, okrog 300 novih fotografij in ravno toliko predmetov ter preko 1500 novih izvornih likovnih del.



Pogled na del občasne razstave »Okupatorjevi zaporji in taborišča«, ki je bila odprta 26. novembra 1960 v Muzeju narodne osvoboditve IZDG v Ljubljani

Študij tega gradiva je dal poročstvo za postavitev razstave v danih prostornih možnostih. Ker pa bi bila avla muzeja, ki je namenjena za postavljanje občasnih razstav, premajhna, je bilo potrebno izprazniti še dva prostora stalne razstave — sobo herojev in dvorano, kjer so razstavljena likovna dela. Tako je bilo zagotovljeno, da so zaporji in internacije prikazani v širini osnovnega koncepta: njihov splošni prikaz, izbor likovnih del in literatura.

Marsikdo od bivših zapornikov in internirancev se je ob takem prikazu razstave morda vprašal, če ni razstava preveč vsesplošna in premalo slovenska ali jugoslovanska. Res je! Toda za zdaj je bilo mogoče iz gradiva, s katerim smo razpolagali, napraviti samo nekaj splošnega, z delnimi pogledi na delo jugoslovanskih komunistov in drugih antifašistov pri trdem delu za osvobodilno stvar za debelimi zidovi in za bodečimi naelektrenimi žicami. Če pa se bo kdo stalno in vztrajno ukvarjal s tem problemom, če bo sekcija za internirance pri Glavnem odboru Zveze borcev organizacijsko dobro delovala in če ji bodo njeni člani dajali pomoč s podatki in izročanjem gradiva, ki ga še imajo in včasih preveč ljubo-sumno hranijo, takrat bo to mogoče. Takrat bo mogoča ena sama obširna razstava samo o zaporih, samo o italijanskih in samo o nemških internacijah. Še več! Morda bo celo možna izčrpna razstava o enem samem taborišču.

Prvi so prikazani na razstavi zaporji. Na nekaj panojih so fotokopije dokumentov in fotografij, ki nam povedo, kako so Nemci začeli zapirati Slovence na Štajerskem in Gorenjskem. V Slovenijo so prišli Nemci z že izdelanimi seznammi, napravljenimi s pomočjo petokolonašev že pred začetkom aprilske vojne. Na osnovi teh seznamov so pozapri več tisoč Štajercev in Gorenjcev, ki so jih kmalu začeli seliti v Srbijo in na Hrvaško. Ko se je poleti 1941 razmahnilo narodno-

osvobodilno gibanje, so se zaporji ponovno napolnili ter so bili prenapolnjeni vse do osvoboditve. Dokumenti nam povedo, kakšna je bila zmogljivost zaporov in dejansko stanje v njih, zakaj zaporji so bili stalno prenapolnjeni, v njih pa je bila nečistoča in mrčes. Najhujše pa je bilo v zaporih mučenje. Poznali so dve vrsti mučenj: navadno in poostreno. Če pri »navadnem« zaslíšanju zapornik ni vsega priznal, je gestapovec, ki je vodil zaslišanje, predlagal »poostreno« zaslíševanje, ki ga je odobril neposredni starešina na osnovi posebnega obrazca. Fotokopija tega danes edinega dokumenta, ki ga pozna tudi tovrstna svetovna literatura, je razstavljena. Potem se je začelo mučenje, podobno srednjeveškemu. Tu gestapovci niso poznali meja in marsikdo je pri tem umrl ali pa so ga sami ustrelili.

Glavni nemški zaporji so bili v mariborski kaznilnici, mariborskih sodnih zaporih, v celjskih sodnih zaporih (tako imenovanem Starem piskru) in v Begunjah. Tu so tudi streljali talce: na dvorišču mariborskih zaporov 667, v Starem piskru 374, iz begunjskih zaporov pa 849. Iz teh zaporov so vodili zapornike v razna koncentracijska taborišča, kjer jih je velika večina tudi umrla, oslabljena od gladu in izčrpanosti.

Italijanski sistem je bil drugačen. Tu je aretiranim pristašem narodnoosvobodilnega gibanja sodilo posebno vojaško vojno sodišče II. armade v Ljubljani, ki je v času svojega obstoja od 7. novembra 1941 do kapitulacije Italije vodilo 8737 procesov proti 13.186 Slovence. Izreklo je 83 smrtnih obsodb, 412 dosmrtnih kazni, 3082 obsojenec pa je bilo obsojenih na do 30 let ječe. Obsojenci so prestajali kazni v zloglasnih italijanskih zaporih, kjer so morali prenašati šikane jetniških upravnikov, nadzornikov in paznikov, ki so jih ob najmanjšem prestopku pošiljali v »samice«, kjer so se ob kruhu, vodi in srednjeveškem mučenju določeno dobo »pokorili« za svoje »grehe«.

V vitrinah so razstavljeni zanimivi predmeti, izdelani v zaporih, zaporniške knjige iz Radovljice, Brežic, Ptuja in Ljubljane. V tem oddelku razstave sta lepi maketi Starega piskra in Begunj, obiskovalci pa imajo tudi vpogled v fotokopije zaporniških knjig iz ljubljanske prisilne delavnice.

Drugi del razstave prikazuje nemške internacije.

V začetku nĕmskih internacij je kratek prikaz njihove zgodovine. S' prihodom Hitlerja na oblast so začeli nacisti v Nemčiji z režimom koncentracijskih taborišč, kamor so spravljali tako imenovane »Schutzhäftlinge«, to je ljudi, ki so bili rajhu nevarni ter jih je bilo treba izolirati. Prvo taborišče je bilo Dachau, ustanovljeno že spomladi 1933. leta. Temu so sledila še druga, ki so jih napolnili z nemškimi komunisti, antifašisti in Židi. Po priključku Avstrije Nemčiji so ustanovili taborišče Mauthausen, največ pa med drugo svetovno vojno 1939—1945, ko so nastala največja in najhujša taborišča. Tako je bilo ob koncu vojne v Nemčiji 15 velikih matičnih taborišč, od katerih je imelo vsako na desetine svojih podružnic. Velik zemljevid nam to nazorno pokaže: vsa Nemčija je bila posejana s koncentracijskimi taborišči, ki je šlo skozi trnovo pot okoli 7,300.000 ljudi, od katerih so jih nacisti sami izpustili le okoli 200.000, osvoboditev pa jih je dočakalo le okoli 500.000.

Temu sledi zanimiv in dokumentarno dovolj utemeljen del razstave, ki nam pokaže kriterij za interniranje Slovencev iz Štajerske in Gorenjske. V letu 1941 so internirali najprej komuniste, nato pa aktiviste osvobodilnega gibanja in ujetе partizane, kolikor niso bili obsojeni na smrt. V letu 1942 so se ujetim borcem narodnoosvobodilne vojne, aktivistom in podpornikom narodnoosvobodilnega gibanja pridružili še sorodniki ustreljenih talcev, padlih partizanov in na begu ustreljenih zapornikov. Zbirališča za te so bila v celjski okoliški šoli, v Šentvidu nad Ljubljano in v Goričanah pri Medvodah. Starše so ločili od otrok. Ženske so pošiljali v taborišča, otroke pa v zbirna taborišča Frohnleiten na Štajerskem in Windsheim pri Nürnbergu na Bavarskem. Tu so jih rasno pregledali ter one z oceno I. in II. poslali v domove posebne organizacije »Lebensborn«, kjer so

esesovski oficirji brez otrok (ti so morali imeti po posebnem zakonu vsaj štiri otroke — lastne ali posvojene) posvajali otroke do treh let starosti. Od tod izvirajo primeri posvojitve, Pirečnika, Zagožna, Acmana in drugih, ki so našli svoje starše šele dolgo po osvoboditvi.

Ti podatki doslej niso bili poznani širšemu krogu ljudi, zato so na razstavi širše prikazani in tudi z dokumenti bolj utemeljeni.

Od tod naprej se začne prikaz najbolj znanih uničevalnih taborišč, v katerih so trpeli tudi Slovenci. Kot prvo je prikazan Auschwitz (Oswiecim) z 39 podružnicami, od katerih je dobro poznana Brzezinka-Birkenau, kjer je bilo v letu 1942 osrednje žensko taborišče. Tu je bilo v transportnih knjigah taborišča v letih 1941—1943 vpisanih 932 Jugoslovanek. Nato sledijo taborišča Flossenbürg, Bergen-Belsen, Dora, Neuengamme, Sachsenhausen in Natzweiler-Struthof, znana po sadištnem mučenju internirancev in internirank s strani komandantov, paznikov in paznic ter gestapovskih zdravnikov, ki so na cenemem materialu — internirancih preizkušali svoja megalomanska zdravila in preparate, kar se je v največ primerih končalo s smrtjo prekušanecv.

Največ prostora je odmerjenega taboriščem Buchenwald, Ravensbrück, Dachau, Mauthausen in taborišču Podljubelj. V teh taboriščih je bilo mnogo Slovencev in Jugoslovanov, tu jih je največ za vedno ostalo, tu so bili interniranci tudi najbolj organizirani. Taborišče Buchenwald ni prikazano samo po sadizmu komandanta Kocha in njegove žene, ki sta internirance, ki so imeli na telesu vtetovirane risbe, zapisala smrti samo zato, da so njihove kože strojili v galanterijsko usnje, ali pa skupno z gestapovci konservirala človeške glave, ki so si jih esesovci nato med seboj poklanjali, temveč tudi po tem, da je imelo dobro organiziran Mednarodni komite; ta ima zaslugo, da so interniranci 11. aprila 1945 taborišče sami osvobodili ter izročili naslednjega dne zavezniški vojski okoli 250 nemških zločincev. Pri osvoboditvi je sodelovalo tudi 16 jugoslovanskih vojaških skupin. Enako skrbno so gledali na razpoložljivo gradivo prikazana taborišča Ravensbrück ter Dachau in Mauthausen, kamor je šlo največ Slovencev. K Mauthausnu je spadala tudi ena njegovih podružnic, taborišče Podljubelj, edino nemško taborišče na slovenskih tleh, kjer je bilo poleg 64 Slovencev največ Francozov ter nekaj Poljakov in Rusov. Tržičani so posebno lepo sprejeli Francoze ter ilegalno vzdrževali zvezo med njimi in njihovimi svojci iz Francije. Pano, ki nam prikazuje taborišče Podljubelj, to zvezo dobro pokaže in prav tako zahvalo Francozov; ki so jo izkazali takoj po končani vojni s skromnim, toda prisrčnim letakom, nekaj let nato pa nekdanji interniranec Gastone G. Charles s svojo knjigo »Karawanken«, ki nosi podnaslov *Le bain dans neige*.

Tudi predmeti iz nemških taborišč nam mnogo povedo. Nekateri od njih (lično izdelan šah iz Ravensbrücka in drugo) so bili izdelani iz materiala, odnesenega iz tovarne Siemens, kjer so interniranke delale. Če bi bilo oko gestapovske paznice bolj budno in bi opazilo to neznačno organizirano sabotažo, bi se stvar končala s smrtjo. Tudi čudovite risbe Jožeta Polanjka in Vlasta Kopača so bile izdelane kljub grožnji s smrtjo. So pa prav te po obliki skromne risbice edini »predmeti« na razstavi, iz katerih veje tisti grozni Mauthausen in Dachau, ki ju poznamo iz pripovedovanja preživelih. Vsi ti predmeti nam pokažejo tudi veliko voljo naših ljudi, saj so jih delali po končanem delu, kjer so jih gestapovci nečloveško priganjali, ob pičli hrani, v nemogočih higienskih razmerah ter v večnem strahu pred strelom, vislicami ali plinsko pečjo.

V eni od dvoran stalne razstave so prikazane italijanske internacije.

Mnenje, da je gradiva za dokumentacijo italijanskih taborišč dovolj, je le delno resnično. Res je, da je mnogo arhivskega gradiva iz priprav za interniranje naših ljudi in racij v Ljubljani ter v ostalih krajih, zasedenih od italijanskih oblasti. Zelo malo pa je arhivskega gradiva o samih internacijskih taboriščih. Ker pa je bil režim v teh taboriščih, kljub vsemu lažji kot v nemških, se je iz

njih ohranilo mnogo več osebnih predmetov internirancev, od raznih »spominkov« preko taboriščnih »časnikov« do izredno velikega števila risb naših znanih umetnikov in samoukov, ki dajejo temu delu razstave poseben ton.

Zato se prikaz italijanskih internacij bistveno razlikuje od prikaza nemških. Če je mogoče dandanes vsaj v grobem prikazati na razstavi vsa najbolj strahotna nemška taborišča na osnovi literature, napisane po osvoboditvi, tega ne moremo reči za italijanska taborišča. O njih ni literature. Nemška taborišča so opisali nemški antifašisti, Poljaki, Čehi in drugi, ki so jih preživeli. Italijanska taborišča pa bi morali opisati Slovenci, Hrvatje in Črnogorci, ki so tam trpeli. Toda doslej ni razen »Internacij« in »Rabskega zbornika« izšlo še nobeno dokumentarno delo, ki bi resneje opisalo razmere italijanskih taborišč. Je pa zato mnogo več ostalega dokumentarnega gradiva iz taborišč Rab, Gonars, Visco, Monigo, Padova, Renicci, torej iz taborišč, kjer so bili v večini Slovenci. Zato je ta del razstave za razliko od nemških internacij povsem »slovenski«, to je, da z dokumenti, fotografijami, risbami in raznimi predmeti pokaže pot slovenskih internirancev od začetka, ko je v glavah italijanskih generalov zrasla ideja za interniranje slovenskih ljudi, pa do konca, ko so se ti interniranci, na primer na Rabu po zaslugi močne partijske in frontne organizacije povezali v vojaško enoto — rabsko brigado — ki se je kmalu po zlomu Italije vključila v vrste narodnoosvobodilne vojske.

Zadnji del razstave prikazuje dela slikarjev — umetnikov in samoukov, ki so jih ustvarili v zaporih ter v italijanskih in nemških taboriščih. Zaradi pomanjkanja prostorov je prikazano le 116 del. Vendar je to samo majhen del tega, kar je muzeju uspelo v tem času zbrati, in če smo pravični, tudi rešiti pred propadom. Pri zbiranju gradiva za razstavo je bilo zbranih namreč 1500 del, ustvarjenih v glavnem neposredno v zaporih in internacijskih taboriščih. To so dela naših znanih slikarjev (Ivan Čargo, Boris Kobe, Stane Kumar, France Kunaver, Vlado Lamut, Mirko Lebez, Zoran Mušič, Nikolaj Omerza, Božo Pengov, Nikolaj Pirnat, Jože Polanjko, Cita Potokar, Ljubo Ravnikar, Rajko Šubic, Ante Trstenjak, France Uršič, Bruno Vavpotič, Drago in Nande Vidmar, Milan Batista, Bogdan Borčič, Marjan de Reggi, Vito Globočnik, Marjan Keršič, Saša Kump, Vladimir Lakovič, Jakob Savinšek, Marjan Tršar in Janez Vidic), ki so v najbolj različnih tehnikah in na materialu, ki so ga imeli na razpolago, risali najrazličnejše prizore iz taboriščnega življenja. V glavnem so to dokumentarna dela, ki so nastala v naglici, ker je hotel avtor ta ali oni motiv ohraniti v spominu ter ga kasneje verjetno v podrobnosti izdelati.

Poleg znanih in priznanih umetnikov imamo vrsto del samoukov (Jože Arhar, Slavko Balentin, Marjan Bohinc, Franc Boštjančič, Slavko Dular, Otmar Drelese, Leon Furlan, Janez Garbajs, Tine Horvat, Miran Istenič, Maks Jeza, Svatopluk Kasal, Miro Hehler, Vlasto Kopač, Jože Kranjc, Janez Lajevec, Milan Lorbek, Marjan Pengov, Marjan Potnik, Dušan Povh, Franc Scagnetti, Bojan Stupica, Herman Vrečko, Boris Wester, Milan Zajc, Črt Zorc, Miro Zor, Franjo Zorko in Joakim Župančič), ki sicer nimajo del posebne umetniške vrednosti, vendar pa so dokumentarno izredno pomembna in prepričljiva ter sodijo v muzejske zbirke.

Del prostora na razstavi zavzema literatura o zaporih in taboriščih. Razdeljena je na tri dele. Prvi del prikazuje dela, nastala v zaporih in taboriščih, ki so jih pisali z roko sami zaporniki. Razumljivo je, da je teh del zelo malo (Kapu-cinski toti, Arestant, Kronika, Prava uš, Kibla, Naša borba, Novice izza žive, Višek — Visco, Rdeči cvet, Jutro, Zwickavska bisaga, Razcvit in Jež za žico), zato so pa tembolj dragocena in zanimiva. V drugem delu je partizanska literatura o taboriščih, ki je nastala v letih 1943—1945. Največji del pa zavzema povojna literatura. Tu prevladuje v glavnem inozemska, ker Slovenci in sploh Jugoslovani obširnejših in tehtnejših dokumentarnih knjig iz taborišč še nimamo.

Ob otvoritvi razstave je izšla drobna knjižica »Okupatorjevi zaporji in taborišča«. V njej je podan kratek pregled nasilja, ki so ga uporabljali okupatorji pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Knjižica je dobro dopolnilo k sami razstavi, ker dobi tu obiskovalec sicer kratko, toda precej izčrpno sliko zaporov in internacij, torej tudi to, česar na razstavi včasih zaradi pomanjkanja gradiva, včasih pa zaradi pomanjkanja prostora ni bilo mogoče pokazati. Je pa knjižica tudi naše prvo delo, kjer so na kratko obdelani zaporji in nemške internacije. Zato je solidna osnova za širšo študijsko obdelavo tega posebnega področja našega narodnoosvobodilnega boja.

Miroslav Luštek

XI. mednarodni kongres za zgodovinske vede v Stockholmu

V drugi polovici avgusta 1960 je prišlo nad dva tisoč zgodovinarjev iz 51 držav v Stockholm na XI. mednarodni kongres za zgodovinske vede. V prvem tednu je potekalo delo v petnajstih mednarodnih komisijah in delavnih skupnostih, kjer so obravnavali specialna zgodovinska vprašanja ali tudi posamezne veje zgodovinske znanosti. Tako n. pr. zgodovino slovanskih narodov, zgodovino tiska, gospodarsko zgodovino itd. Naslednji teden pa se je pravzaprav začel šele pravi kongres, ki je potekal istočasno v petih sekcijah, in to v sekciji za metodologijo, antično, srednjeveško, novejšo in najnovejšo zgodovino. Skupaj je bilo podanih 35 referatov in 125 komunikacij iz zelo pomembnih teoretično-metodoloških in iz konkretnih zgodovinskih vprašanj.

Čeprav so bili udeleženci iz 51 držav in je to doslej ugotovljena največja mednarodna udeležba na mednarodnih zgodovinskih kongresih, tudi pričujoči kongres še ni imel vsesvetovnega značaja. Najštevilneje so bile zastopane ZDA in zahodnoevropske države, Skandinavija, Sovjetska zveza in ljudsko demokratične republike. Iz Jugoslavije je bilo 25 udeležencev. Prvič so bili zastopani zgodovinarji Indije in LR Mongolije. Ni pa bilo zastopnikov 10 južnoameriških držav in 20 azijskih držav. Od afriških držav so bili zastopniki samo iz Združene arabske republike in Maroka. Medtem ko je bilo iz Evrope, ZDA, Kanade, Avstralije, Japonske in Izraela nad 1.300 zgodovinarjev, je prišlo iz Afrike, Latinske Amerike in 7 azijskih držav vsega le 40. To nesorazmerje govori, da tako imenovana področja nerazvitih dežel odražajo svojo nerazvitost, sicer ne po svoji lastni krivdi, tudi na področju zgodovinskih ved.

Medtem ko so na prejšnjih mednarodnih kongresih meščanski zgodovinarji popolnoma prevladovali in je bil nastop marksističnih zgodovinarjev osamljen pojav, lahko rečemo, da na stockholmskem kongresu ni bilo sekcije ali komisije in to ne samo v sekciji za novejšo in najnovejšo zgodovino, ali za metodološka vprašanja, kjer ne bi bili skoraj v vsaki diskusiji izgovorjeni besedi Marx ali marksizem.

Ena bistvenih značilnosti stockholmskega kongresa je bil ravno številni nastop marksističnih zgodovinarjev. Tudi za prispevki nekaterih izrazitih ali manj izrazitih nemarksističnih zgodovinarjev je stala izgovorjena ali neizgovorjena velika osebnost Karla Marxa, čigar misli so bile predmet njihovih prispevkov v pozitivnem ali v negativnem smislu.

Razveseljiva je tudi ugotovitev, da so sovjetski in tudi drugi marksistični zgodovinarji, zlasti Vzhodni Nemci, Poljaki, Čehi in drugi, delno že popravili svoja do nedavna kruta in šablonska stališča v svojem zgodovinopisju. Nastop marksističnih zgodovinarjev iz Sovjetske zveze in ljudskih demokratičnih republik, zlasti iz Nemške demokratične republike, je bil sicer prepričevalen, a bi bil lahko še v večji meri, če bi se docela otresli okostenelih shem, nastalih in podedovanih iz stalinske dobe. Diskusija se je tudi preveč monotono ponavljala, skoro bi rekel, da so bile podrobnosti preveč vsklajene.

Jugoslovanski zgodovinarji sicer niso bili tako enotni, bili pa so bolj sproščeni in smeli v svojih nastopih. Nekateri referati in poročila jugoslovanskih zgo-

dovinarjev so vzbudili veliko zanimanje in pozornost, na pr. referat prof. Franca Zwittera (ki ga je pripravil skupaj z zagrebškima profesorjema V. Bogdanovom in J. Šidakom) o temi »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«, ob katerem se je oglasilo 23 diskutantov in je zmanjkalo časa za diskusijo.

Pozornost je vzbudil tudi prispevek prof. Branka Djurdjeva iz Sarajeva, ki je v svojem koreferatu o spornih vprašanjih iz periodizacije obče zgodovine uspešno polemiziral s tendencami shematičnega poenostavljenja periodizacije zgodovine z glavnim referentom sovjetskim profesorjem E. M. Žukovič. Dober je bil tudi prispevek »Usodni zgodovinski dogodki in njihov vpliv na razvoj zgodovinarstva« Viktorja Novaka iz Beograda. V antični sekciji je D. Stojčević iz Beograda diskutiral o temi »Od rimskega sužnja do kolona«, v sekciji za srednji vek Bogo Grafenauer »O družbeni strukturi Jugoslovancev v zgodnjem srednjem veku«, B. Ostrogorski iz Beograda o bizantinskem mestu in J. Tadić iz Beograda »O pomenu dubrovnškega arhiva za splošno zgodovino cen«.

Čeprav je bil delež jugoslovanskih zgodovinarjev na kongresu pomemben in so bile kritične misli, ki so bile v prispevkih jugoslovanskih delegatov izrečene na račun najreakcionarnejših zahodnih zgodovinarjev in na še vedno obstoječe stalinske sheme v sovjetskem zgodovinarstvu upravičene, vendarle kažejo prispevki jugoslovanskih zgodovinarjev, da prevladuje v jugoslovanskem zgodovinarstvu še smer sicer pozitivne meščanske zgodovinske šole, a vendar meščanske zgodovinske šole. In treba je žal podčrtati, da kljub upravičeni kritiki stalinskih shem in dogem n. pr. v sovjetskem zgodovinarstvu, kaj rado pri nas istočasno podcenjujejo zgodovinski materializem v celoti.

Velika večina delegatov, marksistični zgodovinarji v celoti ter zelo veliko zahodnoevropskih zgodovinarjev, zgodovinarjev iz Skandinavije kot tudi iz azijskih in afriških držav, je prišlo na kongres s čistim delovnim namenom, s ciljem: v konstruktivnih, kritičnih in polemičnih prispevkih priti zgodovinski objektivni resnici čim bliže. Našla pa se je peščica najreakcionarnejših meščanskih zgodovinarjev iz ZDA, Anglije, Vatikana in zlasti iz Zahodne Nemčije, ki so vnašali v konstruktivno delovno vzdušje dub neizprosne in napadalne blokovske antagonizma. Na čelu teh reakcionarnih političnih provokatorskih posegov so stali vsekakor zahodnonemški zgodovinarji s kompromitiranimi osebnostmi iz žalostne zločinske hitlerjevske dobe, kot so na pr. E. Rothacker ali W. Rothfels in drugi. Ti kronični militantni antikomunisti in antimarksisti so zlasti pri metodoloških vprašanjih kot tudi pri temah iz novejšje zgodovine, zlasti pri vprašanju iz zgodovine delavskega gibanja, nastopali kot očitni ponarejevalci zgodovine. Z marksizmom so hoteli opraviti kot z umetno zgradbo ali kot z ne več aktualno in preživelo versko sektom. Znanemu zgodovinskemu pojmu nemškega imperializma, ki ga poznamo kot »Drang nach Osten«, so hoteli dati značaj kulturnega poslanstva civiliziranega zahoda proti barbarskemu vzhodu. V razpravi o avstroogrski monarhiji in njeni narodnostni politiki so prikazovali naravni razvoj in nastanek narodov v tej državi kot umetno tvorbo ter usmerjali vodo na mlin današnje zahodnonemške koncepcije integrirane Evrope, seveda s starimi nemškimi koncerni in preizkušeni nacističnimi generali na čelu, odetimi danes s plaščem meščanske demokracije »zahodnega svobodnega sveta«. V razpravah niso skrivali, da bi bila taka integrirana Evropa seveda povezana s predhodnim rušenjem sedanjega »statusa quo«, zlasti v vzhodni in jugovzhodni Evropi, pri čemer so zastopali dokaj neprikrito revanšistične in militaristične ideje. V svojem zaostrejevanju odnosov do socialističnih držav so v svoji antisovjetski in istočasno tudi antisocialistični gonji in gonji proti vsemu, kar je naprednega, večje izkoriščali usodne napake in slabosti v socialističnem taboru. Eden glavnih revanšističnih in militarističnih zgodovinarskih ideologov prof. H. Rothfels je na pr. v svoji diskusiji izjavil, da bi Marx, če bi živel leta 1941, proglasil vojno proti Sovjetski zvezi kot napredno.

Teh vitezov žalostne postave s slabim orožjem pa vendar ne smemo podcenjevati, kajti za njimi stoje močne materialne in idejne sile, ki lahko pahnejo svet v novo vojno katastrofo. Oni natančno vedo za Ahilovo peto tabora socialističnih držav s SZ na čelu in seveda tudi za šibko točko vzhodnih zgodovinarjev. In ta je — dediščina shematskih dogem in zgodovinopisje same Stalinove dobe, to je zgodovina zadnjih 30, 40 let, ki je žal še vedno bolj ali manj »tabu« za smelo kritično obravnavanje s strani sovjetske historiografije. Stalno pošiljanje puščic v Ahilovo peto sovjetskega zgodovinopisja je ustvarjalo vsaj pred delom delegatov in javnosti videz moči in prepričevalnosti meščanskega in antimarksističnega zgodovinopisja. V resnici pa je bil nastop meščanskih zgodovinarjev beden, če ga ocenjujemo z znanstvene plati in razodeva očitno krizo v meščanskem zgodovinopisju.

Kot so marksistični zgodovinarji uspešno in popolnoma prevladujoče obračunali z reakcionarnim meščanskim zgodovinopisjem, zlasti na področju novejše in najnovejše zgodovine, vključno dobo prve svetovne vojne, tako so vidno slabeli njihovi udarci in je kopnela udarnost marksistične misli, čim so jih idejni nosilci zahodnoimperialistične politike dregnili v že omenjeno Ahilovo peto.

Kako bi lahko marksistični zgodovinarji šele pomedli sodobno reakcionarno meščansko zgodovinopisje, ko bi se dokončno in dosledno otrsli ozkosrčnih stalinističnih shem v svojem zgodovinopisju in ko bi se z dosledno marksističnoleninistično zgodovinsko metodo kritično lotevali tudi svojih objektivnih težav, na katere so naleteli pri prehodu od kapitalizma k socializmu v svoji praksi. Tako pa je morala marksistična kritika meščanske zgodovinske metode ostati le na pol poti.

Kljub vsem omenjenim slabostim marksističnih zgodovinarjev zahodnonemškimi militarističnimi »Sturmbockom« ni uspelo diferencirati kongresa na ostro ločeni blokovski koncepciji in ga izkoristiti kot orodje hladne vojne. Zastonj se je na primer trudil predsednik metodološke sekcije, ameriški zgodovinar, naj bi se oglašali tudi kolegi iz nemarksističnega tabora. Reakcionarni izpadi zahodnonemških zgodovinarjev, na katere se bomo še povrnili, so ostali osamljeni celo s strani drugih meščanskih zgodovinarjev in sprejeti z negotovanjem ali pa hladno prezrti.

V enem izmed svojih glasil »Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte«,¹ ki ga izdaja že večkrat omenjeni H. Rothfels, so zahodnonemški zgodovinarji v izredno kratki notici o stockholmskem kongresu priznali, da jim ni uspelo organizirati vidne fronte nemarksističnih proti marksističnim zgodovinarjem, in priznali, da se diskusija zgodovinarjev »svobodnega sveta« ni mogla prav razviti. V isti notici zamerjajo zahodnonemški zgodovinarji ostalim zgodovinarjem, ker jih niso hoteli podpreti.

Ker je nanoslo, da so s profašističnim in provokatorskim izpadom zahodnonemških zgodovinarjev množično in še dokaj dobro obračunali predvsem vzhodnonemški marksistični zgodovinarji, so se mnogi zahodni meščanski zgodovinarji, ki jih nikakor ne moremo šteti k marksističnim zgodovinarjem, odmaknili od izpadov zahodnonemških zgodovinarjev, proglašajoč to diskusijo za »querelles allemandes«, kar ugotavlja tudi notica v omenjeni zahodnonemški reviji.

*

Vsega obsojanja vreden je primer (lahko bi rekli, da je bila to sramota kongresa), da je bil kot glavni referent v prvi sekciji (metodologija), za katero je vladalo največje zanimanje, kar sta pokazala tudi najštevilnejši obisk in razprava, določen bonnski profesor Erich Rothacker, kompromitirani ideolog nemškega fašizma in že desetletja znan kot vodilni zastopnik najreakcionarnejše

¹ »Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte«, 8. Jahrgang 1960, Stuttgart, 4. Helt/Oktober.

nemške neoidealistične filozofije. Kdo je ta Erich Rothacker? Njegove nazore najlepše vidimo v njegovi knjigi »Zgodovinska filozofija«,² ki je prvič izšla 1954. leta in ki je slavospev nemškemu fašizmu ter temeljni prispevek k hitlerjevski ideologiji. V tem svojem delu se je Rothacker odkrito in navdušeno postavil na pozicije fašizma. Prihod Hitlerja je na primer primerjal z zvezdo, ki se je rodila iz kaosa.³ V knjigi brani in bodri hitlerjevsko geopolitiko in rasizem. Za ilustracijo naj omenim, da v svojem delu povečuje Hitlerjevo ceneno kolportajžno knjigo »Mein Kampf«, ki je bila v preteklih desetletjih hitlerjevske vladavine tako usodna za množične zločine. To zločinsko literaturo proglašja kot-življenjsko delo in ji daje prvo mesto v vrstnem redu političnih vrednot.⁴ Njegove filozofske in zgodovinske ideje ne odstopajo od idej vojnih zločincev Alfreda Rosenberga, Streicherja in drugih, ki so bili obsojeni pred nürnberškim vojaškim sodiščem. Njegova knjiga ima posebno zaključno poglavje, ki je posvečeno samo Hitlerjevemu III. carstvu in je ena sama hvalnica hitlerjevski zločinski ideologiji. Da ne bi kdo mislil, da je bil Rothacker samo nekaj zamegljen »idejni«⁵ nacist. On je bil nacist z dušo in telesom! Kasneje bomo dokazali, da je tudi danes še nacist in da ni odstopil od svojih nekdanih zmot kot nekaj zapeljan in zamegljen zgodovinar in filozof. Leta 1944, ko je bila vojna za Nemčijo že dokončno izgubljena in ko so bili dnevi Hitlerjevega režima šteti, je Rothacker v ciklusu vojnih predavanj, ki jih je imel kot član nacistične zveze docentov na univerzi, končal na pr. svoje predavanje z naslovom »Vojna pomembnost filozofije«⁶ z besedami: »Če je znanost pomembna za vojno, potem mora biti to tudi filozofija.«⁷ Tudi žalostni konec hitlerjevskega carstva ni vplival in izpremenil tega zagrizenega fašista in njegovo »Zgodovinsko filozofijo«⁸ nespremenjeno ponatiskuje in jo prodajajo v Zahodni Nemčiji⁹ in njen prevod je izšel leta 1951 v fašistični Španiji. Dodatni dokaz, da Rothacker ni odstopil od svojega razvpitega dela je ta, da se je v svojem referatu v Stockholmu upal celo večkrat sklicevati na to svoje pro-fašistično zgodovinsko-filozofsko delo.

V svojem kongresnem referatu, ki ima naslov »Vpliv zgodovinske filozofije na novejšje zgodovinske vede«, sicer ne omenja zvezde »Hitlerja«, antisemitizma, imperialističnega načrta hitlerizma, ki je razviden v življenjskem delu Hitlerja »Mein Kampf« in dr. Toliko si vendarle ni upal. Vsa njegova izvajanja so oblečena bolj v filozofsko-mistična oblačila neoidealizma in iracionalizma. Njegov referat je v bistvu napad na objektivno zgodovinsko resnico. Na kratko bi lahko njegovo zgodovinsko filozofijo označili kot subjektivistično pobarvan agnosticizem, kjer zanika vsakršno zakonitost v zgodovini in možnost objektivnega spoznanja zgodovine. Taka zgodovinska filozofija je kaj primerna za prikrivanje vojnih zločincev, »saj jih enostavno ni bilo«. Zato je kaj lahko proglasil zgodovinski materializem kot zgodovinsko konstrukcijo⁷ in Karla Marxa za »mesijanista«. V svojem referatu trdi, da je zgodovinsko filozofsko postavljanje problemov brez svetega pisma nemogoče. Vsaka zgodovinska filozofija, je izjavil dobesedno v svojem referatu, je »zadeva biblije«.⁹

Ta iracionalistična zgodovinska filozofija ni bila napad samo na marksizem, temveč istočasno tudi napad na vse pozitivne tradicije zahodnega zgodovinopisja.

Številni diskutanti so še posebej opozarjali na nevarne politične tendence takšnega iracionalizma, ki je v preteklosti vedno utiral pot najreakcionarnejšim ideologijam, na pr. fašizmu, in ki ima danes spet isto funkcijo.

² E. Rothacker, *Geschichtsphilosophie*, München u. Berlin 1954.

³ Prav tam, str. 5.

⁴ Prav tam, str. 145.

⁵ Rothacker, *Die Kriegswichtigkeit der Philosophie*, Bonn 1944. Vortragsreihe: Wissenschaft im Kampfe für Deutschland.

⁶ München, Verlag Oldenburg.

⁷ E. Rothacker, *Die Wirkung der Geschichtsphilosophie auf die neueren Geschichtswissenschaften*, Stockholm 1960.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

Izraelski zgodovinar, prof. dr. J. Talmon, ki nikakor ni pristaš zgodovinskega materializma, je ob koncu diskusije vprašal, kako da je Rothacker mogel v referatu prezreti 30 let zgodovinskih katastrof in pri tem pridobljenih izkušnj.

Seveda Rothacker ni mogel in niti ni smel na vse to odgovoriti. Vsa njegova zgodovinska filozofija, na videz mistično odmaknjena od realnega sveta, vse to neoidealistično pojmovanje zgodovine najreakcionarnjših meščanskih zgodovinarjev z zahodnonemškimi zgodovinarji na čelu, je bilo pravzaprav slabo prikrivanje starih in zelo kompromitiranih idej, ki imajo žal danes zlasti v Zahodni Nemčiji zelo visoko ceno. Kljub biblijski obleki se v vsej tej zgodovinski filozofiji ni dalo skriti hitlerjevskega kopita.

H. Rothfels, ki je bil tudi glavni advokat Rothackerjevih idej, je v zaključku k diskusiji o referatu »Narodnost in meja v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju« priznal, »da nobena znanstvena teza ni vredna počenega groša, če ne služi praksi«. ¹⁰ Kakšni praksi pa so služile teze vodilnih zahodnonemških zgodovinarjev in tistih, ki so jih podpirali, je dovolj jasno.

Kritika Rothackerjeve zgodovinske filozofije je bila silovita. Niti njegovi zahodnonemški kolegi, ki so ga načrtno poslali v napad, ga niso mogli uspešno braniti. Naj omenim ilustrativno anekdoto: ko so se marksistični kot tudi nemarksistični zgodovinarji v svoji uničujoči kritiki v diskusiji sklicevali na misli iz Rothackerjevega referata in izgovarjali njegovo ime nenamena kot Rothacker, je Rothacker izgubil živce, nenadoma vzrojil in rekel: »Prosim, nisem noben Rot-hacker, temveč Roth-acker in dovolj je tega sekanja (hacken) po meni.«

*

Na stockholmskem kongresu so bile zastopane tudi teme iz konkretne zgodovine delavskega gibanja in teme, ki so neposredno povezane z njim ali pa zanimive za zgodovinarje, ki se ukvarjajo z zgodovino delavskega gibanja. Tako je na primer vprašanje delavskega razreda in njegovega odnosa do imperialistične vojne zlasti ob referatu belgijskega meščanskega zgodovinarja H. Haaga: »Nemška socialna demokracija in prva svetovna vojna« postalo eno od najbolj aktualnih tem, rodilo razgibano diskusijo in velik obisk. Zlasti v tednu pred začetkom pravega kongresa je bilo na komisijah obravnavanih nekaj zelo zanimivih tem, na primer kolokvij o velikem francoskem utopistu Babeufu, o zgodovini socialnih struktur in gibanj, o zgodovini delavskih gibanj v času velike gospodarske krize, o prehodu iz fevdalizma v kapitalizem, o vprašanju emigracije in gospodarskih vzrokih različnih migracijskih gibanj prebivalstva, o gospodarski zgodovini najnovejše dobe itd. Žal večina teh prispevkov ni bila obravnavana na samem kongresu. Želeti pa je, da bi na prihodnjem XII. kongresu za zgodovinske vede na Dunaju bile teme iz delavskega gibanja še bolje zastopane.

Tudi o teh temah je bilo izgovorjeno marsikaj zanimivega, pa tudi nevzdržnega. Ker je bila glavna tema iz tega področja ravno referat o nemški socialni demokraciji, so diskusijo v glavnem vodili zahodno- in vzhodnonemški zgodovinarji.

*

Treba je še omeniti, da je bila v času kongresa v Stockholmu v »Ostermans marmorhallar« razstava najnovejše zgodovinske literature skoraj iz vsega sveta. Večina držav, zlasti nekatere znane velike založbe, so imele lepe, zanimive in bogate razstave, tudi z zadostnim poudarkom na propagandi in reklamami; dobili ste lahko na kilograme prospektov, brošur in knjig. A nič kaj s ponosom moram ugotoviti, da je bila ena najslabših razstav prav jugoslovanska. Ne samo, da se ni dala primerjati z lepimi, bogatimi razstavami ostalih držav in založb, ampak

¹⁰ H. Rothfels, Nationalität und Grenze im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert, Stockholm 1960.

je imela n. pr. take pomanjkljivosti, da na njej ni bilo zgodovinske literature o jugoslovanskem delavskem gibanju, o narodnoosvobodilni vojni in revoluciji, o kateri ima Jugoslavija dovolj in tudi lepih publikacij. Opaziti je bilo, da je kljub naši visoki grafični kulturi, skoraj vsa naša zgodovinska literatura, prvič, po zunanji opremi monotona in, drugič, najprimitivneje grafično obdelana. V jugoslovanskem paviljonu tudi ni bilo nobenih katalogov, prospektov ali reklamnih publikacij in smo zaradi tega zelo malo napravili za informacijo o naši zgodovinski literaturi, še manj pa za njeno afirmacijo.

*

Taki kongresi, kot je bil stockholmski mednarodni kongres za zgodovinske vede, so zelo koristni, če ostanejo na dostojni znanstveni ravni, kljub najbojevitšim polemikam iz nasprotujočih si stališč, kar daje pravzaprav šele ceno kongresu, če služi znanstvena misel napredni stvari. Delegati iz večine držav so se zavedali svoje velike dolžnosti, ugotoviti objektivno resnična zgodovinska dejstva in s temi izsledki prispevati k nadaljnjemu napredku človeštva in pozitivnem razvoju. Da so bili reakcionarni meščanski zgodovinarji, ki so hoteli zgodovinsko znanost vpreči v bojni voz hladne vojne, obsojeni in izolirani, je eden največjih uspehov kongresa. S tem so delegati manifestirali tudi za mir in aktivno koekzistenco.

Številnih stikov in poznanstev (zamenjavo literature, naslovov in vizitk) ob robu kongresa tudi ni podcenjevati, saj so zelo pomembni za krepitev mednarodnih vezi in za še bolj organizirano in tesnejše mednarodno znanstveno sodelovanje. Poleg tega pa je XI. mednarodni kongres za zgodovinske vede izpričal še nekaj — delavski razred in njegova idejna in politična moč je postala faktor. V zgodovino je delavski razred stopil že zdavnaj. Za svoje mesto v zgodovinopisju pa se mora marsikje še boriti. In še nekaj. Velika osebnost Karla Marxa — enega glavnih tvorcev dialektičnega in zgodovinskega materializma — še nikoli ni bila na mednarodnem kongresu zgodovinskih ved tako prisotna kot tokrat.

D. B.

Kongres vojnogodovinskih in orožarskih muzejev na Dunaju

V dneh od 16. do 20. maja 1960 je bil na Dunaju II. kongres vojnogodovinskih in orožarskih muzejev. Prvi kongres je bil pred tremi leti v Köbenhavnu. Namen kongresov teh muzejev je, da bi imeli med seboj pogoste in tesnejše stike in da bi na njih razpravljali o problemih, predvsem o strokovnih, ki zadevajo le njih.

Na dunajskem kongresu je sodelovalo 25 držav (Anglija, Avstralija, Češko-slovaška, Belgija, Danska, Finska, Francija, Italija, Jugoslavija, Vzhodna in Zahodna Nemčija, Nizozemska, Norveška, Paragvaj, Poljska, Portugalska, Romunija, Sovjetska zveza, Španija, Švedska, Švica, Tajska, Turčija, Združena arabska republika in ZDA) z več kot 120 udeleženci. Iz Jugoslavije so prisostvovali kongresu trije predstavniki Vojnega muzeja JLA iz Beograda in po en predstavnik muzejev ljudskih republik iz Zagreba, Sarajeva, Novega Sada in Ljubljane.

Delo kongresa je potekalo tako; da smo si dopoldne ogledovali muzeje (Vojnogodovinski muzej v celoti, v Kulturno zgodovinskem muzeju orožarsko zbirko in v Zgodovinskem muzeju mesta Dunaja občasno razstavo »Orožje gotike in renesanse iz dunajske meščanske orožarne«, na potovanju po Avstriji pa še orožarsko zbirko Deželnega muzeja v Grazu), popoldne pa imeli strokovna predavanja. Ravnatelj Orožarskega muzeja dr. Heribert Seitz, konservator švicarskega Deželnega muzeja dr. Hugo Schneider, konservator Zgodovinskega muzeja v Strasbourgu dr. Paul Martin in ravnatelj Centralnega muzeja sovjetske armade polkovnik Nikolaj G. Nemirov o restavraciji zastav, restavrator Vojnogodovinskega muzeja Dunaja akademski slikar Franz Horinek o restavraciji slik, vodja Orožarne Tower v Londonu Sir J. G. Mann in kustos Metropolitanskega umetnostnega muzeja v New Yorku o restavraciji orožja, ravnatelj Vojnopomorskega muzeja v Leningradu kapetan I. vrste Ivan M. Kulešov o restavraciji podmornic, vodja zbirke orožja Odescalchi iz Rima dr. Nolfo di Carpegna pa o delu na »mednarodnem slovarju« za orožarsko-tehnične izraze.

Referentom je bil odmerjen zelo kratek čas, zato so bila vsa predavanja zelo zgoščena. Naj omenim, da teksti predavanj ali vsaj kratki izvlečki delegatom niso bili vnaprej izročeni. Nekateri predavatelji so predavanja demonstrirali s skiop-tikoni, nihče pa ni predavanja praktično demonstriral v samem laboratoriju. To bi bilo še posebno potrebno pri temi restavracija zastav, kjer so štirje predavatelji vneto zagovarjali zelo različne koncepte restavracije.

Osebo me je bolj zanimal obisk avstrijskih muzejev, da bi se spoznal s tehničnimi prijemi, ki so jih imela vodstva muzejev in posamezni kustosi pri njihovi postavitvi. Kakor sem že omenil, smo obiskali štiri muzeje, ki se med seboj zelo razlikujejo. Vojnogodovinski muzej je v bivšem arzenalu na ogromnem prostoru, ki ima čez 20 objektov, Kulturnogodovinski pa je bil v prejšnjem stoletju zidan prav v ta namen ter spominja na naš Narodni muzej, le da je precej večji. Pravo nasprotje teh pa je Zgodovinski muzej mesta Dunaja. Le-ta je bil sezidan pred leti. Grajen je iz železobetona, jekla in stekla, je sorazmerno majhen, toda prostorno ekonomično razdeljen. Deželni muzej v Grazu oziroma njegova orožarska zbirka — zaradi pomanjkanja časa smo si ogledali samo to — pa sploh ni muzej v našem smislu, temveč kopičenje orožja. Tudi muzejska oprema je različna. V prvih dveh muzejih, posebno je to vidno v Vojnogodovinskem muzeju,

je stara, lesena ter vsa prenatrpana s predmeti. V Zgodovinskem muzeju mesta Dunaja pa vitrin skoraj ni opaziti. So le tam, kjer su nujno potrebne. Orožarska zbirka Deželnega muzeja v Grazu pa je za naše gledanje navaden depo.

Vendar je v teh muzejih vrsta načinov prikazovanja, ki jih mi nimamo in bi jih lahko osvojili. Predvsem mislim tu na prikaz fotografij, ki so ga na Dunaju zelo posrečeno rešili. Zaradi pomanjkanja prostora imamo na primer v našem ljubljanskem muzeju NO razstavljenih okrog 1000 fotografij ali eno stotino vsega fotografskega gradiva. S posebnimi aparaturnami, ki jih ima dunajski Vojnozgodovinski muzej, bi lahko tudi mi obiskovalcem pokazali bogato fotografsko gradivo iz raznih partizanskih enot, delavnic, bolnišnic itd., ki je trenutno v arhivu in nedostopno javnosti, čeprav je zelo zanimivo tako za same borce kakor tudi druge obiskovalce, saj bi dobili z vpogledom tega gradiva večkrat bolj jasno sliko akcije, boja, postojanke itd. Prav tako bi dunajske muzeje lahko posnemali ob prikazu umetniških slik. Le-te jim niso slučajnostni, temveč povsem enakovredni muzejski predmeti, ki niso prikazani v posebnem »likovnem delu« razstave, temveč nujni predmeti na razstavi.

Razumljivo je, da ti tradicionalni muzeji ne razpolagajo samo z velikimi razstavnimi prostori in depoji, temveč tudi s stranskimi prostori, ki so nujen in potreben del vsakega muzeja. Pri tem mislim na predavalnico. Mala dvoranica ljubljanskega Muzeja NO je samo izraz dobre volje v danih razmerah, saj sprejme lahko otroke zelo majhnega razreda, ne pa velikih skupin, ki so naši najpogostejši obiskovalci. Pa tudi za propagando drugod bolj skrbijo. Muzejske publikacije, fotografije zgradb muzejev, posebno pomembnih predmetov in pogledov na razstave nimajo zaprtih v omarah muzejskih hodnikov, temveč jih temperamentni vratarji in čuvaji včasih kar preveč vsiljivo ponujajo obiskovalcem.

Organizatorji kongresa — vidni dunajski muzeologi — so storili vse, kar je bilo v njihovi moči, da so številnim gostom iz vseh delov sveta omogočili čim prijetnejše in ugodnejše bivanje ob času kongresa.

Na koncu kongresa je bil izvoljen nov osemčlanski sekretariat, katerega član je tudi ravnatelj Vojnega muzeja JLA v Beogradu polkovnik Idriz Čejvan.

Prihodnji kongres bo leta 1963 v Londonu.

Miroslav Luštek

Beleške o zgodovinski literaturi*

Istorija XX. veka. Zbornik radova. Svezak I. »Kultura« Beograd 1959. Strana 359. Izdanje Instituta društvenih nauka, odeljenja za istoriske nauke. Redakcioni odbor: dr. Dragoslav Janković (odgovorni urednik), dr. Sergije Dimitrijević, dr. Bogumil Hrabak, Jovan Marjanović, dr. Tomica Nikčević i Julijana Vrčinac.

Oddelek za zgodovinske vede Inštituta za družbene vede v Beogradu je leta 1959 pričel izdajati zbornik del z naslovom »Istorija XX veka«. Prvi zvezek pri naša sledeče prispevke:

— dr. Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljestvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socialističke radničke partije Jugoslavije (komunista), 1. XII. 1918 do 20. IV. 1919; str. 7—152;

— Jovan Marjanović, Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 godine; str. 153—234;

— Julijana Vrčinac, Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ (prema zapisnicima, rezolucijama i drugim materijalima sa ovih konferencija); str. 235—284;

— Dušan Biber, Jugoslovska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnama v letih 1912—1913; str. 285—326;

— dr. Ljiljana Aleksić, O srpsko-crnogorskim pregovorima o savezu 1904—1905 godine, str. 327—357.

Tematika razprav in člankov je obsežna: zajema vprašanja splošne zgodovine iz prvga desetletja našega stoletja, ožjo zgodovino revolucionarnega gibanja in Komunistične partije ter najnovejšo zgodovino narodnoosvobodilnega boja.

Razprava dr. Dragoslava Jankovića pomeni temeljito študijo kratkega, polletnega razdobja od decembra 1918 do aprila 1919. Pisec opiše najprej mednarodni položaj takratne kraljevine SHS, potem pa nadrobno analizira notranje družbene odnose in vprašanja družbenega razvoja, kar priča naslednja razčlenitev te analize: Nekateri najbolj pereči gospodarski problemi neposredno po vojni: promet, prehrana, valuta; kmetje in problemi na vasi: v Hrvatski in Slavoniji, v Vojvodini, v Bosni in Hercegovini, v Sloveniji; mezdni delavci izven kmetijstva; buržoazija in načini njenega bogatenja. Po analizi družbenih temeljev se loti pisec političnih odnosov: organizacije državnega aparata, uvedbe centralizma in nacionalne neenakopravnosti, odpora tem pojavom, vloge vojske in orožništva, dejavnosti meščanskih političnih strank in končno delavskega gibanja, ki ga obdela v posebnem poglavju. Izsledke združuje v poglavju: Zaključki. Razprava vsebuje mnoge in nove podatke, ocenjuje zedinjenje jugoslovskih narodov, opisuje revolucionarno situacijo; med drugim z ostrimi izrazi označuje protirevolucionarno vlogo srbske vojske, ko je zasedla Hrvatsko, Slovenijo, Bosno in Hercegovino ter Črno goro.

Članek Jovana Marjanovića opisuje dogodke od spomladi do jeseni leta 1941 v Srbiji in vzroke, ki so pripeljali do navzkrižja med narodnoosvobodilnim gibanjem in četniki Draže Mihailovića. Do tega spopada je prišlo po krivdi tistih družbenih sil, ki so aprila leta 1941 povzročili nagli poraz jugoslovske armade

* V rubriki z naslovom Beleške (annotatio) bomo priobčevali kratke označbe knjig in drugih izdaj ter navajali njihovo vsebino, naštevajoč najpoglavnejše teme, da tako olajšamo bralcu orientacijo v literaturi.

in ki so tako znova izdale koristi domovine. Politika četniškega gibanja je nadaljevala reakcionarno politiko velesrbske buržoazije, ki je bila tuja lastnemu narodu in se je zvezala s tujimi imperialisti.

Pisec polemizira s sestavljalci raznih političnih pamfletov zoper socialistično Jugoslavijo, ki izkoriščajo zgodovino četniškega gibanja za svoje namene.

Julijana Vrčinc prinaša v svojem članku bogato, doslej večidel nepriobčeno in neznano gradivo o prvi, drugi in tretji državni konferenci KPJ v letih 1922 do 1925. Nadrobno navaja različna stališča, sklepe in izide konferenc. Prve tri konference pričajo o močnem premiku znotraj Partije, o ostrih bojih mnenj in o idejnem dozorevanju KPJ. Zlasti so važni sklepi III. državne konference decembra 1923 v Beogradu. To je bila popolna revizija vukovarskega programa in zaradi tega prelomnica v razvoju Partije. Julijana Vrčinc ugotavlja pri tem važna dejstva, ki vnašajo v zgodovino KPJ nove izsledke in dajejo nove ocene. Tako n. pr. trdi, da je levica sprožila in izvedla veliko diskusij o najvažnejših vprašanjih partijske strategije, taktike in organizacije. Ta ideološki boj je bil zdrav in je logično nadaljeval borbo proti socialdemokratizmu; ni še imel znamenj frakcijskega boja. Šlo je za prizadevanja pripraviti Partijo za vodilno vlogo med narodi Jugoslavije, za socialistično revolucijo in diktaturo proletariata.

Zasluga jugoslovanskih komunistov je prav v tem, da so se lotili teh nalog sami in v razmerah, ko je KPJ preživljala težko krizo ter se prilagojevala ilegalni. Komunistična internacionala tedaj svoji sekciji v Jugoslaviji ni mogla pomagati izdelati stališča v nacionalnem in kmečkem vprašanju. Nasprotno, vodstvo Kominterne je sprva videlo v spopadu leve in desne le osebne spore, ne pa vztrajanja jugoslovanskih komunistov, da z diskusijo razjasnijo vzroke poraza leta 1921, vzroke organizacijske slabosti, napake v oceni revolucije in pridobivanju zaveznikov zanjo.

Ostala dva članka obravnavata probleme splošne zgodovine naših narodov.

Železar, glasilo delovnega kolektiva Železarne Jesenice, leto VIII, dvojna številka 11-12 za november in december 1959, posvečena štiridesetletnici ZKJ-SKOJ in devetdesetletnici Železarne. Odgovorni urednik Edo Žagar; člani uredniškega odbora za slavnostno številko: Štefan Nemec, Milan Polak, Ludvik Kejžar, Miha Klinar, Ivan Vovk, Ivan Saksida, Tone Pintar, Franc Gašperin in Albin Polk.

Na osemdesetih straneh četrtskega formata je konec leta 1959, za dvojni jubilej, priobčila revija »Železar« številne prispevke, od publicističnega pregleda do spominov in pesmi, kar sestavlja pisano, toda dobro zamišljeno in izvedeno celoto — devetdesetletno zgodovino delavskih Jesenic, katerih zadnjih štirideset let je preteklo pod rdečo zastavo Komunistične partije.

Vsebinsko in smer daje številki uvodni prispevek, ki je tudi po obsegu največji (26 strani) in bogato opremljen z dokumenti, ima pa naslov »Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva«. V strnjem pregledu, s pravilnimi ocenami glavnih dogajanj — ni pa sestavek brez napak, — najdemo najvažnejše in ponekod izčrpne podatke o preteklosti tega delavskega kraja — od porajanja industrijskega proletariata, preko prvih društev, stavk, ilegale, narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije do delavskega samoupravljanja. Prvi industrijski plavži in martinovske peči, delavska naselja, prvi socialisti, proslava Prvega maja, prva stavka, uvedba osemurnega delavnika, pristop k Tretji internacionali, Vukovarski kongres, prva sodna razprava proti jeseniškim komunistom, redukcije in brezposelnost, stavka leta 1935, 20 borcev za republikansko Španijo, pisatelj in komunist Tone Čufar, nemška okupacija, prva odkrita bitka pod Mežakljo, smrt najstarejšega javniškega komuniste Tomaža Volfa in narodnega heroja Matije Verdника, partizanska mobilizacija, zmaga in osvoboditev — vsa ta in mnoga druga dejanja so nadrobno in skrbno zapisana.

Tako so s pregledom delavske Jesenice dobile svojo prvo kratko zgodovino. Zal, s takim uspehom se še ne morejo pohvaliti Trbovlje, Tržič, Idrija, Mežica in drugi industrijski kraji Slovenije.

»Železar« se ni omejil na zgodovinski pregled. Dodal mu je 57 sestavkov, večinoma spominskih, ki so jih napisali nekdanji in sedanji jeseniški aktivisti, 24 po številu, o posameznih revolucionarnih dogodkih, bojih in srečanjih. S tem se je glavno besedilo obogatilo z obilico pričevanj udeležencev, ki so vnesli v gradivo nešteto nadrobnosti in jih »poharvali« s svojimi osebnimi opazovanji in občutki. To so Marjan Černe, Franc Mežek, Janez Mlakar, Polonca Bertoncelj, Miloš Bačar, Jožef Čuden, Tilka Škrlj, Aleš Lagoja, Franc Sirc-Joža, Jože Stražišar, Janez Robič, Lovro Albreht, Marija Žumer, Franjo Federle-Slavko, France Prevc, Ivan Jan-Srečko, Ivan Bertoncelj-Johan, France Konobelj-Slovenko, Ana Prešeren, Katarina Senk, Karl Kozar-Romi, Ciril Triler-Srečko, Miha Klinar in Janez Lušin-Mali.

Številka je lepo oblikovana in jo dopolnjuje fotosestavek Slavka Smoleja »Od delavca-proletarca do delavca-upravljalca«.

Jubilejna številka »Železarja« je važen in tehten donesek k naši hitro in uspešno razvijajoči se krajevni zgodovini.

Železniški vestnik, glasilo železniških kolektivov v skupnosti podjetij JDŽ Ljubljana, leto XIV, štev. 3, marec 1960.

Ob štiridesetletnici splošne železničarske stavke aprila 1920 je »Železniški vestnik« — ob dnevu železničarjev — posvetil svojo tretjo številko temu pomembnemu zgodovinskemu dogodku, a prav tako poznejši revolucionarni dejavnosti železničarjev, zlasti za osvobodilne vojne. Nekateri prispevki, n. pr. o železničarski stavki v Ptujju leta 1920, vsebujejo doslej neznanе podatke. S tem si je »Železniški vestnik« pridobil omembe vredne zasluge za zgodovino našega delavskega razreda.

Številko sestavljajo članki in spomini: Jože Borštnar, Nekaj misli ob letošnjem prazniku železničarjev; Tone Šušteršič, Ob štiridesetletnici; Franc Kimovec-Ziga, Kratek pregled nazaj za 15. april 1960; Spomini na veliko železničarsko stavko pred 40 leti, ki so jih pripovedovali Marcel Zorga, Ivan Makuc, Jože Ambrožič, Jača Bitenc in Gregor Mahkovec, a zapisal Božo Pohar; Alfonz Čurin, Spomini na železničarsko stavko v Ptujju; Franc Trojar, Slovenski železničarji med stavko na Hrvatskem; Vinko Hafner, Gorenjski železničarji v začetku osvobodilnega gibanja; Avgust Jazbinšek, Nekaj spominov na borbo železničarjev proti okupatorju na Dolenjskem; Radoslav Čotar, Miniranje železniškega mostu čez Krko pri Kandiji; Viljem Mišič, Napad partizanskih enot na komunikacije na Štajerskem; Radenšek, Skubic, Šenica, Lampič in Šušteršič (imena so izpuščena), Spomini na politično delo v Signalni delavnici v Ljubljani; Janez Brčan, Z delavskim vlakom municijo za partizane; Boris Žbogar, Spomini železničarja na Dachau-Allach v letih 1943—1945; Čuvajnica št. 21 — majhna partizanska bolnišnica, in drugi sestavki.

Četrdeset godina. Zbornik sečanja aktivista jugoslovenskega revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga prva: 1917—1929. Strani 418, Beograd 1960. Založba »Kultura«. Uredništvo: Danilo Knežević, Bogdan Pešić, Sredoje Urošević, Ljubomir Gršić, Ivan Ceranić, Mile Smolinsky, Jovanka Kecman, Pero Korobar, Vlado Djurković, Pero Morača (odgovorni urednik), Milinko Djurović in Dragan Marković.

Ta spominski zbornik — doslej slovenskega prvoda še ni — je nastal na pobudo odbora za proslavo štiridesetletnice. Komunistične partije Jugoslavije, da bi ta jubilej dopolnili tudi spomini aktivistov našega revolucionarnega delavskega gibanja. Spominsko gradivo naj bi po svoje ilustriralo bojno pot Zveze komunistov in prispevalo k njeni zgodovini.

Prva knjiga tega zbornika je zdaj pred nami. Zajema leta 1917—1929 in je razdeljena na dvanajst poglavij: Po prvi svetovni vojni, ki ga pričinja prispevek Mihe Marinka »Vrenje med zagorskimi rudarji«, Oktobrska in madžarska revolucija ter Jugoslovani, kjer so na prvem mestu objavljeni spomini Josipa Broza-Tita »Moje bivanje v Rusiji za revolucije«, Dnevi ustvarjanja revolucionarne stranke in Zveze komunistične mladine Jugoslavije, Stavke in druge revolucionarne akcije v prvih letih po vojni, Volitve v občine in ustavodajno skupščino, O boju proti italijanskemu fašizmu v letih 1920—1925, Komunistična partija Jugoslavije v ilegali, Partijska tehnika v ilegalnih razmerah, Aretacije, zapori in kaznilnice, Srečanja in osebnosti, Jugoslovanski komunisti v emigraciji.

V 187 kratkih sestavkih osvetljujejo pisci spominov revolucionarno preteklost naših narodov, obravnavajo najrazličnejša področja in naštevajo nad 900 imen udeležencev, od katerih so mnoga prvič in zasluženoma vključena v zgodovino naše Partije. Iz pozabe so iztrgani številni bojovni prizori, skrbna in neopazna vsakdanja marljivost revolucionarjev ter idejnost in požrtvovalnost prvoborcev.

37 spominskih sestavkov se nanaša na Slovenijo. Napisalo jih je 27 slovenskih avtorjev, in sicer (po vrstnem redu zbornika): Miha Marinko, Janez Mlakar, Tone Pirnar, Ivan Krajec, Franjo Novak, France Klopčič, Ivan Makuc, Tone Šušteršič, Ignac Tratar, Ivan Regent, Lovro Kuhar, Ivan Tome, Franc Lovrač, Angela Kovič-Klopčičeva, Beno Jugovar, Zinka Vajnberger, Franc Tomažič, Matija Gorenc, dr. Jože Potrč, Ivan Kreft, Marjana Draksler, Bratko Kreft, Ferdo Delak, Venčeslav Ušaj, Ivan Kokal, dr. Aleš Bebler in Srečko Vilhar. Ti prispevki so v desetih poglavjih. Tako beremo o dejavnosti Slovencev med Oktobrsko revolucijo v Rusiji, o prevzemu krajevne oblasti v občini Šmihelj-Stopiče leta 1918, o ustanovnem kongresu komunistične stranke v Sloveniji, o generalnem štrajku aprila leta 1920, o oboroženem spopadu s fašistično Orjuno leta 1924 v Trbovljah, o podtalnih celicah, o dejavnosti Partije med ženskami, o »Vesnik«, o mladinski demonstraciji v Ljubljani leta 1923, o ilegalnem listu »Delo«, o komunistih na univerzi, o »Novem odru« in reviji »Tank«, o Franju Vulču-Vladu in Proletarskih akcijskih četah i. dr.

Našteti podatki pričajo o bogati vsebini prve knjige spominskega zbornika.

Ivan Regent, Poglavja iz boja za socializem, knjiga II. Cankarjeva založba, Ljubljana 1960, strani 375.

Leta 1958 je izšla prva, a leta 1960 druga knjiga razprav in člankov Ivana Regenta, ki je pričel politično dejavnost v začetku našega stoletja v vrstah slovenske socialnodemokratske stranke v Trstu, postal član njenega vodstva, po prvi svetovni vojni član vodstva Socialistične stranke Italije; po letu 1921, ko je nastala Komunistična partija Italije, je dolga leta pripadal k njenemu vodilnemu jedru, bil glavni urednik komunističnega lista primorskih Slovencev »Dela« v Trstu, v tridesetih letih pa urednik slovenskih izdaj Leninovih del v Moskvi, predavatelj, publicist, po osvoboditvi eden vodilnih graditeljev socialistične Jugoslavije, od leta 1948 član Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Razumljivo, da se tako bogata preteklost zrcali tudi v bogati publicistični dejavnosti.

Prva knjiga je ponatisnila izbor člankov Ivana Regenta iz razdobja od leta 1906 do leta 1934. Ker pa avtor zaradi raznih težav ni utegnil zbrati vseh svojih razprav, člankov in zapiskov ter vključiti v prvo knjigo, je pri nadaljnjem zbiranju svojih sestavkov zbral toliko gradiva, da je nastala druga knjiga njegovih del. S tem pa še ni zajet ves publicistični opus Ivana Regenta.

Druga knjiga ima sestavke iz razdobja od leta 1920 do leta 1928, ki so izšli večidel v tržaškem listu »Delo« in nekateri v ljubljanskem tedniku »Enotnost« — oba komunistična glasila; pisec jim je dodal še svoj govor na prvem vseslovenskem radijskem mitingu v Moskvi 10. avgusta 1941 in nekaj člankov, ki jih je

napisal v vojnih letih za slovensko, češko, italijansko in avstrijsko oddajo moskovskega radia.

Gradivo pričinja kratek zgodovinski pregled z naslovom »Trst in tržaško vprašanje ob polomu avstro-ogrske monarhije«, ki ga je priobčila ljubljanska »Enotnost« leta 1928. Nato sledijo članki in zapiski — zadnje z istim imenom »Mimogrede« — o boju slovenskih in italijanskih delovnih ljudi proti fašizmu od leta 1920 dalje. Pisec nas uvaja v kipečo dejavnost primorskih komunistov, v ostre borbe tedanjih let, seznanja nas z mednarodnimi dogodki in dejavnostjo Komunistične internacionale, razkrinkuje sovražnike in omahljivce, zlasti se bojuje proti vojni nevarnosti, usmerja in prepričuje. Kakor pravi v uvodu, »bi navzlic vsemu morda bilo treba danes vendarle marsikaj drugače povedati. Toda zgodovina se ne da spreminjati. Resnica je podobna šilu v vreči, ne skriješ je«. Zato so razprave in članki ostali v knjigi, kakor so bili napisani.

O vsebini sestavkov, vsega jih je v drugi knjigi 103, pričajo njihovi naslovi, ki jih nekaj navajamo: Razkol v italijanski socialistični stranki, Ustanovitev Komunistične stranke Italije, Kapitalistična burka o razorožitvi, Nevarnost nove vojne, Sila lomi tudi »trdne narodne stebre«, Pred viharjem v Nemčiji, O dvojezičnosti slovenskega časopisja, Patriotizem na sejmu, Meščanska diktatura in volitve, Delavsko-kmečki odbori, Usoda Slovencev in Hrvatov v Italiji, Razredni boj in krščanski socializem, Ob triletnici druge svetovne vojne itd. Vsi sestavki so »odsvit izredno težkih dni, v katerih sem pisal« — kakor pravi pisec. »To so bila leta, ko so kapitalistične skupine slehernega naroda brez vsake izjeme zasramovale, klevetale in fizično napadale komuniste in njihove stranke, to je proletarsko avantgardo, in organizirale proti njej nezaslišan teror, ki se ni ustavil pred nobenim nasiljem, ki je nemoteno in nekaznovano mučil in moril njene pristaše in ropal ter požigal njene ustanove.«

Za zgodovino delavskega gibanja in socializma pomenita obe knjigi Ivana Regenta izviren in tehten donesek, brez katerega ni razumeti preteklosti, zlasti ne preteklosti Primorske Slovenije.

Dušan Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija, Cankarjeva založba, Ljubljana 1960, strani 89.

Knjiga obravnava v petih poglavjih odmeve prve ruske revolucije leta 1905 do 1907 v tedanji slovenski publicistiki. Te odmeve kritično ocenjuje, pri čemer navaja številne vire.

Prvo poglavje nakazuje splošne razmere v carski Rusiji, ki so nosile v sebi revolucionarne prevrate in opisuje, kako so tedanji slovenski politiki, vstevši slovenske »romarje« v Rusijo, — Antona Aškerca v letih 1901 in 1902 in Bogumila Vošnjaka v letih 1903 in 1904 — te razmere dojemali. Narodnjaško meščanstvo je v vseslovanskem čustvovanju pričakovalo, da bi carska Rusija utegnila nekoč pomagati ogroženim zahodnim slovanskim narodom, ni pa bilo sposobno kritično presojeti reakcionarni carski režim in realnost pričakovane pomoči od ruskega samoderštva.

Drugo poglavje opisuje v glavnem stališča, ki jih je imel slovenski list »Edinost« v Trstu. Zvemo, da je »Edinost« zagovarjala carja in »krvavo nedeljó« 22. januarja 1905 v Petrogradu, da je odklanjala vsak revolucionaren nastop in krivila za revolucijo Žide. Izbruhi divjega antisemitizma v »Edinosti« so bili stalni, nezadržani. Drugi slovenski listi v protižidovskem stališču niso šli tako daleč. Socialnodemokratski list »Rdeči prapor«, ki je navdušeno pozdravil prvo rusko revolucijo, je odkrito in sproščeno pobijal nacionalistične rusofile iz »Edinosti«.

Tretje poglavje poroča predvsem o razvoju dogodkov v Avstriji, o boju za splošno in enako volilno pravico ter o glediščih »Edinosti«, »Rdečega prapora«, »Slovenskega Naroda« in »Slovenca« do teh notranjih vprašanj, ki jih je sprožila ruska revolucija.

Četrto poglavje razlaga politiko slovenskega klerikalizma nasproti dogodkom v Rusiji. Poleg izrazito protirevolucionarnih izjav naletimo v klerikalnem tisku na nekatere relativno demokratične poglede. Odločilno je bilo mnenje: »V Rusiji namreč ni dosti netiva za socialno revolucijo!« Klerikalni listi so ob tej priliki poudarjali konservativnost kmetov in kazali na kmeta kot na »zvest« in »svež« steber danega reda.

Peto poglavje obravnava izkušnje in nauke revolucije leta 1905, ki jo je Lenin označil kot »generalno skušnjo«. Zvemo o stališčih avstrijskih in nemških socialnodemokratskih voditeljev. Pisec navaja, kako površno je slovenska socialnodemokratska stranka in ostala slovenska javnost dojemala tedanje razmere v Rusiji in v ruskem revolucionarnem gibanju. Tako se je Leninovo ime pojavilo v socialnodemokratskem tedniku »Delavec« šele jeseni leta 1915; o razkolu v ruski socialni demokraciji, do katerega je prišlo leta 1903, je prvi poročal liberalni »Ljubljanski Zvon« leta 1916, ime »boljševiki« pa beremo prvič v liberarnem »Slovenskem Narodu« maja 1917. leta.

Sole in muzeji. Sestavil in uredil Milan Brezovar. Izdalo Društvo muzealcev LR Slovenije. Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960. Str. 197.

Po poročilih posameznih muzejev in galerij ter s sodelovanjem prof. Venčeslava Čopiča, dr. Borisa Orla in dr. Antona Polenca, je Milan Brezovar sestavil in uredil priročnik o muzejih za učitelje naših šol. Uvod h knjigi je napisal Vladko Majhen, ki je pozitivno ocenil njen pojav za predavanje zgodovine v šolah in za seznanjanje učencev z muzejskimi zbirkami in predmeti, predvsem tistimi, ki se najbolj neposredno povezujejo z novimi učnimi programi.

V priročniku je opisano 78 muzejev, galerij in zbirk v Sloveniji. Kratki podatki vsebujejo: kraj, namen, fonde, oddelke in druge posebnosti ter dneve in ure obiskov.

Knjiga zajema tudi muzeje, oddelke in zbirke, posvečene naši revoluciji. To so Muzej narodne osvoboditve (v prihodnosti Muzej revolucije) pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, Spominski muzej NOB v Begunjah, Partizanska bolnišnica »Franja« pri Cerknem, Baza 20 v Kočevskem Rogu in drugi — vsega 31 zbirk.

Priročnik ima 115 ilustracij in skic; fotografije so prispevala razna podjetja in posamezniki.

Knjižne novosti

- Bebler Aleš:** Narodnostne manjšine v Jugoslaviji. (V Ljubljani, CZ 1960.) 32 + (III) str. M8°. (Naši aktualni problemi. 5.)
- Bili smo v Španiji.** (Spomini slovenskih prostovoljcev. Glavni urednik A[lbin] Marvin. 3. popr. in izpopol. izd. Ljubljana, Založila Sekcija bivših španskih borcev LRS 1960. 450 + (I) str. + 20 slik + 1 zvd. 8°.
- Blažeković Stjepan:** Nikada više. Zagreb, Naprijed 1960. 146 + (III) str. 8°.
- Blažeković Stjepan:** Priručnik za historiju medjunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ. (Štampano kao rukopis.) Zagreb, Naprijed 1960. 252 + (IV) štr. 8°.
- Brezovar Milan:** Šola in muzeji. Sestavil Milan Brezovar. Ljubljana, DZS, Izd. Društvo muzealcev LRS, 1960, 197 + (II) str. 8°.
- Broz Josip-Tito:** Borba za mir in mednarodno sodelovanje. Ljubljana, CZ 1960. 463 str. (Graditev nove Jugoslavije 9. knj.)
- Ciano Galeazzo:** Zaupni dnevnik grofa Ciana. (Maribor), Časop. podj. Večer 1960. 8°. I. del. (Prevedel Stane Pučko.) 209 + (II) str. II. del. (Prevedel Gabriel Jesenšek.) 175 + (I) str. (Za zaprtimi vrati. 4, 5.)
- Četiri priloga.** Srečko Diana. Benedikta Zelić-Bučan. Vladimir Rismondo. Danica. Božić-Bužančić. (Srečko Diana: Prilozi dokumentacije o razvoju radničkog pokreta u Splitu 1918—1920 godine. — Benedikta Zelić-Bučan: Prilog gradji za poznavanje društvenih i privrednih odnosa u srednjoj Dalmaciji u XVIII. i XIX. stoljeću. — Vladimir Rismondo: Markulin Slovetić u svijetlu nekoliko notarskih spisa. — Danica Božić-Bužančić: Inventar fondova Historijskog arhiva u Splitu.) Split, (Historijski arhiv) 1960. 101 + (II) str. V8°. (Izdanja Historijskog arhiva — Split. 2.)
- Četrdeset godina.** Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. 1. knjiga: 1917 do 1929. Beograd, Kultura 1960. 418 + (II) strani. V8°.
- [Četvrti] IV kongres Saveza komunista Srbije.** Beograd 4—6 juna 1959. Stenografske beleške. Beograd, Kultura 1960. 713 + (II) str. 8°.
- Deset let delavskega samoupravljanja.** Članki in reportaže. 1950—1960. Ljubljana, DZS, 1960. 524 str. + 32 str. fot. M8°.
- [Devetsto] 900 let Kranja.** Spominski zbornik. Kranj, OLO 1960. 496 str. V8°.
- Dražković Blagota:** Socijalistička revolucija v Jugoslaviji. Zagreb, Znanje 1960. 142 str. M8°. (Prosvjetna knjižnica. VI/2.)
- Drugi plenum Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije.** (V Ljubljani, CZ 1960.) 115 str. M8°. (Politična knjižnica. 51.)
- Dular Jože:** Adlešiči v Beli krajini. Ob stoletnici zgraditve šole. Uredil Jože Dular. (V Adlešičih, Odbor za proslavo stoletnice šole —t. »Ljudska pravica« v Ljubljani) 1960. 64 + (I) str. + 1 zvd. 8°.
- Gorenjska v borbi za svobodo.** 2. knj. Gradivo je na pobudo Okrajnega odbora Zveze borcev zbral Pokrajinski muzej NOB Kranj. (Kranj, Svet za šolstvo OLO Kranj 1960.) (VI) + 54 str. (= 54 f.) 4° [cikl.].
- Gradivo za topografijo NOB.** Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja — Muzej narodne osvoboditve LRS 1959. 4°. [cikl.] 2. snopič. Poljanska dolina. I. del (I) + 172 str. (= 175

- f.) II. del (I) + str. 173—411 (240 f.) + 1 zvd.
- Grafenauer Bogo:** Struktura in tehnika zgodovinske vede: (:Uvod v študij zgodovine:) (Ljubljana, Univerzitetna založba 1960.) 460 str. V8°. [cikl.]
- Gross Mirjana:** Vladavina hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907. (Beograd, Institut društv. nauka. Odeljenje za istoriske nauke (1960). 248 + (III) str. 4°. (Serija I — Monografije.)
- Hariš Ivan-Gromovnik:** Diverzant. Beograd, »Rad« 1960. 346 + (II) str. 8°.
- Heydecker Joe J. in Johannes Leeb:** Nürnberški proces. 1. in 2. knjiga. (2. izd. Prevedel D[avorin] Ravljen.) V Ljubljani, Borec 1960. 550 + (II) str. s slikami. 8°.
- Jankes Grga:** Zapisi ilegalca. Beograd, »Rad« 1960. 350 + (V) str. 8°. (Jugoslovenski radnički pokret — Memoari.)
- Kamniški zbornik 1960.** (VI.) (Izdal in uredil uredniški odbor. Odgovorni urednik Zvone Verstovšek.) (V Ljubljani, t. Delo) 1960. 226 + (II) str. s slikami + 6 listov slik. V8°.
- Kardelj Edvard:** Problemi naše socialistične graditve. 4. knj. Ljubljana, DZS 1960. (II) + 446 + (II) str. 8°.
- Kardelj Edvard:** Socializem in vojna. Pogled na kitajsko kritiko politike koeksistence. V Ljubljani, CZ 1960. 201 + (V) str. M8°.
- Kavčič Stane:** Desetletnica delavskih svetov. Ljubljana, CZ 1960. 80 str. 8°. (Sodobni problemi socializma.)
- Kermavner Dušan:** Slovenska publicistika in prva ruska revolucija. Ljubljana, CZ 1960. 89 + (III) str. 8°.
- Keršovani Otokar:** Izbor članaka. Beograd, Kultura 1960. XXVI + 460 str. 8°. (Biblioteka društveno-političke studije.)
- Komel Franta:** Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945. Maribor, Obzorja 1960. 167 + (VI) str. + 17 zvd. 8°.
- Kvesić Sibe:** Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb, Lykos 1960. 751 + (I) str. + 1 zvd. 8°. (Biblioteka narodne revolucije br. 7.)
- Leontić Boro:** Split 1941. (Beograd), Prosveta (1960). 288 + (III) str. + 3 skice. M 8°. [cir.] (Svedočanstva II/5.)
- Loški razgledi VII.** (Izdalo Muzejsko društvo v Skofji Loki.) (Škofja Loka, MO SZDL) 1960. 256 str. 8°.
- Marinko Miha:** Govori in članki. V Ljubljani, CZ 1960: 8°. 1. knj. 388 + (IV) str. + 1 fot.
- Marković Dragan-Slobodan Bosiljčić:** Moša Pijade. Kratak življenjepis. V Ljubljani, CZ 1960. 200 + (IV) str. + 8 fot. M8°. -
- Marković Svetozar:** Sabrani spisi. 1. knj. Beograd, Kultura 1960. XXII + 379 + (III) str. + 1 sl. 8°. [cir.] (Biblioteka društveno-političke studije.)
- Mikuž Metod:** Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. V Ljubljani, CZ 1960. 1. knj. 449 + (IV) str. + 12 pril. + 1 zvd. 8°.
- Montgomery Bernard Law:** Memoari. Zagreb, NIP 1960. 476 str. + 11 slik + 16 skic. + 1 faks. V8°. (Publicistička biblioteka.)
- Mohorič Ivan:** Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču. Nastanek, razvoj in delo 1885 do 1960. Tržič, Mestni muzej 1960. XI + 520 str. + 2 barv. repr. V8°. (Zgodovina obrti in industrije v Trziču 2.)
- Ogrizovič Slava:** Bili smo partizani. Zagreb, Školska knjiga 1960. 126 + (II) str. M8°. (Dobra knjiga — 5. kolo — 6 sv.)
- Okupatorjevi zapori in taborišča.** (Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja — Muzej narodne osvoboditve LRS 1960.) 72 str. M8°.
- Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945.** 2. knj. Od drugog zasedanja AVNOJ-a do konačne pobeđe. Beograd, Vojni istor. institut JNA 1960. 766 + (I) str. + 41 skic + 1 zvd. 8°.
- Partizanski pohod ob žici** okupirane Ljubljane za leto 1960. Ljubljana. (Zveza borcev NOV Slov.) 1960. 146 + (II) str.
- Partizanski tabor Lokve—Čepovan, okr. Gorica.** 15 let osvoboditve. Na Lokvah, Pripravljalni odbor za organizacijo »Partizanskega tabora«. Uredil Marjan Drobež. Goriška t. v Šempetru pri Novi Gorici 1960. 20 str. 8°.

- Peti kongres Socialističkega saveza radnog naroda Jugoslavije.** Stenografske beležke. Beograd, Kultura 1960. 944 + (I) str. 8^o.
- Peti kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije.** V Ljubljani, CZ 1960. 300 + (IV) str. 8^o.
- Peti plenum Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije.** — Treći plenum Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije. Beograd, Kultura 1960. 106 + (II) str. 8^o. (Politička dokumentacija 3.)
- Plenča Dušan:** Partizanski odredi naroda Dalmacije. 1941—1942. Beograd, (»Vojno delo«) 1960. 429 + (III) str. + 5 pril. 8^o.
- Polič Radko:** Žita zorijo. Zapis osvobodilnega boja v stiškem in kočevskem okrožju 1942—1943. V Ljubljani, Borec 1960. 181 + (III) str. 8^o.
- Poročilo Okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije** Ljubljana. Na konferenci 25. in 26. nov. 1960. Ljubljana, t. Triglavska tiskarna 1960. 89 + (II) strani.
- Poročilo Okrajnega komiteja ZKS Gorica** o delu Zveze komunistov med VIII. in IX. konferenco. Nova Gorica, nov. 1960. 76 + (III) str.
- Poročilo** o delu komunistov celjskega okraja. Izdal Okrajni komite ZKS Celje 1960. 80 str. + 3 tab.
- Prica Ognjen:** Izbor članaka. Beograd, Kultura 1960. XXXVI + 253 + (II) str. 8^o.
- Prva decenija radničkog samoupravljanja** 1950—1960. Članci i reportaže. Beograd, »Rad« 1960. 499 + I str.
- Regent Ivan:** Poglavlja iz boja za socializem. 2. knjiga. Ljubljana, CZ 1960. 376 str. 8^o.
- Rojc Vida:** Ptuj v boju za lepše dni. (Ptuj, Občinski odbor Zveze borcev NOV 1960.) 122 + (V) str. s slikami + 1 zvd. 8^o.
- Rus Vojan:** Delavsko gibanje v Indiji. Ljubljana, CZ 1960. 240 str. 8^o.
- Skopo** 24. julija 1960. Krajevni odbor Zveze borcev Skopo ob odkritju spomenika padlim borcem NOV in žrtvam fašističnega nasilja. t. Delo 1960. 17 strani. 8^o.
- Smiljanić Dragoslav:** Sećanja na jednu diktaturu. Beograd, »Rad« 1960. 207 + (V) str. 8^o.
- Stiplovec Miroslav – Ivan Vidali:** Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941—1945. Mengeš (Odbor za postavitev spomenika) 1960. 34 str. 8^o.
- Šajnović Mitar:** Mehanizam socijalističke demokracije. Zagreb, Znanje 1960. 89 + (II) str. + 3 pril. M8^o. (Prosvjetna knjižica VI/3.)
- Šibl Ivan:** V ilegalnem Zagrebu 1941. Ljubljana, DZS 1960. 152 + (III) str. + 4 pril. 8^o.
- Šinko Ervin:** Sudbonosna pisma. Izbor, predgovor i portreti ličnosti. Zagreb, Naprijed 1960. M8^o. 1. knj. 356 str. + 17 fot. 2. knj. 389 + (II) str. + 10 fot.
- Šušteršič France:** V objemu podzemlja. V Ljubljani, Borec 1960. 122 + (II) str. s slikami + 2 načrta. M8^o. (Dokazi — 2.)
- Tudjman Franjo:** Stvaranje socijalističke Jugoslavije. (Historijska studija i pregled razvoja socijalističke revolucije i oslobodilačkog rata jugoslavenškog naroda.) Zagreb, Naprijed 1960. 358 str., 8^o.
- Upor.** Spominski zbornik Mladine Ekonomske srednje šole v Mariboru. (V Mariboru, izdali dijaki ESS) 1960. 41 str. (= 41 f.) 4^o. [cikl.]
- Veble-Hodnikova Jožica:** Preživela sem taborišče smrti. V Ljubljani, »Borec« 1960. 199 + (I) str. s slikami 8^o
- Viharni časi.** Spomini na partizanska leta (Natisk radijskih oddaj »Še pomnite tovariši«). 2. knj. Ljubljana (Borec) 1960. 212 + (IV) str. 8^o.
- Vreme i savest.** Zbornik eseja i kritika pisaca boraca i revolucionara. Beograd, Kultura 1960. XVIII + 380 + (II) str. 8^o. (Esej i književna kritika.)
- Vujović Milutin:** Srećanja v vojni. (Prevedel Jože Zupančič.) V Ljubljani, Borec 1960. 194 + (V) str. s slikami. 8^o.
- Zbornik dokumenata i podataka** o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Beograd, Vojnoistorijski institut JNA. 8^o. Tom 4. knj. 20. Borbe u Bosni i Herce. 1960. Tom 5. knj. 24.

- Borbe u Hrvatskoj 1944 g. 1960. Tom 6. knj. 8. Borbe u Sloveniji 1943 god. 1960. Tom 6. knj. 9. Borbe u Sloveniji 1943 god. 1960.
- Živulović Desanka: Radoinja. — Mirić Slobodan: Vítomirica. (Beograd), Prosveta (1960). 327 + (II) str. + 22 slik. M8°. [cir.] (Svedočanstva II/5.)
- Žubrinić Dušan: Stvaranje i razvitak revolucionarnog radničkog pokreta. Zagreb, Znanje 1960. 76 str. M8°. (Prosvjetna knjižnica VI/1.)
- Žubrinić Dušan: Tendencije društvenog razvitka u suvremenom svijetu. Zagreb, Znanje 1960. 83 str. M8°. (Prosvjetna knjižnica VI/4.)

Iz uredniške pošte

Tov. Triša Kaclerović, Beograd, nam je v pismu poslal opombo na uredniški komentar k pismu Dragiše Lapčevića iz leta 1917, ki smo ga priobčili v prvi številki »Prispevkov« na strani 275. Piše sledeče:

»Dozvolite mi da učinim jednu primedbu na napis u vezi sa pismom Dragiše Lapčevića. Nismo se Dušan Popović i ja pridružili Dimitriju Tucoviću, Kostu Novakoviću i drugima, kad je reč o Zimmerwaldskoj levici. Vremenski, kad je stvoren Zimmerwaldski pokret g. 1915 i kad je održana druga zimmerwaldska konferencija u Kientalu g. 1916, tada Tucović već nije bio u životu; zna se, da je on poginuo u ratu novembra 1914 g.« Nadalje piše: »Srpska socijaldemokratska partija, kao takva, nije učestvovala na ovim konferencijama; ja sam, kao ličnost i u svojstvu partiskog poslanika, učestvovao u Kientalu, i mislim da nisam pogrešio; od ovog postupka partija se nije ogradila. I sasvim je ispravno kad se ondašnja naša partija tretira da je bila u idejama Zimmerwaldske leveice, pa bi u tim idejama, van spora, bio i Tucović da je bio u životu.«

*

O pogrebu dr. Antona Breclja dne 24. septembra 1943 v Ljubljani je uredništvo na pismo tov. M. B. zbralo nekaj novih podatkov, ki jih tu posredujemo. Iskanje teh podatkov je sprožila objava članka-poročila Borisa Kidriča z naslovom Kratak oris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji v prvi številki naših »Prispevkov«. Na strani 19 piše namreč pisec sledeče: »Belogardisti in visoki ljubljanski kler so sicer sumili, da je dr. Anton Breclj sodeloval v Osvobodilni fronti, toda iz političnih taktičnih razlogov so mu priredili svečan pogreb, češ da je bil eden najuglednejših katoliških mož. V istem času pa je izšla osmrtnica Izvršnega odbora, v kateri je bilo med drugim oznanjeno, da je bil dr. Anton Breclj član Vrhovnega plenuma OF. Bil je to izredno hud politični udarec za belogardistične klerikalne kroge, ki so pričeli sedaj na pokojnega Breclja zlivati golide gnojnice.«

Leopold Krese-Jošt, tedanji sekretar Okrožnega odbora OF za Ljubljano, se spominja, da je on s tričlansko delegacijo drugi dan po smrti dr. Antona Breclja prinesel na njegov dom venec s slovensko zastavo in izrazil sožalje njegovi vdovi. Od mrtvega Antona Breclja se je delegacija poslovila s tedanjim partizanskim pozdravom t. j. s stisnjeno pestjo. Leopold Krese-Jošt se je dogovoril tudi z odvetnikom dr. Ivanom Stanovnikom, aktivnim članom OF, osebnim in političnim prijateljem pokojnega, da bo govoril na njegovem pogrebu.

Zadnje podatke je potrdil dr. Ivan Stanovnik.

»Slovenec« in »Jutro« sta 26. septembra objavila poročila o pogrebu. Iz njiju povzemamo, da so dr. Antona Breclja med drugimi pospremili na zadnji poti člani Katoliškega akademskega starešinstva, da je pogrebni ceremonial opravil pokojnikov osebni prijatelj Fran S. Finžgar, ki se je od pokojnika pri odprtem grobu tudi poslovil. Drugi govornik je bil odvetnik dr. Ivan Stanovnik.

Po podatkih dr. Ivana Stanovnika in Leopolda Kreseta-Jošta se je pogreba udeležila velika množica ljudi, pristašev OF, kar je dogodku vtisnilo politični značaj.

Dne 2. oktobra je objavil »Slovenski poročevalec« nekrolog za dr. Antonom Brecljem in spominski članek, ki ga je napisal dr. Dušan Serneč, tedaj že med partizani, v katerem navaja srečanja s pokojnim v času okupacije in njune pogovore o novem času. Nekrolog je imel izreden političen učinek.

Dne 9. oktobra je »Slovenec« najprej ponatisnil nekrolog in Sernečev spominski članek iz »Slovenskega poročevalca« pod naslovom »Dva dokumenta«, a 10. oktobra je v članku »Razkrinkani« klevetal Antona Breclja in Dušana Serneca ter izlival — kakor pravi Boris Kidrič — »golide gnojnice«.

Dne 10. oktobra je tudi »Jutro« ponatisnilo nekrolog in Sernečev članek s kratkim napadom na A. Breclja in D. Serneca.

Ti nadrobni podatki dopolnjujejo Kidričevo oznako dogodkov okrog pogreba dr. Antona Breclja in jo popravljajo v toliko, da belogardisti in visoki kler niso niti mogli niti uspeli izrabiti pogreba dr. Antona Breclja v svoje namene.

Kidričeve

KAZALO

CONTENTS СОДЕРЖАНИЕ TABLE DES MATIÈRES INHALT

<i>Dokumenti CK KPJ in KPS od srede marca do 6. aprila 1941</i>	3
Documents of Central Committee of Communist Party of Yugoslavia and C. P. of Slovenia from the middle of March to April 6th 1941	
Документи ЦК КПЮ и КПС от середины марта до 6 апреля 1941 г.	
Documents des Comités Centrale du Parti Communist de Yougoslavie et du P. C. de Slovénie de la mi-mars au 6 avril 1941	
Dokumente der ZK KPJ und KPS von Mitte März bis 6. April 1941	

ČLANKI — ARTICLES — СТАТЬИ — ARTICLES — AUFSATZE

<i>France Klopčič, Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani (prvo pol- letje 1921)</i>	17
The Communist Party in Slovenia in the first half of 1921	
Коммунистическая партия в Словении в первом полугодии 1921	
Le P. C. en Slovénie dans la première moitié de 1921	
Die KP in Slowenien im ersten Halbjahr 1921	
<i>Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo</i>	69
Different categories of citizens amongst the population in Lower Styria under the German rule	
Распределение словенского населения в Нижней Штирии на различные категории подданных за время немецкой оккупации	
Différentes catégories de citoyens parmi la population en Styrie de Sud sous l'occupation allemande	
Politische und staatsbürgerliche Kategorien der Bevölkerung in der Untersteiermark während der deutschen Okkupation	
<i>Milica Kacin, Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju</i>	125
The Youths of Trieste during Liberation War	
Молодежь Триеста в народноосвободительной борьбе	
La jeunesse triestine dans la lutte de liberation	
Die Jugend von Triest im Volksbefreiungskampf	
<i>Milan Ževart, Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini</i>	169
A view of National liberation war in the Šaleš Valley	
Очерк народноосвободительной борьбы в Шалешком районе	
Aperçu de la lutte de Liberation dans la Vallée de Šaleš	
Übersicht des Volksbefreiungskampfes im Šaleš-Tal	
<i>Marija Oblak-Čarni, Partizanske akcije na železnici Zalog—Rakek pod italijansko okupacijo</i>	229
The partisans' attacks on the railway line Zalog—Rakek during the Italian occupation	
Акции партизанов на железной дороге Залог—Ракек за время итальянской оккупации	
Les coups de main partisans sur la voie ferrée Zalog—Rakek pendant l'occupation italienne	
Partisanenaktionen an der Eisenbahn Zalog—Rakek während der italienischen Okkupation	

GRADIVO — MATERIALS — МАТЕРИАЛЫ — MATERIAUX — MATERIALIEN

Tone Ferenc, Dare Jeršek, Milica Kacin, France Klopčič, Iva Križnar, Miroslav Luštek, Julij Simončič, Pregled pomembnejših dogodkov v l. 1941 265

A view of the main events in the year 1941
 Кроника важнейших событий 1941 года
 Aperçu des principaux événements de l'année 1941
 Chronik der wichtigsten Ereignisse im Jahre 1941

Preganjanje Ivana Cankarja leta 1914 295

How the writer Ivan Cankar was persecuted in 1914
 Преследование Ивана Цанкара в 1914 году
 Persécutions dirigées contre Ivan Cankar en 1941
 Die Verfolgung von Ivan Cankar im Jahre 1914

IZ SPOMINOV — REMINISCENCES — ВОСПОМИНАНИЯ — SOUVENIRS
 — ERINNERUNGEN

Ivan Regent, Odlomki iz spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri 299

Maks Geršak-Bruno, Kanal čez mejo 317

RECENZIJE — REVIEWS — РЕЦЕНЗИИ — REVUES — KRITIK

Dr. Marjan Britovšek, Monografije o Francu Mehringu 325

F. K., Zapisniki Pariške komune leta 1871 339

INFORMACIJE — INFORMATION — ИНФОРМАЦИИ — INFORMATIONS
 — INFORMATIONEN

Milan Zebart, Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB 343

Miroslav Luštek, Občasna razstava »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Muzeju narodne osvoboditve 355

D. B., XI. mednarodni kongres za zgodovinske vede v Stockholmu 361

Miroslav Luštek, Kongres vojnozgodovinskih in orožarskih muzejev na Dunaju 367

Beleške o zgodovinski literaturi 369

Knjižne novice 375

Iz uredniške pošte 379



P R I S P E V K I
za zgodovino delavskega gibanja

Letnik I. 1960 Štev. 2

Uredništvo zaključeno decembra 1960

Izhajajo štirikrat na leto

Fotografije so iz fototeke Inštituta

Zunanja oprema: arhitekt Vlasto Kopač

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Številka čekovnega računa 600-12-606-1-3-769

v Mestni hranilnici, Ljubljana

Letna naročnina za leto 1961 2000 din

Posamezna številka 600 din, za naročnike 500 din

Dopise in rokopise pošiljati na naslov:

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja

Ljubljana, Trg revolucije 1

Telefon št. h. c. 23-571

Tisk tiskarne »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Natisnjeno 3000 izvodov

Klišeje izdelala klišarna CZP »Ljudska pravica«

POPRAVKI — ERRATA

Stran	Vrsta	Namesto	Pravilno
27	3	000 letakov	3000 letakov
27	dvaindvajseto vrsto zamenjaj s triindvajseto vrsto		
45	26	50 odstotkov	35 odstotkov
77	25	33	333
120	41	nemškem	ženskem
122	1	Nemšega	Nemškega
133	20	966 let	978 let
148	4	1. aprila	1. junija
172	45	955	1955
178	24	pri Kmetu	pri kmetu
211	38	prekinjal	prekinjali
223	1	brigaad	brigada
223	19	št. Ilja	Št. Ilja
270	17	—	dodati: Sergej Kraigher
276	22	Jalovici	Jelovici
278	6	Čemišeniški	Čemšeniški
278	28	uretirajo	aretirajo
279	13	prinešeno.	prinešeno.«
285	4	Lacmovem	Lancovem
288	predzadnja	do vstaje ni prišlo.	do vstaje v Posavju ni prišlo.
291	osemnajsta, devetnajsta in dvajseta vrsta sledijo petnajsti vrsti		
292	17	966 let	978 let
293	19	Pljan	Poljan
329	12	1867	1876
374	14	liberarnem	liberalnem

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
PRISPEVKI
1960

930(497.4)



019610291,2

COBISS •